ONZE ZENDINGSVELDEN

MIDDEN-JAVA TEN ZUIDEN

DOOR

Ds D. POL

TWEEDE DRUK

ZR

WAT IEDER **WEET**, MAAR WEINIGEN **DOEN**:

Haal, breng en lees Uw boek in een O.L.-Omslag!

Vergewis U reeds bij het afhalen, dat het boek onbeschadigd is.

Bevochtig niet de vingers bij het omslaan der bladen.

Maak geen aanteekeningen in de boeken.

Lees niet tijdens de maaltijden.

Lever het boek, wanneer het in aanraking met een besmettelijke zieke geweest is, goed verpakt aan de O.L. in met de mededeeling, dat ontsmetting noodig is.

ALLER MEDEWERKING WORDT INGEROEPEN!

AFGESCHREVEN DOOR DE
UTRECHTSE OPENBARE
BIBLIOTHEEK

MIDDEN-JAVA TEN ZUIDEN

ONZE ZENDINGSVELDEN IV

MIDDEN-JAVA

TEN ZUIDEN

Cz. P 63

door

Ds D. POL

TWEEDE, GEHEEL
OMGEWERKTE DRUK

AFGESCHREVEN DOOR DE
UTRECHTSE OPENBARE
BIBLIOTHEEK

UITGEGEVEN VANWEGE DEN ZENDINGSSTUDIE-RAAD
DOOR DE DRUKKERIJ VAN DE STICHTING HOENDERLOO
1939

20852

DEPOT v.
NED. PUBL.
K.B.

WOORD VOORAF

In de laatste twintig jaren kwam er in de beschouwingen over land en volk, historie en religie van Midden-Java zulk een wijziging op onderscheidene punten, en in het zendingswerk aldaar een zoodanige ontwikkeling, dat in de serie „Onze Zendingsvelden" een tweede druk van „Midden-Java ten Zuiden" gerechtvaardigd mocht heeten.

Toch behoort aan den Zendingsstudie-Raad oprechte dank gebracht, dat hij in deze tijden de uitgave van dien tweeden druk ondernomen en bezorgd heeft.

Het past mij, aan de velen, zoo wel hier te lande als op het zendingsveld, die mij gewenschte en gewaardeerde in- en voorlichting gaven, mijn diep-gevoelde erkentelijkheid te betuigen; en dat afzonderlijk te doen aan Ds H. D. J. Boissevain en den heer J. Beumer, voor de zorgvuldige hulp bij correctie en revisie; aan Ds L. Netelenbos voor het mede-corrigeeren en het samenstellen van het register; en aan den heer J. D. Wolterbeek, buitengewoon-leeraar aan de Opleidingsschool te Djokja, voor het teekenen der kaartjes.

Onder de illustraties zijn hoofdzakelijk portretten opgenomen van wie niet meer in dit leven zijn.

Als regel is genomen, dat de Javaansche a, waar die als o wordt uitgesproken, ook als o is gespeld, doch streng werd dit niet doorgevoerd; bij de zendingsarbeiders en in de zendingsberichten is de spellingswijze niet dezelfde; en ook als de uitspraak wel o is, wordt toch de a steeds nog gebruikt, b.v. Bandjarnegoro steeds gespeld Bandjarnegara.

De lezer gelieve hiermee rekening te houden.

Dienstig moge dit boek zijn tot vermeerdering van de kennis der Zending en daardoor tot versterking van de liefde voor de Zending, en bevorderlijk voor de komst van Gods Koninkrijk, van nabij en verre.

Rijsoord, Mei 1939. D. POL.

INHOUDSOPGAVE

WOORD VOORAF

TER INLEIDING

Plaatsbepaling I — Grootte I — Belangrijkheid II — Gunstige factoren V — Verdeeling VI

HOOFDSTUK I. Land en Volk I. (Landschap en maatschappelijk oeconomische verhoudingen) blz. 1—24

Aspect 1 — Bergen 2 — Vlakten 2 — Rivieren 3 — Regens en Bandjirs 3 — Klimaat 4 — Jaargetijden 4 — Ziekten 5 — Landbouw 6 — Cultures 7 — Oeconomische toestand 10 — Grondbezit 12 — Industrie 15 — Levenswijze 16 — Kleeding 18 — Huisvesting 21

HOOFDSTUK II. Land en Volk II (Samenleving en volksaard) blz. 25—43

Dagelijksch leven in steden en dorpen 25 — de Desa 28 — Gezinsleven 29 — Volksaard 32 — Hormat 37 — Ngoko en Kromo 39 — Nieuwe Tijd 42

HOOFDSTUK III. Geschiedenislijnen blz. 44—69

Oudste tijden 44 — Hindoe-tijdperk 46 — De Islam 54 — De Oost-Indische Compagnie en Nederlands gezag 59 — Het volksleven gedurende dien strijd om de macht en daarna 61 — Nieuwe Tijd 66 — Crisis 68 — Conclusie 68

HOOFDSTUK IV. De Religie blz. 70—100

Religieusiteit 70 — Drie godsdiensten 71 — Historische wording 72 — De godsdienst en vermenging 74 — Invloed van den volksaard 77 — Ngelmoe 79 — Een moeilijke taak 80 — Het Mohammedanisme 81 — Hindoeïstisch-animistische elementen 86 — De locale godsdienstige gesteldheid 93 — Conclusies ten aanzien der Zending 97 —

HOOFDSTUK V. Het huidige geestesleven. blz 101—131

I. De ontwaking 101 — De politieke stroomingen 103. — A. Boedi Oetomo 103 — B. Sarekat-Islam 105 — C. Revolutionnaire propa-

ganda 107 : Partai Communis Indonesia — Partai Nasional Indonesia — Partindo — Permoef. Perhimpoean Politiek Kebangsaän — Gerakan Rajat Indonesia — D. Constructieve groepen 110 : Persatoean Bangsa Indonesia — Partai Indonesia Raja (Parindra) — Perserikatan Kaoem Christen; Schuld en taak der Zending 114. II Reformatorische stroomingen 117 — ten opzichte van den Islam: Moehammadyah-Ahmadyah — ten opzichte van de cultuur: Taman Siswa-beweging 122
III. Theosophie 125 — IV Saecularisme 126 — V. de worsteling der Zending 127

HOOFDSTUK VI. De Oude Zendingsgeschiedenis I (1861—1891) blz. 132—154

Terreinkeuze en terreinuitbreiding 132 — Gunstige factoren 134 — Het grijpen van de kansen 137 — Greep naar de verspeelde kansen 145 — Waardeering van Wilhelms kansen-greep 149 : A. In Indië 149; B. In Nederland 151

HOOFDSTUK VII. De Oude Zendingsgeschiedenis II (1891—1899) blz. 155—176

Nader onderzoek 155 — De inspectie 157 — De crisis 160 — De kansen nog eens verspeeld 163 — Reactie hier te lande 165 — Eenige opflikkering 169 — De kansen verloren 171 — Slotbeschouwingen 173

HOOFDSTUK VIII. Zendingsgeschiedenis: De Nieuwe Koers blz. 177—205

Vraag naar de Zendingsbeginselen 177 — Vaststelling der Zendingsbeginselen 181 — Het uitwerken der Zendingsbeginselen 185 — De toepassing der Zendingsbeginselen 188 — Toetsing der Zendingsbeginselen 194 — De doorwerking der Zendingsbeginselen 202

HOOFDSTUK IX. De Nieuwe Koers in Indië blz. 206—227

Arbeidsmethode en ontwikkeling der eerste 20 jaren ± 1900—± 1920) De Eerste Periode

Terrein en terreinverdeeling 206 — Methode van arbeiden 208 — De hoofddienst 210 — De schooldienst 212 — De medische dienst 216 — Nog eens de hoofddienst 220 — De colportage-arbeid 222 — Terugblik 224

HOOFDSTUK X. De Tweede Periode (± 1920—heden)
blz. 228—286

I. Hoofddienst. Terreinverdeeling en -bezetting 228 — Ontwikkeling van het kerkelijk leven 229 — Pandita Djawa 231 — Opleiding 232 — Chineezen-Zending 236 — Kerkverband 237 — De Inheemsche Kerken 240 — Activiteit der Zending 246. — II. Sadrachs kring 250—260
III. De Schooldienst. A. Volksonderwijs 260 — Keucheniusschool 263 — Opleidingsschool voor Zendingsonderwijzers (P.G.Z.) 264 — Christelijke huishoudscholen 265 — B. Westersch onderwijs 265 — Christelijke Hollandsch Inlandsche Kweekschool 268 — Indianisatie 267 en 269. — Christel. H.B.S. 272
IV De medische dienst. Uitbreiding 272—275 — Bezetting 275—277 — Positie 277—282
V. Verhoogde Missie-actie 282—286

HOOFDSTUK XI. De terreinen afzonderlijk
blz. 286—446

1. Banjoemas 287 — 2. Poerworedjo 309 — 3. Keboemen 328 — 4. Wonosobo 348 — (Bandjarnegara 359) — 5. Magelang 360 — 6. Djokjakarta 378 — 7. Soerakarta 409

LITERATUURLIJST **blz. 447—450**

NAAMREGISTER **blz. 451—456**

VERBETERINGEN EN AANVULLINGEN
blz. 457—458

TER INLEIDING

Plaatsbepaling. Tot het zendingsterrein der Gereformeerde Kerken van Nederland behoort, behalve het eiland Soemba, ook het gedeelte van het eiland Java, dat gewoonlijk Midden-Java ten Zuiden genoemd wordt.

Dat is gelegen in het smalle midden van Java, en wel in het zuidelijk gedeelte daarvan, dat door een lange bergketen van het noordelijke is gescheiden.

Gemakshalve zeggen wij, dat het omvat: de twee residenties Banjoemas en Kedoe, en de twee gouvernementen Djokjakarta en Soerakarta.

Volgens de laatste bestuursindeeling wordt de residentie Banjoemas gevormd door de regentschappen Banjoemas, Poerbolinggo, Tjilatjap en Bandjarnegara; de residentie Kedoe omvat de regentschappen Magelang, Temanggoeng, Wonosobo, Poerworedjo (inclus. — sedert 1 Jan. 1934 — het gebied van het voormalig regentschap Koetoardjo) en Keboemen.

Ook naar zijn begrenzing door de andere zendingsterreinen mag Midden-Java ten Zuiden zóó heeten. West-Java wordt bearbeid door de Nederlandsche Zendingsvereeniging; Oost-Java door het Nederlandsch Zendelinggenootschap; Midden-Java ten Noorden door de Salatiga-zending èn door de Doopsgezinde Zending; en daar midden tusschen in bevindt zich het aan de zorgen der Gereformeerde Kerken van Nederland toebetrouwde zendingsgebied.

Grootte. Gerekend naar de grootte van geheel Java is het maar klein; de oppervlakte bedraagt (rond) 375 □ geographische mijlen, dat is 1/6 van Java. Maar anders komt het te staan naar den maatstaf van Java's bevolkingscijfer. Volgens de laatste volkstelling (1930) had Java 41.717.232 bewoners en Midden-Java ten Zuiden 8.445.000, dat is circa 1/5 van het totaal (bij de volkstelling in 1920 respectievelijk: 35 millioen en 8 millioen).

Gespecificeerd zijn de getallen: Banjoemas: 1.783.000; Keboemen 740.000; Wonosobo: 330.000; Poerworedjo:

760.000; Magelang 900.000; Djokjakarta: 1.368.000 en Soerakarta: 2.564.000.

Daaruit volgt, dat deze strook gronds één der meest dichtbevolkte streken van Java is; er mag zelfs bijgevoegd: van gansch de aarde.

Ter vergelijking: Ons land telt (rond) 600 □ geographische mijlen, en is dus drie achtste grooter dan Midden-Java ten Zuiden. Zoo ongeveer wordt Midden-Java's omvang gevormd door onze provincies Groningen, Friesland, Drente, Overijssel, Gelderland, Utrecht en Noord-Holland. Maar in deze provincies, waar toch immers al van een overbevolking gesproken wordt, wonen nog slechts ruim vier en een half millioen (4.623.407) zielen, dat is een weinig (± 400.000) meer dan de helft der bevolking van Midden-Java ten Zuiden [1]).

Zóó mag dan dit naar oppervlakte betrekkelijk kleine zendingsveld toch om zijn veelheid en volheid van menschen groot geacht worden.

Dat dit aan het moeilijke zendingswerk ten goede is gekomen, spreekt als vanzelf. De kansen onder zoo'n tallooze en dicht bijeen wonende menschenmassa waren vele en velerlei; in de groote hoofdsteden, in de vele hoofdplaatsen, in de onderscheidene kampongs [2]) en in de duizenden desa's [3]). Ook gelegenheden te over, met de menschen aanraking te krijgen, aanknoopingspunten te zoeken, wantrouwen weg te nemen, vooroordeelen op te ruimen, voorlichting te bieden, en het steenige pad te effenen voor de prediking van het Evangelie en te komen tot kerkstichting en kerstening.

Hierom is Midden-Java ten Zuiden als een gewichtig èn gunstig zendingsveld te prijzen.

Belangrijkheid. Daarbij komt, dat het hier het bijna in elk opzicht belangrijkste gedeelte van Java betreft.

Vooreerst, omdat er het echt-Javaansche leven klopt.

In West-Java wonen de Soendaneezen; in het verre Oosten en op het eiland Madoera de Madoereezen; elk met eigen taal

---

[1]) totaal van Nederlands bevolking op 1 Jan. 1937 was: 8.556.920, dat is ruim honderdduizend meer dan in Midden-Java ten Zuiden — [2]) stadswijken — [3]) dorpen

en in menig opzicht met eigen zeden en gewoonten; maar Midden-Java (Noord èn Zuid), óók Oost-Java, heeft de echt-Javaansche bevolking, de meerdere in ontwikkeling en beschaving van Soendaneezen en Madoereezen.

Vreemde Oosterlingen, als Arabieren, Britsch-Indiërs en vooral Chineezen, hebben zich ook hier, evenals trouwens over geheel Java, gevestigd. Doch wederzijds blijft de afstand vrij streng gehandhaafd. Ook de Chinees, die Java tot woonplaats houdt [1]), bewaart zijn godsdienst, zeden en gewoonten, trots zijn nog al veelvuldige vermenging met het Javaansche ras.

Overeenkomstig haar roeping mocht de zending zich aan de bearbeiding ook van deze bijwoners niet onttrekken; met name onder de Chineezen kreeg zij al meer ingang en kwam het op de meeste terreinen ook al tot afzonderlijke actie en organisatie; toch bleef daarbij het oog er op gericht de hoofdtaak onder de eigenlijke Javanen nog te beter en te krachtiger te vervullen.

Voorts stempelt de geschiedenis Midden-Java ten Zuiden tot het meest belangrijke deel van het geheele eiland. Java's historie speelde in den loop der tijden telkens weer in deze landstreek, en dat in haar beslissende momenten. In het hoofdstuk over de geschiedenis van Java zal dat nader worden aangewezen. Hier vermelden wij slechts twee feiten: In den strijd met Jan Pietersz. Coen en met de Oost-Indische Compagnie leed het in Midden-Java bloeiende rijk van Mataram de nederlaag, en werd daarop verdeeld en verbrokkeld onder de verschillende pretendenten naar de heerschappij. De met groote inspanning gedempte opstand van Dipo Negoro tegen het Nederlandsche gezag (1825-1830) leidde tot een verdere verkleining van het grondgebied der inlandsche vorsten; alleen Djokjakarta en Soerakarta bleven Vorstenlanden, doch het overige gebied kwam onder het Nederlandsche Gouvernement. Daarmede was de toestand geworden, zooals die nu nog is; wat voor Midden-Java ten Zuiden beteekent, dat de twee residenties Banjoemas en Kedoe onder rechtstreeksch

---

[1]) op Java zijn twee soorten Chineezen, de Peranakans, die van ouder tot ouder op Java wonen, en de Singkehs, pas uit China gekomen

Nederlandsch gezag staan, terwijl Djokjakarta en Soerakarta nog zelfbestuur hebben, d. w. z. dat het bewind in handen van de vorsten der aloude dynastie is; vandaar de naam „Vorstenlanden"; de vorsten staan als vanzelf toch ook onder de heerschappij van Nederland.

Nog altijd schittert voor de Javanen in Midden-Java ten Zuiden iets van hun eeuwenoude glorie, al is het dan ook slechts in de overblijfselen van Matarams macht; naar Djokjakarta en Soerakarta blijft hun blik gericht; mede daarom is dit zendingsveld voor gansch de Javaansche wereld van uitnemend belang te achten.

Eenzelfde getuigenis komt van de „tempelruïnes", die het talrijkst zijn in Kedoe en Djokjakarta: bij Magelang één der grootste en merkwaardigste, de Boro-Boedoer; op het Diëngplateau de overblijfselen van heel een tempelstad; en te Prambanan heel een reeks van tjandi's [1]). Zij zingen nog steeds, zij het in den mineurtoon van gevallen grootheid, den lof, dat in vroeger eeuw niet maar alleen cultuur en bouwkunst doch bovenal de religie in Midden-Java ten Zuiden haar triomfen vierde. Tegelijk zijn ze evenwel ook stille getuigen van de door de eeuwen heen bewaarde waarheid, dat al vervielen de monumenten tot ruïnen, daarmee nog allerminst de religie zelf in hart en leven van het volk is geruïneerd. De oude religie leeft, ondanks de door het Mohammedanisme op haar behaalde victorie, steeds nog voort in de beschouwing en ook nog in de levenspraktijk.

Een geestelijk centrum was Midden-Java ten Zuiden en is het ook nu nog; het vormt het centrum van het Javaansche volksleven; het bewaart de oud-Javaansche cultuur.

Indien dit gedeelte van Java, waarbij met name aan de Vorstenlanden te denken is, gechristianiseerd mocht worden, zou dat ook van de allergrootste beteekenis zijn voor al den arbeid voor Gods Koninkrijk op geheel Java.

In waardeering van anderer werk doen wij dan ook niet te kort, als wij, dit alles overwegende, opmerken, dat de Gereformeerde Kerken van Nederland een voor geheel Java belangrijk zendingsveld uit Gods hand hebben ontvangen.

---

[1]) naam voor een grafmonument uit den Hindoe-tijd

Gunstige factoren. 't Is in Midden-Java ten Zuiden over het algemeen gezond; het heeft, ten deele bergland en ten deele laagvlakte, voor een tropisch gewest een gunstig klimaat. Op plaatsen, door bergen ingesloten of met een zandigen bodem, stijgt de temperatuur vrij hoog; maar in het gebergte is het koel en frisch; daartusschen is in de andere streken de hitte dragelijk; alles bijeen, is het er gezond wonen, voor zooveel dat dan bij een tropisch klimaat óók voor Europeanen kan gezegd worden. Als ten gevolge van de afmattende warmte hun levensenergie zinkt en hun arbeidskracht zakt, staat de weg naar de bergen open, waar in de koude binnen niet al te langen tijd verfrissching en versterking hervonden worden.

Ook is Midden-Java ten Zuiden gemakkelijk te bereiken en te bereizen. Doorloopende exprestreinen van Batavia en Bandoeng naar Soerabaja (de ééndaagsche), bieden een uitnemende communicatie met West- en met Oost-Java; sinds kort is er ook verbinding per nachttrein met uitstekende slaapgelegenheid.

Alle hoofd-zendingsposten liggen aan spoor- of tramlijn. Groote postwegen vergemakkelijken het verkeer met de hoofdplaatsen; goed onderhouden kleinere wegen geven toegang tot de desa's; al blijft ook in bergachtige terreinen het gebruiken van paarden en draagstoelen [1]) noodig.

Maar welk een verschil, nù en bij den aanvang van het zendingswerk! Toèn steeds weer lange en vermoeiende tochten te paard, per wagen en dan nog met pak en zak beladen, nù reizen met trein en tram, met auto of met de schier overal beschikbare autobus, of per fiets.

Dat alles maakt den arbeid op het zendingsveld niet maar doenlijk, doch ook veelszins aangenaam; biedt de gelegenheid tot veelomvattend werk, en stelt de zendingsarbeiders en -arbeidsters in staat, in verhouding tot de uitgestrekte gebieden toch nog zooveel te kunnen doen voor den bouw van Gods Kerk en Koninkrijk onder de Javanen.

---

[1]) een stoel, vastgemaakt aan twee bamboe-draagstangen

Verdeeling. Die is als volgt:

De residentie Banjoemas is het terrein van de Zendende Kerk van Rotterdam (gesteund door de Kerken van Zuid-Holland ten Zuiden). Bandjarnegara is nog niet bezet.

De residentie Kedoe is verdeeld in drieën: de Kerk van Utrecht (met de Kerken van de provincies Utrecht en Gelderland) heeft het zuidoostelijk gedeelte van de laagvlakte, met standplaats Poerworedjo; die van Heeg (met de Kerken van de provincie Friesland) het zuidwestelijk gedeelte der laagvlakte, met standplaats Keboemen, èn het noordelijk gedeelte, met standplaats Wonosobo; en die van Middelburg (met de Kerken der provincies Zeeland, Noord-Brabant en Limburg) het gebergte, met standplaats Magelang. (Utrecht heeft ook nog een stukje van het gouvernement Djokjakarta, nl. het westelijk deel van het Pakoe-Alam-gebied).

Het gouvernement Djokjakarta staat voor rekening van de Kerk van Amsterdam (met de Kerken van de provincie Noord-Holland); en het gouvernement Soerakarta voor die van de Kerk van Delft (met de Kerken van Zuid-Holland ten Noorden).

HOOFDSTUK I

LAND EN VOLK I

Landschap en maatschappelijk-oeconomische verhoudingen

Nederlanders, komende uit het moederland in ons Oost-Indië, roemen bijna altijd om 't zeerst de schoonheid van Java, ook van Midden-Java ten Zuiden.

Aspect. Het aspect van het landschap is zoo geheel anders dan in onze lage landen bij de zee.

Hooge gebergten, de rook soms nog opstijgend uit de kraters, rijzen majestueus omhoog, donker zich afteekenend tegen het hel-blauwe azuur van den strakken oosterhemel.

Over de berghellingen in wijde welving het dichte kreupelhout, vaak tot den top toe, en in de laagte, bij den voet, de uitgestrekte bosschen met hun hoogopgaande boomen, zoo overweldigend door veelheid van massale kracht.

In de vlakten overal de weelderige plantengroei van nooit geziene volheid; onbewogen in windlooze lucht; slechts overdag wat waaien, dat de klappers suizen en wuiven doet; een wazige sluier van stille rust gespreid over het geheel.

Wegschuilend achter en onder dien rijken bladertooi de desa's, waar de Javanen leiden hun bedrijvig leven van gaan en keeren naar veld of onderneming. Die aanblik boeit in zeldzame bekoring; brengt het schoonheidsgevoel in hooge spanning; maar . . . wekt straks ook — en dat levendig en diep — gansch andere indrukken en gewaarwordingen.

Die in de hoogte met hun vuurmonden dreigende vulkanen, dat zware, breede, stille en altijd rustige der natuur, het gloeiende zonnelicht met de brandende zonnebitte, het eentonige van eeuwig groen en hel-blauw, en daarbij het mysterieuze van den avond en den nacht, 't stemt alles én tot weemoed én tot onrust in de huivering voor een wereld zoo vol van vreemde geheimzinnigheid. Nog maar het donker besef van

de bij langer verblijf al sterker wordende overtuiging, zoo juist vertolkt in het bekende distichon:

Schoon zijn, o Java, uw waat'ren,
uw velden, uw bergen, uw wouden!
Maar 't is een schoonheid die steeds ligt
aan den boezem des schriks.

Bergen. Ook Midden-Java heeft zijn hooge, meest kegelvormige, vulkanen; met lager wordend gebergte naar Noord en naar Zuid; dan komen de vlakten, die zich uitstrekken naar de kust.

De residentie Banjoemas wordt van Midden-Java ten Noorden gescheiden door den bergrug van den Slamat tot den Prahoe; Kedoe heeft in haar midden de tweelingbroeders Soembing en Sindoro, terwijl op de oostergrens de Merapi en de Merbaboe als wachters op den uitkijk staan. Tusschen den Merapi, den Merbaboe en den Lawoe liggen de Vorstenlanden als tusschen twee uitgestrekte armen ingesloten.

De hoogte der Zwitsersche Alpen bereiken deze berggevaarten niet; toch steken zij Europa's bergenroem naar de kroon. De Slamat is bijna 3500 M.; de Soembing ruim 3200 M.; de Merbaboe ruim 3000 M. en de Lawoe ruim 3200 M.

Vlakten. Wat liggen zij daar welbeschut, veilig en welbewaard die laag- en hoogvlakten van Midden-Java ten Zuiden! Achter of te midden van de hooge bolwerken der beveiligende bergen. Beschermd ook nog tegen de zee door haar kusten, die in tegenstelling met die van het Noorden over het algemeen steil zijn; sterk is de golfslag van den Indischen Oceaan, te hooren een half uur ver het land in; doch de breede en hooge strook van grauw zand èn hier en daar ook van rots breekt zijn geweld, verdedigend, met onbewogen vastigheid, den achterliggenden vlakken bodem.

Maar wee! als het brandend element der vulkanen een uitweg zoekt en de trotsche bergreuzen vuur gaan spuwen!

De schrik daarvoor zit er bij de bevolking zóó diep in, dat vroeger angstvallig vastgehouden werd aan de voorspelling, dat de Merapi („Vuurgever") in het jaar 1919 met zulk een titanische woede zijn vurigen lavastroom zou uitbraken, dat

geheel Java er door in tweeën zou gescheurd worden. Deze profetie is niet uitgekomen. Maar in 1930 volgde er een hevige uitbarsting, die 1600 huizen verwoestte en 1300 menschen doodde; toen „koelde de berggeest zijn toorn" zóó schrikkelijk, dat de breede kroon van den vuurberg van vorm veranderde; in den kraterwand werd een gat geslagen van wel 300 M. diepte.

Nù is voor de bevolking een waarnemingsdienst ingesteld; van verschillende punten af bewaken „opnemers" den vulkaan (Vulkanologische Dienst). Lichte aardbevingen komen meermalen voor. In 1921 en 1927 deden zich zwaardere gevoelen; maar de ergste was die van einde September 1937, vooral in de omgeving van Klaten en Zuid-Koeto-ardjo; de (Javaansche) kerk te Tlepok stortte in een oogenblik in puin. In 1924 werd Wonosobo voor een groot deel verwoest.

Rivieren. Groote rivieren zijn er in Midden-Java's residenties niet. Alleen Soerakarta heeft de Solo-rivier, een der grootste van Java; in grillige bochten en met vele zijarmen stroomt zij door Soerakarta's vlakte, den zegen van waterrijkdom brengend aan het land, naar Java's noordoosten, om boven Soerabaja in de zee te vallen. Bevaarbaar is zij al evenmin als de kleinere rivieren der overige residenties; de Serajoe met Wonosobo en (verder door Kedoe) met aan haar troebele wateren de stad Banjoemas; Poerbolinggo aan de Klawing, een zijrivier van de Serajoe; de Loekoela met Keboemen, de Bogowonto met Poerworedjo en de Progo met Magelang en Temanggoeng in Kedoe; de Tjodé, loopend door de hoofdstad en de Opak, besproeiend het oostelijk deel van Djokjakarta.

Voor de scheepvaart van geen beteekenis, zijn Java's stroomen den landbouw van onschatbare waarde.

Regens en bandjirs. Maar wee! als rollen de geweldige onweders met de plassende regens, die de rivieren doen zwellen en jagen buiten haar oevers; dan volgt maar al te vaak een zoo zware overstrooming, dat de akkers geheel of gedeeltelijk verwoest, de aanplantingen beschadigd, zoo maar niet de woningen in elkaar geworpen en menschenlevens weggesleurd worden.

Of ook, als door de overvloedige en aanhoudende regens zich van de ravijnen in de bergen een watermassa losmaakt, die in woeste vaart naar de vlakte stort. De bandjir! Een bruin meterhoog gevaarte, snellend door de rivieren heen, spoorbruggen wegslaand met één klap; of zich haastend over het land, huizen en desa's neersmakkend, en menschen dompelend in armoede en rouw!

Niet zóó geweldig, doch toch wel groot is ook de tegenstelling op nog ander gebied.

Klimaat. Zonnegloed bij waterrijkdom veroorzaakt in het land groote vruchtbaarheid; brengt den weelderigen plantengroei, den overvloed van kostelijke vruchten, de veelsoortigheid der gewassen en den snellen groei tot rijping van den meestal tweemaal per jaar voldragen oogst.

De temperatuurverschillen oefenen daarop al heel weinig invloed. Hoogte en laagte trekken de grens voor den groei der verschillende gewassen; tabak b.v. wil het lage en thee het hooge land[1]).

Te dezen opzichte toonen zij overeenkomst met de bewoners, die ook de hoogte en laagte van een plaats of streek als thermometer gebruiken, om de temperatuur te bepalen. Zoo zegt men: de stad Banjoemas is 20 M., dus heet; Magelang circa 400 M., dus frisch; Wonosobo 750 M., dus koel; Djokja en Solo ruim 100 M., dus dragelijk warm.

Maar voor de bruisende levensvolheid der natuur in vruchtbaarheid van de velden en van het gansche landschap telt deze verscheidenheid der luchtsgesteldheid niet mee.

Jaargetijden. Immers heeft Midden-Java ten Zuiden geen jaargetijden als bij ons in West-Europa, met de doodschheid van den winter, het ontluikend groen van de lente, den wasdom in den zomer en den oogst in den herfst.

Men kent er den oostmoesson met zijn drogen adem uit het Zuidoosten, in de maanden Mei tot October en den westmoesson met een veelheid van regen uit het Noordwesten

[1]) tabak groeit evenwel toch ook hoog, b.v. langs de hellingen van het Diëng-plateau

gedurende het overige deel van het jaar; maar seizoenen in onzen zin zijn dat niet. In haast ongestoorde regelmaat gaat de zon 's morgens zes uur op en 's avonds zes uur onder, zij, die met haar gloeiende stralen het zaad drijft uit den grond in den stengel en in de aar, en plant en boom tooit met veelheid van vrucht.

Doch voor den Javaan — niet slechts voor den Europeaan, ook voor den Inlander — is die alom levensvolle krachtbrengende zonnebrand zoo afmattend, verlammend de veerkracht en den werklust. Den prikkel tot den arbeid stompt de bij maar matige inspanning rijke vruchtdragende aarde langzamerhand al meer af.

't Gebeurt nog al eens, dat Europeanen, naar westerschen maatstaf oordeelende, die langzame en loome Javanen voor laks en lui uitmaken. Wie beter kennis neemt van land en lui, oordeelt anders . . . en juister!

Ziekten. Maar nog donkerder schaduwkanten heeft dit zonnige, broeierige, vruchtbaarmakende klimaat. Het brengt, bij bruisende levenskrachten, niet maar ziekten in de gewassen, waartegen de phytopathologische wetenschap [1]) nog maar weinig vermag, maar evenzeer over de menschen, ze teisterend met vellend geweld òf met langzaam sloopende macht.

Daar is veel lichamelijke nood in Midden-Java ten Zuiden. Onderscheidene volksziekten treffen de menschen dagelijks bij duizenden. Zij zijn er bij massa's, de lijders aan malaria, beri-beri, dysenterie, mijnwormziekte, framboesia, huidziekten, zweren, oogziekten enz.

De groote pest-epidemieën behooren tot het verleden, dank zij woningverbetering en het voor enkele jaren uitgevonden vaccine van Dr Otte; ook de cholera eischt veel minder slachtoffers; kleinere epidemieën van pest — en daarbij ook longpest — treden nog wel op.

Veel deed en doet de Geneeskundige Dienst, waaronder ook te noemen is de woningverbetering [2]) en het propageeren van de kennis der hygiëne, ook op de scholen („gezondheidbrigades").

---

[1]) ter bestrijding van plantenziekten — [2]) zie blz. 22

Maar de medische verzorging in de desa's, waar de menschen over het geheel maar zwak van lichaamskrachten zijn, zooal niet verzwakt door allerlei ziekte, is toch nog niet te vergelijken met die op onze dorpen.

Het van schoonheidspracht en vruchtbaarheid bloeiend landschap blijft donker-overschaduwd door de verschrikkingen van den dood, die het sterftecijfer (ook van de kinderen) nog altijd hoog maakt.

Geruimen tijd duurde het, eer de inlanders, gewoon om hun heil te zoeken bij hun doekoens [1]), het wantrouwen tegen de blanken en hun medische wetenschap opgaven; doch ondanks den tegenstand der doekoens, hebben zij den weg naar de ziekenhuizen en poliklinieken gevonden.

Zonder ook maar iets te miskennen van de maatregelen, die het Gouvernement voor de betere verzorging der zieken tot stand bracht, mogen wij hier toch ook wel noemen den medischen dienst der Zending.

In Midden-Java ten Zuiden is Dr G. J. Scheurer daarmee begonnen. Zijn pionierswerk is bekroond door de stichting van zendingsziekenhuizen, hulphospitalen en poliklinieken over de verschillende zendingsposten in grooten getale.

Die bleken steeds weer een uitnemend middel te wezen, om aanraking te krijgen met de menschen, en voorbereidend te werken voor den eigenlijken missionairen dienst der evangelieprediking.

Landbouw. De Javaan is landbouwer. Hij houdt ook wel één of meer karbouwen, maar aan veeteelt doet hij niet. Rijke grondbezitters met vele bunders bouwgrond en een talrijken veestapel, als in ons land, zijn in Midden-Java ten Zuiden niet te vinden. Een klein erf heeft de desa-man tot zijn deel om te bouwen zijn rijst. Rijstbouw is een der hoofdbestaansmiddelen, al sinds eeuwen her. Van Banjoemas door Kedoe tot Djokjakarta prijken in den groeitijd de eindelooze rijstvelden, een zee van groene halmen gelijk.

Zoo ver de geschiedenis kan teruggaan, heeft de Javaan voor het bouwen van zijn padi [2]) altijd gebruik gemaakt van

[1]) doekoen = inlandsche (wonder)dokter — [2]) padi = rijst in den bolster

de stroomen, die over de berghellingen naar omlaag spoeden, naar het vlakke land. In duizenden kanalen en kanaaltjes voert hij het rivierwater naar zijn rijstvelden, die eveneens al lager en lager zijn aangelegd; de dijkjes rondom de afgeperkte velden houden het van het terras afloopende water tegen; slechts een opening aan den hoogen kant laat het water en de slib binnenvloeien; terwijl er voor gewaakt wordt, dat het dijkje aan den lagen kant ook een gat heeft, waardoor het water kan wegstroomen naar de weer iets lager gelegen sawah, zooals de Javaan in tegenstelling met het droge (tegal) zijn bevloeibare rijstveld noemt.

Zijn de halmen volwassen, dan laat hij het water wegstroomen en in minder dan geen tijd stooft de gloeiende zon de aren rijp, waarna de vrouwen verschijnen om met vlugge hand het mes te zetten ter halverhoogte van de stengels, de verkregen bosjes saam te binden en den rijstoogst te bergen in de schuur.

Cultures. Drie groote cultures heeft Midden-Java ten Zuiden: klapperboom, suikerriet en tabak.

Klappercultuur. Voor eigen gebruik èn ook voor eigen rekening houdt Kromo[1]) om en bij zijn huis benevens andere vruchtboomen ook wel enkele klapperboomen (de vruchten of noten heeten in het maleisch „klappers"), evenals bij ons een buitenman wat appel- en pereboomen in zijn tuin. In een rij staan zij vaak rond zijn woning, de kokospalmen, gelijk de meer deftige naam voor klapperboomen is; rechtopgaande, hooge en kale stammen met inkepingen tot steun der teenen bij het inklimmen; zonder takken, doch met een reusachtige kruin van bladeren, tot wel eenige meters lang, en daaronder de lichtgele bloemtrossen en rijpende vruchten.

Het geheele jaar door kunnen de rijpe noten geplukt worden. Zij zijn bijna zoo groot als een menschenhoofd.

De nog heel jonge noot levert het klapperwater, gezocht als een frissche drank; maar Kromo geeft er toch de voorkeur aan, de noten te laten rijpen, en dan het vruchtvleesch

---

[1]) Kromo is een Javaansche eigennaam ter aanwijzing van 't Javaansche volk, zooals Michel voor het Duitsche en John Bull voor het Engelsche.

te gebruiken voor toespijs of ook de klapperolie er uit te persen.

De vezels van den buitensten bolster dienen tot vervaardiging van matten; zóó op de armenkolonie „Blondo" (terrein-Magelang).

De eigenlijke klappercultuur evenwel vindt men vooral in Kedoe en Zuid-Djokjakarta; dáár zijn gansche klapperbosschen.

De noten worden van de buitenste vezelbast en van de harde schaal ontdaan, en het daarna gedroogde vruchtvleesch geeft het copra, dat een belangrijk uitvoerartikel is en in Europa gebezigd wordt bij de bereiding van plantenvetten en zeep.

De oliefabrieken op Java, in korten tijd ontstaan tijdens den oorlog met de daaruit voortgekomen verbindingsmoeilijkheden tusschen Indië en Nederland, hebben thans weinig meer te beteekenen.

De suikerrietcultuur wordt uitgeoefend in geheel Midden-Java; vooral tusschen de steden Djokja en Solo.

Ná de inzameling van de rijst begint de aanplant van het riet, dat een overjarig gewas is. Om dezen oogst te snijden zijn de krachten der mannen noodig; met het kapmes gewapend, hakken zij de tot twee meters lange en soms vrij harde rietstengels, de eene rij na de andere, over het geheele veld; af en aan komen karrevoerders, die met hun kar en span sapi's of ook wel met lorries over smal-spoor, de vrachten van gekapt riet wegbrengen naar de naastbijzijnde fabriek.

Er is vroeger heel wat te doen geweest over het huren van de sawahs der inlanders ten behoeve en ten voordeele van deze cultuur. Menig desa-man weigerde zijn bouw[1]) daarvoor af te staan, bevreesd dat de veelvuldige rietbeplanting zijn sawah zou uitmergelen, en dat hij zelf, daardoor tot armoede gedreven, zou moeten eindigen met koelie op de suikerfabriek te worden. Het kwam zelfs wel tot brandstichting, waardoor die groote stukken rietveld vernield werden.

Maar een feit was, „dat een bouw met suikerriet beplant van 5 tot 8 maal meer opbracht dan een bouw met Indische gewassen beplant; en dat een bouw met suikerriet beplant ongeveer 2 à 3 maal zooveel geld bracht onder de Inlandsche

[1]) een bouw (veldmaat op Java) = ± 71 Are

bevolking, als het geval was met een bouw padi en polowidjo" [1].

Voor dat verschil in opbrengst gingen de oogen al meer open.

In de zware crisisjaren, vooral na 1930, werd de suikercultuur lam geslagen; óók in Midden-Java ging fabriek na fabriek dicht; een enkele werd voor afbraak verkocht.

Toen bleek eerst heel duidelijk, wat deze cultuur voor Java wel beteekende!

Sinds de suikerpositie werd gesaneerd, kwam er eenige opleving in de Java-suikerindustrie; het is te hopen, dat haar plaats op de wereldmarkt kan behouden èn uitgebreid worden.

(Naast Cuba staat Java, kwalitatief en kwantitatief, aan de spits van de rietsuiker-produceerende landen).

De Vorstenlanden zijn bekend om hun tabakscultuur; dáár liggen tientallen Europeesche ondernemingen. Ook in het Noorden van Kedoe (Wonosobo) is tabaksbouw (bevolkingscultuur), doch lang niet in de hoeveelheid als in de Vorstenlanden, wier oogst bestemd is voor de Europeesche markt.

Na den rijstoogst worden de sawah's voor den tabaksbouw intensief bewerkt; zij zijn dan niet meer bevloeid, doch droog.

In met zorg aangelegde kweekbedden, waarboven een beschutting tegen te fellen zonnebrand, wordt het tabakszaad uitgezaaid; zijn de plantjes genoeg opgeschoten, dan volgt het uitplanten op de velden, tegen den regentijd. Als de regen uitblijft, moet er 's avonds begoten worden. Komen de regens te vroeg en te overvloedig, dan kan dit veel schade aan de jonge bibit [2] toebrengen. Maar bij gewenschten regenval gaat het heel snel met den groei.

Veelal verkoopen de tabakplantende Javanen het nog te velde staande gewas aan de Chineezen; soms ook, als de kooplui maar een bagatel bieden, gaan zij zelf met hun tabak naar de pasar [3] of naar de tabakloodsen. Een zeldzaamheid is 't niet, dat zij heel wat meer geld maken uit deze cultuur dan van hun rijstbouw.

Andere cultures. In streken waar geen padi verbouwd kan

[1] zie Dr H. Colijn „Koloniale vraagstukken van heden en morgen" (1928), blz. 37; polowidjo = tweede gewassen; na den rijstbouw op de dan droge sawah geteeld, als cassave, pinda's en peulvruchten — [2] kweekplantjes — [3] markt

worden, b.v. in het Wonogiri'sche, maakt men gebruik van de ketella, een heester, die na 9 maanden een stel wortelknollen levert; daaruit wordt 'n soort rijst geprepareerd, en ook nog allerlei lekkers. Voegen wij er nu de mededeeling aan toe, dat in Midden-Java ten Zuiden nog verschillende kleinere cultures gedreven worden, waaronder koffie, cacao, rubber (deze vooral in Kedoe), thee en vanille, dan is de verwachting gewettigd, dat een volk in een land, zoo rijk en vruchtbaar, toch zeker ook een tamelijke mate van maatschappelijk welvaren zal bezitten.

Doch ook hier is de tegenstelling schril en scherp!

Oeconomische toestand. In veelzins armelijke omstandigheden leeft het grootste deel der bevolking; nog 't ergst in de Vorstenlanden!

Voor rijk geldt de man, die met zijn buffelkar de gewonnen rijst en de geteelde vruchten naar de pasar vervoert, om ze daar te gelde te maken en die dan óók nog genoeg achterhouden kan voor zijn gezin; hoogbevoorrecht is hij boven duizenden en duizenden van zijn landgenooten!

De doorsnee-desa-man laat zijn vrouw met de zware vrachten zeulen, loopt zelf met de ook wel eens zwaar beladen pikoelan[1]) naast haar en brengt een zoo groot deel van zijn oogst en gewas ter markt, dat hij nauwelijks genoeg voor zich en de zijnen overhoudt. Ook daarvan moet hij veelal nog weer verkoopen, zoodat hij zich, bij slinking van de voorhanden rijst, met ketella[2]) of djagoeng[3]) heeft tevreden te stellen; soms wordt de nood zoo nijpend, dat alle rijst op gaat en als de zaaitijd komt, voor geleend geld de zaaipadi moet gekocht worden.

De wat meer loonende cultures heffen ook al niet op tot hooger peil van maatschappelijken welstand.

De winsten van (westersche) industrie en handel komen aan de inheemsche bevolking direct weinig ten goede.

Zoo net aan genoeg, om te kunnen leven, is der meesten Javanen levenslot!

Wat nog te sterker klemt, omdat de inlander zoo weinig

---

[1]) draagstok — [2]) zie boven — [3]) maïs

levensbehoeften heeft. Klimaat, natuur en vruchtbaarheid van het land veroorzaken, dat voor huisvesting, kleeding en levensonderhoud veel minder noodig is dan aan onze koude westerstranden.

Komt daar nog overheen een veel zwaarder crisis dan in ons eigen land, die hooge eischen stelt aan het aanpassingsvermogen van de bevolking in al haar lagen, dan zakt het levensniveau op al heel laag peil.

't Is zoover geweest, dat vele gezinnen van slechts twee cent per hoofd en per dag moesten leven; dat de desa geen geld meer had en er met goederen betaald werd, met maïskolven, padi, klappers, enz.

Evenwel schijnt het ergste leed al weer geleden!

Beschutting en verwarming tegen herfst- en winterkoude is natuurlijk niet noodig; wel afkoeling van de zweethitte; maar op vele plaatsen vloeit de kali[1]) aldoor, en biedt gelegenheid te over, om een paar malen per dag een bad te nemen.

Zich wapenen tegen de wisselingen van het weer in de verschillende seizoenen door het wisselen van kleeren is al evenmin vereischt; bij den fellen zonnebrand is een zich dekken met een heel licht en luchtig gewaad al meer dan genoeg; niemand zal er ook maar iets in zien van onwelgevoeglijkheid of zedeloosheid.

Inslaan en opdoen voor de koude en dorre jaargetijden is ook alleszins overbodig; het gansche jaar door is er alom in de natuur voedsel en nog wel van zeer onderscheiden soort te vinden.

En daarbij dringt de geheel het lichaam doorstralende zonnewarmte als vanzelf tot een eenvoudige en sobere levensmanier.

Maar trots dat heeft de Javaan toch maar krap aan zooveel inkomen, dat hij zulk een bijna behoefteloos leven kan blijven leiden.

Ten minste, zoo hij geen tegenslag heeft in zijn bedrijf, ten gevolge van overstrooming, droogte, ziekte in het gewas en dergelijke. Treffen hem zulke rampen, dan klopt het gebrek

---

[1]) rivier

al aanstonds aan zijn huis en staat de Chinees klaar, om hem geld te leenen; zoo'n Chinees, kenschetsend „toekang mindring" geheeten, gaat schijnbaar als kleinhandelaar de desa's rond, maar hij leent kleine bedragen uit tegen zulk een woekerrente (hij heeft dan ook geen onderpand of waarborg), dat het-in-de-schuld-blijven en al-meer-uitgeknepen worden een schier niet te ontkomen gevolg is.

Rijk, overrijk is uw land, o Midden-Java ten Zuiden; maar arm, schuldarm is een groot deel van uw volk.

Gij vraagt: hoe dat zoo komt? Wat daarvan de oorzaak is? En ook bij wien de schuld ligt?

Grondbezit[1]. Ter beantwoording dier vragen moge eerst een woord gezegd worden over de grondslagen van het maatschappelijk leven.

Evenals in alle gouvernementslanden is ook in de beide residenties Banjoemas en Kedoe het Gouvernement eigenaar van den grond. In 1870 verklaarde het Gouvernement eigenaar te zijn van allen grond, waarop niet door anderen recht van eigendom werd bewezen; dat betrof dan vooral de woeste gronden. Alleen de arbeid der ontginning schiep een gebruiksrecht, dat door iedereen werd ontzien; en naar mate er meer en langer aan gearbeid was, werd dit recht vaster, overerfbaar en ten slotte ook bezitsrecht.

Voor de bebouwde gronden kent de inlander geen verschil tusschen bezit en eigendom; maar als een Europeaan, die geen gronden in eigendom mag hebben, dan om er zijn huis of fabriek op te bouwen, het bezitsrecht van een lapje grond van een inlander heeft gekocht, moet hij toch ook nog een sommetje betalen tot afkoop van het eigendomsrecht van het Gouvernement; wil een inlander zijn bezitsrecht in eigendomsrecht converteeren, kan kan hij dat kosteloos doen, maar bijna niemand maakt daar gebruik van.

Volgens algemeen geldende veronderstelling (er zijn ook andere hypothesen) zouden in oude tijden, uitsluitend bij de Javanen, sawahs ontgonnen zijn door een aantal mannen

[1]) zie C. Lekkerkerker „Land en Volk van Java", deel I: Inleiding en Algemeene Beschrijving

in onderlinge samenwerking, die tegelijk ter plaatse een desa stichtten; die sawahs zouden niet vast verdeeld zijn, doch periodiek aan de dorpsstichters. De term „communaal bezit" is daarvoor gebruikelijk geworden. Men zou er bij kunnen denken aan onze vroegere „marken" en aan de Russische „mir".

De droge gronden waren slechts bij uitzondering „communaal bezit".

Deze adatregeling wordt in sommige desa's nog gehandhaafd; de kerndorpers alleen hebben het recht, per jaar of om de drie jaar, een stuk van de sawah te krijgen.

In andere desa's kwam de adat verder tot ontwikkeling, en kreeg ieder een vast deel; maar dan toch weer onder verschillende bepalingen: het vast bezit mag niet verkocht worden; sterft iemand, zonder een zoon (elders: of een schoonzoon) na te laten, dan komt het stuk grond ter beschikking van de kerndorpers; de grond mag wel verkocht worden, doch alleen binnen een bepaalden kring (de desa of de gogol's [1]) van de desa); alle beperkingen vielen weg en men mag met het stuk vast bezeten grond doen wat men wil (zóó in de residentie Kedoe).

Evenwel moet aan het Gouvernement landhuur betaald worden. Dat dateert al van de dagen van Raffles, die in 1810 de „landrent" instelde.

En het is nog niet zoo heel lang geleden, dat aan het Gouvernement daarbij nog allerlei onbezoldigde diensten moesten worden bewezen: heeren- en desa-diensten tot onderhoud van wegen, tot aanleg en verbetering van bevloeiingswerken, tot handhaven van de orde enz. enz.

Daarin is een groote verbetering gekomen: de heerendiensten werden afgeschaft, behalve voor rampen door Gods hand. De desa-diensten zijn beperkt tot het bewaken, 's nachts, van het eigen dorp, tot het rondbrengen van een spoedbrief, tot het verleenen van hulp bij brand, bandjir, e.d. Ook de pantjèn-diensten [2]) bestaan niet meer. Niemand moet nog zonder betaling werk verrichten.

---

[1]) kerndorpers — [2]) onbezoldigde diensten voor desa-hoofden en bestuurders

In de Vorstenlanden heerschten veel drukkender toestanden. De vorst was de groot-grondbezitter; de bouwgrond werd er in vijf deelen verdeeld; één vijfde was voor het dorpshoofd en de opbrengst van het resteerende was half voor den vorst en half voor den desa-man. Werden gronden afgestaan aan familieleden van den vorst[1]) of ook verhuurd aan Europeanen, dan gingen ook de grondrechten van den vorst mee over. De fabrieken in Djokjakarta en Soerakarta huurden dus feitelijk het land met de opgezetenen en met de verplichte heeren- en desa-diensten.

Het oude desa-verband werd in de Vorstenlanden finaal verbroken.

Ook legden de vorsten hun menschen eenvoudig heeren- of hoofd-diensten op en lieten hen — immers op hun eigen land — naar vaste regels arbeiden.

Een leven onder zware lasten!

Ook hier is groote verbetering gekomen; in de jaren 1909—1919 zijn in alle stilte belangrijke hervormingen in de Vorstenlanden voltrokken: het z.g. „Vorstenlandsche stelsel" van landhuur is afgeschaft; de landhuurders staan nu bijna geheel op voet van gelijkheid met de huurders der bevolkingsgronden in de gouvernementslanden; de bezitters van den grond mogen nu vrijuit over hun grond beschikken (natuurlijk met een overgangstermijn; alle schokken zijn vermeden; de billijkheid werd ook ten opzichte der landhuurders betracht); alle apanagehouders kregen een vast inkomen; er is een nieuw gemeente-wezen gevormd, dus desa's met een bestuur, onder een loerah[2]); men heeft deze gemeenten niet „desa" genoemd, doch „keloerahan", omdat ze in enkele opzichten afwijken van de andere desa's op Java (de loerahs krijgen b.v. geen 8 % perceptieloon van de rijksbelastingen); het zielental bedraagt 2000 à 2500. Djokjakarta heeft 830, Soerakarta 1845 keloerahans. De bezoldiging dezer hoofden komt hoofdzakelijk van de ambtsvelden.

Duidelijk is nu wel, dat de vroeger zóó scherp drukkende lasten de volkswelvaart naar beneden persten en in de laagte hielden. Door de aangebrachte wijzigingen zijn vele mis-

---

[1]) apanage — [2]) dorpshoofd

standen weggeruimd en wordt de billijkheid jegens de Javanen in acht genomen; Kromo kreeg zijn tijd vrij voor eigen werkzaamheden; en voor zijn eigen goed zorgt hij vanzelf ook het best; zijn zelfgevoel is versterkt.

Maar daarmede trad toch niet ineens de gewenschte verandering nog in!

Bij de al spoedig volgende crisis, die zóó diep ingreep en tot nog grootere versobering dwong, werd vooral in de desa's het leven heel moeilijk en zwaar.

Bovendien kòn ook het landbouw- en cultuur-bedrijf toch niet voldoende voorzien in de overigens niet veel vragende levensbehoeften der steeds groeiende volksmassa's.

Industrie. Tevoren al, met name in de oorlogsjaren met hun belemmering van scheepvaart en handel tusschen Nederland en Indië, werd de meening al sterker, dat Java, en dan zeker ook Midden-Java ten Zuiden, een industrieel land moest worden. Toèn verrezen de oliefabrieken, die nù al niet veel meer beteekenen.

Thans, bij al de verwarrende verwikkelingen in de wereldhuishouding, staat de overtuiging wel vast, dat de nijverheid bevorderd moet worden, zal de met meer dan duizend zielen per dag toenemende bevolking een levensbestaan vinden.

Te noemen zijn drie soorten industrieën:

a. de huis-industrie: weverij, vlechterij van matten en hoeden (dit vooral in het Djokja'sche) en aardewerk-nijverheid. Menschen van het vak trekken de desa's door ter voorlichting; de bedoeling is, op deze wijze een twee millioen Javaansche landbouwers te helpen aan de noodige inkomsten, die van den grond niet meer geheel te verkrijgen zijn. Desa-lieden uit het onderdistrict Djoewringgin bij Delanggoe in Soerakarta zijn met veel succes de papieren pajong-industrie begonnen.

b. de midden-industrie: gloeilampen, mierenzuur voor de fabricatie van rubber; deze wordt vooral verricht door Javanen, Chineezen en Japanners. Zeer onlangs werd te Djokja begonnen met touw van klappervezels te fabriceeren.

c. de groot-industrie: textiel (fabrieken in Tegal), autobanden (fabricatie te Batavia van de „good-year" banden); deze is in handen van buitenlandsche ondernemers.

Een uitweg wordt ook gezocht door emigratie; steeds emigreerden Javanen naar andere oorden; doch de Regeering heeft thans een schema gemaakt voor het emigreeren van Javaansche kolonisten naar de Buitengewesten; in 1938 tot een getal van 30.000 zielen; op den duur zal dat tot 100.000 moeten stijgen.

Levenswijze. Evenwel dient daarmee gepaard te gaan, om blijvende verbetering te bereiken, een ommekeer in de levenswijze van de bevolking. 't Gaat niet aan, de oorzaak van de veelvuldige armoede alleen te zoeken in de levensvoorwaarden, doch der Javanen levenshouding voorbij te zien. De schuld ligt ook bij de inheemschen zelf.

Evenals bij ons nog al vele bezitloozen, leven ook zeer velen onder hen bij den dag, van de hand in den tand. Verdienen zij nog eens een keer wat geld, dan moet het ook dadelijk weer opgeteerd; zijn de tijden schraal, welnu, dan lijden zij maar een tijd gebrek en loopen naar de geldschieters of naar het pandjeshuis. Spaarzaamheid en zorgzaamheid zijn weinig in trek. Een tijdelijk pleziertje is alles; een durende toestand van nooddruftvervulling zoo goed als niets; Gods water over Gods akker laten loopen, zit er bij hen tot op den bodem van hun ziel in.

Dat wreekt zich natuurlijk en roept allerlei toestanden van zorg en kommer te voorschijn!

Bij duizenden zijn er, die een ontvangen voorschot moeten trachten in te verdienen, wat een haast onbegonnen werk is; bij duizenden zitten er in de schuld op onderscheiden manier. Zoolang zij in deze dingen niet wijzer en deugdzamer worden, zullen zij wel in een staat van oeconomische afhankelijkheid moeten blijven van de slimmelingen onder hun landgenooten èn van de Chineezen, Arabieren en Europeanen; kan er ook, trots verbetering van de oeconomische grondslagen, hervorming van de maatschappelijke toestanden en verheffing van conjunctuur, nog weinig verwachting zijn op een aanmerkelijke stijging van den levensstandaard.

Een vleug van beterschap waait er.

Het voorbeeld der welgestelden en weldenkenden, die zorgen buiten de klauwen der uitbuiters te blijven, en voor nuttige

dingen, b.v. onderwijs aan de kinderen, ook geld over te hebben, krijgt steeds meer navolging.

Maatregelen van het Gouvernement, zooals het bouwen van desa-loemboengs [1]) en het oprichten van volkscredietbanken, werken al meer door, ondanks allerlei nog volgehouden misbruiken in de Javaansche maatschappij.

Onder de nieuw opgekomen bewegingen (waarover in een ander hoofdstuk) zijn er óók, die veel goeds op paedagogisch en maatschappelijk gebied tot stand brachten, en daarmee krachtig doorgaan [2]). Door de Zending geleerd en aangemaand, nemen de christenkringen toe, die van geformeerde spaar- en voorschot-kassen gebruik maken.

In haast elke plaats van eenige beteekenis, ja, tot in de desa's toe, nemen de Javanen zelf het initiatief, voor zich en de hunnen te zorgen: spaar-, studie- en begrafenis-fondsen, crediet- en spaar-banken, coöperatie, ook wel van desa-warongs [3]). Alles bewijs van rijpend oeconomisch inzicht, ook bij de meer eenvoudige Javanen.

Het tempo gaat langzamer dan in Oost-Java; Midden-Java wordt sterk beheerscht door de vorstenhoven van Djokja en Solo; Oost-Java daarentegen door de machtige handelsstad Soerabaja, waar het leven sneller klopt en het alles meer naar daden uitziet.

In de breede volkslagen is de toestand evenwel nog zoo, mede ten gevolge van den hartstocht voor het spel en soms ook voor het opiumschuiven, dat een *innerlijke* omzetting van de volksziel eerst een gezonder levenshouding en levenspraktijk zal brengen.

Naar nieuwe krachtbronnen wordt er wel op verschillende manier al jaren aaneen gezocht [4]).

Maar wie zou die moeilijke taak van de innerlijke omzetting der volksziel al beter op zich kunnen nemen en wel met den moed van het wereldverwinnend geloof, dan de Zending! Zij, die aanvangt, met den enkeling onder den zegen des Geestes te winnen voor het Evangelie, straks Gemeenten verzamelt en Kerken plant, en dat met het grootsche doel,

[1]) rijstschuren — [2]) zie „De Macedoniër", 1937, blz. 313 — [3]) stalletjes met allerlei koopwaar — [4]) zie Dr J. H. Bavinck „De strijd op het derde front", blz. 11

om alzoo in te werken tot de kerstening van geheel het volk; zij, die strijdende met het geestelijke wapen der waarheid Gods, alleen van de geestelijke werkingen haars Gods verwachting heeft, doch ook van de overwinningskrachten haars Konings zeker is.

Als vanzelf weerspiegelt deze soberheid zich in geheel de levensinrichting der bevolking.

Kleeding. Het klimaat vraagt maar enkele kleedingstukken. Bij den armen desa-man zijn die gewoonlijk van ordinaire stof. Niet uit smakeloosheid: veel min uit slordigheid; maar uit geldgebrek!

Dat is te zien ook. In de Vorstenlanden met hun toch nog altijd veelszins donkere verhoudingen op oeconomisch gebied, treft de eenvormigheid van het gewaad, dat mannen en vrouwen en kinderen dragen; daar buiten, in de gouvernementslanden, b.v. in Kedoe en Kediri, waar de menschen het althans nog iets beter hebben, treft de verscheidenheid in kleur en tint der kleeding van groot en klein.

Overigens houdt een Javaan van nette, kleurrijke, stijlvolle kleeding; hij tooit zich zelfs gaarne wat op.

Bij buitengewone gelegenheden is hij er op gesteld, zich fraai uit te dossen; zelfs zijn er dan, die kleurrijke kleeren huren, al weten zij, dat geldelijke zorgen daarop onvermijdelijk volgen zullen.

Vloeiden de geldmiddelen ruimer, zeer velen zouden heusch voor onze modieuze dames en heeren niet zoo heel veel onderdoen.

Maar de armelijke positie dwingt, zich tot het noodige en het gewone in de kleedij te beperken.

Van de kleederdracht volge een korte beschrijving:

De man heeft op zijn hoofd een hoofddoek; over een dunne borstrok een kort jasje en over een korten broek een kaïn of bebed, een breede, gebatikte, veelal voor de goedkoopte ook bedrukte, soort van rok, die eenige malen om het lichaam wordt geslagen, met van voren een paar breede plooien, en om het middel opgehouden door een breeden riem of gordel, waarin op den rug bij feestelijke gelegenheden een

kris wordt gestoken, zonder welke het toilet eigenlijk niet voltooid is. Javaansche ouderlingen, en ook de meeste Javaansche predikanten, komen in dit gewaad ter kerk.

De vrouw draagt een nauwsluitend lijfje, waarover een, meest donker gekleurd, baadje of jakje; verder als de man een soort rok, sarong genaamd, opgehouden door een breeden band, die ettelijke malen om het middel wordt gewonden. Ook draagt zij, als zij uitgaat, meestal een slendang, een paar meter lange doek, dien zij om haar rug over haar schouders slaat en op de borst in een lus vastlegt. Behalve voor sierraad gebruikt zij deze ook tot draagzeel: om haar kind achter op haar rug er in mee te nemen, of haar koopwaar er in te vervoeren naar de pasar.

Aan den witten (soms ook gekleurden) tulband kent men den hadji, den man, die de bedevaart naar Mekka volbracht heeft; hij alleen heeft recht dat hoofddeksel te dragen; gelijk ook hij alleen op bijzondere tijden verschijnen mag in het witte Arabische gewaad.

De vrouwelijke hadji mag zich tooien met een kleurigen doek, die heelemaal over haar hoofd gespreid, afhangt tot over haar schouders.

Als toonbeelden van trotsche zelfbewustheid en onbuigzame zelfingenomenheid, wandelen die mannelijke en vrouwelijke hadji's te midden van hun medemenschen. Behalve aan hun kleedij en houding zijn zij aanstonds te herkennnen aan hun gelaatsuitdrukking. Zij hebben allen in hun blik dat dweperige, dat „ik ben heiliger dan gij", dat moeilijk met woorden is te omschrijven, maar toch voor niemand onduidelijke taal luide spreekt. Gelijk niemand ten onzent aarzelt, of hij met een Jood en een Jodin te doen heeft, zoo is in Midden-Java ieder er zeker van, dat hij een hadji voor zich heeft; alleen in de achting is er uiteenloopend verschil; zoo weinig als over het algemeen de Joden bij ons in tel zijn, zoo hoog staan bij de Javanen de hadji's in eere; zij worden door de inlanders met vrome eerbiedenis bejegend, wat zij zelf gaarne en ook als vanzelfsprekend zich laten aanleunen.

Bij de kinderen is er van kleedij zoo goed als niets te vinden. De desa-kinderen zijn bijna geheel naakt, of in elk geval maar zeer ten deele gedekt. Eerst op een bepaalden

leeftijd krijgen zij een jasje. En bij het naar school gaan een meer volledig costuum.

Deze soberheid in uiterlijk voorkomen der bevolking steekt somber af tegen de schitterende kleedij van de hoofden, de prijaji's [1]) en de ambtenaarswereld.

Houdt die „groote wereld" zich aan de typisch-Javaansche kleederdracht, dan is het verschil met de kleedij van het gewone volk zeer groot. Zij draagt de fijnste stoffen, met de fijnste snit, in de fijnste kleuren en tinten. De dames zoeken naar de fijnste sarongs en de heeren naar de fijnste pakken. Van het ten onzent voorkomend verschijnsel, dat er bijna geen onderscheid meer te zien is tusschen den werkgever en den werknemer, tusschen het dienstmeisje en haar mevrouw, is in Midden-Java nog geen spoortje te ontdekken. Het enorme standenverschil wordt er, ook wat de kleedij aangaat, scherp gehandhaafd.

Wat nog krasser uitkomt, als de tooi van het ambtsgewaad wordt aangedaan en de hoogwaardigheidsbekleeder te voorschijn treedt met al de praal, waarop rang en titel hem recht geeft; in het groot tenue, naar bepaald voorschrift gemaakt en versierd; met eigen statiegeleide, dat, naar gelang van den rang, uit een grooter of kleiner aantal volgers en dragers van de rang-insignes bestaat, èn onder de boven zijn hoofd gehouden staatsie-pajong, een zonnescherm met allerlei kleuren en strepen [2]).

Nauwkeurig is bepaald, welke dingen elke „groote van het land" met zich voeren zal en mag; zij nemen in aantal af, naarmate de rang daalt; zoo mag een regent met den titel van „adipati" meer „fijne spullen" achter zich laten dragen dan een regent met den titel van „toemenggoeng"; en deze weer meer dan een hoofd-djaksa [3]) en een assessor bij den landraad; steeds kleiner wordt het getal, naar de positie lager is; bij een assistent-wedono b.v. weer minder dan bij een wedono [4]).

Even precies is de regeling voor het laten dragen van den

[1]) ambtenaar, in het algemeen Javaan van hoogeren stand — [2]) dit geldt hoofdzakelijk van de Vorstenlanden: Djokjakarta en Soerakarta — [3]) inlandsch officier van justitie — [4]) districtshoofd; zie L. Th. Mayer „Een blik in het Javaansche volksleven", II, blz. 505 v.

pajong. Die van den Soesoehoenan en den Sultan is geheel van goud, zonder banden en kleuren; bij de andere lieden van adel wijst de kleur van het veld den rang en stand aan van hem, die den pajong voert; behalve de kleur geven de vergulde cirkels van verschillende breedte en afmeting den rang aan van den gebruiker van het zonnescherm; banden, cirkels en strepen worden al minder naar gelang van het zakken van den stand, tot er niets meer is dan een groene pajong met één gouden band.

Een indrukwekkend gezicht, als op de heilige dagen met hun feesten de groote optochten worden gehouden, met name in Djokja en Solo; in bonte verscheidenheid van kleeding en kleur, van sieraden en pajongs![1]).

Een veertig jaren geleden dorst een jonkvrouw als Raden Adjeng Kartini, vooruitstrevend als zij was, met die pracht en praal al lichtelijk den spot te drijven:

„Zoovele krachten, die het land en volk tot nut en zegen hadden kunnen zijn, liggen ongebruikt, omdat de bezitters uit ijdelheid niet verkiezen daarvan gebruik te maken. De adel lijdt liever bittere armoe en ellende, dan het goed te hebben, maar te moeten werken, zonder dat een goudgetinte pajong den hooggeboren kop dekt! De adel minacht alles wat niet gedekt wordt door dat zoo begeerde artikel — gouden zonneschermen!"[2]).

Bij het gebruik maken van de auto in den tegenwoordigen tijd wordt de pajong vóór opzij bevestigd, nl. gesloten. Bestuursambtenaren hebben links vóór een vlaggetje.

Huisvesting. Maar primitief is de huisvesting.

Timmerlieden en metselaars heeft een desa-man niet noodig; hij maakt zijn woning zelf. De grond wordt wat aangestampt, — en de vloer is gereed. Gevlochten bamboewanden worden opgezet, — en de muren zijn opgetrokken. Het vlechtwerk laat het licht binnen, — en ramen en ruiten zijn geplaatst. Alang-alang[3]) wordt tot bedekking uitgespreid, — en het

[1]) zie de Geref. Zendingskalender, Sept. 1935: Garebeg Moeloed, en idem, Sept. 1934: Feest in Solo — [2]) zie Raden Adjeng Kartini „Door duisternis tot licht", 3de druk (1912), blz. 41 — [3]) een grassoort. Het gras wordt eerst om bamboe latten dubbel geslagen en met een andere lat vast-

dak is in orde. De bamboeschuif wordt gezet — en de deur heeft haar plaats.

Het huis kan betrokken worden.

Voor een vijftig gulden is alles kant en klaar!

Binnen in de woning is 't maar kaaltjes; bijna geen meubilair.

Een rustbank staat er (soms ook nog een eenvoudige tafel met een paar bamboestoelen). Die rustbank dient tevens voor eettafel. Op matten neergehurkt, eet het gezin daarvan den soberen maaltijd, bestaande uit rijst met een stukje gedroogd vleesch of visch; op een stuk versch pisangblad gelegd, wordt die spijze met de vingers naar den mond gebracht en gegeten.

Een gordijn dient ter afscheiding van de slaapkamer. Als 't wordt weggeslagen, is er te aanschouwen de bale-bale of ambèn, een lage rustbank met matje en een paar kussens; het geheele bedstel.

Dank zij de „woningverbetering" worden de holle bamboes, waarin de ratten hun nest maken, thans steeds meer vervangen door gespleten bamboes of gewoon hout; en voor dakbedekking pannen gebruikt. De van gouvernementswege gegeven voorschriften moeten door de Javaansche bevolking nagekomen worden onder verantwoordelijkheid der ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur; technische voorlichting kan steeds verkregen worden. Rentelooze voorschotten (meest in den vorm van materialen) stelt de Regeering verkrijgbaar; binnen een termijn van vier jaar moet de terugbetaling geschieden. De verbeterde woningen staan onder voortdurende contrôle van de pest-bestrijdings-ambtenaren.

In heel wat beteren doen verkeert het gezin, dat de weelde mag genieten van een steenen vloer in en een pannen dak op zijn huis te bezitten.

Dat hadden in den eersten tijd der zending de helpers in evangelieprediking en schooldienst nog niet; het duurde eenigen tijd, voor zij in huisvesting zoover kwamen; — thans hebben zij wel met hun positie overeenkomende woningen.

---

geklemd; de aldus gevormde „welits" worden zoodanig op de dakribben (uit dunne bamboesoorten, zooals bamboe tali, bestaande) vastgebonden, dat de rijen elkander over ongeveer $^2/_3$ hunner breedte dekken; in de bergstreken wordt dikwijls doek gebruikt, vezels van den arèn-palm, zwart van kleur.

Een kleine kapitalist is de landman, die op zijn ruim erf een goed ingerichte woning heeft en daarbij nog een afzonderlijke keuken, een rijstschuur en een stal voor de karbouwen; en die daar benevens een kleinen tuin met vruchtboomen, kokospalmen en pisangs bezit, het geheel omgeven door een haag van bamboe.

De Javaansche middenstand (lagere ambtenaren bij post- en telegraaf-kantoor, residentiekantoor, bank van leening enz.) woont in nette huizen, met muren van steen en met meer ruimte in de enkele vertrekken; of ook wel in huizen van meer Europeesch model, en dan wat meer gemeubileerd, b.v. slaapkamer met ledikant en klamboe [1]) en soms ook achter nog bijgebouwen voor keuken en badkamer.

Groot blijft nog altijd de tegenstelling tusschen de huisvesting van het volk met die der hoogere inheemsche bestuursambtenaren, als assistent-wedono, patih [2]) enz. Die bewonen ruim gebouwde, luchtig ingerichte en goed gemeubileerde woningen van Javaansch model, met vele vertrekken, met pendopo's [3]) en omtuining.

En geheel en al naar oosterschen trant verheffen zich boven der bevolking behuizing de kratons [4]) der vorsten; van den Sultan te Djokja en van den Soesoehoenan te Solo.

De kraton van Djokja beslaat een ruimte in het vierkant, die een uur neemt, om er omheen te loopen. Een ± 14 voet hooge ringmuur omsluit het groote voorplein, met z'n rondomstaande, als pajongs gesnoeide waringinboomen, en tevens de overige kratongebouwen. Door nog een tweeden en derden muur heen is eerst de eigenlijke woonplaats van den vorst te bereiken. Slechts zeer bijzondere vergunning geeft toegang; in het allerbinnenste is de schittering van de ontvang-pendopo, in rood en goud, en met houtsnijwerk.

Volledigheidshalve zij ook nog gewezen op de Nederlanders en andere Europeanen, die huizen bewonen, welke op westersche wijze, doch tegelijk ook naar den eisch van het oostersche klimaat ingericht zijn. In de steden, naar onze schatting

[1]) muskietennet van tulle of gaas om bed of rustbank — [2]) titel van verschillende ambtenaren op Java, meest raadslieden of vertegenwoordigers van vorsten — [3]) open voorhal van een Javaansche huis — [4]) kraton = verblijf van den vorst

eigenlijk meer uitgebreide dorpen, hebben zij (evenals trouwens ook nog wel Chineezen), hun afzonderlijke wijk, gevormd door rijen van ruime villa's te midden van groen en bloemen.

Dat is zeer sterk in Djokja; minder in Solo; Djokja is trouwens veel meer Europeesch dan Solo.

De vraag kan nu opkomen, wat soort huizen onze zendingsmenschen behooren te hebben.

Het antwoord zal moeten zijn, dat hun positie in de Javaansche maatschappij, niet alleen tegenover Europeanen maar ook tegenover de Javanen, en daarbij ook hun arbeid in zendingsdienst vorderen, dat zij niet al te veel blijven beneden de huisvesting van andere vooraanstaande Westerlingen.

Maar 't zal toch ook weer niet zóó moeten wezen, dat de fraaie Europeesche huizen het contact met de eenvoudige Javanen zouden hinderen.

Overigens zal, niet het neerhalen van zendingsarbeiders (inbegrepen ook de inheemsche) naar het lage peil der inlanders, doch het meehelpen tot het opheffen van den maatschappelijken toestand der Javanen, wel gezonde wijsheid blijven, voor elk, die hier te lande in zendingszaken wat te beslissen heeft.

HOOFDSTUK II

LAND EN VOLK II

Samenleving en volksaard

Er is nog al eenig verschil in de samenleving van de steden en hoofdplaatsen, èn van de binnenplaatsen en desa's in Midden-Java ten Zuiden.

In de steden en hoofdplaatsen, met de huizen der Europeanen aan de hoofdwegen, en met de woningen der hoogere en lagere ambtenaren aan of in de omgeving van de aloon-aloon [1]), is het aspect min of meer Europeesch; de Javanen, die in de vele tot stad en hoofdplaats behoorende desa's (de kampongs) wonen, leven wel op zichzelf, doch niet geheel buitende de hen omringende sfeer; zij onderscheiden zich overigens niet zoo veel van hun lotgenooten in de desa's.

Juist andersom als ten onzent blijft het grootste deel der Javanen op het platteland; in hun desa's, wier inwonergetal van 2000 tot beneden de 100 varieert [2]).

Steden en hoofdplaatsen hebben dan ook bij lange niet het bevolkingscijfer als in ons land; b.v. Solo: ± 150.000 met ruim 3000 Europeanen; Djokja: ± 120.000 met ruim 5000 Europeanen; Magelang: ± 44.000 met ± 500 Europeanen; Poerworedjo: ± 22.000 met ± 900 Europeanen; Wonosobo: ± 9000 met ± 250 Europeanen; Keboemen: ± 13.000 met ± 225 Europeanen; Banjoemas: 6000 met ± 175 Europeanen; Poerwokerto: ± 30.000 en ruim 800 Europeanen; Poerbolinggo: ± 15.000 met ± 100 Europeanen [3]). Wèl hebben zij zoo ongeveer al de geriefelijkheden van ons moderne stadsleven, b.v.: rioleering, bestrating, parkverzorging, monumenten, verkeer (de karretjes maken steeds meer plaats voor auto, taxi

---

[1]) uitgestrekte grasvlakte — [2]) zie Volkstelling 1930. Voorloopige uitkomsten; 1ste gedeelte: Java en Madoera; zie ook „De Macedoniër", 1931, blz. 128 — [3]) Volkstelling 1930; onder Europeanen zijn ook de met hen gelijkgestelden begrepen

en bus), Chineesche en ook Javaansche toko's [1]), dagelijks markt, electrisch licht (in de kleinere plaatsen kwam men dadelijk van gasoline op electrisch licht; ook in de Javaansche toko's en in de Javaansche woningen der stadkampongs gloeit een enkel electrisch lampje); waterleiding (langs den voet van den Merapi een rij uitstekende bronnen; sommige complexen nog niet aangesloten; in kleinere plaatsen, b.v. Klaten, nog putwater, dat gekookt en gefiltreerd wordt); het dagblad, de radio (in steeds toenemende mate), enz. enz.

Te dezen opzichte zijn de zendingsarbeiders in Midden-Java heel wat bevoorrecht boven die op Soemba; zij leven in „de cultuur".

Dat is nog zoo geheel anders in de duizenden desa's; dáár is de bevolking arm aan geld; armelijk in haar uiterlijke verschijning; en daarbij ook arm aan levensgenot.

Hoewel daar dadelijk tegenover gesteld moet worden, dat de geregelde arbeid op de sawah, de kweekerij en de onderneming rustige voldoening geeft.

Evenals bij ons zijn landbouwers en kweekers in Midden-Java verknocht aan hun grond en productie; 't mag zijn, dat zij zich van nog veelszins primitieve werktuigen bedienen, de gehechtheid aan hun dagelijksch werk is er niet minder om.

Over het algemeen is ook het leven in de desa gemoedelijker dan in de steden en hoofdplaatsen; en in de steden en daaromheen heerscht ook meer werkloosheid dan in de desa.

Zoo gaat dan de landman naar zijn sawah (òf die van een ander, waar hij zijn werk doet); de kweeker naar zijn cultuur; de koelie naar perceel of onderneming, of naar anderen arbeid, dien hij maar krijgen kan.

Ook de vrouwen (en meisjes) werken mee op het land; zij planten de rijstplantjes, wieden, snijden en verzamelen den rijstoogst, helpen mee op de plantage; voorts blijven zij thuis. Zij stampen de rijst, elken dag; hoogstens voor een paar dagen tegelijk; meer laat de rijst niet toe. Zij stampen eerst grof, dan wit, zoodat het glimmend zilvervliesje met het nog aanklevend vuil afvalt. Daarna wannen zij de rijst, om het kaf te laten verstuiven en verzamelen dan de aldus schoon-

[1]) winkels, waarin van alles te krijgen is

gemaakte en witte rijst in hun mand. Vervolgens komt de koekoesan [1]) voor den dag, waarin de behoorlijk uitgewasschen rijst gaar gestoomd wordt op den dandang [2]). Verder doen zij haar huiselijke bezigheden als wasschen, naaien, enz.

Ook gaan zij geregeld naar de pasar, die in de kleine plaatsen éénmaal in de *vijf*-daagsche Javaansche week [3]) wordt gehouden. Dat mag voor een Javaansche moeder in steden en hoofdplaatsen een begeerlijk uitstapje zijn, zooals dat in de Javaansche verhaaltjes verteld wordt, het is toch voor de vrouw in de desa vaak ook harde noodzaak; zij moet er heen, soms een dagreis loopen, om er enkele centen te verdienen.

Zooals evenwel de gewoonlijk voortkabbelende kali in den regentijd gaat bruisen, geraakt ook het meestal rustige desa-leven in beweging en beroering, om op te springen van vreugde, als de tijden er zijn van de feesten en feestelijke dingen, waarvan wij noemen: de slametans [4]), de huwelijksoptochten en de besnijdenisfeestelijkheden. Ds L. Netelenbos, toenmaals nog te Poerworedjo, gaf eens van die laatste dit merkwaardige schetsje: „In de maand Besar (28 Aug. tot 25 Sept.) pleegt men zijn jongens te laten besnijden. Dan is het feest in steden en dorpen. De gloriedag voor de jeugdige helden van de beweging. We hebben hier meermalen van die optochten langs onze pastorie zien voorbijtrekken op weg naar de moskee. De kleine jongens wonder fraai uitgedost; soms met een bril op voor die gelegenheid; ronzebonsen en andere muziekinstrumenten vóór den troep uit; zingende hadji's; de jongens op paardjes, door kennissen aan den teugel geleid, terwijl anderen vol statie een grooten pajong hun boven het hoofd houden; de schare, vóór en achter en met de hadji's meeneuriënde; zóó gaat het langzaam, stap voor stap naar de moskee".

Doch nà deze en dergelijke drukte van feestelijke bewegelijkheid, keert in de desa te dieper terug de stille rustig-

---

[1]) een min of meer kegelvormige mand — [2]) een stoomcomfoor in een koperen pot, gedeeltelijk met water gevuld, dat tot stoom verhit, door de mand in de rijst dringt en deze gaar stoomt — [3]) „pasaran" geheeten — [4]) offermaaltijden

heid van het alledaagsche leven, evenals de kali trager schijnt te vloeien na den regentijd.

Als bijzonderheid is nog te noemen, dat bij volle maan feestavond wordt gehouden. De maan schijnt dan zóó helder, dat men er behoorlijk bij zou kunnen lezen. Mannen, vrouwen en kinderen gaan dan niet naar bed, maar zitten of wandelen 's nachts langs de wegen. Overal in de dorpen klinkt de muziek van de gamelan [1]), en worden 's avonds meestal tegelijk smulpartijen aangericht, in één woord: 't is feest.

De desa — ook wel bestaande uit onderscheidene gehuchten met aparten naam — is en vormt een gemeenschap. Eens in de 35 dagen wordt de desa-vergadering gehouden (of ook wel, voor zooveel het noodig geacht wordt), onder voorzitterschap van den assistent-wedono [2]), of anders van den loerah zelf. Zij, die een stuk grond rijk zijn, behooren tot de leden dezer vergadering; besluiten worden genomen bij meerderheid van stemmen. Wenken ter bevordering van den goeden gang in het desa-leven worden ook wel door den voorzitter ten beste gegeven. Zoo'n samenkomst doet een Hollander denken aan gewoonten in de middeleeuwen [3]).

De adat-verplichtingen bevorderen de hulpvaardigheid jegens elkander op velerlei gebied, al is het ook, dat liefde daarin maar weinig meespreekt.

Vooral het familieleven is sterk door de adat [4]) beheerscht: grootvader, grootmoeder, oud-tantes enz. hebben heel veel te zeggen en te beslissen; tot in verren graad van bloedverwantschap moet hulp bewezen; dat is trouwens in de steden en hoofdplaatsen óók zoo. Een reden zou dit te noemen zijn voor oeconomische verzwakking, doch 't was ook een oorzaak, dat de oeconomische crisis gemakkelijker kon worden opgevangen. De Christenen in de desa's houden zoo veel mogelijk aan deze adat nog vast.

Over het algemeen gaan de desa-bewoners goed en beleefd

---

[1]) Javaansch orkest, bijna uitsluitend uit slaginstrumenten bestaand — [2]) onderdistrictshoofd — [3]) zie de Geref. Zendingskalender, Juli 1938 — [4]) gewoonten in den ruimsten zin; daaronder vallen de inheemsche zeden en gebruiken op elk gebied des levens

met elkaar om; doch standen-verschil en jaloezie heerschen ook.
En dat bij al de rust in de desa toch niet van volkomen veiligheid, met name ten opzichte van diefstal, kan gesproken worden, blijkt wel hieruit, dat de nachtwakers trouw surveilleeren moeten.

Gezinsleven. Bij de kleine prijaji's[1]) is er weinig gezinsleven. Soms spreekt de vrouw over haar man ten kwade; dat zal ook wel hieruit voortkomen, dat de keuze van haar man niet bij haar zelf, maar bij haar vader berust. Daarmede zal ook wel verband houden de uitspraak van Dr F. L. Bakker: „de Javaan kent geen gezinsleven, zooals wij dat kennen[2]).

Bij den tani[3]) is het veel beter; in den regel trouwen twee jonge menschen uit dezelfde desa met elkaar; ook wel komt de eene partij uit de naastbijzijnde desa; in elk geval zijn zij geen vreemden voor elkaar. In dat (bijna altijd) monogame huwelijk is er wèl een samenleven in allerlei levensdingen; zoo zal er bij gewichtige gebeurtenissen, b.v. verkoop van gronden, onderling overleg gepleegd worden.

Toch is de huwelijksband zwak; de man kan om allerlei oorzaak zijn vrouw verstooten; echtscheiding doet zich nog al eens voor. Loerahs en andere notabelen hebben wel meer dan één vrouw.

Tegen de al van ouds in de Hindoe-Boeddhistische maatschappij voorkomende kinderhuwelijken trad de Regeering op, maar de actie, die de volle medewerking der Javaansche hoogere en lagere ambtenaren behoeft, had nog altijd niet het gewenschte resultaat[4]).

Bij mannelijk bezoek houden, zoowel in de hoogere standen als bij de desa-bewoners, de vrouwen zich op den achtergrond. Ds A. F. Keuchenius deelde mee, dat het een reuzentoer was, een goeroe-vrouw mee aan één tafel te krijgen; gewoonlijk eten de mannen eerst, en daarna de vrouwen; de gastheer is alles; van de gastvrouw geldt: „er moeten nog werkzaamheden achter verricht worden".

---

[1]) de lagere inheemsche ambtenaren — [2]) zie „De Macedoniër", 1932, blz. 14 — [3]) boer — [4]) zie „De Macedoniër", 1936, blz. 112

De vader onderwijst de kinderen wel in allerlei gebruiken; de moeder doet dat ook wel de dochters; maar van wat wij „opvoeding" noemen, komt niet veel terecht. „Geen Javaan zal betwisten, dat de ouders gezag hebben over de kinderen en dat deze door vader en moeder geleid en opgevoed behooren te worden. Toch doet meestal een Javaansch kind, wat het wil[1]).

Ook is de liefde van de kinderen tot de ouders maar klein. Merkwaardig mag het dan zeker genoemd, dat die kinderen op volwassen leeftijd zich toch schikken naar de eischen van de adat.

In de meeste desa's zijn er volksscholen, maar lang niet alle kinderen gaan op school; en die gaan, komen lang niet geregeld: er is nog al veel kinderziekte, regenweer houdt binnen, de oogstdrukte vraagt om hulp van jongens en meisjes; ook is er na herstel van ziekte nog al eens de schuchterheid, naar de school terug te keeren.

Ingelascht moge hier, wat Dr F. L. Bakker van het gezinsleven der Christenen getuigt: „zij eten gemeenschappelijk, bidden gemeenschappelijk, lezen samen in den Bijbel. Hun huwelijksleven steekt gunstig af bij dat van hun dorpsgenooten, zij zorgen beter voor de opvoeding van hun kinderen, die allen de school bezoeken"[2]).

Bedenken wij nu daarbij, dat zoo'n volksschool een driejarige is, dan is het duidelijk, dat de ontwikkeling in de desa's nog niet groot te noemen is. Het getal analphabeten is door het gouvernements- en door ander onderwijs zeker aanmerkelijk geslonken, maar nog lang niet alle desa-bewoners kunnen lezen en schrijven.

Nog eens het woord aan Dr F. L. Bakker: „de Christenen steken in ontwikkeling uit boven hun volksgenooten, doordat zij catechetisch onderwijs hebben gehad en geregeld den Bijbel lezen"[2]).

Wat bij ons een vanzelfheid is tot veraangenaming en verheffing van het gezinsleven, zooals b.v. heldere verlichting in de avonduren, het lezen van de courant, van nuttige en

---

[1]) zie „De Macedoniër", 1936, blz. 150 — [2]) zie idem, 1932, blz. 14. Zóó is het evenwel nog niet overal op het zendingsterrein (D. P.).

schoone lectuur, muziek, radio, enz. enz. is bij een groot deel der desa-bewoners in Midden-Java nog zoo goed als geheel onbekend. Gelijk dáár 's avonds in de woningen tusschen de volheid van het groen der boomen het lampje zijn schemerig schijnsel schamel rondspreidt, zoo werpt ook de lage levensstandaard er maar kaal en vaal enkele dunne stralen van levensgenoegens in der Javanen huiselijk bestaan.

De laatste jaren met hun zoo snelle gebeurtenissen hebben hun invloed ook in Midden-Java doen gelden, niet zoo zeer nog in de desa's als wel in de hoofdplaatsen, met hun toenmalige Standaardscholen, en sommige ook met hun Hollandsch-Inlandsche Scholen, en enkele met hun Mulo-scholen. Te Djokja is er een Algemeene Middelbare School, bovenbouw op de Mulo, waarvan de inheemsche leerlingen kunnen overgaan naar een Hoogeschool in Batavia of Bandoeng.

Jong-Java, dáár levend, heeft lezen geleerd; kan en wil lezen („Mardi Rahardja" en ook „Marga Joewono" zijn er uitnemende evangelisatie-middelen[1]); en dat jong-Java heeft ook meer levensbehoeften, en voelt den drang in zich, om die vervuld te zien.

„In dat deel der jeugd, dat onderwijs genoten heeft, is een geweldige levensspanning gekomen, die soms op hartstochtelijke wijze tot uiting komt. En geen wonder, want zij zijn opeens uit de primitieve wereld van hun eenvoudig dorpsleven overgezet in een wereld van nieuwe gedachten, levensvormen, van techniek en comfort; zij doen ineens den sprong uit het leven van de primitieven in het volle leven van den modernen mensch[2]).

Toch blijft, niet maar ten opzichte van het desa-volk, doch ook van dit worstelend jong-Java, de kloof met de grooten in den lande, op het stuk van de gemakkelijkheden, geriefelijkheden en genoegens der samenleving, nog altijd groot en breed.

't Is bij lange na niet meer zóó bij de lieden van rang en stand als toen Kartini haar boek schreef. Een paar aanhalingen:

---

[1]) het eerste is een evangelisatie-maandblad, al jaren bestaande (oplage thans: 90.000 ex.); het tweede is een nieuw evangelisatie-blad voor meer ontwikkelden, een paar jaar geleden er bij gekomen — [2]) zie H. Meyerink „Koloniale jeugdvragen" in: „De Macedoniër", 1936, blz. 337/8

„Wat heeft het volk aan zijn hoogvereerden ade dien het Gouvernement gebruikt om over hen te regeeren? Tot dusver niets, of dan maar bitter weinig goeds, veeleer nadeel als de adel eens misbruik maakt van zijn macht, wat nog geen hooge uitzondering is. Dit moet veranderen, de adel moet de volksvergoding verdienen, haar waard worden, wat het volk tot onberekenbaar nut zal strekken". Zoo drukte zij zich uit in haar „Beschouwingen". Waarop zij liet volgen: „Daartoe moet de Regeering den adel brengen, en daartoe kan men alleen komen, door den adel een degelijke opvoeding te geven, eene, die niet uitsluitend is gebaseerd op verstandelijke ontwikkeling, maar waarbij ook wel degelijk gelet wordt op karaktervorming"[1]).

Die tijden zijn voorbij.

De reorganisatie, die het Javaansche volksleven, ook dat in de Vorstenlanden, op betere basis legde, maakte er een eind aan[2]); doch de rijkst-bedeelde positie bleef steeds nog over.

Daarbij: de adel heeft zijn fouten leeren inzien en is zijn leven gaan beteren; van zijn zóó verantwoordelijke positie is hij zich al meer bewust geworden; de in het volksleven vereischte plaats gaat hij steeds meer innemen; geschroomd heeft hij niet, offers te brengen voor de welvaart van het land.

Als haar dure roeping verstond de Zending het steeds, ook in de wereld van Java's grooten het licht en de kracht van het Evangelie te brengen; en zij acht het een rijken zegen, ook dáár eenigen ingang te hebben verkregen in de laatste jaren.

Volksaard. De Javaansche mentaliteit is ongetwijfeld een andere dan de onze. Van een principieel verschil kan niet gesproken worden, doch zeker wel van een relatief onderscheid.

Javanen leven meer intuïtief, meer bij aanschouwing; zij denken en spreken meer in beeld en vergelijking, wat men wel het „Javaansch symbolisme" noemt[3]).

Hun levensbeschouwing doet hen trouwens alles zien in één groot symbolisch verband, waarin de onderlinge relaties meer op magisch-mystieke manier dan logisch-causaal tot

---

[1]) zie Raden Adjeng Kartini, t. a. p., 3de druk, blz. 353 — [2]) zie hoofdstuk I, blz. 13 en 14 — [3]) zie Dr H. Bergema „Over de beteekenis der Javaansche cultuur" in: „de Macedoniër", 1933, blz. 205, en volg. art.

stand komen; en dientengevolge is hun het leven meer als een spel, een droom, dan als een daad; daarom denken zij ook passiever over het leven.

Die zoo anders georiënteerde geestesstructuur brengt een zoo anders georiënteerde levenshouding.

Ook de ontwikkeling van de tallooze functies der ziel, afhankelijk van onderscheiden factoren, als wereld- en levensbeschouwing, natuur, milieu, levensomstandigheden, gelegenheid tot oefening, is zeker onderscheiden van de onze.

Van Schilfgaarde heeft getracht het karakter van den Javaan op psychologische gronden te benaderen; hij ging daarbij uit van de bekende karakter-indeeling van Prof. Heymans, met haar drie grondbegrippen: emotionaliteit, activiteit en secundaire functie; en hij kwam tot de slotsom, dat wij aan den Javaan zouden kunnen toekennen: „een sterke emotionaliteit, een zwakke activiteit, en een meer secundair dan primair functionneeren". Zoo'n proefneming is evenwel nog geen vaststaand resultaat. Hoe overigens over dit nog al moeilijke vraagstuk geoordeeld worde, allen zijn het er wel over eens, dat het emotioneele in der Javanen leven een belangrijke rol speelt.

Den indruk kan een Javaan heel gemakkelijk geven, dat hij een phlegmaticus zijn zou, maar hij lijdt zeker niet aan ongevoeligheid of onaandoenlijkheid, en minst van al aan zekere onverschilligheid.

Veeleer kenmerkt hij zich juist door diepgaande fijngevoeligheid, die gemakkelijk in overdreven gevoeligheid omslaan kan, en door een licht-ontvlammend gemoed, waarin de brandende passie geweldig de overhand vermag te krijgen. Een ruwe bejegening van zijn loerah trekt hij zich aan tot in zijn nieren; een beleediging, in eenigszins groven vorm door zijn stamgenoot hem aangedaan, snijdt hem, wondend als een vlijm, door de ziel; smart in 's levens donkere dagen zet zijn geheelen geest in hevige beroering, tot radeloosheid toe; zijn woning ziet hem nog al eens in al de vreeselijkheid van zijn hevig gloeiend gevoel, dat in den kring van vrouw en kinderen losbarst en zoo moeilijk weer tot rust komen kan.

Alleen maar — hij acht het verre beneden zich, tegen-

over anderen zich op te winden of anderen deelgenoot te maken van wat er in zijn binnenste omgaat; 't is hem ook veel te min om met schimpen en schelden het hem gedane ongelijk te wreken; meesterlijk weet hij zelfbeheersching te bewaren; zwijgen zal hij en nog eens zwijgen; toestemmen en nog eens toestemmen, al meent hij er totaal niets van; „ieder, die den Javaan kent in zijn wezen en zijn, hem in zijn doen en laten, in zijn huiselijk en openbaar leven heeft kunnen gadeslaan en leeren kennen, zal getuigen, dat hij steeds blijft de kalme onderdanige Javaan, die zichzelf weet te beheerschen en den afstand weet te houden, die hem gepast voorkomt, al kookt hem daarbij dikwijls het bloed of al bekruipt hem de lust, om ten teeken zijner min- en verachting op den beleediger te spuwen[1]).

„Zulk een lichamelijke beheersching van het emotioneele leven werkt evenwel remmend op de andere functies der ziel; zij remt het denken, verlamt het willen, en werkt veelal negatief"[2]).

Bovendien, al kan zijn gevoel fel opbruisen en al weet hij in zeldzame mate zichzelf in bedwang te houden, toch is en blijft zijn eigenlijke geaardheid, dat hij liefst in ongestoorde gemoedsrust door het leven gaat. In zijn element is hij, als er evenwicht en kalmte heerscht in zijn geest. Opgewondenheid, gejaagdheid, herrie en ruzie zijn niets voor hem. Een zekere zachte en vreedzame gemoedsstemming is de wezenlijke grondtoon van zijn innerlijk-zijn. Van soesah[3]) moet hij niets, totaal niets hebben; daar heeft hij een diepen en innigen afkeer van, die al heel spoedig in afschuw overgaat. In den vorm van mededeeling, van beschrijving en van teekening is keer op keer in de literatuur over Java te lezen, hoe de inlander bij onrechtpractijken van zijn meerderen, al zouden die alleen maar de loerah of de kebajan[4]) zijn, kalm in zijn plooi blijft, vast overtuigd, dat verzet niet baten zou, maar bovenal toch bevreesd voor de soesah, die daar van komen zal; ja, hoe ook de enkele energieke onder hen, die om zijn woorden van tegenspraak en daden van tegenweer de bewondering van zijn dorpsgenooten opwekt, toch al heel

---

[1]) zie L. Th. Mayer, t. a. p., I, blz. 235 — [2]) zie „De Macedoniër", 1935, blz. 200 — [3]) drukte en moeite — [4]) dorpsbode

spoedig tam te maken is, als de gemoedsrust en levenskalmte maar in het gedrang komt.

Er zijn er, die mokken en wrokken; broeien op vergelding en weerwraak, dagen en maanden lang; geduldig afwachtend de gunstige gelegenheid, dat zij hun slag slaan kunnen.

't Kan zelfs gebeuren, dat een grief over een onverdiende bejegening (vooral de aanraking van het hoofd geldt als een gruwelijke beleediging) na langen tijd toch nog zoo hevig boven komt, dat bij gunstige kans mes of kris in het lijf wordt gejaagd.

Maar publiek optreden of handelen met georganiseerd overleg tot verkrijging van verbetering, dat is niet naar den aard van den Javaan, en ligt niet in de lijn van zijn karakter.

Hiermede in verband staat de karaktertrek, welken met name Hollanders en Europeanen zoo zwaar gevoelen: der Javanen terughoudendheid.

Jaren- en eeuwenlang hebben de inlanders in den blanke zoo geheel en al den overheerscher leeren zien en kennen, en behalve met zijn geweldoefeningen, ook met zijn ruw optreden en spottende taal zóó zeer kennis gemaakt, dat zij zich liever in zichzelf opsluiten, dan zich ook maar eenigszins bloot te geven voor een bejegening als men van een blanda immers verwachten kan.

In eigen kring gaan zij beleefd, zeer beleefd met elkaar om; er valt bijna nooit een verkeerd woord en men verstaat elkanders bedoelingen door en door.

Maar de blanke begrijpt niet, waardeert niet, meent verre boven elken beleefdheidsplicht verheven te zijn en heeft in zijn houding zooiets, dat zonder woorden toch zoo welsprekend vertolkt: „Indië is een apenland en alle inlanders zijn sloebers!"

Maar waarom dan met zoo'n mensch (zóó minachtend denken zij over zoo'n blanda) meer contact dan strikt noodig is?

Zij zullen „ja" zeggen, zoo het den blanken heer gevalt en „neen", als hem dat liever mocht zijn.

Hun gedachten en gevoelens zullen zij verbergen; die worden toch niet verstaan en allicht onder spot voor onzin uitgekreten; zij zullen dan maar uiten, wat heelemaal niet of nog 't minst kwaad hun brouwen kan. Zij trekken en

houden zich terug; zij sluiten zich in zichzelf op en houden zich zoo goed als geheel gesloten.

Hoe noodig is het toch, dat Hollanders, die met dien zoo moeilijken karaktertrek der terughoudendheid te strijden krijgen, bedenken, dat wij zelf daaraan schuld dragen en dat alleen door toenadering, voorzichtigheid en beleid langzamerhand verandering kan verwacht worden!

Veel beter dan vroeger wordt dit thans door de groote meerderheid ook verstaan en betracht.

En hoe duidelijk is 't ook, dat onze zendings-arbeiders en -arbeidsters tegen rasgevoel biddend te strijden hebben en door liefderijk optreden, dat èn verstaan èn begrijpen èn goeddoen wil, het wantrouwen moeten wegnemen, vóór zij den weg tot het hart der Javanen vinden zullen!

Deuren, lang en zwaar tot algeheele afsluiting gegrendeld, worden alleen geopend, als de diep gewortelde overtuiging der zich achter haar terugtrekkende bewoners omgezet wordt, en voor het oude wantrouwen het al meer veldwinnend vertrouwen in de plaats gekomen is; dat is in 't algemeen waar; maar geldt toch met name in Midden-Java ten Zuiden, met zijn diep en fijn voelende bevolking.

Evenals de terughoudendheid jegens de blanken brengt dit karakter van Midden-Java's bevolking ook met zich de *onderdanigheid* aan wie over anderen te zeggen heeft. De in de gewone samenleving zoo stipt-gehouden en hooggeprezen beleefdheid gaat bij het verkeer met meerderen en vooral met hoofden over in gedweeë onderworpenheid, die soms aan slaafschen eerbied dicht nabij komt.

Zoo geheel anders is de geaardheid van den onder de Javanen wonenden Chinees; dat verschil neemt afmetingen aan als tusschen een schroomvallig kind en den doortastenden man.

De afstammeling uit het Hemelsche Rijk voelt zich, heeft durf, bezit energie, verstaat het, om zichzelf recht te verschaffen en óók, om met schijn van recht zijn wil door te zetten, bewandelt gaarne eigen gekozen wegen en kent bezwaren alleen maar om ze te overwinnen. De vermaardheid van zijn krachtigen en overheerschenden geest is immers ook onder ons verbreid door het gevleugelde woord, dat „één

Chinees opweegt tegen drie Joden".

Bescheiden en buigzamer is de Javaan.

Typeerend is te dezen opzichte de les, die een inheemsch vader aan zijn zoon bij het begin van de loopbaan meegaf: „Mijn zoon, spreek uw meerderen nooit tegen, al hebt ge de stellige overtuiging, dat ge gelijk hebt. Wees vooral voorzichtig in uw oordeel over personen en zaken; weet u te plooien naar de omstandigheden. Hebt ge een strengen chef, wees dan zelf ook streng en keur alles af, wat naar lauwheid en slapheid zweemt. Is uw chef minder streng, zie dan kleine fouten door de vingers. Dit is de manier, om vooruit te komen. Het zal mijn dood verhaasten, als ik later hoor, dat gij wegens brutaliteit ontslagen zijt; maar volgt gij mijn raadgevingen op, dan zal Allah zijn zegen over u doen dalen en zult gij een goede positie bekleeden".

In het voorbijgaan moge even opgemerkt worden, dat deze onderdanige geest óók wel vrucht zal zijn van den diep in de volksziel doorgedrongen Hindoe-godsdienst; Soendaneezen en Madoereezen, die dien invloed maar ten deele ondergingen, verschillen nog altijd aanmerkelijk in aard en karakter en levenswijze van de eigenlijke Javanen; maar dit mee door Boeddhistische beginselen gevormde karakter past toch ook weer op den aangeboren aard van dit volk; anders zou het eeuwen lang, onder wisselende overheersching, jegens vreemden en vrienden, die verregaande eerbiedenis niet hebben kunnen bewijzen; en nog minder hebben willen dulden, dat de insnijding der ondergeschiktheid zóó diep in zijn leven werd getrokken.

Boekdeelen spreekt hier de tot in de kleinste bijzonderheden voorgeschreven etiquette, die de mindere man aan de hoogere standen en met name aan den adel moet betoonen, het z.g. hormat[1]) bewijzen.

Hormat. De hormat-vormen zijn zeer verschillend. Bij het naderen tot iemand, dien men eerbied verschuldigd is, moet men op een afstand van een meter of zes neerhurken en sembah maken; dat laatste bestaat hierin, dat men de handen, met de palmen tegen elkaar, naar het voorhoofd brengt en

[1]) eerbetoon

dan met handen en hoofd tegelijk een voorwaartsche beweging maakt, zoo ongeveer als een smeekeling in aanbidding; verder moet de gang-in-hurkende-houding volbracht; daarna heeft men zich op een paar meter afstand in de dusgenaamde silo-houding neer te zetten, de beenen gekruist, de voeten onder de bovenbeenen, de handen zóó gevouwen, dat de vingers in elkaar grijpen en het hoofd scheef naar links met het oog naar den grond gericht; dan kan men prentah [1]) ontvangen. En men zal zich niet oprichten noch verwijderen, eer door den meerdere daartoe last wordt gegeven.

Dezen hoogsten vorm van hormat brengt de inlander aan den Regent, als hoofd van de adat en in de binnenlanden ook aan de hoogere ambtenaren, die zonen van Boepati's [2]) zijn.

Het hurken en het begeleiden van ieder woord met de sembah wordt onder de hormats van lagere orde gerangschikt. Het gewicht van de hormat wordt toch gemeten naar de hoogte, waarop men zich tegenover den eerbiedwaardige plaatst en is daarmede omgekeerd evenredig.

Deze soort van hormat is de inlander verschuldigd aan de prijaji's van zoo onderscheiden rang, als Midden-Java met zijn scherp standenstelsel nog bezit.

Zooals bekend is, heeft Gouverneur-Generaal van Heutsz er een begin mee gemaakt, de Hollanders van dat hormat-ontvangen af te brengen; hij vaardigde de z.g. Hormat-circulaire uit, waarbij hij zijn ambtenaren verbood, al die eerbewijzen te vorderen; Gouverneur-Generaal A. W. F. Idenburg heeft die circulaire nog hernieuwd; sinds is er een eind aan gekomen.

Afgezien van deze voor ons besef zoo diep vernederende eerbiedbetooningen, gebiedt mevrouw Etiquette, dat men in tegenwoordigheid en in gezelschap van meerderen nooit staat, doch altijd neerhurkt, zij 't op een zitmatje of op den grond, en dat men in neergehurkte houding het geheele samenzijn lang blijft zitten; de silo-houding mag dan iets vrijer zijn dan bij de hormat, doch staan èn zitten op een bale-bale [3]) of op een stoel in de nabijheid van een Javaanschen meerdere is grove onbeschoftheid.

---

[1]) bevel — [2]) Boepati = bestuursambtenaar van een Afdeeling, die den titel van Regent heeft — [3]) rustbank, van bamboe gemaakt

En niet alleen door deze zorgvuldig in acht te nemen lichaamshoudingen, maar evenzeer in het met keur gekozen woord heeft de inlander getuigenis af te leggen van zijn ondergeschiktheid aan zijn meerderen; in nederigheid neergevallen of neergezeten, mag hij niet laag-Javaansch, maar moet hij hoog-Javaansch spreken; met de gedoken houding behoort ook het woord van diepe vereering in overeenstemming te zijn.

Ngoko en Kromo. De taal der Javanen heeft nl. een eigenaardigheid, die, behalve op het Hindoesche Bali, nergens elders aangetroffen wordt: men houdt er een laag-Javaansch (Ngoko) en een hoog-Javaansch (Kromo) op na.

Ngoko, de eigenlijk-Javaansche taal, van zeldzamen rijkdom (niet minder dan 22000 grondwoorden) spreken meerderen tot minderen èn ook gelijken, als zij vertrouwelijk met elkaar zijn.

Kromo, veel armer aan woorden en vormen, is de taal van deftigheid en van plichtpleging. Om er met een paar Hollandsche uitdrukkingen een indruk van te geven: het gewone woord „paard" wordt in 't Kromo „rossinant"; en een gewoon verzoek luidt in 't Kromo: „wilt U mij toestaan, dat ik een verzoek tot U richt".

Dat Kromo moet de mindere, in Ngoko toegesproken, tegenover zijn meerderen gebruiken; ook gelijken bedienen er zich van, zoo zij, niet vertrouwelijk, maar vormelijk-beleefd begeeren te zijn.

Even streng nu als in de lichaamshoudingen wordt óók het eerbiedbetoon in het stipt zich houden aan het verschillend taalgebruik geëischt: Kinderen mogen na hun achtste jaar alleen Kromo tot hun ouders spreken. Kartini vertelde: „Tegen mij mogen mijn jongere broers en zusters geen jij en je zeggen, en alleen in hoog-Javaansch mogen ze mij aanspreken; en na elken volzin, die hun van de lippen komt, moeten ze voor mij een „sembah" maken"[1]). Broers met een mindere betrekking moeten een Regent toespreken in het hoog-Javaansch, zelfs zijn vader is daartoe verplicht; in gevallen, dat bruut gebruik van Ngoko het gevoel al te veel zou kwetsen, zijn echter allerlei nuances toegelaten. Tot den Vorst, Sultan en Soesoe-

[1]) zie Raden Adjeng Kartini, t. a. p., 3de druk, blz. 11

hoenan, wordt alleen Kromo gesproken; dat spreekt vanzelf!

Het gewone volk, van al die verschillen natuurlijk niet in alles nauwkeurig op de hoogte, heeft zijn eigen omgangstaal, „madijo", die een tusschentaal is; maar ondergeschiktheid bewijst het toch nog altijd aan zijn meerderen, beide door lichaamshouding èn woord; en met geheel dien vormenomgang jegens hoogergeplaatsten komt duidelijk de karaktertrek van onderdanigheid aan het licht.

Omgekeerd bevestigen de meerderen, door op hun stuk te staan, dat al zulke aan dienstbaarheid grenzende dingen immer weer voor hun oogen geschieden moeten, hun hooghartigheid en heerschzucht, die velen van hen tot een tweede natuur schijnt geworden te zijn; zoo'n inheemsche groote van het echte ras, met zijn stille deftigheid en hiëratische houding is in zijn verschijning, gebaar en optreden een toonbeeld van fierheid en majesteitelijkheid, schitterend om te zien, voor wie daar oog voor heeft, maar .... verder niets met hem heeft uit te staan.

Melding moeten wij hier even maken van het geschil in zendingskringen, welk standpunt predikant en helpers in zake het taalgebruik hebben in te nemen.

Vroeger was de communis opinio[1]), dat missionaire Predikanten het Woord bedienen moesten in 't Ngoko en dat de helpers bij hun toespraken 't Kromo zouden gebruiken. Sommige Missionarissen predikten echter ook in 't Kromo en gingen zelfs zoo ver, dat zij daarin een beginsel zagen en 't ook als beginsel proclameerden.

Dr D. Bakker, toen nog docent aan de Keucheniusschool (afdeeling tot opleiding van helpers) vatte indertijd het plan op, om zijn leerlingen te laten preeken en catechiseeren in beleefd Ngoko; helpers, die Kromo spraken, zouden die gewoonte wel niet meer veranderen; maar de nieuw te vormen krachten, die van meet af in beleefd Ngoko voorgingen, zouden dat ook allicht hun leven lang blijven doen, zonder weer in Kromo te vervallen.[2])

Maar in het Zendingsblad van 1908, blz. 10, verhaalde Dr Bakker: „Nog iets over de altijd wederkeerende, ver-

[1]) door allen gedeeld gevoelen — [2]) zie Zendingsblad der Geref. Kerken. 1906, blz. 208

velende taalkwestie. Bij de behandeling van het predikambt heb ik mijn jongens geleerd, dat de prediker ('t zij Europeaan, 't zij Javaan) optredende voor de gemeente, in beleefd Ngoko heeft te preeken. Zij maken hun preek of liever hun toespraak voor mij dan ook in het beleefd Ngoko. Maar wat zouden zij nu doen, als zij openlijk moesten optreden? Ik heb hun vooruit er niets van gezegd; zij hebben mij vooraf niets gevraagd en . . . . zij bedienden zich van het Kromo. Ik heb daarop geen aanmerking gemaakt . . . . . wanneer ik het beveel, spreken zij onmiddellijk Ngoko, maar tegen dien prijs begeer ik het niet van hen. Er is dus geen andere weg op, dan dat ik hen vrij laat en ter gelegener tijd hen zelf den weg laat aanwijzen, waarlangs zij van het Kromo tot het Ngoko zouden komen, opdat, wanneer de Javanen eenmaal kunnen optreden als Dienaren des Woords, dit struikelblok weggenomen zij".

In later jaren kwam er bij de missionaire Predikanten al meer neiging tot het preeken in 't Kromo; thans gebruiken allen het altijd bij de evangelieverkondiging.

Voorts maakt de gegeven karakteromschrijving 't duidelijk, dat deze geaardheid van Midden-Java's bevolking één der vele moeilijkheden is, waarmede de Zending had en nog te kampen heeft. De beleefdheid, immers in de rij der deugden bovenaanstaande, vordert, dat men een Zendeling of helper welwillend de gelegenheid geeft, om een gesprek over de religie te houden, en dat men daarbij eerbiedig toeluistert; en zoo men nog een weerwoord spreekt, dat dan te doen zonder te beleedigen of te kwetsen; een beginnende zendingsarbeider krijgt daardoor den indruk, dat de Javaan gemakkelijk voor het Evangelie te winnen is; maar later ervaart hij wel, dat de hem betoonde welwillendheid geen belangstelling in de waarheid, doch louter beleefdheid was.

Evenzeer komt 't voor, dat de Javaan, gedreven door zijn terughoudendheid tegen al wat blank is, alle gelegenheid om aanraking te krijgen, voor den Zendeling en zijn helpers afsluit; hij zal niet met het Christendom spotten, er zich ook niet tegen verzetten, maar het doodeenvoudig uit den weg gaan, als het op hem aankomen mocht. Ds L. Netelenbos heeft er tijdens zijn arbeid in het toen nog afgelegen Wonosobo maar

al te veel droeve ervaringen van opgedaan; hij kon maar geen toegang, laat staan ingang krijgen!

Wij moeten het dan ook als een zegen des Heeren bij het zendingswerk in Midden-Java beschouwen, als de menschen de gelegenheid geven, hun het Evangelie te brengen èn zij begeerig worden, om er naar te luisteren. In dit opzicht was vooral Solo een gunstig zendingsterrein boven de andere.

Doch ook bij doorwerking van 's Heeren zegen, bij de opkomende begeerte om Christen te worden, heeft de Javaan zooveel te stellen met zijn onderdanigheidsgevoel; valsche schaamte weerhoudt hem gemakkelijk en lang; breken met zijn kring is hem schier onmogelijk; komt hij er toe, dan is hij in groot gevaar, om het beleden Christendom toch nog te plooien naar zijn omgeving. Gemis aan zelfstandigheid van karakter staat hem al te dikwijls in den weg, om te komen tot en te volharden bij een openlijke, getrouwe belijdenis van den Christus.

Overigens zal het voor westersche menschen wel een groote moeilijkheid zijn en blijven, het Javaansche karakter naar waarheid te peilen, te doorgronden en te kennen; wat nog te meer mag en moet getuigd worden, nu sinds het begin dezer eeuw de over geheel Azië waaiende „ontwaking" ook onzen Archipel beroerd en vooral ook het Javaansche leven zooveel in aanzien en gedaante veranderd heeft.

Nieuwe tijd. Niet meer dan in dit verband wenschelijk is, worde hier meegedeeld; in een later hoofdstuk komt dit afzonderlijk nog aan de orde.

De eerste werkingen van den nieuwen tijd werden gezien in het oprichten, onafhankelijk van het Gouvernement, van inlandsche vereenigingen: Boedi-Oetomo [1]) in 1908, en Sarekat Dagang Islam [2]) in 1912.

Sterk-nationalistische stroomingen, ook onder stuwing van het communisme, braken door, o.a. P(artij) K(ommunist) I(ndia); P(artai) N(ational) I(ndonesia).

Drang naar zelfstandigheid trad op allerlei gebied naar voren: onderwijs, ontwikkeling, verzet tegen het vernederend

[1]) edel streven — [2]) Sarekat = vereeniging of vennootschap; Dagang (handel) Islam; dus mohammedaansche handelsvereeniging

hormat-maken, eischen in zake politieke en maatschappelijke verhoudingen enz. enz.

De „inlandsche beweging" breidde zich snel uit.

Genoeg tot aanwijzing, dat in Midden-Java het volksleven in gisting kwam, en daardoor zulk een verandering kreeg, als indische oud-gasten nimmer hadden verwacht of gedacht. Zei men tevoren: „het slaapt" of „het vegeteert", 't moest omgekeerd in: „het beweegt" en „het leeft". De feiten dwongen, de Javaansche volksziel en het Javaansche karakter nog eenigszins anders te bezien, dan bij het licht eener eeuwenoude en traditioneele opvatting.

Men zag toch voor oogen Javanen, zooals men ze bij de hun door traditie toegeschreven karakter- en gemoeds-eigenschappen niet gekend had noch ook kende.

Er bleek in die bescheiden en bedeesde Javanen toch meer zelfbewustzijn, wilskracht, pit en durf te zitten, dan men zich immer nog voorgesteld had.

Dat alles plaatste ook de Zending voor een veelszins nieuwe taak.

Mannen als eerst Prof. Dr C. Snouck Hurgronje en later Dr de Kat Angelino zochten de oplossing resp. in de z.g. associatie van West en Oost, of in cultuur-synthese tot een hoogere eenheid.

Maar de Zending, geloovende in God, die dat nieuwe leven met zijn vele bewegingen roept, zag te meer als haar heiligen plicht, aan een volk, worstelende met zoovele vragen, gewaarwordingen en gevoelens, te brengen de krachten van het Evangelie; in de vaste overtuiging, dat daardoor óók de ware levenswijsheid en de echte volksverheffing zal verkregen worden. Haar wenkt het hooge ideaal, zooals het door Prof. Snouck Hurgronje in „Nederland en de Islam" twijfelend werd neergeschreven: „het streven naar een associatie van veel hooger orde, naar een eenheid, die als zij tot stand kwam, alle belemmeringen der eenheid van beschaving en nationaal bewustzijn tusschen het oostelijk en westelijk deel van het Rijk der Nederlanden zou opheffen".

En als vanzelf geldt dat in het bijzonder die Zending, welke haar terrein heeft dáár, waar het middelpunt der „inlandsche beweging" ligt, nl. op Java, en niet 't minst in Midden-Java ten Zuiden, waar het hart van het Javaansche volk klopt.

HOOFDSTUK III

Geschiedenislijnen

Bij de behandeling van dit onderwerp zit geenszins de bedoeling voor, een ook maar eenigermate volledige schets van Midden-Java's historie te geven.

In een zendingsstudieboek zou die niet ter zake zijn.

Ook is aan het schrijven daarvan veel te veel vast!

Vluchtige kennisneming toch leert al, dat Midden-Java's geschiedenis een ver-uitgestrekt veld van onderzoek biedt en ook, dat de geschiedvorschers met vele en groote stukken nog altijd in het ongereede verkeeren.

Vandaar aan het hoofd van dit caput: Geschiedenislijnen.

Daarbij is Midden-Java's historie grootendeels saamgeweven met die van geheel Java; bij het afweven van verschillende tafereelen in der eeuwen loop, valt keer op keer de inslag juist op Midden-Java; aanwijzing van de schering met haar over geheel Java gespannen draden zal daarom moeilijk kunnen gemist worden.

Ook dat dringt tot het in het opschrift genoemde uitgangspunt: Geschiedenislijnen.

Dàn maakt de overweging, dat een zendingsstudiegeschrift wil inleiden in de kennis van het volk, waaronder de Zending arbeidt, er op bedacht, met name die hoofdmomenten der historie te toonen, die nog 't meest met den gang van het volksleven verband houden. En dat stelt den eisch van beperking tot het trekken van alleen maar *lijnen* der geschiedenis.

Met deze inleidende opmerkingen zij de onderwerpbegrenzing verduidelijkt en gerechtvaardigd!

Oudste tijden. In nevelig verschiet ligt voor ons het eerste leven der Javanen op hun eiland te midden van den nu enkele honderden jaren met Nederland verbonden Archipel.

Aangenomen wordt, dat vóór ± 1500 v. Chr. er een volk woonde met palaeolithische[1]) cultuur; resten van een oude

[1]) oude steentijd, waarin de menschen grove steenen wapenen en werktuigen maakten, en het gebruik van metaal nog niet kenden

palaeolithische cultuur werden gevonden op Java, o. a. bij Ponorogo.

Nadien volgden er instroomingen van immigranten, langs den zeeweg, uit Achter-Indië; van Indonesiërs, dragers van neolithische[1]) cultuur. Deze Indonesiërs zouden een religie en cultuur gehad hebben, als thans nog gevonden wordt bij de bewoners van den Archipel, voor zoover die buiten den invloed van het Hindoeïsme en den Islam zijn gebleven, b.v. in de binnenlanden van Borneo en Celebes.

Naar de gunstige landingsplaatsen der noordelijke kusten van Java kwamen de koopvaarders van Azië's vasteland, om handel te drijven in allerlei product van het rijke land; met den westmoesson (noordwestenwind) stevenden zij er heen, om met den oostmoesson (zuidoostenwind) terug te keeren; doch ook de eilandbewoners zelf verstonden de scheepvaart en beoefenden die met koene kracht. Dr W. F. Stutterheim zegt er van: „zij kwamen met hun zoogenaamde uitleggerbooten (d.w.z. smalle booten met een of twee aan staken buiten boord bevestigde bamboes, om het omslaan te voorkomen) zelfs tot aan Madagascar op de Afrikaansche kust. Zij waren ermede ook in den Archipel gekomen"[2]).

De kunde, hoe brons tot werk- en wapen-tuig te vervaardigen, bezaten zij al evenzeer. Geleerd hadden zij ook het kunstig aanleggen van terrassen met waterbevloeiing voor hun rijstbouw, ter voorziening in hun dagelijksche nooddruft.

Al mede was hun deel: kennis der muziekkunst; zij hadden hun gamelan[3]), een paar muziekinstrumenten met in samenspel één geheel vormend geluid, dat klonk, met name bij de ritueele feesten, over beemd en veld en langs heuvelen en bergen.

Een voorname plaats nam de wajang[4]) in: platte primitieve poppen in den vorm der tegenwoordige panakawans[5]), ter voorstelling van de voorvaderzielen, gebruikte de wajangleider bij zijn vertooning, zoowel tot onderrichting in de religie als tot afweermiddel van ongeluk.

---

[1]) het nieuwere steentijdperk, waarin de kennis van brons als bruikbaar metaal reeds bestond — [2]) zie Dr W. F. Stutterheim „Indische Cultuurgeschiedenis", II, blz. 14 — [3]) wij nemen aan, dat die van indonesischen oorsprong is, al is dit niet met zekerheid bekend — [4]) beteekent: schaduw, en verder schimmenspel — [5]) pages, bedienden van vorsten en aanzienlijken

Want als een onderdeel van het oorspronkelijk godsdienstig ritueel is deze wajang aan te merken [1]).

Hun godsdienst toch bestond in de eerste plaats uit voorouderverereering, met daarbij behoorend shamanisme [2]); daarnaast werden óók nog andere geesten vereerd, waarbij priesters bemiddelend optraden. Voorts geloofden zij aan één magische levenskracht, als drijfveer van al het leven in de wereld (Dynamisme), met daarmee gepaard gaande praktijken van magie; heel hun levens- en wereld-beschouwing was magisch-mystisch.

Voorouderverereering en shamanisme waren getreden in de plaats van gemeenschapsoefening met den levenden God; slechts een vaag idee van Hem was nog gebleven, als van een alles doordringende kracht, maar dan onpersoonlijk; magie en mysticisme beheerschten het geestesleven en doemden het tot onvruchtbaarheid; in één woord: somber drukte geestelijke armoede dit volksleven.

Hindoe-tijdperk. Haast even vaag blijft, zelfs voor een sterk speurenden blik, het eerste contact tusschen deze indonesische bevolking en de Hindoe's; zoo omstreeks het begin van onze jaartelling.

Weer uit Indië, nù uit Voor-Indië, stroomden massa's menschen naar Java's land, ter kolonisatie, zooals het waarschijnlijkst te achten is; zij hadden een andere religie en cultuur; het waren Hindoe's.

Hoe het verloop geweest is, valt niet te zeggen, maar in de eerste eeuwen onzer jaartelling ontstonden er in den Archipel, óók op Java, Hindoe-rijken, „klaarblijkelijk naar het model van de rijken in Indië geformeerd en voorzien van een vorst en bestuur naar Indischen trant" [3]).

In het Westen van Java, 4de en 5de eeuw: het Hindoe-Soendaneesche rijk Taroemanagara, met een overwegende vereering van Çiwa, al was ook het Hinayanistisch Boeddhisme [4]) er niet onbekend (tot ongeveer 1400 onttrekt zich dit deel van Java aan het oog).

---

[1]) zie Dr W. H. Rassers „De oorsprong van het Javaansche tooneel" — [2]) een persoon, die in een soort van trance de voorouderziel in zich zelf kon doen nederdalen, wordt een shamaan genoemd — [3]) zie Stutterheim, t. a. p., II, blz. 16 — [4]) zie volgende hoofdstuk, blz. 74 v.

In Midden-Java bloeide in den loop van de 8ste en de 9de eeuw het Hindoe-Javaansche rijk van Mataram „dat de Javaansche babads [1]) steeds noemen als den oudsten en belangrijksten staat, die ooit op Java is gevestigd geweest" [2]). De eerste vorsten zullen wel Çiwa-vereerders geweest zijn, al was schijnbaar toen ook hier het Hinayanistisch Boeddhisme bekend. Door den invloed van koning Pancapana werd evenwel in het einde der 8ste eeuw het Mahayanistisch Boeddhisme oppermachtig; en dat schijnt zoo gebleven te zijn onder diens opvolgers (de Çailendra's, die geen vreemdelingen, doch Javanen waren); evenwel „waren er onder hen vele, die tegelijk Çiwa en Boeddha vereerden, ja, al spoedig werd aangenomen, dat beide goden niet anders dan incarnaties waren van een en hetzelfde Wezen" [3]).

Omstreeks het jaar 900 begon Midden-Java's glorie te wijken voor de rijzende heerschappij van Oost-Java; de eerste koning, die uitsluitend in Oost-Java resideerde, moet Sindok zijn geweest; hij beklom den troon in 929 [4]). Nog geen eeuw later (± 1000) wist de koning Erlangga Midden- en Oost-Java tot één groot rijk samen te voegen; zijn nagedachtenis is geëerd door de plaatsing in het museum te Modjokerto van zijn beeld, voorstellende Vishnoe, gezeten op den garoeda, den vogel der wijsheid.

In de dan volgende periode van Kadiri (± 1045—1222) gaat de geschiedenis weer voor ons in het duister; „de reeks van koningen uit het Kadirische huis is vol lacunes" [5]). Toch staat wel vast, dat in dit tijdperk de literatuur bloeide; „de onder Erlangga aangevangen zelfstandige bewerking van de Hindoeïstische literatuurstof werd voortgezet, en men ging er zelfs toe over deze met personen uit de Javaansche contemporaine geschiedenis te verbinden; ongeëvenaard was de bloei op letterkundig gebied" [6]).

't Machtigst verhief zich, van 1300—1500, dan nog het

[1]) babad = geschiedenis (volgens Brandes zijn de babads „middeleeuwsch en chaotisch") — [2]) Prof. P. J. Veth „Java", 2e druk, deel I, blz. 45 — [3]) zie Stutterheim, t. a. p., II, blz. 24; zie ook bij Dr N. J. Krom over Modjopait — [4]) Stutterheim neemt aan, dat hij het Midden-Javaansche deel van het Javaansche rijk aan zijn lot heeft overgelaten, zoo hij er al eenige kracht kon uitoefenen (II, blz. 31) — [5]) zie Stutterheim, t. a. p., II, blz. 45 — [6]) zie Stutterheim, t. a. p., II, blz. 44, 45 en 46

rijk van Modjopait; niet maar over Midden-Java, doch over bijna alle eilanden van den Archipel voerde het heerschappij. Vooral onder koning Ayam Woeroek († 1389) en zijn genialen minister (patih) Gajah Mada, beleefde het een gulden tijd; er was vrede en rust, een bloeiende handel en een algemeene volkswelvaart [1]).

Het bewind in deze rijken was niet zóó geregeld, dat het koningschap zich door ambtenaren en instellingen over geheel een gebied gelden deed. „Zoolang rijkdom en militaire uitrusting dit afdwongen, ontving de vorst, als Maharaja, de hulde en schatting der overige vorsten, die echter elk in hun gebied heerscher (raja) bleven en hun eigen zaken regelden" [2]).

Die leenvorsten hadden op hun beurt ook weer vazallen, die te hunnen opzichte evenzoo hadden te handelen; zoodat er leenen en achterleenen te onderscheiden waren. De leenvorsten hadden hun ondergeschikten, b.v. hun hoofden over 1000, die met de regeling van de heerendiensten en met de uitvoering van elken aan het volk opgelegden plicht belast waren.

De nakomelingen van de eens regeerende of nu nog met eenige heerschappij bekleede vorsten vormen thans Java's adelstand; met den naam „panèwoe", d.i. hoofd van duizend, duidt men nu nog aan een ambtenaar van het Inheemsch Binnenlandsch Bestuur van het Soenanaat; en de prijaji's, gelijk in het algemeen heeten de afstammelingen van de oude regeerende geslachten, door wier aderen in meerdere of mindere mate Hindoe-bloed stroomt, worden thans nog onderscheiden in stand- en rang-prijaji's; de stand-prijaji's, die door geboorte tot de regeeringskringen behooren (dat zijn dus in Midden-Java de hofkringen van Djokja en Solo), en de rang-prijaji's, tot wie alle ambtenaren, de hoogere en de lagere, tot den loerah toe, zijn te rekenen en die den schakel vormen tusschen het koloniaal bestuur en de groote menigte.

Behalve op het bestuur oefenden de Hindoe's grooten invloed op het geestelijk en maatschappelijk leven der Javanen.

Tot beteugeling en verbetering van de nog ruwe zeden stelden zij een betere rechtspraak in; bij processen werd door rechters [3]) en andere geleerden recht gesproken volgens

[1]) zie Stutterheim, t. a. p., II, blz. 80 en 84 — [2]) zie Stutterheim, t. a. p., II., blz. 31 — [3]) dhyaksa's genaamd

volgens oud-indisch recht, doch met toekenning van gezag aan het adatrecht en de gevoelens der geestelijken; herhaaldelijk werden de oude wetboeken omgewerkt; en het kwam door de çastra's [1]) tot een bepaalde rechtsliteratuur [2]).

Zij leeren den Javanen ook de letterteekens en gaven hun een eigen alphabet [3]); zij verrijkten hun taal door de overname van Sanskritwoorden [4]) en onderwezen hen in het schrijven van de taal. Javaansch wordt aan elkaar geschreven; het heeft geen woordscheiding, wel letter- en zinscheiding; de woorden worden aan elkaar gehecht als bij de oude handschriften van het Oude en Nieuwe Testament.

Geheel de Javaansche literatuur kreeg het Hindoe-stempel; (tevoren zal die wel hoofdzakelijk gelijk geweest zijn aan de nog huidige bij volksstammen elders in Indonesië, b.v. Dajaks, Toradja's, of ook Soembaneezen); zij bevatte o.a. godsdienstige en rechtskundige handboeken, boeken over astrologie, kruidenkunde, landbouw, kunst, grammatica, enz.; verder ook verhalende literatuur, zooals mythologische verhalen, bewerkingen van Sanskrit-heldendichten, Mahabharata (de „Indische Ilias") en Ramayana (de „Indische Odyssee") [5]), legenden, historische gedichten, zedekundige geschriften enz. [6]); meestendeels in gebonden stijl of dichtvorm (tembang) geschreven.

Vooral „de Javaansche verhalen" zijn nu nog geliefkoosde lectuur, niet 't minst in de Vorstenlanden.

Mevrouw Dr van Prooye-Salomons heeft er een vertaling van gegeven [7]); in die gecastigeerde uitgave laat zij de revue passeeren allerlei godengeschiedenissen, godenincarnaties,

[1]) handboeken — [2]) zie Stutterheim, t. a p., II, blz. 113 en 134 v.; zie ook blz. 136 over het onderscheid der çastra's met onze moderne handboeken — [3]) van de nog enkele oude letterschriften, als het Javaansch-Balineesche, het Bataksche, het schrift van de Makassaren, Boegineezen, Endeneezen en Birmaneezen e.d., veronderstelt men, dat die van Indischen oorsprong zijn; maar van een eigen letterschrift der Javanen vóór de komst der Hindoe's is niets bekend — [4]) Sanskrit = oude taal van de Hindoes of Brahmanen, taal van de oud-indische wetboeken en poëzie — [5]) voor een beknopt overzicht zie: Dr J. H. Bavinck „Christus en de mystiek van het Oosten", blz. 49 — [6]) zie Stutterheim, t. a. p., II, blz. 130 v.v. — [7]) Dr H. J. W. van Prooye-Salomons „Gewijde verhalen en legenden van Hindoe's en Boeddhisten"; zie ook: mevr. J. Meyboom-Italiaander „Javaansche sagen, mythen en legenden", en Dr J. de Vries „Volksverhalen uit Oost-Indië. sprookjes en fabels"

tafereelen van den strijd der vorsten, van trouw en echtbreuk, alles van een meer of min duidelijke religieuze en moreele strekking.

Naar de voorstelling der Javanen speelden die godenhistories zich af in Tegal en Pekalongan, en met name op het Diëng-plateau, een der hoog-heilige plaatsen van het Hindoeïsme op Java. In hun innige samengroeiing met de Hindoe's hebben zij er geen weet van, dat 't al overplant uit Voor-Indië is; tegen het klare licht der zuivere historie in, die onweersprekelijk laat zien, dat dat alles maar imitatie is van het Voor-Indisch Hindoeïsme, blijven de Javanen — vooral in de Vorstenlanden — gelooven, dat het alles wel wezenlijk op den Diëng heeft plaats gehad. Zoo diep is het Hindoeïsme, niet in 't minst in Midden-Java, in de zielen der menschen ingegaan!

In het voorbijgaan noemen wij even, dat de Hindoe's ook veel deden voor der Javanen materieele leven: zij verbeterden het landbouwbedrijf, hielpen den sawahbouw heel veel vooruit, maakten velerlei grondstoffen productief enz. enz.

De gamelan, zooals wij al zagen, van godsdienstigen oorsprong, groeide uit tot een orkest van slag-, blaas- en strijkinstrumenten, met, bij een volle bezetting, 24 spelers; zij diende ter begeleiding van de tembang[1]), ter opluistering der feesten of ook ter veraangenaming van het huiselijk leven der voorname families. Voor westersche ooren is haar muziek eentonig, weemoedig, — nooit jubelend noch schallend; maar een electriseerende kracht oefent zij uit op het gemoed der Javanen; gelijk blijken kan uit een van de in Kartini's boek daarover nog al veelvuldig voorkomende ontboezemingen: „'t Is mijn schuld niet, als ik hier en daar onzin neerschrijf. De glazen gamelan in de pendoppo weet je er meer van te vertellen als ik. Ze spelen ons drieën lievelingslied. Het is geen lied, geen melodie eigenlijk; enkel klanken en tonen, zoo week en zoo zacht, grillig, onbestemd dooreentrillend, warrelend, maar hoe aangrijpend, hoe roerend mooi is het! Neen, neen, 't zijn geen klanken van glas, van koper, van hout, die daar opstijgen; 't zijn stemmen uit menschenzielen,

[1]) Javaansche melodie

EEN FIGUUR UIT DE WAJANG-WONG

EEN GAMELAN (JAVAANSCH ORKEST)

die tot ons spreken, nu eens klagend, dan weenend en een enkelen keer eens blij lachend. En mijn ziele zweeft mee met die murmelende, reine, zilveren tonen, omhoog, omhoog in de ijle, blauwe lucht, naar de donzige wolken, naar de schitterende starren; — diepe basgeluiden stijgen op, en de klanken voeren mij mee door donkere dalen, diepe ravijnen, door sombere wouden, ondoordringbare wildernissen! En mijn ziele beeft en krimpt ineen van angst en pijn en smart!"[1])

De wajang, gelijk wij ook al zagen, van religieuzen oorsprong en met religieuze strekking, werd wajang poerwa[2]). De motieven ging de wajang ontleenen aan het Indische Mahabharata; in mindere mate aan het Ramayana[3]). Daaruit is dan de wajang-voorstelling gegroeid, die aanspraak zou kunnen maken op den naam van het Javaansche tooneel.

De dalang[4]) plaatst zich vóór een wit scherm; boven hem een olielamp; hij beweegt de poppen, die hun schaduwen op het doek werpen; ook leidt hij de gamelan. Hij verhaalt een gedeelte der oude mythologie of der overgeleverde geschiedenis; meermalen wordt nù nog „gegeven": „De strijd van den reus en de apen", uit het Ramayana[5]). Telkens onderbreekt hij het stuk — de lakon zeggen de Javanen — met toespelingen en grappen.

Achter den dalang zitten de mannen, die zoowel de poppen als de schaduwen zien; aan den anderen kant de vrouwen, die alleen de schaduwen waarnemen; ook komt het voor, dat mannen en vrouwen beiden achter den dalang gezeten zijn.

Uren en uren kunnen de Javanen van de wajang genieten.

Verder ontwikkelde de wajang zich in de wajang wong[6]); in plaats van de poppen vervullen levende personen de rollen; dat gelijkt dus op het westersch tooneel.

Narren, optredend in de verschillende tafereelen, tapten hun moppen; ontbraken die, of lieten zij zich maar weinig hooren, dan plaatste de dalang zelf zijn geestigheden.

Tot de luimige stukken behoort nù zoo goed als altijd de voorstelling van een Hollander, een vierkante, robuste kerel,

[1]) zie Raden Adjeng Kartini, t.a.p., 3de druk, blz. 24 — [2]) ook „koelit" genaamd om het gebruik van leeren poppen — [3]) een standaardwerk hierover is: J. Kats „De Wajang" — [4]) leider van het spel — [5]) zie mevr. van Prooye-Salomons, t.a.p., blz. 202 v.v. — [6]) Maleisch: Wajang Orang

grof van manieren en onbekend met het ABC der wellevendheid; de toeschouwers geven immer luide teekenen van bijval.

Vertoond wordt de wajang wong thans bij bijzondere gelegenheden; onder meer bij de hoffeesten te Djokja en te Solo; de dan als danseressen fungeerende Djokja'sche en Solo'sche prinsessen zijn om haar danskunst wijd en zijd beroemd [1]).

Religieus van oorsprong, is de wajang op deze manier al meer ontaard en geworden tot een spel van amusement, dat onder de bevolking zeker nog wel kennis der „overlevering" bewaart, doch overigens de lagere zinnen streelt en de hartstochten gaande maakt. Van min allooi zijn thans de geestigheden, die althans een zeer groot deel van het publiek meer bekoren dan het drama zelf.

Belangrijk is dan ook de discussie onder de zendingsmannen, òf Christenen de wajangfeesten mogen bijwonen; of de wajang moet hervormd, òf geheel verboden worden [2]).

De oudere Christenen, uit den Islam overgegaan tot het Christendom, willen van de wajang beslist niet weten; volgens hen behoort die tot de heidensche gebruiken. De jongeren, die als Christen zijn geboren en gedoopt, staan er wel eens anders tegenover; onder den invloed van het nationalisme vragen zij, waarom zij de dingen, die zij als specifiek Javaansch zien, niet mogen doen [3]).

Het wajangspel gaat zonder pauze, onafgebroken door, maar bij feesten, als huwelijk e. d. wordt óók wel, voor afwisseling, aan de ronggèng [4]) gelegenheid geboden, om met en onder haar zang, haar eigenaardige en sterk de zinnen prikkelende dansen uit te voeren; zoo'n zangeres is thans veelal „een vrouw van minder goede reputatie, die door haar aantrekkelijkheid de jonge lieden en de getrouwden gek maakt [5]).

't Machtigst evenwel drong de Hindoe-geest door in de bouwkunst. Monumenten verrezen op onderscheidene plaatsen, stralend in te voren nog nimmer geziene noch vermoede schoonheid; 't minst in West-Java, 't meest in Midden- en Oost-Java. Wij wezen er in „Ter Inleiding" reeds op, dat

[1]) zie Kartini, t. a. p.. 3de druk, blz. 100 — [2]) zie „De Macedoniër", 1911. blz. 25 — [3]) zie „De Macedoniër", 1932, blz. 15 — [4]) dansmeid — [5]) zie de interessante rede van Raden Kamil in: „de Macedoniër", 1921, blz. 353—358

Midden-Java zijn monumentale gebouwen van grootschen opzet en majesteitelijken stijl kreeg op den Diëng, en in de residenties Kedoe en Djokjakarta; de Boro-Boedoer bij Magelang kan onder de eminentste bouwwerken der gansche menschheid gerangschikt worden [1]).

De vraag is aan de orde, in hoeverre bij deze bouwkunst van Hindoe- èn van Javaansche architectuur zou kunnen gesproken worden [2]). Tot vóór eenige jaren sprak men van „Hindoe-oudheden". Maar voortgezet onderzoek bracht daarin verandering. Reeds bij de opkomst der Hindoe-rijken neigt Dr Stutterheim tot de meening, dat *Javaansche* vorsten gehindoeïseerd zijn en zich Sanskrit-namen hebben aangemeten.

Wat moet het dan te meer nog bij de Hindoe-Javaansche kunst wel geweest zijn!

Wij bepalen ons tot het oordeel van Dr N. J. Krom in zijn „Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst": „Wanneer men er zich rekenschap van geeft tot hoe weinig het niet of niet genoegzaam gehindoeïseerde deel der bevolking in staat is geweest, dan blijkt welk een ommekeer de kunst der Hindoe's en de vestiging der Hindoe-Javaansche maatschappij heeft teweeggebracht, ook welk een gunstige aanleg den Javaan moet eigen geweest zijn, en eindelijk hoezeer de natuurlijke geschiktheid tot hoogere ontwikkeling uitsluitend door inwerking van buiten tot wasdom werd gebracht, doch, waar zij aan zich zelf overgelaten bleef, machteloos bleek . . . . Die kunst treedt ons tegen als een harmonisch samenstel, in hoofdzaak onmiskenbaar van Hindoe-oorsprong, maar in zulk een mate in inheemsche bestanddeelen gedrenkt, dat men noch in Voor- noch in Achter-Indië iets identieks kan aanwijzen . . . Naar buiten moge de Hindoe-Javaansche kunst zich door vaste kenmerken van elke andere Hindoe-kunst onderscheiden, binnen de principieele grenzen was er onbeperkte vrijheid voor iederen kunstenaar".

Trouwens, de maatschappelijke vervorming is ook niet totale omvorming geworden; het in Voor-Indië gebruikelijke kastenstelsel b. v. kwam op Java niet tot heerschappij, al

[1]) zie de beschrijving bij Prof. P. J. Veth „Java", 2de druk, deel I, blz. 122—142 — [2]) men leze de oriënteerende artikelen van Dr H. Bergema in: „De Macedoniër", 1933, blz. 175 v. v.

trad ook de enorme afstand tusschen de „meerderen" en de „minderen" met al zijn scherpte in; bovendien werd onder de meer zuiver-Javaansche dynastieën in Oost-Java die distantie aanzienlijk kleiner.

De Javanen noemden deze monumenten: tjandi's, grafmonumenten; gebleken is, dat dit geen tempels of heiligdommen waren, maar grootendeels bijzettingsmonumenten voor de Javaansche vorsten [1]). Duidelijk is dat o. a. ook bij de tjandi-groep van Lara Djonggrang (Prambanan), ten oosten van Djokja, waarin een Çiwaïtisch pendant gegeven werd van de Boeddhistische Boro-Boedoer der Cailendra's [2]). Onder het voetstuk van het meer dan drie meter hooge afgodsbeeld van Çiwa als Mahadewa — d. i. „de groote God" — is de 13 meter diepe tempelput gevonden, waarin de bijzetting van den overleden vorst heeft plaats gehad. Als een onderdeel van de taak der vorsten gold de vereering van 's vorsten voorvaderen; hierin hebben wij een typisch overblijfsel van oud-inheemsche gebruiken; het is de indonesische voorouderdienst in Hindoeïstischen vorm [3]). Ook dat zou dan wijzen op een eigen *Javaansche* conceptie in de groote bouwwerken.

Ook de Boro-Boedoer was geen tempel, maar een heilige plaats voor en van meditatie; „een Boeddhistische catechismus in steen"; thans niet meer verstaan; veel minder nog begrepen; 'n petrefact!

Doch hoe dit moge geweest zijn, zooveel blijkt toch wel vast te staan, dat de meer dan duizendjarige Hindoe-periode het Javaansche volksleven zeer heeft geëleveerd, niet 't minst ook in Midden-Java; waaruit begrijpelijk wordt, dat in den tegenwoordigen tijd een sterke stemming bij de inheemsche kringen werkt (nog 't meest in Midden-Java), die oude Hindoe-beschaving nog eens te maken tot „fondament voor den nationalen opbouw".

De Islam. Al even vaag als bij het begin der Hindoeperiode zijn voor onzen blik de gestalten, wanneer er, circa 1400, voor Java een nieuw tijdperk aanbreekt.

Wij zien dan een nieuwe macht opkomen; weer uit Voor-

[1]) zie Stutterheim, t. a. p., II, blz. 151 — [2]) zie „De Macedoniër", 1935, blz. 40 v. v. — [3]) zie Stutterheim, t. a. p., II, blz. 129

Indië; maar nu de macht van den Islam. Doch „de berichten omtrent de eerste prediking, verbreiding en vestiging van den Islam op Java hebben een nog minder historisch karakter dan die aangaande den Hindoe-tijd" [1]).

De stad Malaka, het groote knooppunt op den oosterschen handelsweg [2]), waarheen de kooplieden uit Arabië, Voor-Indië — vooral uit Goedjarat [3]) — uit China enz. bij voorkeur hun waren brachten, gunstig gelegen als zij was voor den doorvoerhandel en de moessons, was op het einde der 14de eeuw mohammedaansch geworden; volgens een Chineesch bericht waren in 1409 de vorst en zijn onderdanen „ijverige Mohammedanen".

De Javanen, toentertijd een zeevarend volk, voerden daarheen de specerijen uit de Molukken; zij namen daar onder de koloniën der vreemde handelaren een belangrijke plaats in; zelfs hadden zij er een groot eigen stadsgedeelte.

Bijna allen gingen zij tot den Islam over en poogden hun landgenooten, die Malaka aandeden, daartoe ook over te halen [4]).

Deze Javanen-kolonie zou de „moedergemeente" van den Islam op Java kunnen genoemd worden.

Door den invloed uit Malaka [5]) kwam de Islam óók in Java's kuststeden en havenplaatsen (Toeban, Gresik, Soerabaja).

Mohammedaansche kooplieden kwamen óók dáár, tijdelijk of voorgoed. De aard van hun bedrijf liet niet toe, op de schepen vrouwen mee te nemen; zij trouwden dan met inheemsche vrouwen (zooals thans nog de Chineezen, in meerderheid, met Javaansche vrouwen); en zij zorgden er wel voor, dat de kinderen den godsdienst van hun vaders aannamen.

De traditie zegt, dat dergelijke handelaars vaak trouwden met prinsessen, de dochters van de havenkoninkjes, die zelf in de eerste plaats handelaars waren [6]).

---

[1]) zie Veth, t. a. p., 2de druk, I, blz. 227 — [2]) zie B. J. O. Schrieke „Het boek van Bonang", § 1, 2 en 3; zie ook J. C. van Leur „Eenige beschouwingen betreffende den ouden Arabischen handel", blz. 72, 74, 75, 81 — [3]) schiereiland in westelijk Voor-Indië, ten noorden van de Golf van Cambay — [4]) zie Dr N. J. Krom „Hindoe-Javaansche Geschiedenis", blz. 423 v.v.; zie ook mevr. W. Fruin-Mees „Geschiedenis van Java", deel II, blz. 2 v.v. — [5]) zie Schrieke, t.a.p., blz. 15: „Malaca was the right Mecca" — [6]) zie Schrieke, t. a. p., § 3

Opzettelijke bekeeringsactie voerden zij niet; doch zij hadden ter verbreiding van den Islam veel in hun voordeel: het getrouw nakomen der godsdienstplichten en vooral de aanbidding van een onzichtbaar Wezen, dat aan hun godsdienst iets hoogers en iets mystieks gaf, trok; aansluiting aan den uitgebreiden handel tusschen Arabië in het Westen en China in het Oosten, met alle tusschenliggende gebieden, die in handen van den Islam was, lokte; en ook de rivaliteit der kleine Noord-Javaansche vorsten tegen Modjopaït prikkelde tot het achter zich hebben van het gezag van een wereldmacht als de Islam was.

Maar behalve op deze relaties van familie, handel en politiek, is toch ook nog op iets geheel anders te wijzen. 't Was de mohammedaansche mystiek geweest, die de ziel der volken van Noord-Indië voor den Islam te voren had gewonnen. Deze mohammedaansche kooplieden brachten den Islam in die gestalte óók op Java; en ook dáár vond hij zóó aanpassing en aansluiting aan het mystiek-religieus-amalgama, ontstaan door de samensmelting van den Hindoe-godsdienst met de oorspronkelijke religie der Javanen [1]).

Alle moeite werd gedaan, duidelijk te maken, dat de nieuwe godsdienst gelijk was aan de leer, die de Javanen bezaten, aan het oude Hindoeïsme met zijn mystiek Pantheïsme.

Eigenlijke Arabische invloed deed zich eerst later gelden [2]), via Sumatra.

Als de eerste der 9 wali's [3]) wordt genoemd Malik Ibrahim [4]); hij zou in de buurt van het huidige Soerabaja gewoond en een vergeefsche poging gedaan hebben, om den Vorst van Modjopait tot den Islam te bekeeren; zijn graf [5]), waarop als sterfjaar 1419 staat, wordt thans als een heilige plaats vereerd en nog door talrijke pelgrims bezocht.

Wat nu van die mislukte prediking ook waar moge zijn,

[1]) zie B. J. O. Schrieke „Het boek van Bonang"; het behandelt het oudste handschrift (te Leiden aanwezig), toegeschreven aan een der negen wali's, Soenan Bonang (geboren ± 1465; zie verder: H. Kraemer: „Een Javaansche Primbon uit de Zestiende Eeuw" — [2]) zie Dr C. Snouck Hurgronje „Nederland en de Islam", blz. 21, 51, 71 — [3]) verkondigers van den Islam op Java — [4]) Schrieke meent, dat hij niet als Islamprediker doch als handelaar moet aangemerkt; zie t. a. p., blz 29 — [5]) zie de afbeelding in: W. Fruin-Mees, t. a. p., blz. 2

een feit is, dat de Islam, in tegenstelling met de vreedzame doordringing in het grootste deel van den Archipel, juist in Oost- en Midden-Java door overweldiging zich de heerschappij heeft verzekerd.

Politiek en militair overwicht had óók de vorsten van Tjeribon, Toeban en Demak, aan Java's noordkusten, tot leen-hulde aan Modjopait genoopt.

Hun steden waren door den handel evenwel in welvaart en macht verre uitgegroeid boven het overige deel van Modjopaits rijk, dat van structuur een agrarische staat was. Zij besloten, overgegaan met hun staatjes naar het Mohammedanisme, tot den oorlog tegen Modjopait, ter verkrijging van onafhankelijkheid en heerschappij en ook ter verbreiding van den Islam.

't Was uitstekend gezien, dáár den aanval te richten: Midden-Java kwam tot verval; Modjopait bezat de kracht als onder Ayam Woeroek niet meer[1]); werd dat overhoop geworpen, dan zou de hegemonie verplaatst en straks Java voor den Islam veroverd wezen!

Onder leiding van Demak werd de strijd gevoerd met wisselende kansen. Demaks vorst, Raden Patah, eerst onfortuinlijk, wist daarna te overwinnen; de mohammedaansche coalitie bracht het Hindoe-Javaansche gezag ten val; de hoofdstad Modjopait zonk in het niet[2]).

Lang duurde de hegemonie van Demak, het eerste groote mohammedaansche rijk op Java, echter niet. De in den loop der 16de eeuw op Java gevoerde oorlogen brachten de herleving van Mataram, maar dan van een *mohammedaansch* Mataram; die overgang van het oppergezag van het huis Demak tot het huis van Mataram vormt één der merkwaardigste episoden in de geschiedenis van Java"[3]).

Eindelijk heeft het rijk van Mataram de macht aan zich getrokken; Karta, in de buurt van het tegenwoordige Djokja, werd later onder Sultan Ageng de hoofdstad.

Vele jaren hielden zich de Hindoe-Javanen nog staande

[1]) zie over de oorzaken: Stutterheim, t. a. p., blz 82 v. v. — [2]) het preciese jaartal is niet op te geven. Zie ook: Dr N. J. Krom „Verval en ondergang van het Hindoe-Javaansche gezag", blz. 422—464 — [3]) zie Veth, t. a. p., 2de druk, I, blz. 299 v.v.

in Oost-Java in het rijk Balambangan.

Daaruit verdreven, weken zij uit naar Bali.

Zóó is Java een geheel mohammedaansch land geworden.

Behalve in de kringen van den kraton, wier gebruiken eenigszins islamietisch werden, veranderde er overigens niet heel veel. Eerst in het begin der 19de eeuw was de mohammedaansche invloed tot in het binnenland doorgewerkt.

Overeenkomstig eeuwenoude taktiek, liet de Islam, nu zijn heerschappij maar eenmaal gevestigd was, de geweldoefening varen, bouwende op de eeuwenoude ervaring, dat hij langzaam maar zeker, geheel het overwonnen volk in al de geledingen van zijn leven doorzuren en daardoor vermeesteren zou.

In den bestaanden regeeringsvorm werd zoo goed als geen verandering gebracht; „het oude leenstelsel, met alle daaraan verbonden begrippen en gebruiken, bleef in zwang, ook waar het geheel van den geest der mohammedaansche instellingen afweek" [1]).

Het Mohammedanisme kreeg, met uitbanning van het Hindoeïsme, de plaats van de officieele religie, maar ging niet over tot de planmatige en consequent-doorgevoerde actie ter geestelijke opvoeding van de bevolking [2]).

Leer en wet van den Islam, publiek voorgesteld en voorgeschreven, bleven in de praktijk op grooten afstand van het publiek [3]).

Het stelsel sinds eeuwen al afgerond, star in zijn theorieën, werd in de praktijk met soepelheid toegepast [4]).

Bij de rechtspraak kwam de invoering van het specifiek mohammedaansch personen-, huwelijks-, familie- en erfrecht [5]), maar het oud-Javansche adatrecht bleef gehandhaafd.

De Koran en mohammedaansche geschriften rezen op het eerste plan, doch plaats te over behield ook de oud-Javaansche literatuur; ongestoord kon de wajang met haar propaganda der oude voorstellingen en ideeën voortgaan.

De Islam had betrouwen genoeg, dat het assimilatie-proces ten zijnen gunste verloopen zou, en dat hij over geheel Java, al sterker en machtiger, „heer en meester" zou worden.

---

[1]) zie Veth, t. a. p., 2de druk, I, blz. 306 — [2]) zie Snouck Hurgronje „Nederland en de Islam", blz. 17, 23 — [3]) idem, blz. 17, 23 — [4]) idem, blz. 22 — [5]) idem, blz. 37, 39, 58, 60, 61

Nog maar kort evenwel was de mohammedaansche heerschappij met haar onderwerpingssysteem bezig, of zij werd in een harden strijd gewikkeld met een vreemde macht, die heelemaal uit het Westen van Europa naar Java kwam opdagen.

De Oost-Indische Compagnie en Nederlands gezag. In tegenstelling met de Hindoe- en de Islam-periode staan personen en feiten van dit tijdvak der Midden-Javaansche geschiedenis voor ons in het klare licht van de historische zekerheid.

Maar in zulk een veelheid en velerleiheid, dat slechts, wat 't meest nog in het oog springt, hier is aan te duiden.

Der Portugeezen komst en werk in Indië mogen wij schuil laten gaan; want op Java oefenden zij geen politieken invloed uit; slechts sporadisch liepen zij de groote Javaansche havens aan; alleen in Bantam (in het Westen) en in Panaroekan (in het Oosten) hadden zij vestigingen van overwegende beteekenis.

De vestiging der Hollanders in West-Java, waaraan de naam van Jan Pieterszoon Coen onafscheidelijk is verbonden, behoeven wij hier niet naar voren te brengen; want Midden-Java bleef daarbij rustig. Eerst toen Coen in 1627 voor de tweede maal Gouverneur-Generaal werd, kwam Mataram in beweging. Sultan Ageng (de Groote), die over bijna geheel Midden- en Oost-Java regeerde en er op zinde geheel Java onder zijn schepter te brengen, vroeg de hulp der Compagnie ter verovering van het in het Westen gelegen rijk van Bantam.

Zijn heimelijke bedoeling, om nà de onderwerping van Bantam, de Hollanders van Java te jagen, doorzag Coen echter te goed, dan dat hij zoo maar in de kaart van dezen Sultan zou spelen!

Daarop nam de geslagen tacticus den directen weg: tot twee malen toe viel hij Batavia aan met een groot leger; gedurende het tweede beleg bezweek Coen aan dysenterie; doch tegen de Compagnie moest Mataram 't toch afleggen: Sultan Ageng's zoon en opvolger Amangkoerat I sloot met haar een verdrag, waarbij de Compagnie gunstige handelsvoorwaarden bedong en harerzijds de belofte van steun gaf in geval van oorlog.

Middelerwijl de Compagnie haar macht in den Archipel gestaag uitbreidde, bleef Mataram kalm.

Tot in Amangkoerat's land een opstand losbarstte (1674), onder leiding van den Madoereeschen prins Troenodjojo; drieërlei motief bezielde de oproerlingen: a) Noord-Java wilde onder Midden-Java's juk weg; b) nà Matarams ondergang moesten de Hollanders weg; c) het Mohammedanisme moest op Java gesterkt worden.

Na verovering van een groot deel van Mataram nam Troenodjojo de hoofdstad Karta in; zelfs de gouden kroon van Modjopait, teeken der keizerlijke waardigheid, kreeg hij in bezit.

De Soenan, uit zijn hoofdstad snellende om hulp bij de Compagnie, stierf onderweg.

Zijn zoon, Amangkoerat II, geheel van de Compagnie afhankelijk, moest, vóór de Compagnie haar wapenmacht ten zijnen dienste stelde, bij verdrag eerst afstaan Krawang, de westelijke Preanger en een deel van Noord-Java.

Toen werd Mataram van den ondergang gered; en Amangkoerat II ontving de, gelukkig ongeschonden teruggevonden, kroon uit handen van den Hollandschen bevelhebber Hundt; bewijs, dat voortaan niet de Soenan, doch de Compagnie op Java de heerschappij hebben zou.

De verhoudingen waren dus wel omgekeerd; terwijl Sultan Ageng de Compagnie nog zijn mindere achtte, kreeg zijn kleinzoon zijn rijk uit haar hand en werd van haar afhankelijk.

In de eerste helft der 18de eeuw kwam de wirwar der Javaansche successie-oorlogen, die Mataram innerlijk verteerden; de ontwarring kunnen wij hier niet voorstellen; daarom alleen de uitkomsten in de machtsuitbreiding der Compagnie: eerst nieuwe handelsvoordeelen met gebiedsvergrooting aan de noordkust en op Madoera; dàn geheel de noordkust en geheel Madoera; voorts nog de voor Matarams waardigheid geweldigste slag, dat Pakoe Boewono vóór zijn sterven (1746) bij testament aan de Compagnie het rijk van Mataram over gaf, waardoor zijn zoon Pakoe Boewono III het als leen uit handen der Compagnie ontving, en de onafhankelijkheid geheel te loor ging; en eindelijk de oplossing, die alle partijen voldoen zou, dat Mataram gesplitst werd in twee stukken,

nl. Soerakarta en Djokjakarta (1755); de laatst-overgebleven pretendent werd bevredigd met enkele landschappen van Soerakarta en den titel van Prins Mangkoe Negoro.

Wordt dan nog in Oost-Java, door Baliërs en zeeroovers geteisterd, de rust hersteld, dan is de Compagnie heerscheres over geheel Java (1777).

Doch nog dieper daalde Mataram bij het tweede kwart der 19de eeuw; nà den ondergang der O.-I. Compagnie (1799), het energieke bewind van den Gouverneur-Generaal Daendels (1808—1811), en het Engelsche Tusschenbestuur (1811—1816) brak in 1825 een zóó hevig verzet uit tegen het Nederlandsche gezag, onder de leiding van Dipo Negoro, dat het niet dan met een duizenden menschenlevens en tonnen gouds verslindenden krijg (1825—1830) was te breken.

Nog eens werd (oud) Mataram verkleind: Madioen, Kediri, Bagelen en Banjoemas kwamen onder rechtstreeksch Bestuur, waarvoor Soenan en Sultan een jaarlijksche vergoeding in geld ontvingen. De vier inlandsche Vorsten (de Engelschman Raffles had ook nog een stuk van Djokjakarta vergeven en den Vorst daarover den titel van Prins Pakoe Alam verleend) behielden alleen de twee residenties Djokjakarta en Soerakarta, de tegenwoordige Vorstenlanden.

Zoo weinig schoot er van het eens zoo machtige rijk Mataram over.

Deze toestand bleef bestendigd tot op den huidigen dag.

Het volksleven gedurende dien strijd om de macht én daarna. Thans den gang hernemende, ter aanduiding van den strijd om de macht onderbroken, willen wij aanwijzen, vooreerst, wat het volksleven ten gevolge van de doordringing van het Mohammedanisme is geworden.

Al dadelijk is te merken, dat het van aspect zoo veranderd is; de aanblik is die van een mohammedaansche levensinrichting.

De schitterende Hindoe-tempels zijn niet veel meer dan ruïnes der vorige glorie; hoofdmoskeeën van maar geringe architectonische waarde staan in de voorname plaatsen; en in de grootere desa's groezelen de armelijke mazdjid-ge-

bouwtjes[1]) u tegen.

De Hindoe-priesters hebben plaats geruimd voor de moskeebeambten, die bij den publieken eeredienst, en ook bij de huwelijks-sluiting en -ontbinding, bij de rechtspraak en bij andere dingen van het openbare leven optreden.

Langgars[2]) en pesantrèns[3]) verrijzen alom in menigte, en leeraars en leerlingen zijn levende bewijzen, dat de mohammedaansche levensbeschouwing en levenswijsheid in eere is.

Hadji's[4]) nemen toe in getal en genieten al meer de eerbiedenis der menigte.

In het tijdens de Hindoe-periode streng monogamische huwelijksleven treden al sterker de door den Islam geoorloofde praktijken der polygamie te voorschijn.

En geheel de maatschappij met haar onderscheidene levensverhoudingen krijgt het stempel van het Islam-leven, dat eigenlijk maar één bepaalden en vaststaanden vorm van samenleving erkent.

Meer van nabij beschouwd, wordt spoedig merkbaar, dat toch nog veel van het oude leven heeft standgehouden.

De oude adat en het oude adat-recht hebben nog kracht.

De zienswijzen op het gebied van religie, moraal en levensgemeenschap, hoezeer onder den invloed der mohammedaansche leeringen geraakt, zijn veelszins behouden gebleven.

De literatuur bevat, bij zuiver-islamietische waarheden, nog zeer veel van de Hindoeïstische voorstellingen.

Zoo is er een boek van 10 deelen „Poestaka Radja Poerwa[5])", geschreven door een beroemden poedjonggo uit de vorige eeuw, Ronggo Warsito[6]); het bevat een kroniek van Java, Bali en Madoera, het verhaalt o.m. van den val van Adam en Eva èn van de verbreiding van het Boeddhisme over geheel Azië, bij welk laatste wordt opgemerkt, dat het Boeddhisme is gestuit op twee onverwinbre machten, nl. het Christendom en het Mohammedanisme; maar het heeft ook

[1]) mazdjid = missigit, moskee — [2]) Koranscholen — [3]) Santri-scholen: een santri is een leerling van een mohammedaansche godsdienstschool — [4]) Mekka-gangers — [5]) d. i.: het oude Koningsboek — [6]) Ronggo Warsito en andere poedjonggo's worden beschouwd als taalgeleerden èn als profeten, die wahjoe's (gezichten, openbaringen) ontvangen. Deze Ronggo Warsito is nog steeds een man van gezag onder de Javanen, vooral onder de geletterde prijaji's.

een profetie, dat onder de regeering van den 10en vorst, op Java zal komen de heilige godsdienst, dien de Javanen hebben te volgen; — dat zal wel doelen op de 10de incarnatie van Vishnoe, dus op den Ratoe adil [1]).

Het eigenlijke haremleven is Java gespaard; ook dragen de vrouwen geen sluiers [2]); ondanks de invoering der veelwijverij, in hoogere kringen gaarne aangenomen [3]), is bij de gewone bevolking regel het huwelijk tusschen één man en één vrouw; de positie der vrouw heeft niet alle zekerheid verloren, omdat een milde toepassing van de z.g. voorwaardelijke verstooting haar tegen den willekeur der mannen bescherming geeft: naar mohammedaansch recht mag de echtgenoot zijn echtgenoote om de geringste oorzaak tot tweemaal toe wegjagen, terwijl de weggejaagde toch terugkeeren moet, als haar heer 't verkiest; eerst bij de derde verstooting heeft de vrouw de vrijheid, den band niet weer aan te knoopen! Bij een huwelijkssluiting in Midden-Java verstoot de bruidegom echter zijn bruid tweemalen, vóór het huwelijk voltrokken wordt; komt hij er in zijn huwelijksleven dan toch toe zijn vrouw ter deure te verwijzen, dan kan zij dus dadelijk wegblijven. Die aan het huwelijk voorafgaande verstootingen, schijnbaar zoo hard voor twee geliefden, hebben ten doel den heer gemaal althans zulk een liefderijke behandeling van zijn ega te leeren, dat hij haar b.v. in een driftbui, niet als een hond zijn huis uitstuurt; dit slechtmohammedaansche is waarborg voor een best huwelijksleven!

Trouwens de vraag, of die slechts zoo ver doorgegane doordringing van het Mohammedanisme Java's volk ten goede gekomen is, kan bezwaarlijk bevestigend worden beantwoord; voor dit vonnis over den Islam als cultuurfactor, moge het woord van drie getuigen volstaan: Prof. Snouck Hurgronje noemt het een zegen voor Java, dat de Islam nog vele be-

[1]) zie blz. 147 — [2]) Tegenwoordig komt, met name in Mohammadijahkringen, de Maleische sluier in gebruik, maar, naar het schijnt, meer tot verhooging van het vrouwelijk schoon; zie Dr B. J. Esser „Vrouwenemancipatie in de Arabisch-Islamsche wereld" in „De Macedoniër", 1936, blz. 87 — [3]) Kartini's boek was een doorgaande klacht over de door den Islam veroorzaakte verlaging van de huwelijksmoraal; de nieuwe tijd met de vrouwenbeweging bracht evenwel ook hier eenige verandering.

standdeelen van het leven onaangetast heeft moeten laten[1]); Ds H. Dijkstra betoogde tegenover den heer van Deventer „dat Java zijn beschaving niet te danken heeft aan den Islam, maar aan het Hindoeïsme. Toen voor vijf eeuwen de Maleier den Islam op Java bracht, stond Java hooger op den trap der cultuur dan heden ten dage. De voortbrengselen van kunst en industrie, de bouwwerken van de Boro-Boedoer en op den Diëng zouden de Javanen thans niet vermogen voort te brengen. De Islam heeft dit volk doen zinken, in stede van het te verheffen" [2]); en toen Dr Tjipto door de leiders van de Sarekat Islam eens beschuldigd werd een Boeddhist te zijn en geen Islamiet, antwoordde een vriend van hem, dat de Islam de bederver is der Javaansche beschaving[3]).

Maar besteden dan de O.-I. Compagnie en het Nederlandsch Bestuur bij de vestiging, uitbreiding en steviging van het gezag, veel zorg aan de ontwikkeling, verheffing en verrijking van het volksleven der Javanen? En houdt de toeneming dier heerschappij gelijken tred met al zorgvuldiger behartiging aller volksbelangen?

Wat de O.-I. Compagnie aangaat, eischt de billijkheid, dat er rekening gehouden worde met de tijden, waarin zij haar werk deed.

Zij was eigenlijk niet anders dan een handelsmaatschappij; doch naar den stand dier tijden delegeerden de Staten-Generaal, bij het octrooi van 1602 en de latere vernieuwingen daarvan, aan haar overheidsrechten, opdat zij haar handel zou kunnen uitoefenen, ondanks bestrijding door vreemde natiën.

De heeren Bewindhebbers wilden het karakter van een koopmansmaatschappij niet laten verloren gaan; doch drongen steeds in brief op brief aan op groote retouren; de dienaren in Indië zagen in de aanvaarding van de volle hoogheidsrechten in steeds meer gebieden het meest geschikte middel tot stimuleering van den handel. Dat de toestanden zich zóó ontwikkeld hebben, mag bij de beoordeeling van de O.-I. Compagnie, als handelsmaatschappij met volle souvereiniteit over verschillende streken, niet vergeten worden.

[1]) zie Snouck Hurgronje, t. a. p., blz. 79 — [2]) zie „De Macedoniër", 1913, blz. 73 — [3]) zie „De Macedoniër", 1916, blz. 121

Daarmede is evenwel niet bedoeld te zeggen, dat de O.-I. Compagnie deze overheidsrechten op de goede wijze zou hebben uitgeoefend. Integendeel! De in de Molukken gevolgde methoden spreken hartverscheurende taal! Tot zulke geheel het volksleven aantastende en neerwerpende praktijken gaat de Compagnie op Java evenwel niet over; dáár stelt zij aan de Regenten haar eischen van levering der producten (contingenten en verplichte leverantiën); die zijn geheel vrij in de manier, waarop zij alles van de bevolking weten los te krijgen, en doen dat al heel onbarmhartig, bedacht als zij ook zijn op hun beurs; maar al laat de Compagnie het oud-inheemsche regentenbestuur intact, toch dekt zij die handelingen van dat bestuur tegenover de daaronder gestelde bevolking. Op zijn reis door Java treft de Gouverneur-Generaal Imhoff wel maatregelen tegen de inhaligheid der hoofden en brengt daardoor eenige verzachting aan; maar, als „grootvader" zijn hielen gelicht heeft, begint het spel opnieuw.

Te ontkennen zal wel niet zijn, dat de Compagnie door dat dekken van de geüsurpeerde rechten der Regenten het volksleven mede aantast, zij het dan in andere mate dan in de Molukken.

Op haar creditzijde is te boeken, dat zij de oorlogzuchtigheid der inheemsche vorsten, voortdurend tegen elkaar vechtend, en zich niet bekommerend om de ellende van land en volk, aan banden legt; aan de bloedige burgeroorlogen, het beste van het volksleven wegroovend, maakt zij een einde; daardoor brengt zij aan de Javanen dan toch veelszins een „stil en gerust leven", een weldaad, zooveel te meer hun tot geluk en heil dan het een enkele maal al eens keer nemen tegen de uitbuitende knevelarijen.

Natuurlijk kan hier tegen weer opgemerkt worden, dat zij dat doet voor de zekerheid van haar handel; en ook, dat zij ter verkrijging van die handelszekerheid den oorlog niet schuwt. (Als de Amangkoerats door Troenodjojo verjaagd zijn, steunt de Compagnie den zwakken Amangkoerat II, om den sterken, nationalen en gevaarlijken Troenodjojo ten onder te brengen).

Maar met dat al zou een vergelijking met anderer koloniale politiek in die tijden zeker niet ten ongunste van de O.-I. Compagnie uitvallen.

Nieuwe tijd. 31 Dec. 1799 wordt de O.-I. Compagnie opgeheven. Van 1800 af wordt Indië bestuurd door den Staat: 1800—1806: Bataafsche Republiek; 1806—1810: Koninkrijk Holland; 1810—1811: Keizerrijk Frankrijk onder Napoleon; 1811—1816: Engelsch Tusschenbestuur; 1816—heden: Koninkrijk der Nederlanden. In principe komt nù de scheiding van overheid en handel; de overheid is althans in staat, haar taak ten opzichte van de inheemsche bevolking te volbrengen, zonder gehinderd te worden door haar gelijktijdig commercieel belang. Hoe het in de praktijk ook gaat, 't wordt toch nooit meer: handelsmaatschappij met souvereiniteits-uitoefening, maar zelfs in de ongunstigste gevallen: Staat met commercieele belangen.

Ter karakteriseering van de opeenvolgende perioden zij dit zeer beknopt schema geboden[1]):

Onder het Bestuur van het Koninkrijk Holland begint de Gouverneur-Generaal Daendels, op last van de Regeering, zich het lot van den verdrukten inlander aan te trekken: strenge maatregelen tegen misbruiken door Europeesche en Inheemsche ambtenaren; verbetering van de rechtspraak door vermeerdering van het getal landraden en de instelling van lagere rechtbanken; aanleg van nieuwe wegen, waardoor er een goede weg komt van Anjer tot Banjoewangi, met daarlangs posthuizen, waar de reizigers versche paarden kunnen krijgen.

Tijdens het Engelsche Tusschenbestuur tracht Raffles (met sommige van zijn helpers) dieper inzicht te krijgen in de structuur van de Indische maatschappij, om te beter aan de hem gegeven last te kunnen voldoen[2]). Van zijn tijd af neemt het streven toe naar bestuursvorming, berustende op kennis van de inheemsche verhoudingen.

Onder de Commissarissen-Generaal (1816—1819) geeft Mr C. Th. Elout de leiding aan; het bestuur wordt georganiseerd naar liberale denkbeelden: vrije handel, vrije arbeid, vrije landbouw, — in dezen zin dan, dat de mogelijkheid voor particulieren (Europeanen en Chineezen) geopend wordt, land te cultiveeren tot voortbrenging van producten voor de Euro-

[1]) nadere gegevens zijn te vinden b. v. in: Dr F. W. Stapel, Dr F. J. Brugmans, e. a. „Geschiedenis van Ned.-Indië" — [2]) getuige zijn werk „History of Java"

peesche markt, als koffie, thee, tabak, suiker, indigo enz., in tegenstelling met staatsexploitatie.

Gouverneur-Generaal van der Capellen (1819—1825), meer conservatief, maakt die landverhuring ongedaan, tot groote ontevredenheid van de landhuurders, maar ook van de Javaansche grooten, als verhuurders van hun gronden. Dat wordt mede één der oorzaken voor den Java-oorlog.

In den Java-oorlog (1825—1830) komt hel — en fel — aan het licht, wat krachten de inheemsche geest vermag te ontwikkelen. Voor den vorstenlandschen Javaan is de vrijheidsheld Dipo Negoro nòg met een aureool omgeven.

Van 1830 af tot ± 1870: het cultuurstelsel. 't Wordt weer opnieuw staatsexploitatie van producten voor de Europeesche markt; ter voorziening in de financieele moeilijkheden van het moederland; alle batige saldo's verhuizen naar Nederland. Naast de algemeen-bekende nadeelen zouden als een paar voorbeelden van voordeel zijn te noemen: door den Europeeschen toezichthoudenden ambtenaar in het binnenland komt er aanraking en contact met de bevolking; en de bevolking leert gewassen verbouwen, die onbekend zijn of waarvan de juiste behandeling onbekend is.

Een scherpen strijd tegen het cultuurstelsel voeren Baron van Hoevell, Multatuli, Fransen van de Putte.

Van ± 1870 — ± 1900: het liberale stelsel. Particulieren kunnen grond krijgen voor verbouw van cultuurproducten; de groote ondernemingen ontstaan; Oost-Indië wordt ingeschakeld in de wereld-oeconomie. Voor de ondernemingen moet het verkeer verbeterd: havens, spoorwegen, oprichting van de Mij „Nederland" en van de „Rotterdamsche Lloyd".

Ook Midden-Java ten Zuiden krijgt ondernemingen; de Vorstenlanden liggen niet meer in isolement.

De wet beschermt de inheemsche bevolking tegen de nadeelen van den particulieren landbouw; maar het stelsel zelf bedoelt toch niet opzettelijk de welvaart der bevolking.

Van ± 1900 af: De ethische politiek. In „de Gids" van 1899 schrijft van Deventer een artikel: „Een eereschuld". Hij betoogt daarin, dat Nederland sedert 1867 (invoering van de in 1864 aangenomen Comptabiliteitswet) nog een bedrag van 187 millioen van Indië heeft ontvangen, en dat het wel

geen bij de wet vastgestelde, maar toch wel een zedelijke verplichting is, dit bedrag terug te betalen. Al wordt die som niet uitgekeerd, toch erkent de Regeering, dat Nederland ten opzichte van Indië een schuld heeft, en dat het de welvaart en de ontwikkeling der bevolking heeft te bevorderen. De „welvaartspolitiek" wordt dan begonnen, en al krachtiger doorgezet, naarmate de geldmiddelen ruimer vloeien: ziekenhuizen, scholen, spoorwegen, irrigatiewerken enz.

Crisis. Op den bezuinigingstijd onder Gouverneur-Generaal Fock (1921—1926) volgt een hausse-periode voor de cultures; er komt ook voor de bevolking een betrekkelijke welvaart; maar ongeveer 1930 begint de zware crisis. De Regeering moet drastisch bezuinigen op allerlei manier. Maar zij helpt toch wat zij kan. Financieel schiet Nederland in zijn monetaire politiek Indië te hulp, en voor bepaald noodige doeleinden blijft het gelden voteeren.

Conclusie. Tijdens het Nederlandsch Bestuur komt het zeker gedurende langen tijd niet tot wat het had moeten en kunnen zijn. De „pupil" wordt al te veel gebruikt op de manier van ouders, die hun kinderen ten eigen bate exploiteeren, en dan nog met harde middelen. Aan de vorming van den pupil, door opvoeding, onderwijs en beschaving, laat men zich bitter weinig gelegen liggen; hij mocht ook eens zoo ontwikkeld en zelfstandig worden, dat hij niet meer exploitatiemiddel zou willen zijn! Daardoor wordt de kloof, toch al gapend tusschen Westerling en Oosterling, nog in erge mate verdiept en vergroot, zoodat het Javaansche volk van de Hollanders vervreemdt en diep wantrouwen tegen hen koestert. Ook de met de ethische politiek ingetreden verandering brengt in die zoo lang bedorven verhouding zoo maar niet de gewenschte wijziging. Te minder, als daarbij de drang naar zelfstandigheid, vooral op Java, en niet 't minst onder het Javaansche volk, dus in Midden- en Oost-Java, zoo krachtig zich gaat uiten. De Regeering is daaraan te gemoet gekomen: instelling van den Volksraad (1917), een orgaan, waardoor de openbare meening zich vooral bij het behandelen der begrooting kan doen hooren; de „centrale

ontvoogding", d. w. z. overdracht van bevoegdheden der centrale Regeering aan stadsgemeente, Regentschap en Provincie. Onlangs hebben Soerakarta en Djokjakarta zelfs hun „Bale Agoeng" gekregen, die bestaat uit door Soenan of Sultan benoemde leden, die advies over hun voorgelegde zaken van bestuur aan het Hoofd van het Zelfbestuur uitbrengen. Zeer merkwaardig, dat deze van oorsprong absolute vorsten thans concessies doen aan democratische ideeën!

Ook hebben de Gouverneurs-Generaal der laatste decenniums, onder wie als eersten de G. G. Idenburg en van Limburg Stirum zijn te noemen, den nieuwen tijd met „de Inlandsche beweging", onderkend, en dienovereenkomstig met voorzichtig en wijs, zoo noodig ook wel krachtig, beleid geregeerd.

Over die „Inlandsche beweging" zwijgen wij hier, omdat die aan de orde komt in een volgend hoofdstuk. Dankbaar kan ook vermeld, dat de belangstelling in en het meeleven met het tot de hoogte van den mondigen man opgroeiende volk van Indië, bijzonder van Java, hier te lande, gedurende de laatste jaren, in officieele en particuliere kringen, sterk toeneemt, en tot ernstige bezinning leidt, op wat wijze 't best de eeuwenoude band tusschen Indië en het moederland kan bewaard blijven. Een eereschuld heeft Nederland nòg jegens Indië!

De meeningen zijn als vanzelf niet gelijk; met name niet over het tot stand brengen van een geestelijke eenheid tusschen Indië en Nederland. In hoofdzaak zijn te onderscheiden drie groepen, elk met een eigen ideaal: *a.* die gemeenschappelijk verstandelijk inzicht voldoende acht; *b.* die bij het verstandelijk inzicht ook gemeenschappelijke zedelijke overtuiging wil; *c.* die eenzelfde geloofsovertuiging noodig acht [1]).

Hoe roept dat elk, die het laatstgenoemde ideaal als het juiste erkent, om thans den arbeid der Zending te steunen met alle macht!

Want nog meer dan in Coen's dagen geldt nù het woord: Daar kan in Indië en (gezien de historie van den ouden en nieuwen tijd) niet 't minst in Java ten Zuiden, wat groots verricht worden!

---

[1]) zie Dr H. A. van Andel „Cultuur en Christendom onder de Javanen", blz. 12—18

HOOFDSTUK IV

DE RELIGIE

Een door Midden-Java reizende Nederlander zal getroffen worden, dat er, naar verhouding van de massa's menschen, toch maar weinige gebouwen aan zijn oog zich voordoen, die getuigenis geven van het religieuze leven.

Gewend aan de talrijke kerkspitsen in Hollands landouwen, bemerkt hij in Midden-Java slechts een gering getal moskeeën en langgars [1]).

Behalve in de steden komen de moskeeën zeldzaam voor; langgars zijn er in de ééne kampong meer dan in de andere, doch nergens zeer vele.

Naar de offerplaatsen, die er toch in elk dorp moeten wezen, zal hij hebben te zoeken; zij zijn er wel, maar de vraag is: waar?

Daaruit „een voor de hand liggende" conclusie te trekken, zou niet alleen onvoorzichtig wezen, doch ook tot misvatting leiden. Vele kerktorens in Holland zijn nog geen bewijs van overheerschend godsdienstig leven; evenmin vertellen de weinige moskeeën en langgars en de verscholen offerplaatsen in Midden-Java, dat de religie daar maar bijkomstig zou zijn.

Nader onderzoek zou uitwijzen, dat er toch wel reden is voor de immers algemeen verbreide meening, dat de bewoners van Midden-Java, evenals die van geheel het Oosten, bijzonder „godsdienstig" zijn.

Allerlei dingen hadden en hebben bij de Javanen een religieuzen achtergrond, bij geboorte, bij ziekte, bij rijstplanten, bij huizenbouw, bij huwelijk, bij besnijdenis enz. enz.

Geheel hun leven in alle verhoudingen, tot in de kleinste bijzonderheden toe, is met hun religieuze opvattingen doortrokken en wordt in de praktijk daardoor bepaald en beheerscht;

---

[1]) bidkapellen, op palen opgestelde gebouwtjes, achter of naast de huizen van de santri's, die er de vijf gebeden doen; en wat ruimere op het erf van een kjai (eerwaardige oude heer), die de jeugd daar de gebeden en de noodige Arabische Koranspreuken leert.

zelfs geen deeltje van hun leven zullen zij daarbuiten houden.

De tegenwoordige z.g. westersche ontwikkeling, met het daaraan gepaarde saecularisme — de atheïstische en materialistische geest van de moderne, Europeesche cultuur — heeft zeker wel bewezen, dat óók de Javanen van nature — dat is dus „naar aanleg" — geneigd zijn, God te haten en met gedachten, woorden en werken Zijn geboden te overtreden.

Maar afgezien van deze principieele overweging [1]), blijkt toch het leven van Midden-Java's volk doordrenkt van denkbeelden en gewoonten, die een bovenzinnelijk karakter dragen; en in zooverre kan er dan ook van algemeene religieusiteit worden gesproken; al moet er bijgevoegd, dat juist, omdat ongeveer alles religie is, zoo vaak niets waarachtige religie is; en dat er daardoor gebrek bestaat aan den doodelijken ernst in de dingen der eeuwigheid, ja, gemakkelijk een wegschertsen komt van de stem van het eigen geweten, gelijk bij de figuren van Semar en Petroek in de wajang.

Te dezen opzichte is de taak der Zending misschien lichter dan die van de Evangelisatie, die in onze gekerstende landen de geheel aan Gods waarheid ontgroeide en zonder godsdienst levende menschen tracht te winnen voor het Evangelie der Schriften.

Drie godsdiensten. Doch zoo gemakkelijk als 't is, deze religieusiteit der Javanen vast te stellen, zoo moeilijk is 't, hun religie zelve nader te bepalen. Niet omdat hun godsdienstbegrippen zoo hooge gedachtenvlucht nemen, noch ook omdat hun godsdienstige gevoelens vol diepzinnigheden zitten, maar om deze reden, dat hun religie een mengsel is van drie godsdiensten: Animisme, Hindoeïsme en Mohammedanisme.

Veelal duidt men dit in Midden-Java eigenaardige verschijnsel van de vermenging dier drie zoo ver uiteenloopende religies aan met den naam van syncretisme. Maar bij het gebruik van dit aan de Kerkgeschiedenis ontleende woord, is er wel op te letten, dat wij hier te doen hebben, niet met een bewust-gewilde samenmenging, die samensmelting zich ten

---

[1]) Over de vraag, of de Javaan religieuzer is aangelegd dan de Hollander, zie Dr B. J. Esser in: „Uit Poerbolinggo", Oct. 1931

doel stelt, doch met een in den loop der eeuwen langzamerhand tot stand gekomen dooreenvloeiing, die nog altijd de drie onderscheiden stroomingen duidelijk zichtbaar laat.

Vandaar dat wij eerst uit historisch oogpunt der Javanen religie bezien.

Voor de hierbij naar voren komende historische gegevens zij verwezen naar het voorgaande hoofdstuk.

Historische wording. Oorspronkelijk was er op Java, evenals in geheel den O.-I. Archipel, alleen maar het Animisme; de godsdienst, die thans nog in de Buitengewesten duizenden aanhangers telt. Veel van de allervroegste periode der Javanen moge in het duister liggen, zooveel is wel zeker, dat de bewoners van Java van huis uit Animisten waren [1]).

Met en door de komst van de Hindoes uit Voor-Indië, dateerend naar hoogste waarschijnlijkheid van de eerste eeuwen na de geboorte van Christus, is daarin verandering gekomen.

De Hindoe-heerschappij, die o.m. in Midden-Java het machtige rijk van Mataram bracht, had ten gevolge, niet maar dat het leven der Javanen, met name in de Kraton-omgeving, aanmerkelijk steeg in ontwikkeling, beschaving en cultuur, doch ook dat hun religie een ingrijpende wijziging onderging. Van Animisten werden zij tevens aanhangers van den Hindoe-godsdienst [2]).

Hoe groot die triomf van het Hindoeïsme is geweest, stellen nu nog altijd duidelijk in het licht de tjandi's, die er het meest zijn in Kedoe en Djokjakarta [3]).

Met dat al was de oorspronkelijke religie geenszins uit de harten gebannen. Tot een bekeering, gelijk wij Christenen die willen en die bestaat in het breken met den alouden godsdienst, kwam het niet. Animisme en Hindoeïsme groeiden ineen; en dat niet als twee stammen, opgaande tot één boom met een groot looverdak, maar als de planten, bij kruising, in verschillende variëteiten, doch door vorm en kleur toch

---

[1]) wij behouden hier het algemeene woord „animisme"; voor het bijzondere zie men hoofdstuk III, blz. 44 en 45 en verder blz. 86 v. v. — [2]) zie: hoofdstuk III, blz. 45 v.v. — [3]) zie mijn „Ter Inleiding", blz. IV en hoofdstuk III, blz. 52 v.v.

voor kennen der te onderscheiden.

De ontwikkeling van dit proces is echter gestuit in den loop der 15de eeuw onzer jaartelling door de al meer opdringende en ten slotte ook zegevierende macht van den Islam. Het groote rijk van Modjopait, waaronder immers ook Midden-Java ressorteerde, moest voor de strijdende Mohammedanen de vlag strijken. En met deze omwisseling van de heerschappij kwam er nog eens een keer in de religie der Javanen. Van dien tijd af werden zij belijders van den Islam, en in plaats van Hindoeïsten nù Islamieten [1]).

Wat Midden-Java betreft, is met naduk te zeggen, dat het in het midden van de 16de eeuw herleefde rijk van Mataram wel het Mohammedanisme heeft behouden, maar dat dáár toch van een wezenlijken overgang tot den Islam maar weinig gekomen is. Anders dan in het Westen.

In West-Java was het Mohammedanisme langs den weg van doordringing voortgeschreden. Doch in Midden- en Oost-Java had het zwaard de victorie gebracht; dat bleef de Javanen steken en belette, dat zij, overgaande tot den Islam, zich van heeler harte daaraan ook overgaven.

Bovendien was in West-Java het Hindoeïsme bij lange na niet zoo sterk ingevest, zoodat de Islam dáár betrekkelijk gemakkelijk spel had [2]).

Maar in Midden-Java met zijn schitterende tjandi's had het Hindoeïsme de volksziel zeker niet van het Animisme gezuiverd, doch wel in bezit genomen; het zat er, om zoo eens te zeggen „roestvast" in.

Vandaar, dat onder de officieel aangenomen en beleden religie der Mohammedanen toch in het nieuwe Mataram de aloude Hindoe-geest krachtig bleef voortleven.

Zwakker dan de eerste vermenging van Animisme en Hindoeïsme was in Midden-Java de tweede, die van het Hindoeïstisch Animisme en het Mohammedanisme; al was ook de bevolking als zoodanig publiek tot den Islam toegetreden.

Doch hoe onderscheiden ook van mengingskracht, het mengsel van drie godsdiensten, nl. van Animisme, Hindoeïsme en Mohammedanisme, was ook dáár tot stand gekomen.

---

[1]) zie hoofdstuk III, blz. 53 v.v. — [2]) zie hoofdstuk III, blz. 55

De godsdienst en vermenging. Nu rijst al dadelijk bij ons Westerlingen de vraag, hoe te verklaren is, dat die drie religies, in plaats van elkander te verdringen en te verwinnen, zich met elkander hebben vermengd, en dat die vermenging is kunnen doorgaan tot op den huidigen dag.

Theologisch gesproken — laat ons dat nu alleen maar nemen — is er immers tusschen die drie godsdiensten zulk een onoverbrugbare kloof.

Het Animisme heeft nog wel weet van een opperwezen, maar rekent toch alleen maar met zijn afgoden; het is polytheïstisch.

Het Hindoeïsme gelooft aan een goddelijk wezen, waaruit alle schepsel is gevloeid en houdt de terugvloeiing in dat goddelijk wezen voor de zaligheid; het is dus pantheïstisch.

Het Mohammedanisme komt met Jodendom en Christenheid overeen in de belijdenis, dat er één God is, één persoonlijk God; dat is derhalve monotheïstisch.

Hoe is 't dan mogelijk, dat drie in uitgangspunt zoo niets met elkaar gemeen hebbende godsdiensten, dáár in Midden-Java toch tot ineenvloeiing en dooreenvloeiing gekomen zijn?

Een vraag, die niet maar voor de kennis van der Javanen religie, doch evenzeer van de toe te passen zendingsmethode van groot belang is te achten.

Vooreerst is daarop te antwoorden, dat èn het Hindoeïsme èn het Mohammedanisme niet met de volle kracht van hun oorspronkelijk beginsel in Midden-Java hun intrede hebben gedaan.

Het Hindoeïsme[1]) kwam er in den vorm van het Çiwaïsme èn van het Boeddhisme, doch die twee leefden vreedzaam naast elkaar met beide een opperpriester aan het hof[2]); de Boeddhistische monumenten — Boro-Boedoer en Mendoet — liggen op maar korten afstand van de Çiwa-tjandi's op het Diëngplateau en te Prambanan.

Het Çiwaïsme, in onderscheiding van den dienst van Brahma

---

[1]) Voor Java verstaat men onder Hindoeïsme den geheelen godsdienst, het Boeddhisme mee in begrepen. Stutterheim zou liever spreken van den oud-Javaanschen godsdienst, te splitsen in een Çiwaïtisch en een Boeddhistisch gedeelte, t.a.p., II, blz. 119 — [2]) zie Stutterheim, t.a.p., II, blz. 24

en Vishnoe, de twee andere goden der Hindoe-triniteit [1]), was Hindoeïsme [2]) in den verbasterden vorm, en reeds vol van „afgoderij"; „tantrisch" Çiwaïsme, gelijk de gebruikelijke term luidt [3]). Met tantrisme wordt bedoeld het streven om door bovennatuurlijke middelen, tooverhandelingen, tooverspreuken, geestenbezweringen enz. magische krachten op te wekken en een bepaald concreet doel te bereiken; gemeenzaam uitgedrukt: tooverij.

Ook de Mahayanisten, die het Boeddhisme in Midden-Java brachten, hadden bij lange na niet meer de zuivere leer en praktijk van den grooten meester. Het Hinayana [4]) stelde als doel de uiteindelijke uitblussching [5]); maar het Mahayana [6]) beoogde, dat door een serie levens van opoffering het Bodhisattwa-schap zou verworven worden, ter verkondiging van de heilsleer aan de menschen. Doch het Mahayana had al zoovele Çiwaïtische elementen in zich opgenomen, dat daarvoor, als volksgodsdienst, naast het Çiwaïsme, eigenlijk geen plaats was [7]). Ook was het al meer in tantrische richting ontaard [8]); evenals bij het Çiwaïsme, werd Boeddha de naam van het opperwezen, waarmee men door bovennatuurlijk ritueel de éénwording trachtte te bereiken; daarbij deden in de huizen bronzen beeldjes van Bodhisattwa's [9]) dienst tot hulp tegen allerlei ziekte en tot afweer van ongeluk; eveneens de door monniken uit klei vervaardigde stoepa's [10]), van binnen voorzien van tabletten, waarop de z.g. Boeddhistische geloofsbelijdenis was gestempeld.

Te begrijpen is, dat dit Hindoeïsme niet bij machte was, het Animisme te overwinnen; in dien lateren vorm van het Tantrayana [11]) wischte het de grenzen tusschen Çiwa en Boeddha al meer uit en het bedreef op onderscheiden wijze „afgoderij".

In den Hindoeïstischen eeredienst in Midden-Java bleef dan ook goeddeels de eigenlijke volksreligie voortleven. Ver-

---

[1]) Trimurti — [2]) voor Voor-Indië verstaat men onder Hindoeïsme den populairen godsdienst in tegenstelling tot het Boeddhisme; zie Stutterheim, t.a.p., II, blz. 119 — [3]) zie B. J. O. Schrieke, t.a.p., blz. 72; zie ook Dr J. H. Bavinck, „Christus en de mystiek van het Oosten", blz. 57 — [4]) kleine voertuig — [5]) nirvana — [6]) groote voertuig — [7]), zie Stutterheim, t.a.p., II, blz. 119 v.v. — [8]) zie Dr J. H. Bavinck, t.a.p., blz. 58, 59 — [9]) aanstaande Boeddha's — [10]) miniatuur Hindoe-koepeltje met spits — [11]) een sekte van het Boeddhisme.

eenzelviging van de groote geesten van den ouden indonesischen eeredienst, meestal de z.g. tjakal-bakals [1]) met den eenen of anderen officieelen god lag voor de hand, om zoodoende nog den dienst van zulk 'n god te behouden.

Geen oplossing van het Animisme in het Hindoeïsme, doch menging van die beide werd het resultaat!

En de Islam was de Perzische; met name die van Ghazali, die wet, dogmatiek en mystiek voortdurend in verzoenende verhouding trachtte te brengen, en ook den orthodoxen Islam met mystieke elementen uit oostersche godsdiensten doordrongen had. 't Was de Islam in die mystieke vormen, die de brug sloeg tusschen den rechtzinnigen Islam der vroegste tijden en de mystieke religies der Hindoe's en zóó de ziel der volkeren van Noord-Indië had gewonnen.

In diezelfde gestalte kwam hij op Java [2]); „in wezen verschilde die pantheïstische mystiek, die zelf al veel Indische elementen, vooral ook uit de Vedanta, had opgenomen, niet van de inheemsche theosophieën; en zooals het Hindoeïsme op Java zich aan hetgeen het daar aantrof, heeft aangepast en daarop voortgebouwd, zoo is ook de Islam één geworden met het „Javanisme" [3]); te meer nog, omdat ook het tantrisme in velerlei opzicht invloed oefende op deze Islamietische mystiek [4]).

Daarbij dreef de Islam, die zich eerst met de macht van het zwaard in Midden-Java gevestigd had, daarna zijn propaganda op zeer plooibare manier. Hij poogde, met al de soepelheid van zijn aanpassingsvermogen, de eigenaardige godsdienstbeschouwingen en praktijken der Javanen in zijn kader te brengen; hij vergenoegde er zich mede, wanneer de afgodische gebruiken maar een mohammedaansch stempel kregen en stelde, althans voor de volksmassa, al niet zoo heel veel meer ten eisch, om een goed Islamiet te kunnen zijn, dan het aanvaarden van de twee hoofdkenmerken van den Islam: de belijdenis van Allah en diens profeet Mohammed èn de besnijdenis; zelfs liet hij van die twee ook nog wel het laatste vallen, om dan slechts de belijdenis als noodzakelijke voorwaarde over te houden.

---

[1]) stamstichters, voorvaderen — [2]) zie hoofdstuk III, blz. 55 — [3]) zie B. J. O. Schrieke, t. a. p., blz. 72, 73 — [4]) zie R. Goris „Bijdrage tot de kennis der Oud-Javaansche en Balineesche theologie", blz. 3

Gegeven deze mystieke gestalte en die uitwendige gedaante van het officieele Mohammedanisme in Midden-Java, volgt de conclusie, dat aan het Hindoeïstisch-gekleurde Animisme der Javanen volop de gelegenheid is gelaten, zijn geloofsbeschouwingen en eeredienstpraktijken te behouden.

Zoo wordt 't duidelijk, dat bij het Hindoeïsme en bij het Mohammedanisme, gelijk die in Midden-Java optraden, één der oorzaken ligt, dat de vermenging der drie godsdiensten plaats vond en nog stand houdt tot in dezen tijd toe.

De bewering, dat verreweg het grootste deel der Islamieten van Midden-Java in den grond nog heiden is, kan ook moeilijk „te sterk" geacht worden.

Invloed van den volksaard. Maar als vanzelf is hierbij ook te letten op de bevolking; niet alleen het gezaaide zaad, maar ook de bodem, waarin het zaaisel valt, is van beteekenis voor het gewas; beide èn zaad èn grond bepalen wasdom en vrucht. Dat Hindoeïsme en Mohammedanisme de oorspronkelijke religie niet hebben gedreven uit het hart der Javanen, is tevens ook te verklaren uit het veelszins eigensoortige geestesleven der inheemschen. Enkele trekken willen wij daarvan aanwijzen.

In ander verband spraken wij al over de mystisch-magische wereld- en levensbeschouwing van den Javaan. Hij heeft van huis uit — dat is eenvoudig een feit — een sterke neiging tot mystiek, en behield onder alle inwerking van Hindoeïsme en Islam zijn mystiek; en zijn mystiek was hem „Selbstzweck"; diende zijn hang naar magie[1]).

Naar den innigen samenhang van religie en adat, welke beide in de animistische landstreken zoo goed als gelijk zijn, bewaarde hij de van de vaderen overgeleverde gebruiken zoo angstvallig, alsof zij gouden kleinoodiën waren. De Islam heeft in Midden-Java in de starre onbewegelijkheid van de adat, uiterst langzaam, een weinig schuiving aangebracht; doch nog altijd zijn ook dáár adat en religie heel nauw aan elkaar verbonden.

---

[1]) zie Dr B. M. Schuurman, „Mystik und Glaube im Zusammenhang mit der Mission auf Java", blz. 4, 47, 50; en Dr J. H. Bavinck, t.a.p., blz. 56, 57

Liever leidt de Javaan, als 't moet, een dubbel leven, dan dat hij der vaderen geestelijke erfenis vaarwel zou zeggen. Officieel zal hij het Mohammedanisme belijden, maar in de moeilijkheden van het dagelijksch leven blijft hij zijn troost zoeken bij de geestenwereld. De hoofden van den officieelen godsdienst[1]) en lagere beambten van de moskee, zal hij erkennen bij de officieele gelegenheden van besnijdenis, huwelijk e. d., maar in rampen en tegenspoeden neemt hij toch zijn toevlucht tot de doekoens, die naar het animistisch geloof voortdurend in contact staan met de wereld der geesten en daarom ook over bovennatuurlijke krachten beschikken. Deze volksbodem is zóó gewoon geraakt aan het zaad van de oude religie, dat alleen een totale omwoeling hoop op ander en beter gewas brengen kan.

Daarbij heeft de Javaan, hoe conservatief hij zijn moge, toch ook weer een neiging tot syncretisme in de zaken van den godsdienst. Treedt een nieuwe religie conciliant op, zoodat men behouden kan wat men wil, dan maakt hij niet zooveel bezwaar, om het goede, dat hij in haar erkent, over te nemen, ja, zelfs om tot haar over te gaan. Zijn animistisch geloof brengt hem er toe, al meer geesten aan te nemen, en er telkens weer nieuwe geesten bij te nemen; dat kan hem alleen maar beteren waarborg voor zijn welstand bieden. Weinig belijnd in zijn geloofsbeschouwing en drijvend op zijn mystisch gevoel, leeft hij in het sterke besef, dat alle religies toch in wezen aan elkander gelijk zijn en dat er alleen maar verschil in graad is; een geestesgesteldheid, die thans bij de ontwikkelde en voorname Javanen, nà hun breken met het aloude geloof, gemakkelijk leidt tot het aannemen van de theosofie.

„Met monotone hardheid", — zegt Dr H. Kraemer — „keert de uitdrukking terug: sedaja agami sami kémawon, d.w.z. alle godsdiensten zijn per slot van rekening gelijk. Trots het exclusieve van den op Java officieel-heerschenden Islam is in deze woorden de innerlijke overtuiging van den eenvoudigen desa-man en van den hooger beschaafden Javaanschen prijaji uitgedrukt"[2]).

---

[1]) penghoeloe's genaamd — [2]) zie Dr H. Kraemer „De wortelen van het syncretisme," blz. 11, 12

Een zeer geliefd beeld is dat van den kraton. „De kraton, het vorstelijk paleis, is in alle Javaansche beschouwingen symbool van de heerlijkheid Gods. Daarom kan alle zoeken van den mensch op aarde vergeleken worden met een gaan naar den kraton. De kraton ligt in het midden, en alle wegen, dat is alle godsdiensten, leiden naar dien kraton toe" [1]).

Vandaar dan, dat de Javaan zonder bezwaar kan toestaan, dat op den alouden stam van de oorspronkelijke religie een nieuwe godsdienst wordt geënt, maar dat toch de uitwerking daarvan juist de omgekeerde is van die bij planten, als de oorspronkelijke stek in de geënte opgaat en het vreemde entsel den verderen groei bepaalt.

Ngelmoe. Ook is hierbij nog aan te voeren de diepe eerbied van den Javaan voor de bezitters van de ware ngelmoe, d. i. de geheimleer, waardoor men met de bovenzinnelijke wereld in aanraking komt en daardoor het geluk voor heel het leven verkrijgt.

Die ngelmoe, kennis, door éénwording met God gezocht, gevonden en verkregen, is zóó karakteristiek Javaansch, dat men ter aanduiding van die eigensoortigheid der Javaansche religie gesproken heeft van „Javanisme".

„Toch behoort het grootste deel van wat in 't algemeen onder ngelmoe verstaan wordt, nl. formules en handelingen ter bereiking van een aardsch of bovenaardsch doel, tot den algemeenen schat van magische levenspraktijk der primitieve volken. Indië en Islam hebben dezen schat in veel opzichten slechts met formules en procédé's verrijkt. Onder Bataks (ilemoe), Atjehers (èleuméë), Maleiers (alemoe), treft men hetzelfde woord voor dezelfde zaak aan" [2]).

Over den inhoud van de ngelmoe's deelde Mevrouw van Andel-Rutgers mede, dat de „leeringen, hoewel Mohammedaansch toch een eenigszins ander karakter dragen dan in andere landen. Wat ze precies inhouden, is niet met enkele

---

[1]) zie „De Macedoniër", 1934, blz. 2 — [2]) zie Dr H. Kraemer „ Een Javaansche Primbon uit de zestiende eeuw", blz. 130 (noot). Primbon = geschrift met allerlei over magie, mystiek en volksgeloof.

woorden te zeggen: één enkel doel hebben ze alle: het opgaan in den Oneindige"[1]).

Vooral in de Vorstenlanden zijn er menigten van menschen, die een ngelmoe-leeraar zoeken en volgen[2]).

Want ondanks zijn vrij sterke onaandoenlijkheid voor de *waarheid* in de religie, opkomend uit de overtuiging, dat men dat alles toch niet weten *kan*, laat een Javaan zich gewillig en gaarne medenemen door zulke godsdienstleeraars, die met een waas van mystieke wijsheid omhuld, hem den indruk bijbrengen, dat zij met de hoogere wereld zóó in verbinding staan, dat zij hun volgelingen allerlei levensschatten kunnen bezorgen. Hij loopt van den eenen goeroe naar den andere; hij gaat mee naar de eenzaamheid van de bergen en naar de stilte van het gladde watervlak der rivier, om maar ngelmoe machtig te worden; goedsmoeds geeft hij van het weinigje geld, dat hij bezit; voor ngelmoe, die gezondheid, geluk, rijkdom en een lang leven brengt, offert hij gaarne een bedragje; en voor ngelmoe, die de zaligheid hem schenken zal, is een heel sommetje gelds hem zelfs niet te veel; een ngelmoe meer is hem altijd welkom; hoe meer ngelmoe's, hoe liever!

Vasthoudend aan zijn eigen beschouwingen, opvattingen en gewoonten, zal hij zich toch beijveren, om van anderer ngelmoe zooveel mogelijk te profiteeren, tot wapening tegen 's levens rampen en tot behoud van het ware levensgeluk, en dat maakt 't hem ook tot een vanzelfsprekende zaak, om zijn eigen religie met die van anderen te mengen.

Een moeilijke taak. Zoo hebben dan èn de praktijk van het Hindoeïsme en Mohammedanisme èn de houding van de Javanen daartegenover dat eigenaardige mengsel van Animisme en Hindoeïsme en Mohammedanisme in Midden-Java ten Zuiden gebracht, dat de missionaire-Predikanten hebben te leeren kennen, te doorzien en in zijn godsdienstige en ziel-

---

[1]) zie J. C. van Andel-Rutgers „Islam en Christendom", 3de druk blz. 107 — [2]) Reeds Ghazali schreef voor, den weg ter mystiek niet zonder een geestelijken leidsman te betreden; zie Dr B. M. Schuurman t. a. p,, blz. 37

kundige momenten te ontleden, om met vrucht daartegenover de waarheid van het Evangelie te brengen; en niet minder, om te kunnen en te mogen leiden tot de *echte* kennis en beleving van het Evangelie, gelijk God zelf in Zijn Woord dat gegeven heeft; opdat de in ngelmoe-denkende Javanen, niet het Evangelie als ngelmoe van grootere kracht aannemen, doch radicaal anders, leeren leven uit het geloof in den Christus der Schriften.

Die taak, zóó door te dringen in deze zoo samengestelde religie, is zeker niet gemakkelijk.

Groote moeite kostte het, om het Animisme der Buitengewesten te benaderen en te leeren kennen; hun beste krachten hebben mannen als Warneck, Kruyt en Adriani ervoor gegeven, en toch hooren wij de laatste jaren alweer van nieuwe opvattingen, die de eerst vastgestelde voorstellingen corrigeeren [1]), ja zelfs ook van principieele bestrijding [2]).

Hoe zwaar zal dan niet de last zijn van de zendingsarbeiders in Midden-Java, die niet met één, maar met drie godsdiensten te doen hebben en overal in de volksreligie de dooreengevloeide kleuren van het Animisme, Hindoeïsme en Mohammedanisme aanschouwen!

Het volgende wil een poging zijn, om althans eenigermate daarvan een denkbeeld te geven.

Het Mohammedanisme. Officieel zijn de Javanen Mohammedanen; het mohammedanendom rekent geheel Java tot zijn gebied.

Ook *willen* de Javanen Mohammedanen wezen; zij beschouwen zich als een deel der groote en wijdvertakte Islamwereld; sympathiek staan zij jegens den Islam; zij zijn

---

[1]) Animisme is niet gelijk aan heidendom, doch een klein deel van de leer van het heidendom, nl. dat planten en voorwerpen zooals bergen, boomen, steenen e.d. bezield zijn, aan welke zielen, beter gezegd geesten, een macht wordt toegekend, waardoor zij vergoddelijkt worden. Van animisme te onderscheiden het manisme, de leer van de vergoddelijking der gestorven voorouders. Niet te verwarren met het dynamisme: in alle dingen zelfstandige goden; waartoe dan weer behoort het mana-geloof: goddelijke macht meegedeeld aan personen en dingen; enz. — [2]) zie de artikelen van Ds P. J. Lambooy in „De Macedoniër",

belijders van Mohammeds religie; even zoo goed als wij Nederlanders ons een christen-natie noemen en bij de christelijke wereld ons indeelen, geven de Javanen zich uit voor een mohammedaansch volk, dat naar zijn religieuze richting samengaan wil met de islamietische stammen der aarde.

Naar de eerste lettergreep van het woord godsdienst, houdt dat in, dat Midden-Java's bevolking openlijk Allah als God erkent en belijdt.

Tegenover het heidendom met zijn tallooze afgoden en met zijn totaal gemis van de Openbaringsgedachte, verkondigt de Islam met gewisse zekerheid, dat er maar één levend, volstrekt almachtig en onweerstaanbaar Goddelijk Wezen is, dat Zichzelf door Zijn profeten heeft bekend gemaakt; de zes voornaamste profeten zijn: Adam (Safi Allah: de uitverkorene Gods); Noeh (Noach: Nebi Allah: de Profeet Gods); Ibrahim (Abraham: Khalil Allah: de Vriend Gods); Musa (Mozes: Kalim Allah: de Mond Gods); Isa (Jezus; Ruch Allah: de Geest Gods); Mohammed Rasul Allah: de Gezant Gods).

Mohammed is de laatste en hoogste Profeet Gods, gezonden niet tot een enkel volk, maar tot de geheele menschheid; door hem heeft Allah gegeven den Koran, het heilige boek van den Islam, dat in het Arabisch is geschreven en niet vertaald mag worden. De „reformatorische" richtingen storen zich evenwel niet meer daaraan[1]).

Overheerschend is bij het door den Koran geponeerde godsbegrip Gods macht, Gods onvoorwaardelijke en willekeurige wils-macht; 't maakt Allah tot een soort oostersch monarch, die naar gril en luim, nu eens met gulle goedheid en dan weer in toomeloozen toorn over zijn onderdanen den schepter zwaait.

De idee van zachtheid in God ontbreekt in den Koran niet geheel en al, en ook de echte Islamiet, als hij zijn rozenkrans bidt, zal Allah noemen: barmhartig, medelijdend, vergever, aannemer van berouw; maar deze barmhartigheid van God is er toch ook nog eene als van een oostersch despoot, die zonder reden neervelt òf spaart; wat Allah doet is goed, omdat Hij het doet; Hij doet, wat Hem behaagt.

---

[1]) zie blz. 120 en 122

Dit zoo starre godsbegrip is oorzaak, dat de Mohammedaan zich tegenover Allah gevoelt als een knecht, beter nog als slaaf tegenover een Sultan; van toegang of toenadering tot Allah heeft hij geen besef; van verborgen omgang des harten met Allah weet hij niet met al; Allah is ver weg in Zijn heerlijkheid, een God van verre en niet van nabij, een Opperheer van alleen maar geduchte majesteit.

Nemen wij nu de tweede lettergreep van het woord godsdienst, dan beteekent de door de Javanen beleden saamhoorigheid met de mohammedaansche wereld, dat zij meegaan en meedoen willen met de islamietische vroomheid, zooals die met name naar de vijf hoofdgeboden, de z.g. zuilen der plichtenleer, moet beoefend worden.

In 't kort gezegd zijn die vijf pilaren van den Islam deze:

1. De belijdenis, „Sjahada": het onberispelijk uitspreken van de formule „Er is geen God dan Allah en Mohammed is Zijn profeet". Dat maakt een ongeloovige tot Moslim. Erg eenvoudig; een kind leert het in een oogenblik; een verstandig mensch heeft er geen moeite mee; de geloofsbelijdenis is altijd klaar.

2. Het gebed, „Salat": geen bidden, zooals wij dat verstaan, maar een soort lofzegging, met nauwkeurig voorgeschreven lichaamsbewegingen, vijfmaal daags te herhalen. Een niet al te moeilijke bezigheid, want „zielewerkzaamheden" behoeven er niet bij te zijn.

3. De weldadigheid, „Zakat": het geven van aalmoezen aan de armen, als een gave aan Allah. Veel wordt niet geëischt en al evenmin is mededoogen bij het geven vereischt.

4. De vasten: gedurende de maand Ramadhan mag de Islamiet, van het oogenblik 's morgens af, dat men een witte draad van een zwarte kan onderscheiden, tot 's avonds dit onderscheid niet meer te constateeren valt, spijs noch drank tot zich nemen. Eén der moeilijkste plichten! Maar 's nachts kan hij zich voor de onthouding schadeloos stellen en daarvan maakt hij ook een ruim gebruik.

5. De pelgrimstocht naar Mekka, „Haddj": het opgaan naar Arabië's heilige stad; dat maakt den Mohammedaan hadji en tegelijk tot een persoon van gewicht in den kring zijner medegeloovigen. Proportioneel waren de Javanen daarin

nog al trouw; een aanmerkelijk procent Mekka-gangers kwam steeds uit de wereld der Indonesiërs; in 1932 nog 30.000; maar de oeconomische wereldcrisis bracht dat cijfer tot één derde terug; na de ingetreden verbetering der toestanden gaat het weer in stijgende lijn (vooral de eenvoudige landbouwers vormen het reservoir der aspirant-hadji's).

De onderhouding dezer geboden biedt verwachting op Allah's gunst in dit en in het toekomende leven. Werkheiligheid is de hoofdtrek van de islamietische vroomheid; zonde is b.v. niet-vasten en varkensvleesch eten; maar kennis van de zonde is er niet. Bovendien is strenge wetsvervulling aan de islamietische godsvrucht vreemd; noodig is het voor de zaligheid niet, dat alle de vijf pilaren stevig onder het levensgebouw staan; volstrekt onmisbaar is de eerste, de belijdenis; maar voorts zal Mohammed, die bij het oordeel achter Allah staat, wel zijn ring ten gunste van zijn belijders in de schaal werpen, zoodat Allah hun tekortkomingen òf niet bemerkt òf niet in rekening brengt. Zonder vrees voor tegenspraak noemen wij daarom de mohammedaansche religie een godsdienst naar den mensch — en dus niet voor den mensch.

Om deze maar korte karakteristiek nog iets bij te werken, vermelden wij nog enkele voorschriften van den Islam, die op geheel het leven het mohammedaansche stempel drukken.

Vooreerst de verplichting om op den Vrijdag, tegen 12 uur, naar de moskee te gaan en in het bedehuis te bidden. Noemt men den Vrijdag den mohammedaanschen Zondag, dan is dat niet geheel juist; de Vrijdag is niet boven andere dagen aan Allah gewijd en is een gewone werkdag der week; alleen moet op dien dag de gemeenschappelijke godsdienstoefening in de moskee of mesdjid[1]) gehouden worden. Gelijk wij in het begin al opmerkten, heeft in Midden-Java lang niet iedere desa zijn mesdjid; misschien heeft iedere grootere desa er één; en fraai is die meestal niet; een simpel gebouwtje van al heel weinig schoonheid; geen minaretten[2]) op de hoeken; maar toch een bedehuis voor den publieken eeredienst, ééns in de week.

---

[1]) bedehuis — [2]) slanke, ronde toren

Verder het houden der heilige dagen met hun heilige feesten [1]):

a) de Garebeg [2]) Moeloed, op den twaalfden dag der derde maand, ter eere van Mohammeds geboorte; die dag en de week daaraan voorafgaande is een heilige tijd; dan is er te Djokja en te Solo een groote jaarmarkt; eens in de acht jaar is dat een bijzonder heilige week; de Javanen meenen, dat Mohammed geboren is op een Maandag, samenvallend met den dag Pon in het jaar Dal; en nu veranderen zij den Arabischen kalender zóó, dat juist in het jaar Dal (dat is eens in de 8 jaar), Pon en Maandag samenvallen;

b) de Garebeg Poewasa, op den eersten dag der elfde maand, het feest ná de groote vasten; met den gunstigen afloop van den vastentijd wenscht men dan elkaar geluk;

c) de Garebeg Besar op den tienden dag der twaalfde maand; dit feest is eigenlijk het einde van den pelgrimstocht naar Mekka, maar wordt in geheel de mohammedaansche wereld gevierd; het is het „feest der offeranden"; dan wordt een volwassen dier geofferd, als een herinnering aan Abrahams offer van Ismaël [3]);

d) de dag, voorafgaande aan de vastenmaand, Padoesan [4]) geheeten; ook wie niet vast — de vastenmaand is een heilige maand — zal toch dezen dag nog houden; dan gaan allen baden, en velen maken daarvoor gebruik van de meer of min in reuk van heiligheid staande bronnen;

e) de laatste Woensdag van de maand, voorafgaande aan Mohammeds geboortemaand, Rebo Wekasan genoemd; geen Javaan kan vertellen, wat die dag beteekent; een Engelsch boek deelt mede, dat het de dag is, waarop Mohammed in zijn laatste ziekte voor het laatst gebaad heeft. Maar genoeg al, om aan te toonen, dat deze heilige dagen, tijden en feesten op het volksleven als zoodanig, niet minder dan de Vrijdag, het merk der mohammedaansche religie zetten.

Ook is hier nog te noemen de verplichting tot het volgen

---

[1]) zie Dr F. L. Bakker „Mohammedaansche feesten" in: „De Macedoniër", 1937, blz. 89—92, 121—124, 129—132 — [2]) feest — [3]) dit feest wordt in Midden-Java maar zeer weinig gevierd — [4]) badplaats

of doen volgen van het mohammedaansch godsdienstonderwijs, dat gegeven wordt in de langgars[1]) en pesantrèns[2]) Tot voor korten tijd bestond dat godsdienstonderwijs nog overal in het onderwijzen van het Koranreciet, d. w. z. het met de juiste uitspraak en op den juisten toon lezen van den Koran. Onderricht in de Arabische letters ging daaraan vooraf, doch het Arabisch zelf bleef den leerlingen een gesloten boek, zoodat zij, vaardig in het opdreunen van den Koran, toch van zijn inhoud niet met al kenden. Meermalen verzekerden inheemschen van stand, die als kinderen ook dat onderwijs genoten hadden, aan onze zendingsarbeiders, dat zij absoluut niet wisten, wat het inhield en dat dit één van de groote voordeelen was van het Christendom, dat het gebracht werd in een Boek, dat ieder verstaan kan. Maar door de oprichting der „desa-scholen met den Koran" is hierin verandering gekomen; niet weinigen vinden den tijd, op de scholen aan dat onverstaanbaar Arabisch besteed, eigenlijk verknoeid; zij gaan uitzien naar middelen, om het godsdienstonderwijs ook tot onderwijs in den godsdienst te maken. De oude methode, die niet veel meer dan een zekere geheimzinnige vereering voor het in Mohammeds taal geschreven Boek aankweekte, voldoet hun niet meer. Herziening van het godsdienstonderwijs staat op hun program; zelfs versmaden zij niet de methoden van de Zending na te volgen; zij laten godsdienstonderwijs geven met „debat", dus geen Koranreciet, maar bespreking van godsdienstige vragen; ook houden zij al 'n soort kindercatechisatie; dat alles in de verwachting, dat óók het aldus verbeterde godsdienstonderwijs meehelpen zal, om gansch het Javaansche volk tot goede en trouwe Islamieten te maken.

Hindoeïstisch-animistische elementen. Want al is dit met enkele trekken geteekende Mohammedanisme de officieele religie van de Javanen, de werkelijkheid is toch, dat zij nog overvol is met allerlei overblijfselen van het Hindoeïstisch animisme. Bij den mystieken, populairen Islam, die naast den in de laatste jaren sterker wordenden orthodoxen nog een heel breede

[1]) zie noot 2 op blz. 62 — [2]) zie noot 3 op blz. 62

plaats inneemt, is een zeer geliefde term: pamor ing kawoela Goesti, d. i. vereeniging van dienstknecht en Heer[1]). Daarmee wordt uitgedrukt de Soefische unio mystica, waarbij de kleine mensch met hoog-opgaand gevoel wéér één wordt met God. (De mystici in den Islam kregen den naam Soefi's, afgeleid van suf, het wollen kleed, dat zij plachten te dragen.)

Maar al is die term van Moslimschen oorsprong, het Javaansche kawoela (knecht) is vertaling van abd, en Goesti (Heer) van rabb — toch was, wat er mee bedoeld wordt, te voren bij het Hindoeistische animisme in het algemeen reeds bekend en als hoogste goed geëerd. Het stempel is Mohammedaansch, doch de zaak zelf nog veelszins Hindoeistisch animistisch.

Evenzoo staat het met den anderen regel der Javaansche mystiek: Er is geen andere God dan mijn eigen wezen. In het diepst van zijn innerlijk wezen denkt de Javaan, dat alles op de een of andere wijze uitdrukking van het goddelijke is en dat zijn ziel God is.

Ook komen daarvoor de mystische riten in aanmerking, waarvan de dhikr-oefeningen afzonderlijk genoemd mogen worden. Dhikr beteekent: vermelding. Onder voortdurende en steeds snellere bewegingen van het lichaam worden verschillende namen van God uitgeroepen: Hoe (hij) Hoe Allah, Hay (levend) enz., om daardoor in extase te geraken[2]).

Behalve op deze grondstellingen en riten der Javaansche mystiek is er voorts te wijzen op de wajang.

Nog steeds gevoelt de Javaan er iets van, dat de wajang eigenlijk een religieuze plechtigheid is. De gebruikelijke themata uit Mahabharata en Ramayana[3]), hoezeer ook naar echt-Javaansche wijze ingekleed, spreken hem van de godenleer der Hindoe's; bieden stof tot mystieke bespiegelingen, tot geloof aan het over de duisternis triomfeerend licht; en ook dienen zij hem als een niet te versmaden magisch middel[4]). „De helden van Mahabharata en Ramayana worden in de wajang

---

[1]) zie Dr B. M. Schuurman, t. a. p., blz. 10 v. v.; ook Dr J. H. Bavinck, t. a. p. blz. 97 — [2]) zie „De Macedoniër", 1924, blz. 177 en „Uit Keboemen", Maart 1937 — [3]) zie hoofdstuk III, blz. 50 — [4]) zie Dr J. H. Bavinck, t. a. p., blz. 68 en 100

de heroën van het Javaansche volk, de ideale voorbeelden van menschen, die strijden en zoeken, allerlei magische krachten verkregen, in contact kwamen met de wereld der goden, en het geheim van het leven leerden verstaan" [1]).

De buiten den officieelen eeredienst gestelde tjandi's blijven bij het volk nog steeds in eere. Volgens Stutterheim hadden de oud-çiwaïtische tempels geen tempelhof, waar men samen kwam, om b.v. een toespraak te hooren; maar, van heinde en verre, kwamen de menschen er voortdurend met hun offers [2]) bij den priester, die ze zegende; alleen bij feestelijkheden bleven zij dan langer. [3]) Nù nog verschijnen de Javanen zeer druk met dergelijke offers op den Boro-Boedoer en bij de tjandi's van Prambanan — en niet alleen Javanen, doch ook Chineezen en Indo-Europeanen, misschien zelfs wel Europeanen. Maar als zij zóó offeren, en ook wanneer zij „topo" [4]) bedrijven, doen zij dat met een animistisch bewustzijn. Daarbij komt dan het Mohammedaansche.

Veel nader dan Allah staat voor het besef en het hart van den Javaan de gansch groote wereld der geesten; die zijn, praktisch genomen, zijn goden. Allah is ver weg, doch de geesten-goden zijn dichtbij, in de onmiddellijke nabijheid; tegelijk met het starre monotheïsme van het Mohammedanisme kent de religie der Javanen honderden geesten, die heerschappij voeren over het leven in al zijn verhoudingen.

Die geesten zijn er in de natuur: in bosschen en boomen, op bergen en in dalen, in rivieren en meren, in de desa, kampong en grootere plaatsen, enz. enz. Bijzonder „bezield" worden in Midden-Java onder meer geacht de Soembing en Sindoro [5]), het doodendal op den Diëng, de grotten van Karang Bolong en het badwater van Krakal; bijzonder gevreesd is er de overstroomingen brengende Lampor, wien men bij het hooren van zijn gerucht in de lucht met schreeuwen en stampen op het rijstblok vrees denkt aan te jagen en daardoor op de vlucht te drijven; bijzonder vereerd wordt er de geest van

[1]) zie A. Pos in: „Credo" van 11 Maart 1938 — [2]) bloemen en vruchten — [3]) zie Stutterheim t.a.p., II, blz. 119 — [4]) tapa (of topo), zooveel al ascese en boete; het tapa-leven uit zich voornamelijk in een zich terugtrekken uit de wereld — liefst in het gebergte — voor vasten en meditatie — [5]) illustratief is Mr C. W. Wormser's boek: „Het graf op den Soembing"

Dewi Sri, de vrouw van den Hindoe-god Vishnoe, die in de rijst zou wonen; en bijzonder populair is er Njahi Loro Kidoel, de godin van het zuiderstrand, aan wie de eetbare vogelnestjes te Karang Bolong en te Rongkob toebehooren. „Het plukken dezer nestjes, die in de diepte tegen steile rotsen en wanden van bijna ongenaakbare grotten zijn gebouwd, is zeer gevaarlijk. Geen Javaan waagt zich aan dit moeilijk werk, voordat aan Njahi Loro Kidoel geofferd is. In het gouvernementspakhuis, waar de pluk tijdelijk wordt opgeborgen, staat voor haar een rustbed en daarnaast een wel toebereide tafel, waarvan de spijzen iederen Donderdagavond worden ververscht" [1]).

Dat deze geesten-beschouwing toch ook weer ten deele verislamiseerd is, komt b.v. bij die laatstgenoemde godin hierdoor uit, dat aan het einde van de mohammedaansche vasten aan haar geofferd wordt en dat zij, naar de aangenomen voorstelling, een bedevaart naar Mekka onderneemt [2]).

Behalve de tallooze menigte van goede en kwade geesten uit het oorspronkelijke Animisme, de Déwa's [3]) van het Hindoeïsme, de Boeddha's en de heiligen van het Boeddhisme, èn de heiligen, engelen en duivelen van het Mohammedanisme, heeft de Javaan dan ook nog als goden de zielen der afgestorvenen; wat troebel moge zijn meening zijn over den toestand der gestorvenen, toch staat zijn overtuiging vast, dat de zielen, wilt gij de geesten der voorvaderen, van uit het zielenland de beschikking hebben over het wel en wee van hun nog op aarde levend nageslacht; en ook, dat zij deze macht niet maar ten goede, doch vooral ook ten kwade van de nakomelingschap aanwenden, zoo die in godsdienstige eere te kort schieten mocht.

Trots zijn officieel beleden en ook met woorden uitgesproken geloof in den albesturenden Allah, is en blijft de Javaan toch vervuld met een bijgeloovige en beangstigende vrees voor de hem van allen kant omringende en bij elken voetstap bedreigende geesten, die de in werkelijkheid, voor

---

[1]) zie Ds D. Bakker in: „De Macedoniër", 1912, blz. 137 — [2]) zie J. C. van Andel—Rutgers, „Islam en Christendom, 3de druk (1921), blz. 147 — [3]) Dewa is een Sanskritisch woord en beteekent: een bovennatuurlijke kracht, een goddelijk wezen; de vrouwelijke benaming is Dewi, b.v. Dewi Sri.

zijn bewustzijn en gemoed bestaande en besturende goden zijn.

Naar dezen aard van dit veelgodendom is ook de afgoderij; afgodsbeelden als in de Buiten-gewesten, grillig en monsterachtig van vorm, zijn er — voorzoover ik heb kunnen nagaan — in Midden-Java niet meer[1]; de beelden van Boeddha in den Boro-Boedoer en de als heilig vereerde beelden in de Prambanan-tempelgroep blijven hierbij als vanzelf buiten beschouwing; maar overigens is de wijze van de vereering der geesten-goden nog in den grond heidensch.

Gebeden worden tot hen gericht; de onder ons nog al eens gebezigde zegswijze, dat niet-meer-biddende menschen als „heidenen" zijn, is geheel onjuist; zij moet wezen, dat zij minder zijn dan de „heidenen". Naar het woord van onzen Heiland in de Bergrede, bidden heidenen veel, doch gebruiken zij een ijdel verhaal van woorden; daarop maken ook de gebeden tot de geesten-goden in Midden-Java geen uitzondering. Want zij zijn niet veel meer dan een soort tooverformule, die dienst doen moet, om eigen wenschen vervuld te krijgen; zij komen op uit zelfzucht en zijn middelen om de zelfzucht voldaan te zien; van zelfovergave aan de godheid is er niets in, laat staan van toewijding en aanbidding des harten; grof als het geestengeloof in zijn schepselenvereering zijn ook de gebeden in hun materialistische gezindheid, uiting en bedoeling.

Evenzoo staat het met de offers, gedurig tot de geestengoden gebracht; aan de gebeden zetten zij kracht bij tot de verhooring; geheel naar den egoïstischen regel van het „do ut des"[2]. Ook hierbij de gedachte, dat de geesten en de zielen der afgestorvenen, evenals de menschen, met allerlei behoeften behept, verlangen naar veraangenaming van hun bestaan, en dat zij, gunstig gestemd door de hun geboden offeranden, wederkeerig den offeraars hun gunst en gunstbewijzen bieden zullen.

Op de daarvoor aangewezen plekken worden de offergaven — (bloemen, wierook, reukwerk, geldstukjes, kleedingstukken, strooken stof) — met eerbiedige zorg neergelegd: bij èn in

---

[1]) de Chineezen hebben wel hun afgodsbeelden, maar over hen gaat het hier niet. — [2]) ik geef, opdat gij mij geeft

boomen en struiken, bij bron en kali, bij den weg en in het rijstveld, op heilige graven en verder op die plaatsen, die heilig geacht worden; en eens in de acht jaar, in de zooeven aangegeven heilige week, komen menschen uit alle oorden van Java, om te offeren bij het heilige kanon, dat vóór den kraton te Solo staat.

Bijzonder populair mogen wij noemen de met gemeenschappelijke maaltijden samengaande offers, de z.g. slametans, gegeven ter eere en ten nutte van de gestorvenen 3, 7, 35, 100 dagen, een jaar en 1000 dagen na hun dood; óók bij de viering van gewichtige gebeurtenissen in het familieleven, zwangerschap, geboorte, besnijdenis, huwelijk en zoo meer; èn evenzeer nog bij andere beteekenisvolle aangelegenheden, als het inzamelen van den oogst, het bouwen van een huis, het inlossen van in nood uitgesproken geloften enz. enz.

Het menu van deze spijs- en drank-offers is voor elk geval stipt voorgeschreven en wordt immer streng gehouden. „Ook bij ons is dat nog zoo met de rudimentaire overblijfselen van offermaaltijden in onze maatschappij; men denke aan de eieren en het krentenbrood met Paschen, aan de suikermuisjes bij een geboorte, aan de St Nicolaasgebakken e.d." [1]).

Eerst stellen de offeraars de spijzen en dranken den geestengoden ten toon, opdat die, naar de aloude animistische beschouwing, de „eigen ziel" dier aardsche goederen weghalen zullen; dan mogen zij, onder nederig eerbiedbetoon, het overgebleven stoffelijk deel tot zich nemen en den gezamelijken maaltijd gaan gebruiken, die veelal een ware smulpartij wordt met verschillende tafereeltjes van min of meer uitgelaten vroolijkheid.

Te ontkennen is 't niet, dat ook deze manier van godenvereering ten deele is verislamiseerd; bij de gebeden worden mohammedaansche formules gebruikt; de gezamenlijke feestmaaltijden worden geleid door een mohammedaanschen geestelijke, die aanvangt met een formulier-gebed en soms ook met het Koranreciet; op den achtergrond is gekomen de aloude animistische opvatting, dat de geesten-goden de kracht, en de offe-

[1]) zie Hilgers en Lekkerkerker „Populaire schetsen over Land en Volk van Indië", blz. 107

raars met de feestgenooten slechts de grovere stof van spijzen en dranken krijgen. Maar trots dat alles blijft de Javaan, hoezeer hij naar zijn officieelen godsdienst de plichtenleer van den Islam toegedaan is, toch altijd zijn van eeuwen her bestaande geestenvereering onverkort handhaven en daarvan de verwachting houden tot zijn ware levensgeluk.

Herinneren wij nu nog even aan wat wij reeds zeiden over de doekoens, 'n soort toovenaars, en over de bezitters van ngelmoe, 'n soort: „dragers van magische krachten"; voegen wij er bij, dat de Javanen acht geven op voorteekenen, droomen, vogelgeschrei, goede en kwade dagen, uitspraken van tooverboeken, werkingen van tooverkrachten en zoo meer, en dat zij ook in bijgeloovigheid hechten aan onheil-werende voorwerpen, als zichtbaar of ook onzichtbaar gedragen amuletten, gelukbrengende steenen in huis en andere, dan is het overduidelijk, dat hun officieele religie, het Mohammedanisme, stik vol zit met overblijfselen van het Hindoeïstische animisme, en dat die overblijfselen niet maar zijn, als bij ons, nog overgebleven resten van het aloude volksgeloof, maar een integreerend (inklevend) deel van hun godsdienst. Herhalen willen wij hierbij nog, dat de religieuze kracht veelal maar gering is. Met een welbehagen in wijsgeerige speculaties gaat vaak religieuze onverschilligheid gepaard. Geen huiveren voor God! Weinig hartstocht voor waarheid!

Laat ons nu niet met wat hooghartige verbazing bij ons zelf denken of zeggen, dat die Javanen dan toch blijkbaar weinig moeite doen, om voor hun eigen bewustzijn zulk een mengeling van, elkaar immers tegensprekende, religieuze voorstellingen te rechtvaardigen; want zij hebben in de voor hen vaststaande overtuiging, dat het alles volle waarheid en echte werkelijkheid is, daaraan geen behoefte.

Wij Christenen, die zeker bij onzen eigen godsdienst veel meer plaats aan ons denken, ook aan systematisch denken, geven dan de Javanen bij den hunnen, doen toch ook op niet weinige punten als zij; ter verduidelijking slechts één voorbeeld: bij het zoo teere stuk van het gebed en van de gebedsverhooring laten wij af van een poging, om, voor ons redeneerend verstand, de besluiten van Gods raad, de onveranderlijkheid van Gods wil en de voorzienigheid van

God, te rijmen met de kracht van ons zwakke gebed, in 's Heilands naam tot God opgezonden; wij gelooven eenvoudig aan de gebedsverhooring, wij ervaren haar ook en roemen er in!

Veeleer en veelmeer zullen wij diep de waarheid tot ons laten doordringen, dat, onder een bevolking met zoo'n samengestelden godsdienst, van de grootste beteekenis voor de missionaire Dienaren is een staf van helpers, door en door vertrouwd met de ziele- en denk-wereld van hun volksgenooten en in waarheid toegebracht tot het Evangelie der Schriften; die kunnen niet alleen beter den weg tot de harten van hun medemenschen vinden, maar ook de missionaire-Predikanten al beter inleiden in die voor Westerlingen zoo moeilijk te omvatten religie, die meermalen een „mengelmoes" is geheeten; gelijk omgekeerd dan de missionaire Dienaren weer te beter hun medearbeiders helpen kunnen aan wapenen, die zij in den strijd voor de goddelijke waarheid noodig hebben.

Bij het gebed voor de zendingsarbeiders zij altijd de smeeking gevoegd om goede, getrouwe, bekwame en in waarheid tot Christus bekeerde helpers.

En in deze tijden óók om al meer Javaansche predikanten, die de Inheemsche Kerken opbouwen en in activeering hunner gemeenten al verder het Evangelie verbreiden mogen.

De locale godsdienstige gesteldheid. Thans overgaande van het meer algemeene tot de kleurenverhoudingen van het religieuze leven in Midden-Java ten Zuiden, is op te merken, dat op Java van het Westen naar het Oosten de menschen al minder mohammedaansch worden; uitgezonderd het verre Oosten, want de Madoereezen zijn weer fijne Mohammedanen.

Wij zeiden al, dat de Soendaneezen trouwer Islamieten zijn dan de Javanen; maar ook bij de Javanen gaat 't door, dat het Westen veel duidelijker de mohammedaansche kleur laat zien dan het Oosten.

Ook in de residenties en de gouvernementen van Midden-Java ten Zuiden.

Banjoemas, grenzend aan de Soendaneesche residenties, is vergelijkenderwijs 't meest geïslamiseerd; vrij trouw houdt de bevolking zich aan de voorschriften van den Islam, al neemt

zij tegelijk de gebruiken van den alouden godsdienst nog in alles waar.

Minder wordt dit al in Kedoe, met name in de oostelijke streek van Magelang: in den zuid-oostelijken hoek van Poerworedjo is de kracht van den Islam weer grooter, maar 't grootst in het westelijk gelegen Keboemen; de meeste hadji's van Kedoe wonen in het Keboemensche. Wonoboso is weer zóó sterk onder mohammedaanschen invloed gekomen, dat er langgars zijn tot op het afgelegen Diëng-plateau toe.

Zwakker worden de mohammedaansche tinten in de Vorstenlanden, in Djokjakarta en Soerakarta; toegegeven moet worden, dat het hart van den Islam 't sterkst klopt in Djokja en Solo, omdat dáár de meeste mohammedaansche geleerden zitten, en de islamietische actie vandaar uit gevoerd wordt; maar het volk bekommert er zich toch niet veel om de religie van den Profeet.

Over het gedeelte, zuidelijk van Djokjakarta, Goenoeng Kidoel genaamd, schreef Dr D. Bakker indertijd: „het Mohammedanisme is daar nog weinig doorgedrongen. Mekkagangers zijn er nagenoeg niet; wel zijn er veel Javaansche godsdienstleeraars, menschen, die zeggen een ngelmoe te bezitten en daarmede wonderen te kunnen doen. Het oude Javanisme is er nog sterk. Animistische ideeën beheerschen nog het leven" [1]).

't Slechtst islamietisch is de bevolking van de residentie Soerakarta; in Klaten wonen Javaansche varkensslagers [2]); in Wonogiri zijn de menschen nog zoo goed als geheel Animisten.

Teekenend is dan ook, dat de Mohammedanen zelf in Midden-Java de kleuronderscheiding hebben van de „bangsa abangan" en de „bangsa poetihan"; „abangan" beteekent rood (bruin) en „poetihan" wit; de „bangsa abangan" is de roode volksmassa, die zich met den officieelen godsdienst maar heel weinig inlaat; doch de „bangsa poetihan" bestaat uit de orden der witten, die dien blanken naam dragen, omdat zij in alle deelen den Islam trouw willen zijn.

Overbodig is 't misschien niet, even in het voorbijgaan de opmerking te maken, dat deze kleurentaal een andere is dan

---

[1]) zie „De Macedoniër", 1920, blz. 162 v. — [2]) heelemaal geen islamietisch bedrijf!

die wij gebruiken, als wij spreken van rood en zwart; die wij rood noemen, hebben met het Christendom naar de Schrift gebroken. Maar in Midden-Java ligt binnen den kring van het algemeene Mohammedanisme de min of meer duidelijke grenslijn tusschen rood en wit; hoe rood ook de „bangsa abangan" moge zijn, zij zal toch wit niet verloochenen; en omgekeerd hoe wit de „bangsa poetihan" wezen moge, zij denkt er niet aan, rood buiten te sluiten en zal het in elk geval niet willen loslaten.

Nu een oordeelvelling over de proportie dezer kleuren, eerst door de Mohammedanen zelf [1]: „De ontwikkelde inlanders, van wie men voor den vooruitgang van land en volk 't meest verwacht, behooren tot de groote groep der abangan". „Bij het meerendeel der Javaansche bevolking blijkt de grondslag van het Boedhisme, bij haar door de voorouders gelegd, zoo hecht, dat de Islam al heel moeilijk diep bij haar zou kunnen doordringen". Zelfs spreken zij van „de noodzakelijkheid, om de wijde kloof tusschen abangan- en poetihan-volk te overbruggen". Een onomwonden verklaring, dat, al blijven zij wit nog altijd de hoofdkleur noemen, toch in de breedte èn in de diepte rood zeer verre de overhand heeft.

Van éénzelfde opinie zijn ook de zendingsarbeiders in Midden-Java ten Zuiden; wat wij met enkele uitspraken willen staven.

Wij beginnen weer in het Westen, in de residentie Banjoemas. Dr B. J. Esser, missionair-Predikant te Poerbolinggo zette in zijn boekje „De Goddelijke leiding in de Zending" omstandig uiteen, dat de Javaan zijn geestenwereld heeft behouden; hij zegt o.a.: „dat als het wantrouwen wegvalt, de harten (der Javanen) geneigd worden te overwegen, wat nu waarheid is: het Javaansche mengelmoes van Islam en Animisme, òf de christelijke leer (blz. 59).

Dan gaan wij naar Kedoe: Ds K. van Dijk, toen nog missionair-Predikant te Keboemen, schreef indertijd aan de Friesche Kerken aldus: „Gij hebt wel eens gehoord, dat de Javanen Islammers zijn, en ook, dat het Mohammedanisme er bij velen nog erg dun op zit. Dit laatste is hier ook het

[1] zie „De Macedoniër", 1915, blz. 138

geval. Ik heb zelf meermalen opgemerkt, dat langs de Zuidkust de menschen al bitter weinig van den Islam afweten of in het geheel zich niet bekommeren om de voorschriften van den Mohammedaanschen godsdienst. En Ds A. Merkelijn, destijds missionair-Predikant te Magelang, gaf eens in de Zeeuwsche Kerkbode dit merkwaardig getuigenis: „Onlangs was een der invloedrijkste leden van Boedi-Oetomo (Javaansche prijaji-vereeniging), bij mij gelogeerd en zei: Als de regeering morgen een bevel deed uitgaan, dat alle Javanen Christenen moesten worden, zou dit bevel slechts in een kleinen kring weerstand ondervinden, en ik zelf zou een der eersten zijn, die dit bevel opvolgde; nu doet men het met 't oog op de Javaansche adat en familierelaties niet; maar als ik een regeeringsbevel had, zou mijn overgang als een heel gewone zaak beschouwd worden. Een bewijs, dat het in Midden-Java, ook in den kring der prijaji's, met den Islam niet als een gewetenszaak staat, als een zaak van innige levensovertuiging, maar van adat, van levensgewoonte en van voorschrift".

Vervolgens de beurt aan Djokjakarta. Ds A. Pos, docent aan de theologische Opleidingsschool te Djokja, verklaarde, dat de menschen in Wonosari, vooral in het Duizend-gebergte, zich vaak nog noemen: „Wong Boeda", „Boeddhisten of Hindoe's".

En Dr H. Kroeskamp, leeraar aan de Kweekschool te Solo, deelde mee, dat de ontwikkelde kringen der Vorstenlanden gaarne hun levensbeschouwing „Javanisme" en zich zelf „Javanisten" noemen; ook al rekenen zij zich te behooren tot de Islam-wereld.

Ten slotte nog Soerakarta. Dr H. A. van Andel, missionair-Predikant te Solo, betuigt altijd weer, dat de menschen van zijn zendingsterrein al heel slechte Islamieten zijn; veel meer dan bij den Koran leven zij bij de oude verhalen van het Hindoeïsme en Boeddhisme [1]); aan de vasten doen zij nog minder dan in Djokjakarta; zij vinden dat goed voor de hoogere standen, maar zelf vieren zij alleen 's nachts de maaltijden mee; zij bidden maar heel weinig; ook zijn zeer uitgestrekte gebieden wezenlijk nog animistisch.

En Ds P. H. van Eijk schreef in het in 1937 uitgekomen

---

[1]) zie hierover hoofdstuk III, blz. 48 en 49

gedenkboek „25 Jaren Solo-Zending": „De officieele godsdienst is de Islam. Maar die heeft nog slechts heel weinig het hart van het volk geraakt. De „witte menschen", die ernst maken met den godsdienst, zijn een zeer kleine groep in verhouding tot de „roode menschen", die praktisch niets aan den Islam doen" (blz. 41).

Naar den regel, dat in den mond van twee of drie getuigen alle woord bestaan zal, mogen wij, bij zulk een eenstemmigheid van twee zoo verschillende groepen van getuigen (Javanen en Gereformeerde zendingsarbeiders), wel als vaststaande aannemen, dat, om het nu te zeggen in de kleurentaal der Mohammedanen zelf, het officieel witte Midden-Java ten Zuiden nog sterk rood is, en dat van West naar Oost de tinten van rose tot rood en van rood tot diep-rood toenemen.

Conclusies ten aanzien der Zending. Wij besluiten met het trekken van een paar conclusies: de eerst voor de hand liggende is deze, dat Midden-Java ten Zuiden om deze zoo eigenaardige religie van zijn bevolking, een gunstig zendingsveld is.

Het rotsvaste fanatisme van den Islam, waartegen de Zending in de volbloed mohammedaansche landen een ontzaglijk zwaren strijd heeft aan te binden, voert dáár geen heerschappij; de felle haat, die in andere, ras-echte mohammedaansche volkstammen hoog oplaait, brandt en vlamt dáár niet; vergeleken bij geheel-geïslamiseerde landstreken heeft de Zending in Midden-Java ten Zuiden te doen met maar slappe Islamieten.

Handhaven wij nu de gebruikelijke onderscheiding, dat het Mohammedanisme beslist anti-christelijk (tegen het Christendom) en dat het Hindoeïstische animisme *a*-christelijk (niet-christelijk) is, dan staat de Zending in Midden-Java ten Zuiden voor een deel tegenover de bewuste en gewilde vijandschap van den Islam, doch meerendeels toch tegenover den weerstand van het heidendom.

Dat is zeker één der hoofdredenen, dat, van heel de Mohammedanen-Zending, die in Midden-Java ten Zuiden onder de voorspoedigste gerekend mag worden, zelfs in zulk een mate, dat niemand minder dan de bekende Dr. S. M. Zwemer

indertijd zich persoonlijk op de hoogte stellen ging van de methoden, die met zoo gezegend gevolg dáár worden toegepast.

In Arabië en Turkije is de overgang tot het Christendom in vollen zin een levenskwestie; de vrijheid, den Islam te verwisselen met „dien godsdienst der ongeloovige honden" bestaat er niet; maar in Midden-Java ten Zuiden heeft de Islammer — in betrekkelijken zin dan altijd — die vrijheid wèl en dat maakt, óók omdat hij bij het voeren van de witte kleur toch eigenlijk nog zoo rood is, den zendingsarbeid dáár ter plaatse zoo veel gemakkelijker en doeltreffender.

Maar daartegenover dreigt het gevaar — wat bij de zuivere Islamieten geheel denkbeeldig is — dat bij de toetreding tot het Christendom de bewoners van Midden-Java ten Zuiden soortgelijk gaan handelen, als hun voorvaderen gedaan hebben met het Hindoeïsme en Mohammedanisme, m.a.w. dat er nòg eens een samenmenging komt, nù van de christelijke Waarheid met het toch al zoo sterk gemengde oud-vaderlijk geloof; met dit droef gevolg, dat de zendingsvrucht niet veel meer zou zijn, dan een naam-christendom, vol van heidensche geloofsbeschouwingen en praktijken.

Hoe groot dat gevaar van syncretisme is, leert ook de zendingsgeschiedenis, als zij verhaalt van de Sadrach-periode, toen duizenden Javanen in korten tijd het Christendom aannamen, doch tot de besliste en doorwerkende breuk met hun eigen religie niet zijn gekomen en het een open vraag bleef, of die duizenden belijders van het Christendom wel Christenen waren in hun hart.

Alleen beslistheid en vastheid van optreden in het Zendingswerk kan bij der Javanen religie het gewenschte doel hebben. Het Hindoeïsme en het Mohammedanisme konden daarom zoo gemakkelijk de Javanen winnen, omdat zij den volstrekten eisch van afstand doen van den voorvaderlijken godsdienst èn van bewust overgaan tot de nieuwe religie niet hebben gesteld.

Zóó kan en mag de Zending niet doen. Zij zou bij soortgelijke plooibaarheid en slapheid naar hooge waarschijnlijkheid ook wel vele volgelingen kunnen krijgen, maar het getal zou omgekeerd evenredig zijn aan het gehalte dier Christusbelijders;

en van de doorzurende krachten des Evangelies in het volksleven zou al bitter weinig openbaar worden.

Tegenover het religie-mengsel van Midden-Java's bevolking heeft de Zending beslist positie te kiezen en elke vermenging onvoorwaardelijk af te wijzen; anders is zij den naam van Zending in Jezus' Naam niet waard!

Doch bij beslistheid en vastheid zal ook verduldig [1]) beleid en wijze voorzichtigheid èn fijne tact zich moeten voegen, om deze aan godsdienstmenging zoo gewoon geraakte menschen, onder 's Heeren zegen, te mogen maken tot positieve Christenen, die leven alleen uit de waarheid Gods voor hart en hoofd, in woord en daad, in handel en wandel.

„Prinzipienreiterei" [2]) is altijd al zoo fataal in uitwerking, doch schiet wis en zeker bij een mystisch voelend en daarbij godsdiensten dooreenstrengelend volk, als Midden-Java ten Zuiden heeft, verliezend aan allen kant, ver het doel voorbij.

Dat is het wat aan de zendingsarbeiders in Midden-Java ten Zuiden zoo hooge en zware eischen stelt: op de voorzijde van de medaille de winst van een gematigd Islamisme, maar op den achterkant het nadeel van den wirwar der zoo uiteenloopende godsdienstige gevoelens en gebruiken; gerekend naar de voorzijde van de penning, hebben zij het gemakkelijker dan de andere, in de Mohammedanen-zending arbeidende dienstknechten des Heeren; maar niet zoo spoedig is de penning omgekeerd, of het komt vast te staan, dat zij over voorname eigenschappen moeten beschikken om, als zich hier toenadering tot het Evangelie openbaart, het proces der geesten zóó verstandig en beleidvol, zóó voorzichtig en volhardend te leiden, dat het Koninkrijk Gods naar den vasten en reinen glans van de waarheid der Schrift al meer en heerlijker in alles te voorschijn treedt.

Slapheid van beginsel zal alleen maar fusie (ineensmelting) met een caricatuur-christendom kunnen brengen; doch de Jehu's-ijver zonder verstand zal met zijn houwen maar weinig, zoo al iets, bereiken, om te bouwen 's Heeren Kerk en Koninkrijk in Midden-Java's schoone land.

---

[1]) met opzet wordt dit woord van Gezelle hier gebruikt — [2]) beginseldrijverij

Te verstaan is 't zoo geheel en al, als de zendingsarbeiders zelf verklaren, dat zij nog altijd zoeken en tasten naar de beste methoden, en zich thans gaarne met name door de Javaansche predikanten laten leeren, om bij de werking van Gods Geest de menschen zóó te treffen, dat zij waarlijk voor Christus gewonnen worden, èn wanneer zij eenmaal voor het Christendom gewonnen zijn, hen zóó te leiden, dat voor hun mengelmoes-religie metterdaad de christelijke godsdienst in de plaats treedt; en dan zóó, dat de over hen hangende duisternissen van hun pseudo-religies wijken voor de gouden glansen van de volle waarheid des Evangelies, en dat daardoor in Midden-Java ten Zuiden het Christendom komt, dat dan niet in den valschen, maar in den echten zin van het woord het *Javaansche Christendom* is en wezen zal.

HOOFDSTUK V

Het huidige geestesleven [1])

De ontwaking. Langen tijd heeft algemeen de gedachte geleefd, dat, evenals elk volk van het Oosten, ook dat van Java maar langzaam vooruit zou blijven gaan; aan een wezenlijke verandering dacht er zoo goed als geen.

Toch had een eeuwenlange stille invloed uit het Westen althans wel eenige innerlijke wijziging bij de Javaansche bevolking aangebracht; zij het onnaspeurbaar òf ook nog niet nagespeurd; en dan nog meer bij den Soendanees dan bij den Javaan.

In de vorige eeuw werd door het cultuurstelsel, de particuliere bedrijven en de sterkere overheidsbemoeiing [2]) de aanraking met het Westen veel nauwer, en de kracht daarvan werkte ongetwijfeld door in de Javaansche maatschappij; met name in de centra. Langzaam zette een proces van rijping tot eenigen ommekeer door.

De ontwikkeling van het schoolwezen [3]) en de opkomst van de pers, sinds het begin dezer eeuw, leidden daarna tot zùlk een dóórdringen van de westersche cultuur, dat het rijpingsproces niet maar verhaast, doch ook de ommekeer zelf snel werd voorbereid en zich baan breken ging.

Toch is waarschijnlijk de stoot tot de „ontwaking", en daarmede tot het ontstaan van verschillende nationalistische bewegingen, gekomen uit het Oosten; met name tengevolge van de daar plaatsgrijpende opzienbarende feiten: in 1905 de overwinning van Japan op Rusland, d.i. van een oostersch op een westersch volk; in 1908 de Jong-Turksche beweging

---

[1]) Bij de verschijning van dit boek zouden in de volgende schets mogelijk al weer wijzigingen aan te brengen zijn; zóó snel als 10 à 20 jaar geleden gaan de gebeurtenissen niet meer, doch onverwacht kan, evenals in de voorbijgegane kwart-eeuw meermalen voorkwam, het aspect van „de inlandsche beweging" plotseling weer veranderen — [2]) zie hoofdstuk III, blz. 66 — [3]) begonnen met de onderwijshervormingen van Gouv. Gen. van Heutz voor het Inlandsch onderwijs in 1909; daarna voor het Westersch onderwijs; zie b. v. Dr H. Colijn, „Koloniale Vraagstukken van heden en morgen", blz. 13, 14, 19 v. v.

met haar trillingen door geheel het starre lichaam van den Islam; en in 1911 de revolutie in het Chineesche Rijk, die aanschouwelijk maakte, dat zelfs het meest conservatieve volk van het Oosten kon opstaan uit eeuwenlange lethargie tot nieuw leven.

De met name op Java intredende roering in het volksleven is dan te zien als een locale uiting van het massaal gebeuren in het Oosten [1]); al hebben de Javanen de neiging toch nog 't meest op Britsch-Indië te letten.

Evenwel, al zijn deze factoren als oorzaken voor de „Inlandsche beweging" aan te wijzen, te belijden blijft steeds, dat ook daarin een verborgen achtergrond van Gods bestel en bestuur was; óók voor de „ontwaking" van Java's volk was er Gods tijd!

De vraag komt nu aan de orde, van welke beteekenis deze ontwaking was voor het geestesleven op Java?

Inzicht daarin is van belang voor den kijk op de geestelijke stroomingen en ook op de grootsche taak, waartoe de Zending geroepen is. Tot kenschetsing van dat huidige geestesleven zal het dienstig kunnen zijn, eerst een schema van de „Inlandsche beweging" te geven; als van zelf overeenkomstig deze periode met haar zoo snel elkaar volgende gebeurtenissen en dan ook nog uiterst beknopt:

I. De ontwaking, van ± 1908—1918. Het ontwakend nationalisme zoekt en gaat hoofdzakelijk de cultureel-oeconomische richting.

II. De kentering van ± 1918— ± 1926. Ging het nog steeds in de lijn van het zooeven genoemde rijpingsproces, na den wereldoorlog wordt dat anders; nog in 1918 wordt de Volksraad geopend; en dat leidt een tijdperk in van politiek-sociale actie.

III. De strijd voor de Indonesisch-nationale eenheid van 1927—1929; de politieke actie neemt na 1926 een volkomen anderen koers; zij is westersch getint (leiders, ideeën, strijdmiddelen enz.) en staat sterk onder den invloed van de internationale verhoudingen; al scherper gaat de strijd over

[1]) zie Dr H. Kraemer, „Waarom zending juist nu?" blz. 50 v.v.

„coöperation" en „non-coöperation"; die begrippen hebben evenwel niet de verre strekking als in Britsch-Indië, onder leiding van Gandhi, doch betreffen slechts de al- of niet deelneming in Volksraad en locale raden.

IV. De overgangstijd van ± 1930—1932. Allerlei factoren brengen opnieuw een kentering: de arrestatie en berechting der revolutionnaire leiders; de al dieper ingrijpende crisis; de noodzaak tot constructieven arbeid; de van Japan dreigende gevaren (oeconomische en politieke), die de nationale beweging tot nauwere aansluiting aan de Regeering dringen; de straffe bezuinigingsmaatregelen en de strenge bepalingen, als vergaderverbod en persbreidel, waardoor met name de „non-coöperation" verlamd wordt.

V. Verdieping van het nationalisme, van ± 1932 tot heden. De constructieve groepen nemen de leiding; in plaats van Indonesia merdika (onafhankelijk, vrij) wordt het Indonesia raja (groot, luisterijk); bezinning komt er op de eigen maatschappij met haar verschijnselen en op eigen beginselen en handelen; al sterker wordt de eigen inspanning voor cultureele werkzaamheden; de Regeering verleent medewerking; in de Tweede Kamer spreekt de Minister van Koloniën zijn voldoening er over uit, dat de bereidheid tot samenwerking thans gebleken is.

Aan de hand van dit schema letten wij op:

I. De politieke stroomingen [1]).

A. Boedi-Oetomo. (Twee Sankritwoorden; beteekent: Edel Streven).

Het eerste congres is gehouden te Djocja; 5 Oct. 1908. Volgens de door de Regeering goedgekeurde statuten zal de harmonische ontwikkeling van land en volk van Java en Madoera worden nagestreefd door allerlei cultureel-oeconomische middelen; onder de oprichters behoort ook R. Soetomo, toen student aan de Stovia.

---

[1]) te vergelijken: J. Th. P. Blumberger, a. Politieke partijen en stroomingen in Ned. Indië. b. De nationalistische beweging in Ned. Indië. c. De communistische beweging in Ned. Indië. — 2 Dr H. Colijn, „Koloniale Vraagstukken van Heden en Morgen". — 3 Dr H. Kraemer The Netherlands Indies 85, v.v. — 4 Dr H. Bergema „Antirev. Staatkunde", Tweede Kwartaal 1937. — 5 Overzicht Inheemsche en Maleisch-Chineesche Pers.

In de eerste vijf jaren komt deze „moedervereeniging" der Javanen en tot zoolang ook de eenige belangrijke organisatie voor de cultureele aspiraties der Javaansche aristocratie, tot grooten bloei. Zij wil beslist een „neutrale" vereeniging zijn; zij noemt de Hindoe's de brengers van de echt-Javaansche cultuur en stelt tot voorwaarde voor de ware volksontwikkeling niet de Hindoe-religie, doch wel de veredelende kracht van Java's glorie-tijd, de Hindoe-cultuur.

Met de instelling van den Volksraad slaat Boedi-Oetomo ook de politieke richting in. Ongewild stuwen de golven van den roerigen tijd haar naar den linkervleugel van de politieke beweging; voor haar uitbreiding richt zij zich niet maar tot de aristocratie, doch ook tot de breede volksmassa; keer op keer laat zij zich verleiden met de revolutionair-gezinde elementen mee te gaan; aan de loyaliteit van het Hoofdbestuur rijst wel eens twijfel; en de Bestuursautoriteiten moeten ook wel eens nauwlettend toezien.

Een meerderheid wint het pleit voor non-coöperatie; en in 1927 volgt dan de toetreding tot het Federatief Verbond van nationaal-politieke vereenigingen, op den grondslag van het streven naar de groot-Indonesische onafhankelijkheid (P. P. P. K. I.)[1]) Haar Javaansch nationalisme (door de anderen smadelijk „provincialisme" genoemd), wordt door Boedi-Oetomo nog wel eenigen tijd vastgehouden, maar daarna toch ingewisseld voor het Pan-Indonesische (1931).

't Zijn de jaren, waarin de Inheemsche pers vooral de Hollandsche bladen in Indië scherp aanvalt, als zouden die verbinding hebben en houden met de groepen, die bij het voortduren van de afhankelijkheid en de exploitatie van Indië belang hebben; en daarbij ook de beschuldiging inbrengt, dat ze een campagne voeren, die de onrust in het land houdt, de goede verstandhouding tusschen de bevolkingselementen verstoort, en de Regeering tot onvoorzichtige stappen poogt te brengen.

Heelemaal onjuist was dit waarschijnlijk niet!

Boedi-Oetomo wordt bij het naderen van haar 25-jarig jubileum (1933) nog steeds een sfinx onder de Inheemsche vereenigingen geheeten[2]).

---

[1]) zie blz. 107 — [2]) Algemeen Handelsblad 19 Maart 1933

Dan, in de Kerstweek van 1935, komt de fusie van Boedi-Oetomo met de in 1930 door Dr R. Soetomo opgerichte Persatoean Bangsa Indonesia (P. B. I.) tot de Partai Indonesia Raja (Parindra).

Oordeelen kan men, als Dr H. Colijn (in 1928)[1], dat Boedi-Oetomo tot de revolutionair-gezinde organisaties zou zijn te rekenen; of als Dr H. Bergema[2] (in 1937), dat Boedi-Oetomo, ondanks meermalen gebleken sympathie met revolutionair-gezinde leiders, toch over het algemeen haar sociaal-cultureel karakter heeft bewaard, en als bijna geen andere Inheemsche vereeniging tot harmonische saamwerking bereid is; dat hangt samen, gelijk het schema aangaf, met het stadium van de „Inlandsche beweging"; maar een merkwaardig verschijnsel is het toch zeker te achten, dat onder de élite van het Javaansche volk, de verheffing van het volksleven gezocht is èn wordt, met voorbijgang van den Islam, in het teruggrijpen naar de al-oude cultuurwaarden.

Dit is geheel anders met:

B. Sarekat-Islam. (Twee Arabische woorden; beteekent Mohammedaansche handelsvereeniging). Opgericht, eerst in 1911, te Solo en daarna heropgericht in 1912 te Soerabaja. Vrijwel alle oprichters zijn hadji's.

Op het in 1913 te Soerabaja gehouden Eerste Congres van S. I. vereenigingen wordt bij de doelstelling van cultureel-economische volksverheffing uitdrukkelijk bepaald: „het bevorderen van het godsdienstig leven van de leden overeenkomstig de wetten en gebruiken van den Islam".

In hoofdzaak een oeconomische vereeniging, die, vooral tegenover de overheerschende positie van de Chineezen in den handel, alom toko's en warongs oprichten gaat, wil Sarekat Islam toch de officieele volksreligie daarbij als de samenbindende kracht.

De leiders, Tjokroaminoto, Soerjapranoto, Abdoel Mais, Agoes Salim, weten wel, dat zij, afgezien van hun persoonlijke godsdienstige overtuigingen, het volk, dat mohammedaansch is en wezen wil, alleen meekrijgen zullen in hun actie, als óók voor zijn religie het pleit wordt opgenomen;

[1]) zie Dr H. Colijn t.a.p. blz. 22 — [2]) „Antirev. Staatkunde" '37, blz. 171 v.

daarom voeren zij den strijd voor den islamitischen godsdienst, met name voor het eigenlijk ook in den Koran vastgelegde recht en maatschappelijk leven.

De eerste jaren werkt deze cultureel-oeconomische beweging dan ook ongetwijfeld mee tot versterking van den Islam.

Evenals Boedi Oetomo gaat Sarekat Islam óók het politieke pad op. Spoedig blijkt, dat de actie niet maar gaat tegen de uitpersing door de Chineezen, doch evenzeer tegen het Nederlandsche gezag (geheime Afdeeling S. I. B.; en het Garoet-incident); en tijdens het 4e Nationaal Congres in 1919 werkt Tjokroaminoto al mee aan de stichting van een revolutionaire vakcentrale.

De propagandisten van de in 1920 opgerichte Communistisch-Indische partij [1]) onder wie Semaoen, sinds 1915 bestuurslid van de Centrale S. I., weten in deze toch ook godsdienstige organisatie zooveel agitatie te maken, dat zelfs het communisme er een plaats in krijgt; naast het socialisme en de democratie zou ook dàt in het stelsel van den Islam te vinden zijn!

Daartegen rijst verzet; in 1921 valt het besluit, dat S. I. leden niet tegelijk van een andere politieke vereeniging lid mogen zijn. Daardoor wordt de godsdienstig-nationale eenheid wel hersteld, maar de communisten treden uit de partij, en de meeste Sarekats Rajat (volkssarekats) scharen zich onder de communistische leiders.

De met het communisme aangegane band is de S. I. op verlies van een heel deel aanhang en van een heel stuk arbeidersbeweging te staan gekomen!

Ook nadat de S. I. in 1929 georganiseerd is in één vereenigingsverband, onder den naam van Partai-Sarekat Islam Indonasia (P.S.I.I.), geeft haar strijdmanier rechts noch links bevrediging. Tjokroaminoto blijft het non-coöperatie standpunt handhaven. Maar in lateren tijd is Hadji Salim tegen de non-coöperatie „als onvruchtbaar gebleken".

Weer een scheuring! Nu onderling! Hadji Salim wordt met enkele medestanders geroyeerd; die richten dan een nieuwe partij op.

De meerderheid van de P. S. I. I. blijft voor de non-coöperatie.

---

[1]) zie blz. 105 v.v.

Maar . . . . zoowel P.S.I.I. als Hadji Salim c. s. willen toch den Islam nog altijd als bindmiddel voor het politiek program [1]); al de wisselvallige jaren door is de verbinding met de Wereld-Islam-eenheidsbeweging vastgehouden [2]); het blijft toch nog een strijd voor den Islam, tot handhaving, bescherming en versterking van den nationalen godsdienst; ja, het heeft den schijn, dat na den dood van den leider Tjokroaminoto, de P.S.I.I. „van politiek plotseling zeer godsdienstig geworden is", en zich wil doen gelden als een partij van God, die Gods wetten opvolgt [3]).

Van de eens zoo bloeiende vereeniging met honderdduizenden leden is evenwel maar weinig overgebleven, ook in Midden-Java ten Zuiden.

C. Revolutionnaire propaganda.

Wij memoreeren alleen maar, dat Hollandsche communisten, als Sneevliet, Brandsteder e.a., de revolutionnaire propaganda van de Komintern op Java zijn gaan voeren, en de nationale eenheidsbeweging misbruikten voor den internationalen communistischen klassenstrijd.

Ook herinneren wij slechts aan de hier te lande uit de in 1908 door Indische studenten opgerichte „Indische Vereeniging" voortgekomen „Perhimpoenan Indonesia" (P. I.); die zich „vrijmaking van Indonesië ten doel stelde met als middel de, op eigen krachten steunende, nationalistische massa-actie; aan dat jarenlang revolutionnaire woelen maakte de Regeering in 1927 een einde.

Wij beperken ons tot de organisaties in Ned. Indië:

a. De Partai Kommunis Indonesia (Communistisch Indische partij P. K. I.); opgericht in 1920 te Semarang; en gesteund door de I. S. D. P. (Indisch-sociaal-democratische partij).

Javanen als Semaoen (zie bij S. I.) en R. Darsono, ook een Maleiër als Tan Malakka, treden als volksleiders op en voeren, in verbinding met Moskou, communistische propaganda; zij gaan over tot revolutionnaire acties: spoorwegstaking in 1923; stakingsbewegingen te Semarang en Soerabaja in 1925; opstandsbewegingen in West- en Midden-Java in 1926 en in West-Sumatra in 't begin van 1927.

[1]) vgl. N. R. Courant 28—10—1937 — [2]) zie Dr H. Bergema, „Anti-revolutionaire Staatkunde" 1937, blz. 174 — [3]) „Mededeelingen", Tijdschrift v. Zendingswetenschap, 1938, blz. 107 v.

Daartegen keert zich de Regeering met het geweld der wapenen; de leiders vluchten, uit vrees voor arrestatie en deportatie, naar het buitenland; 1300 van de 13000 gearresteerden worden geinterneerd aan den bovenstroom van de Digoel-rivier op Nieuw-Guinee.

Daarmee is de rol van P. K. I. uitgespeeld; communistische agitaties worden niet meer geduld; ondergronds blijft nog het woelen, vooral bij de zgn. intellectueelen, doch de P. I. D. (Politieke Inlichtingsdienst) waakt[1]).

b. Uit de P. I. hier te lande, met als erkenden leider Mohammed Hatta, komen de vele promotors van de Partai Nasional Indonesia (P. N. I.), opgericht te Bandoeng in Juli 1927; „evenbeeld van de in Holland werkzame P. I. van Mohammed Hatta"[2]).

De aan de Technische Hoogeschool te Bandoeng opgeleide Ir. Soekarno, een meeslepend volksredenaar, weet de massa te trekken voor het ideaal van „moeder Indonesia"; één vaderland, één volk, één taal! Allerlei agitatie moet stemming maken tegen het „imperialisme en kapitalisme". Door middel van de P. I. worden internationale betrekkingen onderhouden, b.v. met de „Liga tegen koloniale onderdrukking", en met het „Executief-comité van de Komintern". Non-coöperatie moet meewerken tot losmaking van den band tusschen Nederland en Indië. Naar de gewijzigde politiek van Moskou wordt evenwel meer dan door internationale wereldrevolutie in nationale eenheid het middel gezocht tot bereiking van dat doel.

De Regeering (G. G. Jhr. de Graef) neemt een welwillend-afwachtende houding aan, maar grijpt weldra in; de P. N. I., practisch gestempeld tot een verboden vereeniging, wordt April 1931 opgeheven. Dat deze partij onder de massa aandrong tot „selfhelp" mag haar zeker als verdienste worden toegerekend.

c. In plaats van de opgeheven P. N. I. komt in 1931 de Partai Indonesia (P. I., of, ter onderscheiding van de P. I. in Holland, ook Partindo).

Zij wil een „Indonesische Republiek", bestuurd door het

---

[1]) „De Macedoniër" 1938, blz. 189 — [2]) zie Dr H. Colijn, t.a.p. blz. 27

gewone volk „marhaen", niet door de „ningrats", (de namen gaan bij den Javaanschen adel vaak uit op „ningrat"); het middel zal dan ook „de georganiseerde massa-actie" zijn. De uit de gevangenis ontslagen Soekarno sluit zich spoedig aan, leidt weer de revolutionnaire propaganda — maar de Regeering maakt er in 1933 een eind aan, o. a. door dien agitator te arresteeren en daarna op Flores te interneeren. (Een jaar later wordt Mohammed Hatta gearresteerd en in Boven-Digoel geïnterneerd; later op Banda). Voor deze marxistisch geörienteerde partij geldt het vergader-verbod; van eenige doeltreffende actie kan geen sprake meer zijn.

d. Wij noemen nog:

1°. de Permoefakatan Perhimpoenan Politiek Kebangsaän Indonesia (P. P. P. K. I.), wat beteekent: overeenstemming van vereenigingen van het Indonesische volk; een federatie; in Dec. 1927 opgericht onder leiding van Soekarno, met het doel eenheid en vastheid te brengen in de actie der aangesloten organisaties.

Na de ontbinding van de P. N. I. (1931), en van de P. I. (1936) wordt weinig meer van de P. P. P. K. I. vernomen.

2°. De Gerakan Rajat Indonesia (Indonesische volksbeweging), de Gerindo; midden van 1937 opgericht. Een voortzetting der bovengenoemde Partai Indonesia; vele leden zagen in, dat de min of meer ondergrondsche actie doelloos was en stichtten de Gerindo. Deze beweging, die in de eerste plaats voor de democratie wil strijden en ook coöperatief is, mag, zóó zij al revolutionnair is, toch met de vorige zeker niet op één lijn worden gesteld[1]).

Uit dit heel korte overzichtje blijkt, dat de revolutionnaire propaganda, met haar ultra-nationalistische ideeën, althans in de jaren vóór 1932, op een groot deel der bevolking, niet 't minst op Java, beslag kon leggen; de drang naar zelfstandigheid en vrijheid, versterkt nog door de stuwing van het communisme, dreef tot den strijd om bevrijding in elk opzicht van de „overheerschers"; ook al bleef er verschil over de toe te passen methodes.

---

[1]) vgl. Het Vaderland, 31 Aug. 1937. — Tijdschrift voor Zendingswetenschap „Mededeelingen" 1937, blz. 486

Toch was dit destructief nationalisme zeker veel meer een zaak van de volkstribunen dan van het Inlandsch Bestuur en van den gewonen man in zijn rustige omgeving[1]).

De zelfbesturende vorsten in Midden-Java zijn onvoorwaardelijk getrouw aan het Nederlandsche gezag, en dus ook de ambtenaren der Zelfbesturen. Toch is er juist in de Vorstenlanden een hoog ontwikkeld zelfgevoel, vooral in Djokja, het oude Mataram; gelijk ook dáár een middelpunt van nationale vereenigingen is; nog wat meer dan in Solo.

Voor wie nog in herinnering zou willen brengen, dat de veranderde politieke situatie in het Verre Oosten het parool van het communisme „losmaking" veranderde in „behouden" van den band met Nederland, zij opgemerkt, dat er in Ned. Indië voor de wet geen communisten zijn, dat daarom de vraag naar samenwerking geen zin heeft, en dat de Regeering die zeker ook niet wil!

Evenals in Engelsch Indië het onverzettelijk beleid van Lord Willingdon, die op onvoorwaardelijke gehoorzaamheid stond, de beweging van Gandhi brak, hebben de door G.G. de Jonge genomen maatregelen de rust in het land terug gebracht.

D. Constructieve Groepen.

Het beeld wordt anders: Het negativisme der revolutionnaire groepen verbleekt. Ordening en opbouw treden aan het licht. Dr R. Soetomo komt daarbij al meer op den voorgrond:

a. Eerst als Voorzitter van de in Oct. '30 gestichte Persatoean Bangsa Indonesia (Indonesische volkseenheid, P.B.I.); opgegroeid uit de door hem opgerichte Indonesische Studieclub te Soerabaja (Juli '24). Deze Vereeniging „streeft naar de uiteindelijke emancipatie van land en volk, en tracht dat doel langs geleidelijken en wettigen weg te bereiken door positieven arbeid van maatschappelijken en oeconomischen aard te verrichten, met handhaving van strikte neutraliteit ten aanzien van den godsdienst".

Een principieele uitspraak over coöperatie of non-coöperatie „acht zij ongewenscht; alleen het volksbelang mag bij de keuze tusschen deze tactische middelen den doorslag geven".

---

[1]) zie Dr H. Colijn, t. a. p. blz. 32, 33

De leden dezer nationalistische vereeniging, meerendeels in Oost-Java, doen ook naar dit program en verrichten veel nuttig werk, zoowel op maatschappelijk als oeconomisch terrein: oprichting van internaten, van een vrouwentehuis, een weefschool, een nijverheidscentrale, van coöperatieve instellingen, alsook van een Bank Nasional Indonesia.

Ook verleggen zij de basis van het cultureele werk in de desa-bevolking: het vormen van „Roekoen Tani", bonden van en voor tani's (landbouwers), die voorlichting geven b.v. bij grondhuur; het bouwen van loemboengs (rijstschuren), ter verkrijging van de landrente en tot opslag van reserve-voorraden; en het inrichten van winkels, om op coöperatieve wijze tegen landbouwproducten andere waren in te ruilen [1]).

Dit is nog maar inleiding.

Want het komt in 1935 te Solo tot samensmelting van Boedi-Oetomo en de Persatoean Bangsa Indonesia, en tot stichting van de:

b. Partai Indonesia Raja, Groot-Indische Partij (Parindra) [2]).

Met Dr R. Soetomo tot voorzitter.

Andere vereenigingen gaan mee; Parindra is thans reeds de sterkste partij.

Haar organisatie beantwoordt aan de samenstelling der maatschappij (tani's, middenstand, intellectueelen en adel).

Wij kunnen hier van een keerpunt in de nationale beweging gewagen!

Dr Soetomo, die zich niet compromitteerde in communistische richting, wien ook baatzucht vreemd is, komt op voor een geleidelijk voorwaarts streven van het nationalisme, en houdt zijn volksgenooten herhaaldelijk voor, dat daden belangrijker zijn dan woorden.

Ten bewijze daarvan een paar van zijn uitspraken: bij een afscheid-nemen van Parindra voor een buitenlandsche reis zeide hij: „de onafhankelijkheid zal vanzelf komen, doch voor de kemoeliaän, d.i. de verhevenheid, moet gewerkt worden"; en na zijn terugkeer riep hij op tot weerbaarmaking op oeconomisch gebied, en tot eenheid tusschen alle lagen der

[1]) Overzicht Inheemsche en Maleisch-Chineesche pers. — [2]) Overzicht Inheemsche pers 1936, blz. 1 v. v.

Indonesiërs, om daardoor aller ideaal nader te komen: Indonesia Moelja (Indië luisterrijk) [1]).

Het standpunt van Parindra is daarmee ook in overeenstemming: „haar doel is, *uiteindelijk*, het bereiken van Indonesia Moelja; en *nabijgelegen*, het volk dusdanig politiek, oeconomisch en sociaal op te voeden, dat het in staat is, binnen den kortst mogelijken tijd het bestuur over deze landen op zich te nemen, als voorbereiding voor den eerst genoemde status"; inzake de non-coöperatie blijft de uitspraak van de P. B. I. gelden, maar allengs komt er zwenking naar de coöperatie; thans heeft Parindra haar vertegenwoordigers in Volksraad, Provinciale raden; men kan wel zeggen, dat in 1937, over het geheel genomen, deze idee practisch losgelaten is; de methode van arbeiden, door de P.B.I. ingezet, wordt voortgezet en doorgezet [2]); en zeer sterk komt de nadruk te liggen op de verplichting van iedere klasse ten opzichte van het algemeen welzijn [3]).

De leuze Indonesia Merdika (vrij) is gewijzigd in Indonesia Raja (groot, luisterrijk). En opbouw is het streven!

„Door matiging hoopt men in de gegeven omstandigheden meer te bereiken dan vroeger . . . de Regeering begrijpt den ommekeer in de beweging terdege, en het vertrouwen van de bevolking in de Regeering kan er niet anders dan door groeien [4]).

30 Mei 1938 is Dr Soetomo overleden. Af te wachten is, wie en wat zijn opvolger wezen en doen zal.

Kenners der toestanden zijn van meening, dat het verlies van Dr Soetomo als leider de zwakheid van Parindra zou kunnen gaan aantoonen.

Met dat al staat het toch zóó, dat Parindra zich buiten den godsdienst houdt, en neutraal wil wezen, uit vrees voor verwarring, zooals het argument luidt [5]). En nu nog meer dan zooeven bij de vermelding van Boedi-Oetomo al, is te wijzen op het zoo merkwaardig verschijnsel, dat een machtige vereeniging als Parindra haar grootsche doel voor land en volk zoekt te bereiken, buiten den officieelen godsdienst om. Al

[1]) N. R. C. 2 Juni '37 — [2]) Tijdschr. voor zendingswetenschap, „Mededeelingen" 1938, blz. 191, 192 — [3]) idem 1937, blz. 486 — [4]) N. R. C. 28—10—'37 — [5]) overzicht Inheemsche pers blz. 84

dient vermeld te worden, dat Parindra in '37 begonnen is met weer te Batavia het sinds 4 jaar niet meer gehouden mohammedaansche feest van Lebaran te vieren, waarbij alle nationalistische vereenigingen werden uitgenoodigd tot vertegenwoordiging en medewerking [1]).

Bekend mag geacht, dat er een in September 1917 opgerichte Christelijke Staatkundige Partij is; en dat die als haar orgaan heeft het Christelijk Weekblad „De Banier", onder redactie van het moderamen der Christelijke Staatkundige Partij. Art. 2 der beginselverklaring luidt:

„Zij ziet in de bestaande verhouding van Nederland tot Nederlandsch-Indië een door God, door Zijn leiding in de historie, aan Nederland opgelegde roeping, welke de verplichting medebrengt, door opvoeding van de inheemsche volken te streven naar meerdere zelfstandigheid van Nederlandsch-Indië, gepaard met krachtig aankweeken van het saamhoorigheidsbesef tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië".

Maar ook Javaansche Christenen hebben zich voor de politieke actie vereenigd in de Perserikatan Kaoem Christen (P.K.C.); die heeft haar vertegenwoordigers in de Regentschapsraden, Provinciale raden, en ook een vertegenwoordiger in den Volksraad.

Op het laatste te Djokja gehouden congres, is unaniem de volgende beginselverklaring aangenomen:

„Op grond van Lukas 19, waarbij gehoorzaamheid aan het wettig gezag wordt geëischt, ziet het congres in den band tusschen Nederland en Indië een band, welke onder Gods leiding tot stand kwam en waarvan de duurzaamheid in Gods handen ligt.

Een beroep op de P.K.C. tot steun der Regeering tegen acties, welke gericht zijn op de omverwerping van het wettig gezag, zal dan ook steeds worden gehonoreerd.

Tot erkenning dat de band tusschen Nederland en Indië door God werd gelegd, bevestigt het congres zijn belofte tot steun van de regeering tegen acties, welke gericht zijn

---

[1]) „De Macedoniër". 1937, blz. 376

op de zelfstandig-making van Indië met behoud van den band Nederland-Indië. Het tijdstip, waarop aan Indië zelfstandigheid kan worden geschonken, wordt eveneens door God bepaald".

Schuld en Taak. Dat de bodem van het Javaansche volksleven zóó ontvankelijk bleek voor het zaad van verzet en revolutie, zal ons, Nederlanders, niet verwonderen. Gezien onze koloniale politiek, zullen wij veeleer schuld belijden, in de erkentenis, dat wij het er naar gemaakt hebben.

Daarmee is niets ten goede gezegd van de revolutionnaire volkstribunen en hun misdadige praktijken; tegenover hen past hooghouden en handhaven van het gezag, en zoo noodig, ook straf optreden; slappe toegeeflijkheid zou ze alleen nog bruter maken; de Regeering heeft dat verstaan en er naar gehandeld!

Al evenmin wordt daarmee eenige verontschuldiging bedoeld voor de ophitsende demagogen, die de westersch-revolutionnaire methoden naar het Oosten overplantten, en met hun abstracte idealen, hoog verheven doch onbereikbaar, verwoestend in de bestaande maatschappij ingrepen; ook al hebben sommigen onder hen de ballingschap er voor over gehad. Voor het „bijdragenstortende" volk bleef van den beloofden buit weinig anders dan de zoo schoon voorgespiegelde beloften over!

Met onze begin-uitspraak is alleen de belijdenis gedaan, dat de schuld onzer vaderen, die Indië ten bate van het moederland exploiteerden, op ons rust; óók bij het ten volle in rekening brengen van het conflict en de botsing tusschen oostersche en westersche cultuur, blijven wij ons schuldig weten aan al dien revolutionnairen opslag, zoo welig uit den volksbodem opgeschoten. Daar doet ook niets van af het overigens zeer merkwaardige feit, dat die nationalistische strevingen juist in den tijd van de ethische richting met haar welvaartspolitiek te voorschijn traden, en veelal scherper vormen aannamen, naarmate de Regeering welwillender tegenover haar stond; want ook dat doet het verleden nog niet teniet!

Maar dat stelt ons dan voorts ook onder de verplichting, dat wij de ontwaking van het Javaansche volk niet met leede, doch met belangstellende, ja met blijde oogen gadeslaan; dat

wij niet slechts een afwerende houding aannemen tegen de revolutionnaire stroomingen, doch vooral krachtig meewerken, dat het groeiproces naar de zelfstandigheid en mondigheid zoo gunstig mogelijk verloope; en thans, vooral óók, dat wij niet op zien komen spelen of welwillend afwachten, maar al de uitingen van constructief nationalen aard krachtig steunen op de meest gewenschte manier.

Daarbij heeft ook de Zending een gewichtige roeping te vervullen.

Zonder zich in te laten met dingen, die tot de bemoeienis van het Gouvernement en van „in eigen kring souvereine" corporaties behooren, heeft zij nadrukkelijk te getuigen, dat het haar streven niet is, om Java in ondergeschiktheid aan Nederland te houden en te bewaren, en eeuwenoude toestanden maar te bestendigen.

Zeer terecht is er geprotesteerd tegen de poging van den groothandel, de Zending financiëel aanzienlijken steun te bieden, maar dan met de duidelijk doorschemerende bedoeling, door haar te beter het ontwakende volk ten onder te kunnen houden.

De Zending heeft een geestelijke taak en een geestelijk doel; haar ideaal is de komst van Gods Koninkrijk en daarom de groei van Java's volk naar de beginselen van Gods Woord; en naar de getuigenis der historie loopt zulk een volksontwikkeling zeker op volle mondigheid uit.

Onder geen conditie mag de Zending zich stellen in dienst van welke politiek ook, die haar geestelijk karakter voor nog zoo klein deel zou kunnen en willen schaden.

Veeleer zal zij met volle sympathie de idealen van volksopheffing en vooruitgang te gemoet komen, er steeds op wijzen, dat van het Evangelie vernieuwende kracht uitgaat, zoowel voor elke ziel als voor geheel een volk, èn het den idealisten zonneklaar maken, dat het Christendom niet slechts brengt de persoons-, maar ook de volksvernieuwing.

Tegenover de beweging, die den Islam als bindmiddel noodig keurt, stelle zij haar besliste prediking, dat de Zending supranationaal is en dat het Christendom, zooveel beter dan de Islam, waarborg biedt voor een echt nationaal en waarlijk vrij volksleven.

Den voorstanders van teruggrijpen naar de oude Hindoecultuur leere zij, dat die cultuur, en dan nog wel los van den wortel der godsdienstige waarden, waaruit zij opgroeide, zeker tot teleurstelling leiden zal; zoo zij zich met die religieuze levenskrachten niet in den ouden, gouden tijd kon staande houden, wat zal zij zonder haar thans nog vermogen? Principiëel en historisch stelle zij in het licht, dat alleen de christelijke cultuur een volksleven veredelt en verrijkt en tot geestelijke kracht over geheel de levenslinie strekken kan.

Op sociaal terrein verkondige zij tegenover de onrust en onmacht der revolutie de rust en de vrijmaking van het Evangelie.

Meermalen is de gedachte van aanstellen van een arbeidsconsul al geopperd, zonderdat men daarover tot klaarheid kwam, laat staan tot uitzending.

De Nederlandsche Zendingsraad heeft een commissie benoemd, die zal trachten contact te krijgen met de vakbeweging. De sociale toestanden zijn in elk geval in Midden-Java nog wel zóó, dat zij voor de Christelijke actie vatbaar zijn.

Maar die dient toch gevoerd te worden, door wie daartoe geroepen zijn.

Zending blijve Zending!

En waar socialisme en communisme al zoo felle agitatie wekten en in het verborgen nog altijd woelen, daar propageere de Zending, vóórdat het volk nog iets ergers overkome dan het in den loop der eeuwen reeds doormaakte, het Christelijk beginsel,[1]) dat niet alleen de Javaansche maatschappij van veel verkeerds verlost, maar tegelijk ook tot de onmisbare harmonie in de verhoudingen en daardoor tot schoonen bloei henenleidt!

Daarbij leere de getrouwe prediking van Gods Woord de in de Inheemsche kerken, gemeenten en kringen vergaderde Christenen óók hun roeping jegens hun maatschappij te verstaan, te gevoelen en in practijk te brengen. Zij toch hebben op den grondslag van het christelijk beginsel der naasten-liefde, opkomend uit de liefde tot God, hun Christen-

---

[1]) waarmee uitgesloten is, dat de Zending een bijwagen voor de arbeidsbeweging zou worden.

gemeenschap nieuw te bouwen, en die verder uit te bouwen onder hun volksgenooten, om zóó het volksleven met de krachten van het Evangelie te mogen doorzuren en doordringen.

De Zending houde zich aan de haar door haar Koning gegeven opdracht; en de christelijke corporatieve geest brenge zelf de organen tot verwerkelijking der beginselen in de praktijk van het leven.

Wij komen tot de slotsom, dat de Zending op gansch andere manier en met veel sneller gang, dan te voren vermoed kon worden, in een uiterst belangrijk stadium gekomen is; en dat daarom te meer Neerlands Christenheid er zóó ernstig op dient te letten, waarheen de Heere der Zending Zijn hooge wegen wendt, opdat zij Hem volge óók in het volbrengen van de thans zoo dringend op haar hart gebonden zendingstaak!

Behalve de politieke, bracht de „ontwaking" nog andere stroomingen, die wij in de tweede plaats willen beschouwen:

II. Reformatorische stroomingen.

A. Ten opzichtte van den Islam.

Gelijk wij in het hoofdstuk over de religie al opmerkten, is de orthodoxe Islam te midden van al de beroeringen der nieuwe tijden niet verzwakt, doch versterkt.

Als in vorige eeuwen zoo vaak bij elke beschaving, waarmee hij te doen kreeg, heeft hij ook thans weer zijn aanpassingsvermogen bewezen; en dat niet alleen defensief, doch ook offensief.

Een beweging, vooral in de steden Djokja en Solo, wil den Islam zoo verbouwen, dat hij oprijst tot een philosophie, minstens gelijkwaardig aan de christelijke geloofsleer en de stelsels van wijsbegeerte uit het Westen; en tegelijk hem zóó uitbouwen, dat hij, juist bij de nieuwe verhoudingen, heel het menschenleven zal omspannen, in niets minder dan welke wetenschap en cultuur van het Westen ook.

De in 1926 te Soerabaja opgerichte „Nahdatoel Oelama". (opleving van Schriftgeleerden) bevordert bijzonder de strenge belijdenis van den Islam volgens één der vier erkende

mohammedaansche rechtsscholen; en spant zich in voor vermeerdering van islamietische godsdienstscholen, voor beharging der zaken betreffende moskees, bedehuizen, inrichtingen van godsdienstonderwijs (pondoks) enz.

De opmerking worde hierbij gemaakt, dat deze vereeniging zich sterk verzet tegen de Al-Islam-beweging, zooals die door Koning Ibn Saoed wordt gepropageerd, en dus ook tegen de afdeeling Oost-Indië van het islamietische Wereldcongres.[1])

De Jong-Islamieten-Bond blijft, tegenover Jong-Java, (in 1931 opgelost in Indonesia Moeda (Jong-Indonesië) en strijdend voor het Indonesisch eenheidsideaal, „Indonesia Raja"), getrouw aan zijn moslimschen grondslag en aan zijn propaganda voor het Mohammedanisme.

Openlijk wordt gewaarschuwd tegen het lezen van den Bijbel, omdat die het meest onbetrouwbare boek is, dat men zich denken kan; ten bewijze daarvan wordt een breed historisch overzicht gegeven over de totstandkoming van den Kanon, over de verschillende concilies en over de resultaten der moderne schriftcritiek; en triomfantelijk klinkt de conclusie, dat een boek, waarover de Christenheid zelf zóó verdeeld is en zóó verschillend oordeelt, onmogelijk Het Boek wezen kan; verre boven dien door de Christenen zelf verscheurden Bijbel staat de nog altijd ongerepte Koran!

Het al jarenlang geopperde plan tot oprichting van een islamietische Hoogeschool, naar het voorbeeld van de islamietische Universiteit, krijgt in 1938 zijn uitvoering; te Solo wordt zoo'n Hoogeschool gesticht met een cursus van minstens 5 jaren, bedoeld als tegenwicht tegen het voortschrijdend Christendom. „Het leerplan is een combinatie van specifiek mohammedaansche vakken en voor de studie in godsdienst in het algemeen de vakken, zooals geschiedenis en philosophie, inhoud van den wereldgodsdienst, beginselen der wijsbegeerte, en die voor de behoeften van dit land, zooals volkenkunde van Indonesië, adatrecht en encyclopaedie van het Ned. Ind. recht."[2])

Deze enkele feiten toonen voldoende, dat ook de orthodoxe

---

[1]) vgl. „De Opwekker" 1938, blz. 124 — [2]) vgl. „De Opwekker" 1938, blz. 288 v.v.

Islam ontwaakt is; hij bouwt vlijtig aan eigen huis, en strijdt fel-antithetisch tegen de cultuur en het Christendom van het Westen.

Voor de Zending is deze „ontwaking" zeker veel beter dan de vroegere starre rust; want zij dwingt tot ernstig kennis nemen van het Christendom; toch zullen wij van deze activiteit niet gering denken; uitermate gevaarlijk is de aanvaarding en de toepassing van de schriftcritiek; de ras-echte Mohammedanen, vroeger zoo latent, zijn wakker geschud, en volgen nauwgezet alles in Europa en in Holland en op Java, wat hun nuttig wezen kan, om tegen al wat uit het Westen komt, de religie van Mohammed te verheerlijken.

Toch heeft de orthodoxe Islam óók te doen gekregen met reformatorische stroomingen:

a. Moehammadyah. Opgericht in 1912 te Djokja door wijlen Kjai Hadji Ahmad Dachlan[1]). Volgens een verslag van een Algemeene Vergadering in Moehammedyah (ter bevordering van het Mohammedanisme) een zuiver mohammedaansch godsdienstgenootschap, dat den Islam bij het volk meer populair maken wil; maar daarbij verklaart „dat de Islam al heel moeilijk bij de bevolking diep doordringen kan, indien die godsdienst haar niet in meer gereformeerden vorm wordt toegediend". Het blijft wel uitgaan van den Koran en de Soennah, de beide bronnen van den Islam, maar vindt de later opgestelde plichtenleer op vele punten niet meer bruikbaar over geheel de linie in de moderne tijden. Eenigermate als de reformatorische beweging uit de school van den Egyptischen Sjeich, Moehammad Abdoeh, beoogt het den Islam te bevrijden van de banden, die actieve deelneming aan den vooruitgang van den nieuwen tijd bemoeilijken. Het houdt zich, evenals de orthodoxe Islam, buiten elke politieke actie.

Onder leiding van hadji Dachlan toont het eerst een voor het Mohammedanisme zeer opmerkelijke toenadering tot het Christendom: te Djokja worden maandelijks samenkomsten gehouden met Dr D. Bakker en Dr J. Oftringa, ter samen-

[1]) vgl. Dr F. L. Bakker, „De Opleving van den Islam in Djokja", De Macedoniër, 1925, blz. 161 v.v.

spreking in vriendschappelijken en elkaar waardeerenden geest over Christendom en Islam; en Dr B. J. Esser wordt uitgenoodigd, op een congres te Tjilatjap het woord te komen voeren; Dachlan wordt al „de afvallige hadji", of ook wel de „Christen-hadji" gescholden.

De bedoeling ten opzichte van de Zending blijft geruimen tijd onduidelijk en onzeker; maar bij de verdere ontwikkeling wordt al klaarder, dat Moehammadyah op haar wijze den Islam op Java sterken en uitbreiden wil, en de Zending gaat bestrijden door haar methoden na te volgen: in navolging van de Zending geeft zij door middel van woord en geschrift getuigenis van den Koran, zelfs gaat zij over tot de uitgave van den Koran in het Arabisch met een Javaansche vertaling er naast, en van een commentaar op den Koran), sticht zij scholen met mohammedaansch onderwijs voor de kinderen der Moslims [1]) en opent zij ziekenhuizen en poliklinieken en armen-inrichtingen.

Uiting geeft zij telkens aan haar verlangen, dat het Gouvernement op de gouvernementsscholen facultatief moslimsch godsdienstonderwijs zal doen geven; ook begeert zij, overeenkomstig het besluit van de in begin '38 te Solo gehouden groote conferentie, dat de goeroe-ordonnantie zal worden afgeschaft. [2])

In haar voordeel is, dat zij wel in stilte doch onafgebroken haar werk kan doorzetten, en dat het Gouvernement, in tegenstelling met de tegen de politieke vereenigingen genomen maatregelen, haar actie door het toekennen van subsidies begunstigt.

Vooral thans, nu opbouwende arbeid in samenwerking met de Regeering als de wijste tactiek der Inheemsche beweging wordt beschouwd, is haar invloed zeer groot.

Ondanks den hardnekkigen tegenstand der orthodoxen maakt Moehammadyah door haar ijverige propaganda en haar actie op het gebied van de pers, het onderwijs en de philanthropie zich hoe langer hoe meer populair; zij telt, met name

[1]) op de zuiver mohammedaansche school is er eigenlijk alleen maar godsdienstonderwijs: het Koran-reciet; Moehammadyah neemt het „wereldlijk" onderwijs ook in haar dienst — [2]) om als goeroe (godsdienstleeraar) op te treden, moet aan het Bestuur kennis gegeven worden.

onder de islamietische intellectueelen haar leden in grooten getale, en dan verspreid over Midden-Java, over geheel Java, en in alle mohammedaansche streken van den Archipel.

Als bijzonderheid worde opgemerkt, dat Moehammadyah een vrouwen-afdeeling „Aisjyah"[1]) heeft, met een zelfstandige organisatie[2]).

't Mag dan zijn, dat in Midden-Java haar propaganda voor den Islam niet fanatiek, doch veelszins verdraagzaam gevoerd wordt, toch staat Moehammadyah beslist antithetisch tegenover het Christendom, en is de eerst zoo vriendelijke tegenstander één der gevaarlijkste vijanden geworden voor de Zending en haar voortgang, gelijk Dr Esser heeft geschreven. Evenzoo oordeelt Dr H. Kraemer, dat Moehammadyah de Zending welbewust vóór wil zijn, of haar moeilijkheden in den weg leggen.[3])

b. Ahmadijah. Veel verder dan Moehammadyah gaat de uit Vóór-Indië stammende Ahmadyah; zoo genoemd naar den Islam-reformator van den Pandjab: Mirza Ghoelam Ahmad Khan, die den Islam bevrijden wilde van allerlei elementen, die in den modernen tijd hem kracht en invloed zouden doen verliezen.

Over het ontstaan, de splitsing in Qadian- en Lahorepartij, de uitbreiding in alle vijf werelddeelen, de stichting van moskeeën in Londen en Berlijn, de uitzending van een propagandist naar Nederland, hebben wij niet te handelen.[4])

Tot deze mededeelingen mogen wij ons hier beperken:

In 1923 maakt Dr S. Zwemer een reis naar Java; hij houdt te Djokja o.a. een lezing over kracht en zwakheid van den Islam; en hij volgt daarbij nog al sterk de zgn. „antithetische" methode; dat brengt heel wat beroering in de Mohammedaansche wereld.

Eenigen tijd later antwoordt Dachlan met een lezing over kracht en zwakheid van Islam en Christendom. Echt Dachlan!

[1]) de naam van de lievelingsvrouw van den profeet — [2]) zie over de eischen, waaraan een goede mohammedaansche vrouw moet voldoen. De Macedoniër 1937, blz. 375 — [3]) zie Dr H. Kraemer, „De huidige stand van het Christendom in Nederlandsch-Indië — [4]) Zie Blumberger „De nationalistische beweging in Ned.-Indië" blz. 102, v.v.; Artikelen van Dr Esser: „De Macedoniër" 1936, blz. 43 en van Dr F. L. Bakker: „De Macedoniër" '36, blz. 289 en 348

In de Moslem World schrijft Dr Zwemer voorts een artikel over de resultaten van de Zending op Java en in Ned.-Indië.

Het antwoord daarop is de uitzending uit Lahore van een „zendeling", om Java tot den Islam terug te brengen.

De uit Lahore gekomen Ahmadyah-propagandist Mirza Wali Ahmad Beig weet in April 1930 te Djokja een „Bond van Moslims" op te richten; in Juni daaraanvolgende wordt een congres gehouden te Poerwokerto en uitgesproken, dat „de Bond van Moslims", met name de intellectueele nationalisten voor den Islam zal zoeken te behouden.

Hoe ver deze richting in haar aanpassing aan de gewijzigde situatie daartoe wel gaat, blijkt uit de door Mirza tot stand gebrachte vertaling van den Koran in het Hollandsch, met verklarende noten (1935), en uit de verschijning van het boek „De religie van den Islam" (eind '37), waarin de godsdienst der Moslims, geaccomodeerd aan de eischen van den tijd, wordt beschreven.

De orthodoxe Islam verzet zich, Moehammadyah evenzoo; doch Ahmadyah zoekt met allerlei moderne middelen haar doel te bereiken, met name onder de priaji's.

Tegenover de Zending wordt met voorliefde de te voren ook reeds door anderen gebruikte methode toegepast, den Bijbel als onbetrouwbaar boek te stempelen; ten bewijze waarvan allerlei citaten van moderne theologen en uit de moderne schriftcritiek worden bijgebracht; en het Christendom wordt dan daarbij voorgesteld als een godsdienst van fabelen en onmogelijkheden, in strijd met de wetenschap en met de menschelijke ervaring, een godsdienst van de dommen, een reeds lang overwonnen standpunt.

Mirza, die zich te Poerwokerto vestigde, is weer vertrokken naar Lahore (Nov. '37). Ahmadyah heeft in Midden-Java nog slechts weinig aanhang en beschikt nog maar over een kleine groep van werkers.

B. Ten opzichte van de cultuur.

Taman-Siswa-beweging. (taman: tuin; siswa (sankritwoord): leerling; dus: tuin der leerlingen).

In het geheel der inheemsche beweging neemt Taman-Siswa een bijzondere plaats in, omdat door haar een school-

systeem wordt opgebouwd naar de organisatie van het Hindoe-Javaansch onderwijsstelsel vóór de komst van den Islam.

Kiadjar Dewantara Soewardi, in Nederland genezen van zijn revolutionnaire ideeën en getroffen door de Montessori-onderwijsmethode, zet zijn vroeger heftig verlangen om in een constructieve daad, door in 1922 te Djokja een „nationale" school te stichten op Javaansch-cultureelen grondslag, zonder subsidie van de regeering.

Den godsdienst houdt hij buiten het onderwijs ter wille van de Javaansche eenheid, die immers alleen maar gebaseerd behoeft te worden op de Javaansche cultuur als de oudste op Java en ook daarbuiten. Een herleving van het Hindoeïstisch gekleurde Javanisme!

Dezelfde idealen, die Boedi-Oetomo al stelde voor de volksverheffing, stelt hij voor het onderwijs; hij wint dan ook in Boedi-Oetomo-kringen dadelijk sympathie. Ook de Parindra, die nieuwe levensmogelijkheden en nieuwe levensvormen, waar die zich voordoen, tot ontwikkeling begeert te brengen, schaart zich achter hem. Op de congressen der inheemsche beweging, waar het onderwijs een breede plaats inneemt, treedt Kiadjar Dewantara telkens op; evenals ook op de bijzondere congressen, uitsluitend aan het inheemsche onderwijs gewijd.

Dit schoolsysteem neemt dan ook een hooge vlucht; met name in Midden-Java, dat men het brandpunt der Taman-Siswa-beweging kan noemen, omdat zij dáár den grootsten invloed heeft, en er dáár voor haar ook de meeste geestdrift en toewijding wordt gevonden. Te Djokja is de onderwijzers-opleiding.

In 1936 heeft deze organisatie over geheel Indië reeds 208 lagere scholen, 26 mulo-scholen, 7 kweekscholen en 1 middelbare school. [1])

Het kenmerkende van het Taman-Siswa-stelsel is, dat het weer aansluiten wil bij ideeën van de Javaansch-Hindoeïstische levensbeschouwing, doch dat daar doorheen ook allerlei gedachten spelen, die in de moderne philosophie en paedagogiek opgeld doen. Zoo is b.v. het grondbeginsel het zgn. „pondok"

[1]) H. Meyerink, „De Macedoniër" 1936, blz. 342

(internaat) systeem, met toepassing van de Montessori-methode.

Men zou het misschien een opvoedingssysteem van het Javaansch „humanisme" kunnen noemen; alle godsdiensten zijn goed en verdienen eerbiediging; de Javanen zijn nu eenmaal Mohammedanen, en moeten dat ook maar blijven; het accent is daarom in de eene streek iets anders dan in de andere; in Tegal b.v. is het mohammedaansche accent sterker dan in de Vorstenlanden, waar de syncretistische gedachte het sterkst leeft[1]); het gaat ook niet zoozeer tegen Islam en Christendom, als wel om de eigen nationale sfeer en om een eigen nationale schoolbeweging. Dr Bergema drukt het aldus uit: „de bedoeling is, de schoolopvoeding te nationaliseeren, door het kind, met gebruikmaking van vele westersche cultuurelementen op te voeden in een cultureele en sociale sfeer, waarbij overigens alle recht wedervaart aan het internationaal verband, waarin de moderne wereldsituatie het Javaansche volk heeft gebracht".

Overigens staat op het Taman-Siswa program ook de beoefening van de oude cultuurelementen, als b.v. de volksdans; en het geleidelijk weer in het leven roepen, van wat het oude cultuurbezit bevatte.

Wat de verdere ontwikkeling wezen zal, valt moeilijk te zeggen; te minder, omdat deze beweging door haar sterke vereering van Dipo-Negoro als nationalen vrijheidsheld de mogelijkheid van extremisme in zich sluit; zooals ook al een enkelen keer uitkwam.

Maar voor de Zending, die door haar banden aan het Gouvernement al te veel gaan moest in een richting, uitsluitend aangegeven door westersche onderwijs-ideeën, is het zeker van niet weinig beteekenis, de methoden en de experimenten der Taman-Siswa onderwijsleiders te kennen, daar zij, veel beter dan Europeanen, intuitief weten en gevoelen, wat hun volk noodig heeft. 't Kan wel zijn, dat de mannen van het zendingsonderwijs het dan met de eigenaardige formuleering der denkbeelden, waarin westersch-systematisch denken ook een rol speelt, niet eens zijn, toch zullen zij waardevolle aanwijzingen vinden en verkrijgen voor de grondslagen, waarop nationaal onderwijs dient te worden opgebouwd.

---

[1]) zie „De Macedoniër" 1938 blz. 16

III. Theosophie.

Te midden van al die nieuwe bewegingen is óók de Theosophie wat sterker aan het woord gekomen, met name onder de hoogere kringen in Midden-Java ten Zuiden.

De botsing in het eigen religieuze leven brengt den ontwikkelden Javaan niet gemakkelijk tot breken met alle religie; veeleer leidt de toch al sterke neiging tot syncretisme[1]) hem dan naar de Theosophie.

Theosophie is immers niet een bepaalde religie; ook geen Boeddhisme, al zit er veel Boeddhisme in; doch een soort wijsbegeerte, die uit alle religies het „wezenlijke" trekken wil, en dat dan tot de levenswijsheid verheft. Van dat „gemeenschappelijke" kan zij niets vinden in den Christelijken godsdienst, die principieel van alle andere religies zich onderscheidt, doordat hij alles van God, van Gods Woord en van Gods verlossingswerk verwacht.

De door de nieuwe ideeën aan het wankelen gebrachte Javanen vinden in die Theosophie echter juist hun gading: want zij kunnen dan nog vasthouden aan het oude en tegelijk zich overgeven aan het nieuwe; ook van hun Mohammedanisme overhouden, wat moeilijk is over te geven, en tevens uit alle andere religies aannemen, wat hun aannemelijk voorkomt; zelfs behoeven zij niet te verwerpen, wat in het Christendom hun niet verwerpelijk voorkomt; zij denken en gevoelen zoo syncretistisch, als zij zelf verkiezen.

Op deze manier won de Theosophie aan macht, 't sterkst in Djokja en in Solo. 't zwakst in Kedoe en Banjoemas, doch voor niet langen tijd.

De desa-bevolking bereikt zij niet; daarvoor is zij te wijsgeerig en te intellectueel en te ongodsdienstig.

Ook is er in die hoogere kringen eigenlijk nog veel meer een hang naar, dan een werkelijk overtuigdzijn van de Theosophie.

Verwinnende kracht als de reformatorische Islam-bewegingen toont zij zeker niet; nog meer dan het adellijk-ambtelijke Boedi-Oetomo gaat zij schuil achter het steeds doorgistende Mohammedanisme van Moehammadijah en Ahmadijah.

---

[1]) zie hfdst. Religie blz. 70—100

IV. Saecularisme. De meest fatale uitwerking van de krachten en machten der nieuwe tijden is, dat het ook bij Javanen niet meer ten diepste gaat over de vragen van den Islam, van de oud-Javaansche cultuur en van de Theosophie, doch van de religie zelf.

Gelijktijdig met de in- en doorwerking uit het Westen voltrok zich een „ontwortelingsproces", dat de oude inheemsche maatschappij aan het wankelen bracht en uit haar voegen lichtte, en bij vele Inheemschen het oude geloof brak en wegnam.

Dr J. H. Bavinck beschrijft dat laatste zóó: er ontstaat „een vacuum"; God en het goddelijke worden tot een vraagteeken; de eerst nog aanhoudende verlegenheid gaat over in ontkenning. [1])

Het saecularisme, dat is de verwereldlijking in een leven zonder God, dat in het Westen de duizenden versloeg, maakt ook in Midden-Java zijn verslagenen bij massa's.

Het zal wel moeilijk blijven te bepalen, in hoeverre de leiders der zgn. neutrale bewegingen geïnspireerd zijn door philosophische ideeën van Voor-Indischen of van oud-Javaanschen oorsprong, of ook door westersche ideologieën, doch als vast kan wel aangenomen, dat bij velen het saecularisme ver doorgetrokken is.

Vele jonge Inheemschen, westersch gevormd en aan de „moderne beschaving" vervallen, gaan zonder eenigen godsdienst door het leven: zij volgen den afgod der materie met al haar begeerlijkheden; en veelal blijven zij in hun hart toch bijgeloovig, evenals de verlichte lieden in Europa's lichtsteden, en doen aan bijgeloovige praktijken heimelijk nog graag mee.

In zulke zielen, van huis uit levend in een diep en vast besef der alomtegenwoordigheid van het „goddelijke", zal zeker heel veel gekneusd en gebroken moeten worden, eer het zóó ver komt; doch het saecularisme grijpt als een epidemische ziekte steeds verder om zich heen.

Menig Europeaan met z'n dusgenaamde neutraliteit en verdraagzaamheid, èn met z'n afzijdigheid en afwijzing van zooiets heel ouderwetsch als godsdienst, èn met z'n pocherij

---

[1]) zie Dr J. H. Bavinck, „De strijd op het derde front", blz. 7

en snoeverij over verlichting en beschaving, èn met z'n leven alleen maar voor de aarde, is mee oorzaak, dat dit jammerlijk vernielingswerk doorgaat.

De desa-man blijft er tot nog toe buiten; maar het intensievere bestuur, het zich al meer uitbreidend verkeer en de opkomende industrie zullen het oude gesloten desa-leven *op*breken, en daarmee den bodem van de desa-religie *weg*breken; nog ondergronds, is het saecularisatie-proces toch al in gang!

Niet dan met huivering is in te denken, wat bij voortgaande afbraak de gevolgen zullen zijn onder een volk, als dat van Midden-Java; de uitkomsten van de zgn. westersche cultuur, toch nog altijd mèt de nawerking van het Christendom, staan ons in het Westen al zoo donker en dreigend voor oogen . . . . wat moeten ze worden bij Javanen, die alleen maar bij de slooping van hun oude overtuiging te leven hebben!

Zal dat niet op een bankroet moeten uitloopen?

V. a. De Worsteling der Zending.

De soms gekoesterde gedachte, dat de nadere en nauwere aanraking met het westersche leven óók bevorderlijk worden. zou voor de aanvaarding van het Christendom, gelijk dat op Animistische zendingsterreinen wordt gezien, is in Midden-Java dus niet bewaarheid, doch beschaamd geworden:

De activiteit der aan den Islam getrouwe groepen is verhoogd; de Javaansche cultuur wordt verabsoluteerd; tot theosophische mystiek èn tot saecularisme voert een geestelijke „ontworteling".

Niet zwakker, doch krachtiger toont zich de tegenstand tegen het Evangelie der Schriften.

De Zending is betrokken in een zware worsteling: tegenover een strijdvaardig Mohammedanisme, tegenover een machtige vereering van eigen nationale cultuur, tegenover een als ware wijsheid zich aandienende theosophie, en tegenover een lokkenden werelddienst zonder eenige religie.

Waarbij óók nog heel de Indonesische gedachte zoo schadend voor de Zending werkt, omdat de nationale idee den vollen mensch voor zich opeischt. De inheemsche Chris-

tenen worden er dan ook meermalen van beticht, dat zij hun plaats in de nationalistische gelederen leeg laten, en daarom aan de zijde der overheerschers staan.

b. Gelegenheden voor de Zending.

Toch zijn de gelegenheden, juist in het huidige stadium, voor de Zending niet weinige:

Meer belangstelling. Zooals op andere zendingsvelden van het Oosten de diep-ingrijpende wisseling der tijden niet maar tot opleving van de eigen volksreligie leidde, doch ook opening aan het Christendom gaf [1]), is dat in Midden-Java ook geschied.

De afzijdigheid en onaandoenlijkheid in de lange periode van rust en roest bleek in de nieuwe tijden met hun nieuwe bewegingen niet langer te handhaven; zooals wij ook al even aangegeven hebben, moest het wel komen tot confrontatie met het Evangelie; en daarmee tot kennis-nemen van en bezinning op de in het Evangelie gegeven geestelijke goederen; wat dan meermalen, eerst verscholen in het binnenste, tot erkentenis van eigen geestelijke armoede bracht.

Wij mogen dan ook gerust zeggen, dat het oude algemeene vooroordeel tegen de Christelijke religie vervaagt.

In het begin dezer eeuw stond de Zending heel vaak voor zorgvuldig gesloten deuren, maar thans wordt er allerwegen, ook op de eerst zoo moeilijke terreinen, toe- en ingang gevonden; al heel veel meer dan tijd en kracht toelaten te benutten!

Meermalen gebeurt het ook, dat Javanen buiten de Zending en de zendingsmenschen om, zich op de hoogte stellen gaan van het Christendom; ook zijn sommigen in hun hart al veel meer Christen, dan zij voor de menschen weten en toonen willen.

Door voorbereidend en gestaag werken heeft de Zending, onder Gods zegen, al wel zóó kunnen doordringen, dat de groote massa in Midden-Java, die ondanks het Mohammedanisme als volksreligie toch leeft bij de oude godsdienstvormen, zich al meer geplaatst ziet voor de keuze: Islam of Christendom?

Die twee machten botsen niet (nog niet?), maar zij werken

---

[1]) als voorbeeld kan dienen de Bokseropstand in China.

wel in tegengestelde richting in het Javaansche volkslichaam.

De ommekeer spiegelt zich ook af in de houding van de Europeesche couranten; vroeger waarschuwden zij tegen de Zending met een beroep op de te verwachten onrust in de Javaansch-mohammedaansche wereld; tegenwoordig schenken zij nog wel niet zoo veel aandacht aan de Zending, maar als het gebeurt, dan is het welwillend. „De Locomotief" b.v. schreef een zeer waardeerend artikel bij gelegenheid van het 25-jarig jubileum der Zending in Solo.

Een vijf en twintig jaar geleden is de vraag opgeworpen, of de Zending niet beter haar grootste kracht aan de Buitengewesten wijden kon, omdat voor haar dáár meer uitzichten zouden wezen, doch thans is de overtuiging algemeen en ook vast, dat de Midden-Java-Zending met alle energie moet doorgezet worden.

De religieuze factor. Begrijpelijk is de voorstelling veler Javanen, dat het Westen met zijn overigens rijke levensschatten toch ongodsdienstig of hoogstens zgn. neutraal is; de levenshouding veler Europeanen dringt hun de meening ook haast op, dat het Westen wel techniek, maar geen hoogere geestelijke goederen te bieden heeft. Daartegenover kan de Zending nu haar boodschap brengen, dat die westersche cultuur losgemaakt is van den christelijken wortel, die haar levenskracht en haar vastigheid was, en dat Jezus Christus nòg altijd het antwoord is op alle de vragen en nooden van het wereld- en menschenleven; en zoo getuigen en het pleit voeren voor de christelijke cultuur.

Dat is zij trouwens ook verplicht aan het christelijk geloof; en daartoe is zij ook geroepen ter wille van de Javaansche cultuur-bewegingen met haar verborgen Hindoe-invloeden, en daarmee ter wille van het Javaansche volk.

Symptomen zijn er in Midden-Java reeds, dat de menschen in hun strijd, liever dan naar de westersche cultuur met haar uitingen, zich keeren naar het Christendom, dat tenminste agama, d.i. godsdienst is!

Aanstippen willen wij hierbij nog, dat de Zending in de praktijk der dingen dan voor moeilijke vragen komt. Het staat wel vast, dat in Midden-Java bij de aanrakingen met den Islam noch antithetisch, noch polemisch, doch thetisch

moet gewerkt worden, opdat zóó tegenover veelszins verkeerde voorstellingen de waarheid Gods in de stille en majestueuze schoonheid harer volkomenheid ga stralen. Maar hoe moet het bij de voorstanders van de oud-Javaansche cultuur-beweging? Als van zelf zal de Zending zich rekenschap geven van de beginselen, ook van de paedagogische beginselen, in de oud-Javaansche maatschappij, en ook van al- of niet aanpassing aan de aloude volksgebruiken. De meeningen over de hierbij te volgen praktijk zijn onder de zendingsarbeiders op geheel Java en ook onder de inheemsche Christenen zeker niet gelijk; al zijn allen eenstemmig tegen de absorbatie-methoden der Roomsche Missie.

Zending en Theosophie. De Theosophie in Midden-Java luwt, maar luwte ten opzichte van de Zending beteekent dat niet. Een feit is, dat de missionaire Predikanten met de wat aan Theosophie doende priaji's, wier standpunt toch ook meebrengt, dat zij van een zoo voornamen wereldgodsdienst als het Christendom op de hoogte zijn, nog al omgang kunnen krijgen, en ook bij tactisch optreden vriendschap winnen.

Bij het houden van meetings ter voorlichting over Christendom en Theosophie krijgen zij met Europeanen óók voor-aanstaande Inheemschen (priaji's en ambtenaren) onder hun gehoor. Zeg nu, dat hieronder een goed deel Javaansche beleefdheid loopt, en ook, dat de syncretistische levensbeschouwing op het godsdienstig besef verlammend werkt, ja dat het eigenlijk te doen zou zijn om een voor hen objectief oordeel over het Christendom — dan *blijft* toch nog, dat de gelegenheden er zijn, juist in die hoogere kringen het Evangelie te brengen. Dat zegt niet weinig. Ook hierom dat de gewone man toch altijd nog naar zijn „meerderen" ziet

Zending en Saecularisme. Hiermee zijn wij niet speciaal op het terrein van Midden-Java.

Overal, waar de verwereldlijking van leven en denken tot practisch materialisme leidt, heeft de Christenheid tot taak, midden in zoo'n ontgoddelijkte en gerelativeerde menschheid de verzoening en de verlossing door Christus te verkondigen als het eenige middel, waardoor de innerlijke gescheurdheid tot genezing kan komen; en vooral ook, de *afzonderlijke* personen met medelijden en zoekende liefde voor

den Christus te winnen; immers saecularisten in massa zijn bang voor elkaar en vechten voor hun opinie!

Dat verstaat en beoefent ook de Zending in Midden-Java; en de Javaansche gemeenten en Christenen blijven niet achter.

„Hoe ontzettender het vacuum wordt, hoe ernstiger het roepen naar bronnen van nieuwe kracht, hoe dieper Christus zich buigt over al dat roepen en zoeken." [1])

De roep klinkt, dat God in Midden-Java ook door veelszins natuurlijke middelen de komst van Zijn Koninkrijk toebereidt, en dat er een meeworstelen der Christenen in Nederland wezen zal, opdat bij het rijpen van dat werk Gods, naar de gelijkenis van den Heiland, de sikkel klaar ligge, om haar werk te doen!

---

[1]) zie Dr J. H. Bavinck, „De strijd op het derde front", blz. 15

HOOFDSTUK VI

De Oude Zendingsgeschiedenis I (1861—1891).

Terreinkeuze en Terreinuitbreiding. Naast andere werd in het begin der tweede helft van de voorgaande eeuw opgericht de Nederlandsche Gereformeerde Zendingsvereeniging [1]).

Van de andere onderscheidde zij zich door haar grondslag, dien zij met beslistheid nam in het aanvaarden der Gereformeerde Belijdenis. October 1859 was haar formatie gereed.

Oorspronkelijk ging haar terreinkeuze naar de Molukken; zij meende, dat de Nederlandsche regeering zich verzetten zou tegen de Zending onder de islamietische Javanen; 't was toen immers de tijd van het Liberalisme met zijn hooggeloofde neutraliteit en diepgaande vrees voor ontstemming der Mohammedanenwereld in Indië; zoo richtte dan de Nederlandsche Gereformeerde Zendingsvereeniging haar blik naar de Buitengewesten, om te arbeiden onder de Heidenen.

Een voor het oog weinig beteekenende omstandigheid bracht evenwel verandering in haar plannen: het Genootschap voor In- en Uitwendige Zending te Batavia, dat in die dagen, onder de energieke leiding van Mr. Anthing, een krachtige evangelisatie-actie op Java ontwikkelde, kwam tot haar met het verzoek om financieele hulp voor den colportagearbeid in Tegal, een residentie aan Midden-Java's Noordkust; dat deed haar aandacht schenken aan dat zendingsveld, en de zendingsliefde van den toenmaligen Resident van Tegal opende haar voor haar zendingsarbeid goedwillig de deur; zóó kwam de N. G. Z. V. in Midden-Java ten Noorden (1861).

Dit zoo ongedachte begin kreeg een onverwachte uitbreiding; één van de merkwaardige dingen in deze zendingsgeschiedenis!

Zonder zelf veel leiding te geven, liet de N. G. Z. V.,

---

[1]) Zie o. a. H. Dijkstra „Het Evangelie in onze Oost" I, blz. 167 en „De Zending in Oost en West", bewerkt en samengesteld door H. D. J. Boissevain, blz. 102

daartoe door haar eersten Zendeling A. Vermeer aangespoord, zich leiden eerst naar de residentie Banjoemas, reeds in 1867; Tegal werd niet losgelaten, al werd het ook veelszins maar aan zijn lot overgelaten; de N. G. Z. V. had nu twee residenties voor haar rekening.

Als was dat voor haar toch maar zwakke krachten nog niet genoeg, zoo stemde zij daarna in met den voorslag van weer een anderen Zendeling, Ph. Bieger, om ook nog de residentie Bagelen er bij te nemen; dat was in 1878; toen stond zij voor de taak, om in drie residenties, n.l. Tegal, Banjoemas en Bagelen, het Christendom te prediken en de Christelijke Kerk te planten.

Daarbij was er, met name in de jaren 1870—1895, bij Midden-Java's bevolking een onder Mohammedanen maar zeldzaam voorkomende toenadering en toetreding tot het Christendom; in de residenties Djokjakarta en Kedoe waren de overgangen ongekend vele; ook in de residentie Pekalongan zette die beweging zich voort.

Zich geroepen achtend, om ter bevestiging en ter verbreiding dezer zoo opmerkelijke actie haar beste kracht te bieden, ging de N. G. Z. V. nogmaals tot terreinuitbreiding over, zoodat zij haar posten en gemeenten had in niet minder dan zes residenties: Tegal, Banjoemas, Bagelen, Kedoe, Djokjakarta en Pekalongan [1]), terwijl er maar één Zendeling, J. Wilhelm, bijkwam. In het voorbijgaan zij even vermeld, dat Bagelen en Kedoe vormden de (oud) residentie Kedoe.

Reeds dit korte overzicht van het te bearbeiden terrein maakt 't duidelijk, dat de N. G. Z. V. bij den aanvang en vooral bij de voortzetting van haar zendingsactie veel meer aan het laveeren was, den richtigen koers te vinden, dan dat zij zeilde op het goedgestelde kompas van een welbewust en met volharding doorgezet plan.

En evenzeer, dat haar scheepke, al voer het in de kalme wateren van Indië, toch veel te zwaar beladen was, om veel te kunnen vorderen in de richting van de gewenschte haven, zelfs bij al maar gunstigen wind.

En die wind was er, door Gods gunstige beschikking!

---

[1]) vgl. blz. 137 bovenaan en 139 en 148 onderaan.

Gunstige factoren. Hiermee naderen wij tot een tweede merkwaardigheid in deze zendingsgeschiedenis: buiten de actie van de N. G. Z. V. om, waren op de plaatsen, waarheen zij kwam en ging, kringen van Christenen verzameld; met den tegenwind van alom zich verzettende vijandschap òf met de windstilte van jarenlangen vruchteloozen arbeid had de N. G. Z. V. niet te worstelen; haar Zendelingen konden aanstonds de zeilen hijschen en varen gaan; een flinke bries blies de zeilen bol.

In Tegal vond de in 1861 uitgezonden Zendeling A. Vermeer, tengevolge van wat het Genootschap voor In- en Uitwendige Zending te Batavia dáár reeds gedaan had, al dadelijk een kring van Javanen, die hem als leidsman wilden volgen en daarbij ook nog een paar helpers, die onderwijzend konden optreden bij den voortgang van het zendingswerk. Te begrijpen, dat èn Zendingsvereeniging èn Zendeling daarin erkenden en roemden een dankbaar te waardeeren zegen van Gods voorzienig bestel!

Nog krachtiger bries vulde de zeilen bij het binnenvaren in de tweede residentie: Banjoemas. In de gelijknamige hoofdstad had Mevr. van Oostrom—Philips, een Indo-Europeesche dame, die met haar bedienden en zich bij hen voegende Javanen huisgodsdienstoefening hield, een kleine Javaansche gemeente vergaderd. De verzorging daarvan, opgedragen aan Zendeling Hoezoo te Semarang van het Ned. Zend. Genootschap, bracht veel moeite mee, omdat deze van de Regeering geen consent kon krijgen voor zendingswerk in de residentie Banjoemas. Overleg tusschen Hoezoo en Vermeer, die wel toestemming verkreeg, had tot uitwerking, dat Banjoemas arbeidsveld werd van de N. G. Z. V. en dat de kleine Javaansche gemeente onder de hoede van Vermeer kwam.

Voorspoedig boven vele anderen mochten èn Zendingsvereeniging èn Zendeling zich weer noemen!

Terwijl de door hem geordende H. Stoové het werk in Tegal overnam, begaf Vermeer zich naar zijn nieuw zendingsterrein, doch hij vestigde zich niet in de hoofdstad van de residentie.

Hij begreep, dat de grondlegster van de dáár tot stand

gekomen gemeente de leidsels in handen zou willen houden; en om de beminde vrijheid van beweging te bewaren, koos hij als middelpunt voor zijn werkzaamheden de hoofdplaats Poerbolinggo. Dat kon hij te gemakkelijker doen, omdat in dat stadje ook al een kring van naar het Evangelie heilbegeerige Javanen verzameld was: Paulus Tek San, een Chinees, onderwezen in de waarheid door een helper van Mr. Anthing te Batavia èn door Vermeer gedoopt, had dáár met ijver het Evangelie verkondigd en een kleine gemeente in het leven mogen roepen.

Zoo waren twee gemeenten in twee voorname plaatsen Vermeer zoo maar toegevallen, terwijl daarbij ook nog te Bobotsari en Bodjong en in nog andere desa's al zendingswerk geschiedde.

Nog meer dan in Tegal viel in Banjoemas te danken voor het zoo zichtbaar-providentieele bestuur van God, dat de N. G. Z. V. tot *anderer* arbeid kon ingaan!

Nog gunstiger woei de wind bij het binnenzeilen in de residentie Bagelen. Ook dáár was het een dame, die het Evangelie had verkondigd en verbreid; Mevr. Philips-Stevens was begonnen op dezelfde manier als haar schoonzuster Mevr. van Oostrom-Philips. Te Poerworedjo, waar zij woonde, stichtte zij een kerkje en welhaast was deze hoofdplaats van Bagelen het centrum van het zich al meer uitbreidend zendingsterritoir; met den steun van haar helpers Abisai, Taroeb en Sadrach wist zij de palen van haar zendingsgebied zóó uit te zetten, dat zij ook zendingsreizen ondernam, waarbij zij, zonder zich om het vrouwenvraagstuk te bekommeren, zelf ook in de prediking van het Evangelie voorging.

Groote vereering en diepe liefde woonden in de harten van vele Inlanders voor Njonjah Philips!

Nà haar verscheiden viel haar profetenmantel op Sadrach, die zich enkele jaren te voren te Karangdjoso gevestigd had. Deze krachtfiguur onder de helpers van Mevr. Philips had al veel voor de Evangelie-propaganda in Bagelen gedaan; in grooten getale waren de voor het Evangelie gewonnenen, op verzoek van Mevr. Philips, òf door den predikant der Protestantsche kerk òf ook door Zendeling Vermeer gedoopt; maar eenmaal leider geworden, toonde Sadrach zich

een onversaagd kampioen in den strijd voor het Christendom: hij formeerde tal van gemeenten in de residentie en gaf zelfs 'n soort van kerkelijke organisatie, die wel wat op een kerkverband geleek.

Zoo stonden de zendingszaken, toen Zendeling Ph. Bieger, nà een zevenjarige praktijk in Tegal, naar Bagelen overkwam, om de leiding van dien zoo omvangrijken zendingsarbeid op zich te nemen.

Nog meer dan in Tegal en Banjoemas vond de N. G. Z. V. in Bagelen den weg al gebaand, om de komst van het Koninkrijk Gods te bevorderen.

Den climax in dat *vinden* van wat God reeds had gewrocht, zullen wij niet voorbijzien: eerst in Tegal een kleine groep met een paar weinig beteekenende helpers; daarna in Banjoemas een paar kleine gemeenten met enkele posten; en vervolgens in Bagelen een groot getal gemeenten, met elkaar in eenig onderling verband levend.

Maar het hoogtepunt hebben wij nog niet bereikt.

Zendeling J. Wilhelm, te Poerworedjo gekomen tijdens een conflict tusschen Bieger en Sadrach, liet zich beroepen tot leeraar van alle reeds gestichte gemeenten en nam, tegen Biegers zin, in 1883 die roeping aan. De arbeidsverdeeling leidde er toe, dat aan Sadrach (die niet mocht doopen) en aan diens helpers de verbreiding van het Evangelie werd toevertrouwd, met name in de residenties Djokjakarta en Kedoe. Het resultaat daarvan was een verbazend snelle uitbreiding, die, evenals indertijd in Bagelen, ook in die residenties een groot aantal Christenen en een groote groep van gemeenten met zich bracht. Wederom werden buiten de eigenlijke actie van de N. G. Z. V. om, de deuren voor de N. G. Z. V. wagenwijd geopend, zoodat zij maar binnen had te gaan. Minimaal was de winst door de N. G. Z. V. zelf behaald; geheel het uitgestrekte zendingsveld met de duizenden van Javaansche Christenen en met de talrijke Christengemeenten was door anderer actie haar als in den schoot geworpen.

Volledigheidshalve zij hieraan nog toegevoegd, dat Zendeling R. J. Horstman, door de Salatiga-Zending naar Midden-Java gezonden, in 1890 door de N.G.Z.V. werd overgenomen

en geplaatst te Pekalongan, opdat hij van daaruit de residentie Pekalongan (en ook Tegal) zou bearbeiden. Ook hij vond daar gemeenten, door Sadrach en de zijnen gesticht, en deelde, zij het ook in bescheidener mate, in den door de N. G. Z. V. overal genoten zegen, dat op anderer fondament kon worden voortgebouwd.

Na deze teekening van zoo wonderen gang op het zendingsveld mogen wij zeggen, dat de N. G. Z. V. „op providentieele wijze tot haar Zending, met name in het Zuidelijk deel van Midden-Java, is gebracht", [1]) en dat altijd weer en altijd meer daardoor de roep tot haar en haar arbeiders kwam: „Grijpt toch de kansen, van God U gegeven!"

Het grijpen van de kansen. Dan nu nagegaan, op wat wijze die ruim en rijk geboden kansen gegrepen zijn.

Wij volgen weer dezelfde lijn: eerst Tegal. Al heel spoedig, circa een half jaar na zijn komst, zette Vermeer den kring om in een gemeente. Javaansch kende hij niet; bij zijn uitzending had hij de verwachting uitgesproken, dat hij, die tot nog toe in de omstreken van Tiel wat had geëvangeliseerd, dat met Gods hulp wel spoedig leeren zou; maar natuurlijk verstond hij nà een verblijf van enkele maanden aan Java's Noordkust er al weinig meer van dan bij zijn aankomst. Voor de beoordeeling van de kennis en van het geloof der doopcandidaten hing hij geheel af van zijn helpers; maar die waren met de Goddelijke waarheden slecht op de hoogte, gelijk zij ook maar slingerig naar het Evangelie wandelden. Gevolg, dat er wel een gemeente werd geformeerd, doch op een grondslag, die voor den opbouw de onmisbare vastigheid al te zeer miste.

Had Vermeer de gebrekkige toerusting voor zijn werk (men voelt dat dit euphemistisch is uitgedrukt) nu nog maar vergoed door trouwe toewijding in den eigenlijken zendingsarbeid. Doch ook die liet te wenschen over. Gemoedelijk als hij was, ging hij er toe over, Indo-Europeesche kinderen bij zich in huis te nemen, met de bedoeling, die een Christelijke opvoeding te geven en hen daardoor tot Christenen op te kweeken. De ongehuwde Zendeling werd pleegvader van

[1]) zie Dr B. J. Esser, „Goddelijke Leiding in de Zending" blz. 30.

een aantal volbloed en halfbloed Javaantjes. Als van zelf nam dat kinderhuishouden zooveel van zijn tijd, van zijn geld en van zijn kracht, dat er voor het eigenlijke zendingswerk weinig overschoot.

Man van de praktijk, kon hij er ook geen vrede mee nemen, dat het toezicht op zijn ver van elkaar wonende en aan de verleiding van een zeeplaats blootgestelde gemeenteleden zoo veel te wenschen overliet. Het plan vatte hij op, in het gebergte een Christen-kolonie te vestigen. Van de autoriteiten kreeg hij daarvoor geen verlof, maar wel werd hem een stuk grond afgestaan aan de zeekust, in de desa Moearatoewa. Dáár verrezen gebouwen voor de Zending en inlandsche woningen. Na een paar jaar woonde Vermeer in een kleine Christen-desa.

Hulp kreeg hij voor zijn werk in den „Zendeling-leerling" Stoové en voor zijn kinderhuis in zijn vrouw, de weduwe van den bekenden Zendeling Ottow. Moeilijkheden met de helpers ontbraken niet, maar een goed ingerichten post in een Christen-desa had Vermeer dan toch ontvangen; „voor een arbeider op Java om jaloersch op te worden", gelijk Dr. D. Bakker 't heeft getypeerd.

Maar naar zijn bedrijvigen, onrustigen aard liet Vermeer toen weer zijn oog vallen op de residentie Banjoemas, waar hij meende met meer vrucht te kunnen bezig zijn. Niettegenstaande zijn eigen verklaring, dat de „hulp-Zendeling" voor het werk te Moearatoewa eigenlijk niet bekwaam was, wist hij bij het Hoofdbestuur der N.G.Z.V. toch gedaan te krijgen, dat hij met geheel zijn kinderkolonie naar Poerbolinggo zou verhuizen, en dat Stoové tot leeraar voor de gemeente in Tegal zou geordend worden.

De uitkomst beantwoordde aan het vooruitzicht: Binnen zeer korten tijd heeft Stoové zijn ontslag, niet ingediend, doch genomen, om in een civiele gouvernementsbetrekking over te gaan. Even acht jaar, nadat zij in Tegal is begonnen, heeft de N. G. Z. V. daar al twee Zendelingen gehad, en is de plaats vacant!

Veelszins parallel met dezen droeven gang loopt het volgende gedeelte van Tegals zendingshistorie.

Na 'n paar jaar komt Zendeling Ph. Bieger met zijn vrouw

het zendingshuis „Klein-Bethesda" te Moearatoewa betrekken; hij heeft tenminste al wat Javaansch geleerd en in zijn echtgenoote bezit hij een zendingsvrouw, die stormenderhand de harten voor zich weet in te nemen; helaas! na zeven maanden sterft zij en haar stoffelijk omhulsel rust in het moeraszand van de Java-zee.

Bieger zet de studie van het Javaansch voort, krijgt weldra een Neerbossche zuster tot vrouw, en ziet zich de mogelijkheid geopend, met alle kracht aan de zendingstaak zich te wijden. Doch ook hij, volgend Vermeers voetspoor, of misschien zijn oude liefde voor het onderwijs — zoo maar, zonder eenige opleiding, is hij uit zijn kamertje, waar hij voor zijn hoofdonderwijzersexamen werkte, geplaatst op Java's Noordkust — neemt kostschoolleerlingen in huis, grootendeels voor rekening van de zendingskas. Weer blijft het eigenlijke zendingswerk liggen, en de helpers, die er hun schouders onder hebben te zetten, maken ruzie onder elkaar!

Nog sterker wordt de overeenkomst met het eerste stuk zendingsgeschiedenis in Tegal: Bieger krijgt hulp door de overkomst van H. F. W. Uhlenbusch; die trouwt, evenals indertijd Stoové, met een in Vermeers huis opgevoede Javaansche. Dan gaat Bieger zijn arbeidsveld verwisselen met de residentie Bagelen — en weer staat te Moearatoewa aan het hoofd, naast een zwakken Zendeling, als zendelingsvrouw één van Vermeers pleegkinderen.

Nu schiet de parallelie uit, niet naar binnen, maar naar buiten: Uhlenbusch zich overgevend aan den drank, zich vergrijpend aan zijn vrouw, verwaarloozend zijn werk, neemt niet, als kort te voren Stoové, zijn ontslag, maar krijgt het van het bestuur der N. G. Z. V. 't Is in 1885. Moearatawa is, na een chronisch lijden, . . . voor de tweede maal vacant!

De vacature duurt 5 jaar.

Moearatoewa komt dan onder opzicht van Zendeling Horstman te Pekalongan, evenals de gemeente van Pemalang, door den helper Hebron Lelie vergaderd.

Van de op dit zendingsterrein geboden kansen is nà 30 jaar dit gegrepen: Een zendingshuis te Moearatoewa, door Vermeer gebouwd, waar Stoové moedeloos werd, Zuster

Clara (Biegers eerste vrouw) stierf, Bieger uitzag naar Bagelen, Uhlenbusch overtrad — nù vervallen, op een verwaarloosd zendingserf: beeld van een verwaarloosde Zending[1]).

Maar ging het dan in Banjoemas, de tweede residentie, waar de N.G.Z.V. haar tenten opsloeg, misschien anders en beter? Bracht de in Tegal opgedane ervaring dáár dan allicht verbetering in werkwijze en verhooging van krachtsinspanning? Wij willen zien en dàn oordeelen.

Br. A. Vermeer is uit Tegal vertrokken naar Poerbolinggo, in gezelschap van „al de bewoners van Klein-Bethesda, behalve twee mannen, waarvan een blind is, die later volgen zal".

Een kerk-schoolgebouw is spoedig opgericht; de ingebruikneming heeft plaats in tegenwoordigheid van den G. G. Meijer.

Aan eere van menschen paart zich genade van God: de opkomst bij de godsdienstoefeningen is zeer bevredigend; soms wel 200 hoorders om en in de kerk. Paulus Tek San geeft zijn tijd en kracht voor bouw en uitbreiding der gemeente. Helpers gaan uit in de omgeving van Poerbolinggo, ook naar Banjoemas, om te colporteeren en te evangeliseeren. Het zendingswerk krijgt gang. De kansen worden gegrepen. De zendingsactie ontwikkelt zich zoo sterk, als in Tegal nimmer 't geval is geweest.

Br Vermeer gaat evenwel in dezelfde lijn door; hij is en blijft pleegvader; en behalve nog, dat de pleegkinderenopvoeding veel tijd rooft, brengt de pleegkinderenverzorging hem zooveel financieele moeiten, dat hij al dieper in de schuld wegzakt. In plaats van dien met de Zending toch immers maar in zeer verwijderd verband staanden arbeid op te geven en kloekmoedig er mee te breken, slaat Vermeer dan een geheel en al uit de lijn buigend pad in; hij opent een toko (winkel) en dat nog wel in het zendingshuis!

De pleegvader is toko-houder (winkelier) geworden en tracht zijn zendingsgeweten te sussen, dat hij door zijn toko aanraking krijgt met menschen, die anders niet bereikbaar zijn, en dat dus zijn toko een uitmuntend middel is tot Evangelieverkondiging.

---

[1]) zie Ds Lion Cachet, „Een jaar op reis" blz. 489

Het Hoofdbestuur der N.G.Z.V., ziende, dat „het Zendingsscheepke nog ietwat vroeger dan verwacht kon worden, op „Klip-Toko", een der gevaarlijkste punten van „Pleegkinderenrif" is vastgeraakt [1]), richt tot Vermeer het eenstemmig verzoek, om die „handelszaak" af te breken. Maar het krijgt nul op zijn request. Br. Vermeer steekt zich nog meer in zijn affaire en raakt daardoor zóó onder de handelszorgen, dat hij voor de Zending niet veel meer doet dan op Zondag één godsdienstoefening houden te Poerbolinggo. Ten slotte verkoopt hij het zendingshuis en brengt naar een andere woning zijn toko over.

Het conflict hierover met het Hoofdbestuur der N.G.Z.V. eindigt hiermee, dat Br. Vermeer, naar Nederland ter verantwoording geroepen, als arbeider der N.G.Z.V. wordt ontslagen. Haar eerste twee Zendelingen is de N.G.Z.V. thans kwijt: Stoové heeft ontslag genomen en aan Vermeer moest het gegeven!

In Tegal heeft Bieger het werk weer opgevat, doch in de residentie Banjoemas is er in de jaren 1877 een vacature en dientengevolge ligt er de zendingsarbeid, toch al schromelijk verwaarloosd, zoo goed als geheel stil.

Het volgende gedeelte der zendingsgeschiedenis in Banjoemas is spoedig verteld. De N.G.Z.V. laat de vacature voortduren; wat zij te gemakkelijker doen kan, omdat Vermeer, gesteund door particulieren, als frei-Missionar, naar zijn verlaten post teruggekeerd is; aan toko-houden en kinderenverplegen doet hij niet meer; hij wijdt zich nù geheel aan den zendingsarbeid, met het gevolg, dat hij tien jaar na zijn ontslag, weer in dienst der N.G.Z.V. wordt aangenomen en nog eens voor de N.G.Z.V. als Zendeling van de residentie Banjoemas optreedt.

Doch dan is hij te oud van dagen en te zwak van kracht, om de zooveel omvattende taak naar behooren te kunnen volbrengen; een paar jaren houdt hij nog vol; dan vraagt hij emeritaat; ternauwernood is zijn rusttijd begonnen, of God roept dezen man, die zonder eenige opleiding, zich aan den dienst der Zending gaf en ondanks allerlei moeiten en

[1]) zie Ds Lion Cachet „Een jaar op reis" blz. 557

zorgen daarin volhardde tot den einde toe, naar het Vaderhuis; de gemeente vermanend, dat zij eensgezind zal zijn en bestaande twisten bijleggen, ontslaapt hij in zijn Heere in het zendingshuis te Poerbolinggo. (26 Oct. 1891).

Van de op dit zendingsterrein geboden kansen is ná circa 25 jaar dit gegrepen: „De zendingskerk der N.G.Z.V. te Poerbolinggo, een ruïne, in gebruik van een Islammer, die er voor zorgen zal ... sedert maanden is er geen godsdienstoefening in het gebouw gehouden (schoon wel in de woning van Vermeer) en alles ziet er op het kerkerf even treurig uit . . . een duplicaat van Moearatoewa" [1]). „Gelijk het kerkje zoo ook de eenige zendingsschool in de groote residentie Banjoemas, door den helper Joshia Dangin, te Depok opgeleid, gehouden" [2]).

De pijnlijke overeenkomst met Tegals zendingshistorie moeten wij nu voor Banjoemas wel vaststellen; alleen kunnen wij deze uitzondering aanwijzen, dat de geestelijke toestand van de gemeenten van Vermeer (Banjoemas, Poerbolinggo, Bodjong, Watoemas en Karantjengis) merkelijk beter is dan die van Moearatoewa [3]).

Hoopvol gaat dan, na de aanschouwing van den droeven gang in Tegal en Banjoemas, de blik naar de residentie Bagelen, de derde, door de N.G.Z.V. tot arbeidsveld genomen. Het uitzaaien van het Evangeliewoord door Mevr. Philips en door Sadrach heeft dáár immers op zoovele plaatsen al vrucht gegeven. Bieger vindt er een uitgestrekten en met posten en gemeenten begroeiden zendingsakker, waarover Sadrach als een bekwame landman, tevens ook trouwe landheer, zijn onvermoeibare krachten uitbreidt. Hoe gunstig zijn de hem geboden kansen!

Het begin is goed. Met de gemeente van Poerworedjo, door Mevr. Philips aan Abisai toevertrouwd, heeft Bieger gansch geen moeite; zij neemt hem aanstonds als Zendelingleeraar aan.

Doch het begin is hier niet het halve werk; de gemeenten

---

[1]) zie Ds Lion Cachet „Een jaar op reis" blz. 565 — [2]) idem blz. 563 — [3]) vgl. Dr D. Bakker, „De Macedoniër" 1912 blz. 200

van Sadrach houden zich op een afstand en weigeren Poerworedjo's voorbeeld te volgen; met Sadrach zal Bieger zich eerst moeten verstaan; en Bieger kan weten, wie Sadrach is: . . . een man, die vóór zijn bekeering tot het Christendom het onderwijs van verschillende mohammedaansche goeroe's volgde, daarna onder den invloed kwam van den door Zendeling Jellesma in Oost-Java gedoopten Toenggoel-Woeloeng, vervolgens op zijn reizen over Java omgang had met de Christenen in Oost-Java en met de daar toen arbeidende Zendelingen, en in 1867, vermoedelijk door toedoen ook van Mr Anthing, bij wien hij bediende was, te Batavia den Heiligen Doop had ontvangen;

.... een man, die tijdens het leven van Mevr. Philips en niet minder, nadat hij haar opvolger was geworden, bewezen had, dat hij de door de Javanen hoog gewaardeerde kunst verstond, in een theologisch twistgesprek zijn tegenstander zoo niet te overtuigen, dan toch vast te zetten, en die door die methode vele Javaansch-Mohammedaansche goeroe's voor het Christendom had gewonnen en daarmede tegelijk ook al hun moerids (leerlingen);

.... een man, die zich het hoofd achtte van al de door hem verzamelde Kristen-djawa (Javaansche Christenen) en opkwam voor een „Javaansch Christendom";

.... een man, die Vermeer de gelegenheden geboden had voor diens „dooptochten" in de residentie Bagelen, maar zonder dralen daarmede was opgehouden, toen Vermeer aan zijn propagandawerk, óók in de residentie Banjoemas, paal en perk had willen stellen;

.... een man, die naar Javaansche gewoonte, dat naarmate iemand meer aanzien krijgt ook zijn naam in klank en beteekenis moet overeenkomen met zijn hoogere waardigheid, nog maar kort geleden (1876) den naam van Soeropranoto had aangenomen, welk woord beteekent: „de held der verordeningen" en allicht zal willen zeggen, dat de drager van zulk een naam de regelingen van den nieuwen godsdienst voor zijn volgelingen had vast te stellen [1]).

Met zulk een *man* krijgt Bieger te doen, nu hij Tegal ver-

[1]) vgl. Ds Adriaanse „Sadrach's Kring" blz. 420 v.v.

laten heeft, om de leiding van de gemeenten en van het zendingswerk in de residentie Bagelen op zich te nemen; niet dan met voorzichtigheid en beleid zal hij de door hem begeerde positie kunnen winnen; temeer nog, omdat sinds het geschil met Vermeer de band tusschen Sadrach en de N. G. Z. V. verbroken ligt.

Eén voornaam ding is evenwel in Biegers voordeel: vrees voor inlijving zijner gemeenten in de Indische Kerk maakt Sadrach niet afkeerig, den band met de N.G.Z.V. weer aan te knoopen. Wij wezen er op, dat de Christenen van Bagelen den doop ontvangen hadden òf door den predikant der Protestantsche Kerk òf door Vermeer; een open vraag was het daarom nog altijd, bij wie het opzicht over en de verzorging van deze aldus ontstane gemeenten berusten zou; zoolang de Zendeling van de N.G.Z.V. de erkende leidsman was, dreigde Sadrach weinig gevaar, dat de Indische Kerk tot naasting van zijne gemeenten zou overgaan; maar nu het contact met de N. G. Z. V. al enkele jaren verstoord is, kan elk oogenblik dat onweer komen opzetten en over zijn zendingsterritoir losbarsten, vernietigend voor goed de nog altijd genoten vrijheid en hem neerwerpend voor immer in den dienst van de Hollanders; dan nog honderd maal liever maar weer terug naar de arbeiders, door de N.G.Z.V. naar Midden-Java uitgezonden!

De pogingen tot samenwerking tusschen Bieger en Sadrach willen echter niet vlotten en hebben totaal geen effect. Bieger is en blijft buiten de gemeenten van Bagelen. Soeropranoto is voor de Christenen van Bagelen niet maar een naam, doch wezen en waarheid.

Een beslist oordeel over dezen loop der dingen zal wel bezwaarlijk te vellen zijn; maar te denken geeft toch wel de typeering, door Uhlenbusch van Bieger gegeven. Lion Cachet verhaalt daarvan: „Uhlenbusch kon soms zeer juist schetsen. In een overzicht der Zending te Tegal, noemt hij de Europeesche arbeiders te Moearatoewa met zinnebeeldige namen, als Vermeer: „J. van Luchtspiegelingen, uit Rooskleurmond"; diens vrouw: „Mevr. Pia Desideria"; Stoovè: „Jongelingsvuur"; Bieger: „Van Barschhausen" [1]).

---

[1]) zie Lion Cachet „Een jaar op reis" blz. 517

Die beoordeeling krijgt nog steun door Biegers optreden nà de misrekening zijner hooggespannen verwachtingen. Als de gelegenheid hem gunstig is, aarzelt hij niet, de zorgvuldig voor hem gesloten deur te forceeren. Sadrach is met het Gouvernement in moeilijkheden geraakt om het verzet van enkele Christenen tegen het vaccinatiebevel; sterk vaccinatietegenstander is ook Sadrach zelf. De strijd daarover loopt zoo hoog, dat Resident Ligtvoet Sadrach laat gevangen nemen. Nu kan en zal Bieger zijn kans waarnemen. Het aanbod van den Resident, Sadrachs plaats in te nemen, aanvaardt hij met bereidwilligheid en weldra is hij den arbeid onder de Javanen aangevangen, reizende door Bagelen, Banjoemas, Tegal en Pekalongan, en doopende van plaats tot plaats. Sadrach is vernederd.

Maar nog is Sadrachs vernedering niet diep genoeg. De gevangenisstraf wordt veranderd in inkwartiering ten huize van den Zendeling te Poerworedjo. Hoe triomfeert Bieger thans, en dat nog wel in zijn woning, over zijn tegenstander!

Doch . . . kort van duur is de vreugde, langs den weg van forceeren verkregen! De wreede ontnuchtering volgt snel! Op bevel van de hooge regeering wordt Sadrach van rechtsvervolging ontheven en in volle vrijheid hersteld; Resident Ligtvoet wordt gepensionneerd en Zendeling Bieger wordt gedesavoueerd. Dat alles weet Sadrach zoo tot zijn voordeel aan te wenden, dat zijn aanhangers hem gaan zien met den stralenkrans van den buitengewonen Godsgezant en vastelijk gelooven, dat Gods hand is opgeheven tegen al zijn belagers en benauwers.

Bieger heeft het in den kamp om de leiding der gemeenten en der zendingsactie in Bagelen tegen Sadrach geheel en al moeten afleggen; straks keert hij naar Nederland terug. (Na een paar jaar gaat hij dan in den dienst van het Ned. Zend. Genootschap over).

Verspeeld zijn de kansen in de residentie Bagelen!

Greep naar de verspeelde kansen. Toch zijn de kansen, in de residentie Bagelen zoo ruim geboden, nog niet verloren!

Er is verschenen op het zendingsveld een man van bijzondere geestelijke signatuur, Zendeling J. Wilhelm.

Hij heeft kennis gemaakt met den in Biegers huis ingekwartierden Sadrach, maar zijn indruk over Soeropranoto is een gansch andere, dan die van zijn medezendeling; naar zijn oordeel heeft het Bieger ontbroken aan die vooral op Java den Nederlandschen zendingsarbeider zoo noodige gezindheden, die een man als Sadrach leeren verstaan en waardeeren; het „Hollandisme", dat inplaats van den Javaan tot een Javaan te worden, zich boven de Inlanders stelt, heeft Bieger al te veel parten gespeeld; met de plaats naast den Javaanschen leeraar te willen innemen, ware Sadrach zeer wel te winnen en . . . ook te leiden.

Deze van Biegers opinie zoo verschillende overtuiging bepaalt ook Wilhelms houding en gedrag jegens Sadrach; weldra heeft Wilhelm Sadrachs vertrouwen gewonnen.

Nu bestond er al eenigen tijd bij de regeering het plan, de sedert de Bieger-geschiedenis weer naar voren gekomen kwestie van de Sadrach-Christenen tot oplossing te brengen; pogingen deed zij, in overleg met het Kerkbestuur, die allen bij de Protestantsche Kerk onder te brengen.

Sadrach ziet het met vrees en beven aan; voelt hoe wankel zijn positie staat; en om aan de omknelling van de officieele Kerk der Hollanders te ontkomen, geeft hij de leiding van het zendingswerk aan Wilhelm over, die ook het beroep als leeraar voor al de Sadrach-gemeenten aannemen wil, hoezeer Bieger daartegen in verzet komen mag.

Zóó is het geschied, dat Wilhelm de Zendeling wordt voor een uitgestrekt zendingsveld: geheel de residentie Bagelen en ook nog voor de reeds in Banjoemas en Pekalongan gestichte gemeenten.

De verspeelde kansen worden herwonnen!

Met groot optimisme, met heilige bezieling en met verbazingwekkende werkkracht vat deze Zendeling, die ten allen tijde en vóór alles man van en voor de Zending is, de grootsche taak van de verzorging der hem toebetrouwde gemeenten en van de formatie der nieuwe gemeenten aan: reizende en trekkende langs vaak moeilijke wegen, een zendingsruiter op zijn zendingspaard!

Eén staaltje typeere de toewijding van dezen man!

Ook in de voor de Zending gesloten residentie Djokja-

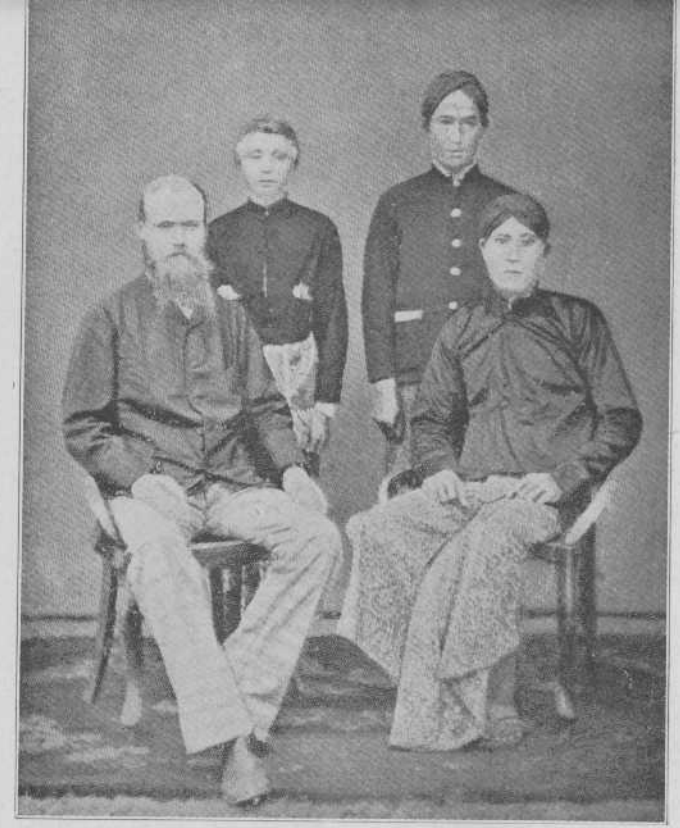

ZENDELING WILHELM EN SADRACH
ACHTER HEN: TIMOTHEUS EN MOESA

DE ZENDELINGEN A. VERMEER EN
H. STOOVÉ
ACHTER HEN JAVAANSCHE HELPERS

SADRACH IN ZIJN WONING TE KARANGDJOSO

COLPORTAGE OP DE PASAR

karta is het Christendom binnengekomen; „oudsten" uit Bagelen hebben het Evangelie over de grenzen gebracht in het gebied van Prins Pakoe Alam.

Den 11den Juni 1885, kort vóór zonsopgang, worden er twee vlaggen, wit, zwart en geel, gezien, de eene op een heuvel, de andere bij de Kali Progo. Het Inlandsch Bestuur meent, dat het het een oproersignaal is en natuurlijk zullen de Christenen van Selong de oproerkraaiers zijn. In minder dan geen tijd zijn zij allen, mannen en vrouwen en kinderen, gevangen genomen; regelrecht worden zij naar het districtshoofd gevoerd; twee dagen later worden zij gebonden naar den Regent gebracht, die hen vier dagen in het blok gesloten houdt, zonder zelfs van voldoende voedsel hen te voorzien.

Wilhelm is op reis, als deze „christenvervolging" plaats grijpt. Eerst bij zijn thuiskomst hoort hij er van.

Onverwijld moet en zal hij naar Djokja, naar den Resident, om diens hulp voor de onschuldige, en toch vervolgde Christenen in te roepen. Doch . . . de spoortrein is er nog niet; een rijtuig kan hij niet nemen om de hooge kosten; het zendingspaard is van den laatsten tocht oververmoeid; zoo gaat hij dan te voet en legt den 92 K.M. langen weg naar Djokja af in 48 uur. 't Geldt immers de hem toebetrouwde Christenen! Zich zelf dan te sparen komt niet eens in zijn gedachten ook maar op!

Bij dat zoo veel tijd en krachtsinspanning vergend werk der gemeentenverzorging en gemeentenstichting staat Wilhelm ook nog voor de roeping, zijn Christenen de zuivere kennis der goddelijke waarheid bij te brengen: hun kennis blijkt zoo gering; hun onkunde zoo diep; en het gevaar voor syncretisme is zoo groot; zelfs als hij het vergrootglas van zijn optimisme gebruikt, moet hij zich zelf altijd weer belijden, dat èn bij de gemeenten èn bij de „oudsten" de christelijke leer en het christelijke leven nog maar zoo weinig doorgedrongen is.

Hij vindt de gelegenheid tot het vertalen van den Catechismus, het Kort Begrip, de 37 Geloofsartikelen en de Kerkenorde.

Maar zullen er niet slechts verspreide en tamelijk los naast elkaar staande gemeenten, doch metterdaad Kerken komen, dan is er ook onderling kerkverband noodig. Wilhelm ziet nog kans, een nieuwe kerkelijke organisatie te vestigen;

hij formeert classes en doet eens per jaar een Groote Vergadering of Synode houden.

Men staat verbaasd over den ijver en de toewijding, waarmede Wilhelm arbeidt aan den opbouw en de uitbreiding van Christus' Kerk op Java, en over het aangrijpen van een reuzentaak, die minstens een tiental arbeiders zou vereischen.[1])

Dringend behoefte heeft hij aan hulp; aan hulp uit Nederland; aan hulp ook van opgeleide inheemsche krachten. Wilhelm weet raad. Hij koopt een stuk grond te Poerworedjo, om er een opleidingsschool voor helpers te bouwen. De Zendeling-onderwijzer J. P. Zuidema komt, om de school te bouwen, benevens een huis voor kweekelingen en een zendingshuis; die kwijt zich zeer verdienstelijk van de hem gegeven opdracht. De Keucheniusschool verrijst en Zuidema kan met de opleiding van helpers een aanvang maken. (1888)

Hoe vast en machtig is Wilhelms greep naar de al zoo goed als verspeelde kansen!

Daarbij worden de omstandigheden al gunstiger; Vermeer treedt weer op, als Zendeling van de N. G. Z. V. voor de residentie Banjoemas; aan zijn geschil met Sadrach komt een einde; een beroep naar de van uit Karangdjoso gestichte gemeente te Groedjoeggan neemt hij aan; Vermeer is weer de leidsman voor al de Christenen in geheel de residentie Banjoemas geworden.

Zendeling Horstman krijgt de residenties Pekalongan en Tegal voor zijn rekening.

De propaganda wordt in Djokjakarta door Sadrach en de zijnen krachtig voortgezet.

Ook de residentie Kedoe wordt op Wilhelms verzoek door de Regeering voor de Zending opengesteld; het werk van Sadrach en de zijnen geeft er zóó rijke vrucht, dat de kerken dezer residentie aldra saamgevoegd kunnen worden tot één Classis Kedoe.

De kansen zijn gegrepen; de verhoogde winstkansen stijgen al meer; de dag van doorbrekende zonneglansen schijnt voor de Zending der N.G.Z.V. aan te lichten.

---

[1]) zie Dr D. Bakker, „De Macedoniër" 1912 blz. 203

Waardeering van Wilhelms kansen-greep.

A. In Indië. Aan de orde komt nu de veelbeteekenende vraag, of die in Midden-Java plaats grijpende „wonderen op zendingsgebied", ook bij Wilhelms collega's hoogschattende bewondering vinden kunnen?

Immers, zoo ooit, dan is thans bij dat voor zoo groote zendingstaak toch maar kleine getal Zendelingen eensgezindheid en eenstemmigheid van oordeel dringend noodig.

Met eendracht ware althans nog iets te bereiken om de door Wilhelm zoo krachtig hergrepen kansen geheel te winnen.

De waardeering van den „wonderboom" is echter bij lange na niet gelijk.

Het verschil van zienswijze, dat er tusschen Bieger en Wilhelm was, zet zich onder de broederen in al scherper vorm voort. Tegenover Wilhelms oordeel, dat hij Sadrach, wist te winnen en aan Sadrachs werk leiding geeft, stellen zijn medearbeiders hun opinie, dat Wilhelm onder Sadrachs invloed en leiding staat. Willen de anderen aan de voorrangspositie van den europeeschen Zendeling vasthouden, dan vonnist Wilhelm dat als „Hollandisme", en blijft hij de door hem ingezette practijk handhaven, om Sadrach, in plaats van hem voor zich te laten hurken, evengoed als een Hollander een stoel aan te bieden [1]). Om de afstandsbepaling jegens Sadrach raken de Zendelingen der N.G.Z.V. op al grooter afstand van elkander (Wat natuurlijk voor een goed opmerker als Sadrach niet verborgen blijft!)

Daar zit, zooals aanstonds ook wel te gevoelen is, meer achter, dan alleen maar een verschil in kijk op den *persoon* van Sadrach; Hollandsche Zendelingen, ook al zijn zij niet geheel vrij van de op Inlanders neerziende kleinheid, staan toch geestelijk te hoog, dan dat zij over een personaliteitenkwestie niet zouden kunnen heenstappen; het *Evangelie* van Sadrach, dat is de zaak, die in het geding is!

Geheel in de lijn van Coolen en Toenggoel-Woeloeng (voorloopers van de Oost-Java-Zending), is Sadrach voorstander van een „Javaansch-Christendom"; het Christendom, dat volgens hem voor Java past, behoort de Javanen Javanen te laten

---

[1]) de beteekenis daarvan gaven wij aan blz. 37 v.

en moet ook aan de sinds eeuwen op Java in eere gehouden godsdienstgebruiken en begrippen vasthouden. Het Evangelie van den Heere Jezus is dan ook, naar zijn voorstelling, ngelmoe sadjati, d.w.z. de ware ngelmoe, die evenals andere ngelmoe's zijn eigen rapals (tooverformulieren) en sarono's (mystieke handelingen) heeft: de rapals zijn vooral: Het Onze Vader, de Twaalf Geloofsartikelen en de Tien Geboden; de sarono's bestaan hoofdzakelijk in het onderhouden van de Tien Geboden, den Doop en de Offermalen. In aansluiting aan de Javaansche profetie, dat na een tijd van diep verval de Ratoe Adil (rechtvaardige koning) komen zal, die recht en godsdienst in een nieuwen en volmaakten vorm tot heerschappij zal brengen [1]), predikt hij, dat die Ratoe Adil verschenen is in Jezus Christus, naar de openbaring der Heilige Schriften. Jezus Christus is voor hem wel het vleesch geworden Woord, maar toch meer op de manier der Hindoeistische incarnatiën.

De weg ter zaligheid is gelegen in het volgen van den Ratoe Adil, Jezus Christus, als den Leidsman op zedelijk gebied en het vervullen van diens geboden, niet maar uitwendig, doch vooral in het hart.

Reeds deze korte aanduidingen [2]) zijn overtuigend, dat Sadrach druk doende is, om in Midden-Java een nieuw religiemengsel te brouwen, en dat hij Christendom en Javaanschen godsdienst zóó dooreenmengt, dat van het Evangelie des Kruises al heel weinig overblijft.

Principieel zijn de Broeders-Zendelingen 't dan ook geheel eens, dat Sadrachs Evangelie al te veel Javaansche opvattingen bevat en al te vol van allerlei dwalingen is, en dat daarom met ernst en kracht naar verandering en verbetering gestaan moet worden.

Maar practisch, als 't gaat om de werkwijze, kunnen zij maar niet tot een vergelijk komen.

Wilhelm wil de door Jellesma en Kruyt in Oost-Java met vrucht toegepaste methode: Sadrach niet op zij schuiven, maar hem als Inlandsch goeroe erkennen; op Sadrachs beschouwingen

---

[1]) vergel. blz. 61, onderaan — [2]) te vinden in Adriaanse's boek: „Sadrach's kring", dat men voor verdere gegevens raadplege.

al sterker inwerken en gaandeweg zijn Evangelie van dwalingen zuiveren; de gemeenten, nog zoo diep onkundig en nog zoo weinig christelijk, al beter onderwijzen en langs lijnen van geleidelijkheid opvoeren tot de kennis en de beleving van de Christelijke waarheid; geheel in den geest van het teekenende woord van Kruyt, dat de Zendeling in al dergelijke omstandigheden de voor het werk onmisbare, doch onzichtbare veer van het horloge behoort te zijn.

De anderen houden hun bewering staande, dat op die manier Sadrach het hoofd der gansche beweging wezen en blijven zal; ook zal het „Javaansch Christendom" over al grooter uitgestrektheid van Midden-Java door Sadrach en zijn helpers worden verbreid; daarbij behoudt Sadrach in de geformeerde gemeenten toch zijn verreikenden invloed; en het eind is de hoog opgeschoten en breedgetakte wonderboom van een schijn-Christendom; daarom moet de verhouding tegenover Sadrach en zijn Evangelie eerst grondig herzien, en daarnaar dan ook in de praktijk gehandeld worden.

Dat een zoo diepgaand verschil in waardeering tusschen de arbeiders op één en hetzelfde zendingsveld verwarrend en verlammend werkt, behoeft geen betoog; wanneer de eene zich een medearbeider van Sadrach toont en de anderen zich min of meer als diens tegenstanders laten kennen, dan is de misstand ingetreden van het tegen zich zelf verdeelde huis, dat niet kan bestaan; dan komt men er zelfs toe, de „Javaansche Christenen" opnieuw te doopen[1]), mede ten bewijze, dat de Wederdooperij op Java ook al „niets nieuws is onder de zon".

Afspiegeling dezer verwarrende verschillen is er van zelf ook in de elkaar tegensprekende rapporten, door het Hoofdbestuur der N. G. Z. V. van zijn Zendelingen ontvangen; wat ons leidt tot beschouwing van de *hier te lande* gekoesterde gevoelens omtrent Wilhelms kansen-greep.

B. In Nederland.

Hoezeer Wilhelms idealisme de gemoederen aangrijpt en zijn opgetogen berichten de harten verblijden, kan blijken uit het Acht-en-twintigste Jaarverslag der Ned. Geref. Zendingsveree-

[1]) zie Dr v. d. Berg, „Javaansch Christendom". De Gids 1907, blz. 263

niging, (April 1889), waaruit wij het volgende overnemen: „Volgens de hier bijgevoegde laatste statistiek zijn, in verband met onze Zending, in de residentie Bagelen (met een bevolking van 1.269.000 zielen) 21 inlandsche gemeenten, met 2411 zielen; in Banjoemas (1.107.000 zielen) 13 gemeenten met 713 zielen; in Tegal (998.000 zielen) 4 gemeenten met 341 zielen; in Pekalongan (532.000 zielen) 6 gemeenten met 515 zielen; en in Djokjakarta (637.000 zielen) 9 gemeenten met 1013 zielen.

Zoodat te midden eener mohammedaansche bevolking van ruim 4½ millioen zielen (het zielental van Nederland), in tallooze dessa's, over een uitgestrektheid lands van ruim 319 vierk. geogr. mijlen (de grootte van half Nederland) verspreid, er 53 Christengemeenten zijn, te zamen ruim 5000 zielen tellend, uit de Javanen vergaderd. De inrichting en toestand der gemeenten uit de inboorlingen, in verband met onzen zendingsarbeid, is, voor zoo ver wij kunnen oordeelen, veelbelovend. Iedere gemeente is, of wordt, naar gereformeerde ordening ingericht, en heeft hare ouderlingen, diakenen, voorgangers en welgeordenden kerkeraad. Op geregelde tijden komen zij, door afgevaardigden vertegenwoordigd, Classikaal bijeen, en het is het streven onzer Zendelingen om de Inlandsche kerken van meet aan, zooveel mogelijk tot zelfstandigheid te laten komen, volgens den geest der Gereformeerde kerkordening, schoon, natuurlijk, rekening houdende met landaard, taal en gebruiken der Javanen. Niet „Zendingsstaties" worden gesticht maar, onder den zegen Gods, Christen-Kerken geplant en in beginsel en ontwikkeling mogen de jeugdige gemeenten op Java genoemd worden Javaansche Gereformeerde Kerken.

Aangaande het geestelijk leven der gemeenten wordt door onze Zendelingen, over het algemeen, bemoedigend gesproken; mits altijd maar in het oog gehouden wordt, dat de Javaansche gemeenten nog zeer jeugdig zijn, en rekening wordt gehouden met het karakter der Javanen. De eeuwenlange druk, waaronder het volk verkeerd heeft, onder zijn hoofden en priesters[1]) en ook onder onze eigene regeering, heeft het natuurlijk karakter der Javanen niet voorbereid om, met het Evangelie

[1]) Javanen hebben geen priesters, alleen godsdienst-beambten.

in aanraking gebracht, zich krachtig voor de openbare belijdenis van 's Heeren Naam te openbaren, en de ingeboren onderdanigheid van den Javaan tegenover zijne „meerderen", bij zelfverheffing in het tegenovergesteld geval, zal langen tijd een beletsel zijn tegen het krachtig, zelfstandig optreden der Inlandsche Christen-gemeenten op Java. Ook moet, bij het beoordeelen van den geestelijken bloei en vooruitgang der gemeenten, rekening gehouden worden met de zeden en gewoonten van het volk, vooral met de adat, waardoor veel niet als zonde of verkeerdheid gerekend wordt, wat toch berispelijk is. Doch dit alles in aanmerking nemende, mag met dankbaarheid vermeld worden, dat de gemeenten niet slechts in getal, maar ook zedelijk en geestelijk vooruit gaan; dat de tucht geoefend wordt en de godsdienstoefeningen goed worden bijgewoond; en dat, zooals b.v. te Djokjakarta, ook onder vervolgingen de goede belijdenis wordt vastgehouden".

Dat evenwel over dat zonnig-blije optimisme gaandeweg een al donkerder wolk van onrust trekt, laat zien het punt van de Agenda der 29ste Jaarvergadering der N. G. Z. V. (19 Mei 1890), dat *Inspectiereis* heet. In de Heidenbode (het toenmalig Zendingsblad) is tot nog toe maar weinig uiting gegeven aan de groeiende vrees, of de werkelijkheid in Midden-Java wel zoo vol van „wonderen op Zendingsgebied" is; ook de ter 29ste Jaarvergadering gehouden bespreking licht er slechts een tip van op, maar toch ver genoeg, om een blik te geven in de opinies en gevoelens der N. G. Z. V. Te lezen staat in de Heidenbode (Juni 1890, blz. 124): „Aan de orde komt, volgens de Agenda, de *Inspectiereis*. De Voorzitter, Ds N. A. de Gaay Fortman, zegt ongeveer het volgende: „Van al onze Zendelingen is het verzoek tot ons gekomen, om door een persoonlijk bezoek van een der Leden van het Hoofdbestuur den arbeid op Java in oogenschouw te nemen. Dat bezoek is hoog noodig, ten einde eens van nabij kennis te maken met het peil van het geestelijk leven, het werk der ambtsdragers en wat dies meer zij. Er zijn wel onkosten aan verbonden, maar toch wenscht het Bestuur, dat de Vergadering zich hierover uitspreke . . . . Eindelijk kan de volgende motie de goedkeuring der Vergadering wegdragen: „De Verg. acht een inspectiereis naar ons zendings-

gebied op Java wenschelijk en draagt aan het Hoofdbestuur op maatregelen te nemen, dat deze reis in niet al te verwijderd tijdsverloop volvoerd worde".

Wat 'n ommekeer in het waardeeringsoordeel sinds het ruim een jaar geleden uitgebrachte Jaarverslag! Als van een op een zonnigen morgen volgenden druilerigen dag!

Gevolg, dat de redacteur van de Heidenbode over de grootsche vorderingen in de residentie Kedoe, waarvan Wilhelm ook weer zoo geestdriftig schrijft in zijn berichten, zich met groote reserve uitlaat; Wilhelms jubelend idealisme „dat een groote schare het geloof is gehoorzaam geworden en volgens de jongste opgaven het getal van hen, die doop-onderricht begeeren, reeds over de 700 is geklommen", beantwoordt hij nù met de nuchtere opmerking: „Dit is in ieder opzicht belangrijk nieuws en dat ons wel zeer behoort op te wekken tot ijverig gebed. Vooral ook, dat het den Heere behage, Br. Wilhelm den rechten geest des onderscheids te vermeerderen, opdat Gods werk niet met dat van menschen verward worde. Niet, alsof het ongelooflijk moet schijnen, dat honderden Mohammedanen, als op eenmaal, naar het Evangelie vragen of „den geloove gehoorzaam worden", want als God werkt, dan wordt een volk geboren op een enkelen dag. Maar toch moet in de toelating van dezen tot de gemeente des Heeren met bedachtzaamheid gehandeld worden en aan niemand haastiglijk de handen opgelegd. De Heere leide Br. Wilhelm door Zijnen Geest en Hij doe Zijn Koninkrijk komen met kracht ook in Kedoe"[1]).

Daar heeft zich gelegerd in de kringen der N. G. Z. V. de twijfel en onzekerheid, ja de bezorgdheid en bekommernis of Wilhelms zoo ijvervolle actie toch niet een in quantiteit groote, doch in qualiteit geringe winst brengen zal.

Bij zulk een in Indië ongelijke en in het moederland twijfelzieke waardeering van Wilhelms greep naar de kansen, rest er niet veel anders, om tot een bevredigende oplossing te komen, dan een onderzoek in loco te doen instellen.[2])

---

[1]) Heidenbode, Juni, 1890 blz. 127 en 128. — [2]) zie ook: Dr J. v. d. Linden, „Enkele grepen uit het leven en werken van Zendeling J. Wilhelm. (Naar zijn dagboek en brieven) „De Macedoniër" 1937, Maart en volgende nummers.

HOOFDSTUK VII

De Oude Zendingsgeschiedenis II (1891—1899)

Nader onderzoek. Tegelijk met de aangroeiende vrees voor een donkere werkelijkheid van eerst in blije glansen geziene gebeurtenissen op het zendingsveld, worden er onderhandelingen gevoerd tusschen het Hoofdbestuur van de N. G. Z. V. en de Zendingsdeputaten der Nederduitsch- Gereformeerde Kerken [1]). Deze Deputaten, door de Voorloopige Synode van Utrecht (Juni 1888) benoemd, hebben in opdracht voorbereidende stappen te doen, „dat de Zending, thans door vereenigingen in ons land behartigd, zoo spoedig mogelijk door de Kerken worde overgenomen en voortgezet"; zij vinden de N. G. Z. V. bereid, haar arbeidsveld aan de Ned. Geref. Kerken over te dragen, ja, zelfs vol van begeeren, dat dit zoo spoedig mogelijk zal kunnen geschieden [2]). Naar aanleiding van het door hen uitgebrachte „verslag" spreekt de onder voorzitterschap van Dr A. Kuyper gehouden Voorloopige Synode van Leeuwarden (1890) als haar gevoelen uit, dat de kerken zelve in gehoorzaamheid aan het Woord des Heeren geroepen zijn, de Zending weer ter hand te nemen èn geeft aan Deputaten in last, om „de onderhandelingen met de N. G. Z. V. voort te zetten en op de eerstkomende Synode voorstellen te doen aangaande de wijze, waarop de kerken zelve voortaan zouden kunnen ingaan tot het werk, door haar zoo lang verwaarloosd. Ondertusschen worde de N. G. Z. V., die toch wel financieel werkzaam zal blijven, krachtig gesteund en worde in de kerken meer en meer het besef verlevendigd van de verplichting, die er in zake de Zending op de kerken rust" [3])

Verder oordeelt deze Voorloopige Synode, „dat de Ned. Geref. Kerken zich in betrekking hebben te stellen tot de in Midden-Java bestaande kerken, uit de Heidenen en Mohammedanen vergaderd, of dat zij met en door de kerken

---

[1]) dat zijn de kerken der „Doleantie" — [2]) Heidenbode, Juli 1890, blz 138 — [3]) Heidenbode, Juli 1890, blz. 139.

of beginsels van kerken, het werk der Zending in Midden-Java, als het haar in de eerste plaats door de historie aangewezen arbeidsveld hebbe te bevorderen" [1]) (Men gevoelt, hoe hier een nog al sterk idealistische en tot overdrijving wel ietwat neigende waardeering van Midden-Java's zendingswerk aan het woord is!)

Om tot dat aangewezen doel op Java werkzaam te zijn, kiest zij met 30 van de 32 uitgebrachte stemmen Ds F. Lion Cachet.

Het Hoofdbestuur der N. G. Z. V., hiermede in kennis gesteld, en tevens tot medewerking uitgenoodigd, besluit daarop aan Ds Lion Cachet een mandaat te geven, om den zendingsarbeid in Midden-Java te inspecteeren [2]).

Maart 1891 gaat Ds Lion Cachet op reis; in de dubbele qualiteit van Deputaat der Voorloopige Synode van de Ned. Geref. Kerken èn van Gemachtigde van de „Nederlandsche Gereformeerde Zendings-Vereeniging"; twee stukken draagt hij bij zich, zwaarder van gewicht dan de voor zijn reis benoodigde bagage: zijn instructie, hem door de Kerken gegeven, dat hij (met twee Deputaten in Indië) zich zal vergewissen, of „metterdaad de Kerken uit Mohammedanen en Heidenen vergaderd, genoegzaam de ware gestalte van eene Kerke Christi vertoonen; of er ambten zijn ingesteld naar den Woorde Gods; of de Dienst des Woords en der Sacramenten wordt onderhouden; of de kerkelijke tucht er kracht oefent; of haar kerkverband rust op de zuivere belijdenis; of de regeling van haar kerkelijk leven in overeenstemming is met de beginselen van gereformeerde kerkregeering" [3]); en dan ook nog zijn volmacht van het Hoofdbestuur „tot het instellen van een onderzoek aangaande den toestand der gemeenten en den gang van het zendingswerk, tot het ontvangen van rekening en verantwoording, en het afsluiten van rekeningen en tot het, gedurende zijn verblijf op Java, vertegenwoordigen van het Hoofdbestuur, zoo bij Regeering, de Zendelingen als bij de gemeenten in alles, wat des Hoofdbestuurs is" [4]).

Vele jaren geleden was hij uit het vaderland vertrokken

---

[1]) Heidenbode t. a. p. blz. 139 — [2]) Heidenbode, Jan. 1891. blz. 208. — [3]) Acta Voorl. Synode van Amsterdam 1892, blz. 22 — [4]) „Een Jaar op reis", blz. 306.

naar Zuid-Afrika, waar hij jarenlang meearbeidde in het zendingswerk onder de Kaffers; sinds zijn terugkeer in Nederland geldt hij voor een Zendingsspecialiteit, die ook in geschrift meermalen blijk gaf niet maar van zijn vurige zendingsliefde, doch ook van zijn meer dan gewone zendingskennis; dat gevoegd bij zijn onverdachte rechtzinnigheid heeft op hem de keuze doen vallen, om in Indië als de zendingsman voor de Ned. Geref. Kerken en voor de N. G. Z. V. op te treden.

Nù scheept hij zich te Genua in „niet als meermalen naar Zuid-Afrika, maar naar Indië; niet van zijn vrouw en dochter vergezeld, maar alleen; niet met vaste bestemming, maar met een tijdelijke zending belast; en niet langer jong meer en veerkrachtig, doch vergrijsd en eer gedrukt dan opgewekt"; [1]) nù reist hij per mailboot „Prins Hendrik" als Zendingsinspecteur, tot het instellen van een onderzoek in Midden-Java, dat van zoo verreikende beteekenis wezen zal voor de komst van 's Heeren Koninkrijk.

De Inspectie. Van zijn inspectie heeft Ds Cachet een interessante beschrijving gegeven in zijn bekend boek: „Een jaar op reis in dienst der Zending".

Ingevlochten in velerlei zendingswetenswaardigheden, nu ten deele verouderd, doch nog wel van belang voor de zendingskennis, biedt hij een meesterlijke beschrijving van de door hem in Midden-Java gehouden schouw.

Verlokkend is het, hier een paar van die als fijne schilderijtjes geteekende tafereeltjes over te nemen; doch tot de monstering zelve hebben wij ons te beperken.

Reeds bij de eerste kennismaking is Cachets opinie over stand en gang van het zendingswerk, geenszins gunstig; en bij de Inspectievoortzetting, meestal in gezelschap van de Brs. Zendelingen of van den helper Moesa, wordt zijn oordeel erover al slechter.

Hij vindt „Gemeenten" met zoo goed als niets van wat hij, een voorman der Doleantie in Nederland, meent, dat de „Kerken op Java" moeten wezen.

---

[1]) „Een Jaar op reis", blz. 2

Hij krijgt voor zich „oudsten", diep onkundig en met allerlei dwalingen in hun leerbegrip (zóó er dat nog is) behept.

Hij treft aan een „Kerkverband", naar den maatstaf der gereformeerde beginselen, niet veel meer dan schijn.

Aldra onderhoudt hij Zendeling Wilhelm over het droeve schijnbeeld, dat de gemeenten vertoonen en over haar schromelijk gebrek aan kennis en beleving der waarheid Gods; de Zendeling met zijn optimisme en idealisme, dat voor de doordringing van het Evangelie der Schriften met het eerste en zoo noodig met het volgend geslacht der Javanen rekenen wil, moet wel toestemmen en zwijgen.

Bij de ontmoeting met Sadrach (eenige tijd uitgesteld, om niet den indruk te vestigen, als wordt hij voor „de eigenlijke man" aangemerkt) laat Ds Cachet dezen zoo invloedrijken man in diens eigen pendopo op een matje zitten; zich totaal niet bekommerend, om de door Wilhelm toch zoo vaak en klaar geuite waarschuwing tegen „het Hollandisme". Drinkt hij bij die gelegenheid, maar eerst nà herhaald verzoek, de ook hem geboden thee, dan wordt hij krachtig herinnerd aan het Schriftwoord: „En als zij iets doodelijks zullen drinken, het zal hun niet schaden"; zóó diep is hij, man van het oogenblik, onder den kwaden dunk, dien hij op zijn insp[illegible]tietocht steeds meer gekregen heeft; al voegt hij later bij de vermelding van die in hem opgerezen booze gedachte er aan toe: „naar den aard der liefde geloof ik echter, dat er wel geenerlei aanleiding toe was". [1])

Het met veel opgewektheid telkens aanvaarde doorkruisen van het gansche zendingsveld (waarbij hij o. a. zonder veel omslag den ouden Br Vermeer nog tot emeritaatsaanvrage noopt) wordt voor den Inspecteur een zwaar-de-schoudersdrukkend kruis, omdat hij den wijzer op de peilschaal nog al maar ziet teruggaan; al maar minder nog bevindt hij het gehalte der gemeenten en van geheel het zendingsbedrijf.

Zijn opvatting, dat Sadrach een door en door onzuiver Evangelie predikt, zich zelf in de grootte van een Apostel Gods ziet, en in de eschatologische voorstellingen van den „Rechtvaardigen Koning" zich zelf *een*, zoo niet *de* plaats

[1]) „Een jaar op reis", blz. 369

der eere toeschrijft, groeit voorspoedig aan tot een diepe overtuiging van vaste zekerheid.

Twijfelachtig is 't hem niet meer, wat het eindoordeel over geheel het samenstel der Zending van de N. G. Z. V., die aldra voor rekening der Ned. Geref. Kerken in Nederland komt, wezen zal en ook wezen moet.

Weifelen en wankelen zou uit den booze zijn; met beslistheid moet het veroordeelend vonnis gestreken worden! En dat de kerken in Nederland met zulke „kerken" op Java in kerkverband zouden kunnen treden, daarvan mag sprake noch gedachte zijn!

Dat zijn spiedende inspecteursblik misziet, zouden wij niet gaarne beweren; het reeds gegeven overzicht van de Zending der N. G. Z. V. liet ons immers ook al te duidelijk al maar droeve dingen telkens weer aanschouwen.

Toch raakt men bij het lezen van zijn in zoo goeden stijl geschreven boek den indruk niet kwijt, dat Ds Cachet te weinig op de hoogte is met het Javaansche volk, met de Javaansche toestanden en met de eigensoortigheid van het Javaansche zendingswerk.

Zijn optreden, hoe correct ook naar het gereformeerd beginsel, doet gestaag gevoelen, dat hij wel wat vergeet, niet in Zuid-Afrika, maar in Indië te zijn en niet met Kaffers, doch met Javanen te doen te hebben. Daarbij stuit 't nog al eens, dat hij, die jarenlang in Zuid-Afrika werkte en na een betrekkelijk kort verblijf in Nederland naar Indië komt, en die daarbij blijkbaar van den zendingsarbeid op Java niet zoo heel veel studie gemaakt had, de borst zoo hoog draagt tegenover Wilhelm; ook al wil hij dan nog wel goedgunstig toegeven, dat het zendingsveld voor zoo weinig krachten veel te uitgestrekt is. Wilhelm is toch niet een ex-evangelist als Vermeer, noch ook een ex-onderwijzer als Bieger, maar een Zendeling, terdege voor zijn werk bij Zendingsdirector Ds J. H. Donner opgeleid en tegelijk een mensch van hoogen christelijken adeldom en van voorbeeldigen ijver!

Geheel en al vrij te pleiten is deze Inspecteur in dubbele qualiteit ook niet van een zekere vooringenomenheid, die in Wilhelm den zwakkeling en in Sadrach den leider en tevens den misleider wil zien.

Deze indrukken en meeningen worden nog verhelderd en versterkt, bij kennisneming van Adriaanse's zoo mooi en teer geschreven boek „Sadrachs Kring", dat bij volle erkenning van Sadrachs dwalen en drijven, toch eigenlijk een verdediging van Wilhelms-en een veroordeeling van Cachets handelen bevat.

Hoe omzichtig hierbij echter te oordeelen is, zegge de dubbele vermaning van Dr B. J. Esser in zijn „Goddelijke leiding in de Zending" (blz. 30): „Een jaar op reis in dienst der Zending": ten aanzien van de ontwikkeling van het werk op Java en met name ten opzichte van de Sadrach-kwestie en wat er mee saamhangt, zij voorzichtigheid bij de raadpleging aanbevolen; en vlak daaronder: „Sadrachs Kring": niet mindere voorzichtigheid bij de raadpleging dan bij het boek van Lion Cachet zij aanbevolen[1]).

Maar in elk geval hebben dusdanige gebreken den inspecteur er toe geleid, om voor de moeilijkheden een oplossing te zoeken, die met het te voorschijn roepen van een crisis in hoogsten graad gelijk staat.

De Crisis. Want wat doet hij?

Bepaalt hij, als Deputaat der Ned. Geref. Kerken, er zich toe, zijn wel-gemotiveerde meeningen op schrift te brengen en daarvan straks ter volgende Synode rapport te doen, opdat die vergadering beslisse?

Trekt hij uit zijn volmacht, om te doen „wat des Hoofdbestuurs is", de consequentie, dat hij niet als Inspecteur, doch ook als Directeur kan handelen?

En zoo hij tot die laatste gedachte neiging heeft, mag hij dan alles op eigen houtje doen, zonder raad van het Hoofdbestuur en van de Zendingsarbeiders?

Wat er thans op het spel staat, dient hij nauwlettend te wikken en te wegen.

Jarenlange samenwerking bestaat er tusschen de N. G. Z. V. en Sadrach, zoodat de schuld voor den veelszins treurigen

---

[1]) Wie zich een oordeel vormen wil over deze dingen, leze:
1. S. E. Harthoorn: De Evangelische Zending en Oost-Java;
2. J. C. Neurdenburg: Geschiedenis tegenover Kritiek;
3. S. E. Harthoorn: Oude Grieven en Nieuwe Bewijzen;
4. P. Jansz: Java's Zendingsveld.

toestand van het Zendingswerk toch ook de N. G. Z. V. en haar gevolmachtigde drukt.

Ettelijke jaren aaneen werkt „de vennootschap Wilhelm en Sadrach" en dat mede voor rekening van het Hoofdbestuur der N. G. Z. V., waarvan de Inspecteur zelf ook lid is.

Met zijn opgetogen berichten heeft Wilhelm willens overdreven òf te goeder trouw naar *zijn* kijk op de toestanden en de *hem* eigen intuïtie zich uitgelaten, maar hij verdient in alle geval, dat hem een overwegende stem in het kapittel gegeven, om niet te zeggen, dat hem „a fair play" gelaten worde.

Vroegere ervaringen op zendingsgebied, ook in de actie der N. G. Z. V. zelve, hebben overduidelijk bewezen — dat moet deze Inspecteur bij het bepalen van zijn houding tegenover Sadrach wèl weten — dat het ook hem niet gelukken zal een wig te drijven tusschen den Javaan en zijn goeroe.

Alles dringt, niet tot de Biegersche methode, doch tot een tactvolle en voorzichtige werkwijze:

Om in den geest der zoekende liefde alle krachten daaraan te besteden, dat Sadrach tot inzicht kome van zijn dwalingen bij zijn dooreenmenging van Javaansche religie en Christendom: is hij eenmaal gewonnen, dan kan een geheel nieuw verband tusschen de Zending en hem gelegd worden, in een geheel zuivere samenvoeging.

Of, bij Sadrachs volharden in zijn drijvend dwalen, om dan voor 't minst met al de zendingsarbeiders èn met het Hoofdbestuur der N. G. Z. V. ernstig overleg te plegen, wat verder te doen staat, eer de beslissende stap gezet wordt.

Want al mag de volmacht den Inspecteur dekken voor het geval, dat hij en hij alleen als beslechter optreedt (de Synode had de voorzichtigheid twee Deputaten in Indië aan zijn zijde te plaatsen), 't zou toch onverantwoordelijk wezen, om zoo zware verantwoordelijkheid op zijn twee schouders te nemen.

Daartegenover maant zooveel den Inspecteur, de hangende kwestie *zoo spoedig mogelijk* tot oplossing te brengen. Zoo goed als alle man op Java, met wien hij in aanraking komt, is tegenstander van Wilhelms opvatting en methode. Te Batavia in Ds Huysings pastorie, heeft hij dat al gevoeld; de drie Zendelingen van de N. G. Z. V., de Brs. Vermeer, Zuidema en Horstman, hebben 't hem duidelijk en klaar gezegd; en zijn

mededeputaat, de Oud-Zendeling P. Jansz, van de Doopsgezinde Zending, die met Toenggoel-Woeloeng, in menigerlei trek éénzelfde figuur als Sadrach, welbewust gebroken had, heeft hem daarvan krachtige verzekering gegeven.

Naar zijn eigen bevinding, „gegrond op vrij veelzijdig onderzoek" is Sadrach „geen geestdrijver, geen invoerder van een nieuwe godsdienstleer, geen man, die met geestesovertuiging handelt; maar wel een sluwe, baatzuchtige Javaan, die door het Christendom zichzelven zoekt te verheffen en te verrijken, en die, wat hij van de Christelijke leer leerde kennen, verdraaid voorstelt ten eigen bate; die van alles partij weet te trekken tot zijn eigen verheffing; en is het zeer te betreuren, dat de Ned. Ger. Zending zich ooit met dezen man heeft ingelaten; dat niet van meet aan tegenover zijne onjuiste, onzuivere, onware, ja leugenachtige prediking het Evangelie Gods gesteld is, en de Zending voor een deel gedreven heeft op de „kurk Sadrach" [1]).

Bij deze constellatie drukt hem al zwaarder de vraag, of hij de verantwoordelijkheid op zich *kan* nemen, zulk een toestand, al zou 't maar voor korten tijd zijn, te bestendigen; moet er bij zulk een communis opinio (algemeen gedeeld gevoelen) niet tegen Wilhelm ingegrepen worden? en zoo ja, is dan de radicale manier van handelen niet de beste?

Aldus van twee, zoo geheel verschillende kanten gedrongen, zal hij een keuze hebben te doen!

En welke richting kiest hij?

Als was hij nog bij de Kaffers aan de Kaap, hakt hij den knoop ineens maar door; als had Wilhelm niet jarenlang al met Sadrach samengewerkt, snijdt hij met één snee den band maar door; als bestond er geen onverbrekelijke saamhoorigheid tusschen goeroe en aanhangers, werpt hij Sadrach ter deur uit!

Zijn onderzoek is nog niet eens geheel en al afgeloopen, of hij heeft Sadrach al tot „dwaalleeraar" geproclameerd en bevolen, dat tegen diens dwalingen ernstig zal gewaarschuwd worden.

In zijn reformatorischen ijver oordeelt hij — en wij gelooven te goeder trouw — dat hij, door den dwaalleeraar uit te

---

[1]) Vgl. Acta Synode 1892, blz. 49

bannen, de gemeenten zal leiden in rechte sporen; maar mag hij, Inspecteur in dienst der Christelijke Zending, zonder eenig vermaan en zonder eenig verhoor, op den betrokken persoon den ban toepassen?

Getuigt het van zakenkennis of ook van wijsheid, om *op Java* den band van innige verknochtheid tusschen goeroe en volgelingen zoomaar te verscheuren.

Ds Lion Cachet heeft het zeker niet zoo bedoeld, maar hij heeft door zijn handelwijze de crisis gewekt, die niet Sadrach buiten de N. G. Z. V. en haar zendingsveld drijft, doch de N.G.Z.V. van schier heel haar zendingsgebied verjaagt. Beide tot leering èn tot waarschuwing, hoe gevaarlijk het is, een inspecteur met een zoo ver strekkend mandaat naar Indië te zenden!

De kansen nog eens verspeeld. Al heel spoedig blijkt zonneklaar, dat Ds Lion Cachet zich jammerlijk heeft vergist; de gemeenten volgen niet Wilhelm en zijn medearbeiders; zij blijven Sadrach in alles aankleven.

Nog eens, zóó was niet Ds Cachets bedoeling; en zóó zou het zeker ook niet gegaan zijn, als, naar het woord van een zendingspsalm (87), de grondslagen van de zendingsactie in Midden-Java gelegd waren op de bergen van Gods heiligheid.

Maar waarheid is, dat de door Wilhelm zoo krachtig hergrepen kansen op één dag geheel zijn verspeeld; en dat de N.G.Z.V., hoe diep-beschamend die belijdenis ook voor haar zijn moge, al weer niet de haar ruim geboden gelegenheden heeft weten te benutten, om te bouwen Christus' Kerk in Midden-Java's land. Van de duizenden onder haar verzorging staande Christenen, blijven circa een honderdtal haar getrouw; 't zijn de kleine groepen Christenen, die zij zelf altijd min of meer onder haar hoede heeft gehad; nà dertigjarige praktijk en ervaring is zij haar plaats op den uitgestrekten zendingsakker der zes residenties kwijt en kan zij alleen maar hier en daar haar positie handhaven.

Wat harde slag dit is voor Wilhelm, wiens werkkring eensklaps tot een minimum is ingekrompen en wiens jarenlang nagejaagde idealen plotseling verbroken liggen, begrijpt en gevoelt iedereen aanstonds en geheel!

De deur is voor *hem* nog niet geheel gesloten; Sadrach houdt ze nog op een kier; met een banvloek heeft hij Cachets banvonnis nog niet beantwoord; zelfs geeft hij vergunning, dat onder de zijnen wel met het werk der Evangelieverkondiging mag voortgegaan worden; de mogelijkheid schijnt niet uitgesloten, dat hij de deur nogmaals openzetten zal voor de N.G.Z.V. en haar arbeiders.

Maar Wilhelm heeft den Inspecteur moeten toestemmen, „dat in het werk der Zending hier gearbeid moet worden, zonder eenige gemeenschap met Sadrach; van die duidelijke en voor geen misverstand of tweeërlei uitlegging vatbare verklaring is door de andere Brs. dankbaar kennis genomen; bij name ook, omdat daardoor een groote hinderpaal voor de samenwerking tusschen hen en Br. Wilhelm wegvalt, en er nu vooruitzicht bestaat, gezamenlijk in den rechten weg te kunnen arbeiden" [1]).

Wie zegt, welk een bittere strijd in dat voor de Zending brandend hart dag in dag uit wordt gestreden?! Zoo vol tragiek is die dagelijksche aanschouwing der ineenstorting van het met de heiligste bedoelingen verrichte zendingswerk.

De Heere maakt het kort met Zijn knecht in deze zware dagen, na een leven van voorbeeldige trouw in den dienst van Gods Koninkrijk. Nog vóór de Inspecteur in het land is weergekeerd, is Wilhelm de eeuwige rust ingegaan (3 Maart 1892). Sommige lieden met het hart op de tong zeiden, dat hij bestierf de verwoesting zijner zendingsidealen; doch daarover is aan ons het oordeel niet.

Ook dient, omdat Wilhelm tot het eind toe toch in goede verhouding tot Sadrach bleef, wel betwijfeld Ds Dijkstra's meening: „gelijk Sadrach vóór eenige jaren den volke duidelijk maakte, dat het vertrek van Resident Ligtvoet een oordeel Gods was over den man, die hem tegenstond, zoo zal hij nu ook den volke hebben diets gemaakt, dat dit een strafgericht Gods was over den Zendeling, die hem ontrouw was geworden" [2]).

Schril en smartend evenwel is de tegenstelling tusschen Sadrach, als de faam groeiend tot de wolken toe, èn de N.G.Z.V.,

---

[1]) Zie Ds Lion Cachet, „Een jaar enz" blz. 841 — [2]) Ned. Zend. Tijdschrift, 8ste Jaarg. blz. 319

als gedaald tot de nederheid van wie uit zijn rijke bezitting maar een armelijk restantje overhoudt.

Behalve dat zij slechts enkele posten de hare nog kan noemen, heeft zij maar twee arbeiders overgehouden: de onderwijzer Zuidema, die al werk genoeg heeft aan het op gang brengen van de Keucheniusschool en dan in Java's Noorden, eigenlijk buiten de beweging om, Zendeling Horstman.

Is het wonder, dat de dagen komen, dat men in Indië de Gereformeerde Zending minacht, ja aan belaching overgeeft?

Reactie hier te lande. Kroniekmatig worde eerst even vermeld:

Ter Voorloopige Synode der Ned. Geref. Kerken te Amsterdam (1892) brengt Ds Cachet in den breede rapport uit over zijn Inspectiereis; de Synodale vergadering kan met het oog op de gewenschte vereeniging met de Christelijke Gereformeerde Kerk nog geen beslissing nemen en besluit „op een later te bepalen dag een conclusie te nemen, wat met de Zendingsrapporten zal gedaan worden" [1]). In haar zevende zitting concludeert zij dan, „om het hoog gewicht der zaak, deze rapporten met de Bijlagen op te zenden aan de Generale Synode der Gereformeerde Kerken, opdat ze door de tusschenkomst van deze Synode in handen mogen komen van de Zendingscommissie dezer Kerken, opdat de zoo in nood verkeerende Zending in Midden-Java geen schade lijde, en de Kerken ook later haar voordeel kunnen doen met de vele gegevens en wenken, die in die rapporten geboden zijn, willende intusschen de Synode niet geacht worden, hiermee over de beschouwingen en wenken, die in deze rapporten voorkomen, harerzijds reeds een oordeel te hebben uitgebracht" [2]).

Bij de totstandkoming van de vereeniging der Ned. Geref. Kerken en de Chr. Geref. Kerk (1892) wordt omtrent de Zending bepaald:

Art. 1: De Ned. Geref. Kerken dragen het Zendingsgebied op Java aan de gezamenlijke Kerken over. Art. 3: De collecten der gezamenlijke Kerken vloeien in de kas der gemeenschappelijke Zendingscommissie. Art. 5: Deputaten worden

[1]) Acta blz. 58 — [2]) Acta blz. 168

gemachtigd met de Ned. Geref. Zend. Ver. in zulke onderhandelingen te treden als leiden kunnen tot overneming binnen één jaar, althans vóór Juli 1893, van de rechten en verplichtingen der genoemde Vereeniging, mits deze zich verbinde uit eigen hoofde inmiddels geen nieuwe missionarissen te ordenen.

Ter Synode van Dordrecht (Sept. 1893) komt het rapport, dat de N. G. Z. V. bereid is het arbeidsveld over te dragen, doch onder een zestal condities; de Synode, heelemaal niet van zulke bedingen en voorwaarden gediend, stelt een soort van ultimatum op: dat de Deputaten voor de Zending, bijaldien deze zaak onverhoopt haar beslag niet verkregen had, geen verdere onderhandeling zullen voeren, maar onverwijld maatregelen zullen nemen, om op het eiland Java zulk een gebied voor de Zending uit te kiezen, als hun wenschelijk zal voorkomen en met kracht in dit gebied een Kerkelijke Zending dezerzijds te organiseeren. („Had men het echter niet op wat liefelijker wijze dan door den forschen dwang van een ultimatum kunnen verkrijgen?" [1])

Nog kan de N. G. Z. V. niet tot overgave besluiten; eerst op den alleruitersten termijn, 31 Mei 1894, heeft bij een acte, geteekend door de Deputaten der Synode en door het Bestuur der N. G. Z. V. de onvoorwaardelijke overgave plaats.

De N. G. Z. V. blijft nog voortbestaan, maar alleen voor financieele zaken, tot ondersteuning van de Evangelieverkondiging, uitgaande van de Geref. Kerken, waarvoor de Vereeniging al de gelden ten dienste stelt.

De inmiddels alom doorgedrongen bekendheid met de feitelijke toestanden in Midden-Java heeft aan het op de Voorloopige Synode van Leeuwarden (1890) nog vrij sterk heerschend optimisme voor goed een eind gemaakt en de vrees, langzamerhand in de kringen der N. G. Z. V. opgekomen, voor eer nog te zwak dan te sterk verklaard; zij „schudt het gereformeerde publiek allen slaap uit de oogen en verstoort op heilzame wijze een valschen waan, waarin men bevangen was" [2])

---

[1]) zie Dr B. J. Esser „Goddelijke leiding", blz. 38 — [2]) zie Dr B. J. Esser „Goddelijke leiding", blz. 33

Voor den idealistischen roes, dat de tijden rijp zijn, met de Javaansche kerken in contact te treden is de diep-ontnuchterende overtuiging in de plaats gekomen, dat met inspanning van alle krachten de *Zendingsactie* zal te voeren zijn.

Ruim plaats biedt de „Heidenbode" aan de klachten uit Indië, dat er geen hulp uit Holland daagt; en zij begeleidt die met haar treurliederen: „De geestelijke nood op ons arbeidsveld is zoo ontzaglijk; er gaat zooveel verloren, door gebrek aan de noodige werkkrachten; het is zoo ontmoedigend voor de beide arbeiders dáár, dat er geen hulpe daagt; en het is zoo tot schade der Kerken in Nederland, om „traag te zijn in het benaarstigen" hare roeping in dezen te vervullen. Overwogen is er nu genoeg; dat wij toch eenmaal tot krachtig handelen komen". [1])

Beter begrip van *Java*-zending brengt ook tot het inzicht, dat met het systeem van min of meer opgeleide „kweekelingen" te breken is, en dat voor de uitzending naar Java ter dege theologisch-gevormde mannen noodig zijn.

Zijn er aan de Theol. School 32 jonge mannen tot het laatste studiejaar bevorderd, dan wendt zich de „Heidenbode" tot deze „recruten" met den oproep: „Wij gevoelen ons gedrongen, dezen jongen broeders gezamenlijk de vraag op het hart te binden, of het niet recht is, dat eenigen van hen zich geven aan den dienst der Zending? Als het werk in Indië thans moet wachten, tot er arbeiders van voren aan worden opgeleid, dan is het zulk een bijna hopeloos, lang uitstel.

Wie dan dezer mannen-broeders zal komen en zeggen: Zie, hier ben ik, zend mij?" [2])

Gedrongen door een aangrijpend stuk in de „Heidenbode", „Uit den schoot der aarde", gaat Ds L. Adriaanse van Zeist er toe over, zich voor de Zending aan te melden.

De per uitstekende circulaire gerichte noodiging tot alle predikanten, ouden zoowel als jongen, sterken zoowel als zwakken, om zich te geven voor den Zending, heeft wel het gevolg, dat één hunner officieel aan zijn gemeente bekend maakt,

---

[1]) „Heidenbode", Aug. 1893, blz. 564 — [2]) „Heidenbode", Aug. 1893, blz. 572.

een roeping voor den Zendingsarbeid te hebben ontvangen, maar om straks haar even officieel mede te deelen, dat hij gemeend heeft voor die roeping te moeten bedanken, doch brengt verder geen resultaten! Om zijn leeftijd kan Ds Cachet niet aangenomen worden. Ds Adriaanse is en blijft de eenige, die bereid is, om te gaan; hem nemen de Deputaten Synodi der Gereformeerde Kerken tot de Zending onder Heidenen en Mohammedanen, gaarne aan; terwijl de Heidenbode bij de berichtgeving daarvan de opwekkende opmerking plaatst: „Als dus de ouderen voorgaan, zullen de jongeren wel komen!"

Tegelijk met deze krachtige pogingen, om een missionair-predikant te bemachtigen, hebben Zendingsdeputaten ook flink voet bij stuk gehouden in de uitzending van een missionair-arts, den oorspronkelijk voor rekening van de N. G. Z. V. opgeleiden heer J. G. Scheurer.[1])

Diep doordrongen van het hooge belang der Medische Zending, óók in Midden-Java, hebben zij, trots de principemenschen met hun bedenking, dat Zendingsdeputaten zich bij hun boekje moeten houden, en trots de conservatieve lieden met hun afkeerigheid van zoo'n nieuwigheid, doodeenvoudig doorgezet en den heer Scheurer als Zendeling-arts uitgezonden. (27 April 1893).

Uit methodologisch oogpunt is het interessant, even na te gaan, hoe dat is verloopen.

Gelijk wij zagen, mocht de N. G. Z. V. geen „Missionaris" ordenen, maar een geneesheer naar Java te zenden, was daardoor haar nog niet ontzegd; zij was echter zoo voorzichtig, de zaak in handen van Zendingsdeputaten te leggen. De Deputaten besloten, dat de heer Scheurer zou worden geordend met oplegging der handen als *Zendeling* en daarna door de Deputaten als *arts* uitgezonden. Zoo is het ook gebeurd. Alleen maar heeft de Synode van '96 dat ambt van Scheurer „slapend gemaakt".

Nog maar kort is Dr Scheurer bezig te Poerworedjo nieuwe banen te openen, waarlangs de Zending krachtig voorwaarts zal gaan, of Ds Adriaanse wordt gezonden naar

---

[1]) zie: „J. G. Scheurer, Missionair-arts", door J. H. Kuyper.

Poerworedjo (9 Nov. '94); om dan intrek te nemen in het zendingshuis, waar de edele Wilhelm gestorven is.

Hoeden af voor deze beide mannen, die zich geven, om in dienst der Geref. Kerken van „den faillieten boedel der N. G. Z. V." [1]) te maken, wat er nog van te maken is!

Eenige opflikkering.

De vacature-Wilhelm heeft op het zendingsveld de jaren-oude kwestie van het zeggingschap over de Sadrach-gemeenten op nieuw aan de orde gesteld, in nog ernstiger mate dan ooit te voren. Binnen den kring zijner volgelingen heeft Sadrach van Cachets banvonnis al heel weinig schade geleden, doch naar buiten is zijn positie weer wankel geworden. Reeds in zijn eerste schrijven meldt Ds Adriaanse: „Ik vernam van de Broeders, dat de Gouvernements-predikant van hier met den controleur verscheidene „gemeenten" heeft bezocht, en zelfs den Doop gepresenteerd. Met welke bedoeling deze bezoeken, die spoedig herhaald zullen worden, geschieden, laat zich gemakkelijk gissen; daarom ben ik besloten, zoo spoedig mogelijk die plaatsen te bezoeken, opdat de „Christenen" aldaar mogen zien, dat de ledige plaats van broeder Wilhelm eindelijk weer is vervuld". [2])

De nieuwe pandita en zijn helpers worden overal in de „gemeenten" welwillend ontvangen en voor hen treden de Sadrach-evangelisten terug. Sadrach en Ds Adriaanse wisselen bezoeken; op verzoek van Sadrach spreekt Ds Adriaanse óók te Karangdjoso, en dat voor tal van Christenen uit de omliggende desa's [3]). Kleine strubbelingen, opkomend uit de onzekerheid, of de nieuwe pandita wel roekoen (eensgezind) is met Kjahi Sadrach, worden door Ds Adriaanse met veel tact overwonnen [4]). Nadere kennismaking met Sadrach geeft Ds Adriaanse de overtuiging, dat de Kjahi zich wil laten onderwijzen uit de Schrift en buigt voor Gods Woord [5]), dat hij niet zoo ontbloot is van de kennis van den weg der zaligheid, als wel is voorgesteld en dat het daarom moeilijk

---

[1]) Dr Esser in „Goddelijke leiding" blz. 61 — [2]) Heidenbode 1895 blz. 2 en 3 — [3]) Heidenbode 1897, blz. 269 — [4]) Heidenbode 1897, blz. 341 — [5]) Heidenbode 1897, blz. 370

te rijmen is met de meening, dat hij zich zelf voor wat groots, voor een incarnatie van den Christus uitgeeft. [1])

De hoop flikkert op, dat de tot nog toe gegunde toegang *tot* door ingang *in* de gemeenten zal gevolgd worden. Naar Ds Adriaanse's telkens herhaalde mededeeling „staat de Zending hier feitelijk ten gevolge van de actie tegen Sadrach geheel los en zonder contact met de gemeenten, baat optreden met een zekere autoriteit over de gemeenten niets; moet de fictie eens voor goed losgelaten, dat de gemeenten vruchten van den arbeid der Zending zijn; ze zijn het niet; en is de werkelijkheid te aanvaarden, dat ze zijn ontstaan tengevolge van den arbeid van Sadrach. Ik geloof echter (zoo vertolkt hij zijn oplevende hoop), dat zij, naarmate ze meer de overtuiging krijgen, dat het ons niet te doen is, om den baas over haar te spelen, ook meer vertrouwen in ons zullen gaan stellen en zich door ons en onze helpers op het goede pad zullen laten leiden". [2])

Als dan ook de pogingen om van Gouvernementswege de „gemeenten" te naasten al krachtiger worden [3]) komt het werkelijk zoo ver, dat Sadrach in eigen persoon zich bij Ds Adriaanse vervoegt, bepaaldelijk met het verzoek de Christenen, die het begeerden, te doopen. En op dien zelfden dag verschijnt ook de ouderling van Djenar „met een lijst met een twaalftal namen van Javanen, die den Doop begeerden en verder van een aantal kinderen dier lieden". Ds Adriaanse doorziet aanstonds, dat hij hier niet slechts met de lieden van Djenar te doen heeft, maar met Sadrach en zijn geheelen kring.

Voorzichtigheid en beleid is nu geboden!

Na eenige dagen zendt Ds Adriaanse den helper Moesa naar Djenar, „om daar koempoelan te houden en den lieden op zijn manier aan het verstand te brengen, dat het zoo maar niet aangaat om te doopen, zonder dat ze onderwezen zijn en hun voor te stellen eens met hen allen hierheen te komen, opdat ik eens met hen allen uitvoerig zou spreken over de beteekenis van den Doop" [4]).

---

[1]) Heidenbode 1898, blz. 418. — [2]) Heidenbode 1897, blz. 371 — [3]) Heidenbode 1897, blz. 318 — [4]) Heidenbode 1897, blz. 371

Zij komen; ontvangen uit de Schrift onderricht, dat bekeering en geloof aan den Doop voorafgaan moeten; zij nemen het voorstel aan, dat elke week de helper hen nader zal onderwijzen in de Waarheid der Schriften; en elken Woensdagavond vindt Moesa jong en oud bijeen, om te luisteren naar zijn leering, gegeven aan de hand van een door Ds Adriaanse opgesteld vragenboekje.

Nog eens flikkert de verwachting op, dat er toch nog weer verband zal komen tusschen Sadrach en de Zending der Geref. Kerken en ditmaal langs de zuivere lijnen.

Helaas! 't is de laatste opflikkering vóór het einde.

De kansen verloren. Met de Apostolische Gemeente te Magelang had Sadrach steeds contact gehouden; menigmaal was hij in haar midden, om koempoelan te houden. Op zekeren keer verneemt hij, dat de Apostolische Gemeenten in Zweden en Nederland en elders een openbaring hebben ontvangen, dat Sadrach moet aangesteld worden tot Apostel voor de Javanen; een boodschap voor den leerling van Mr Anthing, die zelf indertijd als Apostel was opgetreden, gansch niet vreemd en in de huidige omstandigheden zeker ook welkom.

Duidelijk toch is het hem geworden uit Ds Adriaanse's zoo voorzichtige, doch krachtige houding, dat de tijden als van de vennootschap Wilhelm-Sadrach niet meer terugkeeren; de nieuwe pandita van Poerworedjo moge een ander man zijn dan Ds Cachet, „die hem van Wilhelm verwijderd heeft, niets met hem te doen wilde hebben, waardoor hij warm in zijn hart is geworden"[1]) (Javaansche uitdrukking voor „inwendig koken" of „gloeiend zijn"), van hem is toch óók niet te verwachten, dat hij Sadrach, den „wegbereider", zal volgen, maar veeleer, dat hij zelf op zachte, maar toch sterke manier de leiding der zaken in handen neemt.

En nog maar kort geleden zijn de Resident van Bagelen met den Assistent-Resident van Wonosobo en den Regent, een Controleur, een Wedono en verder gevolg op zijn zendingsgebied gekomen, om de dingen in oogenschouw te nemen, — en hij weet zeer goed, wat dat te beteekenen heeft; hij gevoelt de hand al op zich, die op zijn gemeenten beslag wil gaan leggen!

[1]) Heidenbode 1900, blz. 515.

Welk 'n uitkomst, dat hem juist nù het Apostelschap der Javanen als in den schoot geworpen wordt! In minder dan geen tijd is hij met een paar zijner getrouwen naar Batavia getrokken; hij laat zich door de Apostolische Gemeente van den heer Hannibals als apostel aanstellen, gelijk dat in den tijd van Mr Anthing met diens helpers meermalen was geschied.

Naar Karangdjoso teruggekeerd, deelt hij zijn volgelingen zijn nieuwe waardigheid mede, die hem recht geeft om te doopen en Avondmaal te houden; hij leidt op Zondag 30 April 1899 de Avondsmaalsviering te Karangdjoso, waaraan de oudsten uit verschillende omliggende gemeenten deelnemen.

Het met dunne draadjes weer aangesponnen contact met de Gereformeerde Zending ligt geheel verscheurd; de breuk met haar is nù volkomen; de kansen zijn verloren!

Ds Adriaanse stelt nog een korte verklaring op van het verkeerde in de leeringen der Apostolische Gemeenten en zendt een exemplaar er van aan Sadrach; hij laat zijn helpers onderzoeken, of de gemeenten met Sadrach meegaan, doch ervaart, dat de Sadrach-voorgangers schier overal, zij 't op Javaansch beleefde manier, een afwerende houding aannemen en zelf in de gemeenten willen voorgaan.

De hoog opgeschoten wonderboom is tot bij den grond toe afgehakt.

De Gereformeerde Zending heeft maar enkele plaatsen meer, waar zij nog ingang vindt: te Moearatoewa, te Poerbolinggo en omstreken, in de buiten Sadrach om gevormde gemeenten van Bagelen en in een paar gemeenten van Djokjakarta.

Gevallen is de sinds 1891 dreigende en door het beleidvol optreden van Ds Adriaanse nog eenige jaren afgewende slag! De Gereformeerde Zending moet een verlies boeken, dat haar tot een spot op Java maakt!

Tot haar verdediging kan stellig aangevoerd worden, dat Sadrach gekomen is aan het einde van de lijn, waarlangs hij in zijn geheele optreden zich heeft bewogen: zelf als Javaansch leeraar geëerd te worden, was immer zijn streven, en nu is hij tot Apostel opgeklommen; voor een *Javaansch* Christelijke Kerk, met afwending van elke macht, die zijn moerids tot „Kristen-blanda" of „Kristen-welonda" wilde

maken, was immer zijn ijveren, en nu is hij zelf tot den Apostel voor de Javanen verheven; de Javaansche profetie van den „Rechtvaardigen Koning" heeft in zijne beschouwing en prediking altijd een voorname plaats ingenomen, en nu kan hij die, naar de chiliastische opvattingen der Apostolischen, kleuren gelijk hij het verkiest.

Maar met dat al blijft 't toch smartend, dat de Gereformeerde Zending, nà ongeveer veertig jaren praktijk, in zulk een berooide positie zich bevindt, dat de haar zoo ruim en rijk geboden kansen totaal en voorgoed zijn verloren!

Slotbeschouwingen. Dat de critiek gemakkelijk, doch de kunst moeilijk is, zal bij het houden van beschouwingen over dit tijdvak zendingsgeschiedenis wèl te bedenken zijn. Niets is lichter dan, nà kennisneming van den droeven gang met zijn schriele uitkomsten, aan de leiding-gevende en actief-werkende personen „een onvoldoende uit te reiken". Nadrukkelijk moge daarom uitgesproken worden, dat zoo wij in dezelfden tijd voor dezelfde taak waren gesteld, wij het, met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid, evenzoo zouden gedaan hebben en het er geenszins beter zouden afgebracht hebben.

Nog niet zoo heel veel jaren geleden werd de gedachte, nù zeker toch tot enkele weinig medelevende kringen beperkt, algemeen aanvaard, dat vroomheid en liefde en welsprekendheid voor een Zendeling wel genoeg „begaafdheden" waren, om in den wijngaard des Heeren te worden uitgestooten. Geheel naar dat in zendingskringen toen heerschend gevoelen was het b.v. voor Br A. Vermeer een krachtige aanbeveling, dat hij, evangeliseerend in Tiels omstreken, met vrucht een stichtelijk woord spreken kon. Wat er wel allemaal aan vast zat, om *op Java* Zending te „doen", daarvan hadden zoowel zij, die zonden als die zich zenden lieten, nog maar heel weinig begrip. In de oefenschool van smartelijke teleurstelling ging daarover eerst langzamerhand wat meer licht op.

Zoo heel oud is ook nog niet de klare wetenschap, die trouwens nù nog bij tal van Christenen in schemer ligt, dat er tusschen de Zending in de eerste christelijke eeuw

èn die onder volken van een vreemde spraak en van vreemde zeden een diepgaand verschil is[1]). Het gemis aan dat inzicht leidde er toe, dat men in de zendingskringen zelf maar heel weinig van Indische toestanden kennis nam en b.v. mannen als Vermeer, Stoové en Bieger zonder eenige toerusting met zendingskennis naar Midden-Java zond; terwijl men zich daarbij nog met de hoop dorst vleien, dat zij welhaast even voorspoedig zouden zijn, onder 's Heeren zegen, als Paulus op zijn zendingsreizen. Met schade en schande opgedane ervaring is ook hier de moeder der wijsheid gebleken!

Datzelfde oppervlakkige idealisme, met zoo weinig zin voor werkelijkheid, was tevens de oorzaak, dat jaren aaneen, bij maar kleine kracht in moederland en op Java, een al maar grooter wordend zendingsveld is vastgehouden; in plaats van op centralisatie en intensiviteit bedacht te zijn, zocht men het in de breedte, dan hier en dan daar grijpend, in de met geloofsveerkracht bewaarde verwachting, dat zegen bij zegen komen zou; doch de geschiedenis heeft geleerd, dat op die manier de Zending wordt „een lijdensgeschiedenis van een zeer uitgestrekt arbeidsveld, dat met geheel onvoldoende krachten moest worden bewerkt".

Maar als dan zoo óók de Geref. Zending een kind was van haar tijd, en ook *haar* lijdensschool tot een leerschool is geworden, gaat 't niet aan, thans over haar in geringschattende hooghartigheid den staf te breken; maar past veeleer een eeresaluut voor die mannen, die misschien nog beter dan voor de Midden-Java-*Zending* de baanbrekers voor de *juistere opvatting* over die Zending te noemen zijn.

Ook mag niet uit het oog verloren, hoe uiterst moeilijk 't was, om geschikte en bekwame helpers te krijgen. Met de — ook al weer langzamerhand verkregen — overtuiging, dat de van achterdocht en wantrouwen jegens Hollanders vervulde Javanen, 't best door eigen volksgenooten te winnen en te leiden zijn, had men de zoo noodige Inheemsche hulpkrachten nog niet. Het volk was in die dagen weinig, zeer weinig ontwikkeld, en ook onder de Christenen kon schier

---

[1]) vgl. A. Pos, „Spontane uitbreiding van de Kerk". De Macedoniër 1930, 14—23; 37—47.

niemand lezen of schrijven. De oprichting van de Keucheniusschool te Poerworedjo, een dertig jaren nà den aanvang der zendingsactie, was een uitnemend werk, doch het hout, waarvan men helpers-evangelisten en onderwijzers moest snijden, was zeer schaarsch.

De Zendeling-onderwijzer Zuidema had zijn scholieren te recruteeren uit de naakte jongetjes van de enkele zendingsschooltjes, „die veel meer plezier hadden in karbouwen hoeden, zwemmen en op vogels schieten dan in het zitten op de schoolbanken" [1]), en die de kunst van lezen en schrijven en rekenen meestal nog geheel moesten leeren; ook moest hij de toekomstige „leeraren" aan de kweekschool oppikken uit de vaders van genoemde jongetjes, zich gelukkig achtend, als hij de hand kon leggen op één, die, waar dan ook, het Javaansche a, b, c had weten meester te worden." [2]) Veel meer dan een gewone school voor lager onderwijs kon de Poerworedjosche Kweekschool de eerste jaren onmogelijk zijn!

Bedenk daar nu nog bij, dat, al heel spoedig nà de opening (Februari 1891), door Ds Cachet de jarenlange samenwerking tusschen Wilhelm en Sadrach tegen den grond geslagen werd, wat natuurlijk ook zijn terugslag kreeg in geheel de positie van de Keucheniusschool, en 't is klaar als 't licht, dat de werkelijke opleiding van goed in de waarheid onderlegde en van syncretisme bevrijde helpers, tot de onmogelijkheden behoorde.

Maar als dan niemand en dus ook niet de Gereformeerde Zending tot het onmogelijke gehouden is, dan zwijge de zonder kennis van de werkelijke omstandigheden veroordeelende critiek, en zij er plaats voor de waardeerende erkenning, dat er met zoo-gebrekkige middelen al maar voortgewerkt is en nog verkregen, wat is bereikt.

Want men overdrijve toch de geringheid der uitkomsten van dit bijna veertigjarige tijdperk zendingsgeschiedenis ook weer niet, zeggende: „'t was niets".

Wie alleen maar vruchtbaar land en een goed-georganiseerd landbouwbedrijf kent, spreekt spoedig van misoogst; doch de heideontginner, nog zoekend en tastend naar de beste

---

[1]) vgl. Esser t.a.p. blz. 49. — [2]) vgl. Esser t.a.p. blz. 50

middelen om zaaigrond te vinden, verblijdt zich reeds, als hier en daar nog maar magere vrucht den eens zoo stuggen bodem dekt.

De beteekenis van de circa veertigjarige zendingsactie is in elk geval deze, dat de harde volksbodem van Midden-Java werd omgewoeld, al door en al dieper; of om het zonder beeldspraak te zeggen, dat de zware rust van het zoo zelfvoldane Mohammedanisme werd verstoord, steeds meer en krachtiger, en dat er toenemende vraag kwam naar het Evangelie der Schriften.

Gelijk wij later zien zullen, zijn de Sadrachkringen [1]) nà het heengaan van den ouden Kjahi, (Nov. '24) weer in verbinding gekomen met de Gereformeerde Zending en achteraf is gebleken hoe God, Wiens wegen zooveel hooger zijn dan de onze, toch in die smartelijke ervaringen *voorbereidend* gewerkt heeft tot de komst van Zijn Koninkrijk naar de Schriften.

Een maar enge blik is bij het zendingswerk allerminst gewenscht.

Zoo kan men zich blind staren op het armelijk overblijfsel van de maar enkele gemeenten, dat den Gereformeerden Kerken bij het groote verlies in 1899 is gelaten; en dan gaan klagen, als eens de Joden bij het moeiijk en langzaam vorderen van den Tempelherbouw: „'t Is een dag van toch maar kleine dingen!"

Doch de Heere God, Wiens gedachten zooveel hooger zijn dan de onze, heeft daarin toch nog zulk een bewarenden zegen Zijner genade gegeven „dat er van de gemeenten nog net zooveel overbleef, dat het een grondslag kon worden voor den tegenwoordigen toestand; . . . laat ons nooit vergeten, dat Scheurer zijn werk niet had kunnen doen, de medische dienst zich niet flink had kunnen ontwikkelen, de Keucheniusschool geen jongens ter opleiding had gekregen, de lagere scholen en de colportage-arbeid zich niet hadden kunnen opheffen, ja zelfs de ontwikkeling van het Christelijk-Hollandsch onderwijs belangrijk belemmerd ware geworden, als wij geen houvast gehad hadden aan die kleine kringetjes Christenen, uit de vroegere periode, niettegenstaande al de verwaarloozing overgebleven". [2])

---

[1]) destijds geschat op pl.m. 20.000 belijders. Mevr. v. Andel, Islam en Christendom, 3e druk, 195 — [2]) Esser t.a.p. blz. 62

HOOFDSTUK VIII

Zendingsgeschiedenis: De Nieuwe Koers

Vraag naar de Zendingsbeginselen. De periode van 1861—1899 eindigde, gelijk wij zagen, met de ineenstorting van het hoog en breed opgetrokken gebouw, dat de N.G.Z.V. eens in Midden-Java het hare noemen mocht.

Aan restauratie viel niet meer te denken; genoegen moest de Geref. Zending nemen met het armelijk overschotje van enkele posten; zij stond buiten de Sadrach-gemeenten en zou er ook buiten blijven! [1])

Doch middelerwijl die ruïneering in Midden-Java plaats greep, kwam er juist hier te lande een keer ten goede, door het ernstig zoeken naar een hechten grondslag voor het zendingswerk en daarmede ook voor den bouw van Christus' Kerk op het zendingsveld.

De vraag naar de juiste zendingsbeginselen had de harten gegrepen, roepend om de oplossing.

Altijd door was in de kringen der N. G. Z. V. wel gevoeld, (in andere kringen b.v. het N. Z. G. was dat ook zoo), dat het met de uitzending der „kweekelingen" niet in orde was; naar de gereformeerde beginselen toch behoorde hun ordening te geschieden, niet door een vereeniging, noch ook door één of meer predikanten, maar door de Kerk. En steeds had men ook, bij gebrek aan beschikking over een Kerk binnen de grenzen der Ned. Herv. Kerk, „er wat op gezocht". Broeder Vermeer was geëxamineerd en geordend door „de Haagsche Commissie" [2]); en hoewel strijdig met haar beginselen, nam de N. G. Z. V. die ordening toch maar als wettig aan. Br. Bieger werd geordend door Ds Theod. J. Meijer, opvolger van Ds Schwartz te Amsterdam, de eerste en de laatste maal, dat de ordening namens de N. G. Z. V. zelve gebeurde. Br. Wilhelm en br. v. Alphen werden uitgezonden door de

---

[1]) Zie evenwel mededeelingen op blz. 176 — [2]) Gangbare naamgeving voor de „Commissie voor de zaken der Protestantsche Kerk in Neêrlands O. en W. Indiën" (benoemd 4 Sept 1815.)

Kerk van Renkum; maar feitelijk had zij binnen de Ned. Herv. Kerk geen uitzendingsrecht.

Na de Doleantie klonk al luider de roep, niet maar om overdracht van het zendingswerk aan de kerken, doch tegelijk ook om „Kerkelijke Zending". Is de vereeniging van de Chr. Geref. Kerk en de Ned. Geref. Kerken feit geworden, en heeft de N. G. Z. V. haar arbeid aan de gezamenlijke Kerken overgegeven, dan komt de vraag naar de zuivere beginselen al krachtiger op den voorgrond.

Bij wijze van overgangsmaatregel waren de zaken der Zending in handen gelegd van een zendingscommissie, bestaande uit de leden der Zendingscommissie der Chr. Geref. Kerk èn de Deputaten der Ned. Geref. Kerken, en daaraan nog toegevoegd de Zendingsdirector Ds J. H. Donner; deze Zendingscommissie, bijgenaamd „Heeren Zeventienen", uit herinnering aan de dagen der O. I. Compagnie, werd door de Synode van Dordrecht (1893) bestendigd, maar dan als Deputaten der Synode, met opdracht om, na de overname van het zendingswerk uit de handen der N. G. Z. V., de zendingszaken gaande te houden en tevens de volgende synode te dienen van advies inzake de „inrichting van den zendingsarbeid" [1]).

Tengevolge van een levendige discussie, in de kerkelijke pers kwam het geding al heel spoedig te staan: centralisatie of decentralisatie. Kort uitgedrukt, beteekende dit, dat de voorstanders der centralisatie de Zending wilden doen uitgaan van al de Gereformeerde Kerken in Nederland gezamenlijk, en die der decentralisatie van de plaatselijke Kerk afzonderlijk [2]).

Onder den titel „De Plaats der Zending onder Heidenen en Mohammedanen", gaf één van de Deputaten der Gener. Synode, Ds J. H. Feringa, een brochure uit, waarin hij, na een breede beschouwing (ook van de Compagnie-Zending) tot deze conclusie kwam:

„De Zending moet uitgaan van de gezamenlijke Kerken van gelijke belijdenis en kerkregeering in één land, in hare Generale Synoden vereenigd, die door personen als Deputaten

---

[1]) Acta, art. 106 en 107, blz. 123 en 124 — [2]) zie nader: Rapport aan de Synode van Middelburg blz. 51—60.

hare besluiten doen uitvoeren" (blz. 66); terwijl hij in zijn slotstuk (blz. 67—78) trachtte, om de niet minder dan 40 bedenkingen, van verschillende zijden tegen de centralisatie ingebracht, te ontzenuwen.

Bij zoo weinig eenstemmigheid in den lande, kon het moeilijk anders, dan dat het rapport der Zendingsdeputaten aan Middelburgs Synode (1896), waarvan Ds Feringa de auteur was, de centralisatie-idee voorstond en verdedigde, en dat tegelijk een minderheid uit „Heeren Zeventienen" een nota indiende, om voor de decentralisatie het pleit te voeren; die nota was onderteekend door de Predikanten N. A. de Gaay Fortman en L. Wagenaar.

Om maar dadelijk de kern van het door Zendingsdeputaten ingediende rapport te vatten, zij vermeld, dat voorgesteld werd, om „de naar Art. 30 Kerkenordening samenwerkende Gereformeerde Kerken in Nederland haar arbeid ten dienste der Zending naar buiten (te doen) verrichten door 5 Deputaten, die zij in hare Generale Synode benoemen en instrueeren; deze Deputaten zijn in hun vergadering tot besluiten bevoegd, mits alle 5 Deputaten tijdig zijn opgeroepen en ook den Provincialen Deputaten tijdig kennisgeving is toegezonden van tijd en plaats der vergadering"[1]). Ter verdediging hiervan voerden Ds Feringa en ook Ds Lion Cachet in de Synodale Vergadering onder meer aan, dat geen enkele Kerk afzonderlijk zending zou kunnen drijven, financieel niet, doch ook zakelijk niet, omdat zij, door gemis aan der zake kundige mannnen, de bekwaamheid er toe zou missen; dat het nu eenmaal noodzakelijk was, de leiding te geven aan deskundige mannen, die dan als vanzelf door de Synode zouden te benoemen en te instrueeren zijn, om in opdracht van de Synode al de zendingszaken te doen.

Dat anderen, onder wie Dr L. Wagenaar, zulk een deskundig vijfmanschap niet wilden, laat zich verstaan; de oude Zendingscommissie der Christelijke Gereformeerden met 10 Deputaten, uit elke provincie één, was dan toch altijd nog veel meer een kerkelijke vergadering dan een samenkomst van 5 experts in de Zending.

---

[1]) Rapport blz. 64

Op magistrale wijze heeft toen Dr A. Kuyper de „centralisatie" en het deputatenvoorstel onder handen genomen; als rapporteur der commissie van prae-advies betoogde hij: „Centralisatie beteekent volstrekt niet, gelijk de meerderheid beweert, eene saamwerking van alle Kerken, noch ook, gelijk de minderheid staande houdt, „dat aller arbeid in één middenpunt samenloopt", maar heel anders, dat alle macht, actie en arbeid van het middenpunt naar de deelen uitgaat; terwijl decentralisatie het stelsel is, waarbij de macht en de actie zelfstandig optreedt in de afzonderlijke levenskringen. Ware hierbij nu alleen een verschil van woordenkeus in het spel, zoo zou uwe commissie hierop uwe aandacht niet vestigen; maar, gelijk meestal, zoo heeft ook hier het verkeerd gekozen woord aan Deputaten parten gespeeld. Want wel stellen zij het voor, alsof zij niet anders bedoelen, dan dat alle Kerken hun zendingsarbeid gezamenlijk zouden verrichten, maar feitelijk dragen zij een regeling voor, waarbij schier alle macht en actie niet door de gezamenlijke Kerken wordt uitgeoefend, maar door de gezamenlijke Kerken wordt overgedragen op een college van vijf experts voor de Zending.... Dit nu is heel iets anders dan een arbeiden in de Zending van alle Kerken gezamenlijk".

„Het is metterdaad het scheppen van een centrum, buiten de kerkelijke vergaderingen, opdat van dit centrum alle missionaire actie uitga. Dit nu komt aan uwe commissie voor niet wel met de gereformeerde beginselen van kerkregeering in overeenstemming te zijn. Volgens die beginselen kunnen alleen kerkelijke vergaderingen de actie dier Kerken tot openbaring brengen, hetzij doordien zij zelve handelend optreden, of wel doordien zij een bepaalden last aan Deputaten opdragen, in dien zin, dat deze nooit gevolmachtigd, maar altoos alleen lasthebbend zijn, niets dan dien last mogen uitvoeren en de beoordeeling van die uitvoering aan de vergadering hebben te laten. Laat men daarentegen Deputaten aanstellen met een algemeen mandaat, zoodat gedeputeerden zelven bij meerderheid van stemmen beslissen en handelen naar goedvinden, dan schept men een afzonderlijk college, waaraan men de macht der Kerken overdraagt; een soort college, dat geen kerkelijke vergadering is, en dat niet orgaan

der Kerken, maar der Kerken voogdes wordt. Dit nu is metterdaad centralisatie, maar centralisatie in verkeerden zin, gelijk die wel in het hiërarchische, maar niet in het gereformeerde stelsel van kerkrecht thuis hoort".

Ook bracht hij de breede reeks van acht argumenten, door de meerderheid der Deputaten tot staving van haar gevoelen in het rapport aangevoerd, ter „toetse", om die stuk voor stuk, niettegenstaande het gedurig hoofdschudden van Ds Lion Cachet, te bestrijden en te weerleggen; met de slotsom, „dat er metterdaad niet één argument is, dat ons recht of bevoegdheid zou geven, laat staan ons zou noodzaken en dwingen, om een stelsel te aanvaarden, dat met onze beginselen van kerkrecht onvereenigbaar is" [1]).

Toch kon ook de voorslag van de minderheid, met haar aanbevelen van het stelsel der decentralisatie, geen algeheele instemming verkrijgen, omdat, gelijk Dr A. Kuyper 't uitdrukte, „het uwe commissie voorkomt, dat haar plan te sterk en te eenzijdig naar de plaatselijke autonome Zending overhelt, en te weinig het gemeenschappelijk karakter van de gezamenlijke missies tot zijn recht doet komen".

Zoo eindigde hij met dit voorstel, dat „alvorens tot het ontwerpen van een regeling over te gaan, de Synode zich eerst zou uitspreken over de beginselen en grondtrekken, die behooren gevolgd te worden, en dat zij, indien mogelijk, althans het in schets brengen van die grondtrekken nog in deze Synodale samenkomst ten einde poge te brengen, en Deputaten aanwijze om haar hierin te dienen" [2]).

De Synode nam dat voorstel aan en benoemde tot Deputaten Prof. Dr H. Bavinck, Ds W. H. Gipsen, Prof. Dr A. Kuyper, Prof. Dr F. L. Rutgers, Dr L. Wagenaar, benevens twee B. B. ouderlingen [3]).

Nog altijd de vraag naar de zendingsbeginselen aan de orde!

Vaststelling der Zendingsbeginselen. Nog tijdens de Synode komt de benoemde commissie gereed met haar schets van de beginselen en grondtrekken, die de Zending der Kerken op het arbeidsveld in Indië leiden moeten.

---

[1]) Acta, 1896, art. 62, blz. 28—33 — [2]) Acta, 1896 blz. 34 — [3]) Acta, 1896 blz. 42

Tot zoo snelle afwerking was zij in staat, zeker niet 't minst door de uitnemende voorlichting van Prof. Dr F. L. Rutgers, den uitstekenden kenner van Voetius' Politica Ecclesiastica.

Schrijver dezes wees in een „Kort Naschrift" op een vertaling van Voetius' tractaat „de Plantatione Ecclesiarium"[1]) aan, „dat het (te Middelburg ingediende) rapport over de beginselen der Zending in hoofdzaak dezelfde verdeeling der stof heeft als Voetius in zijn tractaat"; en dat er „overeenkomst is in de orde van behandeling, hoewel de uitwerking in 't Middelburgsche rapport een gansch andere is, de belichaming der gereformeerde gedachte, niet van de zeventiende, maar van de ten einde spoedende negentiende eeuw"[2]).

Zóó weinig was dan ook ditmaal het „haastige spoed zelden goed" van toepassing, dat de Synode bij de voorlezing van het rapport, niet maar aanstonds geheel oor was, doch ook aldra met de daarin geboden uiteenzetting der beginselen haar algeheele instemming betuigde; ja, zóó sterk was de uitzondering op de daareven genoemde spreuk, dat deze ter Synode van Middelburg vastgestelde beginselen door het overgroote deel der Kerken met geestdrift daarna ontvangen, en zelfs in later tijd de Magna Charta van de gereformeerde Zending geheeten zijn.

Slechts een beknopt overzicht kunnen wij hier ter plaatse geven; wie de te Middelburg getrokken „groote lijnen" naderbij wil bezien, neme van het rapport zelf ernstig nota; het loont de moeite, want het is ook voor de kennis der zendingstheorie in het algemeen zeker van niet geringe beteekenis.

1. Kenmerkend gereformeerd vangt de beginselenschets aan met als *doel* der Zending te stellen: de verheerlijking van God. „Want wel komt die verheerlijking het duidelijkst uit, waar ze tot redding der verlorenen leidt en alzoo den wonderen rijkdom van de genade en ontfermingen Gods doet schitteren, maar toch mag het doel der Zending daartoe niet bepaald. Ook waar ze niet tot redding, maar tot verharding leidt, loopt ze uit op hetzelfde hoogste einde." Dienovereenkomstig heeft de Zending in haar arbeid

[1]) Van de Planting der Kerken — [2]) Zie: Ds D. Pol. „Gijsbertus Voetius' Tractaat over de Planting en de Planters van Kerken"; blz. 76; wie bestudeerd is, leze: Dr H. A. van Andel, „De Zendingsleer van Gijsbertus Voetius".

God te dienen, ziende in het gebod en blind in de uitkomst.

2. *Wie zendt?* Naar Matth. 28 : 19 en Handel. 13 : 1 v. v. is de Zending de taak van de Kerk; niet van de Kerk als gezamenlijk begrip, maar van de plaatselijke Kerk, hoewel bij de Zending ook het kerkverband tot zijn recht moet komen. Aan de plaatselijke geïnstitueerde Kerk is de Bediening van Woord en Sacramenten gegeven; zij alleen kan dus ook uitzenden, maar naar eisch van kerkverband moet zij zich voegen en schikken naar wat de gezamenlijke Kerken, naar den Woorde Gods, vaststellen.

3. De *te zenden personen* moeten personen in het ambt zijn; „wel kan de Kerk allerlei door niet-ambtelijke personen doen verrichten, hetzij op paedagogisch, medisch, bouwkundig, juridisch of financieel gebied, maar bij de Bediening van het Woord, en van den Doop, en van het Avondmaal en bij de uitoefening van de tucht, kortom bij de hanteering van de sleutelen des Hemelrijks is zij, èn hier èn overal, aan het ambt gebonden"; daarom moeten deze personen zijn Dienaren des Woords, die hun ambt aan een plaatselijke Kerk ontleenen. De naam Zendeling make daarom plaats voor dien van missionair Predikant. Alleen moet „niet aan een plaatselijke Kerk toegestaan te zenden, zonder dat de gezamenlijke Kerken den voorgestelden Dienaar voor zijn dienst bekwaam hebben gekeurd, zoo wat leeftijd en gezondheid, als talent voor de talen en kennisse betreft".

4. *Tot wie men zendt?* Tot alle creatuur! Maar „niet alle creatuur is ons even bijzonder aangewezen, nu onder Gods bestel een bevolking van bij de dertig millioenen aan ons volk in koloniaal bezit is toevertrouwd. Vanzelf ligt de roeping onzer Kerken allereerst in Oost- en in West-Indië. En wederom „ook op dat terrein is niet elke groep menschen even belangrijk. Een Zending in het hart van Borneo zou minder inwerken op heel onze koloniale bevolking, dan een Zending op Java. Hoe meer op het middenpunt van onze koloniën gewerkt worde, hoe krachtiger onze invloed zal zijn. De aanwijzing voor onze Kerken is daarom ongetwijfeld, om haar hoofdkracht op het hoofdvolk te richten". Om zich dáár dan te wenden tot het volk en daardoor tot de enkele personen in het volksverband, naar het voorbeeld van Christus en de apostelen.

„Waaruit voor ons de regel volgt, dat wij niet volstaan kunnen met eenige schuilende Javanen in hun dessa op te zoeken, maar dat wij ons minstens evenzoo *tot het volk* in zijn middenpunt, in zijne leidslieden, in zijne hoofden en gelederingen hebben te wenden. Atomistische Zending werkt alleen op die enkele, nu levende personen; eene Zending, die zich ook op het volk richt, zet het volksbewustzijn om, verandert de gezindheden en draagt vrucht voor de toekomst".

5. Bij de *methode* der Zending blijve aanwending van geweld buitengesloten; worde ook gemeden Rome's werkwijze „om eene Kerk, enkel uit gezondene ambtsdragers bestaande, te stichten, daarin de personen te lokken, en te zien, of men zoo invloed op het tweede geslacht kan oefenen; onze zendingsmethode mag geen andere zijn, dan die van overtuigen; door dit overtuigen, wie niet geloofde, tot geloof brengen; en de aldus als geloovigen openbaar gewordenen vergaderen in Kerken".

Een geheel nieuwe koers werd genomen, door Dienst des Woords, schooldienst en medischen dienst in de personen der uitgezondenen te scheiden; schooldienst en medische dienst zouden voortaan als hulpmiddelen der Zending gebruikt moeten worden, met dien verstande evenwel, „dat de Kerken, waar zij deze voorbereidende en helpende middelen mogen aanwenden, ze nimmer met het ambt vereenzelvigen mogen".

Komt het tot kerkstichting, dan „is de Dienaar des Woords van zulk eene Kerk Dienaar van die Kerk, haar geleend, of door haar in het ambt gesteld, en geheel van den Kerkeraad afhangende. Een gezonden Dienaar des Woords, die deze Kerk help stichten, kan niet tegelijk haar Dienaar en die van zijne ziendende Kerk zijn. En ook de financieele steun aan hem geboden moet dan, bij leening, niet aan hem, maar aan zijne Kerk gezonden worden". [1])

De Zending bediene zich van „helpende personen", die in Indië op de Keucheniusschool worden opgeleid, doch nooit als ambtelijke personen mogen worden beschouwd". En „daar er in Christus is noch Jood noch Griek, en dus ook noch

---

[1]) Dit is eenigszins anders in de practijk geregeld: zie volgend hoofdstuk blz. 232.

Javaan noch Nederlander, moeten de geloovigen op Java, van wat ras of natie ook, in ééne Kerk saamleven en mag alleen verschil in belijdenis, kerkregeering en taal hen scheiden" [1]).

6. *Het Verband der Zending.* De overheid hebben de zendende Kerken te eeren, en (voor zoover dat niet in conflict komt met haar roeping) de regeling der Overheid te volgen. „Maar evenzeer rust op de Kerken in Nederland de plicht, om door inwerking op de Overheid en het Staatsbestuur hier te lande uit de gemaakte regeling alles te verwijderen, wat òf de Zending, òf het stichten van Kerken in Indië, òf het bloeien dier Kerken zou belemmeren".

Bij aanraking met anderer zendingsarbeid is, ook bij afzonderlijke groepeering, de eenheid van het lichaam van Christus te handhaven, opdat tegenover den Islam duidelijk naar voren trede de solidariteit van allen, die den Christus als Zone Gods en Zaligmaker belijden.

Over de „Grondtrekken voor de regeling van den arbeid der Zending", waarin allerlei artikelen voorkomen in zake uitzending, terreinkeuze enz. en over de „Voorstelling van wat het zendingswerk moet worden", waarbij de gedachte werd geopperd, om zich op ééne residentie te concentreeren, en over de „Overgangsmaatregelen", die niet minder dan elf stel Deputaten, in het geheel 40 personen, voor den dienst der Zending zouden brengen, kan hier gezwegen worden, omdat de Synode, ondanks den aan deze voorgestelde regeling geschonken bijval, toch besloot, naar de vastgestelde beginselen de zaak der Zending nader te regelen en een opdracht, om op de volgende Synode een conceptregeling, volgens die grondlijnen, in te dienen, gaf aan: Prof. Dr H. Bavinck, Ds J. H. Donner, Prof. Dr A. Kuyper, Ds L. v. d. Valk, Prof. Dr F. L. Rutgers en Ds B. v. Schelven.

Het uitwerken der beginselen. Gelijk wij zagen, is de „vraag naar de beginselen" door het te Middelburg uitgebrachte en aangenomen rapport tot oplossing gekomen.

De decentralisatie, hoezeer door mannen van naam op

[1]) over de vraag, niet van *ras*- doch van *taal*verschil, zie hoofdstuk X blz. 236

zendingsgebied aangevallen, heeft de zege behaald.

Thans vraagt onze aandacht het uitwerken der beginselen, zooals de te Middelburg benoemde Deputaten zich daarvan hebben gekweten.

Tijdig, een halfjaar vóór de te Groningen te houden Synode, zijn zij met hun werk klaar en bieden zij den Kerken een concept-Zendingsorde aan.

Merkwaardigerwijze hebben zij een niet geheel met de te Middelburg vastgestelde beginselen strookende richting genomen; zij willen zoo ongeveer alles doen regelen niet „van onderen op", maar „van boven af"; de als niet-gereformeerd veroordeelde en ter voordeur uitgeworpen centralisatie is ter achterdeur weer binnengekomen.

Zwaar valt het aan Ds H. Dijkstra dan ook niet, om in zijn brochure „De Concept-Zendingsorde besproken en geamendeerd" een in den vorm zachte, doch in de zaak nog al rake critiek te oefenen.

Hij beweert niet alleen, maar bewijst, dat in Middelburg de critiek ging tegen de algemeene Deputaten, die alles beheerden en alles in hun macht hadden; van de algemeene Deputaten mocht geen stukje of brokje heel blijven. De slinger slaat nu weer naar den anderen kant door; deze Orde geeft wederom een zeer uitgebreide en algemeene macht aan de algemeene Zendingsdeputaten der Generale Synode. De geest der Deputaten, die in Middelburg zijn gedood en plechtig begraven, spookt kennelijk nog rond en wreekt zich op de broeders, die deze concept-orde hebben moeten opstellen".

Met recht kan hij zelfs aan zijn ironie den vrijen teugel laten, gelijk hij, na de (voorgestelde) 38 (zegge acht en dertig) bevoegdheden der zeven Zendingsdeputaten te hebben opgesomd, dat doet in den ietwat ondeugenden uitroep: „Of de geest der doode Zendingsdeputaten ook nog rondspookt, of die ook nog macht heeft! Ik hoor de beenderen van sommigen hunner in hun officieele kist rammelen van pret!"

In zijn nog al veelvuldige amendementen wijst hij telkens naar de te Middelburg aangenomen beginselen terug en neemt hij 't voor de decentralisatie onversaagd op.

Zóó overtuigend is zijn woord, dat men alom in den lande, naar al heel spoedig blijkt, hem gelijk geeft; in de te Middelburg

getrokken lijn wenscht men te blijven en voort te gaan.

De ter Synode van Groningen (1899) benoemde Commisssie van prae-advies, bestaande uit twaalf broeders (Dr A. Kuyper, wegens ziekte zijner vrouw er niet bij) is ook al heel spoedig met haar oordeel over de ingediende concept-Zendingsorde gereed: dit ontwerp wil zij, nu wel niet onder, maar dan toch wel van de tafel leggen.

Een door Ds Dijkstra daarop bij de subcommissie nog ingediende „Zendingsorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland" kan in den kleinen deputatenkring wel instemming vinden, maar blijkt toch te haastig in elkaar gezet, om als voorstel aan de Synodale vergadering in aanmerking te kunnen komen.

Dientengevolge besluit de Synode „ditmaal slechts eenige hoofdbepalingen (in het geheel een tiental) vast te leggen, volgens welke in het eerstvolgend driejarig tijdvak te handelen zij, en overigens de meest mogelijke vrijheid te laten, in de hoop, dan over 3 jaren tot vaststelling eener Zendingsorde te kunnen komen."[1]) Tot dat doel benoemt zij Deputaten, 10 in getal[2]). De decentralisatie heeft nog eens gezegevierd en het „uitwerken van de beginselen" is nog altijd aan de orde!

Nog den eigen dag van de sluiting der Synode komen de benoemde Deputaten te samen en kiezen tot moderamen: Ds H. Dijkstra, Praeses; Dr J. Hania, Scriba, Ds W. Breukelaar, Quaestor en Ds H. Hoekstra, Assessor.

Geleerd door de ervaring, zoowel te Middelburg als te Groningen aan het licht gebracht, dat al zijn er deugdelijke beginselen, toch de nadere toepassing daarvan voor de practijk nog niet zoo gemakkelijk is, vatten de Deputaten de hun aangewezen taak met allen ernst aan. Naar de te Groningen bij de subcommissie al gepresenteerde Zendingsorde van Ds Dijkstra, stellen zij een ontwerp op; dat wordt ter beoordeeling opgezonden naar Java, en ook ter overweging aangeboden aan de zendende Kerk van Utrecht. De Kerk van Utrecht had n.l. de in '96 geopende gelegenheid, om met steun uit de generale zendingskas zendende Kerk te worden, met beide handen aangegrepen.

Met de daarop ontvangen op- en aanmerkingen doen

---

[1]) Acta. Art. 82, blz. 37 — [2]) Acta. Art. 111, blz. 54.

Deputaten hun winst; ettelijke vergaderingen, waarin principieele en practische discussies worden gevoerd, houden zij; zoo komen zij tot overeenstemming in het opstellen van de „Concept-Zendingsorde voor de Gereformeerde Kerken in Nederland", die aan de Synode van Arnhem (1902) zal worden voorgelegd.

De ontvangst ter Synode van Arnhem is geheel anders dan met het Concept ter Synode van Groningen het geval was; *zij* is al aanstonds bereid den dank uit te spreken aan de 10 Deputaten „voor den veelvuldigen arbeid aan dit ontwerp besteed" en met enkele kleine wijzigingen neemt zij deze concept-Zendingsorde aan; in de zitting van Vrijdag 15 Augustus „brengt de Praeses de Zendingsorde in haar geheel in stemming; met algemeene stemmen wordt zij vastgesteld". [1]).

Zes jaren zijn heengegaan, vóór het „uitwerken der beginselen" zijn beslag heeft gekregen; doch met de Zendingsorde van Arnhem is men nu ook tot vastheid èn in het principe èn in de practijk gekomen.

't Brengt alom in den lande een gevoel van rust, nà al het geschrijf en gewrijf over de juiste regeling van den zendingsarbeid, dat de Zendingsorde unaniem is goedgekeurd, èn dat de zendingsactie nù den goeden en hechten grondslag hebben zal, die goede verwachtingen biedt voor den verderen bouw van geheel het zendingswerk.

De Toepassing der beginselen. Laat ons, na dit kort historisch overzicht, nu zien, hoe de te Middelburg vastgestelde beginselen in de Zendingsorde van Arnhem hun toepassing hebben verkregen!

Stipt houdt de Zendingsorde zich aan de decentralisatie, dus aan de Zending door de plaatselijke Kerk:

Art. 13 en 14: „De Zendingsarbeid geschiedt door de plaatselijke Kerk, al of niet in samenwerking met andere Kerken; samenwerking van meerdere Kerken geschiedt naar de volgende regelen: een Kerk kan zich vereenigen met enkele Kerken harer Classis, mits niet zonder goedkeuring der Classis. Zij kan zich ook vereenigen met alle Kerken harer Classis,

[1]) Acta. Art. 34, blz. 21

mits niet zonder goedkeuring der Part. Synode. Een Classis kan zich vereenigen met andere Classes harer provincie, evenmin zonder goedkeuring der Part. Synode. Classes van onderscheidene provincies of geheele provinciën kunnen zich ook vereenigen".

Zóó sterk is dit beginsel gehandhaafd, dat geheel buitengesloten is gebleven de uitzending door een Classis; in de dagen der Compagnie-Zending gebeurde dat wel; niemand minder dan Voetius verdedigde het: „Wanneer één plaatselijke Kerk met haar consistorie uitzendt, waarom zouden dan meerdere Kerken, verbonden door middel van hare gedelegeerden, het niet mogen doen?" [1]) Ook nog op de Synode van Groningen bleek er verschil van inzicht over dit punt: „Bij de discussie wordt er door sommige broeders op gewezen, dat het volstrekt niet vast staat, dat de beroeping van een Dienaar des Woords slechts door ééne plaatselijke Kerk en niet door eene Classis mag geschieden. Dit gevoelen wordt door andere broeders bestreden." [2])

Met beslistheid neemt evenwel de Zendingsorde stelling voor de Zending door de plaatselijke Kerk.

Daartegenover wordt de regeling der samenwerking van een plaatselijke Kerk met andere Kerken geheel niet aan banden gelegd; daarin laat de Zendingsorde zoo goed als algeheele vrijheid. Alleen behoeft alle samenwerking tusschen een Kerk met andere Kerken de goedkeuring der naast-meerdere vergadering. In de practijk is het dan ook zóó geloopen, dat er b.v. in de regeling der drie Noordelijke provincies, Groningen, Drente en Overijsel (voor de Soemba-Zending) en die van Amsterdam met de Kerken van Noord-Holland (voor de Zending in de Vorstenlanden, later alleen in Djokjakarta) nog al eenig verschil is.

Naar dit met vastheid genomen standpunt moet nu ook de beroeping, de bevestiging en de uitzending geschieden door een plaatselijke Kerk, en is ook de missionair Predikant aan die plaatselijke Kerk als Dienaar verbonden.

Daarom is naar Art. 8 „de beroepende Kerk gehouden te zorgen voor alle uitgaven, welke de door haar gekozen

[1]) Zie: Ds D. Pol, t. a. p. blz. 41 en 76 — [2]) — Acta. blz. 38

Zendingspost met zich brengt".

Voor de bijdragen der medewerkende Kerken, als ook voor haar medezeggenschap in de zaken van den zendingsarbeid kan een accoord gemaakt worden; daarin laat de Zendingsorde weer vrijheid; niet van „boven af" wil zij dat regelen; dat moet „van onderen op" tot beslissing komen; alleen de leiding van het werk op het zendingsterrein moet bij de zendende Kerk blijven berusten.

Om nu echter tegen deze zoo sterke decentralisatie tegenwicht te hebben, geeft de Zendingsorde aan de Deputaten der Generale Synode voor de Zending (uit elke Particuliere Synode één), onderscheidene bevoegdheden, in zake:

a. de keuze van een Zendingspost; naar Art. 1 en 2 „wordt het Zendingsterrein van de Gereformeerde Kerken in Nederland door de Generale Synode bepaald. Elke Generale Synode wijst op het Zendingsterrein eenige plaatsen aan, met nauwkeurige bepalingen van elks grenzen, welke aan kerken, die willen uitzenden, allereerst worden aanbevolen. Een kerk, die een aangewezen plaats wil bezetten, geeft daarvan kennis aan de Deputaten der Generale Synode voor de Zending. Bij meer aanvragen om eenzelfde plaats, beslissen die Deputaten" [1]);

b. de goedkeuring van de aan den uit te zenden Dienaar of Arts en Verpleegster te geven instructie, Art. 3 en 12;

c. de geschiktheid van een beroepene, die ouder is dan 30 jaar, Art. 7 [2]);

d. het al of niet voldoende-zijn van het uit te keeren tractement, Art. 8; (te voren was het gevaar, dat de Zendeling gebrek had te lijden, niet geheel denkbeeldig) [3]);

e. „alle gevallen van uitzending en van accoord, hetwelk tot gezamenlijke uitzending moet leiden, Art. 18;

f. „alle geschillen tusschen Kerken onderling, alsmede tusschen Kerken en Dienaars op het Zendingsveld, nadat gebleken is, dat deze zaken door Classes of Provinciale Synoden niet

---

[1]) Thans is het zendingsterrein geheel verdeeld; (op Bandjarnegara na); sinds jaren wees de Generale Synode geen plaatsen meer aan, en vroeg ook geen kerk om een plaats. — [2]) Later is 30 veranderd in 33 jaar. — [3]) Bij het wegvallen van het motief, is deze bepaling een doode letter geworden

konden worden beëindigd en geen uitspraak van de Generale Synode kan worden afgewacht, Art. 18.

Bovendien hebben de Deputaten der Generale Synode voor de Zending te behartigen de zaken van algemeen belang; zij hebben:

a. de leiding van de „school ter opleiding van Inlandsche helpers voor de drieërlei diensten", Art. 11; deze diensten zijn naar Art. 9 drieërlei: „Nevens den Dienst des Woords worden op het Zendingsterrein hulpdiensten ingericht. Deze zijn tweeërlei: schooldienst en medische dienst." In zijn boekje „De Nieuwe Koers in onze Zending of Toelichting op de Zendingsorde", merkt Ds Adriaanse op: „Door dat eerste woord „nevens" te kiezen, spraken de Kerken duidelijk uit, dat zij in zake de hulpdiensten zijn blijven staan op het standpunt, te Middelburg gekozen. In het bekende rapport, in de Synode van '96 aanvaard, wordt van die beide diensten gezegd, dat het „voorbereiding en hulpmiddel", maar geen Zending is. Dat die hulpdienst geen Zending is, dient altoos wel in het oog gehouden te worden" (blz. 22 en 23). Later is dat geworden: de Keucheniusschool te Djokja (gesloten medio '35), de Theologische Opleidingsschool te Djokja en die op Soemba, en tot 1 Augustus '34 de Holl. Inlandsche Kweekschool te Solo (Hollandsche opleiding van Inheemsche onderwijzers); daarna weer de Opleidingsschool voor volksonderwijzers te Solo (geopend 1 Aug. '37).

b. het beheer der algemeene zendingskas, waarin de „Kerken, die niet (hetzij alleen of ook in gemeenschap met andere Kerken) zelven uitzenden, storten de opbrengst van alle contributiën, giften, schenkingen, erflatingen en collecten, en de andere Kerken minstens één tiende deel van alles, wat bij haar inkomt", Art. 25;

c. de zorg voor subsidie-uitkeering aan „geïnstitueerde Kerken in Indië, bij wier welstand de Zending belang heeft", Art. 26; dit betrof de Kerken van Batavia en Soerabaja. Later is dat geworden: financiëele steun voor het zendingswerk dier Kerken; waarbij ook Medan nog is gekomen. Te Batavia heeft de Maleische gemeente een eigen predikant Ds Izaak Siagian. De zendingspost van Soerabaja, Pesapen, is overgedragen aan het Ned. Zend. Genootschap, dat reeds

te Soerabaja arbeidde; thans verzorgt Soerabaja de Zending van Makassar, (Ds H. v. d. Brink), met medewerking van de Geref. Kerken van Semarang en Malang. De Kerk van Medan werkt onder de naar Sumatra's Oostkust geëmigreerde Javanen [1]).

d. ook bezorgen zij de uitgave van één of meer zendingsorganen. (art. 21 Z. O.).

Bezworen is op deze manier het gevaar voor al te sterke decentralisatie, voor te eenzijdig-plaatselijke autonome Zending, waarbij „het gemeenschappelijk karakter der gezamenlijke missies" te weinig tot zijn recht zou komen.

En behalve, dat de Z.O. op zoo gelukkige wijze de verdeeling treft tusschen wat de plaatselijke Kerk toekomt en wat voor een behoorlijke gemeenschappelijke regeling onmisbaar is, bepaalt zij ook nog de verhouding tusschen de leiding hier te lande en de arbeiders in Indië:

Art. 15 luidt: „De Dienaren des Woords, de onderwijzers en de artsen op het zendingsterrein houden algemeene vergaderingen en elke categorie houdt afzonderlijke vergaderingen.

De Dienaren des Woords van de Kerken van Europeanen op Java wonen deze vergaderingen bij als adviseerende leden.

Tot de afzonderlijke vergaderingen van de eene categorie hebben de arbeiders van de twee andere toegang met adviseerende stem.

Het karakter van die vergaderingen is tweeledig:

a. zij adviseeren èn in zaken, die door de gezamenlijke kerken moeten beslist worden, èn in zaken, die een zendende kerk heeft te regelen;

b. zij beslissen in ondergeschikte huishoudelijke zaken, wanneer de practijk op het zendingsterrein hiertoe noodzaakt" [2]).

De beteekenis dezer bepalingen zit hierin, dat het advies der zendingsarbeiders in verreweg de meeste gevallen zal worden opgevolgd, vooral zoo er bij hen algeheele éénstemmigheid is. Toch blijft de beslissing bij de Kerken in

[1]) Kort overzichtje: Jaarboek Gereformeerde Kerken, 1939 blz. 375. Zie voor het zendingswerk van de Kerk van Palembang in de Lampongs: hoofdstuk X blz. 243 — [2]) Deze samenkomsten worden gehouden te Djokja, n.l. Paschen, Augustus en November. 3 maal per jaar

Nederland, en bij de mannen, aan wie voor bepaalde zaken een mandaat is gegeven.

Weer een gelukkige vondst! Gebroken met het stelsel van centrale leiding in Nederland en het daaraan verbonden en nog al groote sommen eischende Directeur- en Inspecteurschap, en toch ook weer voorkomen, dat de Kerken en leidende personen hier te lande niet veel meer dan knechten der zendingsarbeiders zouden worden.

Deze zich tot de hoofdzaken bepalende beschrijving, hoe de te Middelburg vastgestelde beginselen in de Zendingsorde hun toepassing hebben verkregen, moge hier volstaan.

Trouwens zal de nu al gegeven voorlichting wel genoegzaam duidelijk maken, hoe tegenover sommiger vrees voor verwarring, uit gemis aan eenheid in leiding, toch de overgroote meerderheid der Kerken goede verwachting kon koesteren, dat de door de Zendingsorde van Arnhem voorgeschreven organisatie een stevig fondament zou blijken te zijn voor geheel het zendingswerk, zoowel hier te lande als in Indië.

In den loop der jaren zijn in de Zendingsorde slechts op enkele ondergeschikte punten wijzigingen aangebracht. Toch zijn, met name door de ontwikkeling van het Javaansch-kerkelijk leven in Midden-Java de toestanden zóó veranderd, dat herziening van de Zendingsorde dienovereenkomstig noodig werd. Op de Synode van '39 komt die aan de orde.

Wij voegen hier nog een paar mededeelingen aan toe over de opleiding. Alle zendingsarbeiders hebben de gewone opleiding voor hun ambt en beroep. De missionaire Predikanten moeten vóór hun uitzending examen afleggen in de z.g.n. missionaire vakken (art. 6, Z. O.); de Classis, waaronder de roepende kerk ressorteert, neemt dit examen af, bijgestaan door minstens vier van de daartoe door de Generale Synode aangewezen deputaten (art. 4, Z. O). Voor deze speciale voorbereiding wordt ongeveer twee jaar gerekend. Door de Synode van Amsterdam (April '38) werd tot Hoogleeraar in de zendingsvakken benoemd: Dr J. H. Bavinck, Docent aan de Theol. School te Djokja. Zijn arbeid zal aan de voorbereiding der miss. Predikanten en aan de vooropleiding van „Zendingszusters", Zendings-artsen en verplegend personeel zeer ten goede komen.

Toetsing der beginselen. Zoo al niet noodig, gewenscht is het allicht wel, nog eenige toelichting te geven, op wat gronden de Gereformeerde Zending tot de aldus geformuleerde en toegepaste beginselen is gekomen en die ook nog altijd handhaaft.

Naar haar uitgangspunt laat zij zich ook hierbij in de allereerste plaats leiden door de Heilige Schrift.

Voor de *Kerkelijke Zending* beroept zij zich op Matth. 29 : 19; naar dien text heeft de verheerlijkte Heiland het Zendingsbevel gegeven aan Zijne apostelen, als de grondleggers, doch ook als de vertegenwoordigers der Nieuw-Testamentische Kerk: „Gaat dan henen, onderwijst alle de volkeren, hen doopende in den Naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes; leerende hen onderhouden alles, wat Ik u geboden heb".

De macht tot Zending heeft de zoo aanstonds naar den hemel opvarende Heiland gegeven aan Zijn apostelen, en nà hun verscheiden, aan Zijn Kerk. Bepaaldelijk 's Heilands last, óók te doopen, stelt den eisch, dat de Zending uitgaat van de Kerk, omdat immers de macht van Doopbediening niet aan den individueelen belijder, maar alleen aan 's Heeren Kerk toekomt.

De uitzending door een *plaatselijke geinstitueerde Kerk* grondt zij op Hand. 13 : 1 v.v.: „En er waren te Antiochië, in de Gemeente die daar was, eenige profeten en leeraars, n.l. Barnabas en Simeon, genaamd Niger, en Lucius van Cyrene, en Manahen, die met Herodes den Viervorst opgevoed was, en Saulus.

En als zij den Heere dienden, en vastten, zeide de Heilige Geest: Zondert Mij af beiden Barnabas en Saulus, tot het werk, waartoe Ik ze geroepen heb.

Toen vastten en baden zij, en hun de handen opgelegd hebbende, lieten zij ze gaan. Deze dan, uitgezonden zijnde van den Heiligen Geest, kwamen af tot Seleucië en vandaar scheepten zij af naar Cyprus."

Ter Synode van Middelburg beweerde de warme voorstander en verdediger der centralisatie, Ds Feringa en met hem Ds Lion Cachet, dat in dezen text gesproken wordt van „eenige profeten en leeraars" en niet van de georganiseerde

gemeente van Antiochië en dat daarom deze text niet gaf het bewijs voor Zending van de plaatselijke Kerk.

En om dit er even bij in te lasschen, niemand minder dan Prof. G. Warneck betoogt in zijn „Evangelische Missionslehre", dat naar Hand. 13 : 1 v.v. de Zending taak is der „Gemeente"; Gemeente en Kerk dekken echter elkaar thans niet; het „christlich-heilige Volk" binnen de Kerken is de Gemeente; daarom heeft die Gemeente het recht binnen de Kerken zich te organiseeren tot een „vrije gemeenschap" en zich te wijden aan het zendingswerk; door het orgaan van een „Bestuur" volvoert zij dan de haar gegeven taak [1]). Geheel naar dezen gedachtengang worden op Zendingsconferenties de conferentiegangers meermalen toegesproken als „Christelijke Gemeente", die zich voor de Zending te geven heeft.

Daartegenover houdt het Middelburgsche rapport staande, dat „volgens Calvijn en Voetius en evenzoo volgens de nieuwste uitleggers, ja, men mag wel zeggen, volgens alle uitleggers van invloed, in Hand. 13 : 1 v.v., uitdrukkelijk vermeld wordt, dat de Christus door zijn Heiligen Geest de macht en de autoriteit tot Zending aan de Kerk van Antiochie, en in haar aan Zijn Kerk in het algemeen, opdroeg".

Ook kan hierbij nog gewezen worden op Hand. 14 : 26 en 27; daar verhaalt Lucas, dat Paulus en Barnabas nà het beëindigen van hun eerste zendingsreis, „afscheepten naar Antiochië, vanwaar zij der genade Gods bevolen waren geweest tot het werk, dat zij volbracht hadden. En daar gekomen zijnde, en de gemeente vergaderd hebbende, verhaalden zij, wat groote dingen God met hen gedaan had en dat Hij den heidenen de deur des geloofs geopend had".

Deze text steunt immers geheel en al het gevoelen, dat de Kerk van Antiochië heeft gezonden; en tegelijk leert hij ons, dat Paulus en Barnabas Antiochië's Kerk erkenden, als de hen zendende Kerk, aan wie zij van al hun arbeid verslag hadden te doen.

Daardoor is dan tevens aangetoond, dat de door en bij de uitzending gelegde band een blijvende is, die den in dienst van een zendende Kerk werkenden persoon (en) aan die Kerk

---

[1]) zie Prof. G. Warneck, t. a. p. II blz. 31 v.v.

geheel en al verantwoordelijk stelt.

Bij deze Bijbelsche komen de kerkrechtelijke gronden.

De autonomie d. i. de zelfstandigheid der plaatselijke Kerk, is een der grondzuilen van het gereformeerde kerkrecht.

Het presbyteriale stelsel van kerkregeering kent niet ééne groote, massale Kerk met verschillende afdeelingen, noch ook onderscheidene „gemeenten", die zich vrijelijk kunnen organiseeren, maar zelfstandige plaatselijke Kerken, die met elkaar in kerkverband leven; daarom is ook tot naam genomen, niet de Gereformeerde Kerk maar de Gereformeerde Kerken van Nederland.

Het recht om te zetten in het ambt, dat tot de Bediening van Woord en Sacramenten de bevoegdheid geeft, heeft alleen de Kerkeraad van een plaatselijke geïnstitueerde Kerk. Zal dan ook iemand uitgaan, om onder niet-Christenen het Evangelie te verkondigen en bij zegen op zijn zendingsarbeid, den Doop en het Avondmaal te bedienen, zoo zal de uitzending geschieden moeten door den Kerkeraad van een plaatselijke geïnstitueerde Kerk.

Mocht daartegen opgemerkt worden, dat in de dagen der O. I. Compagnie toch ook een Classis wel uitzond, dan antwoordt daarop het rapport van Middelburg: „Indien een Classis of Synode, bij verzuim van de plaatselijke Kerk, uitzendt, kan zij niets anders zenden dan een Dienaar eener plaatselijke Kerk met hare bewilliging. Zulk een Dienaar blijft dan in het ambt zijner plaatselijke Kerk, maar wordt salvo honore, hetzij tijdelijk, hetzij levenslang, van de waarneming van den dienst in die Kerk ontslagen."

Metterdaad is het naar het gereformeerde kerkrecht het meest zuivere, dat de plaatselijke Kerk zendt, en de leiding van het zendingswerk in handen heeft.

Zeer beslist kant zich evenwel het gereformeerde kerkrecht tegen het independentistisch stelsel van kerkregeering, dat alleen maar vrije gemeenten wil, die hoogstens in conferentieverband saamleven; want het vordert, bij alle erkenning van de autonomie der plaatselijke Kerk, dat de zelfstandige Kerken zich met elkaar in kerkverband vereenen, en zich dan houden aan wat door de Kerken gezamenlijk, naar het Woord van God, wordt besloten en vastgelegd.

Willekeur bij de beroeping, de bevestiging en de uitzending is ook aan de plaatselijke Kerk geenszins geoorloofd; zij heeft te rekenen met en is gebonden aan de ook voor haar, naar eisch van het kerkverband, geldende bepalingen; dat is niet een verlies van haar zelfstandigheid en vrijheid, maar een gebondenheid, die haar te beter tot uitoefening van de haar toekomende rechten in staat stellen zal, en tevens de gelegenheid geeft, om op de haar toegekende plaats en met de haar toebetrouwde taak, in het geheel van het zendingswerk vruchtbaar werkzaam te wezen.

Zoo blijkt het in overeenstemming te zijn met het gereformeerde kerkrecht, dat de Zendingsorde tegen al te sterke decentralisatie tegenwicht biedt door hare bepalingen, waaraan zij ook de plaatselijke Kerk bindt.

Dan is verder nog te letten op de, nu maar kortheidshalve zoo genoemde, ambtelijke gronden.

Even zoo goed toch als naar de gereformeerde beginselen alleen de plaatselijke Kerk in het ambt zetten kan, mag ook slechts hij het ambtelijk werk van de bediening des Woords en der Sacramenten waarnemen, die het ambt heeft van Dienaar des Woords. Ten dezen opzichte is geen verschil te maken, tusschen wie arbeiden aan den opbouw en die werken tot planting van Christus' Kerk, wilt gij, tusschen wie werken voor de verzorging èn die arbeiden tot de vestiging van 's Heeren Gemeente.

Streng houdt de gereformeerde opvatting de grens tusschen een Dienaar des Woords en een oefenaar, die in sommige streken van ons land met den sprekenden naam van „een sprekerd" wordt genoemd. Die laatste mag in de kerkelijke samenkomsten „een stichtelijk woord" spreken, maar 't is hem niet toegestaan, Doop en Avondmaal te bedienen, om de eenvoudige reden, dat hij buiten het ambt staat.

Met een oefenaar zou in het zendingswerk al heel weinig uit te richten zijn; misschien zou het den eersten tijd van evangelieprediking nog goed kunnen gaan, maar als de Bediening van den Doop geschieden moet, mist hij de ambtelijke kwaliteit, en moet hij een ander, die wel ambtsdrager is, laten voorgaan.

Vandaar, dat de ambtelijke bediening zelf medebrengt, dat

de door de plaatselijke Kerk te zenden persoon, zijn zal een Dienaar des Woords, met volle ambtelijke rechten.

Dienovereenkomstig nu heeft de miss. Predikant, al geeft de kerk, waaraan hij als Dienaar verbonden is, hem een instructie mede voor zijn zendingswerk, toch geen positie van algeheele afhankelijkheid, maar kan hij, onder verantwoordelijkheid aan zijn Kerk, naar zijn ambtelijke bevoegdheid zelfstandig arbeiden; houdt hij op het zendingsveld de hem zoo noodige vrijheid van beweging; zelfs kan hij, in sommige gevallen, beslissend optreden en handelen.

Maar met dat al blijft hij Dienaar zijner Kerk, is hij tot uitvoerige en geregelde correspondentie met haar gehouden en aan haar beslissingen gebonden. Zijn ambt vrijwaart hem (dat dient althans), dat hij „gecommandeerd" zou worden, geeft hem ook het volle recht, naar zijn kennis van de zendingspractijk, zijn inzichten en adviezen te verdedigen, doch ten principale zal hij aan de hem zendende Kerk de leiding moeten laten; dat laatste vordert óók zijn ambtelijke positie.

Voor de toetsing der beginselen en bepalingen, tot de richtige zendings*praxis* vastgesteld, willen wij dezelfde lijn, als bij de tot nu toe behandelde methodologische vragen, gaan volgen.

Op schriftuurlijke gronden stelt de Gereformeerde Zending vast, dat „Kerkelijke Zending" leiden moet tot het „vergaderen der als geloovigen openbaar gewordenen in Kerken"; met name beroept zij zich op 1 Cor. 3 : 6 en 7: „Ik heb geplant, Apollos heeft nat gemaakt, maar God heeft den wasdom gegeven. Zoo is dan noch hij die plant iets, noch hij die nat maakt, maar God, die den wasdom geeft".

Naar dezen text sprak Voetius van de Planting van Kerken; in zijn Tractaat verklaarde hij dat aldus: „Het woord Planting is aan te merken als een metaphoor (overdrachtelijke uitdrukking), die de apostel 1 Cor. 3 : 6 en 7 gebruikt en toepast op de eerste saamvergadering en formatie van Kerken.

Deze metaphoor kunnen wij verklaren en nader toelichten door de volgende Schriftuurplaatsen bij te brengen: 1 Cor. 3 : 9, waar de Kerk Gods akkerwerk genoemd wordt; Hooglied 4 : 12 en 13, waar zij bij een hof en een paradijs vergeleken wordt; en in Jesaja 5 bij een wijngaard; alsmede

Ps. 1, waar de geloovigen vergeleken worden bij vruchtdragende boomen, in Joh. 15 bij ranken, en in Rom. 11, bij takken van den olijfboom. Synoniem met (van dezelfde beteekenis als) Planting is de Fundatie en de Bouw der Kerk. Wij omschrijven deze Planting aldus: „De eerste saamvergadering van ongeloovigen, nu tot geloof bekeerd, in een kerkelijk lichaam, of de eerste constitueering van een Kerk of Kerken, in den Kerkvorm." Terwijl hij dan duidelijkheidshalve nog de opmerking er aan toevoegde, dat „deze eerste saamvergadering of constitueering wel te onderscheiden is van de „vermeerdering" van een jonge Kerk door een aanmerkelijke toeneming; eigenlijk heet dat „nat maken" (5 Cor. 3 : 6) of „het bouwen op het fondament van een ander" (1 Cor. 3 : 10)[1]).

Hiermede in overeenstemming wijst de gereformeerde Zending als zendingsdoel af: alleen maar de christelijke cultuur geven aan een volk; óók het methodistisch-individualistisch streven, dat bekeering der zielen beoogt en in een groot aantal bekeerlingen roemt, (al komt als eerste moment der planting van een Kerk natuurlijk de bekeering in aanmerking), en eischt zij, dat de Zending beoogen zal: de Kerkstichting; maar dan de stichting van een Kerk, niet in ledigen vorm, doch als saamvergadering der geloovigen, die tot kerkformatie *willen* komen,[2]) in den kerkvorm, zoodat de gestichte Kerk metterdaad voor geheel het volksleven ten zegen worden kan in de komst van Gods Koninkrijk over geheel de levenslinie.

Naar eisch van kerkrecht en kerkverband, dat is dus op kerkrechtelijke gronden, schrijft de Geref. Zending voor, dat de zelfstandig werkende Dienaren des Woords zullen houden hun „afzonderlijke vergadering", waarin zij de zendingszaken met elkander behartigen en hun adviezen voor de Kerken in Nederland opstellen.

Elk hunner is Dienaar van zijn zendende Kerk en heeft als zoodanig een hem eigen taak; maar het kerkverband, waarin de zendende Kerken leven, dringt er toe, dat niet ieder op eigen gelegenheid arbeide, maar dat allen samengaan

[1]) Zie: t. a. p. blz. 4, 5 en 8. — [2]) Z.O. art. 19

en samenwerken tot welslagen van geheel den zendingsarbeid.

De Kerken in het vaderland houden hunne „meerdere" vergaderingen, die beslissingen nemen over de zaken, welke in de mindere vergaderingen niet konden worden afgedaan, en die tevens besluiten over de dingen van algemeen kerkelijk belang; maar dan ligt het ook geheel in die lijn, dat de op Java arbeidende Dienaren des Woords *hun* vergadering hebben, waarin zij met elkaar overleggen zoowel over geheel het zendingswerk, als over wat op elken post tot samenspreking noopt.

Of het, om ons nu maar tot dat ééne punt te beperken, de tijd al is voor kerkformatie, mag de miss. Predikant alleen niet bepalen: daarover hebben de andere missionaire Predikanten mee te oordeelen; keuren zij het noodig, dan stellen zij een onderzoek in loco in, of de geloovige Javanen tot kerkformatie willen komen, of hun aantal genoegzaam is, en of er onder hen zijn, die eenige gaven voor het ambt hebben. Tegelijk met zijn eigen advies zendt dan de miss. Predikant hun oordeel op naar de zendende Kerk, bij wie de beslissing ligt.

Zoo behoort het te geschieden, niet alleen naar eisch van practisch beleid, doch eveneens van goede toepassing van het kerkverband.

Sinds de vorming van Classes der Javaansche Kerken is echter als vanzelf hierin verandering ingetreden.

Overeenkomstig zijn ambtelijke positie blijft de miss. Predikant verbonden aan de hem zendende Kerk, en doet in alles het hem toebetrouwde zendingswerk, zoolang de Javaansche gemeente nog niet tot zelfstandigheid is gekomen.

De volledige zelfstandigheid werd destijds met drie woorden aangenomen: het zelfonderhoud, de zelfregeering en de zelfuitbreiding der gemeente [1]).

Ook gedurende den tijd waarin voor den groei van kerkstichting tot algeheele zelfstandigheid, zoo veel afhangt van de leiding, blijft de miss. Predikant zijn medewerking nog geven [2]).

Eerst als er een Kerkeraad, een college van Diakenen en een Pandita Djawa en er dus een tot volledige zelfstandig-

---

[1]) zie hierbij hfdst. X, blz. 240 — [2]) zie hierbij hfdst. X, blz. 229 en 241

heid opgegroeide gemeente is, zal hij zich van de Inlandsche gemeente terugtrekken; al zal er dan zeker geruimen tijd nog wel samenwerking moeten blijven.

De mogelijkheid laat zich in abstracto denken, dat een Javaansche kerk hem tot haar Dienaar zou begeeren en dat hij zich aan haar zou kunnen verbinden; maar hij zou dan ophouden missionair Predikant te zijn.

Een enkel woord nog over het verband „met anderer Zendingsarbeid".

Bij zoo strenge handhaving der kerkelijke Zending gaat toch de vraag klemmen, hoe de Doop, bediend door wie niet vanwege de Geref. Kerken in het ambt gesteld zijn, te beschouwen is.

Naar Rome's practijk wordt in zulke gevallen nog eens gedoopt, met de formule er bij: „Indien gij niet gedoopt zijt".

Zoo doet de gereformeerde Zending niet; zij treedt niet in een beoordeeling, van wien de last tot den Doop is verkregen noch ook, of die lastgever daartoe gerechtigd is; zij erkent den Doop, „zoo die bediend is naar de instelling van Christus, en door iemand, die in een bepaalden kring van personen, die belijdenis doet van de H. Drieëenheid, daartoe gemachtigd is geworden."[1])

De Zending van de Gereformeerde Kerken is aangesloten bij het Zendingsconsulaat, waarvan zij haar deel der kosten draagt[2]). Tot aansluiting bij den in October (1929) opgerichten Nederlandschen Zendingsraad is het niet gekomen. Naar de uitspraak van de Generale Synode van Arnhem (1930) zou de Gereformeerde Zending zich daarbij kunnen aansluiten, indien hij geen deel vormde van den Internationalen Zendingsraad. Tegen dien Raad had de Synode ernstige bezwaren; trouwens ook anderen in de internationale zendingswereld evenzeer. Veel prijs werd evenwel gesteld op contact, als vroeger in de „Commissie van Advies" en nog steeds ook in het Zendingsconsulaat tot uiting kwam. Als „buitengewone leden" wonen een paar gereformeerde zendingsmannen

[1]) Acta van Arnhem 1902, Art 132 — [2]) vergel.: „Kerkenordening van de Geref. Kerken in Nederland" (Ds Joh. Jansen en Ds D. Pol), blz. 146

(Ds W. Breukelaar en Ds D. Pol) de vergaderingen van den Nederlandschen Zendingsraad bij, maar zonder verantwoordelijkheid te dragen. De kosten betaalt de Gereformeerde Zending voor haar deel mee [1]).

De doorwerking der beginselen. Niet met cijfers, maar met feiten uit de practijk, zij ten laatste nog de proef op de som der beginselen genomen:

Gedurende het tijdvak der Oude Zendingsgeschiedenis werd de zendingsactie meestal op goed geluk, laveerend links en rechts, ondernomen; nà 1896, beter nog sinds den aanvang dezer eeuw, wordt dat anders; er komt systeem in; 't gaat naar de vaste lijn; 't blijft in den door het kompas precies aangewezen koers.

Wat te voren gemeenschappelijk werd gedaan, hebben na het nemen van den nieuwen koers, de onderscheidene zendende Kerken verricht; sommiger vrees, dat er verwarring zou komen, wanneer elke zendende Kerk op het zendingsveld haar eigen zendingsterrein kreeg, is ten eenenmale beschaamd; tot dusver heeft de eenheid geen schade geleden. Bij het houden van eenzelfden koers bleven de afzonderlijke zendende Kerken buiten elkaars vaarwater, voorkwamen daardoor aanvaringen en botsingen, terwijl zij er voor zorgden, dat de geregelde diensten op de lijn „Kerkelijke Zending" immer konden gehouden worden.

In de periode der N. G. Z. V. hing de Zending af van een meer of minder groot aantal leden en afdeelingen, met al de wisselvalligheid daaraan verbonden; sinds den nieuwen koers zijn het de Kerken zelf, niet alleen de zendende, maar ook alle meewerkende Kerken, die in gehoorzaamheid aan hun Koning, de zendingsactie dragen en haar schragen met de in haar wonende geestelijke krachten.

Plaatselijke zendingsvereenigingen hebben hun tijd gehad, want ieder lid der Kerk is als zoodanig, om zoo te zeggen, al lid der zendingsvereeniging; in de plaatselijke Kerken zelf heeft de zendingsactie haar sterken steun en daardoor de haar zoo onmisbare vastigheid verkregen. Het ideaal, dat de Zending, als verplichtend voor de Kerk, ook een plaats

---

[1]) vergel.: „Kerkenordening" Ds Joh. Jansen en Ds D. Pol, blz. 145

op de kerkelijke begrooting heeft, en dat ook alle Kerkeraden en alle gemeenteleden met de Zending van harte meeleven, is zeker overal nog niet bereikt, maar volkomen waar is, dat de kerkelijke Zending een nieuwe aera van krachtig opbloeiend zendingsleven geopend heeft.

Hoe menigmaal had het Hoofdbestuur der N. G. Z. V. te worstelen met geldgebrek, zoo hinderlijk en schadelijk voor het zendingswerk! Maar de Kerken stonden altijd in voor de financiën, trouw en volhardend, zoodat tot heden een pijnlijk tekort nog niet is voorgekomen. Dat zegt niet weinig! Tengevolge van de al meer vragende uitbreiding van al de werkzaamheden naar het vastgestelde arbeidsplan, moesten telkens weer hoogere sommen worden opgebracht. Maar zilver en goud hebben de Kerken, zoo het voor den goeden gang der zendingsactie noodig bleek, willig gegeven, en belemmering van het werk, uit oorzaak van krapte in de financiën, is tot hiertoe uitgebleven. Ook in tijden van duurte en schaarschte!

Dan ook nog dit: bij het Hoofdbestuur der N. G. Z. V. berustte „de centrale leiding" van geheel het zendingsbedrijf; slechts enkele mannen, als specialisten aangemerkt, hadden de leidsels in handen; zij waren zoo ongeveer dictatoren! Dat regime is uit! De Kerken zelf hebben de verantwoordelijkheid voor het zendingswerk, zoowel naar binnen als naar buiten, op zich genomen; daardoor is de Zending uit het hoekje der enkele experts verlost en heeft zij haar plaats, die een hoofdplaats moet zijn, in het kerkelijke leven ontvangen. Ja zoo krachtig heeft de kerkelijke Zending zich ontwikkeld, dat de „Generale" Zendingsdeputaten, trots de hun door de Zendingsorde verleende bevoegdheden, maar heel weinig bemoeiingen meer hebben met de afzonderlijke zendende Kerken; zooverre is het er van af, dat ook dat college toch nog weer min of meer een overheerschende positie zou gaan innemen, waarvoor er bij enkelen wel eenige beduchtheid was en misschien ook nog wel is; al blijft de waarschuwing wèl noodig, dat om het werk van „generale" Zendingsdeputaten toch de waardeering van den immers zoo heel belangrijken arbeid der zendende Kerken en haar deputaten in geene deele te kort schieten zal!

En om nu even een kijkje te nemen buiten den kring der

Gereformeerde Kerken: In al breeder kringen van zendingsvrienden is de overtuiging gekomen, dat de kerkelijke Zending toch de beste is, ook al weet men nog niet den weg om haar in toepassing te brengen. Want als al vele Classes der Ned. Herv. Kerk zich interesseeren voor een bepaalden zendingspost, dan is dat wel een stap vooruit in de richting van de kerkelijke Zending, maar eigenlijke zending door de plaatselijke Kerk is dat nog niet.

Reeds op de Alg. Zendingsconferentie van 1921 heeft wijlen Zendingsdirector Dr J. W. Gunning deze stellingen toegelicht en verdedigd: „Opdat de zegen der Zending aan de gemeente verzekerd blijve, moet de georganiseerde zendingsarbeid zooveel mogelijk uitgaan van de bestaande Kerken"; en: „Waar als in de Nederlandsche Hervormde Kerk voorloopig de zendingsarbeid nog niet van haar kan uitgaan, worde niettemin zooveel mogelijk verband gelegd tusschen Kerk en Zending".

Ook dáár de doorwerking van de idee der kerkelijke Zending, al voerde men hare verdediging, gelijk Dr Gunning reeds opmerkte. „niet zoozeer op theoretische dan wel op practische gronden".

Vooral in de laatste jaren werd al sterker het pleit gevoerd, dat de Ned. Herv. Gemeenten haar plaats ten opzichte van de Zending zouden kennen en innemen.

Of er zich dan heelemaal geen moeilijkheden en geen bezwaren voorgedaan hebben? Natuurlijk wel!

Om enkele dingen op te noemen:

Het door Ds Feringa voor de centralisatie aangevoerde argument, dat een plaatselijke Kerk geen Zending zou kunnen drijven, omdat zij de deskundige mannen niet heeft, is voor een deel wel waarheid gebleken; somtijds is de leiding veel meer bij enkele, door Classis of Particuliere Synode aangewezen Deputaten, die van de dingen verstand hebben, dan bij den Kerkeraad van de zendende Kerk; maar dat ligt als van zelf hieraan, dat de allereerst-daartoe-geroepen mannen, òf de gelegenheid niet hebben òf niet nemen, om zich behoorlijk op de hoogte te stellen; eenige verbetering daarin is wel gewenscht!

Bij de zoo duidelijk door de miss. Predikanten aangetoonde

wenschelijkheid van „de betere verdeeling van het zendingsterrein", is wel aan het licht getreden, dat er ook bezwaren zijn tegen de decentralisatie:

De Leeuwarder Synode (1920) sprak „de wenschelijkheid uit, dat de Kerken van Noord- en Zuid-Holland trachten te komen tot een meer evenredige verdeeling van de zendingslasten"; maar heel veel conferenties moesten gehouden, eer deze zaak tot oplossing kwam [1]). Bij een „centrale leiding" in het land was de „betere verdeeling" zeker veel spoediger een voldongen feit geweest! Toch is ook hier wel gebleken, dat de organisatie der kerkelijke Zending, hoe vast ook in elkaar gezet, niet zoo stroef is, dat zij een hindernis zou worden voor den gewenschten gang van het werk.

En om even vooruit te grijpen: Soortgelijk is te oordeelen over de weer bezetting van het tijdelijk losgelaten Wonosobo (eind 1922). Daar scheen bij onderling overleg geen oplossing voor te vinden, doch die werd toch verkregen (eind 1930).

Bovendien leidde de practijk hier te lande nog tot het houden van samenkomsten van afgevaardigden van zendende Kerken en zendingsdeputaatschappen, waar over de zendingsbelangen wordt geconfereerd; de genomen beslissingen zijn wel niet bindend, doch zeker nuttig voor de gewenschte uniformiteit in geheel het zendingswerk [2]).

Ondanks moeilijkheden en bezwaren, is de ontwikkeling der geref. Zending in zulk een mate de beste rechtvaardiging van de te Middelburg vastgestelde en te Arnhem nader toegepaste beginselen, dat wij — gedachtig aan 1 Cor. 4 : 7 — „niet spreken van scherpzinnigheid van blik, die den juisten kijk had op wat noodig was, noch ook prijzen den geloofsmoed, die voor geen zeer aanzienlijke offers terugdeinsde, maar veeleer in dat alles zien de hand des Heeren, die ons, met onze weinige ervaring en vaak wonderlijk verkeerde inzichten, op den rechten weg leidde" [3]).

---

[1]) Zie hoofdstuk X, blz. 228 — [2]) deze vergaderingen worden gewoonlijk twee malen in het jaar te Amsterdam gehouden; vergel. „Kerkenordening" (Jansen en Pol), blz. 146 — [3]) Esser t. a. p. blz. 44

HOOFDSTUK IX

DE NIEUWE KOERS IN INDIË

Arbeidsmethode en ontwikkeling der eerste 20 jaren (± 1900— ± 1920)

De eerste periode

Terrein en Terreinverdeeling. De werking van den nieuwen koers voor de practijk op het zendingsveld zij thans in oogenschouw genomen.

Volgens het slot van het hoofdstuk over de Oude Zendingsgeschiedenis staat het er met de Geref. Zending in Midden-Java, bij het einde der vorige eeuw, verre van rooskleurig voor; over geheel het uitgestrekte zendingsveld zijn, tengevolge van Sadrachs overgang naar de Apostolischen, schier overal de deuren gesloten en gegrendeld; voor den haast geheel opnieuw te beginnen arbeid zijn slechts drie mannen aanwezig, Ds Adriaanse, Dr Scheurer en de heer Zuidema, één dominee, één arts en één onderwijzer.

Eenige reden is er wel, zoo zendingsmenschen als Dr J. Warneck, den strijd over de beginselen meelevende, van oordeel zijn, dat de Geref. Zending met een krachtig aanvatten van het zendingswerk zelf, meer zou bereiken dan met dat zich werpen op de zendingstheorie.

Te ontkennen is 't ook niet, dat de van 1896—1902 hier te lande gevoerde deliberaties de vaart van de zendingsactie in Midden-Java wel wat vertragen; het ideaal, om het eene te doen en het andere niet na te laten, blijft onbereikt.

Doch de verdere ontwikkeling van geheel het zendingsbedrijf wijst uit, dat de naar de vastgestelde beginselen genomen koers niet maar een nieuwe, doch ook een goede is; de uitkomst vergoedt ruimschoots het nogal aanhoudend oponthoud.

Nader aan te toonen, dat en hoe het zendingswerk weer tot krachtigen opbloei en gezond leven gekomen is, stellen wij als doel van dit hoofdstuk.

De vastheid van planmatig arbeiden openbaart zich, om dat nu maar eerst te noemen, in de afronding van het zendingsgebied; met het trekken van de eene naar de andere residentie is het voorgoed uit; stabiliteit (bestendigheid) komt er in het werk.

Van de zes residenties worden, (einde 1904), twee verlaten: Tegal en Pekalongan; de Salatiga-Zending trekt ze dan binnen.

Daarentegen neemt de Synode van Utrecht (1905), trots de afwijzende beschikking van haar voorgangster (Arnhem 1902), de residentie Soerakarta in het geheel van het zendingsterritoir op.

Sinds staan voor rekening van de Gereformeerde Kerken de vier residenties: Banjoemas, Kedoe, Djokjakarta en Soerakarta [1]).

Van verwisseling is geen sprake meer. (Over een betere verdeeling van het zendingsterrein een mededeeling in het volgende hoofdstuk [2]).

De nieuwe koers, met zijn decentralisatie in Nederland, leidt in Midden-Java tot centralisatie en daardoor tot regelmatigheid en stevigheid van den zendingsarbeid.

En dat nog te sterker, omdat de hand gehouden wordt aan het voorschrift van Art. 2. Zendingsorde inzake het bezetten van posten; saamgetrokken wordt geheel de zendingsactie op de naar het oordeel van deskundige mannen meest gunstige plaatsen. Niet met de bedoeling, dat de missionaire Predikant, als een andere Simeï, zich angstvallig houden zal binnen de grenslijnen van de hem aangewezen plek; veeleer omgekeerd, dat hij vandaar uit zijn verkenningstochten ondernemen en als uit het centrum de stralen van zijn zendingswerk zorgvuldig trekken zal. Alleen de nauwkeurig afgebakende concentratie-grenzen mag hij niet overschrijden.

Wat ook de gang van de terrein*verdeeling* nader aanwijst; betrekkelijk nog snel volgt de eene zendende Kerk de andere met het bezetten van den bepaald haar toegewezen post: Poerworedjo was, gelijk wij al memoreerden, reeds in 1897, het terrein geworden van de zendende Kerk van Utrecht

---

[1]) De laatste twee zijn thans gouvernementen — [2]) blz. 228

(in samenwerking met de Kerken van de provincies Utrecht en Gelderland).

Keboemen wordt de standplaats van Ds D. Bakker, in 1900 uitgezonden door de zendende Kerk van Heeg (gesteund door de Kerken van de provincie Friesland).

Djokja krijgt Ds C. Zwaan, in 1900 uitgezonden door de zendende Kerk van Amsterdam (in vereeniging met de Kerken van de provincie Noord-Holland).

Poerbolinggo wordt toegewezen aan de Kerk van Rotterdam (met de Kerken van Z. Holland ten Zuiden); in 1901 zendt zij Ds G. J. Ruijssenaers.

Wonosobo valt toe aan de Kerk van Delft (in bond met de Kerken van Z.-Holland ten Noorden); in 1904 zendt zij Ds L. Netelenbos.

Magelang komt voor rekening van Middelburgs Kerk (in samenwerking met de Kerken van de provincie Zeeland, later ook met die van de provincies N. Brabant en Limburg); in 1912 wordt Ds A. Merkelijn door haar uitgezonden.

Solo, sinds 1910 voor de Zending geopend, komt aan de Kerk van Amsterdam (met de Kerken van Noord-Holland) en krijgt in Januari 1913 tot miss. Predikant Dr H. A. van Andel.

Bij een blik op de kaart blijkt dadelijk en duidelijk: het bezetten niet van geheel het zendingsveld, maar van de centrale hoofdplaatsen; het wordt een stelselmatig werken naar een vast plan, om den op- en uitbouw van het zoo goed als geheel geruïneerde zendingswerk in Midden-Java, zoo hecht als 't maar kan, te mogen fondeeren.

Methode van arbeiden. Niet minder beteekenis dan deze concentratie van posten en krachten heeft de tengevolge van de nieuwe richting ingetreden verandering in *methode* van arbeiden.

Middelen, indertijd door Vermeer aangewend, zooals kolonisatie en kinderhuisstichting, blijven thans buiten gebruik; daarmede nog eens een proef te nemen, ligt totaal buiten den nieuwen koers.

Volle aandacht krijgt, wat als het eigenlijke zendingswerk op het eerste plan staat: de prediking van het Evangelie en wat dan als volgend nommer op de lijst voorkomt: de inrichting

van de twee hulpdiensten: schooldienst en medische dienst.

Te voren moest de Zendeling een soort professor wezen, die niet in één, maar in onderscheidene vakken onderricht wist te geven; zelf moest hij in het Javaansch kunnen evangeliseeren; daarbij Javanen kunnen opleiden voor zendingsonderwijs en Evangelisatie; en liefst ook nog kunnen medicineeren. Al dat werk, door één persoon te doen, kon natuurlijk met den besten wil niet zijn, wat het zou moeten wezen.

Op aandrang van Wilhelm was wel, tot opleiding van helpers, de Keucheniusschool te Poerworedjo gesticht, doch, gelijk wij reeds hebben vermeld, de Poerworedjosche Opleidingsschool kon aan het gestelde doel niet beantwoorden; het vormen van voor hun taak berekende hulpkrachten ging boven haar macht [1]).

Zou de nieuwe richting met haar eisch van den drieërlei dienst tot doorwerking komen, dan moest, dat gevoelde men al in 1899, de Keucheniusschool een ingrijpende reorganisatie ondergaan; om voor elken tak van dienst geschikte helpers te verkrijgen, zou moeten gebroken worden met het systeem, dat alle leerlingen één en denzelfden cursus volgden, afgezien of zij voor den hoofddienst, dan wel voor één der beide hulpdiensten zouden optreden; ook vorderde de toerusting van de helpers tot hun arbeid over *geheel* Midden-Java ten Zuiden, dat de school van uit een overigens zeker wel geschikte stad als Poerworedjo toch werd overgebracht naar één der centra van het echt Javaansche volksleven.

De Synode van Arnhem (1902) besluit dan ook èn tot reorganisatie èn tot verplaatsing van de Keucheniusschool.

Plaats van vestiging wordt Djokja.

Januari 1905 zijn de gebouwen gereed.

De reorganisatie kan begonnen worden.

Twee afdeelingen komen er: de eerste tot vorming van helpers voor de beide hulpdiensten; de tweede tot opleiding van helpers voor den hoofddienst.

Het weloverwogen plan, dat tot de opleiding van helpers *vak*menschen zullen gebruikt worden, krijgt zijn uitvoering; de heer Zuidema is ook wel hulponderwijzer, doch bij zijn

---

[1]) zie hoofdstuk over de Oude Zendingsgeschiedenis, blz. 171 en 172

uitzending was er nog niet de gedachte, dat hij een vakman moest wezen; de heer D. Koelewijn als Directeur der Eerste Afdeeling van de Keucheniusschool, is de eerste *man van het vak*, die in dienst der Geref. Zending, het opleidingswerk ter hand nemen gaat, in Djokjakarta's hoofdstad.

Als hoofd van de Tweede Afdeeling der Keucheniusschool treedt in functie Docent Ds D. Bakker, van Keboemen naar Djokja overgekomen; de heer Zuidema staat hem later nog eenige jaren bij zijn werk ter zijde [1]).

Houden wij ons nu aan de door den nieuwen koers bepaalde volgorde, dan zal, tot nadere kenschetsing der methode van arbeiden, eerst te handelen zijn over de Tweede Afdeeling der Keucheniusschool, waar opgeleid wordt tot de Evangelieprediking, en de mannen worden gevormd, die den naam van goeroe-indjil dragen [2]).

De Hoofddienst. 't Kan bevreemden, dat bij de behandeling van den hoofddienst niet de werkzaamheid der missionaire Predikanten vooropgaat.

De gedachte ligt toch voor de hand, dat zij de mannen zijn voor de verkondiging van het Evangelie aan Midden-Java's volk, zoowel in zijn hoogere als in zijn lagere groepen.

Daarom hier eerst de opmerking, dat naar de onderwijzing van leerares „ervaring", dàn de heilsverkondiging het best de harten treft, als de Javaan zelf aan de Javanen den Christus Gods naar de Schriften brengt; geheel ook naar het gevleugelde woord, dat het Christendom met den stok, gesneden uit den eigen volksstam, de victorie zal behalen.

De „witman" heeft zoo groote moeite, om den „bruinman" te naderen, en nog meer om diens religieuze ziel te benaderen.

Al duidelijker en dringender leerde de zendingspractijk, ook in Midden-Java ten Zuiden, dat voor een tot het volk ingaande Evangelieprediking onmisbaar zijn de helpers, door „blanke" Evangeliedienaars geleid.

Hoe meer de missionaire Predikanten zich op den achter-

---

[1]) in 1932 te Malang op 72-jarigen leeftijd gestorven — [2]) goeroe: een leeraar; goeroe skolah: een onderwijzer; goeroe-indjil: een helper voor den dienst des Woords

grond houden en de helpers op den voorgrond schuiven, hoe beter het zendingswerk, nu bezien van 's menschen zijde, slagen zal!

Maar dan komt 't er op aan, gelijk zich laat verstaan, dat die helpers, de eigenlijke baanbrekers, dan ook mannen zijn, niet slechts in waarheid tot het Evangelie bekeerd, maar daarbij bekwaam anderen te leeren en ijverig in de onderwijzing van Gods Woord.

De Javaan toch beschikt over een benijdenswaardige natuurlijke welbespraaktheid en 't kost hem al heel weinig moeite, een door den miss. Predikant hem meegedeelde toespraak, met een paar woorden van hem zelf er bij, aan de menschen over te vertellen.

Doch op die manier lijdt de prediking groote schade, omdat het persoonlijk element, bij alle Evangelisatie- en Zendingspractijk van zoo groot belang, dan al heel weinig tot zijn recht komt.

Vandaar de aan noodzakelijkheid grenzende wenschelijkheid, Christen-Javanen zoo'n vorming te geven, dat zij èn theoretisch èn practisch voor de gewichtige taak van helpers tot den Dienst des Woords bekwaam worden, zoodat zij, naar gegronde verwachting, straks onder leiding van een miss. Predikant, zich met volle borst op den hun toebetrouwden arbeid kunnen gaan toeleggen, elk naar de eigensoortigheid zijner gave.

Deze voor *geheel* den hoofddienst zoo beteekenisvolle opleiding nu wordt in handen gesteld van de leiders der Tweede Afdeeling van de Keucheniusschool; toegelaten worden daar personen, die na het doorloopen van de Eerste Afdeeling[1]), in de practijk de bewijzen geleverd hebben van hun bekwaamheid en toewijding voor het werk der prediking; bij beantwoording, — gedurende het volgen van het theologische onderwijs — aan de door hen gewekte verwachting, worden zij, na behoorlijk onderzoek, tot helpers verklaard en aangesteld.

Vergeleken met de toenmalige practijk op andere zendingsvelden is hierbij het nieuwe *niet* het opleiden van zulke

---

[1]) Anderen van gelijke ontwikkeling worden ook wel aangenomen. Dit geldt dus de periode ± 1900 v.v.

helpers; voor zoover mij bekend, was de Rijnsche Zending op Sumatra de eerste, die onderwijzers opleidde, hen een tijdlang liet werken en daarna liet terugkomen, om ze na een paar jaar als Pandita-Batak uit te zenden; doch dat gebeurde alles door de Zendelingen.

Als het *nieuwe* mag alleen genoemd, dat éénzelfde overweging, die aan de Eerste Afdeeling beslist vakmenschen wilde, er toe geleid heeft, dat deze opleiding geschiedt aan een apart daarvoor ingerichte school en door mannen, die, daartoe bijzonder aangesteld, daarvan bijzonder hun levenswerk maken.

Langzamerhand groeit en rijpt dan ook de kostelijke vrucht, dat de miss. Predikanten zich voor den hoofddienst omringd zien met een zich al meer uitbreidenden staf van goed-onderlegde en deugdelijk-gevormde helpers, van goeroe's-indjil, die het Evangelie der zaligheid verkondigen, gaande van desa tot desa, „gestationeerd" op een buitenpost, van waaruit zij in den omtrek werken, òf wonende op den hoofdpost, vanwaaruit zij naar alle kanten heen worden gezonden.

Naar ingestelden regel gaat en blijft de goeroe-indjil op het terrein, vanwaar hij afkomstig is.

Aan Ds D. Bakker valt het groote voorrecht te beurt, dat hij in deze periode niet minder dan 42 [1]) helpers tot den Dienst des Woords mag vormen, waarmede hij een voornaam deel van geheel den Hoofddienst vervult en tevens een belangrijk aandeel verkrijgt aan den opbouw van het zendingswerk, die immers geschiedt naar den regel, dat Java door de Javanen zelf voor het Christendom moet gewonnen worden.

De Schooldienst. Naar algemeene gewoonte hadden ook de Zendelingen der N.G.Z.V. zendingsscholen, juister gezegd zendingsschooltjes, gebouwd, waar Javaansche kinderen, vaak met groote moeite verzameld, onderwezen werden, met het bepaalde doel ze tot Christenen op te kweeken.

Tot bloei en wasdom waren die onderwijsinrichtingen

---

[1]) 37 voor het werk in Midden-Java ten Zuiden; de 5 anderen voor het Ned. Zend. Genootschap opgeleid, die na volbrachte studie naar Oost-Java terugkeerden.

evenwel nergens gekomen; het ontbrak der bevolking toèn nog aan begeerte naar onderwijs voor hun kinderen en den Zendelingen aan geschikt en geschoold personeel.

Kinderen onderwijzen is maar ieders werk niet; doch een Javaan, die wat les had gekregen van een Zendeling, moest het maar kunnen.

Te verstaan is dan ook wel, dat een man als Dr B. J. Esser al heel spoedig na zijn komst in Banjoemas (1906) tot reformatie van het zendingsonderwijs meende te moeten overgaan en daartoe de onderwijzers òf aan het studeeren zette òf bedankte.

Groote verandering en verbetering in die zoo gebrekkige toestanden op schoolgebied brengt dan de inrichting en de werking van de Eerste Afdeeling der Keucheniusschool, onder de bekwame leiding van den Directeur, den Heer D. Koelewijn: dáár worden Javaansche-Christenjongens speciaal opgeleid tot onderwijzer.

Dat gaat in deze periode zoo: Bevindt een miss. Predikant in de tot het Christendom overgegane gezinnen een jongen, geschikt voor opleiding, dan zendt hij hem naar „de Javaansche Kweekschool" [1]) te Djokja; voldoet de leerling, dan wordt hij gevormd tot helper bij het zendingsonderwijs; straks krijgt hij als Christelijk-Javaansche onderwijzer een plaats in de zendingsschool, om onder toezicht van den Miss. Predikant den schoolarbeid te verrichten.

Gaandeweg komen er overal op het zendingsveld van Midden-Java ten Zuiden zendingsscholen, zelfs op het zoo moeilijk te bearbeiden terrein Wonosobo nog twee; en die staan minstens op hetzelfde peil als de desascholen vanwege het Gouvernement.

Deze op zich zelf al goede methode van werken kon dat gunstig resultaat bereiken, omdat middelerwijl de toestanden in de Javaansche wereld veranderden.

Het verlangen naar onderwijs voor de kinderen werd bij de inheemsche bevolking levendig; het worstelen om een klein

---

[1]) strikt genomen een Normaalschool; eerst heette de K.S. „Kweekschool"; daarna, als promotie „Normaalschool"; „Normalist" was meer dan „diploma-kweekschool bezittend".

getal scholieren bijeen te krijgen, ging tot het verleden behooren; overal kwam vraag naar scholen; niet in dezelfde mate; 't meest in de centra, 't minst in de desa's; doch over geheel het zendingsveld.

De door den G. G. van Heutsz getroffen maatregelen brachten de mogelijkheid der stichting van desascholen, waar lezen, rekenen en schrijven geleerd werd.

Ook de Zending krijgt vergunning haar scholen in de desa te bouwen; alleen met voorschrift van „facultatiefstelling" op plaatsen, waar geen neutrale school is [1]); d.w.z. dat er vrijheid gelaten moet worden, om het gebed en het godsdienstonderwijs niet bij te wonen.

Dat zij dat haar gegeven verlof benut en voortgaat te benutten, spreekt immers van zelf!

Het karakter der zendingsscholen is daardoor zeker wel eenigermate gewijzigd. Tevoren stond het zendingsdoel geheel op den voorgrond; doch voortaan gaat de schooldienst *indirect* werken voor de komst van Gods Koninkrijk.

„Sedert enkele jaren wordt er met eenige voortvarendheid naar gestreefd, onze scholen te brengen op de hoogte van de gouvernementsschool der tweede klasse [2]), terwijl ze vroeger meestal tusschen de desaschool en de 2e klasse-school instonden. Het verschil tusschen onze school en die van het Gouvernement bestaat thans alleen hierin, dat de eerste Christelijk, de tweede neutraal is. Dit sluit natuurlijk niet in, dat het zendingsdoel door ons geheel uit het oog wordt verloren, maar het valt niet te ontkennen, dat ons zendingsonderwijs, onder den drang der omstandigheden, een eenigszins ander karakter heeft aangenomen". [3])

Maar ook zóó is, bij de algemeene ontwaking van het Javaansche volk, dit te werk stellen van den schoolhulpdienst van groote waardij te achten voor de verbreiding van het Evangelie onder de jeugd, naar de bekende uitspraak, dat wie de jeugd heeft, de toekomst heeft; en dat nog zooveel te sterker, omdat van de door de facultatief-stelling verleende

---

[1]) Tenminste wanneer subsidie aanvaard wordt — [2]) Waar iets meer dan op de dorpsscholen onderwezen wordt — [3]) vgl. Dr D. Bakker. „De Macedoniër" 1920, blz. 194

vrijheid zoo goed als geen gebruik gemaakt wordt.

Volledigheidshalve mag niet verzwegen worden, dat er naast de zendingsscholen ook christelijke scholen verrijzen, waar het Hollandsch voertuig is bij het onderwijs.

De al groeiende begeerte naar de schatten der westersche cultuur brengt steeds sterker de vraag naar onderwijsinstellingen, waar het onderwijs gegeven wordt geheel (of grootendeels) — in de Hollandsche taal. Dat kan vreemd klinken, zelfs onnatuurlijk voorkomen, maar het feit is er en er valt ook niets aan te veranderen. De uitbreiding der eenvoudige volksscholen gaat geregeld door, de 2e klassescholen nemen snel toe, maar een stormloop komt er naar de Hollandsch-Inlandsche scholen, en waar Chineezen wonen, naar de Hollandsch-Chineesche scholen.

't Kan wel niet anders, of de Zending (nu in meer algemeenen zin genomen) grijpt de gelegenheden aan, die haar den weg banen, om de westersche cultuur *zonder Christendom* te keeren en tegelijk haar eigen doel naderbij te komen; haar Christelijk Hollandsch-Inlandsche scholen en haar Christelijk Hollandsch-Chineesche scholen gaat zij bouwen; in alle de vier residenties, op elk harer terreinen, behalve in Wonosobo, omdat de in haar isolement in alles wat achteraankomende bergbevolking dáár nog geen behoefte aan zulk een school aan den dag legt.

Om leerlingen is zij nooit verlegen; zij is er veeleer mee verlegen [1]). Het grootste procent der scholieren bestaat uit kinderen van die Mohammedanen, die hun zonen door de kennis van het Hollandsch den toegang tot goede betrekkingen willen openen; verzuim in bijwoning van het gebed en van het godsdienstonderwijs, (waartoe óók op deze onderwijsinstellingen vrijheid bestaat) komt zoo goed als nooit voor; en de voorbeelden doen zich voor, dat onder de Mohammedanenkinderen op de Chr. H.I.S. en de Chineezenkinderen op de Chr. H.C.S. Gods Woord niet ledig wederkeert.

Deze scholen staan wel niet in rechtstreeksch verband met de Zending, want particuliere vereenigingen hebben de zorg voor haar op zich genomen, maar zij kunnen toch ook

---

[1]) ongeveer $^2/_3$ van de leerlingen bezoeken deze scholen

zendingsscholen worden genoemd,

„Zij gaan van dezelfde beginselen uit als de Zending. De zendingsarbeiders vormen grootendeels de Besturen. En de bedoeling is door deze scholen de Javanen en Chineezen in aanraking te brengen met de christelijke cultuur; zendingswerk dus in den ruimeren zin van dat woord".[1])

Naar nog hooger ideaal wordt gegrepen! Dat Christen-Javanen het onderwijs op de Chr. H. I. S. en Chr. H. C. S. zouden kunnen geven!

Bleek het Christelijk-Hollandsch onderwijs, door onderwijzers en onderwijzeressen uit het vaderland gegeven, al een zeer te waardeeren middel voor het zendingswerk in ruimeren zin, hoe uitnemend zou dan wel de invloed moeten zijn van de Chr. H. I. S. met *Inheemsch* personeel!

Daarom wordt (Aug. '19) te Solo opgericht de Christelijk-Hollandsch-Inlandsche Kweekschool, ter opleiding van Inheemsche leerkrachten die aan de Chr. H.I. scholen als onderwijzer zullen optreden. (Wel te onderscheiden dus van de „Javaansche Kweekschool" te Djokja, voor het inheemsch onderwijs).

Die Christelijke H. I. Kweekschool onder leiding van den heer H. Meijerink, is dan de eenige op Java; evenals de Keucheniusschool, onder leiding van de Generale Deputaten voor de Zending van de Gereformeerde Kerken in Nederland.[2])

Mochten wij, heel even maar, roemende onwijs zijn, dan zouden wij willen beweren, dat het nemen van den nieuwen koers, althans wat het Holl. Inl. Onderwijs en de Holl. Inl. Kweekschool aangaat, de Geref. Zending maakt tot baanbreekster van de ten dienste der Zending gevoerde schoolactie over geheel Java.[3])

De medische dienst. Een getuigenis als van den school-

[1]) Dr D. Bakker, „De Macedoniër" 1920, blz. 196 — [2]) H. Meyerink. Vijftien Jaar Kweekschoolwerk 1919—1934, „De Macedoniër" 1934, blz. 361 v.v. en 1935, blz. 22 v.v., 83 v.v., 103 v.v. — [3]) De toenmalige Zendingsconsul, goed met de gezindheden op de hoogte, had het advies gegeven, dat de Gereformeerden zelf maar een H. I. Kweekschool moesten oprichten; naar zijn meening zou van samenwerking op onderwijsgebied voorloopig niets terecht komen, omdat de anderen het belang van zulk een opleidingsinrichting niet inzagen.

dienst, aan het slot van het vorige stuk, kan van den tweeden hulpdienst niet gegeven worden.

Jaren vóór Dr Scheurer het medische pionierswerk aanvatte in Midden-Java, eerst te Poerworedjo, daarna te Solo, en voor vast te Djokja, had het Ned. Zendel. Genootschap al zijn hospitaal te Modjowarno.

Wel is aan te toonen, dat de ook bij dezen tak van dienst toegepaste methode, om door middel van de *opleiding* verder en dieper in het volksleven door te dringen, haar goed recht klaar heeft bewezen.

Aan Dr Scheurer komt de eer toe, dat hij in Midden-Java de medische Zending op gang heeft gebracht; de hem gegeven titel, dokter toeloeng[1]), verklaart meer dan vele woorden, hoe goeden naam hij voor dezen hulpdienst der Zending bij de inheemsche bevolking wist te verwerven.

Maar Dr H. S. Pruys, zijn opvolger aan het Petronella-hospitaal te Djokja, geeft dan aan dezen missionairen arbeid een ruimer plaats in de inheemsche maatschappij.

Op zijn initiatief worden er in steeds wijder omgeving van Djokja hulphospitalen gevestigd, waar opgeleide Javanen de praktijk waarnemen; als de aardbei, die haar stengels in alle richtingen uitschiet en nieuwe plantjes zet, tot er een heel bed aardbeien is, wil hij het Hoofdhospitaal in Djokja's land laten werken; hulphospitalen verrijzen er, het eene na het andere.

Naar de gangbare meening was dat een zoo goed als zeker op mislukking uitloopend waagstuk; in 't algemeen kon men het zich niet indenken, dat aan een Javaan een zoo verantwoordelijke post als het leiden van een klein hospitaal zou kunnen toevertrouwd worden, zelfs niet voor de behandeling van lichte gevallen, onder toezicht vanuit het hoofdziekenhuis: diepe twijfel, niet maar over de geschiktheid, doch met name over het verantwoordelijkheidsgevoel en het plichtsbesef en de roepingsgetrouwheid van den Javaan had die opinie alom gevestigd.

Glansrijk zijn evenwel die donkere vermoedens beschaamd! Plaatsen van telkens voorkomend onheil en ongeluk zijn

---

[1]) de dokter, die zijn vak uitoefent, om de menschen te helpen.

de hulphospitalen heelemaal niet geworden; zij hebben integendeel door de opneming en de behandeling van niet zwaarzieke patiënten, uitnemende diensten aan de bevolking bewezen; en zelfs den ergsten twijfelaar overtuigend, is in hun zalen te zien gegeven, dat een Javaan, evengoed als een Hollander, een verantwoordelijke betrekking kan en wil waarnemen . . . . zoo hij er maar behoorlijk voor toegerust wordt.

Want het welslagen dezer hulphospitalen is in hoofdzaak te danken aan de grondige *opleiding* der medische helpers.

De splitsing in de opleiding, eerst al voor hoofd- en hulpdiensten aangebracht, wordt doorgetrokken ook voor den medischen dienst; aan de Keucheniusschool (Eerste Afdeeling) wordt de opleiding voor den tweeden hulpdienst onttrokken; en een voor het beoogde doel meer berekende werkwijze wordt ingevoerd:

Christen-Javanen, voor den medischen dienst bestemd, volgen eerst het onderwijs aan de derde Afdeeling der Keucheniusschool (een M.U.L.O.-School, waar ook andere leerlingen wel toegelaten worden); dan krijgen zij in Djokja's hospitaal van den missionairen arts onderricht in de medische wetenschap en tevens volgen zij een cursus in de theologie.

Aldus medisch en óók eenigszins theologisch toegerust, treden zij als helpers in de zendingshospitalen, en na gebleken geschiktheid, komen zij voor een zelfstandige positie in een hulphospitaal in aanmerking.

Zendingshospitalen. Want als de zendende Kerken hooren van het prachtige propagandamiddel in de steeds groeiende Medische Zending te Djokja, worden ze er al heel spoedig op bedacht, op hun eigen terrein ook een zendingshospitaal te bezitten; zoo 't kan een volledig, en anders een waarmee men tenminste *voorloopig* kan volstaan; met het verrassend gevolg, dat op alle terreinen zendingshospitalen worden gebouwd, behalve te Magelang. Laksheid bij de Zeeuwsche Kerken is daarvan allerminst de oorzaak; het plan van den Gemeenteraad, zelf te Magelang een hospitaal te vestigen, heeft haar plan in duigen doen vallen.

Ook nemen de zendende Kerken het te Djokja en omgeving beproefd gebleken systeem, om door middel van hulphospitalen al meer gebied te bezetten, zooveel mogelijk over;

met het voornemen tevens, zooveel het maar doenlijk is, dat verder in practijk te gaan brengen.[1])

Vooral sinds het Gouvernement tot de overtuiging gekomen was dat, ter oplossing van het op Java zoo bijzonder moeilijke probleem der ziekenverzorging, het te Djokja met zoo gunstigen uitslag gegeven voorbeeld diende nagevolgd te worden en daarom ook zijn medewerking aan de vooropgegane Zending mild wilde verleenen.

Op deze wijze verkrijgt de Medische Zending van Midden-Java een vooraanstaande plaats in het geheel van Java's ziekenverzorging en daardoor de gelegenheden, om met het geneesmiddel tegen lichaamslijden ook de medicijn voor den zielenood aan al grooter scharen te kunnen brengen, mede tot opening der harten voor het eigenlijke zendingswerk: de prediking van de Waarheid der Schriften.

Saamvattend de over de methode van arbeiden gegeven beschouwing, mogen wij concludeeren, dat de Gereformeerde Zending met haar drieërlei dienst op het zendingsveld, in deze periode, den strijd heeft aangebonden tegen drieërlei kwaad: de hoofddienst bestrijdt de geestelijke ellende, de schooldienst de geestesonkunde, en de medische dienst het lichamelijk leed; òf, om het positief uit te drukken, dat zij door den drieërlei dienst beoogt, Midden-Java's inwoners te brengen een drieërlei goed: door den hoofddienst de toebrenging der ziel tot haar God, door den schooldienst de ontwikkeling van den geest, en door den medischen dienst de verzorging van het lichaam; en dat alles met de strekking, dat het middel zij in Gods hand tot de komst van Gods Koninkrijk over geheel de levenslinie.[2])

Doch niet minder ook, dat de methode om door middel van *opleiding* van inheemsche krachten geheel dien zoo moeilijken zendingsarbeid te doen, proethoudend is gebleken en aan den opbouw van het zendingswerk ten goede is gekomen; waarom ook zoo ten volle te beamen is Dr Bakkers

---

[1]) Het getal stijgt tot elf, waarvan in Djokjakarta alleen acht, in Soerakarta twee, en één in Krakal. [2]) vgl. Dr H. A. van Andel. „Cultuur en Christendom onder de Javanen", blz. 13.

wijze woord: „Een onmisbaar element voor de uitbreiding van Gods Koninkrijk in Midden-Java is het bezit van goede helpers. Hen degelijk op te leiden en daarna goed te leiden, is het voornaamste werk van de Europeesche werkkrachten. Door godvreezende, goed onderlegde Javanen, kunnen de zendingsarbeiders zich zelf vermenigvuldigen en onverhinderd in aanraking komen met de bevolking".[1])

Nog eens de Hoofddienst. Maar — zal iemand zeggen — wat hebben bij deze methode van werken dan de missionaire Predikanten eigenlijk nog te doen? Is er dan toch iets waar van de meermalen door tegenstanders van de Zending uitgebrachte beschuldiging, dat zij daar in Indië maar een gemakkelijk leventje leiden?

Daarom nog eens de hoofddienst; nu, om de miss. Predikanten van toen te zien in hun door de methode gevorderden arbeidsgang.

Voor de Evangelieprediking behandelen zij met hun helpers den in de koempoelan[2]) te behandelen text; zij geven een schets, bespreken die en wijzen aan, hoe het textwoord 't best en 't nuttigst voor de hoorders kan worden toegelicht en toegepast. Dat Zondag op Zondag (en ook wel in de week) de helpers het Evangelie verkondigen op verschillende plaatsen van het zendingsterrein, komt door de motorische kracht der missionaire Predikanten, die dit deel van den hoofddienst steeds in voortdurende actie houdt.

Ook gaan zij er zelf op uit om te evangeliseeren; zij wenden zich dan tot „een loerah of een ander, die een huis met een flinke galerij heeft, en vragen hem het volk bijeen te roepen (liefst zenden zij vooraf een boodschap om af te spreken). Gewoonlijk is de ontvangst (althans den eersten keer) vriendelijk, voorkomend. De man voelt zich met het bezoek blijkbaar wat gestreeld. Als de menschen vergaderd zijn, kunnen zij spreken. Helaas veroorzaakt verlegenheid, dat een samenspreking tot de uitzonderingen behoort; doch de helper, die onder de menschen zit, kan na het gesprokene een meer vrij gesprek aanknoopen. Op deze wijze kunnen aanknoopingen

[1]) zie „De Macedoniër" 1912 blz. 301. — [2]) samenkomst of kerkdienst

wel gevonden worden, doch dit geschiedt zelden. Op deze wijze werd gearbeid te Wonosobo en te Poerbolinggo"[1]).

Bij formatie van „kringen" der belijdende Christenen, valt de verzorging daarvan aan de missionaire Predikanten: catechisatie en huisbezoek, Doop- en Avondmaalbediening, opzicht en tuchtoefening en wat nog meer tot het ambtelijk werk behoort, moet door hen zorgvuldig behartigd worden; aan een helper of een vooraanstaand lid van den kring kunnen zij de eerste tijden maar weinig overlaten; zij zullen het zoo goed als alles zelf moeten doen.

Komt het tot kerkstichting, dan moet de geïnstitueerde Kerk wel door haar eigen Kerkeraad geregeerd worden, doch zoolang de volledige zelfstandigheid nog niet is bereikt, hebben de miss. Predikanten bij hun ambtelijke bezigheden, ook nog in allerlei dingen leiding te geven, wat om redenen van wijs beleid en voorzichtigen tact nog al wat hoofdbrekens kost.

Reeds deze maar korte en nog onvolledige aanwijzingen maken 't begrijpelijk, dat de miss. Predikanten tot bestiering van geheel dat zoo verschillende wegen gaande werk, niet op hun gemak thuis kunnen zitten, maar dat veeleer de auto het onmisbaar vervoermiddel is, dat hen overal en tijdig ter plaatse van actie brengen moet.

Als men daarbij bedenkt, dat zij, als veldheeren, geheel hun terrein nauw-spiedend moeten overzien, dat zij al de administratie èn de correspondentie met de zendende Kerk hebben te voeren, en dat zij hun samenkomsten voor locale en algemeene zendingsbelangen en ook hun bemoeiïngen hebben met de Regeering en de Overheden, dan staat toch wel vast, dat hun besognes vooral niet minder zijn dan van een dominee in een gevestigde gemeente hier te lande.

Ten behoeve van den schooldienst hebben zij ook nog toezicht te oefenen op het zendingsonderwijs en leiding te geven aan den schoolarbeid, met al den rompslomp van de subsidiebepalingen daaraan verbonden.

In het belang van den medischen dienst moeten zij ook nog zorgen dat de helpers op hun post zijn, goede toespraken houden tot de patiënten, en bezoeken afleggen bij wie belangstelling

---

[1]) Esser t. a. p. blz. 72.

voor het Evangelie toonden gedurende het verblijf in het hospitaal.

Dan doen zij ook nog zooveel andere dingen, niet onder een officieelen naam samen te brengen, maar door het leven, dan hier en dan daar en altijd weer en meer gevraagd, zoodat zij, als God de Heere Zijn zegen gebiedt, in plaats van zonder lasten op den schouder, met allerlei werk overladen zijn. Op enkele terreinen zou er al broodnoodig nog een miss. Predikant bij moeten!

En nu zwegen wij nog van den geheel nieuwen arbeid, dien de missionaire Predikanten in dit tijdvak met zooveel energie hebben aangevat:

De Colportage-arbeid. Heelemaal juist is het niet, wat de heer W. Schmidt, hoofd der Chr. H. C. S. te Djokja, in het maandblad voor de gereformeerde jeugd „Onze Zending" schreef, „dat een drietal „hulpdiensten" den zendingsarbeid uitnemende diensten bewijzen. Deze drie zijn: 1. de medische dienst; 2. de schooldienst en 3. de colportage".

Als rechtstreeks tot de menschen het Evangelie brengende, is de colportage immers niet bij de „hulpdiensten", doch bij den hoofddienst onder te brengen; ook al kan zij dan niet tot den *ambtelijken* dienst worden gerekend.

Maar verschoonbaar is het zeker, dat hij de colportage een aan schooldienst en medischen dienst nevengestelde plaats toekende, omdat zij een, ook met andere Missies vergeleken, geheel nieuwe manier van werken brengt, en omdat ook haar invloed zoo groot en haar werking zoo veel omvattend is. Ds A. Merkelijn, de missionaire Predikant van Magelang, begint met de uitgave van een Javaansche courant „Mardi Rahardja", d. i. de weg tot geluk; dat Evangelisatie-middel vindt op geheel het zendingsveld zoo grooten bijval, dat de „Zendingscourant" spoedig maandelijks in pl.m. 35.000 exemplaren — over alle zendingsterreinen van Midden-Java ten Zuiden — het Woord der Waarheid brengt. Jong-Java, op de al meer opgerichte scholen onderwezen, kan thans lezen en wil ook gaarne lezen; 't heeft alleen nog maar gebrek aan lectuur.

Welnu — de missionaire Predikanten voldoen aan die begeerte en zorgen, dat het christelijke lectuur onder de oogen krijgt!

Ook de lieden van niet-christelijke levensopvatting bieden wel leesstof, doch de Zending is ditmaal gereed, merkwaardig gereed!

Ten behoeve van wie geen Javaansch kennen, in hoofdzaak de Chineezen, worden maandelijks ook nog enkele duizenden exemplaren verspreid van de Penaboer, d. i. „de Zaaier" (een Maleische courant).

„Voor de verspreiding dier kranten zijn op enkele terreinen aparte personen aangesteld, wier taak bestaat in het rondbrengen van Mardi-Rahardja en Penaboer; een groot gedeelte wordt per post verzonden, terwijl een ander gedeelte verspreid wordt door de goeroe's-indjil. De voornaamste beteekenis is, dat de aanraking met het volk er door vergemakkelijkt en het vinden van Javanen, die gaarne een gesprek over den christelijken godsdienst willen voeren, niet zoo moeilijk is als vroeger" [1]).

Meer directe colportage-arbeid wordt verricht door het in stad en land te koop aanbieden van christelijke boeken, voornamelijk van Bijbelgedeelten. Op elk zendingsterrein zijn colporteurs daarmee werkzaam en hun getal groeit snel; zij trachten niet maar hun koopwaar aan den man te brengen, maar vooral een gesprek te voeren. Te Solo krijgt de helper-colporteur op het marktplein een eigen overdekte plaats, die ook in den regentijd beschutting geeft, en hij werkt daar trouw tot verkoop van christelijke lectuur en tot de prediking van het Evangelie aan elk, die onder zijn bereik komt; bij het station is zijn collega geposteerd, en hij laat, onder de vele voorbijgangers, niet één voor zijn doel geschikte gelegenheid glippen [2]).

Zoo gaat het in de stad.

Andere colporteurs, beladen met Bijbels, Bijbelgedeelten, de 104 Bijbelsche verhalen van Hoezoo, de Javaansche Zendings courant, onderscheidene Javaansche boekjes enz., trekken de

---

[1]) visitatie-rapport, Acta Gener. Synode van Leeuwarden 1920. — [2]) zie daarover: Zendingskalender voor de Geref. Kerken, 1922, de eerste bladen.

desa in en bezoeken de menschen; meermalen vinden zij bij de opening van de beurs der koopers ook open ooren en opengaande harten voor de gaarne gegeven toespraak over den Weg des Levens; waar zij ingang vinden, komen zij later terug tot een samenspreking en ter aanprijzing van weer andere christelijke geschriften.

Welnu — de missionaire Predikanten beijveren zich, om door courantenverspreiding en colportage, de *allereerst noodige* ontwikkeling, de kennis van de Waarheid naar de godzaligheid, den menschen, oud en jong, bij te brengen; en zij doen het op een manier, die aan de Evangelisatie, met name onder de aan Gods Woord „ontgroeide" duizenden in onze groote steden, ten voorbeeld mag zijn!

Proeven worden ook genomen met kiosken op de markt; ook met verplaatsbare kiosken. Waar in die beperkte ruimten niet slechts christelijke lectuur, maar ook, om het den Nicodemussen gemakkelijk te maken, papier, pennen, potlooden, enz. verkocht worden, komen er heel wat Javanen, om met den colporteur een gesprek over het Christendom te voeren.[1])

De statistiek stelt vast, dat een aanmerkelijk percentage der bekeerde Javanen juist door het colportagewerk met het Evangelie in aanraking is gekomen.

Daarom kunnen de missionaire Predikanten 't niet nalaten, om bij al den arbeid, dien zij toch al te doen hebben, ook nog met alle macht en kracht dezen „nieuwen dienst" te regelen en te vervullen, tot den bouw van 's Heeren Kerk in Midden-Java ten Zuiden.

Terugblik. Op den ontwikkelingsgang van deze 20 jaren terugziende, kan met vrijmoedigheid getuigd, dat „de nieuwe richting een plan van arbeid deed vinden, dat geheel bleek te passen, zoowel op de behoeften van het (zendings)veld als op de toen nog niet voorziene tijdsomstandigheden".[2])

In plaats van drie Zendingsarbeiders bij het begin dezer eeuw, één dominee, één dokter en één onderwijzer, zijn er dan zes missionaire Predikanten, enkele missionaire artsen, een aanzienlijk getal onderwijzers en onderwijzeressen uit Holland[3])

---

[1]) Zendingskalender '22, Febr. en Juli — [2]) Dr Esser, t. a. p. blz. 40 — [3]) sinds

en de mannen, belast met de opleiding van helpers tot den drieërlei dienst.

De maar geringe hulp bij de Evangelieprediking van een enkelen, gewoonlijk gebrekkig gevormden helper, groeide uit tot een wijd-vertakte steunbieding van ver over de honderd deugdelijk-opgeleide helpers [1]), afgezien nog van de wassende schare der colporteurs, dagelijks zich wijdende aan verspreiding van christelijke geschriften.

De sombere ruïne, met haar kale overblijfsel van een paar posten, grijnst U niet meer aan; thans boeit uw oog de schoone herbouw van het zendingswerk, met zijn 7 hoofdposten, 9 geïnstitueerde Kerken, 65 hulpposten en predikplaatsen, 6 hospitalen en een zeer groot aantal scholen.

Verbluffende cijfers over bekeerde Javanen, gevormde kringen en gestichte gemeenten, als aan de N.G.Z.V. werden gemeld, kunnen niet opgesomd worden; boven de 3000 gaat het getal der gewonnen Christenen nog niet ver uit; doch wat er is mag dan ook gerust de naam gegeven, niet van een christelijk vernisje over de aloude religieuze denkbeelden en gebruiken, maar van een echt Christendom, dat met het verleden in alles en van harte breekt.

Het gehalte der Christenen, kringen en gemeenten staat ook veel hooger dan in de vroegere periode; de bestanddeelen van het oude met zijn nawerking gingen nog niet geheel te loor; al evenmin als dat bij onze gemeenten en bij ons zelf het geval is; maar overigens is er niets meer van een aanpassing van het Christendom aan het eigenaardig-getinte Javaansche Mohammedanisme, laat staan van een vermenging van die beide. Als een geheel nieuwe religie, roepend om en brengend tot een geheel nieuw leven, aanvaarden en beoefenen de bekeerde Javanen het Christendom.

Een paar voorbeelden:

Een tot het Evangelie toegebrachte dalang (vertooner van de wajang) gebruikt nooit meer een beeld, aan de oude Javaansche verhalen ontleend; want die hebben geen plaats meer in zijn christelijk bewustzijn.

1918 werden door het Comité tot steun van Chr. Onderwijs in de Vorstenlanden 50 leerkrachten uitgezonden — [1]) Hieronder zijn begrepen ook de helpers van de oude garde èn de schoolmeesters, die uit nood worden gebruikt

In een „kring van Christenen" is het getuigenis afgelegd: „wij droomen niet meer, geen van allen"; droomen behoort tot het heidensche leven naar hun opvatting. Of bij ons alle Christenen zoo ver gevorderd zijn, dat zij gansch niet meer aan droomen hechten, mag zeker betwijfeld!

De Javaansche ouderlingen zijn nauwgezet in het beoordeelen van de doopcandidaten, en in de oefening van de tucht over de Christenen.

En van veel meer waarde voor de komst van het Koninkrijk Gods dan groote groepen belijders met een maar schijnachtig Christendom, is toch altijd nog te achten een nog maar klein getal van Christenen, wandelende waardiglijk het Evangelie van onzen Heere Jezus Christus, tot een getuigenis voor geheel de wereld der Javaansche Mohammedanen.

Ook valt bij vergelijking met het vorige tijdvak te prijzen de eensgezindheid en eendrachtigheid, de samenstemming en samenwerking van allen, die zich voor den drieërlei dienst, elk den zijne, hebben gegeven; verschil van zienswijze blijft natuurlijk altijd bestaan, doch van een zóó verschillenden kijk op de dingen, dat om de verwarring en verlamming van het werk een onderzoek in loco gewenscht zou schijnen, is geen zweempje ook maar te bespeuren; de nieuwe organisate werkt tot hiertoe zoo goed, dat alles gaat als bij het tandrad, waar tanden en inkepingen precies op elkaar passen.

Onder het altijd noodige beding van den zegen des Heiligen Geestes, is te verwachten, dat de huidige organisatie voor een herhaling van een ineenstorting als in 1899 zal behoeden, en dat zij al meer bevorderlijk zal blijken voor de toebrenging van Javanen tot den Christus Gods en voor de komst van het Godsrijk in Midden-Java.

Op verrassingen als ten dage van „de wonderen op Zendingsgebied" is echter ook weer niet te rekenen; al blijft het volkomen waar, dat de Heere metterdaad wonderen van de genadekrachten des Geestes kan te zien geven.

De toegepaste methode van arbeiden doet zoo heelemaal niet denken aan een stormmarsch, om in zegevierenden aanval binnen korten tijd de Midden-Javaansche wereld in te nemen en te bezetten; zij is daarvoor veel te rustig en te kalm van optreden, overeenkomstig den ook in het Koninkrijk Gods

geldenden regel, dat echte groei langzaam gaat, doch zeker, al meer winnend in kracht.

Daarbij onderscheidt zij zich van de Sadrach-beweging ook nog hierdoor, dat geheel de zendingsactie niet opgaat in het zoeken te winnen van de eenvoudige desa-menschen, maar direct en indirect op de kerstening van geheel het volksleven aanstuurt; naar het reeds te Middelburg vastgestelde voorschrift, „dat de Zending niet volstaan kan met eenige schuilende Javanen in hun desa op te zoeken, maar zich minstens evenzoo tot het volk in zijn middenpunt, in zijn leidslieden, in zijn hoofden en geledingen heeft te wenden, opdat zij het volksbewustzijn omzette, de gezindheden verandere, en alzoo vrucht drage voor de toekomst".

Het bouwen over geheel het naar deze methode van arbeiden gelegde fondament, reeds te aanschouwen in zijn langzaam vorderen, wekt levendig de hoop, dat de opbouw van geheel het zendingswerk door den loop der jaren al sneller en gelukkig zal voortgaan.

Ditmaal is zulk een blijde verwachting *gegrond!*

HOOFDSTUK X

„De Tweede Periode" (± 1920—heden).

I. Hoofddienst.

Terrein-verdeeling en bezetting. De gelegenheden en de kansen op de onderscheidene zendingsterreinen blijken nog al verschillend: vooral in de Vorstenlanden ontwikkelt zich de zendingsactie voorspoediger dan elders, b.v. in Wonosobo.

De wenschelijkheid wordt al meer gevoeld en betoogd, te komen tot een „betere verdeeling van het Zendingsterrein".

Eind 1922 geeft de Kerk van Amsterdam Soerakarta over aan die van Delft, om zelf Djokjakarta over te houden.

De bedoeling is niet, Wonosobo voor goed los te laten; Delft zal Wonosobo zooveel mogelijk nog blijven verzorgen; en pogingen zullen worden gedaan, Wonosobo weer in te schakelen.

't Duurt echter een achttal jaren, eer een regeling tot stand komt, waarbij de Kerk van Heeg Wonosobo er bij neemt (eind 1930).

Geheel het zendingsterrein is dan weer bezet; zóó is het gebleven, (Bandjarnegara is officieel nog onbezet).

Vermeerdering van missionaire Predikanten vordert het zich steeds meer uitbreidend zendingswerk; een groot voorrecht is het, dat zij, die al werkzaam zijn, de jaren door op hun post kunnen blijven voortarbeiden; doch bij al hun inspanning wordt de behoefte aan hulp steeds dringender.

Reeds in 1921 had Djokjakarta Ds A. Pos, overgekomen van Solo, als opvolger van Ds C. Zwaan ontvangen. Solo krijgt in 1925 weer een tweeden missionairen Predikant: Ds P. H. van Eyk; Keboemen volgt in Nov. 1929, als Dr H. Bergema samenwerken gaat met Ds K. van Dijk; doch die samenwerking duurt maar kort, doordat Ds K. van Dijk 13 Mei '31 naar Wonosobo verhuist.

Gestaag neemt het getal missionaire Predikanten eerst na 1930 toe: te Solo, Februari '30, als derde Dr J. H. Bavinck; te Djokja, in '31, als opvolger van Ds A. Pos, (tot Docent aan de Opleidingsschool benoemd): Ds D. J. B. Allaart, en

te Poerbolinggo: Ds J. A. C. Rullmann (met standplaats te Poerwokerto); verder in 1933 te Solo: Ds G. D. Kuiper (in de plaats van Dr J. H. Bavinck, die tot derden Docent aan de Opleidingsschool was aangewezen), met standplaats te Klaten, doch spoedig verhuisd naar Solo, en te Djokja: Ds G. J. van Reenen als tweede miss. Predikant; dan in 1937 te Keboemen: Ds L. W. Korvinus. als opvolger van Ds H. Bergema, benoemd tot Docent aan de Opleidingsschool op Soemba; en te Magelang: Ds C. van Nes, als medewerker van Ds A. Merkelijn (die 1 Mei '38 met verlof en daarna met emeritaat ging). Te Solo: Dr S. U. Zuidema, begin Jan. 1938; en te Poerworedjo: Dr J. v. d. Linden, als collega van Ds A. F. Keuchenius, die eind '30 de plaats van Ds L. Netelenbos had ingenomen.

Meegerekend de Docenten aan de Opleidingsschool, die óók missionaire Predikanten zijn, staat het cijfer der dienstdoende Hollandsche Predikanten dan op 16[1]).

De beantwoording van de vraag, of het geheele zendingsterrein daarmede nu voldoende bezet mag geacht worden, kan het best verschoven worden tot na verdere beschouwing der tweede periode. Maar hier mag toch zeker al vastgesteld worden, dat in dit tijdvak de in sommige streken steeds zorgvuldig gesloten gehouden deuren open gaan, en dat op de over het geheele zendingsterrein vermeerderende posten steeds meer ingang wordt verkregen; ook Wonosobo belooft thans veel, en in Banjoemas roemt men van bijzonderen zendingszegen!

Berekenen noch narekenen kunnen wij de gangen van den Heere der Zending; dat leert geheel de zendingsgeschiedenis; doch wèl dient het immers merkwaardige feit vermeld, dat deze kostelijke zendingsvrucht gegroeid is juist in de jaren van zware maatschappelijke crisis. Gebleken is, niet alleen bij den hoofddienst, maar evenzeer ook bij de hulpdiensten, gelijk later is aan te toonen, dat crisis-tijd was: Christus-tijd.

Ontwikkeling van het kerkelijk leven. In het eerste stadium der kerkelijke Zending bleven de uit Javanen vergaderde gemeenten nog geheel onmondig, en zorgden de

---

[1]) Banjoemas 2; Keboemen 1; Poerworedjo 2; Magelang 1; Wonosobo 1; Djokja 2; Solo 4; Docenten 3

missionaire Predikanten voor de inrichting en regeling van het kerkelijk leven. Toch waren er, gelijk wij aan het slot van het vorige hoofdstuk zagen, reeds negen geïnstitueerde Kerken ontstaan, d.w.z. Kerken met het ambt van ouderlingen en diakenen.

Naast gemeenten, nog in de eerste phase van haar ontwikkeling, bevonden zich al andere, die de instelling van het ouderlingen- en diaken-ambt verkregen, en haar kerkelijke roeping begonnen te vervullen.[1])

De indringerige intentie, op andere zendingsvelden soms veel te lang volgehouden, om over gemeenten van andere nationaliteit al maar door nog gezag te blijven oefenen, had de Gereformeerde Zending ten eenenmale niet; zij was en zij blijft daartegen steeds op haar hoede; zij ging en zij gaat immer in de lijn, de mondigheidsverklaring uit te spreken zoo spoedig dat maar kan; dat brengt ook haar zendingsdoel mee: de planting van Kerken.

Verschillende factoren werken overigens ook mee tot het inluiden van de tweede periode, zooals het stadium van kerkstichting kan genoemd worden: de drang naar onafhankelijkheid en zelfstandigheid in de Javaansche maatschappij, waar ook de Javaansche Christenen, en met name dan de jongere leden der gemeenten, niet buiten blijven; de crisis, die de verdere uitbreiding van het zendingsapparaat belemmert, dwingt naar andere wegen en middelen om te zien, en leidt tot welbewust aansporen, dat óók de inheemsche Christenen zelf actief zullen worden; doch vooral ook de voortdurende opwekking van de missionaire Predikanten zelf tot de gemeenten, dat zij de nog al vaak geopperde bezwaren opgeven en tóch tot institueering overgaan zullen.

Met het ontstaan van al meer „kringen" en het formeeren van steeds meer „gemeenten" met een vasten goeroe-indjil, gaat gepaard het in al sneller tempo institueeren van Kerken, geregeerd en verzorgd door haar eigen ambtsdragers, hoezeer dan ook, voor het grootste deel althans, nog onder leiding van den miss. Predikant. Getuige dit lijstje:

---

[1]) zie voor regelingen tusschen deze Kerken en de zendende Kerken: „De Macedoniër" 1930, blz. 300 v.v.

Terrein Banjoemas: 6 geïnstitueerde Kerken.
Terrein Keboemen: 7 geïnstitueerde Kerken.
Terrein Wonosobo: 2 geïnstitueerde Kerken.
Terrein Poerworedjo: 8 geïnstitueerde Kerken.
Terrein Magelang: 6 geïnstitueerde Kerken (ook nog één Chineesche Kerk).
Terrein Djokjakarta: 10 geïnstitueerde Kerken (ook nog één Chineesche Kerk).
Terrein Soerakarta: 16 geïnstitueerde Kerken (ook nog één Chineesche Kerk).
In totaal dus 55 en 3 Chineesche Kerken.
Sommige dezer Kerken hebben ook haar eigen Javaanschen Predikant.

Pandita Djawa. Zoowel in Nederland als in Midden-Java was inmiddels al sterker de wensch geuit naar den „pandita-djawa"; de geïnstitueerde Javaansche Kerken waren ten deele immers nog onmondig; volledig zelfstandig zouden zij eerst zijn, als zij hun eigen Predikant ontvingen. Ook die wensch, gedurig in een bede tot God omgezet, gaat in vervulling: Den eersten keer te Djokja, in April 1926, als de goeroe der Javaansche gemeente, Sopater, tot haar Predikant bevestigd wordt. Ds Sopater is de eerste predikant van een Javaansche Kerk in Midden-Java ten Zuiden. (In 1923 was op Oost-Java de voorganger van de gemeente Modjowarno, M. Drya Mestaka, reeds Predikant geworden). Een paar jaar later volgen 3 andere gemeenten; in 1928: te Tlepok (terrein Poerworedjo) Ds Wirjotenojo (28 Mei), 12 Sept. '38 overgegaan naar Koeto-ardjo; te Keboemen Ds Soeseno (7 Augustus)[1]; en te Magelang Ds Idris Siswawarsana (2 October).

Voorts in de volgende jaren: te Poerbolinggo Ds Soedarmadi (3 Sept. 1929); te Tjilatjap Ds Misaël (20 October '31; vertrokken naar Poerwokerto December '38); te Solo-Margojoedan Ds Soepanahardja (October '32); te Poerworedjo Ds Darmoatmodjo (25 Mei '33); voor Keboemen, Pamrian, en Premboen gezamenlijk Ds Jochas Reksadiardja, en voor Glonggong, Djono, Groedjoegan en Wero gezamenlijk Ds Soepardi Sastrasoewirja

[1]) Met emeritaat gegaan 1 Mei 1935

(23 December 1935); eind 1937 te Solo-Manahan Ds Atmowidjono, en te Wonogiri met Gemantar Ds Mitrotenojo; te Wates (terrein Djokjakarta) Ds Hardjosiswojo (26 October 1938) en voor de gemeenten van Djoema, Parakan en Temanggoeng Ds Soemardjo (16 December 1938).

In Klaten (terrein Soerakarta) is men weer met beroepen bezig[1]); op andere plaatsen zijn er plannen tot beroepen[2]).

Daarmede is de tweede periode eigenlijk eerst recht ingegaan; en wel door den overgang van kerkstichting tot volle kerkelijke zelfstandigheid. De leiding dezer zelfstandige Kerken berust niet meer bij de missionaire Predikanten, hoezeer ook hun adviezen nog altijd gewaardeerd blijven; de missionaire Predikanten zijn van leidende voogden vriendelijke raadgevers geworden, in den geest, als de apostel Paulus het in zijn Brieven meermalen aangeeft[3]).

Moeilijkheden als op andere zendingsterreinen, waar zendingsconservatisme den vluggeren pas niet tijdig wist aan te nemen, doen zich niet voor. Dat heeft wel in dergelijke kringen tot de gedachte geleid, als zou het in Midden-Java met die zelfstandigheid meer „schijn" dan werkelijkheid zijn, omdat de missionaire Predikanten toch feitelijk „je mannen" bleven; maar die meening van alleen maar „schijn-zelfstandigheid der Javaansche Kerken" behoort beslist te worden afgewezen. Het spreekt als een boek, dat zulke jonge Kerken den invloed — ook wel den sterken invloed — der missionaire Predikanten ondervinden; dien zij trouwens zelf ook gaarne wenschen en begeeren; maar dat doet aan hun wezenlijke zelfstandigheid geenszins te kort.

Opleiding. De Theologische cursus aan de Keucheniusschool bracht bekwame goeroe's-indjil; maar het nieuwe zendingsstadium dringt steeds meer tot hernieuwing van de theologische opleiding; de opleiding dient zich aan te sluiten bij heel den ontwikkelingsgang van het zendingswerk en met met name ook bij de behoeften der gemeenten[4]).

---

[1]) Zendingsblad 1938. blz. 95 — [2]) Zendingsblad 1938, blz. 132 — [3]) Hierbij kan nagelezen worden: Verhandlungen der Kontinentalen-Missions-Konferenz, 1925 — [4]) vgl. „De Macedoniër" 1933, blz. 129—131: Dr F. L. Bakker: „Iets over de geschiedenis van de Opleidingsschool te Djokja."

De splitsing tusschen de 1ste en 2de Afdeeling van de Keucheniusschool was in 1911 verder doorgevoerd: de Keucheniusschool uitsluitend vakschool voor onderwijzersopleiding, en daarnaast, geheel los daarvan, de Opleidingsschool voor de helpers bij den Dienst des Woords.

Volgens het besluit der Synode van 1923 brengt een reorganisatie de opleidingsschool in nieuwe banen: In 1925, als in het voorafgaande jaar Dr F. L. Bakker naast zijn vader als tweede Docent is opgetreden, wordt naast den Javaanschen ook een Hollandsche cursus geopend. De leerlingen voor den Javaanschen cursus komen van de Keucheniusschool, of zijn als mantri-verpleger werkzaam geweest; die voor den Hollandschen cursus moeten met goed gevolg een Mulo-school doorloopen hebben.

In Juni 1929 moest Dr D. Bakker om gezondheidsredenen Java verlaten. Zoo ongeveer 70 goeroe's-indjil heeft hij opgeleid. Door zijn grondleggenden arbeid is de Opleidingsschool zóó op- en uitgebouwd, dat de Synode van Arnhem (1930) besluit, het getal docenten tot drie uit te breiden. Zijn groote verdienste voor de Zending, Theologie en Kerk in Midden-Java is erkend door de Vrije Universiteit, die hem in 1930 den doctorstitel honoris causa verleende[1]).

Voor de tweede maal wordt zoo'n Hollandsche cursus geopend in 1933, als Ds A. Pos (benoemd door de Synode van Arnhem 1930) de plaats van Dr D. Bakker heeft ingenomen; en de heer J. D. Wolterbeek als buitengewoon leeraar het hem toevertrouwde werk opneemt (eind 1933); en voor de derde maal in 1937, nadat intusschen Dr J. H. Bavinck als derde Docent in functie getreden is (September 1934)[2]). Het peil der aan te nemen leerlingen gaat omhoog; zij moeten het diploma-Mulo of dat van de Kweekschool te Solo bezitten; het dient langzamerhand te komen tot een volledige theologische opleiding; evengoed als Javanen thans een volledige juridische en medische opleiding ontvangen, zullen zij ook een volledige theologische opleiding dienen te krijgen[3]).

[1]) overleden 22 December 1932. Zie levensschets: Zendingsblad 1933, blz. 4 v.v. — [2]) Op de Synode van Amsterdam, April 1938, benoemd tot Zendingsprofessor (als diens opvolger is benoemd Ds J. A. C. Rullmann van Poerwokerto) — [3]) Onjuist is de mededeeling en daarom ook de opmerking van

Terwijl de Javaansche cursus thans drie jaar duurt, is de Hollandsche op 4 jaar berekend (te voren resp. 2 en 3 jaar).

Nu ligt het onderscheid tusschen die twee cursussen niet hierin, gelijk wel eens gedacht wordt, dat de eerste zou opleiden voor goeroe-indjil en de tweede voor Predikant (Pandita-djawa); maar de Hollandsche cursus bedoelt helpers te krijgen, die door hun wat hoogere opleiding kunnen werken in de grootere steden, en onder de meer ontwikkelde Javanen, die Hollandsch kennen.

Het grootste deel van de Javaansche Predikanten is afkomstig van den Javaanschen cursus; de Javaansche gemeenten zijn natuurlijk vrij in de keuze van een te beroepen goeroe (of Predikant [1]). In tegenstelling met Holland, is er in Midden-Java een tekort aan goede candidaten voor het predikambt [2]). In de Javaansche Christen-kringen komt hier en daar de gedachte al op, dat, evenals voor andere vakken, ook voor de theologie een opleiding in Holland aan te bevelen zou zijn. In 1938 wordt een jong Javaansch student, R. Soedarmo, aan de Vrije Universiteit ingeschreven.

Wij voegen hieraan toe de mededeeling van Dr F. L. Bakker bij gelegenheid van het dertigjarig bestaan der Opleidingsschool (1936): „In totaal is de School bezocht door 169 leerlingen; het grootste deel Javanen, n.l. 161; verder 5 Chineezen, 1 Batak, 1 Minahasser en 1 Toradja; de meeste van deze leerlingen werken in Midden-Java; vijf werken in Oost-Java. De Batak Siagian is Predikant van de Maleische gemeente te Batavia; De Minahasser Frans Lumanow is hulpprediker bij de Indische Kerk en werkt te Loewoek op Celebes. De Toradja Andreas Taoe Labi is op den laatsten cursus opge-

---

Prof. Dr. Jul. Richter in zijn boek: „Die evangelische Mission in Niederländisch-Indien", dat de Javaansche Predikanten dezelfde opleiding zouden ontvangen als de Hollandsche, en ook Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch zouden leeren; die talen worden in Djokja niet onderwezen. Hier zal wel het misverstand zijn, tengevolge van minder gelukkige voorlichting, dat de Javaansche Predikanten niet in ontwikkeling met de Hollandsche gelijk staan, doch wel als ambtsdrager.

[1]) De eerste keer, als de Javaansche Kerk van Poerwokerto den Javaanschen Dominee van Tlepok, Ds. Wirjotenojo, beroept, (Mei 1938), die echter het daaropvolgend beroep uit Koetoardjo aanneemt — [2]) Zendingsblad 1938, blz. 132

leid op verzoek van den Gereformeerden Zendingsbond en werkt te Makale in Midden-Celebes[1]). De 11 Javaansche Predikanten zijn allen leerlingen van de Opleidingsschool. De Predikant Ds Darmoatmodjo heeft geen diploma van de School; hij was onderwijzer, toen hij beroepen werd, doch was voor zijn classicaal examen enkele maanden op de School, om zich daartoe voor te bereiden"[2]).

Dr F. L. Bakker is kenner van den Islam. Ds A. Pos heeft zich op de hoogte gesteld van de Hindoeïstische inwerking in het Javaansche leven; Dr J. H. Bavinck legde zich toe op de bestudeering van de specifiek Javaansche levensbeschouwing en mystiek. De heer J. D. Wolterbeek is de man voor de propaedeuse. Ds Rullmann zal in de lijn van Dr Bavinck voortgaan.

Dr F. L. Bakker is aangewezen, de revisie van de vertaling van den Bijbel in het Javaansch voort te zetten. (De Javaansche Bijbel, oorspronkelijk vertaald door den ouden Jansz, wordt op verzoek van de Zending herzien. Dat geschiedde door den zoon van Jansz, den „jongen Jansz" (nu al 84 jaar); deze bewerkte het Nieuwe Testament en het Oude Testament van Genesis tot Nehemia. Jansz is echter bijna blind en hij kan niet meer verder. Dr F. L. Bakker zet nu de revisie voort: Nehemia tot Maleachi).

Behalve door de vorming van helpers tot den Dienst des Woords heeft de Theologische School van Djokja ook nog groote beteekenis voor het geheele zendingswerk door de uitgave van door de Docenten geschreven boekwerken, ten gebruike bij de theologische studie, ten nutte van de inheemsche Kerken en Christenen en van anderen. Dr D. Bakker begon in zijn tijd er al mee en zijn opvolgers gaan er ijverig mee voort.

Zie hier een lijstje ervan:

Dr D. Bakker:

1. Patokaning pitados. Dogmatiek in het Javaansch.
2. Patokaning ngagesang. Toelichting op de 10 geboden.
3. Sadjatining panglipoer. Verklaring van het Kort begrip.
4. Bab Kalenggahan. Over de ambten.

Dr F. L. Bakker:

---

[1]) moest ontslag gegeven worden — [2]) „De Macedoniër" 1936, blz. 263, 264.

1. Commentaar op het Evangelie van Johannes in het Javaansch.
2. Damar ing gesang, Handboek voor de Bijbelsche geschiedenis in het Javaansch; het Oude Testament.

Dr J. H. Bavinck:

Damar ing gesang, Handboek voor de Bijbelsche Geschiedenis in het Javaansch; het Nieuwe Testament.

J. D. Wolterbeek:

Babad Zending ing Tanah Djawi (1939), Zendingsgeschiedenis van Java in het Javaansch.

Chineezen-Zending. In deze periode krijgt de op een enkel terrein afzonderlijk onder de Chineezen gevoerde zendingsactie allerwege navolging. Hoezeer nog vasthoudend aan hun eigen godsdienst, raken de Chineezen toch al meer los van den noodigen voedingsbodem, en toonen zij in toenemende mate belangstelling voor de Evangelieprediking; vooral ook bij de jeugd der Christ.-Holl.-Chineesche scholen vindt het Evangelie ruimen ingang.

Sommige inheemsche Kerken krijgen vele Chineesche leden; die Javaansch spreken behooren bij de Javaansche Kerk, en die Hollandsch kennen bij de Hollandsche Gereformeerde Kerk op het terrein. Daarmee is gekozen niet voor ras- doch voor taal-verschil[1]). Onder de alleen maar Maleisch sprekende Chineezen neemt de zendingsactie in kracht toe.

Waar nog geen geïnstitueerde Hollandsche Geref. Kerken zijn, als in Poerbolinggo, Keboemen en Poerworedjo, doet de Zending het werk onder de Chineezen met hulp en steun van de Hollandsche kringen; te Solo, Djokja en Magelang nemen de Hollandsche Kerken zelf die taak waar. Groot was en is nog de moeilijkheid, geschikte Chineesche goeroe's te vinden; toch zijn er zelfstandige Chineesche Kerken met een eigen Chineeschen goeroe geformeerd, achtereenvolgens te Solo, Djokja en Magelang; Poerworedjo zal wel spoedig tot institueering der Chineesche gemeente overgaan.

Steeds meer is men op Java er op bedacht, tot opleiding van Chineezen te mogen geraken.

---

[1]) In Indië begint het verschil hierover tusschen de Gereformeerde en de overige Zendingen zich toe te spitsen

Volledig zelfstandige Chineesche Kerken zijn er nog niet; op den eersten Chineeschen Predikant is ook nog weinig uitzicht.

Wel heeft de zendende Kerk van Rotterdam tot miss. Predikant onder de Chineezen beroepen Ds A. F. J. Pieron, (15 Febr. 1939), die dus de *eerste* missionaire Predikant in Midden-Java ten Zuiden voor de Zending onder de Chineezen worden zal[1]).

De Christen-Chineezen toonen zich ijverig en tegelijk vindingrijk in de verbreiding van het Evangelie. Telkens ontdekken zij middelen, waardoor zij niet maar hun volksgenooten, doch ook de Javanen met het Evangelie bereiken kunnen.

Oók voor den arbeid onder de Javanen is de Chineezen-Zending van belang[2]).

Kerkverband. Een heel bescheiden begin in het Poerworedjosche (1922) en in het Banjoema'sche: een vergadering van de afgevaardigden der Kerkeraden met de goeroe's-indjil van de nog maar drie zwakke Kerken; van een Classicale vergadering durft men nog niet spreken; bij volgende vergaderingen geldt toch al als regel, dat de zendingsvertegenwoordigers (dus de miss. Predikant en zijn helpers) adviseerende stem hebben[3]).

Soortgelijke vergaderingen worden ook op andere terreinen gehouden, soms al onder den naam van „voorloopige Classis"; en in Keboemen komt het tot een officieele Classisvergadering; op de vergadering van afgevaardigden van alle Kerkeraden in Midden-Java ten Zuiden, bij gelegenheid der bevestiging van Midden-Java's eersten Predikant, Ds Sopater, hebben de afgevaardigden van Keboemen „credentiebrieven" bij zich. (30 April 1926).

Overeenkomstig het besluit der Bijzondere Vergadering van missionaire Predikanten, Nov. 1927 te Djokja gehouden, worden op de vier terreinen, waar reeds minstens drie Javaansche Kerkeraden zijn, Classes van de „Javaansch-Christelijke Kerken" ingericht: Banjoemas, Keboemen, Poerworedjo en Djokjakarta.

---

[1]) Gegevens over de pogingen in Holland en daarna op Java tot zelfstandige Zending onder de Chineezen in Midden-Java zijn te vinden in Zendingsblad en De Macedoniër — [2]) Zendingskalender 1939 — [3]) „De Macedoniër" 1932, blz. 366.

Dàn komt ook Soerakarta er bij; een nadere indeeling brengt vijf terreinen met elk een eigen Classis van Javaansche Kerken, die samenkomen met kerkelijke macht.

Er zijn evenwel nog maar enkele Javaansche Predikanten, om het praesidium op de Classis-vergadering te kunnen voeren; doch zoo spoedig dat kan, hebben op de Javaansche Classes de Javaansche Predikanten de leiding en de missionaire Predikanten alleen adviseerende stem. Dr Esser b.v. deelde mee, dat de twee Javaansche Predikanten dadelijk om de beurt gingen praesideeren.

Bij de organisatie der zelfstandig geworden inheemsche Kerken is er zoo niets van „progaganda", d.w.z. dat de Gereformeerde Zending zoo maar *haar* stempel aan die jonge Kerken zou willen opdrukken.

Als wel het sterkste bewijs, hoezeer deze Javaansche Kerken zelf voor het presbyteriale stelsel van kerkregeering gewonnen zijn, is bij te brengen, dat zij zelf, op voorstel van de Classis Keboemen, het initiatief nemen tot het houden van een Generale Synode.

Even tusschenin de opmerking, dat Particuliere Synodes eerst ingevoegd worden, als de Classes het daarvoor benoodigde getal zelfstandige Kerken verkregen hebben.

Gezien de moeilijkheden op vele andere zendingsvelden, waar de inheemsche Kerken zich al te vroeg al mondig gevoelden, zou men kunnen vragen, of ook de Javaansche Kerken in Midden-Java ten Zuiden misschien al te haastig eigen zaken op eigen kerkelijke vergadering in handen willen nemen.

De te Keboemen gehouden Synode, 17 en 18 Februari 1931, geeft een duidelijk en afdoend antwoord. Die Synode bestaat uitsluitend uit afgevaardigden van de Classes der Javaansche Kerken: Poerbolinggo, Keboemen, Poerworedjo, Djokjakarta en Soerakarta; voorzitter is de Javaansche Predikant van Keboemen, Ds Z. Soeseno; scriba Ds Idris Siswawarsana; en assessor ouderling Mas Atmadimedja van Keboemen; de aanwezige missionaire Predikanten hebben geen stemrecht[1]).

De besprekingen toonen, hoezeer de Synodeleden naar eigen overtuiging en oordeel beslissingen nemen. Unaniem spreken zij zich uit voor den Bijbel als accoord van eenheid,

[1]) Zendingsblad 1931, blz. 100 en 101

en wel naar de verklaring daarvan in den Heidelbergschen Catechismus, (het eenige van de drie Formulieren van Eenigheid, in het Javaansch vertaald)[1]). Ook wordt o.m. besloten „aan een commissie, bestaande uit Inlandsche leden der Synode en enkele missionaire Predikanten op te dragen, een concept eener korte Kerkenordening aan de volgende Synode voor te leggen".

Een concept wordt tijdig ingediend; en de Synode van Djokja, Juni 1932 onder praesidium van Ds Wirjotenojo van Tlepok gehouden[2]) stelt vast „de Kerkenordening van de Christen-gemeenten in Midden-Java ten Zuiden"[3]). Een feit van historische en beslissende beteekenis in de geschiedenis der kerkelijke Zending in Midden-Java ten Zuiden!

Immers de Christelijke Javaansche Kerken hebben de door haar zelf verkozen organisatie; van „propaganda", die de een of andere bestuursmacht „instelt", is er niets geweest[4]). Zij zelf hebben hun kerkelijk leven geregeld en treden van nu voortaan op in vastgelegd kerkverband; zij leiden hun eigen zelfstandig kerkelijk leven onder de vigeur van eigen kerkenordening[5]).

Niet gesubordineerd, doch gecoördineerd zijn zij aan de Gereformeerde Kerken op Java en in Holland. Zusterkerken! Natuurlijk moet de verhouding tusschen deze inheemsche Kerken en de Zending nader geregeld worden[6]), doch de

---

[1]) vgl. Dr B. J. Esser, „De Macedoniër" 1931, blz. 158 en 159. De 37 Geloofsartikelen zijn wel vertaald, doch nog niet gedrukt; enkel getypt en weinig verspreid; ook heeft Ds van Dijk de Dordtsche Leerregels vertaald en doen drukken voor persoonlijke rekening — [2]) Afgevaardigden van vijf Classes met 36 geïnstitueerde Kerken: Poerbolinggo, Keboemen, Poerworedjo-Magelang, Djokjakarta en Soerakarta; nog maar zes Javaansche Predikanten; ouderlingen dus in de meerderheid, doch meerendeels zijn dat goeroe's indjil — [3]) In vertaling opgenomen in „Kerkenordening van de Geref. Kerken in Nederland" (Ds Jansen en Ds Pol) — [4]) Zie hierover Ds K. v. Dijk, „De Macedoniër" 1932, blz. 111 vv.; ook „De Macedoniër" 1934, blz. 63, in verband met de in Oost-Java ingestelde groote Kerkeraden en een „Madjelis Agoeng", welke laatste naam zou kunnen vertaald worden met Synodaal Bestuur. ook: C. W. Nortier, „Van Zendingsarbeid tot Zelfstandige Kerk in Oost-Java" blz. 213 vv. — [5]) of in deze K. O. enkele independentistische trekken zijn, leere de discussie tusschen Dr M. Bouwman en Ds K. v. Dijk in „De Macedoniër" 1937, blz. 257, en 1938 Juli-nummer, al zal hierbij rekening zijn te houden met den oorspronkelijken *Javaanschen* text — [6]) Dr F. L. Bakker: De verhouding tusschen de Zending en de Inheemsche Kerken, „De Macedoniër" 1936, blz. 225 v. v.

tweede periode gaat zich al zoover voltrekken, dat de Zending los is van deze Kerken; los niet in blijvende toewijding der liefde, in helpend advies, noch ook financieel, doch wel, dat deze Kerken op eigen beenen staan en gaan; wilt gij, de Zending *naast* de inheemsche Kerken.

(Volledigheidshalve hier nog de mededeeling, dat de Chineesche gemeenten in Midden-Java met de Maleische gemeente van Batavia een eerste Classicale vergadering te Djokja hielden op 20 en 21 Mei 1936 [1]). Eenmaal per jaar komt deze Classis bijeen; deze Kerken hebben ook al hun eigen kerkenordening; ook hun eigen kerkblad!).

De Inheemsche Kerken. Door de ervaring op zoovele andere zendingsvelden geleerd, is er in de waardeering der drie kenmerken voor de zelfstandigheid van Inheemsche Kerken, namelijk zelfonderhoud, zelfregeering en zelfuitbreiding [2]), wijziging gekomen. Zelfonderhoud is niet als het eerste te stellen; op de onderscheiden zendingsvelden zijn er inheemsche Kerken, die zich zelf onderhouden en toch nog maar weinig zelfstandigheid toonen; en omgekeerd, die min of meer financieel door de Zending nog worden gesteund, maar echte zelfstandigheid al meer aan den dag leggen. Ook leidde de zelfstandigheid vaak tot al beter zelfonderhoud. Zelfstandigheid is eigenlijk ook niet een financieel of intellectueel, doch een geestelijk vraagstuk. Ware zelfstandigheid is er, als de vervulling met de krachten van Gods Geest het nieuwe leven over het oude zondeleven doet triomfeeren en gaven en talenten worden besteed in den dienst van Gods Koninkrijk.

In stelling 14 van zijn proefschrift noemde Dr H. Bergema als criterium voor zelfstandigheid, vooral het levend bewustzijn, van het zich in alles gebonden weten aan het Woord Gods. De te Tambaram gehouden wereldconferentie van den Internationalen Zendingsraad heeft volkomen afgerekend met den eisch van financieele self-supporting als voorwaarde voor kerkelijke zelfstandigheid.

Zich zelf geheel onderhouden kan verreweg het grootste deel der Javaansche Kerken niet; voorzoover wij konden

---

[1]) Zendingsblad 1936, blz. 136 v.v. — [2]) zie: hoofdstuk VIII, blz. 200

nagaan zijn 4 Kerken onafhankelijk, n. l. Djokja, Keboemen, Poerworedjo en Wates; de Zending moet nog financieele hulp bieden; dat zal de eerste jaren zeker zoo blijven; al loopt de steun in jaarlijksche termijnen ook gestaag terug. Want er is, op een enkele uitzondering na, groote armoede in de Javaansche Kerken; van heel weinig inkomsten (loonen van ± 7 cent per dag!) moet geleefd worden!

In den regel brengt het hebben van een eigen Predikant de Zending niet op groote kosten; omdat meestal één der goeroe's van het eigen terrein beroepen wordt, die toch al voor rekening van de zendingskas kwam.

In offervaardigheid schieten de inheemsche Kerken in Midden-Java zeker niet te kort; het kan wezen, dat in enkele grootere Kerken, onder wier leden er zijn met een voor Java behoorlijk of misschien vrij aanzienlijk inkomen, althans sommigen een vermaning tot verhooging hunner bijdragen noodig hebben; daar weten wij ook in Holland alles wel van! Doch voorts staat het zóó, dat de Javaansche Kerken proportioneel meer voor Kerk en Diaconie en Zending opbrengen dan de Kerken in Holland; daarom blijve in Holland de gedachte verre, als zou de steeds nog voortgaande financieele hulp aan de Javaansche Kerken onverantwoord zijn.

Al is dan het zelfonderhoud nog niet volledig, toch hebben de Javaansche Kerken wèl de zelfregeering. Dat kwam in het voorgaande al uit: De Javaansche Kerkeraad zelf leidt het kerkelijk leven en de kerkelijke aangelegenheden, onder voorzitterschap van den eigen Javaanschen Predikant; (waar die nog niet is, van een der ouderlingen). Ook regelt hij het werk der goeroe's, waarbij van groeiende samenwerking kan getuigd worden.

Er aan toe te voegen is, dat de Javaansche Synodes, resp. in 1934 te Solo, in 1935 te Magelang, in 1936 te Poerwokerto [1]), en in 1938 te Keboemen besluiten nemen inzake de bij de liturgie te gebruiken Formulieren, het gemeentegezang, een eigen kerkblad „Kabar Pasamoean" [2]), de door het Gouvernement reeds vastgestelde, doch nog niet ingevoerde

[1]) Wonosobo en Magelang vereenigd tot een nieuwe Classis: Kedoe; dus 6 Classes dan in Synodaal verband vereenigd: Banjoemas, Keboemen, Poerworedjo, Kedoe, Djokjakarta en Soerakarta — [2]) om financieele redenen weer verdwenen

ordonnanties omtrent den Burgerlijken Stand, enz.; op de Synode van Keboemen (3—7 Juli 1938) zijn studiecommissies benoemd: a. voor een concept van de verhouding tusschen de Javaansche Kerken en de Zending; b. inzake stemrecht van vrouwelijke leden der Kerk; c. voor het vaststellen van de definitieve teksten der liturgische formulieren. Ook noodigde deze Synode hen, die daartoe gaven hebben, uit, om eigen psalmberijmingen bij de roepende Kerk voor de volgende Synode in te dienen. Het doel blijft te komen tot één bundel voor alle Javaansche Kerken van alle 150 psalmen met een selectie uit de in gebruik zijnde gezangen. Over deze selectie zal overlegd worden met de Kerken van Oost- en Noord-Java. Gedurende den tijd, dat de beoogde bundel nog niet tot stand gekomen is, zal het aan de Kerken vrij staan, om het gezangboek „Kidoengipoen Pasamoean" en de Psalmberijming van Ds K. van Dijk te gebruiken".

't Gaat steeds voort in de lijn, dat de Javaansche Kerken, al worden zij ook nog ten deele financieel geholpen, toch zelfstandig hun eigen zaken doen; en dat verdient niet dan aanmoediging en toejuiching!

Bij zelfuitbreiding kan eerst gedacht worden aan Evangelisatie in eigen omgeving door de *leden* der Kerk. Die taak is zeker voor de Javaansche Christenen in Midden-Java ten Zuiden niet gemakkelijk; Christen-desa's zijn er niet; de methode, om door landontginning Christen-desa's te stichten, als b.v. in Oost-Java te Modjowarno en Midden-Java ten Noorden in Japara te Margoredjo en in West-Java te Pangharapan, Palalangon en andere plaatsen [1]), werd door de Gereformeerde Zending niet gevolgd; er moet dus getuigd tot menschen van geheel andere religieuze, sociale, cultureele en politieke overtuigingen; hoe licht kan vrees of verlegenheid weerhouden, de blijde boodschap uit te dragen! Ook heeft men immers nog zooveel te doen met de versterking van het eigen geloofsleven en met den opbouw van eigen Kerk; hoe verleidelijk zijn zulke overleggingen, om in isolement te berusten!

Maar de Christenen in Midden-Java houden zich niet

---

[1]) zie o.a. D. Pol: Vijf en twintig jaar Java-zending, „De Macedoniër" 1923, blz. 353 v.v. en 1924, blz. 16 v.v.

terug, al is er vanzelf onderscheid; hun jonge geloofsleven komt tot uiting in het „getuigen" en in het streven naar verbreiding van het Evangelie; in den kring van hun familie, doch ook daarbuiten onder hun volksgenooten.

Toch ziet zelfuitbreiding met name op van *de Kerken* uitgaande actie tot Evangelisatie èn tot Zending. En die is ook in gang gekomen: enkele Kerken hebben een colporteur, ook al een goeroe, in dienst voor haar rekening; een heele stadswijk van Solo wordt door Evangelisatie bearbeid; in Poerbolinggo weet Ds Soedarmadi 70 gemeenteleden te laten uitgaan, bij groepjes, om getuigenis van het Evangelie te geven in de omgeving, daarbij geschraagd door een groepje van achterblijvende bidders; echte activeering der gemeente! De Classis Banjoemas benoemt een commissie, die zich beraden zal, hoe een classicale Evangelisatie zou kunnen georganiseerd worden en spoedig daarop wordt in al wijder kring om Poerbolinggo gedurende vier dagen aan een 1700 menschen het Evangelie gebracht [1]). Deze jonge Kerken worden zich al meer bewust, dat zij in het Evangelie de onschatbare waarde voor *allen* levensnood bezitten, en begeeren die ook anderen deelachtig te maken, overeenkomstig hun roeping en plicht.

Verbazingwekkend moet het evenwel genoemd worden, dat deze Kerken ook al in de taak der Zending hun aandeel nemen: reeds op de Synode van 1935 te Magelang is er een voorstel van de Classis Poerworedjo-Magelang ter tafel, dat „de Javaansche gemeenten, ondanks de benarde tijden, zullen besluiten tot eigen Zending in de Lampongs (Zuid-Sumatra), waarheen in de afgeloopen maanden zoovele Javanen zijn geëmigreerd, en onder hen ook Christengezinnen, die verzorging vereischen" [2]).

Tegen de door klein geloof gegeven adviezen in, wordt het voorstel aangenomen. Voorbereidingen tot uitvoering van het aanvaarde plan worden dan getroffen: in 1936 en in 1937 gaan een paar Javaansche Predikanten naar Zuid-Sumatra, „om de verstrooiden te bezoeken en ter orienteering" [3]).

---

[1]) Beschrijving ervan door Ds G. D. Kuiper in „Uit Poerbolinggo" 1938, Augustusnummer — [2]) Zendingsblad 1935, blz. 169 — [3]) Zendingsblad 1938 blz. 95

Ook vanwege de jeugdige Hollandsche Gereformeerde Kerk in Palembang geschiedt er zendingswerk in de kolonisaties van Zuid-Sumatra; in Loeboek Linggau en elders; een jonge goeroe-indjil, Moeljana, uit Solo, is onder de leiding van Palembangs Kerkeraad werkzaam.

De Javaansche Kerken kiezen het meest Zuidelijke deel, de z. g. n. „Lampongsche Districten".

Zullen zij al iemand daarheen uitzenden? Durven en kunnen?

De Keboemensche Synode van 1938 geeft het antwoord: De Kerk van Poerworedjo wordt als zendende Kerk aangewezen; die zal met de andere Kerken overleggen over een acte van samenwerking; en dan een goeroe uitzenden.

Al hebben deze inheemsche Kerken dan nog geen sluitend budget, zij gorden zich zeker wel aan met den moed van het overwinnend geloof tot deze moeilijke, veelomvattende en ook dringend noodige zendingstaak!

Met dit alles is niet bedoeld te zeggen, dat deze inheemsche Kerken al zoo ongeveer geestelijk volwassen zouden zijn en in leer en praktijk alles zelfstandig aan Gods Woord toetsen; als zouden zij de voorlichting der missionaire Predikanten al geheel kunnen missen. De brieven van den Apostel Paulus leeren ons, dat de eerste Christen-gemeenten toentertijd ook zoo ver nog niet waren; ook van deze nog jonge Kerken geldt, dat zij slechts „een klein beginsel der gehoorzaamheid hebben". Tuchtzaken doen zich telkens voor; [1]) herhaaldelijk moet het Avondmaal ontzegd wegens ergerlijke zonden, in vele gevallen overtreding van het zevende gebod [2]). In zegen en in bezwaren komt de tweede generatie zich melden: een sterkere bewustwording, vooral bij de jongeren, maar niet altijd vergezeld van het vuur der eerste liefde. Als van de Corinthische gemeente moet ook van hen beleden, dat zij, dan weer op hun wijze, nog veelszins „vleeschelijk" zijn. Is het bij de oudere Kerken in het moederland inderdaad beter?

Ook branden deze Kerken niet alle van zendingsijver; doch hoe is dat in Nederland? Overigens hebben wij op geestelijk gebied ons niet met elkander te vergelijken, doch slechts met Eén, Die heilig is.

---

[1]) Zendingsblad 1938, blz. 95 — [2]) Zendingsblad 1937, blz. 75 —

Vergeleken met de oude zendingsgeschiedenis zijn evenwel de toestanden thans veel gunstiger: de motieven voor de geloofskeuze zijn veelal zuiverder; de afval is minder; de kennis der waarheid gaat dieper; de overtuiging is vaster; het roepingsbesef toont zich krachtiger; en vooral, er komen al meer Christelijke persoonlijkheden op, die vast van overtuiging eigen wegen kiezen voor den opbouw der gemeente en de verbreiding van het Evangelie, en slag op slag het bewijs leveren, dat zij leiding geven willen en óók kunnen.

Ter illustratie: Op een samenkomst, waar nog al zwaar over Indië's onafhankelijkheid geredeneerd wordt, staat de Javaansche Predikant Soedarmadi op en zegt: Een volk kan politiek niet zelfstandig worden als het oeconomisch niet zelfstandig is, en het kan oeconomisch niet zelfstandig zijn als het niet geestelijk zelfstandig is, en geestelijk kan het slechts zelfstandig zijn, als het door Christus vrijgemaakt is [1]).

De inheemsche Kerken kunnen de Zending niet missen; financieel niet; ook niet voor de Opleiding, lectuurverspreiding en allerlei andere actie. Maar de Zending kan ook de inheemsche Kerken niet missen. Zooals Ds Rullmann op een zendingsdag verklaarde: de Zending heeft thans te leeren van hen, die te voren haar leerlingen waren. De zegen der laatste jaren is grootendeels door middel van de inheemsche Kerken verkregen; door de Javaansche Kerken groeit het contact met de Javaansche bevolking.

De verwachting leeft dan ook, dat het Christendom zich veel sneller dan in de voorgaande jaren zal gaan uitbreiden.

Op een algemeene „Nederlandsche Zendingsconferentie" heeft Ds Pos in een referaat het *ons* betuigd, dat wij zelf in het samenleven met deze jonge Kerken jong kunnen blijven in een nimmer stervende blijdschap over de genade Gods. „De Zending is de blijvende jeugd der Christelijke Kerk" [2]).

De tweede periode, dat is het tijdperk van de algeheele zelfstandigwording der inheemsche Kerken nadert al zoo dicht haar einde, dat bij de komende herziening van de Zendingsorde een artikel dient opgenomen te worden, waarin bepaald wordt, dat de samenwerking tusschen de Gereformeerde

[1]) zie „De Standaard" van 23 Juni 1938 — [2]) Dit referaat is opgenomen in „De Macedoniër" 1936, blz. 353 v.v.

Kerken in Nederland en de inheemsche Kerken op het zendingsterrein geregeld wordt in een accoord van samenwerking, dat voor wat de Kerken in Nederland betreft vastgesteld wordt door de Generale Synode.

Activiteit der Zending. Inmiddels heeft de Zending, in samenwerking met de Javaansche Kerken, of ook op eigen gelegenheid, trots de crisismoeilijkheden, haar werk voortgezet en uitgebreid; en zij zet dat nog steeds door:

Gestreefd wordt naar steeds toenemende bezetting van een in bewerking genomen terrein; de missionaire Predikanten wonen niet allen meer op één en dezelfde plaats; in Banjoemas b.v. hield Dr Esser zijn standplaats te Poerbolinggo, doch Ds Rullmann vestigde zich te Poerwokerto; tot zoo'n regeling zal het op de andere terreinen binnen korter of langer tijd zeker ook wel komen; 't is in het Poerworedjo'sche al in overweging; ook komt het tot bepaalde begrenzing van het door de missionaire Predikanten te verzorgen deel, als in het Banjoemasche en in het Djokjasche; en de ressorten der goeroe's worden zoo verdeeld, dat gaandeweg heel een terrein in bearbeiding komt.

In den arbeid onder de prijaji's, met name in de grootere steden, vindt de Zending de meer haar in het bijzonder aangewezen taak. Naast Mardi-Rahardja verspreidt zij Marga-Joewono, de evangelisatiecourant onder de meer intellectueelen.[1])

Trouwens legt zij zich met kracht toe op een snelle uitbreiding van allen colportage-arbeid, al is aan alle gerechtvaardigde wenschen nog niet voldaan kunnen worden. Neemt het Nederlandsch Bijbelgenootschap de voorstellen aan, die Dr H. C. Rutgers na zijn reis deed, dan zal speciaal de Bijbelverspreiding veel sterker worden; behalve de reeds genoemde Javaansche en Maleische lectuur (Mardi-Rahardja en Penaboer hebben saam een oplaag van ± 90.000 exemplaren), waarbij nog te voegen zou zijn: Christelijke wandkalenders, Christelijke boeken, platen, scheurkalenders, wandtexten en tractaatjes, komt ook het Hollandsch evangelisatieblad „De Zaaier" in al wijder kringen en met veel zegen.

Onder redactie van de Docenten der Opleidingsschool, die

[1]) zie: noot op blz. 37

met elkaar een „bestuurscommissie" vormen, is er speciaal voor de goeroe's een blad „Woersitagama", waarin commentaren, artikelen over kerkrecht en kerkregeering en wat verder op hun arbeid betrekking kan hebben, worden gegeven; ook het uitgeven van de preekschetsen voor de goeroe's, waartoe de miss. Predikanten ieder elk half jaar er eenige inleveren: voor de uitlegging der Schriften worden commentaren bewerkt: Dr F. L. Bakker gaf een Javaansche commentaar op het Evangelie van Johannes, en Ds K. van Dijk op de Handelingen der Apostelen, Galaten en Efeziërs. Ds van Dijk en de Docenten gaan met het publiceeren van Javaansche commentaren voort; zeer waardevolle middelen voor de inheemsche Kerken en Christenen!

„Zaaimaanden", als in Solo begonnen, en op andere terreinen nagevolgd, n.l. dat voor een paar weken twee tot vier menschen over geheel een zendingsgebied uitgaan, strooien de korrels van het Evangelie-zaad al verder uit; „zaaiwerk", als daarna in Poerbolinggo op instigatie van Ds Soedarmadi ondernomen, waarbij een corps van werkers op één plaats samenlogeeren, om van uit dat centrum gedurende enkele dagen in de omgeving door huisbezoek en propaganda-vergaderingen het Evangelie te verkondigen, terwijl enkelen achterblijven in volhardend gebed, wordt overgenomen op andere terreinen, als Keboemen en Magelang, en ook op West-Java.

Jeugdwerk geschiedt op velerlei manier: meer geestelijk door jeugddiensten, Zondagsscholen, Bijbelcursussen, oudleerlingen-cursussen en clubjes van vijf[1]), en meer sportief door kampeeren, landdagen, reisjes en in de laatste jaren snel toenemend Tridarmawerk[2]); ook door meisjeskransjes, waar de vrouw van den miss. Predikant in handwerken les geeft[3]). Jeugdleiders-conferenties bevorderen zoowel de uitbreiding als de doelmatigheid van al dit werk. De bedoeling is, het reeds verkregen contact te bewaren en te versterken, en met de niet-Christelijke jeugd contact te zoeken, en vooral dus de komst van Gods Koninkrijk te bevorderen in een niet-Christelijk milieu. Op één lijn met het jeugdwerk in ons land, b.v. Jongelings- en Jongemeisjes-Vereenigingen mag dit daarom ook niet gesteld worden![4])

[1]) „De Macedoniër", 1933, blz. 353 — [2]) Zendingskalender 1938, Februariblad — [3]) Zendingskalender 1936, Decemberblad — [4]) Dr J. H. Bavinck,

Op alle terreinen verrijzen, daar de crisis bijzonder goedkoop bouwen mogelijk maakt, in al grooter getal de kerkgebouwen; in de desa's zoowel als in de steden; in steden als Djokja en Solo al tot drie toe; dat op Klitren (Noordelijk deel van de stad Djokja), is één der grootste van geheel Indië; dat te Balige (Batak-land) is naar grondoppervlakte kleiner, maar heeft gaanderijen en kan daardoor meer plaats bieden; Djokja's kerk heeft behoorlijk ruimte voor duizend menschen [1]).

De stijl wordt wel meer naar de Indische omgeving gericht, maar Indisch is die zeker nog niet; aan het bouwen van kerken naar inheemschen, echt-Javaanschen stijl wordt de laatste jaren studie gewijd; allerlei vragen komen daarbij aan de orde, vragen niet maar van technischen, doch ook van principieelen aard, b.v. de geheel andere bedoeling van een Javaansche tjandi en een Christelijke kerk enz.; de oplossing zal waarschijnlijk wel komen moeten uit de inheemsche kringen.

Om te beter nog geheel een terrein te bewerken, is in 1931 te Solo een begin gemaakt met een geheel nieuwen arbeid, met den arbeid onder „vrouwen en meisjes"; op een paar terreinen doen „Zendingszusters" zendingswerk in de Javaansche vrouwenwereld, de donkere plek der Javaansche maatschappij, zoowel geestelijk als maatschappelijk [2]), (ook onder de Chineesche vrouwen), te Solo Mej. Goemaat en te Magelang Mej. Baarbé; op de andere zijn nog geen „Zendingszusters", maar wordt er toch óók in deze richting al meer gedaan. In 1935 werd aan Djokja's Theol. School een cursus gegeven ter opleiding van meisjes en vrouwen voor den arbeid op de vrouwenzalen in de Zendingsziekenhuizen en onder de vrouwen in de kampongs [3]); daarmede zijn echter de krachten, die zelfstandig optreden kunnen, niet gevonden.

Te Solo kwam men tot het houden van vrouwenconferenties,

De Christelijke Jeugdbeweging in Indië, „De Macedoniër, 1933, blz. 33 v.v.. H. Meyerink, Koloniale Jeugdvragen, „De Macedoniër" 1936, blz. 337 v.v.

[1]) Zendingskalender 1937, Novemberblad — [2]) zie o.a. Zendingsblad '38, blz. 81 — [3]) „De Macedoniër" 1935, blz. 318

voor Hollandsch sprekende vrouwen met pl.m. 60 deelneemsters van heel Midden-Java, en óók voor Javaansche vrouwen in de Javaansche taal (1936 en 1938); de christelijke Javaansche vrouwenvereenigingen worden al meer actief, waartoe de arbeid der „Zendingzusters" veel bijdraagt [1]).

Wij treden hier niet in een principieele beschouwing over de positie der „Zendingszusters", die ook wel „vrouwelijke Evangelisten" al zijn genoemd; wij willen ook niet voorbijzien het verschil van hun arbeid met dien onder de oud-leerlingen der westersche Scholen en onder de patiënten en oud-patienten; de overtuiging worde alleen maar uitgesproken, dat er bij de Geref. Zending op dit punt een achterstand is, die, in deze tijden van opkomende vrouwenbeweging en van werkzame christelijke Javaansche vrouwenvereenigingen op de zendingsterreinen van Midden-Java, zoo spoedig mogelijk dient ingehaald te worden. Al duidelijker wordt dat ook in ons land ingezien; een actie tot bevordering van dit noodige en al zoo zegen rijk gebleken zendingswerk is reeds ingezet.

Ook het houden van lezingen voor de meer-intellectueelen over allerlei onderwerpen, die direct of indirect met de waarheid van het Evangelie verband houden, dient den miss. Predikanten als middel, om hun doel te mogen bereiken.

Reeds enkele jaren heeft de Zending óók de radio te Solo in haar dienst; sterk blijft het begeeren naar uitbreiding daarvan; immers zoo heel velen worden er door bereikt.

Daar is en blijft evenwel voor de Zending nog heel veel te doen; de slechts een kleine minderheid vormende inheemsche Kerken zijn niet in staat, om aan de millioenen het Evangelie te brengen; dat zal de Zending, in samenwerking met de inheemsche Kerken, moeten blijven doen; de tijd, dat de Zending niet maar naast, doch geheel en al los van de inheemsche Kerken zou kunnen gaan arbeiden, is nog lang niet in zicht!

Daarom worde de thans nog zoo gunstige tijd voor de verbreiding van het Evangelie aangegrepen met alle kracht!

---

[1]) „De Macedoniër" 1939 blz. 30 v.v. Oost-Java heeft een bond of federatie van vrouwenvereenigingen; Noord-Java een begin daarvan; en Midden-Java ten Zuiden plannen daartoe.

Dan nu nog de in het begin opgeworpen vraag, of het geheele zendingsterrein met het huidige getal missionaire Predikanten voldoende bezet te achten is?

Voor sommige terreinen zou daarop *misschien* al wel bevestigend te antwoorden zijn; maar voor andere zeker nog niet: Banjoemas krijgt aldra den Chineezen-dominee; Keboemen heeft een tweeden miss. Predikant noodig; Magelang eveneens.

Evenwel zal voor de toekomst, veel meer dan in blijvende toename van missionaire Predikanten, in de verhooging van de activiteit der inheemsche Kerken kracht gezocht moeten worden.

Niet door Hollanders, maar door Javanen, die voor Christus gewonnen zijn, zal de christianisatie van Midden-Java ten Zuiden, zóó die komt, verwerkelijkt worden.

II. Sadrachs Kring[1]. Ware het gebleven, gelijk in 1899, toen Sadrach door de Apostolische gemeente van Batavia zich tot apostel liet aanstellen en daarmede de bevoegdheid kreeg tot de bediening der Sacramenten, dan zou de Sadrach-kwestie als een voorbijgegane episode in de geschiedenis der Gereformeerde Zending aangemerkt en daarover verder het stilzwijgen bewaard kunnen worden.

De hier en daar geopperde mogelijkheid, dat er toch nog eens bij de Sadrachianen toenadering tot de Zending komen zou, werd evenwel, althans goeddeels, in deze tweede periode der kerkelijke Zending, tot werkelijkheid.

Daarom nog weer over Sadrachs kring.

Als te verwachten, blijft de scheiding gedurende al de jaren, dat Sadrach als rasoel, d. i. apostel, der Javanen de leiding houdt over zijn volgelingen, die hem diep, schier afgodisch, vereeren; zij verscherpt zich nog.

Met de verzorging zijner gemeenten, verspreid over een zeer uitgestrekt gebied, heeft hij evenwel zoo veel te doen,

---

[1]) Te vergelijken: Ds P. H. v. Eyk: De Sadrach-gemeenten, „De Macedoniër" '34, blz. 33 v.v. Ds K. v. Dijk: Sadrachs kring na 1922. „De Macedoniër," 38, en '39. „Uit Poerbolinggo" '33, en „Uit Keboemen" '33; Uit „Poerworedjo", 1935. Ds L. Adriaanse: Syncretisme in Britsch-Indië en op Java „De Macedoniër" '36, blz. 114, 138.

dat de eens zoo sterke werkkracht minderen en verdwijnen gaat; meer dan op uitbreiding, moet hij op bevestiging van het bestaande bedacht zijn; ook noopt de actie der Zending hem tot tegenweer; het dynamisme van den begintijd krimpt weg tot opgeslotenheid in den eigen kring. Bij het klimmen zijner jaren laat hij het veelomvattende werk al meer over aan Jotham Martoredjo, gehuwd met zijn pleegdochter en aangewezen tot zijn opvolger.

De „apostel" maakt, als hij zich geheel teruggetrokken heeft (1922), voor elk zijner gemeenten een sapoe (bezem), te bestemmen alleen voor het schoonmaken van het kerkgebouw; de verklaring geeft hij er bij, dat de gemeente eendrachtig moet zijn en daardoor sterk, net als de sapoe, en dat, evenals bij de sapoe, één band haar bij elkaar moet binden, n.l. Christus [1]).

Echt-Oostersch? Met symboliek, óók voor de toekomst, als hij zal heengegaan zijn?

Zonderdat de volgelingen er op voorbereid zijn gaat Sadrachs nog wat flakkerende levenslamp eindelijk uit (13 Nov. 1924) [2]).

Onder de velen, die bij de begrafenis belangstelling bewijzen, zijn ook Ds K. van Dijk en Ds L. Netelenbos. De apostel uit Tjimahi, die de leiding heeft, vindt het onnoodig en overbodig, dat ook zij spreken.

Teekenend voor de verhouding tot de Zending!

Maar een redelijke kans op eenige wijziging daarin schijnt er toch te wezen: Jotham, de aangewezen opvolger van Sadrach, is een oud-leerling van den heer Zuidema, destijds hoofd van de Keucheniusschool; gedurende 14 maanden genoot hij onderwijs van Ds Adriaanse; kennis had hij ook genomen van het nog in 1899 door Ds Adriaanse opgestelde geschrift over de verkeerde leeringen der apostolischen; innerlijk is hij het met Sadrachs apostelschap, opvattingen en methoden nooit goed

---

[1]) op Mohammedaansche manier noemen de Sadrachianen het kerkgebouw: „mesdjid; en den voorganger: „imam". (De „imam" is de voorganger, die de Islamsche gemeente de Arabische woorden vóórzegt; de gewone vertaling door priester is dus niet juist). Deze naamgeving zelfs bewijst, hoezeer zij een „Javaansch Christendom" willen, in tegenstelling met de Zending en haar „Hollandsch Christendom". — [2]) Ds van Eyk zegt: op ± 95 jarigen leeftijd; Ds van Dijk: 85

eens geweest; de begeerte leeft bij hem, de gemeenten thans de waarheid der Schriften beter te doen verstaan en beleven; van voornemen is hij, zonder dat de Sadrach-getrouwen dat nu zoo merken, geleidelijk aan te sturen op betere betrekkingen met de Zending; en hij stelt zich daartoe in verbinding met Ds van Dijk en Ds Netelenbos. Zóó denkt hij tot zijn doel te komen.

Doch de apostel van Tjimahi laat al de leden van een officieele vergadering, te Karangdjoso gehouden, betuigen, dat zij verder den Kjahi d.i. Sadrach, getrouw willen blijven.

'n Leelijke streep door Jothams rekening! Bevreesd, dat hij zijn aanhang zal verliezen, stemt hij er in toe, hoezeer hij eigen overtuiging geweld moet doen, dat hij dan de apostel voortaan wezen zal. (1sten Paaschdag 1925).

Jothams plan valt in duigen.

Bestaan blijft de breuk tusschen Zending en Sadrachianen!

Langzamerhand wordt evenwel merkbaar, dat het toch niet alles bij het oude blijft: op de geregeld om de 105 dagen te Karangdjoso gehouden vergadering van al de voorgangers der Sadrachianen, schuift Jotham de tegenstelling met de Zending niet zoo naar voren, als Sadrach steeds deed; Jotham zelf tracht ook steeds meer te arbeiden in denzelfden geest als de Zending; de groote onkunde der gemeenten en het gebrek aan opleiding dringen hem er toe; meerendeels hebben de gemeenten geen voorgangers; de voorgangers, die er nog zijn, hadden geen opleiding; en de kinderen missen het zoo noodige christelijk onderwijs.

Het opgroeiend geslacht gaat vergelijkingen maken met den zich al meer uitbreidenden en tegelijk zoo intensieven arbeid der Zending; het ziet, dat die ruimte en vrijheid te over laat, om, neen! niet Hollanders te worden, doch Javanen te blijven, en krijgt te meer oog voor de gebrekkige verzorging, die de Sadrach-gemeenten geestelijk verkommeren en haar roeping verzaken doet.

Op enkele plaatsen wordt de afwijzende houding prijsgegeven en komt er bereidwilligheid tot contact met de Zending; de persoonlijke gezindheid der voorgangers geeft daarbij veelal den doorslag.

Een paar voorbeelden:

Op het terrein van Soerakarta: in een Sadrach-gemeente gaat een goeroe-indjil meermalen voor; in een andere gebruikt de voorganger de door de Zending verleende preekschetsen, zoodat in twee huizen, op enkele honderden meters afstand, elken Zondag om 9 uur twee groepen van Christenen luisteren naar dezelfde preek over denzelfden tekst en met denzelfden gedachtengang.

In het Djokja'sche begeert geheel de Sadrach-gemeente van Ngenta-enta, 40 zielen groot, tot de Zending over te gaan.

Op het terrein van Keboemen: de zoon van een „oudste" te Mentosari, met name Lasaroes, verzoekt voor zich zelf en namens drie families aansluiting bij de nabij gelegen Zendings-gemeente van Groedjoegan; na onderwijzing en openbare geloofsbelijdenis worden die allen in de gemeente opgenomen. Van uit Kedoengpring komen er af en toe kerken in de zendings-gemeente van Djono.

Op het terrein van Poerworedjo: te Tlepok voegen zich vier gezinnen bij de zendings-gemeente[1]).

De bij de Banjoemasche grens gelegen gemeente van Karanggedang laat zich gaarne onderwijzen door den helper van Idjo. (op het Friesche terrein).

Anders dan in Sadrachs tijd laat Jotham dat alles begaan; Lasaroes blijft te Karangdjoso als vriend zelfs nog ontvangen. Hoop op het welslagen zijner tot nog toe gevolgde tactiek sterkt Jotham nog steeds; en vrees voor verlies weerhoudt hem nog steeds, den anderen koers te nemen.

Gemakkelijker wordt anders zijn positie er niet op. Reeds bij het hem opgedrongen apostelschap had hij tot tegencandidaat een zekeren Widjajasastra, gepensionneerd chef van een klein stationnetje; onder diens leiding vereenigen zich enkele over geheel het terrein verspreide gemeenten, die met Jothams benoeming tot apostel niet meegingen, tot de z.g.n. „Kristen-Djawi-neutraal"; zij willen noch bij Sadrachs kring, noch bij de Zending behooren; in 1930 scheiden zij zich geheel af.

---

[1]) zie: Zendingsblad 1929. blz. 8.

Maar ook uit deze kringen gaan weer enkelingen of ook kleine groepjes tot de Zending over.

't Komt hier en daar in de Sadrach-gemeenten tot splijting. Dat gaat zoo door tot het jaar 1933.

Abraham Wangsaredja, Jothams rechterhand in de verzorging der gemeenten, kan het dan in den Sadrachs kring niet langer uithouden; tot de overtuiging is hij gekomen, dat de gemeenten toch niet geleidelijk onder de Zending te brengen zijn; hij gaat naar Ds K. van Dijk en verzoekt hem, tot helper in den dienst der Zending aangenomen te worden.

Die stoot brengt Jotham tot den beslissenden stap: hij keurt niet alleen het besluit van Abraham goed[1]), maar verklaart ook aan Ds van Dijk, dat hij thans bereid is, al zijne gemeenten, voor zooveel het van hem afhangt, aan de Zending der Gereformeerde Kerken over te dragen, alsmede, dat hij zijn hulp wil verleenen, dat de Christenen met zijn besluit meegaan en de gemeenten bij elkaar gehouden worden. (1 Mei 1933).

Een daad van beteekenis: het geldt 72 gemeenten met 6803 zielen[2]), verdeeld als volgt: Djokjakarta 20, Soerakarta 14, Keboemen 12, Magelang 7, Poerworedjo 4, Wonosobo 6, en Banjoemas 9. Al moet er bij gezegd, dat sommige dier gemeenten maar klein zijn en bestaan uit enkele families.

Wie minder gunstig zou willen oordeelen, óók bij het in aanmerking nemen van alle bijzondere factoren, over Jothams aarzelende en laveerende houding, zal toch eere moeten geven aan zijn zich zelf overwinnende grootheid, die een zwaar offer brengt, het offer van zijn ambt en positie met al de daaraan verbonden rechten, ook het offer van een conflict met zijn volgelingen. Evenzeer ook aan zijn standvastigheid, als de beslissing eenmaal gevallen is.

Immers de buitengewone vergadering van missionaire Predikanten, op voorstel van Ds v. Dijk twee weken later (15 Mei) gehouden, verzoekt Jotham dat hij binnen den kortst mogelijken tijd al de gemeenten zal afreizen, om haar

---

[1]) Na eenige opleiding door Ds van Dijk is Abraham ook helper geworden — [2]) In Pekalongan en Semarang 14 Gemeenten met 749 zielen.

zijn besluit en bedoeling mede te deelen.

Hij is dadelijk bereid; en hij reist nog dezelfde week met Abraham af. En dat ondanks de diepe teleurstelling, ondervonden op de eerst nog met de „oudsten" van Karangdjoso gehouden samenkomst: die hebben in de verstreken twee weken ook niet stil gezeten, en verklaren, onder aanvoering van Tjitrawirja, dat zij Jotham niet volgen willen en een anderen apostel zullen kiezen. Het apostolisch beginsel, dat gehoorzaamheid aan den apostel vordert, heeft voor hen geen waarde; het gaat hun eigenlijk om voortzetting in de lijn van Sadrach, en dus tegen de Zending.

Jotham, zich bewust, dat de tegenstand zich opmaakt, en de tegenactie zich toerust, reist met Abraham [1]) eerst naar Djokjakarta, waar 18 gemeenten, en dan naar Soerakarta, waar eerst slechts enkele gemeenten worden bezocht; 't is overal, op een paar uitzonderingen na, als de vergadering te Karangdjoso al deed verwachten: „betere onderwijzing in de Waarheid begeeren zij niet; zij willen dan maar dom blijven; het komt op het geloof slechts aan; scholen (en hospitalen) behoeven zij niet"!

Dan trekken die beiden, om de oppositie vóór te wezen, naar het Noorden, door Pekalongan, Semarang en Wonosobo; met de Salatiga-Zending [2]) had Sadrach geen conflict gehad, en in Wonosobo was de band aan Sadrach niet zoo sterk geweest. Na de grievende teleurstelling in het Zuiden genieten zij de rijke verkwikking, dat al de gemeenten aan Jotham gehoor geven, ook vijf gemeenten in Wonosobo.

Middelerwijl wordt van uit Karangdjoso al de poging gedaan, Tjitrawirja apostel te maken; en op de volgende reizen, door afgezanten van Jotham of door hem zelf ondernomen, in Poerworedjo, Keboemen en Banjoemas, en daarna nog in het Solosche, komt steeds duidelijker uit, hoezeer het door Karangdjoso gegeven parool overgenomen is.

Doch Jotham, in zijn grievend leed gesteund van de zijde der Zending, waarbij vooral de hulp van den Javaanschen Predikant Ds Wirjotenojo te noemen is, zet door, en op

---

[1]) zie voor nadere bijzonderheden: Ds K. v. Dijk. „De Macedoniër" '38 en begin '39. — [2]) zie hoofdstuk VI, blz. 136 en 137.

24 Juli leidt hij voor de laatste maal de groote vergadering te Karangdjoso, die mede bijgewoond wordt door de Predikanten H. Bergema, A. F. Keuchenius en K. v. Dijk.

Het resultaat van al de actie en tegenactie blijkt te zijn, dat 17 gemeenten met de Zending willen meegaan: 3 in Banjoemas, 6 in Wonosobo, 3 in Keboemen, 2 in Poerworedjo en 2 in Magelang en 1 in Djokja[1]). Met ingang van '34 zijn er in Solo reeds 6 gemeenten overgegaan[2]).

Het hier en daar splijten is in de Sadrach-gemeenten tot een diepe scheur geworden!

Maar het verheugend feit is er, dat een zoo jaren oude en scherpe scheiding tusschen de Zending en Sadrachs kring, althans ten deele, weggeruimd wordt; en dat de toekomst hoop geeft op de oplossing van geheel dat langdurig conflict.

Werkelijk gaat de toenaderings-actie door:

Van de zijde der „neutralen": Widjajasastra van Kranon verzoekt aan Ds A. F. Keuchenius om aansluiting van zijn kring bij de Zending; op 6 Dec. '34 houdt Ds Keuchenius in de woning van den leider der „Christen Neutraal" te Kranon een vergadering met de vertegenwoordigers der gemeenten; en tenslotte „verzekeren alle vertegenwoordigers der verschillende gemeenten, dat zij vereeniging met de gemeenten der Zending wenschen; en zij beloven, dat, wanneer iemand uit de Zendings-gemeenten ze komt bezoeken, deze van harte welkom zal zijn"[3]). 't Gaat hierbij voornamelijk om gemeenten in Keboemen en Poerworedjo.

Eveneens gaat het ook in de kringen, die de leiding van Karangdjoso eerst trouw bleven, en Tjitrawirja als apostel begeeren; (wat hij ook wordt door de bemoeiing van den Hollandschen apostel te Magelang.) Als voorbeeld daarvan noemen wij de hoofdgemeente van Karangdjoso; het grootste deel sluit zich bij de Zending aan; de voormalige „apostel" treedt er geregeld op, behalve dan bij het Avondmaal; en Ds Keuchenius gaat er voor.

Wij komen tot de slotsom, dat de winst voor de Zending

---

[1]) 14 met de Salatiga-Zending — [2]) „De Macedoniër" 1934, blz. 44 — [3]) „Uit Poerworedjo", 1935, Februari-nummer

er vooral is op de terreinen: Wonosobo, Keboemen, Poerworedjo, en ook Solo.

De vraag is daarmede aan de orde gesteld, op welke wijze de vereeniging met die overgekomen Sadrach-gemeenten 't best geschieden kan?

Niet alleen de Hollandsche, doch ook de Javaansche Predikanten zijn van oordeel, dat, al zijn er ook onder de Sadrachianen, die dicht leven bij de Schrift, de gemeenten toch zeer onzuiver en zwak zijn in geloof en leven naar Gods Woord. Ds Z. Soeseno schreef in het Javaansche tijdschrift Woersitagama, dat deze Christenen weinig inzicht hebben in de bedoeling van het Christendom; den Bijbel meer beschouwen als een toovermiddel; en dat ook 's Zondags de Schrift niet verklaard wordt en bij een poging tot verklaring verkeerd uitgelegd; ja, dat zelfs in plaats van onderwijs uit Gods Woord Javaansche geheimleer wordt onderwezen"[1]). En naar Ds van Dijk mededeelde, is de Javaansche Predikant van Magelang, Ds Idris, van oordeel, „dat er weinig geestelijk leven in de Sadrach-gemeenten wordt aangetroffen, dat hun godsdienst voor hen zooveel is als een djimat (een talisman), waarvan zij geluk (liefst tijdelijk voordeel) verwachten". Het syncretisme, door Sadrach verkondigd, blijkt nog altijd in deze gemeenten door te werken! Nog heel diep en sterk!

Geoordeeld wordt, zoo weinig mogelijk in het gemeentelijk leven der Sadrach-Christenen in te grijpen, maar ze door onderwijzing te brengen in het rechte spoor. In het Keboemensche b.v. krijgen al heel spoedig voorgangers en „oudsten" der Sadrach-gemeenten van Ds Soeseno onderricht in de Bijbelsche Geschiedenis en de christelijke geloofsleer[2]). Overigens is hier de taak voor de missionaire Predikanten en hun helpers.

Ook wordt vastgehouden aan de methode, dat de Sadrach-Christenen eerst na onderricht en na openbare belijdenis in de Zendings-gemeenten, worden opgenomen. Op de statistiek van ultimo '33, als het getal Christenen van Midden-Java ten Zuiden de 10.000 overschrijdt, heeft dan ook de toe-

[1]) en [2]) „Uit Keboemen", 1933, Maart blz. 2 en 3.; en 1935, December

nadering der Sadrach-gemeenten, zoo goed als nog geen invloed.

Een geschikt middel is voorts hierin gevonden, dat in 1934 tegelijk met den gewonen goeroe-indjil-cursus te Djokja een cursus van één jaar voor jongens en voorgangers uit de overgekomen Sadrach-gemeenten ingericht wordt. (De Salatiga-Zending neemt in haar school te Oengaran ook enkele voorgangers van de Sadrach-gemeenten op). In Juni 1935 halen 10 leerlingen het einddiploma. Laat nu waar zijn, dat zoo'n „stoomcursus" maar weinig geeft, toch kunnen deze al wat beter toegeruste voorgangers, onder de leiding van de Zending en ook van de inheemsche Kerken, de Sadrach-gemeenten op beter pad leiden en houden. Die winst is niet gering!

Waar het mogelijk is, wordt het samengroeien van Sadrach- en Zendings-gemeenten bevorderd; vereeniging kwam er al van Kedoengpring met Djono (Keboemen), van Djambean met Poerworedjo, en van Slanggen met Pengging, Kingkang met Wonosari, Pakis met Danoekoesoeman en Birit met Klaten, en Kartasoera (gedeeltelijk) met Kartasoera (Soerakarta).

Voorzichtig en volhardend streeft de Zending er naar door verheldering van inzicht, vermeerdering van kennis en versterking van de praktijk der godzaligheid naar de Schriften, het nog diep wortelende syncretisme te overwinnen en de Sadrach-gemeenten en Christenen te fundeeren in de waarheid van 's Heeren Woord.

Hoezeer die neiging naar syncretisme en naar een „Javaansch Christendom" er over het geheel nog inzit, toont een nieuwe „Kristen-Djawa-beweging", die zelfs enkele Kerken der Zending toch ook nog beroerde"[1]).

Overigens komt er al in verscheidene Sadrach-gemeenten een verblijdende opleving.

Tot institueering der Sadrach-gemeenten wordt nog niet overgegaan; dat beteekent in zekeren zin achteruitgang: zij hadden iets, dat op institueering lijkt: Van uit Karangdjoso werden voor haar, uit haar eigen midden, de voorganger en de „oudsten" benoemd. Een kerkenordening of kerkelijke regelingen bestonden evenwel niet; de apostel was hun Kerkenordening.

---

[1]) P. H. v. Eyk, „De Macedoniër" 1937, blz. 17 v.v.

Alleen Karangdjoso, het centrum van den vroegeren Sadrach-kring, heeft in '36 zijn Kerkeraad gekregen [1]). Hoe veelzeggend is dit, dat de Kerk van Karangdjoso met de andere in Midden-Java thans samengaat en samenleeft!

Het zal nog wel enkele jaren duren, voor alle zich daartoe leenende Sadrach-gemeenten kerkelijke zelfstandigheid zullen verkrijgen en hun deel nemen aan het inheemsch-kerkelijk leven.

Uitgesloten behoeft ook niet, dat er van de al dan niet onder de leiding van Tjitrawirja achtergebleven gemeenten nog overkomen en op den langen duur heel de Sadrach-kwestie opgelost zal worden.

Met dat al heeft de Gereformeerde Zending in deze Tweede Periode een aanzienlijke uitbreiding gekregen èn in werkingssfeer èn in getal Christenen.

Ds K. van Dijk schat het aantal overgekomen Sadrach-Christenen voor Midden-Java ten Zuiden op minstens 1500. (Voor het terrein der Salatiga-Zending is het cijfer: 750), In de zendingsstatistieken worden thans de vanwege de Zending verzorgde Sadrach-Christenen wèl meegeteld.

Sadrach-gemeenten, geheel of gedeeltelijk overgekomen: Banjoemas: 1. Karanggedang, 2 Karangtawang, 3 Groedjoegan (ged.), 4 Langgen (een kring Sadrach-Christenen vestigde zich dáár in den Preanger) —

Poerworedjo: 1 Karangdjoso (ged.), 2 Pitoeroeh, 3 Djambéjan (ged.), 4 Gowok (ged.), 5 Kranon; 6 Poerwosari.

Keboemen: 1 Kedoengdawa, 2 Pamrian, 3 Pagedangan, 4 Bandjoer (ged.) 5 Bondjok, 6 Kedoengpring (ged.), 7 Tanggeran.

Wonosobo: 1 Kalimade, 2 Ketjis, 3 Taloenamba, 4 Proemasan, 5 Gandokan, 6 Tripis, 7 Sapoeran.

Magelang: 1 Adigoenoeng en 2 Batoersari.

Djokjakarta: 1 Wonogiri.

Soerakarta: 1 Kartasoera, 3 Slanggen, 3 Pakis, 4 Kingkang, 5 Birit, 6 Tawing (ged.).

Niet alle 46 Gemeentetjes, die achterbleven, staan onder de leiding van Tjitrawirja: sommige houden zich op zich zelf.

[1]) Jaarboekje Poerworedjo 1937 blz. 27.

Daarbij is dan nog in Banjoemas en in Soerakarta het contact zeer miniem [1]).

Korte Statistiek:
Classis van Javaansche Kerken: 6
Classis van Chineesche Kerken: 1
Missionaire Predikanten: 16
Javaansche Predikanten: 13 en 1 emeritus
Geinstitueerde Kerken: 58 (55 Jav. en 3 Chin.)
Zielental der Inheemsche Kerken: circa 17.000
Getal der gedoopten in '37: 786
In dooponderricht in '37: 2197
Bijdragen voor Kerk, Diakonie en Zending in 1937 f 28.400.71 [2]).

III. De Schooldienst

A. Volksonderwijs. De organisatie van 1918 bracht twee soorten scholen met Javaansch als voertaal bij het onderwijs: de desa-school (3 jaar) en de standaardschool, ook wel genaamd 2e klas school (5 jaar). Het bijzonder onderwijs werd gesubsidieerd.

Het Gouvernement zelf stichtte een vrij groot getal scholen; ook kwamen er meer scholen met den Koran; daardoor bleven de gelegenheden tot oprichting van zendingsscholen beperkt. Vergelijkenderwijs hadden de Vorstenlanden weinig gouvernementsscholen; daarvan werd spoedig en ruim gebruik gemaakt; na de gunstige subsidie-regeling van 1924, die bouwen en onderhouden van scholen met betrekkelijk geringe kosten voor de zendingskas mogelijk maakte, gaat Solo met 24 standaardscholen weldra in den schoolhulpdienst aan de spits.

Tengevolge van de crisis komen er ingrijpende veranderingen: het Gouvernement geeft zelden toestemming tot schoolbouw, vermindert in sterke mate de subsidie en bezuinigt krachtig op alle deelen van het onderwijs.

't Wordt zelfs een bange vraag, of de bestaande zendingsscholen gehandhaafd kunnen blijven.

Hier en daar worden, noodgedwongen, enkele zendings-

[1]) Ds K. v. Dijk, „De Macedoniër" 1938 en begin 1939 — [2]) zie nader: Zendingsblad 1938 blz. 154 en 155

scholen al gesloten; maar door het treffen van bijzondere maatregelen lukt 't nog, de zendingsscholen in stand te houden.

Diep is het gevaarlijke van subsidie-afhankelijkheid gevoeld!

In tegenstelling met het Gouvernement, steeds op meer inkrimping bedacht, begeert de bevolking steeds meer scholen.

Vereenigingen als Moehammadyah en Taman Siswa vermeerderen het getal van hun eigen scholen; waar er in de Javaansche samenleving maar een redelijke kans bestaat, gaat men over tot opening van scholen, hoe slecht de gebouwen en hoe onbevoegd, ja, onbekwaam de onderwijzers zijn mogen; „wilde" scholen komen snel op, Neutrale, Mohammedaansche en Roomsche, en uitwassen van belang- en winzucht blijven niet uit![1])

Het Gouvernement maakt een ordonnantie met de bepaling, dat toestemming van de Regeering noodig is voor het oprichten en onderhouden van scholen; maar de tegenstand laat zich dermate gelden — Kiadjar Dewantara dreigt zelfs, dat bij gevangen nemen van leerkrachten onmiddellijk de aangewezen reserves zullen invallen — dat de wijziging wordt aangebracht, waarbij alleen de aangifte van schooloprichting nog noodig is.

De Zending, gekortwiekt in het gesubsidieerde onderwijs, moet dan wegen en middelen vinden, óók met ongesubsidieerde scholen te beginnen;[2]) door en in crisistijd krijgt zij haar eigen scholen, los van het Gouvernementsleerplan en geschikt om alvast eigen Christelijk-onderwijs-idealen in praktijk te brengen; niet overal in gelijke mate, en weer het meest in de Vorstenlanden, met name in Solo. Zij beijvert zich daarbij, door dragelijke schoollokalen en leermiddelen, ook door zoo goed mogelijk opgeleid personeel, de concurrentie met de andere particuliere scholen op te nemen. Naast de Keucheniusschool met haar opleiding tot onderwijzer aan de standaardschool, bedient zij zich ook van zgn. normaal-leergangen: jongens, die een 5-jarige school doorloopen hebben,

[1]) vgl. Brief van Dr H. Kroeskamp Zendingsblad 1935 blz. 11 en 12 — [2]) van de maar lage schoolgelden kan onmogelijk een school onderhouden worden. In Noord-Holland zoekt men de geldmiddelen door een schoolbusjesactie; elders nagevolgd; in andere ressorten komen hiervoor posten op de begrooting.

oefenen zich 's morgens in de praktijk van het onderwijs en krijgen in den namiddag les van het hoofd eener standaardschool (een oud-leerling van de Keucheniusschool) gedurende twee jaren; zij hebben dan een bescheiden ontwikkeling, maar kunnen aan de volksscholen wel werkzaam zijn.

Doch een nog gansch andersoortige winst brengt de crisis: de eigen actie der inheemsche Christenen, op kerkelijk gebied, gelijk wij reeds zagen, al meer zich ontplooiend, bleef in onderwijszaken nog altijd ontbreken; doch juist in crisistijd komt die tot ontwikkeling; het begint in 1930 te Djokja met de oprichting van de Javaansche schoolvereeniging „Sedya Moelya" [1]) en dat gaat voort in de andere ressorten. De tweede periode biedt den zegen van beginnende zelfstandigheid der Javaansche Christenen, óók in de behartiging van het zendingsonderwijs.

De bewegingsvrijheid der zendingsscholen raakt door den zwaren druk der regeeringsmaatregelen mede in de knel. Het Gouvernement zet in 1934 een reorganisatie door, waarbij de standaardscholen worden opgeheven, of vervangen door volks- en vervolgscholen of doodeenvoudig omgezet in volksscholen. Zoo'n volksschool heeft drie klassen, waar de kinderen de eerste beginselen leeren van lezen, schrijven en rekenen; op elke zes desa's met een volksschool komt er meestal één vervolgsschool; zoo genoemd, omdat er een vervolg wordt gegeven op wat op de volksschool werd geleerd. Vóór de bezuiniging streefde de Zending naar verbetering van de driejarige volksschool door toevoeging van klassen of omzetting in standaard-scholen; nú moet zij in omgekeerde richting: bij vermeerdering van het aantal volksscholen, de standaardscholen en de hoogere klassen der volksscholen gaan verminderen. Erger nog dan die verlaging van de kwaliteit der scholen is, dat de toenmalige Directeur van Onderwijs en Eeredienst welbewust op uniformiteit van alle onderwijs aanstuurt, [2]) waardoor het zendingsonderwijs, gebonden als het is aan de gouvernementsbepalingen, zijn eigen karakter

[1]) beteekent: schoon voornemen, verheven doelstelling. — [2]) H. Meyerink: Bezwaren van de Zending tegen de Onderwijspolitiek der Indische Regeering, „De Macedoniër" 1936, blz. 180 v.v.

geheel dreigt te verliezen.

Reeds eerder was ingezien en gevoeld, dat de zendingsschool door den subsidieband en daarmee door de binding aan het sterk westersch georiënteerd gouvernementsonderwijs, niet tot haar eigenlijke bestemming kwam; maar er bleef toch nog altijd een zekere vrijheid van beweging. Nu die ook nog in het gedrang geraakt, wordt daartegen èn in Indië èn in Nederland al krachtiger geprotesteerd en op vrijheid en differentiatie naar locale omstandigheden aangedrongen.

Uitblijven kan het niet, dat óók de Keucheniusschool bedreigd wordt in haar bestaan. Deze oudste Kweekschool in Midden-Java werd in den loop der jaren gelijkgesteld met een Gouvernements-Normaalschool [1]). Tot 1926 stond zij onder de bekwame leiding van den heer D. Koelewijn [2]) en daarna van den heer J. A. Wiggers; verscheidene inheemsche leeraren waren aan haar verbonden. Zij was door de opleiding van honderdtallen onderwijzers aan zendingsscholen van uitnemende beteekenis voor geheel het zendingswerk. Doch tengevolge van de opheffing der standaardscholen is er, zeker de eerste jaren, voor haar afgestudeerden geen plaats. Evenals alle Normaalscholen op Java, wordt óók de Keucheniusschool gesloten (Juli '35) [3]). 1 Juni 1935 krijgt de heer J. A. Wiggers, onder hartelijke dankbetuiging voor al zijn arbeid, het door hem gewenschte ontslag; hij gaat over als inspecteur bij het onderwijs, met Ambon als standplaats, in dienst der Regeering. De vier inheemsche leeraren moeten ook ontslagen worden, maar zij krijgen nog een plaats bij het onderwijs, al is het dan ook met minder salaris.

Dan is de Zending zonder opleiding voor inheemsche onderwijzers. Dat kan zóó niet blijven. Voor de volksscholen moeten er onderwijzers komen. Naar het besluit der Generale Synode van 1936 wordt dan 1 Augustus 1937 voorloopig te Solo een nieuwe Opleidingsschool voor inheemsche onderwijzers begonnen. Niet een hernieuwde Keucheniusschool; want die had zich

---

[1]) zie: noot op blz. 213 — [2]) zie voor levensschets: Zendingsblad '37, blz. 3 en 4. — [3]) De aan de Keucheniusschool verbonden leerschool wordt vanaf 1 Juli '35 geëxploiteerd door de Zending van de Kerk van Amsterdam.

als gesubsidieerde inrichting moeten aanpassen aan het gouvernementsonderwijs, was daarom, al geschiedde de opleiding in de inheemsche taal, toch te Europeesch georiënteerd, en kon niet genoeg rekening houden met de eischen van het Javaansche volksleven. Naar de eigen woorden van de Solosche Commissie voor ongesubsidieerd onderwijs, „streeft de nieuwe Opleidingsschool er naar, Christen-onderwijzers te vormen, en den kweekeling de technische kennis en bekwaamheid, noodig voor de uitoefening van zijn taak, te doen verwerven: terwijl zij tracht, hem in contact te doen blijven met het milieu, waaruit hij afkomstig is, en hem eenig inzicht en waardeering voor dat milieu te doen krijgen, brengt zij hem andererzijds in zooverre in contact met de wereld, dat hij geestelijk verdiept en intellectueel verruimd, in staat is, zijn taak in school en omgeving te vervullen". (Rapport no. 2). Het wordt een school met inheemsche leerkrachten: hoofd de heer R. Kaboel, en naast hem de heer R. Soepandi, beiden oud-leerlingen van de Solosche Kweekschool; met een eigen leerplan; berekend op de behoeften van het Javaansche leven, gericht op eigenlijk Javaansch onderwijs en beheerscht in al haar arbeid door de beginselen en opvoedkundige waarden van het Christendom. Na een cursus van drie jaren zijn de in internaten gehuisveste leerlingen klaar voor het onderwijs aan de volksscholen; als zij het begeeren, worden zij, na een jaar praktijk, verder opgeleid voor diploma-normalist, dat bevoegdheid geeft voor de vervolgschool [1]).

De Zending heeft haar eigen vrije Opleidingsschool voor het zendingsonderwijs verkregen, de Pamoelangan Goeroe Zending, d. i. Opleidingsschool voor zendingsonderwijzers (P.G.Z.) [2]). En toch werd eerst voorloopig voor één klas subsidie toegestaan en daarna met ingang van 1 Aug. '39 voor de drie klassen. [3]) Ook werd een derde onderwijzer al noodig.

Bedenken wij nu daarbij, dat het straffe streven naar uniformiteit van alle onderwijs strandde, en dat het getal niet-gesubsidieerde volks- en vervolgscholen wast, dan staat ons

[1]) vgl. Zendingsblad 1936, blz. 20 en 131; 1937, blz. 4 en 163 — [2]) waarvan ook de Salatiga-Zending gebruik maakt; ook op Oost-Java bestaat zulk een school — [3]) dit zal wel hiermee verband houden, dat de Regeering deze school als „proef" wil beschouwen.

voor oogen, hoezeer in deze Tweede Periode de Zending door al de crisiswendingen heen eigenlijk eerst gekomen is tot haar eigen idealen van zendingsonderwijs, die zij, door ervaring geleid, steeds meer zal gaan bereiken.

Het ligt óók voor de hand, dat, als nog eens weer subsidie wordt gegeven, de al bestaande en reeds erkende particuliere scholen de voorkeur zullen krijgen en misschien dan ook wel (?) zonder de lastige voorwaarden.

Christelijke Huishoudscholen. Afzonderlijk moge nog melding worden gemaakt van de oprichting van Christelijke Huishoudscholen op de hoofdplaatsen van Midden-Java ten Zuiden: Solo, (Mevr. Groot-School) Djokja, (Juliana van Stolberg-school) Magelang, Poerworedjo, (Prinses Beatrix-school), Poerwokerto (Mardi Kenja)en Keboemen (Prinses Beatrix-School). Dat zijn geen luxe-inrichtingen! Zij bedoelen, de meisjes, die een christelijke lagere school doorloopen hebben, dus een westersche, d.i. Hollandsche opleiding genoten, en dan naar een huishoudschool willen, te bewaren bij wat de christelijke school gaf, en hen op te leiden, onder de beademing van het Evangelie, voor de in het leven straks komende taak. Zij vertegenwoordigen een groot zendingsbelang! Het onderwijs wordt gegeven in het Hollandsch.

De Javaansche vrouwenvereeniging „Boedi-Wanito" te Solo heeft een *Javaansche* huishoudschool. Een Dames-Comité te Poerbolinggo eveneens „Panti Rini". Twee zulke lagere huishoudscholen zijn ook opgericht te Magelang, één voor Javaansche en één voor Chineesche meisjes. (1 Aug '38).

B. **Westersch onderwijs.** Wij beginnen met de opgave der scholen met Hollandsch als voertaal bij het onderwijs: Hollandsch-Inlandsche (Javaansche) scholen en Hollandsch-Chineesche scholen (7 jaar); Mulo (3 jaar), Europeesche school; H. B. S. (Lyceum); Algemeene Middelbare School (3 jaar, verdeeld in oostersche, westersch-klassieke en wiskundige richting); en Hoogescholen (Rechts-Hoogeschool, Medische Hoogeschool en Technische Hoogeschool).

Bepalen mogen wij ons voornamelijk tot de H. I. S. en de H. C. S., waarbij ook nog te noemen is: de Schakelschool,

na 1921 in het leven geroepen, een verbinding tusschen de 3-jarige volksschool en de Mulo, Kweekschool e. d.; na 5 jaar Schakelschool zijn de leerlingen gelijk met die de zevenjarige H. I. S. afliepen.

De in de oorlogs- en na oorlogsche jaren sterk oplevende associatie-gedachte tusschen Oost en West brengt in de jaren 1920—1923 naast de Europeesche de vele Hollandsch-Inlandsche en Hollandsch-Chineesche scholen [1]).

Daarmee valt samen het streven in de Javaansche wereld naar een schoolopvoeding, aan die van het Europeesche kind gelijkwaardig.

'n Bloeitijd voor het westersch onderwijs op H. I.- en H.C.- en Schakelscholen!

Want ten gevolge van het afslijpen der standsverschillen gaan de kinderen van de prijaji's en van den minderen man samen op deze onderwijs-inrichtingen.

Ook de Zending ziet in deze periode haar scholen voor westersch onderwijs vermeerderen, en krijgt daardoor de gelegenheid, al was het ook oorspronkelijk meer de bedoeling de hoogere standen te bereiken, door te dringen tot het geheele volk. (Het Comité tot steun van Chr. onderwijs in Djokjakarta en Soerakarta benoemde in de jaren vóór 1931 ruim 170 leerkrachten, die voor verreweg het grootste deel ook naar het zendingsveld gingen).

Heel spoedig wordt echter de associatie-droom gestoord: met de beweging voor „Indonesia Merdika" (Indonesië vrij) gaat gepaard de begeerte naar een volksopvoeding overeenkomstig eigen behoefte [2]).

De uitkomsten van het westersch onderwijs beantwoorden ook gansch niet aan de verwachtingen; er komen al te veel intellectueelen, die, uit hun oorspronkelijk milieu losgerukt, de rijen der ontevredenen en opstandigen vermeerderen.

Nog verergerd door de crisis, als de abituriënten der scholen voor westersch onderwijs geen emplooi vinden kunnen [3]).

De regeering moet wel, evenals bij het volksonderwijs, de door den nood der tijden geëischte maatregelen nemen: zij

---

[1]) en [2]) vgl. Hoofdstuk V — [3]) Dr H. Colijn, „Koloniale vraagstukken van heden en morgen" blz 13, 14, 15

zet de uitbreiding van dit onderwijs stop; zij heft scholen op; zij vermindert de subsidies; zij verlaagt de salarissen, de onderhoudskosten enz.; zij krimpt het personeel in; zij stelt, ter ontlasting van het budget, al meer inheemsch personeel aan, en tracht tevens het peil der scholen omlaag te drukken, om ze te beter te doen wortelen in het volksleven, wat *indianisatie* genoemd wordt.

Zóó fnuikend als wij het bij het eigenlijk Zendingsonderwijs zagen, zijn de gevolgen hiervan voor de verschillende christelijke schoolvereenigingen niet: de scholen blijven behouden; maar van nieuwe scholen te bouwen is aldra geen gedachte meer; en een vooreerst nog klein deel der Hollandsche onderwijzers keert terug naar patria. Maar ook hier worden dan weer wegen en middelen gevonden, om ongesubsidieerde H. I.-en H. C.-en Schakelscholen op te richten, b.v. te Koeto-ardjo een H. I. S. (Schakelschool) en een H. C. S.; te Wonosobo een Holl. Chin. School enz[1]).

De crisis brengt hierbij ook wel eens een voordeeltje: zóó bij de oprichting van die H. C. School te Koeto-ardjo: De schoolvereeniging van Poerworedjo kan Nov. 1933 de te Koeto-ardjo opgerichte particuliere Holl. Chin. School overnemen; de regeering besluit tot opheffing van de openbare lagere school te Koeto-ardjo, en stelt, op desbetreffend verzoek, de gebouwen ter beschikking voor de Chr. Holl. Chin. school [2]).

Merkwaardig is ook, dat de vraag naar leerkrachten uit Holland, in de periode 1931—1938 zoo goed als nooit vernomen, *thans* weer gehoord wordt; bij de ongesubsidieerde Chr. H.-I. en H. C. scholen zullen, zij het op heel wat minder gunstige condities dan vroeger, weldra enkele 10 tallen geplaatst kunnen worden.

Van meer beteekenis dan dergelijke verrassingen is, dat de inheemsche Christenen juist in den zwaren crisistijd óók met het westersch onderwijs zich inlaten: de reeds genoemde Javaansche schoolvereeniging „Sedya Moelja" te Djokja neemt in 1931 de gesubsidieerde standaardschool te Djokja van de

[1]) 't Is uit oorzaak der hooge schoolgelden, dat ongesubsidieerde H. C. scholen wèl, doch H. I. scholen zoo goed als niet mogelijk zijn; vandaar op de hoofdzendingsposten Keboemen, Poerbolinggo, Wonosobo wèl H. C.- doch geen H. I. scholen. — [2]) „ De Macedoniër" 1934, blz. 159

Zending over, en opent 1 Juli 1933 óók een Schakelschool en een Holl. Inlandsche school (bij de Zending wordt wel een leening gesloten voor den bouw, maar de vereeniging zelf zorgt voor de scholen; dadelijk vangt zij ook met aflossing van de schuld aan);[1] later ook nog de 6e klasse van de voormalige leerschool der Keucheniusschool, die uitgroeit tot een kleine 2-jarige christelijke handelsschool; de Javaansche christelijke schoolvereeniging der „Perkoempoelan Goeroe Christen": Christelijke Onderwijzersvereeniging (P.G.C.) te Solo komt tot de instandhouding van een Schakelschool, een Holl. Inl. School en een Mulo-school, en die te Keboemen van een H. I. school[2]; de Sedya Moelya in het Poerworedjo'sche onderhoudt een Schakelschool (tevens H. I. S. te Koeto-ardjo en een Jav. lagere school te Poerworedjo;[3]) (de Sedya Moelya in het Poerbolinggo'sche werd in 1936 weer opgeheven); de Javaansche schoolvereeniging in het Magelangsche krijgt één Schakelschool te Magelang en één te Tempel.

Nu nog eens weer mogen wij als crisis-zegen noemen, dat de Javaansche Christenen actief worden, óók in de behartiging van het christelijk westersch onderwijs.

't Is te begrijpen, dat evenals de Keucheniusschool óók de Chr. Holl. Inl. Kweekschool te Solo door de regeeringsmaatregelen in de moeite komt. Hoezeer de regeering de bijzondere kweekscholen door aanzienlijke bezuinigingen reeds getroffen heeft, zij moet, genoodzaakt door den uiterst moeilijken toestand der geldmiddelen, nog verder doortasten; en ondanks nog nader over te behouden zelfstandigheid gepleegd overleg, blijft er niets anders over, zal het christelijk kweekschoolonderwijs niet te loor gaan, dan dat de Chr. Holl. Inl. Kweekschool te Probolinggo (uitgaande van de in Oegstgeest samenwerkende corporaties), en die te Solo vereenigd worden. 't Gaat de Gereformeerde Zending aan het hart, dat zij deze kweekschool in andere handen zal moeten overgeven; onder de uitnemende leiding van den directeur, den heer H. Meyerink, heeft zij zooveel mogen doen voor de opleiding van chris-

[1]) Zendingskalender 1934, Novemberblad — [2]) Uit Keboemen 1937, Dec. — [3]) Jaarboekje Poerworedjo 1938, blz. 30

telijke onderwijzers, niet alleen in Midden-Java, doch in alle deelen van den Archipel; de methode en de geest van het onderwijs waren zoo bevorderlijk, niet alleen om de noodige kennis bij te brengen, doch vooral ook tot echt-innerlijke toerusting voor de wachtende taak in den dienst van Gods Koninkrijk; het samenleven der kweekelingen in de internaten, als het ware in de gezinnen der leeraren, ging zoo uitnemend, dat het toch diep ingrijpend verschil van ras onder de zegenende kracht van het christelijk beginsel werd overwonnen en tot eendrachtigheid onder elkaar bracht; velen van allerlei landaard waren op de kweekschool tot Christus geleid; en die geestelijke vorming werkte door op de scholen in geheel Insulinde, waar de afgestudeerde kweekelingen hun plaats vonden [1]).

Maar de nood is opgelegd. Als de maatregelen tot samenwerking, en dat in broederlijken geest, genomen zijn, wordt de Chr. Holl. Inl. Kweekschool te Solo overgedragen aan een daartoe in het leven geroepen „Stichting" (1 Aug. 1934); de gebouwen blijven, althans voorloopig, nog eigendom van de Gereformeerde Zending.

Deze „Stichting" heeft denzelfden grondslag als de Nederlandsche Zendingsraad: de Heilige Schrift als het Woord van God en mitsdien als regel van geloof en leven, en instemming met de Apostolische Geloofsbelijdenis.

Op zijn herhaald verzoek krijgt de heer Meyerink het meest eervol ontslag (1 Aug. 1934); de leiding gaat over aan den heer J. van Goudoever.

Als wij nu in aanmerking nemen, dat het indianisatieproces doorgaat, op de H. I. scholen sneller dan op de H. C. scholen (op de H. I. scholen alleen nog een Europeesch hoofd, soms ook al niet meer; op de H. C. scholen met een Europeesch hoofd nog altijd ook Europeesche onderwijzers) en dat ook het getal ongesubsidieerde scholen voor westersch onderwijs [2]) gaat in stijgende lijn, dan is vast te stellen, dat

[1]) H. Meyerink, Vijftien jaar kweekschoolwerk 1919-1934, „De Macedoniër" 1934 en 1935 — [2]) deze moeten zich zelf, zoo eenigszins mogelijk, geheel bedruipen; de Inheemsche leerkrachten werken beneden de salarissen van het Gouvernement; het andere dient te komen ook uit de hooge schoolgelden

in deze Tweede Periode de Zending veel spoediger dan gedacht was hoofdzakelijk inheemsche leerkrachten voor haar westersch onderwijs heeft gekregen. Door al de moeiten der crisis heen wordt het dan zóó, dat evenals het gewone zendingsonderwijs, zoo ook het eerst meestendeels door Europeesche onderwijzers gegeven onderwijs al meer in handen van Inheemsch personeel komt. Dat is een heele stap verder in de goede richting, al zullen misschien de resultaten van het onderwijs, b. v. in het Nederlandsch, wel wat dalen. Hoe meer Christen-Javanen zelf, èn in Hoofd- èn in Schooldienst, het werk doen, hoe beter!

Onder het luwen van het uniformiteits-streven wordt aan de krachtige verdediging [1]) en de innerlijke versterking van het christelijk onderwijs [2]) hard gewerkt; de groeiende begeerte in de Javaansche maatschappij naar bij het eigen volksleven passend onderwijs komt de naar eigen christelijk-onderwijs-idealen zich beijverende Zending te stade; als de Zending nu maar de onderwijzers krijgt, die hun verantwoordelijkheid tegenover God en hun volk gevoelen, die leven uit en naar Gods Woord en die verbonden blijven aan hun eigen maatschappij, dan mag in deze Tweede Periode óók voor het westersch onderwijs van een belangrijken vooruitgang gesproken worden.

Daarmede wil in niets te kort gedaan zijn aan de rijke vruchten, die het zendingsonderwijs reeds gaf, en evenmin aan de velerlei bemoeiingen, die de missionaire Predikanten met de zaken van het onderwijs hadden, en ook nòg altijd hebben, al is op het Friesche terrein met een aparten man voor de schoolzaken een begin gemaakt, en heeft men ook op een ander terrein met een algemeenen administrateur proef genomen.

Zoowel door middel van het eigenlijke zendingsonderwijs als van het westersch onderwijs zijn vele jonge menschen

[1]) zie o.a. de belangrijke artikelen van Dr J. H. Bavinck: Wat kan het Christelijk onderwijs aan de bevolking brengen. „De Macedoniër" 1937, 214 vv.; De drie groote begrippen „De Macedoniër" 1937, 228 vv.; „Het goed recht van het christel. onderwijs in Indië." „De Macedoniër" 1937, 340 vv. en 353 vv. — [2]) Maandblad „Pendidikan Masehi" d. w. z. Christelijke Opvoeding, ter voorlichting van inheemsche onderwijzers en bij het onderwijs betrokken personen (in het Maleisch en in 't Hollandsch). De ondertitel luidt: Maandblad tot verbreiding van de christelijke nationale gedachte in Indië. Voorts: het Chr. Onderwijscongres te Djokja in 1937

gewonnen voor Christus en Zijn Koninkrijk. Uit hen zijn gekomen, voor een groot gedeelte, de verplegers, de onderwijzers, goeroe's indjil, Christenen in de betere posities enz. Het vertrouwen van de inheemsche wereld in het Christelijk onderwijs werd al sterker, omdat het niet alleen kennis aanbrengt, maar vormend werkt op hart en gemoed en karakter, en daardoor in de snel-veranderende wereld een leidend levensbeginsel geeft. En te berekenen is niet, hoever het christelijk onderwijs op de school bijgedragen heeft tot het doordringen van de christelijke gedachte in de inheemsche maatschappij.

Of de in deze Tweede Periode begonnen zelfstandigheid der inheemsche Christenen, óók op het gebied van behartiging van het zendingsonderwijs, weldra zal leiden tot overname van den Schooldienst uit de handen van de Zending? Op een in October 1934 gehouden Conferentie van den Ned. Ind. Zendingsbond heeft Dr H. A. van Andel een voordracht gehouden over: „Het overgaan van het werk, dat de Zending verricht, naar de Inheemsche Christenen",[1]) en bij het beëindigen der discussies gezegd: „Op het moment bestaat het overdragen practisch nog niet. Wij staan slechts voor de voorbereiding, en daarbij hebben wij de richting te overwegen, die wij moeten gaan, en welke op de onderscheiden terreinen heel verschillend kan zijn".

Veel verder is het ook nu nog niet. Maar er wordt ernstig gewerkt. Commissies tot bestudeering van het gesubsidieerd en ongesubsidieerd onderwijs zoeken den juisten weg.[2])

Korte Statistiek (eind 1937):

Volksscholen: gesubsidieerd 55; ongesubsidieerd 37; resp. met 8783 en 2574 leerlingen.

Vervolgscholen: gesubsidieerd 34; ongesubsidieerd 26; resp. met 2634 en 860 leerlingen.

Maleisch-Chineesche scholen: gesubsidieerd 3: ongesubsidieerd 4; resp. met 584 en 307 leerlingen.

---

[1]) „De Macedoniër" 1935 blz. 1 v.v.—[2]) Te vergelijken: Van de 3 verschenen rapporten vooral Rapport III. Omvang en organisatie voor Christelijk ongesubsidieerd onderwijs. samengesteld door de Commissie voor ongesubsidieerd onderwijs, benoemd door den Schoolraad voor Christelijke Scholen in Ned.-Indië, van welke Dr H. A. van Andel voorzitter is.

Hollandsch-Inlandsche scholen: gesubsidieerd 15; ongesubsidieerd 5; resp. met 3698 en 433 leerlingen.
Hollandsch-Chineesche scholen: gesubsidieerd 9; ongesubsidieerd 6; resp. met 2295 en 642 leerlingen.
Schakelscholen: gesubsidieerd 3; ongesubsidieerd 8; resp. met 664 en 469 leerlingen.
Mulo-Scholen: gesubsidieerd 3, ongesubsidieerd 1; resp. met 718 en 63 leerlingen.
Benevens: Huishoudscholen: 6[1])

Met ingang van 1 Augustus 1939 zal te Solo een Christelijke H.B.S. worden geopend, uitgaande van de Vereeniging tot oprichting van Christelijke scholen en internaten. Als Directeur zal optreden Dr. H. Kroeskamp, leeraar aan de Chr. H. I. Kweekschool te Solo.

IV. De Medische Dienst.

Van de achtereenvolgens te Djokja, Poerbolinggo, Solo, Keboemen en Poerworedjo opgerichte zendingsziekenhuizen komt dat van Djokja snel tot uitbreiding. Zelfbesturen en cultuurmaatschappijen bieden dáár hulp. Mede door steun van het Gouvernement, de Zelfbesturen, de cultuurlichamen, de Ned. Ind. Spoorwegmaatschappij en de industrieele ondernemingen te Djokja, en door de gave der dankbaarheid uit Nederland ad f 50.000, verkrijgt Dr. J. Oftringa, bij de gelegenheid van het 25-jarig jubileum (1925), een geheel naar eisch vernieuwd en uitgebouwd hospitaal; en in nauwe samenwerking met de Cultuurmaatschappijen en het Sultanaat kan hij den bouw van al meer hulpziekenhuizen voortzetten.[2])
Zooals Soerakarta in de actie van het Inlandsch onderwijs, gaat Djokjakarta vooraan in de practijk van den Medischen Dienst.
De in Soerakarta lang volgehouden afzijdigheid der landhuurders breekt de Klatensche Cultuurmaatschappij, als zij haar nieuw-gebouwd ziekenhuis aan de Zending over-

[1]) Sedert vele jaren wordt de Juliana van Stolbergschool gesubsidieerd; de huishoudscholen te Solo, Magelang en Poerworedjo krijgen subsidie; het wordt dus: 4 gesubsidieerde en 2 ongesubsidieerde — [2]) zie: Het Zendingsziekenhuis „Petronella"; het werk in het Zendingsziekenhuis „Petronella" en zijn 22 neveninrichtingen in woord en beeld, blz. 11 en 15

draagt (Dec. '27); Soerakarta heeft dan zijn tweede zendingshospitaal: te Klaten (Dr Scheurer-Hospitaal).

De subsidie-regeling voor de zendingsziekenhuizen is niet zoo ruim als voor het onderwijs; voor het onderwijs wordt ± 75 % gegeven, doch in de gunstigste gevallen kan voor den medischen dienst niet meer dan 50 à 60% van de kosten gedekt;[1]) het ontbrekende moet aangevuld uit de opbrengst van betalende patiënten, van de particuliere praktijk der zendingsartsen, uit de zendingskas, en waar die gegeven worden, uit de bijdragen van handels- of cultuurlichamen.

Te begrijpen is daarom, dat eerst de crisis en daarna de bezuinigingsmaatregelen van het Gouvernement zwaar den medischen dienst drukken: teruggang in de bijdragen der bevolking voor de verplegingskosten, in de steunverleeningen der handels- en cultuurlichamen, en ook in de inkomsten uit de particuliere praktijk; daarbij de al scherper insnijdende kortingen: eerst een korting van 17% op de salarissubsidie voor het Europeesch en van 12% op die van het Inheemsch personeel; dan in 1935 nog een verdere korting van 16% door stopzetting van de gratis verstrekking van bepaalde hoeveelheden medicijnen en verbandartikelen, en van de subsidie voor overtocht en verlofkosten van het Europeesch personeel; terwijl voorts de maximum-subsidie gefixeerd wordt over het in 1931 uitgekeerde bedrag, ook al neemt de toeloop der bevolking naar de zendingsziekenhuizen en klinieken nog zoo toe.

De daling der prijzen kan zulk een vermindering van inkomsten niet goed maken.

Ook voor den Medischen Dienst wordt het een bange vraag, of te behouden zal zijn wat bestaat. In Nederland loopen al geruchten, dat het hier of daar tot sluiting van hoofd- of hulphospitaal zal moèten komen!

Van de hulphospitalen worden er ook enkele gesloten; en eenige poliklinieken worden stop gezet. Door toepassing van de hoogst mogelijke zuinigheid, door „stimuleeren" van de bijdragen der bevolking en door nog verdere uitbreiding van de particuliere praktijk blijkt het toch nog mogelijk, het werk door te zetten, ja, op enkele punten aan te passen aan de

[1]) „De Macedoniër" 1934, blz. 283.

vermeerderde eischen van den tijd; al kan een beroep op de zendingskas in Nederland dan niet altijd uitblijven.

Doch overigens mag bij den Medischen Dienst zeker niet 't minst van zegen in crisistijd getuigd worden:

Tengevolge van de sluiting der suikerfabrieken krijgt de Zending het ziekenhuis te Poerwokerto in beheer; een paar jaar daarna tegen matigen prijs in bezit (begin '33); dat tweede zendingshospitaal op Rotterdams terrein weet Dr A. C. Zwaan gaandeweg te ontwikkelen tot het best-geoutilleerde van heel dat ressort.

Op wondere wijze ziet Ds A. Merkelijn zijn lang gekoesterde begeerte vervuld, dat óók Magelang een zendingsziekenhuis hebben zal, zij 't dan ongesubsidieerd; in 1932 geopend, groeit het onder de energieke leiding van Dr G. J. Dreckmeier uit „tot het maximum van capaciteit van patiënten", en reeds in 1933 geeft de gemeenteraad een kleine subsidie van 10 ct. per dag, per bed; en de tot nog toe steeds weigerachtige regentschapsraad staat in '36 óók subsidie toe, al is het ook voor een klein bedrag.[1])

Te Wonosobo voeren langdurige overleggingen tot deze oplossing, dat de Regeering het gouvernementshospitaal voor de Zending beschikbaar stelt (Maart '34): met steun uit Nederland wordt dat verbouwd en uitgebouwd, en Dr D. Verveen gaat roemen over de al breedere plaats, die de Medische Dienst in het Wonosobo'sche inneemt.

Op andere terreinen wordt de verminderde regeeringssubsidie weer goed gemaakt door bijdragen van den regentschapsraad en van de Provincie, of doet het Gouvernement poliklinieken aan de Zending over.

Door verhooging van de activiteit wordt getracht, het werk „selfsupporting" [3]) te maken; te Djokja zoekt de vooruitziende en volijverige Directeur Dr K. P. Groot, die den tot hoofd van den Dienst der Volksgezondheid benoemden Dr Offringa opvolgde, (1930), dit doel te bereiken door: een polikliniek voor minder gesitueerden ('33), een klasse-afdeeling ('34), een sanatorium voor t.b.c. patiënten ('36), uitbouw van de kraam-

[1]) Gedenkboek — Zending der Geref. Kerken van Zeeland, N. Brabant en Limburg in Magelang en Temanggoeng, blz. 80. [3]) beteekent: onkosten-dekkend

vrouwen- en kinderkliniek ('36), een nieuwe kraamkamer ('37). Het cijfer der neveninrichtingen stijgt tot 22.

In Solo verminderen wel de hulphospitalen, maar vermeerderen de poliklinieken; te Klaten gaat het medische werk onder de Hollandsche employé's óók in handen der Zending over, en heeft het hospitaal met zijn 250 bedden al meermalen plaatsgebrek.

Door al de crisis-maatregelen heen neemt het getal zendingshospitalen toe, eveneens dat der poliklinieken, en breidt het medisch werk zich in al grooter omvang uit onder al de lagen der bevolking!

Een voldoende bezetting is een dringende eisch voor een hospitaal; daarom gaat als vanzelf ook in gelijke mate het getal, niet maar van de Europeesche dokters en zusters, doch ook van het Inheemsch verplegend personeel, vooruit in hoofd- en hulpziekenhuizen.

Een gunstige omstandigheid mag het genoemd — één der contactpunten tusschen den School- en den Medischen Dienst — dat door de toename der Christelijke scholen steeds meer jongemannen en jongemeisjes uit den beteren stand voor het verpleegwerk verkregen kunnen worden. Zelfs neutrale en gouvernements-inrichtingen hebben tegenwoordig ook al christelijk personeel.

Sinds de Regeering in de subsidiebepalingen den eisch stelde, dat het verplegend personeel het staatsdiploma moet bezitten, leiden de Europeesche artsen en Zusters, ook wel bijgestaan door mantri's 1ste klasse, de leerlingverplegers en -verpleegsters voor het zgn. mantri-diploma. Dat kost aan dit leidinggevend personeel heel wat tijd, maar komt aan het verplegend-personeel zeer ten goede. Want het door het Gouvernement ingestelde examen voor mantri-verpleger is nog niet zoo eenvoudig; het is bijna even moeilijk als dat voor verpleger en verpleegster in ons vaderland; zelfs is het meer dan dat in Nederland berekend op zelfstandig-kunnen-optreden; wat noodig is, omdat hulp van gediplomeerde artsen niet steeds bij de hand is.

Zóó zien wij, hoe in de Tweede Periode bij den Medischen dienst in al grooter getal en met steeds betere opleiding de Inheemschen zelf gaan arbeiden in de ziekenhuizen; dat is ge-

wenscht en van gewicht, vooral ook hierom, dat de mantri-verplegers en -verpleegsters het allermeest met de patiënten in aanraking komen en de eerst-aangewezenen zijn, door gesprek of lectuur het contact te zoeken en te leggen, dat belangstelling voor het Evangelie wekken kan.

Zelfstandig werken de inheemsche verplegers, die aan het hoofd van een hulpziekenhuis staan of een polikliniek bearbeiden; de geschiktste mantri-verplegers worden na een speciale opleiding daartoe aangesteld; zij moeten bekwaam zijn dringende acute gevallen te onderscheiden van meer alledaagsche dingen, en weten te selecteeren. Djokja heeft sinds '34 een eigen opleiding van twee jaar, met een eigen diploma; men gebruikt reeds den naam van „desa-dokter", maar dat is ietwat overdrachtelijk, daar de leiding en ook de behandeling der ernstige zieken bij het ziekenhuis blijft. Toch is ook weer waar, dat de in een medische Hoogeschool omgezette „Stovia" en ook de „Nias" artsen afleveren, niet bepaald bestemd voor de desa. Daar naar gerekend zou toch weer wel van „desa-dokter" kunnen gesproken worden.

Eveneens treden *zelfstandig* op de tot gediplomeerd vroedvrouw opgeleide verpleegsters; (met „vroedmeesters" wordt voor het eerst in Djokja een proef genomen [1]); zij gaan voortdurend de desa's in, vergezeld van een leerling-vroedvrouw; óók zij hebben de moeilijke gevallen aan het hoofdhospitaal over te geven. De practijk wijst uit, dat dit *medisch* een goede oplossing geeft voor de vraag: „Hoe helpen wij de meeste Javaansche kraamvrouwen?", en *missionair*, dat dit werk niet 't minst het vertrouwen van de gewone desa-bevolking wint.

Doch nog grooter wordt de vooruitgang: In de zendingsziekenhuizen praktiseeren óók inheemsche artsen, aangesteld voor tijdelijk en ook voor vast; zoo te Djokja de Chineesche dokter Lie Hing Dhiam (die te Utrecht studeerde), Dr Soenoesmo (Javaan) en Dr Picauly (Ambonees); te Poerworedjo Dr Wardojo; te Wonosobo Dr Soekadis [2]); te Solo de Chineesche arts Dr Lie Sing Kiem en de Javaansche arts: Dr Poedjo Darmohoesodo; en te Magelang: Dr Rekso.

---

[1]) Zendingsblad 1938 blz. 191 — [2]) deze is evenwel een gouvernementsarts, bij de overdracht van het hospitaal mee-overgenomen.

Nader wordt dan het werk, zooals Dr Offringa zich dat al dacht, nog uitgebouwd: Dr Soenoesmo, te Wates gevestigd, is belast met de geneeskundige verzorging der hulpziekenhuizen te Wates en te Sewoegaloer en der poliklinieken te Temon, Boetoeh en Sentolo. De Javaansche arts kan veel meer gevallen behandelen dan een zelfstandig werkende mantri-verpleger, zoodat een kleiner aantal voor het Hoofdziekenhuis overblijft. Dr Wardojo komt aan het hoofd van het hulphospitaal te Koetoardjo en Dr Lie Sing Kiem wordt gezonden naar Sragen, waar plaats is voor het medisch werk.

Niet alleen dus in het verpleegwerk, maar ook in de zelfstandige geneeskundige praktijk in hulpziekenhuizen en poliklinieken, ja ook in het leiding geven in hulpziekenhuizen en poliklinieken, worden de Inheemschen zelf in deze Tweede Periode meer en meer werkzaam. Wat wij daarover bij Hoofd- en Schooldienst opmerkten en prezen, gaat ook door bij den medischen dienst.

Worden de verwachtingen vervuld, dat de subsidie weer omhoog gaat, dan zal de medische dienst tot weer verdere ontplooiïng komen en het medisch werk nog meer overgaan in de handen van de tot den Christus gekomen Inheemschen zelf.

Met het oog op netheid, regelmaat van arbeid, zindelijkheid, leiding geven, enz. kunnen de Hollandsche zusters zeker voorloopig niet gemist worden; de Hollandsche geneesheer-directeur zal zeker nog langen tijd moeten blijven; de artsen zullen op den duur kunnen vervangen worden door inheemsche doktoren, die dan evenwel aan bijzondere eischen zullen moeten voldoen.

In elk geval is er al het begin, dat uit de jonge christelijke Javaansche gemeenschap de mannen en vrouwen komen, die dienend òf leidend óók in en door het medisch zendingswerk meearbeiden tot de komst en de uitbreiding van Gods Koninkrijk.

Door dat alles heen is de positie van den medischen dienst en daarmede ook de waarde voor de Zending aanmerkelijk gewijzigd.

In heele streken zijn de tijden voorbij, dat de bevolking afwijzend of nog wantrouwend stond tegenover de medische wetenschap van het Westen; en dat er eenige waarheid school

in het woord van een inheemsch lid van den Volksraad: „Een inheemsche zieke zal zich alleen in bewusteloozen toestand in een zendingshospitaal laten binnendragen".

Vertrouwen hebben de menschen er gekregen in de kunde der Europeesche artsen, en vertrouwd zijn zij geworden met een gang naar polikliniek en ziekenhuis.

Dáár geldt dan ook niet meer, dat het medisch werk op zichzelf al een getuigenis van Christelijke barmhartigheid en naastenliefde geeft aan de Javaansch-Islamitische wereld.

Rechtstreeksche vrucht in de toebrenging tot *den* Heelmeester werd daarvan tevoren keer op keer gezien; voorbeeld bij voorbeeld is daarvan bij te brengen; dat gebeurt zeker nù ook nog wel; toch is over het algemeen de situatie een andere geworden; want het ziekenhuiswezen is ver en breed uitgebreid; het Gouvernement, de Provincie, particuliere lichamen, Mohammedanen en Roomschen hebben hospitalen, waar evenzeer voor de leniging der lichamelijke nooden het beste gegeven wordt, wat maar geboden worden kan.

Tevoren was het *dat* van de medische verzorging waardevol voor de Zending, thans komt het aan op het *hoe*?

Dat geldt al in de ressorten, waar de medische verzorging der Javaansche bevolking zoo goed als geheel in de handen der Zending kwam, als b.v. in het Poerworedjo'sche en in het Wonosobo'sche, en zeker niet minder in de andere met hun verschillende grootere en kleinere ziekeninrichtingen. Dáár toch vooral moet *de Christelijke sfeer* het verschil met andere ziekenhuizen den patiënten klaar en voelbaar maken, ja doen proeven.

Het gaat dan niet maar om een goede en liefderijke behandeling der zieken, van hoe uitnemende waarde overigens ook, doch bovenal om zulk een bij allen en in alles eendrachtig optreden en werken in den geest van Christus, dat daardoor alleen reeds een getuigenis van het Christendom gegeven wordt en de harten gewillig worden naar het getuigenis van het Evangelie te luisteren, hun gebracht door gesprek, lectuur en prediking. En het is bij dien sterken groei van geheel den Medischen Dienst zeer te betreuren, dat trots de betoonde inspanning toch bij lange na niet alle kansen benut kunnen worden. Er is veelal dringende behoefte aan vermeerdering met name

van voor het medisch zendingswerk geschikte goeroe's-indjil, al mag met dankbaarheid vermeld, dat in de laatste jaren óók vrouwelijke goeroe's-indjil zijn aangesteld, zóó te Keboemen en te Magelang.

Als wij nu bedenken, dat de Medische Dienst tot zulk een ontwikkeling is gekomen, dat in het jaar 1937 meer dan anderhalf millioen menschen min of meer werden geholpen en dus zeer velen in de desa's van het zendingswerk op de hoogte kwamen [1]), dat een groot getal onder hen in de onderscheidene ziekeninrichtingen gedurende korter of langer tijd in een christelijke sfeer doorbracht en door de dagelijksche geestelijke verzorging van den goeroe-indjil of mantri-verpleger de allereerste indrukken van het Christendom ontving, en dat door predikanten en goeroe's ook aan de „nazorg" van de daarvoor in aanmerking komende patiënten in stad en desa alle moeite wordt gegeven [2]), dan staat ons voor oogen, hoe in deze tweede periode de Medische Dienst in al de lagen van de inheemsche bevolking vertrouwen en waardeering verwierf, en daarmede door de trouwe toewijding van Europeesch en Inheemsch personeel de talrijke dagelijks weerkeerende gelegenheden, om met het Evangelie in aanraking te brengen, verkreeg.

Al gaan wij er niet in mee, de diensten der Zending op één lijn te stellen, en blijven wij onderscheiden tusschen hoofd- en hulpdiensten, toch is met groote dankbaarheid te erkennen, dat de Medische Dienst, de uitgebreidste van geheel Java, een onwaardeerbaar middel was en steeds meer nog wordt tot de verbreiding van het Evangelie.

De vraag, of de Javaansche Christenen ook al beginnen met dezen tak van dienst zelfstandig ter hand te nemen, behoeft niet geheel ontkennend beantwoord te worden: In Prambanan is de P. V. K., de Vereeniging van Christen-verplegers en verpleegsters, begonnen met een eigen polikliniek; deze vereeniging betaalt de kosten; het geheel staat onder toezicht

[1]) Zendingsblad 1938 blz. 187 — [2]) Een commissie is benoemd, om te adviseeren, hoe de „nazorg" doeltreffend te organiseeren zou zijn; benevens, hoe èn de geestelijke verzorging èn het interne geestelijke contact te perfectioneeren zou zijn.

OVERZICHTSKAART VAN HET ZENDINGSTERREIN DER GEREF. KERKEN IN NEDERLAND

SCHAAL
1:1250.000

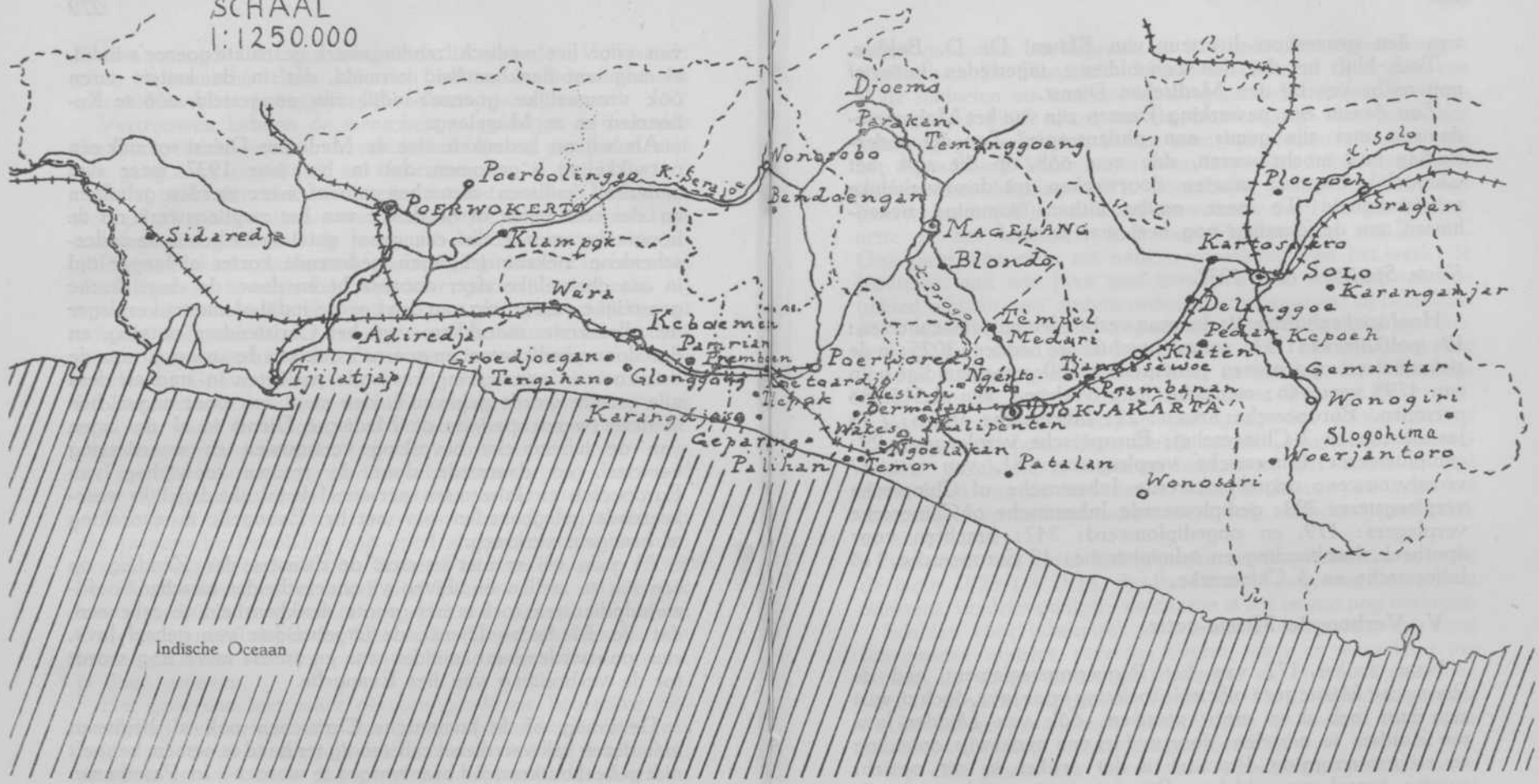

— — — Grens residentie of gouvernement tevens. grens zendingsterrein.

—·—·— Grens zendingsterrein die niet samenvalt met een res. grens doch wel met de grens van een regentschap.

..... Afwijkende grens zendingsterreinen.

Spoor en tramwegen.

Hoofdverkeerswegen.

Overige ook per auto berijdbare wegen.

Kali = rivier.

\+ G (goenoeng) = berg.

Hoofdplaats gewest (residentie of gouvernement).

Hoofdplaats regentschap.

Hoofdplaats district.

Hoofdplaats onderdistrict.

Overige plaatsen.

De letters tusschen haakjes duiden aan:

k Geïnstitueerde kerk.

g Nog niet geïnstitueerde gemeente of groep Christenen.

z Zendingshospitaal.

h Hulphospitaal.

p Polikliniek.

s Zendingsschool (verschillende soorten onderwijs niet apart aangegeven).

a Armenkolonie.

van den geneesheer-directeur van Klaten, Dr D. Bakker.

Toch blijft het bij den Schooldienst ingetreden initiatief nog ontbreken bij den Medischen Dienst.

Zou daarin een nawerking kunnen zijn van het Mohammedanisme met zijn gemis aan philantropie? Zoo die onderstelling juist mocht wezen, dan zou óók op dit stuk het Christelijk beginsel moeten doorwerken tot daadwerkelijke zelfstandigheid! Te meer, omdat althans sommige ziekenhuizen aan de Zending nog heel wat kosten!

Korte Statistiek over 1937.

Hoofdziekenhuizen: 9; daaraan verbonden hulpziekenhuizen: 19; poliklinieken: 53; aantal beschikbare bedden: 3025; in de ziekenhuizen opgenomen patiënten: 53180; vroedkundige hulp aan 4798 vrouwen; medische hulp verleend aan 1.515.488 personen. Europeesche artsen: 22; Inheemsche artsen: 7 (5 Javaansche en 2 Chineesche); Europeesche verpleegsters 29; gediplomeerde Inheemsche verpleegsters: 81, van wie 37 vroedvrouwen; ongediplomeerde Inheemsche of Chineesche verpleegsters: 293; gediplomeerde Inheemsche of Chineesche verplegers: 179, en ongediplomeerd: 242; krachten voor apotheek, huishouding en administratie: 13 Europeesche, 118 Inheemsche en 3 Chineesche. [1]).

V. Verhoogde Missie-actie.

Naar artikel 177 van het Regeeringsreglement had de Roomsche Missie geen officieele toelating voor Java, doch zij wist zich daar toch al op meer plaatsen, óók van Midden-Java ten Zuiden, te nestelen, door middel van onderwijs, opleiding en ziekenverzorging. Practisch is dat artikel in dit opzicht zonder beteekenis gebleken. Principieel zijn wij het over de bevoegdheid van de overheid eens met Rome; maar de Protestantsche Zendingen hebben steeds de grenzen der haar toegewezen gebieden stipt geëerbiedigd. Rome daarentegen is overal zoo maar binnengevallen, en stapte, naar meer-

[1]) Zendingsblad 1938, blz 178 en 179

malen gebruikte beeldspraak, in het door een ander al opgemaakte bed. De Roomsche Missie-actie draagt de schuld van al de nadeelen en moeiten der dusgenaamde dubbele Zending.

Ongeveer 1927 werd in de bearbeiding van Java een wijziging gebracht; het kwam toen tot decentralisatie: van het Apostolisch Vicariaat te Batavia werden achtereenvolgens losgemaakt; Malang ('27), Soerabaja ('28), Bandoeng en Poerwokerto ('32),; sinds is Poerwokerto centrum van Missieactie in het westelijk deel van Midden-Java ten Zuiden. Ook ging men over tot nadere verdeeling van het werk: de Jezuieten, aan wie Java was toevertrouwd, moesten van hun gebied afstaan aan andere orden en congregaties: zij behielden de Vorstenlanden en de regentschappen Magelang en Temanggoeng, maar gaven het overige van Midden-Java ten Zuiden, althans grootendeels, over in handen der Missionarissen van het heilig hart. (Missiehuis te Tilburg). [1])

Reactie op den voorspoedigen gang der Protestantsche Zending van Java, door Rome tot de „vruchtbare Missievelden" gerekend, is hierin te bemerken; met name in het bevorderen van de leekenactie voor de Missie en van het aandringen op medisch-missie-werk e.d. valt die gemakkelijk te onderkennen.

Snel nam het getal Europeesche zendingskrachten toe: In de jaren 1923 tot 1934, dus in 10 à 11 jaar, was het op Java minstens verdrievoudigd; en daarna is het tempo nog verhaast.

Scholen voor inheemsch en westersch onderwijs, ook voor inheemsche meisjes, verrezen overal, waar er maar kans toe kwam; en vooral onder de leerlingen en oud-leerlingen der van de Zending uitgaande H. I.- en H. C.-Scholen poogde de Roomsche propaganda bekeerlingen te maken; niet maar „dubbele Zending", doch „tegen-Zending"!

Op elke plaats van beteekenis verschenen één of meer Hollandsche pastoors; in Soerakarta waren er in 1925 al drie en in Djokjakarta in 1936 al achttien.

Jeugdwerk in allerlei vorm werd aangevat; eveneens het St. Melaniawerk, dat de katholieke vorming van de inheemsche vrouw voor huisgezin en maatschappij zich ten doel stelt.

---

[1]) „De Macedoniër" 1932, blz. 92 v.v. en 1934, blz. 255 v.v

Het ziekenhuiswerk kwam nog niet tot ontwikkeling;[1]) toch zijn er al enkele inrichtingen, b.v. te Mendoet een polikliniek, te Moentilan een ziekenhuis „St. Franciscus van Assisie", en te Djokja het hospitaal „Onder de bogen"; dat laatste is veel kleiner dan het Petronella-Hospitaal; het heeft geen eigen dokters; de patiënten, die zich laten opnemen, moeten zelf voor een dokter zorgen; ook poliklinieken te Boro (met de beruchte Lourdes-grot) en te Gandjaram. Maar de achterstand zal vroeg of laat wel ingehaald worden.

Voor de opleiding van onderwijzers en van Inheemsche geestelijken heeft de Roomsche Missie-actie bijzonder haar krachten ingespannen: Te Moentilan is een complex van opleidingsscholen voor Inheemsche onderwijzers, het Xaverius-college; zeer vele kweekelingen daarvan krijgen een plaats op de gouvernementsscholen, waardoor de invloedssfeer der Missie zich steeds verder uitbreidt.

En van de priesteropleiding verhaalt Vlugschrift 35[2]) aldus: „De priesteropleiding, die in 1911—1912 als tersluiks op Java begonnen was, telde in 1924 nog slechts één klein-seminarie, dat in nauw verband stond met de kweekschool van Moentilan. In 1931 kwam naast dat Sint Petrus-Canisius-seminarie te Djokja óók nog het Sint-Ignatius-college, noviciaat en scolasticaat der Jezuieten. En in 1938 werd een deel van het seminarie te Mertojoedan[3]) opgetrokken, om huisvesting te geven aan den seculieren clerus bij de philosophische en theologische studiën; het eerste volledige groot „seminarie".

27 April 1937 is in de parochiekerk te Djokja de Pontificale Mis gecelebreerd, ter viering van den 25sten verjaardag van den aanvang der priesteropleiding op Java[4]).

Er zijn dan ook al enkele Javaansche pastoors werkzaam; zij zijn gelijk aan de Europeesche pastoors, doen hetzelfde werk en hebben dezelfde rechten; doch tot een speciale Roomsch-Javaansche parochie-indeeling is het, voor zoover

---

[1]) Daarbij heeft de Roomsche Missie-actie te worstelen met moeilijkheden, voortvloeiende uit hiërarchie en ordewezen. Dr. Muller: De Medische Zending en de R. Kerk, „De Opwekker", Jan.-Febr. 1931, blz. 31 — [2]) Vlugschrift 35 van het Pauselijk liefdewerk van den H. Apostel Petrus, blz. 4 v.v., en blz. 11 [3]) Bij Magelang — [4]) Vlugschrift 35 van het Pauselijk liefdewerk van en H. Apostel Petrus, blz. 4 v.v., en blz. 11

wij nagaan konden, nog niet gekomen.

Hoezeer deze verhoogde Missie-actie vrucht gedragen heeft, moge nog blijken uit de volgende cijfers: In 1903 werd aan de 90 eerstelingen in Moentilan het vormsel toegediend; in 1922 geeft het Kerstnummer ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan der Indische Missievereeniging voor Midden-Java ten Zuiden als getal der Inheemsche gedoopten op: 2908; en in het Jaarboek van de Katholieke Missie in Ned.-Indië van 1938 komen deze opgaven voor: Apostolisch Vicariaat van Batavia: Niet-Europeesche Katholieken: Djokjakarta: 8485; Soerakarta: 1861; Klaten: 2288; Magelang: 876; Mendoet: 643; Moentilan: 2412; bij elkaar ruim 16500[1]); en voor de Apostolische Prefectuur van Poerwokerto: Poerwokerto: 289; Poerbolinggo: 44; Tjilatjap: 294; Poerworedjo: 1026; Koeto-Ardjo: 270; Gombong: 251; Wonosobo: 187; bij elkaar 2360[2]). In totaal ruim 18860[3]). Waaruit blijkt, dat Rome de meeste bekeerlingen heeft in het Djokjasche, in het Magelangsche en in het Poerworedjosche deel van Midden-Java ten Zuiden; ook te Klaten.

Bij een beoordeeling van dezen snellen ontwikkelingsgang zal er o.m. mee te rekenen zijn: 1e. dat de Roomsche Zendingsmethode óók voorschrijft de „accommodatie" (aanpassing aan de geaardheid en aan het cultureel en godsdienstig milieu van het zendingsobject), al wordt het gevaar voor alleen maar een naam-Christendom, voor omsluiering van het positieve Christendom en voor syncretisme toegegeven; 2e. dat er onder de caritatieve (uit christelijke liefde bewezen) zendingsmiddelen ook plaats is voor de geschenkmethode[4]), en 3e. dat de Roomsche Missie-actie er niet voor terugdeinst, ook de verlokkingsmethode toe te passen; staaltjes daarvan komen op Midden-Java ten Zuiden meermalen voor[5]).

Beter evenwel dan te klagen, of misschien wel zich te ergeren over deze Roomsche concurrentie met haar onsympa-

---

[1] en [2] en [3]) Het Jaarboek van 1939 heeft hiervoor: 21241; en voor dit cijfer: 2523: in totaal 23764. — [4]) Pfisterer, de Duitsche specialist voor de kennis der Roomsche Zending, haalt in zijn werk „Die Katholische Konkurrenz auf dem Missionsfeld", een uitlating aan van een Missionaris, in het jaar 1931: „Als de middelen niet ontbreken, zullen zich heele dorpen bekeeren door de leege maag". — [5]) Zendingsblad 1938 blz. 11 en 69

thieke methoden, is het, daartegen den eerlijken strijd te voeren.

In overweging kunnen daarbij genomen worden onderscheiden factoren. Ten gunste van de Roomsche Missieactie: zij biedt den Javaan veel punten van aansluiting, als heilige plaatsen, heilige reliquieën, heilige dagen, wonderkrachten, enz.; ook komt zij tegemoet aan de neiging van den Javaan tot rationalisme en casuistiek [1]). En ten haren ongunste: verbod van Bijbellezen, (de Zending met haar uitgebreide colportage heeft daardoor een grooten voorsprong) [2]), het coelibaat (het kost de Zending minder moeite, mede-arbeiders uit de Javanen te trekken en een inheemschen „clerus" te vormen), de hiërarchische structuur van de Roomsche Kerk, die de zelfstandigwording der inheemsche Kerken moeilijker maakt; de „onbuigbare machten van één theologie, één kerktaal, één universeele kerkelijke wet en liturgie, die zich toch weer tegen de vergaande eischen van accommodatie verzetten," [3]) en het hebben van beelden.

Doch veel meer dan dergelijke overwegingen zegt het feit, dat de Gereformeerde Zending haar strijd voert met het wapen van Gods Woord; en in het brengen van den vollen, rijken Christus der Schriften, evenals in het richten van het groeiend kerkelijk leven naar den eisch van Gods Woord, heeft zij een goddelijk-sterke wapenrusting, óók tegenover Rome.

Blijke straks bij de confrontatie met het inheemsch Roomsch Katholicisme, dat de door de Gereformeerde Zending vergaderde Kerken en Christenen de eerbiediging van den Bijbel, als de normeerende openbaring van God, in vast geloofsbezit belijden en beleven!

---

[1]) Dr J. H. Bavinck, „De Macedoniër" 1936, blz. 294, 295, 299 — [2]) Nadruk gaat de Roomsche Missie leggen op Bijbelvertaling en Bijbelverspreiding, b.v. in Afrika, Japan en China en geeft ronduit toe, dat Protestantsche concurrentie hiertoe dwingt — [3]) Dr H. Kraemer: „De Opwekker": Nov. 1931 blz. 251

Mevrouw PHILIPS-STEVENS
(zie blz. 135)

Dr D. BAKKER

Dr J. G. SCHEURER
de pionier der Medische Zending
op Midden-Java

J. P. ZUIDEMA
de eerste Zendeling-onderwijzer
op Midden-Java ten Zuiden

Ds SOPATER VAN DJOKJA
(de eerste Javaansche Pandita in Midden Java ten Zuiden)

Ds Z. SOESENO VAN KEBOEMEN

Ds WIRJOTENOJO VAN KOETOARDJO

R. SOEDIKOEN † 1928
Hoofdverpleger Petronella-Hospitaal, Djokja
(zie blz. 444)

HOOFDSTUK XI

DE TERREINEN AFZONDERLIJK

1. Banjoemas

Terrein: De regentschappen Banjoemas, Poerbolinggo, Tjilatjap, Poerwokerto. Oppervlakte: 5588 K.M.^{2}; aantal inwoners: 1.783.000. Hoofdplaats: Poerwokerto.

Indeeling: I. Van 1901 (uitzending van den eersten miss. Predikant) tot 1924 (terugkeer van Dr B. J. Esser na zijn tweeden verloftijd).

II Van 1924—1931 (komst van den tweeden miss. Predikant Ds J. A. C. Rullmann.

III Van 1931 tot heden.

Na Vermeers sterven (26 Oct. 1891) hervat de eerste missionaire Predikant, Ds G. J. Ruijssenaers het zendingswerk te Poerbolinggo. (4 Nov. 1901). Hij neemt zijn intrek eerst in een huurhuis en een paar jaar later in de pastorie, door de erfgenamen van Vermeer aan de Zending cadeau gegeven.

De vacature heeft 10 jaar geduurd!

Veel hebben Vermeers gemeenten, trots toewijding en trouw van den helper Jozua Dangin, geleden.

Op zijn „kennismakings"-tochten doet de nieuwe pandita daarvan telkens de droeve ervaring op:

Te Banjoemas zijn, nà Mevrouw van Oostroms verscheiden de bedienden verstrooid; de kinderen der reeds op leeftijd gedoopten zijn Islammers; enkele Christenen zijn maar meer over [1]).

Te Grendeng is uit de vier „Christengezinnen" nog niemand gedoopt; een oud man begroet hem met „Doeh Goesti", d. i. „o Heere!"; bestraffing daarover kan, ook om de omstanders, niet uitblijven [2]).

Te Bodjong en Pengaloesan moeten de notities voor het doopboek nog gemaakt worden [3])

[1]) „Het Mosterdzaad" 1902, blz. 124 — [2]) t.a.p. blz. 37v en 123v — [3]) t.a.p. blz. 23 en 26.

Die van het sterk geslonken getal belijders te Karangtjengis nog Christenen willen heeten, worden bij een bezoek op Zondag bevonden ter pasar, die op Java om de vijf dagen wordt gehouden, dus elke vijf weken eenmaal op Zondag; en te Kertajasa valt te zuchten: „Het is treurig om te zien, hoe het Christendom hier bijna weggezonken is. In Poerbolinggo is na den dood van Vermeer nog altijd een helper geweest; maar waar geen helper was, is het bedroevend gesteld" [1]).

Is in Tjilatjap het kerkgebouwtje gevonden, dan blijkt de bewaker een Mohammedaan; „hier in dit kerkje met zijn fraaien preekstoel, stoelen, banken, schoolbank, boeken en tafel is het Christendom dood, begraven; alles weg!" [2])

Ter koempoelan te Poerbolinggo, waar 't nog 't beste is, komen 50 à 60 menschen, òf uit Poerbolinggo òf van verre [3]).

Gemakkelijk is Ds Ruijssenaers taak dan ook heelemaal niet!

Zoekend en tastend naar middelen, in dien ontredderden toestand wat orde te brengen, probeert hij het nu eens met de preek, dan weer met de school, om bepaaldelijk voor de laatste te kiezen.

Einde 1903 meldt de statistiek:

Poerbolinggo: Ds Ruijssenaers; een school met 5 helpers; apotheek met een helper.

Pengaloesan: een school met helper Jozua Dangin.

Bodjong: een school met helper Paul Dangin.

Poerbolinggo: een gemeente van ongeveer 100 zielen.

Pengaloesan: een gemeente van ongeveer 50 zielen.

Bodjong: geen.

Banjoemas, Grendeng, Kertajasa: Gemeenten van 10 à 20 zielen, maar geen helper, en geen school.

Karangtjengis: 2 Christen-gezinnen.

Tjilatjap: zonder school en geen helper [4]).

Gunstige tijdingen over de ontwikkeling van den schoolarbeid bereiken Nederland, doch al spoedig is te rapporteeren, dat het met die schooltjes, die gemiddeld 10 gulden per gebouw kosten, toch niet zoo vlot loopt, als wel gewenscht en gehoopt is [5]).

[1]) Mosterdzaad 1902, blz. 124 — [2]) t.a.p. blz. 37v en 123v — [3]) t.a.p. blz. 23 en 26 — [4]) Zendingsblad 1904, blz. 74 — [5]) Zendingsblad 1905, blz. 148 en 1906, blz. 152.

Vol ijver en vol plannen strijdt Ds Ruijssenaers voort; er komt eenige teekening in zijn werk, — dan rukt de dood hem op 't onverwachts weg, 5 Juni 1907. Nog niet eens volle 6 jaren mocht hij arbeiden aan de zoo vervallen hut in Banjoemas' residentie!

„Het is niet te zeggen, hoe diepen indruk het plotseling overlijden van dezen bekwamen en geliefden Dienaar maakte. Wel ondoorgrondelijk was deze weg des Heeren met den zendingsarbeid in Banjoemas, die zich zoo schoon begon te ontwikkelen." [1])

Den zegen bereidt God dan, dat de vacature slechts een goed jaar duurt: 1 Nov. 1908 vat Dr B. J. Esser den afgebroken draad weer op; en den zegen bevestigt God, dat deze Predikant mag voortarbeiden tot op den huidigen dag.

Dr Esser toont al klaarder, dat hij, Missionaris vol van geloof, krachtig van initiatief en sterk van energie, uitnemend geschikt is voor het nog altijd te verrichten pionierswerk in Banjoemas.

Jaren gaan heen, eer er goed schot in komt. Gedurende de eerste 10 jaren worden er op geheel dit uitgestrekte terrein niet meer dan 43 gedoopt, niet inbegrepen dan de kinderen der Christenen.

Naar aanleiding van een overzicht maakt het Zendingsblad van 1919 deze opmerking: „Het voornaamste werk is o. i. nog steeds voorbereidend. De grond moet nog toebereid worden, de publieke opinie langzaam bewerkt, opdat straks, als de ure van opwaken voor Java slaat, Banjoemas niet achter blijve" [2]).

De actie is middelerwijl van het noordelijk gedeelte der residentie naar het Zuiden en het Westen al meer uitgebreid:

a. In de hoofdstad Banjoemas vormt zich, hoofdzakelijk door de vestiging van Christenen uit de omgeving een kleine gemeente. Een zwak begin blijft het in Kertajasa.

b. De hoofdgemeente te Poerbolinggo klimt gestaag in ledental, óók door volwassen-doop; eenige jaren na Essers komst kan tot institueering van de Kerk overgegaan worden

[1]) Dr Bakker, „De Macedoniër" 1912, blz. 297 — [2]) Zendingsblad 1919, blz. 77.

(1915). Pengaloesan, de kleine gemeente op de helling van den Slamat, den eersten tijd nog te zwak voor plaatsing van een goeroe-indjil, geeft toch wèl onderwijzers en verplegers, die na een behoorlijke opleiding zeker niet de minsten zich toonen onder het onderwijzend en verplegend personeel.

c. Een echt-Javaansche geschiedenis komt vertellen de bijeenvergadering der gemeente te Grendeng, op drie kwartier afstands van de stad Poerwokerto: Door middel van het machinaal van buiten leeren van het „Onze Vader" (bij wijze van ngelmoe) is midden in de 10-jarige vacature (1895), het Evangelie in Grendeng gekomen; dat wordt oorzaak van het onder leiding van Ds Ruijssenaers, formeeren van een kring, die straks Dr Esser doet roemen over het hartelijke meeleven dier Christenen.

Later komt de aanwinst van de „politie" (niet een agent als ten onzent, maar een lid van het desabestuur, dus een van de dorpsgrootheden); Idris uit Pengaloesan, een maar slappe christen, die op een bruiloft te Grendeng den christelijken godsdienst verdedigt, gebruikt de Heere daartoe als middel in Zijn hand [1]).

Moeilijkheden in de gemeente maken, dat de trouwe helper Ngirad niet langer alleen de verantwoordelijkheid kan dragen en de behoefte opkomt aan het formeeren van een Kerkeraad. Reeds in Augustus 1919 worden de ambten ingesteld.

Wij voegen hier nog aan toe, dat het Evangelie van Penoesoepan zich uitbreidt naar Lotjondong, (ten noorden van Maos), ingang krijgt in Arabesari en komt in Tjiledoeng; 's Heeren Woord wordt in de afdeeling Poerwokerto verheerlijkt; met een vaak wonderen gang, waarop Dr Esser aldus wijst:

„Zien wij nu terug op het zoo pas verhaalde, dan zijn het vooral twee dingen, die mij opmerkenswaard toeschijnen. Allereerst wel het feit, dat het Christendom zich verbreidt veel minder door directe werkzaamheid van predikant of goeroe dan wel door spontane overbrenging van den één op den ander. Daarbij doet zich het eigenaardige verschijnsel voor, dat de tusschenschakels veelal menschen zijn, wier

[1]) uitvoerig beschreven: Zendingsblad 1920, blz. 23, 24.

kennis hoogst gebrekkig is en wier Christendom (zoo zij het al hebben) van verdacht allooi is.

Verder is het ook merkwaardig, dat het bijna steeds santrikringen (d. w. z. kringen, waar de mohammedaansche gebeden worden gehouden) zijn, waar wij aanknoopingspunten vinden. Het is alsof de groote menigte, die slechts aan rijst en sawah denkt, even weinig als in Holland, voor religieuse invloeden toegankelijk is. Bij al hun bijgeloof, vormendienstbedriegerij enz. is het toch, tenminste voor zoover mijn ervaring reikt onder de santri's en hadji's, dat men de „Godzoekers" het meest zal aantreffen." [1])

d. Eerst geheel schuilgaande, treedt de afdeeling Tjilatjap al meer naar voren, voornamelijk door de gemeente van Adiredjo. De verhuizingen uit Glonggong, de voornaamste gemeente van het Friesche terrein, nemen zóó toe, dat Adiredjo een zich steeds meer uitbreidenden kring krijgt, die gesteld wordt onder de hoede van den ijverigen helper Misaël Radan (Juni 1916) [2]). 18 Juli 1920 wordt de Kerkeraad bevestigd, bestaande uit twee ouderlingen en één diaken.

Saamvattend: Drie geïnstitueerde Kerken: Poerbolinggo, Grendeng en Adiredjo; zes bijposten met zes helpers; over geheel het terrein verspreid ± 400 Christenen.

Schooldienst. Met krachtige hand heeft Dr Esser verandering gebracht in de onderwijszaken en naar de gewijzigde toestanden verder de schoolactie geleid [3]).

Het resultaat daarvan is, naar de opgave van het Visitatierapport in de Acta van de Synode van Leeuwarden (1920):

Inlandsche school Poerbolinggo: 65 leerlingen.
Inlandsche school Karangwangkal (bij Grendeng): 70 leerlingen.
Inlandsche school Kertajasa: 62 leerlingen.
Inlandsche school Adiredjo: 50 leerlingen.
Totaal: 247 leerlingen.

De te Poerbolinggo opgerichte H. I. School werd tijdelijk stopgezet (begin 1915); daarentegen in 1921 te Poerwokerto een H. I. School geopend, met 3 klassen.

[1]) Zendingsblad 1921, blz. 74 — [2]) Zendingsblad 1917, blz. 72 en 1919, blz. 73 — [3]) men zie daarover Zendingsblad 1917, blz. 70 en 71, vergeleken met Zendingsblad 1919, blz. 73.

Medische Dienst. Na Amsterdam is Rotterdam de eerste zendende Kerk, die tot oprichting van een eigen ziekenhuis op het zendingsterrein overgaat.

Dr M. van Stokkum, in 1910 uitgezonden als eerste miss. arts, begint zijn werk in een tot een ziekenhuis zoo goed mogelijk getransformeerde indigofabriek te Poerbolinggo. Steun heeft hij van Martin, verpleger, die al enkele jaren mevrouw Esser bijstond in de door haar in de pastorie gehouden polikliniek; naast dezen komt Salmon met enkele jongere krachten. Martin en Salmon zijn, terwijl wij dit schrijven, nog aan het ziekenhuis verbonden. Hun langdurige trouwe arbeid is 31 Aug. 1937 beloond met de „ster van verdienste".

Spoedig krijgt de dokter gelegenheid, een ruim terrein te koopen, gelegen 3 K.M. buiten Poerbolinggo; hij bouwt er eerst een bamboe ziekenhuis en daarna een permanent hospitaal; het heeft vrij wel de formatie behouden tot nu toe.

Nog steeds vindt men te Trenggiling (de desa waarin het ziekenhuis staat) herinneringen aan den eersten missionairen arts. Dubbel jammer is het, dat Dr van Stokkum, die niet maar in hospitaalbouw, doch ook in de medische praktijk groote begaafdheden aan den dag legde, na een bijna 10-jarigen arbeid, de Zending verliet, om zich als civiel-geneeskundige te Banjoemas te vestigen.

Dr Pilon, van Blitar overgekomen, neemt dan voor den tijd van één jaar de zorg op zich. Na diens vertrek wordt Dr L. W. Vogelesang, die eerst te Djokja en Solo zich wijdde aan den dienst der medische Zending, bereid gevonden zich aan dit ziekenhuis te verbinden (1922).

II. Na terugkeer van zijn tweede verlof vestigt Dr Esser zich tijdelijk te Poerwokerto (begin 1924), de stad, die hoofdpost voor geheel de Zending schijnt te kunnen worden, om haar snelle ontwikkeling der laatste jaren, om haar centrale ligging en om de betere verbindingen door staatsspoor en stoomtram. Met een goed jaar is hij evenwel al in de „binnenplaats" Poerbolinggo teruggekeerd.

Het voorrecht krijgt Rotterdams miss. Predikant, te mogen aanschouwen, dat de doorwerking van de tot nog toe moei-

zaam verrichte Evangelie-verkondiging nù al meer zich gelden laat:

a. Nog niet in het Banjoemasche. In Banjoemas zelf houdt de goeroe Soedarmadi eens per maand bijeenkomst ten huize van een Hollander [1]). Enkele jaren daarna probeert Dr Esser zelf het met per strooibiljet aangekondigde lezingen in het Javaansch ten huize van een dame, die nog familie is van de uit de oude zendingsgeschiedenis bekende mevrouw van Oostrom; het bezoek is soms teleurstellend, soms meer hoopvol [2]). Wordt 1 Jan. 1932 te Soekaradja goeroe Berman Philemon geplaatst, dan krijgt hij het kleine clubje Christenen in Banjoemas tegelijk te verzorgen [3]). Steeds nog „de dag van nog maar kleine dingen".

Daartegenover komt er een nieuwe post te Karangsari, 35 K.M. ten zuiden van Poerbolinggo; vrucht van den courantenrondbrenger Tirtanom (vroeger clown) en van het ziekenhuis; April 1928 worden de eerstelingen gedoopt; een goeroe mag den kring tot uitbreiding brengen; en de Sacramenten worden er geregeld bediend.

Bij de vermelding hiervan klinkt er in Dr Essers woorden als een nieuwe klank: „de aanknoopingspunten vermeerderen zich tegenwoordig in sneller tempo, mede ten gevolge van de verblijdende rapporten over de uitkomsten van de te Poerbolinggo, Poerwokerto en Tjilatjap gehouden „zaaimaand" [4]) (het door Solo al enkele jaren gegeven voorbeeld was nagevolgd). Omdat de goeroe zich vestigt te Bangsa, zal Karangsari voortaan met dien naam worden genoemd.

De rijke verwachting van een grooten oogst gaat evenwel niet in vervulling; Bangsa behoudt een klein clubje getrouwen, levend in den druk en in de schaduw [5]).

b. In de afdeeling Poerbolinggo toont het zendingswerk een ander aspect. Ten zuiden van Poerbolinggo vergadert de goeroe-indjil Soedarmadi in enkele desa's een kring van Christenen; voor hun verzorging vestigt zich te Plana als leerend-ouderling en tevens colporteur-courantenverspreider: Joesoep Madrawi [6]). In één dier dorpen, n.l. Karang-Salam

[1], [2], [3]) Zendingsblad 1928, blz. 29; 1931, blz. 209; 1932, blz. 200 — [4]) Zendingsblad 1928, blz. 28 en 1933, blz. 20 — [5]) Zendingsblad 1928, blz. 233 — [6]) Zendingsblad 1926, blz. 168.

(Rotssteen des Vredes) komt eenigen tijd later een op eigen kosten gebouwd kerkje, waarbij Joesoep Madrawi zijn woning krijgt.

Evenwel niet maar in de omgeving, doch ook te Poerbolinggo zelf, breekt de kracht van het Evangelie zich baan; de vreugde wordt genoten, dat 20 Sept. 1925 tien volwassenen en elf kinderen in de gemeente door den Doop worden opgenomen, een aantal, dat Dr Esser in één dienst sinds zijn komst op Java nog nimmer gehad heeft [1]). Zoo ongeveer een jaar later wordt een nieuw en mooi kerkgebouw in gebruik genomen; het biedt plaats voor zoo noodig 500 hoorders; de gemeente telt dan 340 zielen en zij groeit den laatsten tijd, „zelfs zeer sterk" [2]). Van de in het jaar 1926 gedoopten, ten getale van 90 personen, het hoogste cijfer gedurende de 25-jarige kerkelijke Zending, zijn er te Poerbolinggo niet minder dan 52 [3]). Te begrijpen, dat in zulk een gemeente gedachten komen, een eigen Predikant te verkrijgen. Te Djokja was in April 1926 Ds Sopater als de eerste Panditadjawa in Midden-Java ten Zuiden, den gemeentelijken arbeid begonnen. De gedachten leiden tot een besluit, en met groote meerderheid beroept de gemeente haar goeroe-indjil Soedarmadi tot haar Predikant; 3 Sept. 1929 bevestigt Dr Esser hem in het ambt. Tot zelfstandige volwassenheid is de hoofdgemeente van Poerbolinggo uitgegroeid en de eerste volledig zelfstandige kerk op dit zendingsterrein is zij geworden.

Daarmede valt saam, dat in Holland de noodzakelijkheid van een tweeden miss. Predikant voor het nù gelukkig voortgaande zendingswerk toch werd erkend, en dat Ds J. A. C. Rullmann van Batavia zich in patria ging voorbereiden voor de hem wachtende zendingstaak (Sept. 1929 kwam (hij voor rekening van de Zending in Zuid-Holland-zuid).

Een goed jaar later komt er verder naar het Zuiden, in het 12 K.M. van Poerbolinggo gelegen Soekaradja, een schoone gelegenheid tot vestiging van weer een nieuwen post. Tot nog toe was dáár alleen maar gewerkt door verspreiding van Javaansche en Maleische evangelisatiekranten, Bijbels en andere christelijke lectuur. Maar de Schoolvereeniging ontving een verzoek, de indertijd bloeiende doch dan achteruit-

[1]) Zendingsblad 1926, blz. 38 — [2]) Zendingsblad 1926, blz. 217 — [3]) Zendingsblad 1927, blz. 68.

gaande Chineesche School te willen overnemen. Voor een luttele som, ver beneden de werkelijke waarde, kon zij het schoolgebouw, het erf en de twee behuizingen aankoopen. Dadelijk gaat Dr Esser dan in het schoolgebouw openbare Evangelisatie-bijeenkomsten houden; de belangstelling is buitengewoon groot, vooral van Javaansche zijde, doch ook de Chineezen ontbreken nooit [1]). Deze samenkomsten worden straks voortgezet door den heer Swanborn, gepensionneerd hoofdonderwijzer, die Batavia wilde vaarwel zeggen voor Soekaradja. Een blijvend gehoor gaat zich vormen, voornamelijk van Chineezen [2]).

c. Anders dan verwacht, gaat het in het Poerwokerto'sche. Uit behoefte aan nieuw te ontginnen gronden verhuist uit Penoesoepan en Srowot het eene gezin na het andere naar Kawoenganten, de bijgemeente van Adiredjo. De enkele in Srowot overgebleven Christenen zullen in Poerwokerto het Sacrament moeten gebruiken [3]). Lotjondong valt af. Straks verdrijft de malaria de uit Penoesoepan en Srowot gekomen menschen. Te Kawoenganten blijft het een kleine kring. In de stad Poerwokerto komt het (hoewel langzaam) toch vooruit. Doch in Djatilawang en Adjibarang worden kleine gemeenten verzameld.

Dàn is het „verre Westen" aan de beurt. Te Sidaredja, één uur en twintig minuten per sneltrein van Maos, heeft zich in 1926 een Christengezin uit de gemeente van Adjibarang gevestigd onder de Chineezen, in hun tamelijk flinke wijk. De man van dat gezin weet te bewerken, dat voor de kinderen der Chineezen een Maleische school wordt opgericht. (In 1931 geworden een gesubsidieerde Javaansche volksschool met ongesubsidieerde vervolgschool; ook door Chineesche leerlingen bezocht). De goeroe heeft in Augustus 1927 al een kring van 20 menschen, voornamelijk Javanen, doch ook enkele Chineezen; door verhuizing van Christenen van elders n. l. uit Karanggadoeng op het Friesche zendingsterrein, en door toetreding van buitenstaanders volgt gestage aanwas; systematische propaganda wordt toegepast; en medio September 1929 kan in een eigen kerkje reeds het Avondmaal gevierd [4]).

[1]) Zendingsblad 1931, blz. 161 en 209 — [2]) Zendingsblad 1933, blz. 159 — [3]) Zendingsblad 1925, blz. 130 — [4]) Zendingsblad 1928, blz. 8; 1930, blz. 252; 1929, blz. 238.

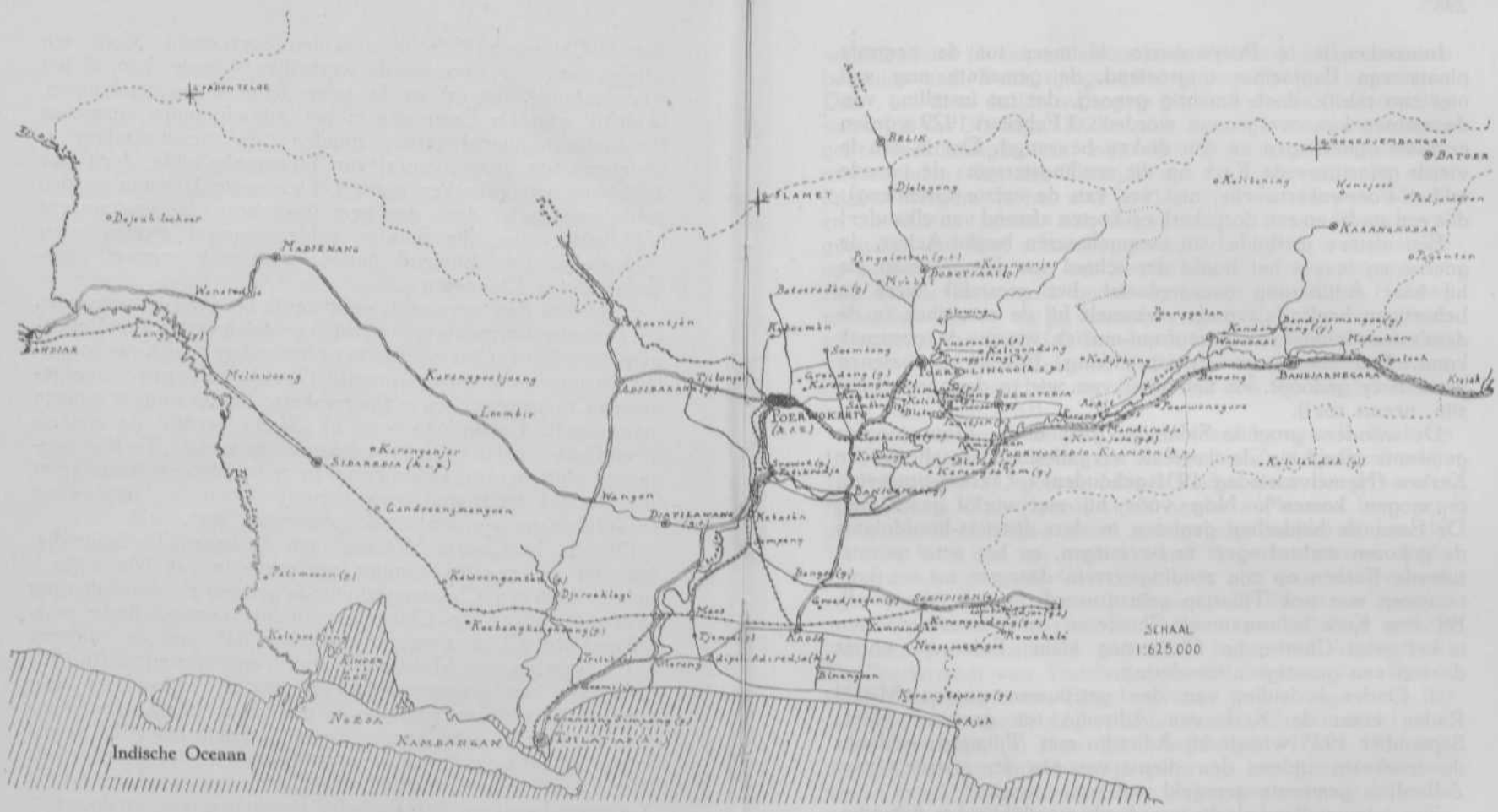

BANJOEMAS (POERBOLINGGO)

Zendingsterrein van de Geref. Kerk te Rotterdam, in samenwerking met de Geref. Kerken van Zuid-Holland ten Zuiden

(voor de legenda: zie blz. 280/81)

Intusschen is te Poerwokerto, al meer tot de centrale plaats van Banjoemas uitgroeiend, de gemeente nog wel niet zoo talrijk, doch krachtig genoeg, dat tot instelling van de ambten kan overgegaan worden; 3 Februari 1929 worden er twee ouderlingen en één diaken bevestigd. Dat is dan de vierde geïnstitueerde Kerk op dit zendingsterrein; de tweede in het Poerwokerto'sche, niet ver van de eerste (Grendeng); dus een stads- en een dorpskerk op korten afstand van elkander!

Een nieuwe methode van evangeliseeren begint Achaz, de goeroe en tevens het hoofd der school van Pengaloesan, als hij naar Adjibarang overgeplaatst, het geestelijk werk te behartigen heeft: 's avonds verzamelt hij de menschen in de desa's door middel van gramofoon-muziek, waarna de toespraak komt. Een soort van straatprediking! Enkele volwassenen worden er gedoopt, en het getal van wie in dooponderricht zijn, neemt toe[1]).

De wondere groei te Sidaredja gaat door. Deze jongste gemeente vraagt op de classicale vergadering der inheemsche Kerken (Hemelvaartsdag 1931 gehouden) tot kerkinstitueering te mogen komen[2]). Nog vóór hij met verlof gaat, mag Dr Esser de blijdschap genieten, in deze districts-hoofdplaats de gekozen ambtsdragers te bevestigen, en het getal geïnstitueerde Kerken op zijn zendingsterrein daarmee tot zes (kort te voren was ook Tjilatjap geïnstitueerd) te zien klimmen[3]). Bij deze Kerk behooren vele Chineezen; op de meeste plaatsen is het getal Chineesche Christenen klein; Sidaredja vormt daarop een gunstige uitzondering.

d. Onder de leiding van den getrouwen goeroe Misaël Radan komt de Kerk van Adiredjo tot grooten bloei; September 1925 wisselt hij Adiredjo met Tjilatjap; ondanks de troebelen tijdens den dienst van één der goeroe's gaat Adiredjo's gemeente geregeld wel iets vooruit.

Zoo teleurstellend als die intredende moeilijkheid te Adiredjo, zoo verrassend en verblijdend wordt de ontwikkeling in Tjilatjap. Jaren en jaren heeft Dr. Esser in die vooruitgaande havenstad maar weinig ingang gekregen; het ontmoedigde hem ook dikwijls, dat hij voor een maar klein kringetje,

[1]) Zendingsblad 1931, blz. 209; 1932, blz. 113 — [2]) Zendingsblad 1931, blz. 210 — [3]) Zendingsblad 1932, blz. 53 en 113.

wegschuilend in een stille kampong, Woord en Sacrament te bedienen had. Doch zijn gebed bleef voor Tjilatjap opgaan. — Dàn .... deze ontboezeming in het driemaandelijksch-verslag van 1 Juli tot 30 Sept. 1928: „Als men mij zou vragen naar gebedsverhooringen, in mijn twintigjarige zendingspraktijk ondervonden, dan zou Tjilatjap wel het eerst zich op mijn lippen dringen. Is het niet 's Heeren hand, die met Misaël en de kleine schare van broeders en zusters, die zich vol geestdrift om hem schaarde, geweest is, en hen in staat stelde op zulk een wijze van het Koninkrijk Gods te getuigen, dat zich steeds meerderen onder de banier van onzen Heiland schaarden. En — als gij een oplossing zoekt, dat onder zoovele aanvragen, om Holl. Inl. Scholen te mogen openen, de opening van de Holl. Inl. School te Tjilatjap is gegund, sla dan uw blik opwaarts naar Hem, die de harten ook der machthebbers buigt naar Zijn wil[1]).

Voorts in snel tempo: de institueering van de Kerk op 10 Febr. 1929, (de 5e op het terrein van Zuid-Holland-zuid); 15 Februari 1931, goeroe Misaël Radan door de gemeenten Adiredjo en Tjilatjap als eigen herder en leeraar beroepen. „Wonderlijk, wie had zeven jaar geleden kunnen denken, dat Tjilatjap zich zóó zou ontwikkelen?"[2]) In het nieuwe kerkgebouw wordt op 20 Oct. 1931 (óók nog juist vóór vertrek naar Holland) de tweede Javaansche Predikant te Tjilatjap door Dr Esser bevestigd. De Regent van Tjilatjap spreekt woorden van vriendelijke gezindheid jegens het Christendom; Ds Soedarmadi van Poerbolinggo, Ds Sopater van Djokja en Ds Wirjotenojo van Tjepok spreken hun collega toe[3]). Dit zendingsterrein heeft dan twee Javaansche Predikanten!

Ds Rullmann, 16 Nov. 1930 bevestigd, 24 Juni 1931 vertrokken, komt in Juli met zijn gezin op het arbeidsveld aan, neemt intrek bij de familie Esser, en kan nog een paar maanden winst doen met Dr Essers fijne kennis, rijpe ervaring, warme toewijding, en nog groote arbeidskracht, vóór hij gedurende Essers verloftijd alleen staan zal voor het geheele zendingswerk[4]).

Met name drie dingen zijn aan het einde van deze belangrijke periode op te merken: vooreerst, dat in de stad Banjoemas

[1]) Zendingsblad 1928, blz. 232 — [2]) Zendingsblad 1391, blz. 161 — [3]) Zendingsblad 1932, blz. 8 en 9 — [4]) Zendingsblad 1931, blz. 157.

en omgeving nog niet veel ingang wordt gevonden; daartegenover, dat Dr Esser de verbreiding van het Evangelie over het andere deel van het zendingsveld aanschouwen, en vóór zijn heengaan naar Holland (Nov. 1931) heerlijke oogstfeesten vieren mocht; en daarbij de gelukkige omstandigheid, dat juist op dien tijd een tweede miss. Predikant, eerst tot Dr Essers werk tijdelijk ingaat, en dan straks in samenwerking met Dr Esser het mee-voortzetten zal.

Saamvattend, einde 1931: zes geïnstitueerde Kerken: Poerbolinggo, Grendeng, Adiredjo, Poerwokerto, Tjilatjap en Sidaredja. Twee Javaansche Predikanten: Ds. Soedarmadi te Poerbolinggo en Ds Misaël Radan te Tjilatjap, tevens voor Adiredjo. Circa 20 plaatsen, waar geregeld godsdienstoefening wordt gehouden, met 14 inheemsche helpers en 10 colporteurs. Het getal Christenen is reeds 1060, van wie 538 belijdende leden.

Schooldienst. Met de methode, scholen te stichten, waar Christenen zijn, gaat Dr. Esser door: zoo te Pengaloesan en te Sidaredja.

De reeds in 1918 opgerichte Vereeniging voor westersch onderwijs krijgt te Poerbolinggo een Christ. Holl. Chineesche School (1 Febr. 1925) en te Tjilatjap een Christ. Holl. Javaansche School (1 Aug. 1928); de Chineezen van Soekaradja doen hun school aan haar over (1930; ongesubsidieerd).

Mevr. Esser ziet haar inspanning bekroond door de opening van een Christ. Huishoudschool met internaat te Poerbolinggo (Aug. 1931); uitgaande van een „Stichting", die onder toezicht van de zendingsdeputaten staat. (Later verplaatst naar Poerwokerto).

Medische Dienst. Door zijn groote kennis, vooral van de oogheelkunde, geeft Dr Vogelesang bekendheid aan Trengilings hospitaal; het werk breidt zich al meer uit. Maar de dokter gaat in gezondheid achteruit. 1 Dec. 1931 komt, als tijdelijk arts, Dr G. J. Hoekstra hem te hulp; (1 Juli 1933 vertrokken naar Klaten).

29 Dec. 1931 arriveert Dr J. J. Miedema, in vasten dienst benoemd en uitgezonden.

Dan kan Dr. Vogelesang met verlof gaan. (Febr. 1932). Reeds op 1 Mei van datzelfde jaar roept God dezen rijkbegaafden en volijverigen zendingsarts tot Zich. In Zuid-Holland-zuid leeft nòg de herinnering aan dezen dokter, die in zwakheid van lichaamskracht steeds zoo veel kracht bleef ontwikkelen.

III. Ds Rullmann, in October reeds begonnen met in Javaansche diensten voor te gaan, zet zich met zijn diepe liefde en groote kracht onder al het hem wachtende en roepende werk, dat zoo in alles het stempel van Dr en Mevr. Essers arbeid draagt. Het jaar 1932 is, naar zijn eigen getuigenis, niet gemakkelijk; ook al niet om de financieele zorgen, die tot ingrijpende bezuinigingen noodzaken; maar „de zegen heeft niet ontbroken; er is vooruitgang, groei, zelfs uitbreiding geweest"[1]). Te wijzen is er bijzonder op Sambeng, een desa niet ver van Poerbolinggo. Dáár had een oud-leerling van de zendingsschool te Poerbolinggo, helper bij den dient des Woords geworden te Djokja, tijdens zijn vacanties het Evangelie gebracht onder familie en kennissen; dat werk leidde tot vergadering eener gemeente. Die bijgemeente van de Kerk te Poerbolinggo telt in 1932 nog maar een klein getal leden, maar in hen leeft de gloed der eerste liefde; dat blijkt ook hieruit, dat zij bij den grooten dorpsweg een eenvoudig kerkgebouwtje, geheel uit eigen middelen, oprichten; ieder, die het dorp bezoekt of passeert, ook van de inheemsche grooten, kan en moet het zien![2])

Medio Februari 1933 keert de familie Esser van verlof terug, om met nog verhoogd enthousiasme het werk weer aan te vatten. Met ingang van dat jaar had Ds Rullmann zich te Poerwokerto gevestigd. In aansluiting aan hun standplaats en wordt het werk onder de beide Predikanten verdeeld, maar dan zóó, dat de eenheid van het terrein toch gehandhaafd blijft[3]). Die verdeeling is in hoofdtrekken aldus:

Terrein van Dr Esser: Poerbolinggo, waaronder behooren Karang-Salam en Sambeng, die eigen kerkjes hebben; Soekaradja; Klampok (waar April 1933 een polikliniek geopend,

[1]) Zendingsblad 1933, blz. 107 en 108 — [2]) Zendingskalender 1934, en Uit Poerbolinggo 1933 — [3]) Zendingsblad 1933, blz. 159.

en in de maand Juli een goeroe-indjil geplaatst werd); Pengaloesan, Kertajasa, Banjoemas en Karangsari (Bangsa). Bij dit laatste is later gekomen de oude Sadrach-gemeente te Groedjoegan[1]), waar ook de Sacramenten bediend worden.

De later overgekomen Sadrach-Gemeenten van Karanggedang, dicht bij de Ooster-grens, en van Karang-Tawang, vlak bij het strand van den Indischen Oceaan, werden eerst vanuit Idjo (Friesch terrein) verzorgd.

Terrein van Ds Rullmann: Poerwokerto, Tjilatjap, Adiredjo, Sidaredja, Adjibarang, Djatilawang en Grendeng.

Om de eenheid in het werk te bewaren, plegen de vier Predikanten (Dr Esser, Ds Rullmann, Ds Soedarmadi en Ds Misaël) met elkaar overleg, en worden ook op bepaalde tijden vergaderingen met alle goeroe's belegd.

Teveel is het zeker niet gezegd, dat hiermee een nieuwe periode in de Banjoemas-zending intreedt.

Ook wat haar gezegenden voortgang aangaat:

a) Te Banjoemas wordt in een medio 1935 gesloten schoolgebouwtje een vast punt verkregen; daarna in het huis van een uit Oost-Java afkomstigen Christen; Mei 1937 komt er naast het huis van dien broeder een eigen kerkje.[2])

In de oude gemeente van Kertajasa, waar maar weinig voortgang is, wordt een groote propagandameeting gehouden, waarbij een „strijkje" de menschen verzamelt en verschillende Christenen getuigenis geven, een methode te Magelang toegepast[3]). Het hulpziekenhuis van de gesloten suikerfabriek te Klampok wordt door de Zending overgenomen; in 1933 komt de vroegere onderwijzer van Sidaredja, Jacobus, er als goeroe-indjil.

Tot nog toe kerkten de enkele Christenen van Klampok te Kertajasa. Sinds worden te Klampok godsdienstoefeningen gehouden. Het werk van Jacobus, bijgestaan door den courantenrondbrenger Nathanaël (een van de eerste gedoopten aldaar) gaat gezegend. Te Klampok vindt dan de Doop plaats van 9 volwassenen en 1 kind uit de desa Kandang-wangi, bij de districtshoofdplaats Wonodadi. Ingang was daar gekregen door een oud-patiënt van het ooglijdersziekenhuis van het

[1]) vgl. blz. 148 — [2]) zie: Zendingskalender 1937 Octoberblad — [3]) Zendingsblad 1934, blz. 152.

Heilsleger te Semarang en door het eigen zendingsziekenhuis.

Heerlijke dingen komen te Poerbolinggo en omgeving van 's Heilands kracht getuigen: Op den Hemelvaartsdag van 1934 wordt aan 28 volwassenen en 18 kinderen de Doop toebediend; allen Javanen; „een zóóveelvuldigen Doop" heeft Dr Esser nog niet beleefd.

Met een nieuwe methode voor de „zaaimaand" wordt een aanvang gemaakt: „geconcentreerde Evangelisatie"; en daarna wordt in Poerbolinggo en omgeving een „massa-actie" gevoerd: „Niet minder dan 21 samenkomsten op één avond, 63 sprekers, in elke samenkomst drie".[1]) Nog vóór het jaar 1934 ten einde gaat, ziet de gemeente van Poerbolinggo een tweede groote schare tot haar gemeenschap toetreden; den laatsten Zondag van dat jaar doopt Dr Esser 17 volwassenen en 11 kinderen; en denzelfden dag Ds Soedarmadi te Karang Salam 2 volwassenen en 4 kinderen. Over geheel het terrein zijn er in 1934 niet minder dan 212 doopelingen, een voor Banjoemas ongekend hoog getal.[2])

Met ingang van 1936 is de toeloop uit de desa's naar de Javaansche Kerk van Poerbolinggo zóó groot geworden, dat tot organiseeren van hulpdiensten moet worden overgegaan. Vanaf 5 Januari worden te Poerbolinggo en omgeving elken Zondag niet minder dan 20 diensten gehouden, waarvoor de Javaansche Predikant, 3 goeroe's indjil en een hulpevangelist beschikbaar zijn; die kunnen dat groote aantal diensten niet aan; zij worden door 15 „leeken-broeders" geholpen; die 15 „broeders" uit de gemeente mogen elk niet méér dan één spreekbeurt per Zondag vervullen; éénmaal spreken en éénmaal zelf naar de kerk. Een heele prestatie voor een Javaansche gemeente, waar het getal „onderlegden" niet groot is!

b) Eveneens op het terrein van Ds Rullmann worden blijde dingen gezien. In Adjibarang neemt de gemeente zóó toe, dat de kerk vergroot moet worden[3]). De groei is er niet snel, maar wel regelmatig. Een nieuw kerkje wordt uit eigen middelen gebouwd. „Eén der gezegende plekjes", en „Een nieuwe periode ingetreden", zoo roemt Ds Rullmann[4]). Te Sidaredja

---

[1]) Zendingsblad 1934, blz. 216 — [2]) Zendingsblad 1935, blz. 66 — [3]) Zendingsblad 1933, blz. 166 — [4]) Zendingsblad 1934, blz. 11 en 12.

was de groei wonderlijk snel; mee ten gevolge daarvan kwamen er moeilijkheden; doch zij duren maar kort; en de innerlijke saamhoorigheid verhoogt de krachtsontplooiing naar buiten [1]). Nieuw leven gaat er ritselen in Djatilawang, waar de verzorging van de kleine groep Christenen moest geschieden door het schoolhoofd; dit schoolhoofd bleek zóó begaafd dat hij later voor de Evangelisatie werd vrijgemaakt. Te Tjilatjap mag Ds Misaël een oogst binnen halen: 18 zielen, groot en klein; niet zóó groot als te Poerbolinggo op den Hemelvaartsdag; maar voor Tjilatjap wél veel, want in Tjilatjap heeft de Zending weinig „apparaat"; en er wordt gewerkt door Rome, Leger des Heils, Adventisten, Pinkstergemeente, Protestantsche Kerk, Theosofie, enz. [2]) Opgemerkt kan hierbij tegelijk, dat Paus Pius XI bij Breve van 26 Jan. '32 de Apostolische prefectuur van Poerwokerto instelde, omvattende de toenmalige residenties Noord- en Zuid-Banjoemas, Bagelen, Wonosobo, Tegal en Pekalongan; waarmede Poerwokerto tot Roomsch centrum werd gemaakt. De Roomsche actie is van uit dit centrum sinds met kracht voortgezet. Daarnaar gerekend, zou men kunnen oordeelen, dat te Poerwokerto aan de Zending het gunstige moment voorbijging; terwijl Poerwokerto het centrum geworden was van Banjoemas, en de andere plaatsen ver boven het hoofd groeide, had de Zending er slechts een kleine Javaansche gemeente, een Maleische volksschool en een Hollandsch-Inlandsche School. Meer niet! — Daartegenover bezat Rome een prachtkerk en een heele reeks scholen; beschikte de Vrijmetselarij over een krachtige groep toegewijden; en maakten Pinkstergemeente en Adventisme vele proselieten.

Doch de Heere stuurde het zóó:

De „Polikliniek Poerwokerto" krijgt de Zending van de suikerfabrieken eerst in beheer, en dan in eigendom (begin 1933).

De Huishoudschool „Mardi Kenja", waarvoor Mevr. Esser zóó haar krachten inspande, wordt van Poerbolinggo naar Poerwokerto verplaatst, in een doelmatig eigen gebouw.

Er komt een zendingskantoor met colportage-boekhandel; ook een locaal voor jeugdwerk. Een heel complex gebouwen

---

[1]) Zendingsblad 1934, blz. 216 — [2]) Zendingsblad 1934, blz. 182.

van de Zending te Poerwokerto!

De gemeente, eerst zich uitbreidend hoofdzakelijk door „import van buiten, n.l. ziekenhuispersoneel en bedienden" [1]), neemt toe in groei. Krachtens het besluit der Classis van de Javaansche Kerken, wordt Grendeng met Poerwokerto saamgevoegd. Daar is zeker iets tragisch in: Te voren ressorteerde Poerwokerto, met de slechts enkele Christengezinnen, onder Grendeng; maar Grendeng, dat een dorpskerkje bleef, waar ambtsdragers al moeilijker te vinden waren, riep de hulp van Poerwokerto in; en vereeniging van de beide gemeenten was de geboden oplossing.[2]) Het kerkgebouwtje wordt voor de Javaansche gemeente van Poerwokerto te klein; en een kerk zal er moeten komen, zooals voor een stad als Poerwokerto passend is.

Een zevental uit de Sadrach-gemeente te Langgen (in de Soendalanden), wordt na onderzoek tot het Heilige Avondmaal toegelaten en doet in Sidaredja's nieuwe kerkgebouw belijdenis [3]).

Onder het opschrift: „Hoe het groeit?" slaat Ds Rullmann den roemtoon aan: „Zondag 25 Augustus: In Adiredjo 2 volwassenen gedoopt en 3 kinderen. Zondag 8 September: In Tjilatjap 10 volwassenen gedoopt en 7 kinderen, terwijl 2 doopleden openbare belijdenis afleggen van hun geloof. Zondag 29 September: In Poerwokerto 12 volwassenen gedoopt en 8 kinderen; 2 doopleden doen openbare belijdenis. Zondag 5 October: In Sidaredja 4 volwassenen gedoopt en 2 kinderen. Dat is in mijn ressort alleen ongeveer 50 maal de vreugde van den oogst."

Hij voegt er de mededeeling bij, dat straks te Poerbolinggo een nog grooter aantal het teeken van den Doop zal ontvangen. En gaat dan voort: „Het is een wonder in onze oogen! Dit jaar, evenals het vorige, geeft ons een totale toename van ver over de tweehonderd zielen. Dat is, als wij terugzien, zoo opmerkelijk. Hoe veel en hoe lang is al gezaaid. Nu gaat het zaad wortelen schieten en vruchten dragen. Wij vragen U zoo vaak om den steun van Uw gebed. Wij vragen U nu ook met ons God te danken". [4])

Zóó gaat de uitbreiding steeds door; Poerbolinggo's Kerk

[1]) Zendingsblad 1934, blz. 152 — [2]) Zendingsblad 1935, blz. 67 — [3]) Zendingsblad 1935, blz. 118 — [4]) „Uit Poerbolinggo" 31 Februari-nummer

nadert het getal van 900 zielen: het in één jaar getal gedoopten komt op 355, van wie het meerendeel in de hoofdplaatsen Poerbolinggo en Poerwokerto, doch ook in de jonge gemeente Klampok, en in Grendeng zelfs niet minder dan 32; als dat in die dorpsgemeente zóó doorgaat, zal zij spoedig weer zelfstandig kunnen worden. Djatilawang komt in bezit van een eigen kerkje (1936).

Tot kerkinstitueering komt het te Klampok (13 Dec. 1936).

De Kerk van Poerwokerto gaat haar samenkomsten houden in een bij uitstek gunstig gelegen fraai kerkgebouw,[1]) en beroept tot haar predikant Ds Wirjotenojo van Tlepok, indertijd voor Rotterdam opgeleid en als onderwijzer werkzaam in Rotterdams zendingsressort, die evenwel het daarop volgend beroep van de Javaansche Kerk van Koeto-ardjo aanneemt. Daarna komt Ds Misaël tot haar over. (Dec. 1938).

In Aug. '38 krijgen de Christenen van Katel-klawoe, die tot dusver te Pengaloesan kerkten, een eigen plaats van samenkomst.

Het werk onder de Chineezen vordert: te Poerbolinggo een colporteur (hulpgoeroe) Liem; te Poerwokerto goeroe Eng Tjioe, oud-leerling van den heer Swanborn en opgeleid op den Hollandschen cursus in Djokja.

Mevrouw Esser geeft van haar bezetten tijd nog voor den arbeid onder de Javaansche en Chineesche vrouwen, daarbij gesteund door haar dochter[2]), en twee inheemsche krachten, van wie er ééne te Djokja opgeleid is. De colportage, nog vóór Solo al begonnen, breidt zich sterk uit; Mej. J. L. Stoett, de volijverige zendingssecretaresse, krijgt in het zendingskantoor te Poerwokerto een uitgebreiden colportagehandel[3]).

In de laatste jaren werd met allerlei jeugdwerk begonnen; met name in Poerwokerto, Poerbolinggo, Tjilatjap en Soekaradja; het is nu ook federatief georganiseerd onder den „Jeugdraad Banjoemas". Ook in verschillende desa's, waar niet zoo gemakkelijk jeugdwerk kan gedaan worden als op de plaatsen met westersch geschoolde jeugd, geschiedt eenige

---

[1]) Zendingskalender 1939 — [2]) mej. Esser ging evenwel naar Batavia, waar zij fungeerde als „Algemeen Secretaresse voor Ned.-Indië van de Jonge Vrouwen Federatie" (ter vervanging tot Jan. 1940) — [3]) Zij ging in 1937 met pension; de heer W. Bomas, tot administrateur bij den hoofddienst en den medischen dienst benoemd, neemt dan ook dit werk over.

arbeid als door zondagsscholen, handwerkclubjes, clubs voor sport en spel.

Tijdens het verlof van Ds Rullmann in den loop van 1938 is Ds G. D. Kuiper van Solo zijn plaatsvervanger; Ds Rullmann, inmiddels benoemd tot Docent aan de Theologische School te Djokja, keert wel nog naar Poerwokerto terug (begin '39,) maar zijn werk zal dáár toch Juli 1940 ophouden.

Dr Esser heeft het voornemen in 1940 met emeritaat te gaan; Ds J. Verkuyl werd beroepen (3 Mei 1938) en nam het beroep aan. Diens standplaats zal Poerwokerto zijn. Voor Poerbolinggo is nog geen Predikant beroepen. Wel zal Ds A. F. J. Pieron (15 Febr. 1939 beroepen) binnenkort uitgaan voor den arbeid onder de Chineezen.

Gaat Dr Esser met emeritaat, dan zal hij zich terug moeten trekken midden uit een rijk-gezegend en schoon-opbloeiend zendingswerk, maar zal hij ook kunnen terugzien op een prachtigen staat van zendingsdienst over meer dan 30 jaar.

Statistiek: Classis Banjoemas met 6 Kerken: Poerbolinggo, Adiredjo, Poerwokerto, Tjilatjap, Sidaredja, Klampok. Javaansche Predikanten 2: Te Poerbolinggo Ds Soedarmadi, te Poerwokerto Ds Misaël. Naar vervulling van de vacature te Adiredjo-Tjilatjap wordt gezocht.

Sadrach-gemeenten: Karanggedang, Karangtawang, Groedjoegan (ged.) en Langgèn in den Preanger („een kring"). [1])

Getal Christenen ultimo '37: 2514; ultimo '38: 2730, van wie 1371 belijdende leden; gedoopt in 1937: 355 — zoowel Javanen als ook Chineezen; een te voren nog nooit bereikt getal.

Schooldienst [2]).

Volksscholen: 8 te Adiredjo, Poerbolinggo, Karangwangkal, Kertajasa, Pengaloesan, Sidaredja, Penaroeban en Soekanegara (de beide laatste geopend 1 Aug. '38).

Vervolgscholen 4: te Adiredjo, Djatilawang, Poerbolinggo en Sidaredja (ongesubsidieerd).

Maleisch Chineesche-Scholen 2: te Poerwokerto, en van af 1 Aug. '38 te Poerbolinggo.

---

[1]) Zeer onlangs verhuisde deze kring, met uitzondering van één gezin naar Tjikawoeng; zie: „Uit Poerbolinggo", Mei 1939 — [2]) „Uit Poerbolinggo" Sept. 1938, blz. 5.

Westersch onderwijs: Hollandsch-Inlandsche School te Poerwokerto; Hollandsch-Chineesche School te Poerbolinggo (met jongensinternaat); Hollandsch-Inlandsche School te Tjilatjap; Hollandsch-Chineesche School te Soekaradja (ongesubsidieerd). Schakelschool te Poerbolinggo, sinds 1 Augustus 1938 (ongesubsidieerd). Huishoudscholen: Mardi Kenja te Poerwokerto en Panti-Rini te Poerbolinggo (sinds December 1937); de laatste is een dagschool, waar Javaansche onderwijzeressen Javaansche en Chineesche meisjes, die de Inlandsche School doorloopen hebben, les geven; de taal is dan ook Javaansch; zij bedoelt, goede moeders te vormen; zij gaat uit van een damescomité te Poerbolinggo.

In het geheel dus: 21 Christelijke scholen. (Zondagsscholen, handwerkcursussen buiten beschouwing gelaten).

Medische Dienst. Kort na het vertrek van Dr Vogelesang uit Indië heeft de Zending, gelijk wij al aangaven, de van de vereeniging der vijf suikerfabrieken in de residentie Banjoemas uitgaande „Kliniek Poerwokerto" in voorloopig beheer gekregen; na 3 jaar wordt dat ziekenhuis dan overgenomen. Een belangrijke uitbreiding van het medisch zendingswerk, en dat in de voornaamste stad van heel dit ressort.

Dr Miedema heeft de leiding van 1 Jan. 1933 tot 1 Nov. 1933; dan gaat die over in handen van Dr A. C. Zwaan; weldra krijgt deze den steun van Dr H. Oosterveen, eerst in tijdelijken en dan in vasten dienst. Dit zendingshospitaal komt al spoedig tot uitbreiding en krijgt een uitnemenden naam in steeds wijder omgeving.

Onder de leiding van Dr Miedema wordt het hospitaal te Trenggiling wel niet vergroot, doch zooveel mogelijk gerestaureerd. Dr E. Th. Kal, 1 Maart 1936 tot tijdelijk-arts en daarna in vasten dienst aangesteld, werkt met den geneesheer-directeur samen [1]).

Poliklinieken: 1 verbonden aan het ziekenhuis te Poerbolinggo; in de kotta Poerbolinggo; te Klampok; te Penitjan (vanaf Dec. '37) te Kalimana (vanaf 21 Juni '38); 1 verbonden aan het ziekenhuis te Poerwokerto, en 1 te Sidaredja.

Tijdens het verlof van Dr Miedema neemt Dr Kal de leiding waar; hulp krijgt deze van Dr D. Bosch, militair

[1]) Zendingsblad 1937, blz. 16.

NIEUWE JAVAANSCHE KERK TE POERWOKERTO (BANJOEMAS)

KERKJE TE KESINGI (POERWOREDJO)

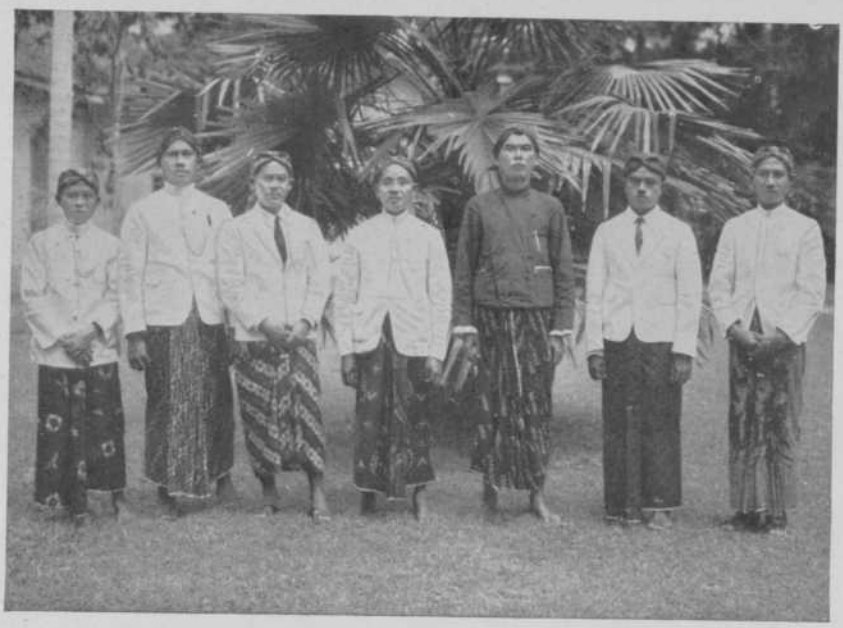

KERKERAAD DER JAVAANSCHE KERK TE KEBOEMEN

EERSTE JAVAANSCHE SYNODE, GEHOUDEN TE KEBOEMEN

arts, door de Regeering afgestaan; Dr Bosch behoort tot de Gereformeerde Kerk[1]).

Bij het 1 Juli 1939 ingaande verlof van Dr A. C. Zwaan zal Dr Bosch te Poerwokerto waarnemen.

De geestelijke verzorging bij den medischen dienst geschiedt door de missionaire Predikanten en goeroe's-indjil; mantri-verplegers en verpleegsters zoeken contact met de patiënten door gesprek en verspreiding van christelijke lectuur[2]); koempoelans worden geregeld gehouden; de „nazorg" wordt zooveel mogelijk behartigd. Meermalen kwam het voor, dat één in een ziekenhuis verpleegde zelf tot den Christus kwam en bij terugkeer in de desa anderen voor Christus zocht en mocht winnen.

2. Poerworedjo

Naar de parellelie met de Oude Zendingsgeschiedenis volge op Banjoemas thans Poerworedjo, het terrein van Utrechts Kerk, met de provincies Utrecht en Gelderland.

Het omvat: de regentschappen Koeto-ardjo en Poerworedjo; bovendien nog een klein stuk van westelijk-Djokjakarta, n.l. van het Pakoe-Alam gebied.

Het regentschap Koeto-ardjo is groot: 493.8 K.M.^{2}, Poerworedjo 547.08 K.M.^{2}, en het deel van westelijk-Djokjakarta ± 30 K.M.^{2}. Het getal inwoners: 760.000.

Een centrale zendingspost, als in Wilhelms dagen gedacht en verwacht werd, is het niet geworden.

Eerst Sadrachs zelfstandig optreden in Karangdjoso en daarna de verplaatsing van de Keucheniusschool, hebben het tot een gewoon arbeidsveld gemaakt.

Kenmerkend is de nog al sterke afwisseling van hoopvolle verwachtingen en teleurstellende tegenslagen.

Zooveel gunstiger dan in Banjoemas staat het er, bij Sadrachs breken, met het zendingswerk voor in Poerworedjo:

De gemeente van Poerworedjo, te voren door den helper Abisaï in rechtstreeksch verband met de Geref. Zending gebracht,

[1]) Zendingsblad 1938, blz. 84 — [2]) zie Zendingskalender 1939 December.

Schaal 1 : 500000

POERWOREDJO

Zendingsterrein van de Geref. Kerk te Utrecht, in samenwerking met de Geref. Kerken in de provincies Gelderland en Utrecht

(voor de legenda: zie blz. 280/81)

en die van Temon, door den helper Moeso voor de Geref. Zending bewaard, blijven Ds Adriaanse als hun pandita erkennen en eeren.

In Poerworedjo en Koeto-ardjo begint bij de Chineezen de prediking van het Evangelie ingang te krijgen.

In het uit den vroegeren tijd bekende Djenar, waar Sadrachs volgelingen zoo sterk zijn, krijgt de helper Samuel voet aan wal [1]),

Om den Sadrachianen te toonen, dat de aan de Gereformeerde Zending trouwe Christenen wel degelijk hun vrijheid houden, worden te Poerworedjo en te Temon de ambten ingesteld.

De helpers Timotheus, Kasim, Samuel en Moeso arbeiden met toewijding en kracht.

Ds Adriaanse, die de moeilijke periode der ruïneering doormaakte, mag 't aanschouwen, dat er gang komt in den zendingsarbeid en durft weer hopen op herbouw.

Dan de smartende teleurstelling: hij moet om gezondheidsredenen Indië verlaten en de juist nù zoo om zijn krachten vragende taak opgeven — en dat voorgoed! (1902).

De dringend om vervulling roepende vacature houdt aan, het eene jaar na het andere.

Gelukkig weten de, onder consulentschap van Ds C. Zwaan te Djokja, werkende helpers, van wie naast Timotheus te Poerworedjo ook Moeso van Temon met eere is te noemen, de zaken gaande te houden, en wat gewonnen is voor verderven te behoeden, ja ook een nieuwen post te openen te Kesingi [2]).

Komt Ds H. Th. Ingwersen 28 Juni 1906, om Ds Adriaanse's plaats in te nemen, dan is er dankbaarheid in zijn hart, dat hij de zaken nog vindt, zooals zij zijn; hij deelt daarvan mede:

De gemeente te Poerworedjo telt, de kinderen meegerekend, 43 Javanen en 18 Chineezen; de opkomst in de koempoelan is nog niet best; een goed teeken is de blijdschap over het bericht, dat we zouden beginnen met den bouw van een kerk [3]).

Hoe anders te Temon: De gemeente dáár heeft in de 5

---

[1]) Mosterdzaad 1902, blz. 25 — [2]) Zendingsblad 1903, blz. 133, — [3]) Zendingsblad 1907, blz. 21.

verloopen jaren zeker het minst geleden. Ge merkt hier, dat er leven geurt. Het werk schijnt bijzonder gezegend te worden. Althans de krachten beginnen te kort te schieten en de gemeente blijkt een goede reuk naar buiten te verspreiden; zelfs de santri's in de desa toonen zich, volgens Moeso, sympathiek[1]).

Djenar, is nog geen Temon. De Sadrach-gemeente dáár ter plaatse, toont heel geen toenadering; de helper Tardjo houdt Zondags geregeld koempoelan met 20 menschen.[2])

Te Koeto-ardjo, waar twee huisgezinnen, bestaande uit 8 personen gewonnen zijn, wil een Chinees een terrein voor de Zending afstaan[3]).

Wat Kesingi betreft, daar is een kringetje van 9 personen; broeder Hakkim gaat er 's Zondags voor[4]).

Reeds den 4den Dec. 1906 kan te Poerworedjo het door den ijver en de zorg der broederen, (zoowel Chineesche als Javaansche), gestichte steenen kerkgebouw voor den dienst geopend worden. De oude Abisaï, op een grooten stoel door eenige mannen binnengedragen, mag de van God afgebeden zaligheid smaken, de kerkopening bij te wonen; de afgeleefde grijsaard straalt van zielevreugde, als hij, vóór in de kerk geplaatst, al wat hij gedacht en gehoopt heeft, ziet overtreffen[5]).

Met dat al vraagt de arbeid, ofschoon niet meer geheel pionierswerk als te Banjoemas in diezelfde dagen, toch van den nieuwen pandita met volhardende trouw ook wijze voorzichtigheid; Karangdjoso is zoo dicht bij en de Geref. Zending heeft haar naam zoo spoedig mogelijk te herwinnen.

Ds Ingwersen blijkt de rechte man op de rechte plaats; in de organisatie van het werk, ook van den schooldienst, toont hij zich een uitmuntende kracht; met tact weet hij de helpers te leiden en elk hunner op den voor hem goeden post te plaatsen; zijn gave om met Javanen om te gaan, ook met de prijaji's, benut hij, om in de hoogere kringen belangstelling voor het Evangelie te wekken; in maatschappelijk opzicht zoekt hij het goede voor de zijnen, o.m. door te Geparang een kolonie te stichten. God „zegent zijn vlijt", zoodat de gemeenten weer opleven, de posten groeien en nieuwe

1, 2, 3, 4, 5) resp. Zendingblad 1907, blz. 33, 34, 34, 35. 49.

kringen mogen gevormd worden:

Poerworedjo: Beter worden de opkomsten; tot de gemeente worden er toegedaan [1]); aan volwassenen wordt de Doop bediend [2]); bekeeringen grijpen plaats [3]); de prediking draagt al meer vrucht [4]); zittend in zijn kerkgebouw betuigt Ds Ingwersen: „Wat hebben wij hier, blank en bruin, al een zegen gesmaakt! O, dat kerkgebouwtje is mij zoo lief geworden. Ik toef er graag een oogenblikje alleen, om er stil te staan bij 's Heeren zegen en genade, ons reeds geschonken!" [5])

Temon: Dáár openbaart zich nog sterker groeikracht; 't mag zijn, dat er gemeenteleden naar andere plaatsen vertrekken, de gemeente gaat toch gestaag vooruit in zielental; Moeso ziet zijn voorbeeldige trouw met al rijker zegen van God gekroond; met genade van God krijgt hij ook eere van de menschen, doordien er een voorstel wordt gedaan hem tot Dienaar des Woords van Temons Kerk te beroepen [6]); vóór hij echter Midden-Java's eerste pandita-djawa kan worden, neemt de Heere hem op 42-jarigen leeftijd weg. Men leze het warm gesteld „In Memoriam" van Ds Ingwersen, [7]) en danke God voor dezen helper, met zijn groote beteekenis voor de komst van 's Heeren Koninkrijk, bijzonderlijk in het toenmalige district Karang-Kemoening.

Kenschetsend voor het zelfstandig optreden van Temons Kerkeraad en gemeente, is de keuze van Moeso's opvolger: terwijl Ds Ingwersen een anderen helper op het oog heeft, „verzocht de Kerkeraad en gemeente eenstemmig, om Toegia in Moeso's plaats te mogen ontvangen. Op Ds Ingwersens opmerking, dat Toegia toch wel een beetje jong is, komt het antwoord, dat de Christenen zich niet houden aan de adat, om te hooren naar een man van jaren en zich af te keeren van een jeudig iemand, maar dat zij hebben geleerd te vragen naar het Woord des Heeren, al wordt dat ook door den mond eens jeugdigen gebracht." [8])

Bij zoo'n krachtige openbaring van geestelijk en kerkelijk leven, acht zelfs Sadrach 't noodig, om te Selong, vlak bij Temon, een verhoogde actie te beginnen. [9]) Schitterender

[1], [2], [3], [4], [5]) resp. Zendingsblad 1908, blz. 93; 1910, blz. 31; 1910, blz. 95; 1911, blz. 40; 1911, blz. 52 — [6], [7], [8], [9]) zie resp. Zendingsblad 1909, 154; 1909, 215—218; 1910, 72; 1912, 53.

getuigenis kan aan Temons Kerk bezwaarlijk gegeven worden!

Djenar. Ook in dezen den eersten tijd zoo dorren bodem begint het leven te ontluiken[1]; een aanwinst is de overgang van den Kahoem[2] van Tlaga, bij Djenar[3]; overigens maakt dit akkerveld nog een maar kwijnenden indruk.

Kesingi. Groeiend als de palm onder den druk! Wat al moeite en leed heeft de loerah (burgemeester) den Christenen dáár aangedaan! Heele verhalen zijn er van te geven! Gij kunt ze vinden in het Zendingsblad van 1909, blz. 55, 152 en 157. Ds Ingwersen, die, als een trouwe herder, immer voor zijn bedreigde kuddeke beschermend optreedt, voelt en lijdt met de verdrukte schapen mede; en 't is hem een genot onder die zestig grooten en kleinen te zitten en hun 's Heeren Woord te ontvouwen. O, zoo eenvoudig en kinderlijk moet het, maar het aannemen van het Woord is ook zoo kinderlijk en hartelijk." [4] Zijn trouwe zorgen ziet hij straks heerlijk beloond, als hij te Kesingi met ruim 40 personen mag aanzitten aan den Avondmaalsdisch[5].

Nieuwe posten. Dermosari (nog verder dan Kesingi het gebergte tusschen Kedoe en Djokjakarta in): Een *verrassing*, door God den Pandita op het onverwachts bereid èn een bewijs, dat God in de Zending 't juist dikwerf van anderen kant laat komen, dan de arbeiders 't denken. Op een goeden middag krijgt Ds Ingwersen bezoek van den tjarik (schrijver) van de desa; een papier in de hand met een aantal namen van hen, die geestelijke hulp en onderwijs in de Christelijke leer begeeren. 't Zijn te saam, mannen en vrouwen en kinderen, 35 zielen, die onderwezen willen worden. Zoo is het begin[6]. 't Doet denken aan Jezus' woord over den wind, dien gij wel hoort, maar gij weet niet, vanwaar hij komt en waar hij henen gaat.

Uit dat klaar van Gods vrijmachtig werken getuigend begin groeit dan, onder leiding van den helper Thomas, zulk een flinke schare van Christenen, dat Sadrach zijn gezanten er heen zendt, om ook wat van den buit te bemachtigen,[7] en dat welhaast de eerstelingen van Dermosari mee aanzitten

[1]) zie Zendingsblad 1910, 31 — [2]) een Kahoem is een mohammedaansche voorganger, die bij de voornaamste desa-gebeurtenissen de leiding heeft — [3]) zie Zendingsblad 1910, 31 en 196; — [4], [5], [6], [7]) resp. Zendingsblad 1909, blz. 156; 1912, blz. 52; 1911,blz. 52; 1911, blz. 94

aan den Avondmaalsdisch te Kesingi [1]).

Tlepok (ten Zuiden van Koeto-ardjo): Een paar genezingen door den helper Samuel van Koeto-ardjo verkregen, worden de aanleiding, dat er te Tlepok een kring ontstaat van menschen, die naar de Evangelie-prediking willen hooren [2]); dat kringetje gaat welhaast goed vooruit, en meerderen sluiten zich aan, om dooponderwijs te ontvangen [3]). Daar komt dan nog bij:

Tepoes (ten Noorden van Koeto-ardjo), waar het lokaaltje spoedig te klein is, om al de hoorders te bevatten [4]).

„De Heere zegent Samuel wel in zijn arbeid", roept de Pandita dankend uit!

Geparang (heelemaal in het Zuiden van het district Poerwodadi): De plaats, waar Ds Ingwersen een kolonietje vestigt; 't gaat er aanvankelijk wel goed. [5])

Gunst bij God, maar ook bij de menschen heeft Ds Ingwersen verkregen; dat blijkt zoo heerlijk bij zijn vertrek naar het vaderland, waar hij, na zevenjarigen arbeid, zijn verloftijd zal doorbrengen: De Assistent-Resident dankt Ds Ingwersen voor zijn werk, verklarende, dat hij overtuigd is geworden, dat de zendingsarbeid goed is voor de bevolking; zelfs de Regent komt met zijn Raden-ajoe de godsdienstoefening bijwonen in de Javaansche kerk, vraagt Ds en Mevr. Ingwersen vóór hun vertrek bij zich te logeeren, en doet hen uitgeleide! [6])

Dan teleurstellende tegenslagen:

Ds Ingwersen keert niet weer naar Poerworedjo terug, maar wordt Predikant in het land der stoere Friezen.

De vacature houdt aan tot midden 1915.

Ds W. S. de Haas is te Poerworedjo nog maar goed en wel begonnen, of hij verlaat den dienst der Zending. Wat voor indruk moet dat alles maken op menschen, die nog maar kort het Christendom kennen, en gemakkelijk tot gevaarlijke gevolgtrekkingen kunnen komen!

Te begrijpen, dat Utrechts Kerk, tegen de tot nu toe gevolgde usantie in, niet een Predikant uit het moederland, maar een van het zendingsveld beroept: Ds L. Netelenbos van Wonosobo.

Een uitkomst, dat Ds Netelenbos de roeping aanneemt,

1, 2, 3, 4, 5, 6) resp. Zendingsblad 1912, blz. 52; 1911, blz. 334; 1911, blz. 94; 1911, blz. 94; 1912 blz. 39; 1913, blz. 122

en de leiding van het werk aanvaardt (8 Febr. 1918)[1]!

Al heel spoedig is Ds Netelenbos, die jarenlang in het onvruchtbare Wonosobo toefde, op den nieuwen zendingsakker met lust en moed bezig, om nat te maken en te planten, en 't is hem een verkwikking der ziel te zien, dat op het zendingsterrein van Poerworedjo het nieuwe leven al krachtiger opbloeit, en ook al meer wortel schiet.

Bij bevestiging van het verkregene, mag hij nieuwe posten openen te Palihan (bij Temon) en te Semajoe (ten Noorden van Koeto-ardjo).

Met de Sadrachianen krijgt ook hij niet het gewenschte contact; maar daartegenover mag hij te Kesingi de kerk institueeren. (Juni 1920).

Er wordt ook reeds een begin van kerkelijk samenleven gezien: de drie geïnstitueerde Kerken van Poerworedjo, Temon en Kesingi komen in eerste vergadering bijeen, en houden besprekingen over „den naam en de belijdenis der Javaansche Kerken". Het getal Christenen neemt toe, en is tot ± 600 geklommen, wanneer Ds Netelenbos noode zijn post verlaten gaat voor verlof in patria (eind Maart 1923).

Ds A. Merkelijn van Magelang wordt consulent. Naar zijn oordeel biedt van alle posten Tlepok de meeste verwachting[2]; goeroe Wirjotenojo werkt dáár naar eigen methode; hij zelf gaat er niet op uit, maar de reeds gewonnen Christenen zet hij aan, de menschen bij hem te brengen; volgens hem past dèze manier bij de opvattingen der Javanen.

Schooldienst. Na nog al wat schommelingen is de stand der scholen aldus geworden:

Inlandsche School		Poerworedjo:	23	leerlingen.
„	„	Palihan:	31	„
„	„	Temon:	60	„
„	„	Tlepok:	30	„
„	„	Kesingi:	16	„
„	„	Geparang:	31	„
„	„	Dermosari:	28	„
		Totaal	219	leerlingen.

[1], [2]) resp. Zendingsblad 1918, blz. 184; 1924, blz. 38.

Te Poerworedjo zijn verrezen:
In 1917: De Hollandsch-Javaansche School: 205 leerlingen [1]).
In 1920: De Holl.-Chineesche School: ruim 200 leerlingen.
Enkele leerlingen dezer scholen ontvangen geregeld catechetisch onderwijs.

Medische dienst. Regeeringsmaatregelen noopten, om Dr J. C. Flach, die zich December 1915 te Poerworedjo vestigde, den arbeid te laten aanvangen in Koeto-ardjo. Verandering van regeeringsinzicht opent later de gelegenheid toch weer te Poerworedjo te gaan bouwen; 15 Febr. 1918 kan het hospitaal officieel geopend worden [2]), en het is spoedig met patiënten gevuld.

Bij die van het ziekenhuis neemt de dokter ook nog de praktijk waar in de omgeving; met zijn auto vliegt hij naar alle kanten heen; de menschen kennen hem overal; vooral in de dagen van een cholera-epidemie (Mei-Juni 1918) en van de influenza-epidemi (Oct.-Nov. 1918) heeft hij uitnemend werk gedaan.

De arbeid ontwikkelt zich dan verder zoo voorspoedig, dat een tweede Europeesche kracht noodig wordt; die wordt gevonden in Mej. Dr G. J. Dreckmeier, de eerste en jarenlang nog eenige vrouwelijke dokter in dienst der Zending in Midden-Java ten Zuiden. (1920) [3]).

Voor de derde maal reist Ds L. Netelenbos af naar Indië (27 Sept. 1924). Te Poerworedjo aangekomen, wordt hij, de eerste Pandita, die uit Holland daar terugkeerde, feestelijk ontvangen.

Op den jongen post Palihan worden de ambten ingesteld (7 Dec. 1924); Tlepok heeft zijn steenen kerkgebouwtje gekregen, bijna geheel uit eigen gaven en ingezamelde giften; in deze sterk islamietisch-gekleurde streek hebben zelfs de Mohammedanen een tegenactie ingezet, naar het voorbeeld der Zending georganiseerd [4]).

---

[1]) Visitatierapport Acta van de Synode te Leeuwarden — [2]) Zendingsblad 1919, blz. 152 — [3]) Mej. J. G. Hörchner, eerst ruim een half jaar te Djokja, dan te Solo en sinds 1936 in vasten dienst te Djokja, is de tweede. — [4]) zie: Zendingsblad 1925, 88 en 70.

Einde 1924 staat het cijfer der Christenen over geheel het terrein op 644, terwijl er in dat jaar 25 volwassenen en 31 kinderen worden gedoopt, en nog ruim 60 zich voorbereiden tot den Doop.

In sommige gemeenten blijft het alles bij het oude; schier nooit komen er nieuwe leden bij. Naar verbetering wordt er gestreefd: zóó te Semajoe, een vrij afgelegen oord, door de oprichting van een school [1]); en te Dermosari door den goeroe vrij te stellen van den schoolarbeid; trouwens de goeroe's indjil van de oude generatie bleken vóór de klas al minder op hun plaats; de laatste, die nu óók al zijn tijd voor het eigenlijk zendingswerk vrij krijgt, is die van Dermosari. De rechte fleur komt er evenwel nog niet in.

Hier en daar worden enkelingen gewonnen voor den Christus Gods; die toonen bij den tegenstand hunner mohammedaansche familie vastheid en volharding bij de belijdenis; ook treedt door liefderijke deelneming de christelijke gemeenschapszin heerlijk aan het licht; o.a. in de omgeving van Tlepok en te Kesingi [2]).

Toch is er elders beslist vooruitgang: te Palihan durft de gemeente het „geloofsstuk" aan, hoe klein en arm zij is, naar een kerkgebouw te streven; op Hemelsvaartdag 1927 krijgt zij het ook, en de harten verheffen zich „in lof en dank hemelwaarts, om den Koning te eeren, die Zijn werk op aarde openbaart" [3]). In de stad Poerworedjo zelf komen er ook tot de gemeente [4]); en keer op keer eveneens uit haar omgeving. Eveneens — hoofdzakelijk als vrucht van hospitaalarbeid — ontwaakt er te Djenar groote belangstelling.

Maar 't schoonst is toch de opbloei in Tlepok. Dáár komen zij bij de gemeente in getallen als schier nergens elders; 18 Oct. 1925 doopt Ds Netelenbos er 11 volwassenen en 3 kinderen; twee uit Tlepok zelf, vier uit Toenggoelredjo en vijf uit Redjosari [5]). De wasdom is er ook zoo echt gezond. Ds Netelenbos teekent dat met deze woorden: „het zijn de Christenen zelf, die door hun voorganger aangespoord worden, lichtdragers te zijn in hun omgeving. Hij weet hen daartoe

[1]) Zendingsblad 1928, blz. 172 — [2]) Zendingsblad 1926, blz. 13 en 15 en 1927, blz. 73 — [3]) Zendingsblad 1927, blz. 18 en 28, 55 — [4]) Zendingsblad 1927, blz. 207 — [5]) Zendingsblad 1926, blz. 31 en 32.

te bezielen. Opmerkelijk, dat de menschen zich allereerst tot hun familie wenden met de prediking. Dat is trouwens haast overal zoo; ze gaan er niet lukraak op uit, maar hebben een vasten gang in hun werk. En hierin ligt een groote zegen. Want nu sterkt het familieverband onwillekeurig de eenheid der geloovigen. Door tot de gemeente toe te treden wordt de natuurlijke samenhang verdiept en geheiligd. Zoo hebben de nieuwe Christenen aanstonds hechten steun aan de anderen, die reeds langer den weg des levens betreden" [1]).

Dat in zoo'n gemeente spoedig de begeerte naar kerkinstitueering niet maar opkomt, doch ook voldaan kan worden, laat zich verstaan; op Zondag 24 Oct. 1926, als weer zes volwassenen den Doop ontvangen, worden voor 't eerst de ambtsdragers gekozen. Tlepok is de 5e geïnstitueerde Kerk op dit terrein; een bij andere terreinen vergeleken zeer bevredigend cijfer!

Bijna een jaar later (10 Oct. 1927) wordt Tlepok de plaats, die, naast Djokja, een eigen Predikant bezitten zal: goeroe Wirjotenojo wordt met algemeene stemmen beroepen; en 10 Mei 1928, geëxamineerd, wordt hij 28 Mei, 2en Pinksterdag, door Ds Netelenbos bevestigd, onder groote belangstelling van de Hollandsche en Javaansche Christenen [2]).

Waar 't geheel niet werd verwacht, ontstaat een nieuwe post, te Kleben, in het bergland aan de Oostgrens van Poerworedjo; hier, wat meermalen ook elders gezien wordt op het zendingsveld, dat „bij zaaien in eigen plaats en omgeving, het zaaisel in andere en verre streken plotseling opschiet en vruchten draagt". De loerah van het afgelegen Kleben kwam tijdens zijn verpleging in Poerworedjo's zendingsziekenhuis diep onder den indruk van het Evangelie; thuis teruggekeerd begeerde hij de boodschap der verzoening voor zijn desagenooten; een kring van 30 à 40 menschen biedt weldra goede verwachting, dat hier ingang zal worden verkregen [3]). En de vervulling der verwachting komt aldra: 24 Maart 1929 worden 15 volwassenen en 17 kinderen gedoopt; uiterst zelden bediende de miss. Predikant aan zoovelen tegelijk het sacrament; nog enkelen bezoeken de catechisatie. De geopende volksschool zal deze nieuwe gemeente ten goede komen [4]).

[1]) Zendingsblad 1926, blz. 31 en 32 — [2]) Zendingsblad 1928, blz. 172 — [3]) en [4]) Zendingsblad 1928, blz. 220 en idem 1929, blz 188.

Ook naar het Noorden heen wordt de zendingsactie uitgebreid; te Kaliboto (een dorp met een zeer drukke pasar, gelegen ± 10 km ten Noorden van Poerworedjo) begint goeroe Djasmin, die jarenlang verpleger was, en na opleiding te Djokja dus de beide functies van „evangelist" en medisch helper kan uitoefenen.

Evenals op andere zendingsterreinen, vooral op het Friesche[1]). komt er een weinig toenadering onder de Sadrach-Christenen; te Tlepok voegen zich vier gezinnen bij de gemeente[2]).

De Predikant van Tlepok neemt het initiatief tot opleiding van enkele personen voor het evangelisatiewerk en slaagt daarin op verblijdende wijze[3]).

De miss. Predikant heeft intusschen meermalen gesukkeld met inzinking van krachten; een verloftijd geeft wel oogenblikkelijke maar geen blijvende aansterking; Dr Flach oordeelt beslist noodig, dat hij den arbeid opgeeft, en uiterlijk medio 1930 repatrieert.

Een pijnende beslissing! Al was dan in de tweede periode van zijn arbeiden in het Poerworedjo'sche de doorwerking van het Evangelie zeker lang niet overal aanschouwd, toch had Ds Netelenbos zeer verblijdende dingen beleefd, en zich gesterkt in de verwachting, die velerlei omstandigheden hem boden. Daarbij had het kerkelijk leven ook al vaster vorm gekregen: in Dec. '26 en Juli '27 o.a. vergaderden de 5 geïnstitueerde Kerken, en toen reeds bood Wirjotenojo een concept-geloofsbelijdenis aan, bedoeld als prikkel, dat de Kerken zelf dezen immers zoo beteekenisvollen arbeid zouden aanpakken[4]). Ook de colportage kreeg al meer uitbreiding; Mardi-Rahardja, Penaboer en Lajang Kaboengahan („Vreugdeblad", een blaadje voor de schooljeugd) werden in steeds grooter getal verspreid[5]).

Maar de nood is opgelegd. De vergadering van missionaire Predikanten, 24 April te Djokja, kan Ds Netelenbos nog leiden; dan moet hij spoedig zijn arbeidsveld verlaten. Hij heeft 26 jaar de Zending gediend; eerst in het pionierswerk te Wonosobo gedurende 13 jaar, Jan. 1905—Febr. 1918 en daarna in het meedoen aan den opbouw van het zendingswerk te

[1]) en [2]) Zendingsblad 1929, blz. 4 en 8 — [3]) Zendingsblad 1930, blz. 41, — [4]) Zendingsblad 1928, blz. 54 — [5]) zie b.v. Zendingsblad 1928, blz. 54.

Poerworedjo. Noode zien zijn collega's hem, vriendelijke en beminnelijke verschijning als hij is, vertrekken; en de gemeenten op het zendingsterrein gevoelen zijn heengaan als een groot verlies.

Ds K. van Dijk, als consulent opgetreden, zet het werk zooveel mogelijk op den ouden voet voort [1]).

Tijdig al gewaarschuwd, had de Kerk van Utrecht een opvolger voor Ds Netelenbos gezocht en gevonden in Ds A. F. Keucheniusvan St Jacobi Parochie, die in Indië geboren was.

De wensch van Ds Netelenbos, hem te Poerworedjo in het zendingswerk te mogen inleiden, kon wel niet vervuld worden, maar Ds Keuchenius gaat toch al heel spoedig tot den arbeid in, (medio December 1930 [2]).

In zijn Jaaroverzicht over 1931—'32 [3]) noemt Ds Keuchenius „menschelijk bezien" het resultaat van zijn tweejarigen zendingsarbeid maar gering. Toch blijkt, trots die bescheiden manier van zeggen er groei te wezen in de bestaande gemeenten (vooral Temon wordt geroemd); ja, dat er zoo snel al enkele nieuwe posten bijgekomen zijn: Bij Geparang de post Gandek, waar een 25-tal personen de middagsamenkomsten geregeld volgen; bij Kleben de post Patiombo, waar al een goeroe is geplaatst; bij Kaliboto de post Banjoe-asin, een sterk-mohammedaansche streek; een Christen gouvernementsonderwijzer te Banjoe-asin en de goeroe van Kaliboto houden er elken Zondag koempoelan; en te Oelosoboe, waar door polikliniek-arbeid ingang verkregen en belangstelling voor het Evangelie gewekt werd.

Een moeilijkheid gaf het daarbij, voor die nieuwe posten de benoodigde goeroe's te vinden. Te meer nog, omdat ook de Schooldienst een nog al aanmerkelijke uitbreiding verkreeg.

Uit de Jaarverslagen blijkt, dat er enkele ongediplomeerde goeroe's aangesteld zijn; doch ook, dat sommigen van hen later toch hun diploma nog hebben gehaald.

Stellig is het in dit stadium van de zendingsactie ongewenscht dat er, hoezeer nieuwe posten om bearbeiding roepen, goeroe's optreden, die de noodige opleiding missen.

Spoedig daarop, in 1933, volgen twee gebeurtenissen van groote beteekenis:

[1]) Zendingsblad 1930, blz. 221 — [2]) Zendingsblad 1930, blz. 221: Begroetingssaamkomsten: „Uit Poerworedjo Jan. 1931 — Zendingsblad 1933, blz. 128.

Tot nog toe had de gemeente van Poerworedjo, gelijk wij al aanwezen, haar leden grootendeels in het personeel, dat de Zending diende; maar in de stad zelf werden er de laatste tijden óók al meer voor den Christus gewonnen. De telkens geuite wensch, een eigen herder en leeraar te mogen hebben, kon in vervulling gaan. Goeroe J. Darmoatmodjo wordt beroepen en 25 Mei 1933 (Hemelvaartsdag) bevestigd. Aan de handoplegging nemen deel: Ds Keuchenius, vier Javaansche Predikanten, Dr F. L. Bakker en Dr H. Bergema [1]). In het Poerworedjo'sche thans de tweede Javaansche Predikant Ds Darmoatmodjo.

En te Koeto-ardjo, waar dagen van rijken zegen zijn beleefd, worden in October de ambten ingesteld. Er zijn daarmee zes geïnstitueerde Kerken op dit terrein.

Van geheel anderen kant komt er dan voorts ongedachte uitbreiding; ten gevolge van Jothams optreden in de Sadrach-gemeenten:

Van de 5 Sadrach-gemeenten in het ressort Poerworedjo gaat die van Pitoeroeh (21 zielen) in haar geheel over. Eerst verzorgd van uit Koeto-ardjo, krijgt zij in Mas Boenjamin haar eigen goeroe van de Zending. Weldra is deze gemeente verdubbeld; „een heerlijke vertroosting voor dien trouwen werker, die nooit nog in een werkelijk bloeiende gemeente had gestaan". Het grootste deel van de hoofdgemeente Karangdjoso sluit zich ook aan; de voormalige „apostel" treedt er geregeld op, behalve dan bij het Avondmaal; 25 Maart 1934 heeft Ds Keuchenius dáár zijn eersten preekzondag. Van Djambean, het stamland van Ds Darmoatmodjo, stellen er zich onder het opzicht van den Kerkeraad te Poerworedjo, zoodat de Zending daarmee verder geen bemoeiing heeft. De twee overige, te Gowok en Selong, houden zich afzijdig; later sluiten enkelen uit Gowok, vlak bij Patiombo gelegen, zich toch nog aan, voor wie naar vermogen wordt gezorgd [2]).

Ook van den kant der z.g.n. „Neutrale Christen-Djawi!" [3]) komt er beweging: de „neutralen" te Poerwosari en te Kranon sluiten zich bij de Zending aan, en de kring Selong (vlak

[1]) Zendingsblad 1933, blz. 204 — [2]) Zendingsblad blz. 42 en 215 — [3]) zie: vorig hoofdstuk blz. 252 en 255.

bij Palihan) zal op den duur dat voorbeeld wel gaan volgen. Kranon zal Juli 1936 één der te Djokja afgestudeerden als Voorganger ontvangen. De vroegere Voorganger van Poerwosari gaat het daarop volgend jaar naar den Theologischen cursus te Djokja.[1]) Een veelbelovend begin van hereeniging!

Middelerwijl ging het zendingswerk ook voorspoedig voort. In de reeds bestaande gemeenten; zóó te Palihan, Geparang, Djenar[2]) en te Koeto-ardjo[3]), waar een nieuw kerkgebouw in gebruik kan worden genomen. Te Plono ontstaat weer een nieuwe post, „die bijzondere wijsheid van den goeroe vraagt, omdat die wordende gemeente bestaat uit menschen, die zeer moeilijk te leiden zijn"[4]).

Groeien gaat het in Pitoeroeh en omgeving; eveneens te Patiombo; van Kesingi en Dermosari komen blijde berichten; het laatste verlangt naar kerkinstitueering[5]); te Koeto-ardjo wordt een Avondmaalsdienst gehouden, met meer dan 100 menschen in de kerk, en met een zeer volle Avondmaalstafel[6]).

Ds Netelenbos maakt medio 1934 een reis naar Indië en bezoekt nog eens zijn oude arbeidsveld; (men kan van zijn reisherinneringen lezen in het Zendingsblad 1934, blz. 121 en 181); hij bepleit in Holland de uitzending van een tweeden missionairen Predikant. Onder meer voert hij aan: „Er zijn, sedert 1930, te Oelosobo, Plono, Karangdjoso en Pitoeroeh vier nieuwe gemeenten door Gods genadig bestel aan onze zorgen toebetrouwd geworden. En de reeds bestaande gemeente te Klebèn heeft zich, wat de godsdienstoefeningen en de algemeene leiding betreft, in tweeën gesplitst; een deel van die gemeente heeft thans haar eigen samenkomsten in Patiombo. Dat brengt voor Ds Keuchenius een belangrijke uitbreiding van zijn arbeid mee. Allereerst doordat hij nu 20 Avondmaalszondagen meer heeft dan vroeger. Daarbij komt: zulke nieuwe gemeenten eischen veel zorg; het is grondleggend werk; welk een behoedzaamheid, welk een toewijding is daarvoor noodig, zal alles van het begin af goed loopen!"[7])

[1]) Rapport ingediend bij de Zendingssynode van 1935 — [2]) Zendingsblad 1934 blz. 57 — [3]) Zendingsblad 1935, blz. 25 — [4]) Zendingsblad 1935 blz. 84 — [5]) Zendingsblad 1935 blz. 101 en 102 — [6]) Zendingsblad1935 blz. 210 — [7]) Zendingsblad 1935 blz. 58.

Daarbij valt nog te vermelden, dat de gemeente van Geparang Juni 1935 wordt geïnstitueerd; „voor den ouden goeroe Samuël een rijke bekroning van zijn werk". De dochter-gemeente van Geparang. n.l. Gandek, krijgt een eigen goeroe, onder wiens leiding de belangstelling voor het Evangelie in die afgelegen plaats zichtbaar toeneemt. Te Patiombo zal misschien tot institueering overgegaan kunnen worden. De oude gemeenten van Temon en Palihan vertoonen een opgewekt geestelijk leven; het wordt tijd, dat zij tot beroeping van een Javaanschen Predikant komen.

'n Feit van bijzondere beteekenis mag genoemd, dat in Karangdjoso de verkiezing van ouderlingen en diakenen plaats vindt. (1936). In de woonplaats van wijlen Sadrach nû een met de Zending meelevende geinstitueerde Kerk!

Voorts: de tweede missionaire Predikant wordt verkregen: Dr J. v. d. Linden (Juni 1936). Ds Keuchenius gaat April 1937 met verlof en Ds Merkelijn wordt consulent.

Een jonge frissche loot ontspringt aan de gemeente van Oelosobo: Toeksongo (alias Soemaroto), waar Zondagmiddagdiensten worden gehouden.

Te Koeto-ardjo krijgt het werk zulk een omvang, dat een tweede goeroe-indjil wordt aangesteld.

Tlepok kan geroemd als een voorbeeld van offervaardigheid, gezond geestelijk leven en organisatievermogen „wat in den middellijken weg te danken is aan de eminente leiding van Ds Wirjotenojo." Voor het door een aardbeving ineengestorte kerkgebouw komt een nog grooter en mooier in de plaats, dank zij vele mooie spontane giften uit Indië en Nederland.

Ds Wirjotenojo wordt beroepen door de Kerk van Koeto-ardjo en neemt het beroep aan (12 Sept. 1938).

Er komt voor de Christen-Chineezen te Poerworedjo en te Koeto-ardjo een aparte organisatie, in den vorm van „een Christenkring onder leiding van een commissie"; een goed opgeleide Chineesche Voorganger arbeidt mee, deze kringen tot gezonde ontwikkeling te brengen; te Poerworedjo zal spoedig wel een eigen Chineesche Kerkeraad ingesteld kunnen worden. (Deze kring telt 32 belijdende en 52 doopleden.)

Enkele vrouwelijke hulpkrachten, gedurende één jaar eenigszins te Djokja opgeleid, staan de Gemeentevoorgangers

ter zijde bij het werk onder vrouwen en meisjes, zooals voor de nazorg van gewezen vrouwelijke patiënten van het hospitaal, het leidinggeven aan meisjes- en vrouwenvereenigingen in de desa, het bezoeken van zieke vrouwen in haar huizen enz.

Veel intensiever dan voorheen geschiedt het plaatsen van de 6000 exemplaren per maand van Mardi-Rahardja, met het gevolg van steeds meer aanvragen; Marga-Joewono wordt in een duizendtal exemplaren verspreid door de verschilllende plaatselijke „Bebadan panjebar" („zaailichamen") in samenwerking met de Zending.

Het jeugdwerk ontwikkelt zich voorspoedig: zondagsscholen met een groot aantal mohammedaansche kinderen; zangvereenigingen, meisjes- en jongelingsvereenigingen (gemengd, Christenen en niet-Christenen), Bijbelkringen, clubjes van vijf, enz.

Op de christelijke feestdagen houden genabuurde gemeenten hun „toogdagen" en getuigen van hun geloof; en eigen Jav. Christ. Jeugdcommissies te Poerworedjo en Koetoardjo beijveren zich steeds meer.

Al wijder openen zich de perspectieven voor de Zending in het Poerworedjo'sche; een groot deel van dit terrein is bezet, doch lang nog niet geheel dit ressort; met name het Noordelijk en Noord-Westelijk stuk roept om prediking aan de mohammedaansche bevolking.

Voortgang is te wachten, nu Dr J. v. d. Linden, medio 1938, met Ds Keuchenius is gaan samenwerken, en deze beide predikanten door de benoeming van den heer M. Th. Alkema tot algemeen-administrateur de handen zoo goed als geheel vrij hebben voor het eigenlijke zendingswerk.

Statistiek. Classis Poerworedjo met 8 Kerken: Poerworedjo, Temon, Kesingi, Palihan, Tlepok, Koeto-ardjo, Geparang, Karongdjoso.

Javaansche Predikanten 2: Te Poerworedjo: Ds Darmoatmodjo, en te Koeto-ardjo Ds Wirjotenojo (tevoren te Tlepok).

Aantal Christenen: 1831. In 1936 gedoopt: 81 volwassenen en 65 kinderen; 291 Javanen in dooponderricht).

Namen der gemeenten: Palihan, Kaliboto, Poerwosari, Kranon, Geparang, Djenar, Temon, Gowok, Kesingi, Banjoe-

asin, Karangdjoso, Gandek, Dermosari, Koeto-ardjo, Tlepok, Patiombo, Oelosobo, Poerworedjo, Pitoeroeh, Plono, Kleben; Chineesche kringen te Poerworedjo en Koeto-ardjo. (Kringen te Bentjo en Semajoe [1]).

Kleine „kernen" zijn nog ontstaan te Soekamaja en Soka-Agoeng [2]).

Schooldienst.

Volksscholen: gesubsidieerd 9; ongesubsidieerd 6.
Vervolgscholen: gesubsidieerd 2; ongesubsidieerd 4;
Standaardschool: ongesubsidieerd 1.
In totaal 22, met 1 Augustus 1937: 2200 leerlingen.

Westersch-Onderwijs. Wij noemden reeds de Christ. Holl. Jav. School en de Christ. Holl. Chineesche School te Poerworedjo. Er bij gekomen zijn: de Christ. Schakelschool te Koeto-ardjo (1927), de Christ. Holl. Chineesche School te Koeto-ardjo, ongesubsidieerd, (1933); de H.J.S. gaat uit van een schoolvereeniging hier te lande, de overige van de „Vereeniging tot oprichting en instandhouding van Christ. Scholen in de Residentie Kedoe" (Dr F. L. Bakker, voorzitter, A. A. Kranenburg (hoofd der H.J.S. te Poerworedjo) secretaris, en Dr H. Slettenaar penningmeester) [3]); de Christ. Schakelschool te Koeto-ardjo met zoo'n grooten toeloop van leerlingen voor de eerste klas, dat een parallelklas moest ingesteld worden.

Voorts nog de Christ. Maleisch-Chineesche School te Poerworedjo en de Christ. Lagere Nijverheidsschool te Poerworedjo (Huishoudschool), genaamd „Prinses Beatrix-School".

Medische Dienst.

Als Dr J. C. Flach zijn verlof heeft (April 1922 tot Febr. 1923) neemt Dr G. J. Dreckmeier op heel lofwaardige wijze de verzorging van gansch het medisch werk te Poerworedjo waar, gedurende de laatste maanden bijgestaan door een

[1]) Te vergelijken de Jaarboekjes omtrent den arbeid voor en op het Zendingsterrein Poerworedjo — [2]) Zendingsblad 1938, blz. 170 — [3]) zie samenvattend verslag, Jaarboekje Poerworedjo 1937, blz. 53 v.v.

Hongaarsch arts, Dr Rado. Gedurende haar verlof medio '26 treedt Dr Bast op. Bij haar terugkomst (Juni 1927) keert Dr Bast naar Holland terug. Bij haar vertrek (in 1930) om de verzorging van het „verweesde" ziekenhuis te Wonosobo op zich te nemen, mocht gezegd, dat al haar werk zich kenmerkte door ijver en nauwgezetheid, en dat zij met name onder de prijaji-vrouwen en Chineesche dames vermaardheid had.

Als haar opvolger komt Dr H. Slettenaar. Hem gelukt, wat al lang werd gehoopt: Reeds in 1915 was Dr Flach begonnen met een polikliniek te Koeto-ardjo; hij verwachtte, dat de Zending het ziekenhuisje met één zaal, opgericht door een goedwillende Javaansche vereeniging, in beheer zou krijgen, maar het ging niet. Dr Slettenaar weet het door heel veel moeizame besprekingen met die Javaansche vereeniging en met het Inlandsch Bestuur zoo ver te brengen, dat 10 Febr. 1934 dat hulpziekenhuis van 32 bedden aan de Zending in beheer overgedragen wordt. Als de Zending dit nu in eigendom zou kunnen krijgen, zou het tot een tweede zendingsziekenhuis op dit terrein uitgebouwd kunnen worden.

Onder de bekwame leiding en ijverige toewijding van Dr Flach breidt het werk zich steeds meer uit: het ziekenhuis wordt vergroot, meer poliklinieken worden bediend (sinds 1928 ook een rijdende polikliniekauto), en vooral de verloskundige dienst krijgt, door de opleiding van enkele verpleegsters tot gediplomeerd vroedvrouw, het vertrouwen der Javaansche bevolking.

Na 21-jarigen dienst gaat Dr Flach met pensioen (Mei 1396); het zendingsziekenhuis te Poerworedjo heeft dan zes zalen, met plaats voor 240 patienten.

Een indeeling zou aldus kunnen gegeven: van 1915—1921: grondlegging der medische Zending; van 1921—1930: de vestiging en uitbreiding; daarna fundeering in het Javaansche volksleven.

De plaats van Geneesheer-Directeur wordt reeds in Mei 1936 overgenomen door Dr F. Veldstra, overgekomen van een ziekenhuis te Pati. Kort daarop gaat Dr Slettenaar met verlof. Ter vervanging komt een Javaansch christelijk me-

[1]) Jaarboekje 1938, Poerworedjo 38, bl. 41. 42.

dicus Dr Wardojo, meer voor Koeto-ardjo dan voor Poerworedjo bestemd. Na terugkeer van Dr Slettenaar (Sept. 1937), die zich in patria als assistent aan het sanatorium te Almen verder bekwaamde in de bestrijding der t. b. c., wordt Dr Wardojo overgeplaatst naar Koeto-ardjo; groei van het werk maakt die overplaatsing noodig.

Sinds de komst van Dr Veldstra neemt vooral op het gebied van de chirurgie de arbeid in het zendingsziekenhuis zeer toe.

Behalve het ziekenhuis en het hulpziekenhuis zijn er vaste poliklinieken, zóó te Poerwodadi, te Pitoeroeh, te Boeboetan, te Kaligesing en te Kaliboto. De polikliniekauto rijdt 2 maal per week.[1])

Per 1 Januari 1939 is het werk op dit terrein tusschen de beide Predikanten verdeeld en daarbij werd de geestelijke verzorging van het ziekenhuis c.a. speciaal aan Ds A. F. Keuchenius opgedragen. Aan het ziekenhuis is een goeroe-indjil werkzaam, Mas Soekadi.

Met het personeel wordt maandelijks een bidstond gehouden.

Koempoelans: 's morgens op de polikliniek en 's middags afwisselend op de zalen.

Iedere zaal heeft Evangeliën en allerlei christelijke boekjes voor patiënten, die lezen kunnen; ook Hollandsche lectuur voor wie die wenschen. Geregeld gaan de colporteurs de zalen rond.

3. Keboemen

Keboemen, het oudste zendingsterrein van de Kerk van Heeg (met de samenwerkende Kerken van Friesland), strekt zich uit over de twee regentschappen: Keboemen en Karanganjar; heeft een oppervlakte van 24 □ G.M. en telt 740.000 bewoners; hoewel niet groot, is het toch zeer dicht bevolkt.

Hoofddienst

I. Heel weinig behield de Geref. Zending van haar eens rijke bezitting in (Oud) Bagelen bij Sadrachs overgang naar de Apostolischen; niet meer dan een kleinen kring van Javaansche en Chineesche Christenen te Karanganjar, door Ds

[1]) Jaarboekje Poerworedjo 1938 blz. 41, 42.

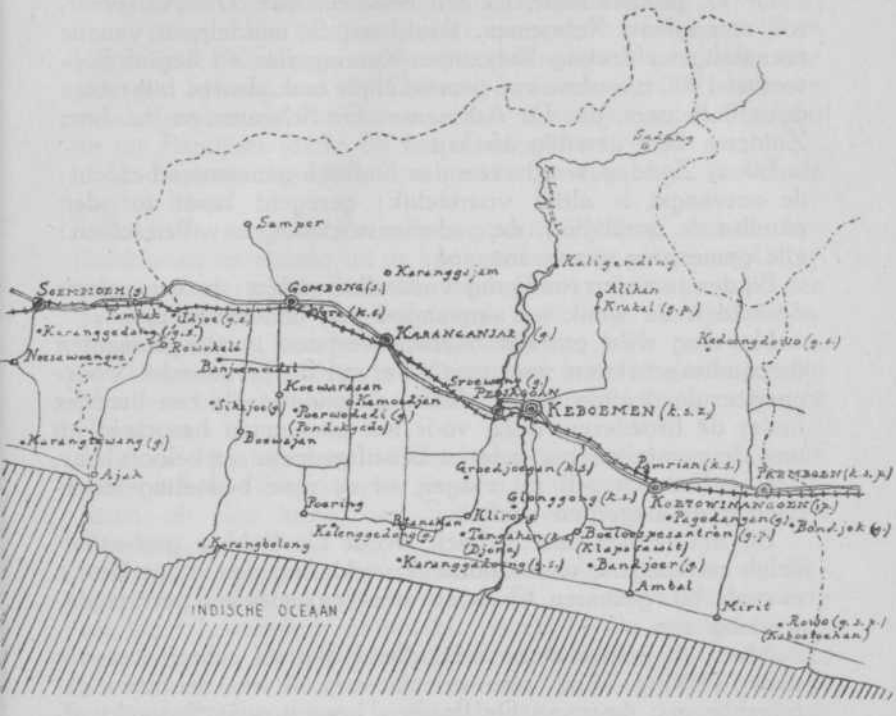

Schaal 1 : 500000

KEBOEMEN

Zendingsterrein van de Geref. Kerk te Heeg, in samenwerking met de Geref. Kerken van Friesland

(voor de legenda: zie blz. 280/81)

Adriaanse gewonnen.

Dr D. Bakker kiest, nà een rondreis met Ds Adriaanse, tot standplaats Keboemen, hoofdstad en middelpunt van de toenmalige afdeeling Keboemen-Karanganjar en begint September 1900 zijn verre van gemakkelijke taak, daarin bijgestaan door 3 helpers, die Ds Adriaanse, Dr Scheurer en de heer Zuidema hem gewillig afstaan.

Elken Zondag wordt één der Sadrach-gemeenten bezocht; de ontvangst is altijd vriendelijk; geregeld komt tot den pandita de noodiging, de godsdienstoefening te willen leiden; alle gemeenten geven toegang.

Bij den tweeden rondgang wordt dat anders; in een zekere desa blijft de wenk tot aanvangen van den dienst uit!

Navraag wijst uit, dat Sadrach verbood in zijn gemeenten de pandita's te laten voorgaan! Terwijl de Javaansche Voorganger de leiding heeft, blijft de pandita als een broeder onder de broederen, doch vóór het uiteengaan bespreekt hij met de gemeente het gelezen Schriftgedeelte en belooft haar, dat hij Sadrach zelf zal vragen, of zij zijne bedoeling inderdaad goed begrepen heeft.

Bij zijn bezoek aan Sadrach wordt Dr Bakker zeer vriendelijk ontvangen; naar Sadrachs verklaring zijn de pandita's, evenals hij, gezanten Gods en moet er onder hen geen tegenwerking zijn.

Meer uit gebruikelijke beleefdheid dan uit echten lust tot samenwerking komt evenwel dat nog al wat belovend getuigenis op; kort na Dr Bakkers bezoek gaat Sadrachs afgezant rond in al de gemeenten, om de waarschuwing te herhalen. Sadrachs kring is gesloten!

Op dit uitgestrekte en dichtbevolkte terrein staat nu Dr Bakker alleen met zijn 3 helpers; slechts bij het zooeven genoemde kringetje van Karanganjar is de deur open!

Wat nù te beginnen? Hoe toenadering te vinden? Waar ingang te krijgen?

Daar vertoont zich (1902) in Midden-Java de donkere gestalte van den misoogst, met in zijn gevolg de hongersnood. Dr Bakker houdt een geldinzameling, en reikt aan honderden hongerigen althans eens per dag een maaltijd uit; dat liefdebetoon neemt in, en brengt een gedeelte der mohammedaansche

bevolking nader tot de Geref. Zending.

In de hoofdplaats Keboemen is die toenadering 't minst; daar zorgen de talrijke hadji's en santri's wel voor. Toch wordt er des Zondags koempoelan gehouden, voor de families van de helpers en de Christen-bedienden, doch ook voor enkele Javanen uit Pamrian (een uur oostelijk van Keboemen) en uit Bandjoer (dicht bij het Zuiderstrand).

Te Karanganjar blijft, met groote moeite, het bestaande nog in leven.

Aan den kring te Premboen, gevormd door enkele Sadrachianen en enkele uit de Mohammedanen gewonnen Christenen, wordt zorg besteed, doch de weigering, om den Sadrachianenleider tot *bezoldigd* ouderling aan te stellen, veroorzaakt nog al tegenkanting; de kring blijft toch bestaan.

Glonggong. De desa met zijn nijvere bevolking, zoo gunstig afstekend bij het zooeven gemelde en maar slecht aangeschreven Premboen!

Bij de opening van den zendingspost te Keboemen waren reeds enkele Glonggongers in aanraking geweest met Christenen uit den kring van Sadrach en dien van de Geref. Zending.

De dan volgende communicatie met den pandita te Keboemen draagt zoo rijke vrucht, dat er een sterke begeerte tot het Christendom ontwaakt, vooral bij de notabelen van het dorp: de loerah wordt Christen, eveneens de (ex) tjarik; zij beiden, met hun vrouwen, worden in Maart 1903 gedoopt en toegelaten tot het H. Avondmaal; en op denzelfden dag ontvangen ook een dochter en schoonzoon van den tjarik en een zoon van den loerah met diens vrouw den H. Doop[1]).

De zoon van den loerah, Soeseno, op zeer bijzondere wijze tot het Christendom gebracht[2]), begint in zijns vaders huis een school met 25 leerlingen, en evangeliseert samen met den tjarik Dipo Sentono, onder zijn volksgenooten, ook verre buiten de desa Glonggong; gaat hij (1906) naar Djokja, om den pas geopenden cursus van Dr Bakker te volgen, dan is de gemeente al aardig uitgebreid; 31 Dec. '05 telt zij 19 belijdende leden en 7 gedoopte kinderen[3]).

1, 2, 3) Uit Keboemen: respect. no. 4 en 6; 4, 3 en 5; 7.

Behalve door middel van schooltjes zoekt Dr Bakker ook zijn doel nader te komen door te Krakal, waar een warme geneeskrachtige bron is, een van het Gouvernement overgenomen pasanggrahan tot toevluchtsoord voor arme, de baden zoekende, patiënten in te richten; een helper uit Keboemen deelt dagelijks medicijnen uit. Einde 1905 zijn er „in Krakal, klein en groot, 22 Christenen, onder wie 9 Avondmaalgangers, die niet meer in Keboemen komen, zooals vroeger, maar afzonderlijk bediend worden" [1]).

Intusschen is Dr D. Bakker benoemd tot Docent aan de te Djokja te openen Opleidingsschool.

Nog vóór zijn vertrek naar Djokja (4 Juni '06) komt zijn opvolger, Ds K. van Dijk, te Keboemen aan (15 Febr. '06). Die wordt eerst nog een paar maanden in het werk ingeleid, en zet het daarna voort, „zooveel mogelijk op denzelfden voet".

In den korten tijd van Dr Bakkers zendingswerkzaamheid is er, trots de afwijzende houding der Sadrachianen, ingang verkregen op enkele plaatsen: Keboemen, Karanganjar, Premboen, Pamrian, Glonggong, Bandjoer en Krakal; een paar zendingsschooltjes zijn opgericht; en zelfs is er een begin van den medischen dienst te Krakal met zijn warme bronnen. Hoezeer de gemeenten zwak, de schooltjes primitief, de helpers (tegelijk ook onderwijzer òf verpleger) weinig onderlegd zijn, toch bieden die verkregen steunpunten de middelen, om verder met de bevolking in aanraking te komen.

II. In zijn eerste jaarverslag kan Ds van Dijk, al ontbrak 't niet aan teleurstellingen, toch al eenige uitbreiding der gemeenten melden.

Doch hij doet voorts telkens de ervaring op, niet maar dat de deur bij de Sadrachianen voor hem gesloten blijft, doch ook, dat de Keboemensche akker het uitgestrooide zaad heel traag opneemt, en als er nog leven en vrucht zich voordoet, de verkwijning zeer spoedig intreedt. Moeizaam!

Toch mag hij *elk* jaar zendingszegen zien en genieten. Met name te Glonggong. Reeds in 1906 worden de te Groedjoegan wonende leden tot een afzonderlijken kring gevormd.

---

[1]) Zendingsblad '06, blz. 172.

maar de gemeente van Glonggong gaat ondanks die splitsing toch vooruit; in 1907 komt „de groote oogst": eind 1907 telt de gemeente 41 belijdende leden en 36 kinderen[1]). Tot een talrijke gemeente zou Glonggong uitgroeien, zoo niet het eene gezin na het andere, eens zelfs 3 gezinnen tegelijk, verhuisden naar elders, waar zij goedkoopere rijstvelden en een ruimer bestaan konden vinden. Die uitzwermers vormen dan te Adiredjo, op Rotterdams terrein, een gemeente, die voor een deel kan beschouwd worden als vrucht van den gezegenden arbeid te Glonggong. Evenwel gaat dan de groei nog zóó door, dat 3 Jan. 1911 de eerste ouderlingen en diakenen der gemeente van Glonggong in het ambt worden bevestigd. Aangezien reeds door Ds Adriaanse te Poerworedjo en te Temon de ambten werden ingesteld[2]), is dan te Glonggong de derde geïnstitueerde Kerk op het gereformeerde zendingsterrein van Midden-Java ten Zuiden, met als haar Voorganger goeroe Z. Soeseno, van wien Ds van Dijk een loffelijk getuigenis geeft. Er zijn 57 belijdende lidmaten en 131 gedoopten[3]).

Zóó gaat het in andere gemeenten niet; daar blijft de toestand stationair of komt het tot een maar kleine uitbreiding.

Daartegenover is te stellen, dat er geleidelijk nieuwe kringen ontstaan en meer terrein wordt bezet: Poering in het Z.W., Gombong in het N.W. en Kaboetoehan in het Z.O.

In het jaarverslag van 1916 (dus niet zoo heel lang vóór Ds van Dijk den eersten keer, na elf jaar arbeid, met verlof gaat, n.l. begin van 1917) vinden wij deze omschrijving[4]):

Glonggong: Nog altijd het gloriepunt! „In iedere gemeente een Soeseno, met zijn toewijding en zijn invloed, dat zou onder Gods zegen de gemeenten meer ten goede komen, dan in elk van die gemeenten een Europeesch Zendeling".

Doch voorts is „de toestand niet veel verschillend van die in vorige jaren".

Hoe ziet die er uit?

Te Keboemen, de hoofdstad met haar vele hadji's en santri's, zijn er, buiten het gezin van Ds van Dijk, 1 Chineesche vrouw en 3 Javanen.

---

[1]) Uit Keboemen No. 4, 7 — [2]) Zie blz 360 — [3]) Uit Keboemen No. 8 — [4]) Zendingsblad 1916, blz. 72—75.

Pamrian: Laat geen uitbreiding zien, maar wel wat meer geestelijk leven; er worden 300 krantjes verspreid.

Te Karanganjar, den oudsten post, heeft de helper Dikoen niet meer dan 4 à 5 hoorders; gelukkig, dat Gombong er bij gekomen is (waar hij er een 12 à 15 heeft), en Poering, waar de veldwachter Paulus met zijn gezin, en een heilbegeerige zuster wonen.

Premboen: Een kwijnende gemeente; de helper Iskak beleeft er niet veel genoegen; er zijn nergens zooveel Christenen afvallig geworden als dáár. Dat komt, omdat de menschen zoo ver van de kerk wonen. Sadrach doet er ook nog al kwaad. Er is echter een lichtpunt: de school met 60 leerlingen, onder wie een goed aantal, die zeer geregeld komen, en die behoorlijke vorderingen maken.

Kaboetoehan (Zuidelijk van Premboen, bij de kust), dat is de jongste gemeente; vrucht van den arbeid te Premboen. De helper Filippoes, die daar alleen staat voor al het werk van de school, in de gemeente en der evangelisatie, heeft er des Zondags ongeveer 20 kerkgangers; zijn school telt 30 leerlingen, van wie gedurende de laatste maand van het jaar nauwelijks een vijftal de school bezoeken vanwege de in de streek heerschende koortsen.

Groedjoegan (óók als nieuwe post aan te merken), is een plaats van groote armoede en veel ongerechtigheid, maar de gemeente geeft geen stof tot klagen; 't gaat er met de school wel goed.

Krakal. Alles is daar vrijwel hetzelfde gebleven. Er waren geregeld een goede 30 patiënten, die in het ziekenhuis verzorgd werden. Eén mannelijke patiënt is het vorig jaar door den Doop in de gemeente opgenomen; maar de groote afstand maakt 't hem moeilijk, geregeld ter kerk te komen.

Gelijk blijkt, wordt Bandjoer nú niet meer genoemd.

Behalve te Glonggong, vordert de Zending nog wél, maar het gaat voet voor voet.

Men vergelijke de cijfers: Ultimo December '15 : 162 belijdenden lidmaten en 163 gedoopte kinderen, tezamen 325, tegen in 1913 : 151 en 151, totaal 302.

Met de lectuurverspreiding is een aanvang gemaakt; van het Javaansche maandblad Mardi Rahardja, voor gezamen-

lijke rekening te Magelang gedrukt, zijn sedert Februari telkens 1000 en later 1500 exemplaren verspreid.

Schooldienst.

In het voorafgaande is al uitgekomen, dat Ds van Dijk zich óók inspande voor de verbetering en uitbreiding van den schooldienst. Hij bracht het getal zendingsscholen omhoog; in de statistiek van Jan. '17 b.v. staan er 5 aangegeven: te Premboen, Keboemen, Kaboetoehan, Glonggong en Groedjoegan. Het schoolbezoek werd geregelder; het onderwijs klom op hooger peil tengevolge van de betere opleiding aan de Keucheniuschool; de scholen zelf kwamen in gunstiger positie door de regeeringssubsidie. Toch was de uitwerking op de desa's nog niet groot.

Westersch onderwijs.

Reeds in 1912 werd uit de gelden, bijeengebracht door de Vereeniging voor Christelijk onderwijs [1]), te Keboemen een Chr. Holl. Jav. School gebouwd. (De regeering gaf *toen* nog geen subsidie voor dat soort scholen). Dat was de derde op Java; behalve de school van Horstman, was er nog de Koningin Wilhelmina-school te Djokja.

De Regeering vond zoo'n school te Keboemen niet noodig, doch wel te Gombong; die van Keboemen werd toen voor eigen rekening gehouden, en een nieuwe gebouwd te Gombong; die werd in 1914 geopend en groeide zeer snel: naast den hoofdonderwijzer (G. P. Hamer) waren spoedig nog 2 onderwijzers noodig, en een paar jaar na het in gebruik nemen, in 1916, moesten er al drie nieuwe lokalen bijgebouwd worden [2]).

In de plaats van de Holl. Inl. School is te Keboemen gekomen een gesubsidieerde Holl. Chineesche school; eind 1918 geopend.

Medische dienst.

Krakals hulpziekenhuis noemden wij al.

Ook werd reeds in 1912 in beginsel besloten tot het oprichten van een hospitaal te Keboemen; in 1914 volgde de benoeming van Dr J. W. Oosterhuis voor het te Keboemen te bouwen zendingsziekenhuis; pas met ingang van 1916 kon

[1]) Het bestuur, zetelend in Friesland, is sinds eenige jaren op Java gevestigd; in Friesland is een z.g. commissie van bijstand. — [2]) „Schetsen en Herinneringen", blz. 53, 54.

het gedeeltelijk, en 1 November van dat jaar geheel in gebruik worden genomen. Het kreeg den naam Pandjoeroeng, d.i. Verhooring. De dokter wijdt zich aan zijn taak met alle macht. *Directe* vrucht voor de Zending komt er nog wel niet, maar al heel spoedig krijgt in Keboemen en omgeving de medische zending een blijvende plaats; de ziekenzalen zijn altijd vol; de polikliniek wordt immer drukker bezocht; en de ondervinding van de christelijke barmhartigheid ruimt bij het volk vele vooroordeelen weg en stemt den volksgeest zooveel gunstiger voor de Zending.

Als Ds van Dijk, in 't begin van '17, met verlof gaat, kan hij, naar zijn eigen getuigenis, terugzien, op een periode van „wonderlijke hulp" van God. „Het werk heeft zich op alle manieren uitgebreid. De gemeenten zijn gegroeid in aantal en kracht. Er zijn meer en grooter, beter uitgeruste en op hooger peil staande scholen; er zijn scholen bijgekomen voor westersch onderwijs, en er is een mooi zendingshospitaal met een zeer bekwamen en toegewijden geneesheer-directeur." [1])

III. De verloftijd van Ds van Dijk loopt tot November 1918.

In de tweede periode van zijn zendingswerkzaamheid komt er vooreerst in de bestaande gemeenten nog niet zooveel verandering. Glonggong, met zijn Christen-loerah, met zijn Voorganger Soeseno, blijft nog steeds het gloriepunt; al komt er voor den snellen een langzame en bestendige groei in de plaats; uit eigen middelen bouwt de gemeente haar nieuwe kerkgebouw.[2])

Maar óók in dezen tijd ontstaan er weer nieuwe kringen, waardoor meer terrein kan worden bearbeid:

Karanganjar wordt met Gombong tot één gemeente samengevoegd, doch het zwaartepunt wordt weldra van Gombong, al is daar dan ook de bloeiende school voor westersch onderwijs, verlegd naar den nieuwen post te Wero, die spoedig grooter wordt.[3])

Behalve te Wero wordt ingang gekregen te Kaleng-Gedong (bij Poering), en óók te Djono (bij Groedjoegan), waar de

---

[1]) Uit Keboemen '36, No. 8 — [2]) Zendingsblad 1922, blz. 119. — [3]) Jaarverslag 1924.

tjarik (dorpsschrijver) zich met zijn flink gezin bij de gemeente voegt, en alles wijst op het tot stand komen van een aardige gemeente[1]).

Zóó komt het dan tot 9 gemeenten met een afzonderlijken Voorganger: Keboemen, Pamrian, Premboen, Krakal, Karanganjar met Wero, Glonggong, Groedjoegan, Kaboetoehan en Djono [2]).

De uitbreiding door nieuwe kringen zet zich verder voort: Te Binajoe (op de grens van Banjoemas); terwijl in dichtbij gelegen plaatsen de duizenden zich blijven verzetten, laat God zóó ver weg de menschen vinden! Dàn wéér in de omgeving van Groedjoegan: in de dichtbij gelegen desa Kebabal, en te Karangtjengis (ook genoemd Karanggadoeng), waar een helper geplaatst en een school wordt geopend[3]). Evenzoo gaat het te Idjo; de Christenen te Binajoe wonen dicht bij Idjo; daarom wordt dáár de Voorganger geplaatst; ook wordt er een schooltje geopend[4]).

Middelerwijl komen een paar oude gemeenten tot bloei: Pamrian gaat flink vooruit; zóó ook Groedjoegan; eveneens Keboemen; maar in die laatste plaats toch *hoofdzakelijk* door het personeel, dat tot het zendingshospitaal behoort.

Als het 25-jarig zendingsjubileum in zicht komt, mag Ds van Dijk de vreugde smaken, dat te Groedjoegan en te Keboemen de ambten worden ingesteld, resp. 24 en 21 April 1924; dat was in circa 13 jaar niet gebeurd!

In het jubileumjaar (1925) zijn er 11 gemeenten, waarvan 3 geïnstitueerd, en 12 helpers; en het getal Christenen is tot ± 600 geklommen. (Bij vergelijking met vorige getallen is in aanmerking te nemen, dat een paar jaar te voren de Hollandsche Christenen van de lijst waren afgevoerd en ingeschreven bij de Geref. Kerk van Djokja: daardoor wordt de toename nog te grooter[5]).

Bij den *Schooldienst* kan van 8 zendingsscholen gemeld, al zijn er een paar kleine bij, en meerendeels geen standaardscholen, doch volksscholen; de beide scholen voor westersch onderwijs bloeien; meer dan 150 leerlingen der school te

---

[1]) Zendingsblad 1920, blz. 135, 138. — [2]) Zendingsblad 1922, blz. 8 — [3]) en [4]) Jaarverslag van 1926. — [5]) Uit Keboemen 2 en 6, blz. 1.

Gombong werden toegelaten tot een inrichting voor middelbaar of meer-uitgebreid onderwijs, of tot een betrekking bij het gouvernement of bij particulieren.

De *Medische Dienst* leed een gevoelig verlies: Dr Oosterhuis kon enkele jaren aaneen op zeldzaam krachtige wijze zijn werk doen, maar daarop volgde de uitputting; hij keerde naar het vaderland terug, — helaas voor goed.[1]) Gelukkig komt Dr A. H. Vonk, nog vóór Dr Oosterhuis heenging, te Keboemen aan, om in samenwerking met Dr K. E. Feher (een Hongaar) het werk over te nemen en voort te zetten. Na het vertrek van Dr Feher (Aug. '23) duurt het tot 21 Mei '25, eer Dr Vonk een collega krijgt in den bekwamen chirurg Dr Brummelkamp.

In het jubileum-jaar ('25) heeft het zendingshospitaal 2 Europeesche dokters en 4 Europeesche verpleegsters, met een heelen staf van Javaansch personeel.

Het hulpziekenhuis te Krakal, sinds de exploitatie van Keboemens zendingsziekenhuis al meer in beteekenis achteruitgegaan, heeft toch nog altijd zijn waarde.

Reden te over, dat op den 13en September van 1925 in alle Kerken van Friesland het 25-jarig zendingsjubileum met groote dankbaarheid aan God gevierd wordt! Eveneens, dat op den 17 Sept. te Leeuwarden gehouden provincialen zendingsdag 's Heeren werken op het zendingsveld worden geroemd!

Een gedenkschrift, getiteld „Schetsen en Herinneringen", dat op boeiende wijze verhaalt van de 25-jaar zendingsgeschiedenis, is mede verschenen.

Ds van Dijk gaat eind Maart '26 voor de tweede maal met verlof; deze tweede periode van zijn arbeid staat dàn voor hem in het teeken van het rijpen der vruchten, en van uiterlijken voorspoed.[2])

Aan Ds L. Netelenbos wordt het consulentschap opgedragen.

Tijdens zijn verlof bepleit Ds van Dijk op de in Mei '26 te Sneek gehouden zendingssynode de „noodzakelijkheid en de wenschelijkheid der uitzending van een 2den missionairen Dienaar des Woords", „Meer uitbreiding aan zijn werk te

[1]) Uit Keboemen 2 en 6, blz. 1. — [2]) Uit Keboemen 1936.

geven door een grooter getal helpers in dienst te nemen, dan hij reeds heeft, is hem niet mogelijk. aangezien deze steeds goede leiding behoeven". De synode is hem ter wille. Candidaat H. Bergema wordt beroepen en neemt de roeping aan (21 Oct. '27); na volbrachte studie wordt hij 19 September '29 door Ds G. M. van Rennes bevestigd (text: 2 Cor. 5: 20, en de intrede-text: Joh. 1 : 41—43a) en 11 November daaraanvolgende komt hij op het arbeidsveld aan. De Friesche Kerken hebben dan 2 Predikanten op hun zendingsterrein.

Ds van Dijk, 28 Dec. '26 teruggekeerd, heeft in dien tusschentijd vreugdevolle dingen beleefd: Te Pamrian kerk-institueering 15 Jan. '28;[1]) een nieuwe post te Klapasawit[2]), waar een polikliniek werd gevestigd; en dan het zoo beteekenisvolle feit, dat de 3 gemeenten Keboemen, Glonggong en Pamrian gezamenlijk tot eigen Predikant krijgen: Ds Z. Soeseno. (7 Aug. '28).[3]) Dat de *eerste* inheemsche Predikant, zij het dan voor 3 gemeenten, den ambtelijken arbeid kon beginnen, doet Ds. van Dijk zijn 25-jarig ambtsjubileum op 19 Nov. '28 met te inniger dankbaarheid vieren.

Spoedig volgt nog de kerk-institueering te Djono (29 Augustus '29).[4])

Er zijn 5 geïnstitueerde Kerken; die hebben ook een begin van „Kerkelijk leven" in de samenkomsten van afgevaardigden dier Kerken, dus een begin en voorbereiding van Classis-formatie. (Wij mogen hier wel herhalen[5]), dat deze Kerken op dit terrein het initiatief namen tot het bijeenroepen van een synode van al de Kerken op heel het zendingsterrein van Midden-Java; die eerste synode der Javaansche Kerken van Midden-Java is gehouden te Keboemen, onder praesidium van Ds Z. Soeseno, 16—18 Febr. '31.)

Onder de Sadrachianen komt beweging; te Groedjoegan gaan enkele gezinnen over.[6])

Een verlies is, dat de goeroe van Idjo, Idris Nakam (Siswawarsana) tot Predikant te Magelang wordt beroepen, en die roeping aanneemt;[7]) 20 Oct. '28 volgt de bevestiging. Maar op deze wijze heeft Keboemen toch óók weer betee-

---

[1], [2] en [3]) Jaarverslag 1928 — [4]) Jaarverslag 1930 — [5]) zie Hoofdst. X blz. 238 — [6], [7]) Jaarverslag 1929.

kenis voor het geheel van den zendingsarbeid op Java; gelijk dat ook op andere manier het geval is; want vele Christenen van het Keboemensche gebied wonen in het Banjoemasche en ook wel op andere zendingsterreinen; en „velen van de jongemenschen van het Keboemensche terrein, die in Djokja of Solo werden opgeleid voor onderwijzer, arbeiden als onderwijzers of helpers in Solo, Magelang, Banjoemas of in het gebied van Wonosobo, omdat de uitbreiding van ons zendingsterrein lang geen gelijken tred gehouden heeft met de productiviteit van onze scholen, wat betreft de levering van nieuwe hulpkrachten." [1])

Daarbij is ook de belangstelling voor het Evangelie en de vraag naar het Christendom onder de bevolking in het algemeen ontwaakt.

De *Schooldienst* blijft zich goed ontwikkelen; de leerlingen der zendingsscholen gaan het gewoon vinden, ter kerk te gaan en de Zondagsschool te bezoeken; aan de scholen voor westersch onderwijs worden de catechisaties met de scholieren ook al beter.

Het zendingshospitaal te Keboemen, dat op aandrang van de regeering een vijfde ziekenzaal had gekregen. verovert zich een uitnemenden naam bij het volk; de polikliniek wordt al drukker bezocht. Te Klapasawit opent de Regent van Keboemen als bewijs van waardeering een kliniek; de bevolking zelf biedt belangrijken financieelen steun; beheer en geneeskundige verzorging geschieden door het Keboemensche ziekenhuis; een eerste blijk op dit terrein van de samenwerking op medisch gebied tusschen de Zending en de bevolking. [2])

Na terugkeer van verlof, Oct. '28, krijgt Dr Vonk óók een polikliniek te Kaboetoehan.

IV. Al had Ds van Dijk op de zendingssynode van Sneek in 1926 het pleit gewonnen voor de uitzending van een tweeden miss. Predikant en was met de komst van Ds Bergema zijn wensch in vervulling gegaan, toch wordt de samenwerking der beide predikanten slechts van zeer korten duur. Even een jaar nà de komst van Ds Bergema wordt Wonosobo door

[1]) Jaarverslag 1929 — [2]) Zendingskalender 1936, Maart.

de zendende Kerk van Heeg overgenomen van de Kerk van Delft, en Ds van Dijk weet de toestemming te krijgen, zich te Wonosobo te vestigen, al zal hij ook in het Keboemensche nog eenigen arbeid blijven doen.[1]) 15 Mei 1931 verhuist hij naar Wonosobo. Na 1½ jaar staat Ds Bergema, al krijgt hij nog eenige hulp van Ds van Dijk, voor de verzorging van de Zending in Keboemen alleen.

Een paar helpers zijn er intusschen al geplaatst: te Karangsoemboeng (± 3 uur ten Noorden van Krakal), waar eenige belangstelling werd gevonden (weer een nieuwe plaats!), en te Kaleng-Gedong, waar de uit de Sadrach-kringen afkomstige goeroe, bekend in wijden kring als hij is, onder de vele in die streek wonende Sadrachianen goed werk zal kunnen doen.[2])

Terwijl in Glonggong de bij èn na een loerah-verkiezing gerezen moeilijkheden al nog maar blijven voortduren, komt er op andere plaatsen voortgang: te Groedjoegan, waar een nieuw kerkgebouw verrijst, en te Karanggadoeng, waar de loerah wordt gedoopt; merkwaardigerwijze óók op tot nog toe moeilijke plaatsen: te Premboen en te Karanganjar, dat al enkele jaren als post was losgelaten.[3]) Daarentegen wordt niettegenstaande het medisch werk weinig vrucht gezien in Krakal en Kaboetoehan.[4])

Ds Bergema, die met zijn zin voor studie zich verdiept in de zendingsvraagstukken,[5]) beijvert zich tevens in het bezoeken der desa's, om persoonlijke ontmoetingen te mogen hebben, en hij weet óók wel bij de prijaji's belangstelling te verkrijgen; gelukken mag het hem ook te Glonggong een beteren geest te wekken.

Ondervinden moet óók hij, dat te Keboemen niet maar voor eigen terrein wordt gewerkt; van Karanggadoeng vertrekken er weer naar het Banjoema'sche, ditmaal naar het verre Sidaredja, waar tevoren ook al een paar gezinnen uit Krakal zich vestigden; dáár komt spoedig een gemeente tot grooten bloei.[6]) En voor het zendingswerk van de Geref. Kerk van Medan onder de Javanen op Sumatra's Oostkust, van wie velen juist ook van Keboemens terrein afkomstig, wordt

---

[1]) zie blz. 346 en 347 — [2], [3], [4]) Jaarverslag 1931 — [5]) getuige zijn gedegen artikelen in „De Macedoniër" — [6]) zie bladz. 298.

de flinke goeroe Raden Samuël Tjokrosoesilo afgestaan.[1])

Evenwel, de zooveel ellende brengende crisis stelt in staat, als bouwen zóó bijzonder goedkoop kan geschieden, 4 nieuwe kerken op te trekken: te Pamrian, Kaleng-Gedong, Wero en Premboen.

Behalve te Karangsoemboeng, waar de opkomsten goed blijven, komt er nòg een nieuwe post: het uit den tijd van Dr D. Bakker dateerend Bandjoer; tevoren had er al wel eens iets geritseld, doch nù is er een kringetje van belangstellenden gewonnen.[3])

Nog vóór het jaar '32 ten einde gaat, worden te Wero de ambten ingesteld. (11 December).

De beweging onder de Sadrachianen blijft aanhouden te Groedjoegan, en ook te Kaleng-Gedong; veel gehoor wordt ook gevonden te Karang-Gedang (even over de Banjoema'sche grens) onder de leden der Sadrach-gemeente.[4])

De toenadering komt eerst na Jothams koersverandering.[5]) De gemeenten van Kedoengpring en van Tanggerang sluiten zich bij de Zending aan. Voor het eerst na den overgang van Jotham worden (op 10 Dec. '33) elf volwassen Sadrach-Christenen uit Kedoengpring na openbare belijdenis met hun kinderen opgenomen in de gemeente van Djono.

Tegen het eind van 1934 stellen van de z. g. Neutrale Christen Djawi zich onder de leiding van de Zending: de gemeenten van Kedoengdawa, Pagedangan, Pamrian en Bondjok.

Ds Bergema komt zelfs tot deze uitspraak: „Kende de wereld haar kerkelijke eenheidsbeweging, ook op ons terrein hebben een 9-tal Sadrach-gemeenten vereeniging gezocht, en zijn met een 3-tal de besprekingen nog gaande".

De *zevende* Kerk was reeds geïnstitueerd, te Premboen (30 Juni 1934); voor het eerst werd daarbij rekening gehouden, dat zij na de institueering haar goeroe-indjil zou moeten missen.

Het getal gemeenten klimt tot 26 (ongeveer evenveel als

1, 2, 3) Jaarverslag '32. Overeenkomstig het besluit der Kerkeraden van Medan en Siantar, dat de Kerk van Medan die beroeping zou doen (Aug. '38), zijn op den eersten Kerstdag van 1938 de twee Javaansche Predikanten (dus de eerste Javaansche missionaire Predikanten) Raden Samuël Tjokrosoesilo en Raden Mardojo Dhanoepronoto, afkomstig van het Poerworedjo'sche terrein, in hun ambt bevestigd. (Standaard 9 Jan. '39) — 4) zie bladz. 298 — 5) Uit Keboemen Mei '35.

in het Djokja'sche en Solo'sche), alle met een eigen Predikant, goeroe indjil of imam, want, 23 Dec. '35, mag Ds Bergema twee inheemsche goeroe's bevestigen in het predikambt: Jochas Reksadihardja voor de gemeenten van Keboemen, Pamrian en Premboen, en Soepardi Sastrasoewirja voor de Kerken van Glonggong, Djono, Groedjoegan en Wero.[1]) Te Groedjoegan en Glonggong wordt de proef genomen, dat er geen leiding door den goeroe-indjil der Zending meer is.

Het getal Christenen bedraagt dan 1458 (van wie 685 belijdende leden[2]).

Ook de afzonderlijke *Chineezen*-Zending krijgt een aanvang: de arbeid op de Holl. Chin. en Maleisch-Chin. School gaat vrucht dragen; gedurende een groot deel van het jaar geeft Ds Bergema bij verschillende Chineezen op hun eigen verzoek huiscatechisaties[3]).

Dat de dan nog in 1934 ontvangen benoeming tot Docent aan de Opleidingsschool te Karoeni (Soemba), ter opvolging van Ds L. P. Krijger, die 1 Januari '35 emeritus zou worden, Ds Bergema voor een moeilijke beslissing stelt, laat zich verstaan; hij neemt die aan, doch blijft nòg een jaar en vertrekt Jan. '36 met verlof naar Holland. (Na promotie aan de Vrije Universiteit op dissertatie „De boom des levens in Schrift en historie" gaat hij Juli '38 naar Soemba; hij is tevens miss. Predikant van de Kerk te Nijverdal).

Ds Rullmann van Poerwokerto wordt consulent; de Javaansche Predikanten staan hem bij inzonderheid voor de Avondmaalsbedieningen; de heer Antheunisse (hoofd van de Holl. Chin. School te Keboemen) werkt krachtig mee; hij is speciaal belast met de administratie, de leiding van de colportage en den Schooldienst.[4]) (1 Aug. '37 opgevolgd door den heer J. Kwast, als administrateur). Niet 't minst bevordert Ds Rullmann de colportage en het jeugdwerk.[5])

Juni '37 komt Ds L. W. Korvinus te Keboemen; hij wordt eenigen tijd door Ds Rullmann ingeleid, en vat dan met moed en energie zijn veelomvattend werk aan.

In een verslag merkt hij o. m. op:[6])

---

[1]) Zendingsblad 1936 blz. 154 — [2]) Uit Keboemen, Mei '36, — [3]) idem Mei '35, blz. 36 — [4]) Acta Zendingssynode '37 — [5]) Men vergelijke: Uit Keboemen, Febr. '38 — [6]) Uit Keboemen '38, Maart.

1. „Vergeleken met het laatste jaarverslag (1935) is er slechts hier en daar eenige vooruitgang, op een enkele plaats achteruitgang te bespeuren, maar in hoofdzaak is er m.i. een zekere stilstand, althans numeriek. Hiervoor zijn verschillende oorzaken op te noemen, o. a. de lange vacature.

2. De vooruitgang in getal, welke zeer duidelijk viel op te merken in de jaren, dat Ds Bergema hier werkte, droeg een bijzonder karakter. Voor een groot deel was deze vooruitgang te danken aan de aansluiting of overgang van verscheidene Krasoelan-gemeenten (oud-Sadrach-gemeenten) in hun geheel of bij gedeelten. Laten wij echter deze Krasoelan-overgangen even buiten beschouwing, dan is er nog steeds maar een zeer, zeer langzame vordering van het zendingswerk onder de bevolking van Keboemen. Overgangen zijn er maar druppelsgewijze, m. a. w. als zendingsterrein bloeit ons terrein niet. Nòg niet.

3. De Friesche Zending heeft zeer veel reden tot dank aan de drie Javaansche Predikanten van ons terrein, aan wie het menschelijkerwijs gesproken voor een zeer belangrijk deel te danken is, dat 't gedurende de vacature nog zoo gegaan is, als 't is gegaan".

Het geheele terrein is thans bezet met colporteurs, ter verspreiding van Bijbels, Bijbelgedeelten en christelijke lectuur, alle in het Maleisch en Javaansch. Een „Zaaiweek" werd weer gehouden, met Wero als centrum. Het initiatief ging daartoe uit van de Javaansche Christenen. Zij droegen ook voor het grootste deel de kosten. Het Evangelie werd daardoor op 56 plaatsen gebracht. Het aantal hoorders bedroeg 4375. Men luisterde met belangstelling. Op sommige plaatsen verzocht men nog eens weer te komen.

Een geheel nieuw contact werd ongezocht verkregen met de berg-desa Kroempoet, pl.m. 10 K.M. ten N. van Wero. Er wordt eens per week gecatechiseerd.

Van 10—12 Mei (1938) brachten Ds Pos en Dr J. H. Bavinck een bezoek aan Keboemen, om een z.g. nacursus te houden voor de goeroe's-indjil, ten einde hun een nieuwe stimulans te geven voor studie en praktijk. Ds Pos refereerde over de vraag: „Hoe het Evangelie te prediken bij de eerste ontmoeting?" Dr Bavinck behandelde het onderwerp: „De

verhouding en het verschil tusschen de gedachtenwereld van het Oud-Javaansche geschrift Dewa Roetji en het Evangelie". Het is de moeite waard, te lezen wat Ds Korvinus hierover schrijft in het nummer van Augustus 1938 van „Uit Keboemen"[1])

Aan de afzonderlijke *Chineezen*-zending wordt al sterker aandacht gegeven.

Volgens een bericht in het Zendingsblad, April 1938, neemt ook in het Keboemensche de actie der Roomsche Missie zeer toe: Begin Maart '38 kreeg Keboemen zijn eigen vasten pastoor, naast de twee pastoors, die te Gombong arbeiden, de één onder Europeanen, de ander onder Javanen en Chineezen. Dus al 3 vaste pastoors op Frieslands zendingsterrein.

Statistiek. Classis Keboemen: 7 geïnstitueerde Kerken: Glonggong, Keboemen, Groedjoegan, Djono (Tengahan), Pamrian, Wero, Premboen; 2 Javaansche Predikanten: Ds Jochas Reksadihardja (voor: Keboemen, Pamrian en Premboen), en Ds Soepardi Sastrasoewirja (voor: Glonggong, Djono, Groedjoegan en Wero); Ds Z. Soeseno is emeritus, (1 Mei '35). Voorts de posten: Rowo (Kaboetoehan), Karanggadoeng, Kalenggedong (Poering), Idjo (Boemiagoeng), Karanganjar, Krakal (Alijan), Bandjoer, Karangsoemboeng; oud Sadrachgemeenten[2]): Kedoengdawa, Pamrian, Pagedangan, Bondjok (kleine kring), Pondokgede en Sikojoe (kleine kringen verzorgd van uit Wero), Tanggeran (Soempioeh) bearbeid van uit Idjo; Kedoengpring is één geworden met Djono.

Een latere opgave meldt: Geïnstitueerde Kerken: 7; gemeenten zonder Kerkeraad met vasten standplaats voor voorgangers 10; aantal plaatsen, waar geregeld gearbeid wordt 12; in totaal 29.[3])

Aantal Christenen: ± 1500, van wie 712 toegelaten tot het Heilig Avondmaal; gedoopt in 't laatste verslagjaar 90; en in dooponderricht: 69.[4])

Naamwisseling: Karangtjengis = Karanggadoeng; Kaleng-Gedong = Toekinggedong; Djono-Tengahan = Gebangsari; Krakal = Alijan; Klapasawit = Boeloepesantren (naam van het onderdistrict); Kaboetoehan = Rowo.

---

[1]) vgl. „Overzicht van het Zendingswerk in Ned.-O. en W.-Indië" (Oct. '37 — Oct. 38), samengesteld door H. D. J. Boissevain, blz. 28 — [2]) vgl. Uit Keboemen, Maart '38 — [3]) Acta Zendingssynode '38 — [4]) Acta Z. Synode '38, Bijlage A.

Schooldienst. Ondanks de sterke bezuiniging door het Gouvernement bleef het met de zendingsscholen toch goed gaan. Ook met de door Ds Bergema opgerichte Maleisch-Chineesche school, waarvan men toch in de vroege periode geen bemoedigende ervaring had opgedaan. De 15 zendingsscholen met 24 onderwijzers hadden eind December '34 een getal van ± 900 leerlingen. [1])

Op 1 Augustus '37 was de stand: Premboen: Volksschool + Vervolgschool; Pamrian: Volksschool + Vervolgschool; Kedoengdawa: Volksschool; Rowo: Volksschool; Keboemen: Maleisch-Chineesche School; Glonggong: Vervolgschool en Volksschool; Groedjoegan: Vervolgschool en Volksschool; Tengahan: Volksschool + Vervolgschool; Karanggadoeng: Volksschool; Karanggedong: Volksschool; Idjo: Volksschool + Vervolgschool; Wero: Volksschool + Vervolgschool. [2])

Naar een latere opgave zijn er 18 zendingsscholen: 11 Volksscholen (5 gesubsidieerd en 6 ongesubsidieerd) en 7 Vervolgscholen (2 gesubsidieerd en 5 ongesubsidieerd); de Maleisch-Chineesche school medegeteld ± 1000 leerlingen. [3]).

Te Karanggedang en te Kedoengdawa was de drang van de ouders zelf (voor een groot deel oud-Sadrachianen) zoo sterk, dat zij zelf voor een gebouw en inventaris wilden zorgen, als de Zending een onderwijzer betalen en de leermiddelen voor haar rekening nemen wilde. [4])

Te Keboemen kwam een ongesubsidieerde Christ. Holl. Inl. School, de z.g. P. G. C. school (Perkoempoelan goeroe christen = christen-onderwijzersvereeniging). [5])

16 September 1938 kreeg ook dit terrein een Christ. Javaansche Huishoudschool, de Prinses-Beatrix-school te Keboemen. [6])

De Christ. Holl. Chin. School te Keboemen groeide uit tot een school met 7 leerkrachten en meer dan 250 leerlingen. Zij bereikte daarmee een hoogte gelijk aan de Christ. Holl. Javaansche School te Gombong, die eveneens een 7-tal leerkrachten en ± 250 leerlingen telt.

Medische Dienst. Dr Brummelkamp kreeg eervol ontslag

---

[1]) Jaarverslag '35 — [2]) Uit Keboemen 1937 Augustus blz. 5 — [3]) Acta Zendingssynode 1938 — [4]) „Uit Keboemen" 1938 Januari blz. 3. — [5]) zie voor overzicht van den schoolarbeid: „Uit Keboemen" Dec. '37 en Jan. '38 — [6]) „Uit Keboemen" Jan. '39.

wegens een benoeming tot eersten assistent aan de Medische Hoogeschool te Weltevreden. De Gouvernementsarts Mej. Dr v. d. Poel bood tijdelijk hulp; eerst 1 October '31 heeft Keboemen weer een eigen 2den zendingsarts, Dr W. Peddemors.

Bij het 15-jarig bestaan van het ziekenhuis brengt de Regent van Keboemen weer een duidelijk bewijs van zijn waardeering van den arbeid: een som van f 3750.—, tot het koopen van een auto, speciaal voor ziekenvervoer; en het regentschap Tjilatjap schenkt f 500.— als bijdrage voor den bouw van een nieuwe garage.

Op verzoek van het Gouvernement wordt het hulpziekenhuis van Krakal eerst opgeheven en tot polikliniek gemaakt, doch spoedig daarop kan de gouvernementspolikliniek met de bestaande zendingspolikliniek worden gecombineerd. Eveneens op verzoek van het Gouvernement worden de poliklinieken te Koetowinangoen en Premboen overgenomen. Het getal poliklinieken is op 6 gekomen: Keboemen, Klapasawit, Kaboetoehan, Krakal (= Alijan), Koetowinangoen en Premboen.

Medio December '34 gaat Dr Vonk met verlof; Dr Peddemors neemt de leiding waar: en 19 April '35 komt Dr G. H. Koeverden Brouwer ter assitentie. Daarna gaat alles weer onder de beproefde leiding van Dr Vonk.

Dr Peddemors kan na verlof om gezondheidsredenen niet terugkeeren; Dr G. H. Koeverden Brouwer komt in zijn plaats, (15 Febr. 1937).

Het ziekenhuis heeft: 3 mannenzalen, elk met 36 bedden; 1 vrouwenzaal met 18 bedden; aan de groote vrouwenzaal zijn 4 en aan de kleine vrouwenzaal zijn 2 kamertjes verbonden, bestemd o. m. voor kraamkamer; 1 kinderzaal met plaats voor 20 zuigelingen; en 1 besmettelijke afdeeling met 12 bedden.[1])

„De geestelijke verzorging van het ziekenhuis staat onder de leiding van den goeroe-Indjil Soekardjo; naast hem de vrouwelijke goeroe-indjil Sadyem en de jonge goeroe-indjil Darmo; Sadyem voor de vrouwen, Soekardjo voor de mannenzalen. In de poliklinieken spreken Soekardjo en Darmo.

[1]) „Uit Keboemen", April 1938.

Evangelisatie-bladen worden uitgereikt. Een leesbibliotheek is ter beschikking van de patiënten. De namen der patiënten, die belangstelling toonden, worden bij vertrek opgegeven aan de helpers of de colporteurs ter plaatse".[1])

4. Wonosobo

De residentie Wonosobo heeft twee regentschappen: Wonosobo en Bandjarnegara; het zendingsterrein Wonosobo omvat alleen het tegenwoordige regentschap Wonosobo. (Bandjarnegara werd door de Zending nog niet bezet). Wonosobo telt 330.000 inwoners, en met Bandjarnegara er bij 614.000[2]).

Hoofddienst I. Hoe zendingsmannen bij de keuze van zendingsposten mistasten kunnen!

Ds Lion Cachet roemt in zijn bekend boek de noordelijkste afdeeling der vroegere residentie Bagelen als een bij uitstek gunstig terrein voor de Zending.

Na heel wat deliberaties, krijgt de Kerk van Delft, als zij in samenwerking met de Kerken van Zuid-Holland ten Noorden tot uitzending wenscht te komen, Wonosobo, prachtig gelegen, rijk aan natuurschoon, met koel klimaat en met zijn immers nog-maar-weinig-Islamietische bevolking. Met den frisschen moed zijner jeugd-krachtige ziel begint Ds L. Netelenbos in 1905 het werk te Wonosobo, het strategisch punt, vanwaaruit immers, langzaam doch zeker, geheel de omgeving van den Diëng met zijn rijkdommen van religieuze tradities uit den alouden Hindoetijd zal gewonnen worden voor het Evangelie der Schriften, en dat met krachtigen weerslag op geheel Midden-Java's bevolking.

Deerlijke vergissing!

De bergbevolking werkt hard voor een sober stuk brood, maar is door al de beslommeringen stomper voor de geestelijk-eeuwige dingen, dan de volksmassa van de vlakte; met de sawah heeft zij het zoo volhandig, dat er van ernstige bezinning over godsdienstzaken heel weinig terecht komt.

---

[1]) Acta Zendingssynode 1938. — [2]) „Uit Keboemen", Maart 1936.

Schaal 1 : 500.000

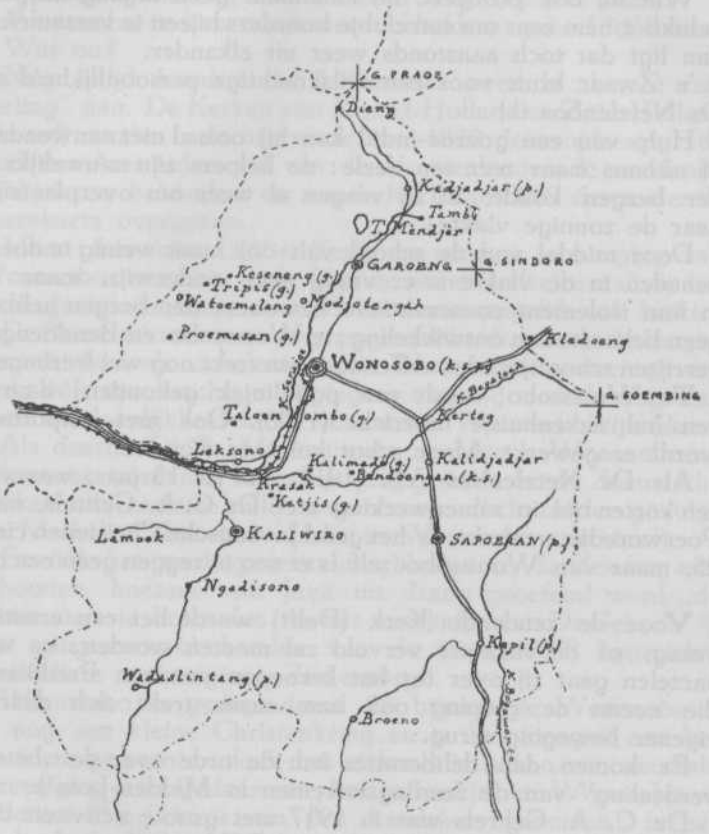

WONOSOBO

Zendingsterrein van de Geref. Kerk te Heeg in samenwerking met de Geref. Kerken van Friesland

(voor de legenda: zie blz. 280/81)

Zij ontwijkt Ds Netelenbos, wanneer hij de blijde boodschap van het Goddelijk heil brengen wil.

Wat hij ook probeert, hij kan maar geen ingang krijgen; gelukt 't hem eens om een clubje hoorders bijeen te verzamelen, dan ligt dat toch aanstonds weer uit elkander.

'n Zwaar kruis voor een wilskrachtige persoonlijkheid als Ds Netelenbos is!

Hulp van een goeroe-indjil kan hij ook al niet aanwenden, of althans maar zeer ten deele; de helpers zijn nauwelijks in der bergen koude, of zij vragen al weer om overplaatsing naar de zonnige vlakte!

Door middel van de school valt ook maar weinig te doen; beneden in de vlakte is er vraag naar onderwijs, maar de in hun isolement conservatieve bewoners der bergen hebben geen behoefte aan ontwikkeling; te Wonosobo en Bendoengan verrijzen schooltjes; dat te Bendoengan trekt nog wel leerlingen.

Te Wonosobo wordt een polikliniek gehouden; daarna een hulpziekenhuisje ingericht (1908). Ook met colportage wordt er gewerkt. Maar schot komt er niet in.

Als Ds Netelenbos Febr. 1918, dus na 13 jaar, waarvan een korten tijd in samenwerking met Dr C. A. Gehrels, naar Poerworedjo vertrekt, is het getal Javaansche Christenen circa 25, maar van Wonosobo zelf is er zoo te zeggen geen een bij.

Voor de zendende Kerk (Delft) wordt het een ernstige vraag, of de vacature vervuld zal moeten worden; na wat aarzelen gaat zij over tot het beroepen van een Predikant; die neemt de roeping ook aan, maar trekt zich daarna eigener beweging terug.

Er komen dan deliberaties aan de orde over de „betere verdeeling" van de zendingsterreinen in Midden-Java[1]).

Dr C. A. Gehrels was in 1917 met groote activiteit den medischen dienst begonnen in het door Ds Netelenbos gebouwde hulpziekenhuisje; dat was spoedig al te klein; andere gebouwtjes werden er om heen getrokken; plaats kon geboden voor 70 patiënten[2]). Toezegging was er voor een volledig zendingshospitaal. Ook was een Holl. Chineesche school in voorbereiding.

[1]) Zie hoofdstuk X, blz. 228 — [2]) Zendingskalender 1936, November.

Maar juist als de van regeeringswege gezonden mijningenieur het terrein voor het ziekenhuis goedgekeurd heeft neemt God den dokter plotseling uit het leven weg. (22 Juli 1921).

Wonosobo is van missionaire arbeiders geheel ontbloot!

Wat nu?

Nog altijd houden de deliberaties over de „betere verdeeling" aan. De Kerken van Noord-Holland en Zuid-Holland (Noord) vinden aan het einde van 1922 deze oplossing: de Kerk van Amsterdam zal van de Vorstenlanden de residentie Djokjakarta behouden, en aan de Kerk van Delft de residentie Soerakarta overgeven.

Maar dan kán Delfts Kerk de verdere verzorging van Wonosobo niet op zich blijven nemen; slechts zal zij het werk gaande houden, zooveel het haar mogelijk zal blijken.

Dr Esser, wiens vrouw wegens gezondheidsredenen de bergen in moest, had, als consulent, zich in Wonosobo's pastorie gevestigd; óók zijn krachtige pogingen, toegang te vinden, stuitten op de aandoenlijkheid der bewoners van Wonosobo's bergland.

Als daarna Ds A. Merkelijn de zorg voor Wonosobo op zich neemt, wordt nog wel een poging gedaan, dat de Zeeuwsche Kerken dit terrein zullen overnemen, doch zonder gevolg: Ds Merkelijn blijft voor Delft in Wonosobo arbeiden[1]).

En óók het zendingsziekenhuis bleef voor de Zending niet behouden, hoezeer van Java uit drang geoefend werd „de continuïteit te behouden na het overlijden van Dr Gehrels"[2]). Het ging over in handen van de (eind 1922) opgerichte particuliere vereeniging „Ziekenzorg".

Wonosobo is gedegradeerd tot bijpost; te Wonosobo is er nog een kleine Christenkring en te Bendoengan een bescheiden gemeente, doch het ziekenhuis is aan een neutrale vereeniging overgedaan en het schooltje in Wonosobo is gesloten. Het licht is van den kandelaar genomen; in het zendingsschooltje te Bendoengan flakkert nog een klein pitje; zal straks wellicht een windvlaag óók dit lichtje nog dooven?[3])

II. In Nederland is er zéker de overtuiging, dat de loslating van Wonosobo slechts tijdelijk moet wezen, en dat

[1]) Zendingsblad 1923, blz. 186 en 1924 blz. 78 — [2]) Zendingsblad 1923, blz. 40 — [3]) Zendingsblad 1930, blz. 71.

ook dit terrein toch nog altijd voor rekening van de Gereformeerde Zending is gebleven. Maar bij welke kerkengroep ook wordt aangeklopt, steeds zijn er onoverkomelijke bezwaren; ook nog als er aanmerkelijke financieele steun uit de generale zendingskas is toegezegd. Het eene jaar na het ander gaat voorbij! Wonosobo blijft Delfts bijpost!

Doch op het zendingsterrein zelf gaat het zoo anders dan te voren: Ds Merkelijn ziet ongedachten zegen op dit gebied: Zondag 13 Dec. 1925 mag hij te Wonosobo 5 volwassenen doopen, en een week daarna te Bendoengan 22 volwassenen en 10 kinderen; 27 volwassenen en 10 kinderen tot de gemeente toegedaan! Wonderlijke gunst van God! „Het zaad is opgekomen en men weet niet hoe! Wonderlijken wasdom wilde de Heere geven op dit tevoren zoo harde terrein, met name in de desa Bendoengan"[1]). Een ander is het die zaait, en een ander die maait. Er komt daar uitbreiding. Bij het vervullen van een beurt te Bendoengan in Juli 1927 kan Ds Netelenbos zijn oogen haast niet gelooven: „een schoolgebouw, zeker wel driemaal zoo groot als vroeger, want het getal leerlingen bedraagt thans zoo ongeveer 200. Maar vooral 's Zondags: een gehoor van klein en groot, meer dan 100 menschen: Een wonder in onze oogen!"[2])

Onder de bearbeiding door een wekelijks gezonden goeroe gaat de gemeente van Bendoengan nog steeds vooruit.

Het walmende pitje is tot een helder vlammetje geworden.

En dan daarbij nóg een bijzonder opmerkelijk feit: Dr H. S. Pruijs, die wegens zwakke gezondheid zijn werk aan het Petronella-hospitaal te Djokja moest neerleggen, en zich te Wonosobo vestigde, had de ziekenpraktijk te Wonosobo na het overlijden van Dr Gehrels dadelijk overgenomen, en ook voortgezet bij den overgang van het hospitaal aan „Ziekenzorg". 1 Jan. 1928 kan hij weer in actieven dienst te Djokja treden, en een inheemsch arts volgt hem op[3]). Maar dan dit wondere: De neutrale vereeniging „Ziekenzorg" heeft met het vinden van geschikte artsen en verpleegsters heel veel moeite en wil het ziekenhuis aan de Zending weer overdoen, ja, een niet onbelang-

[1]) Zendingsblad 1926, blz. 54 en 55 — [2]) Zendingsblad 1928, blz. 11 — [3]) Zendingsblad 1929, blz. 44 en 181.

rijk bedrag geven voor den bouw van een nieuw ziekenhuis! Is daarin geen aanwijzing van God?

Maar kan dàt? Een ziekenhuis overnemen, en straks een nieuw bouwen, al is er dan de toezegging van subsidie?

De beslissing valt, dat er nù een andere koers moèt ingeslagen. Op Zaterdag 20 Juli 1929 wordt in de regentswoning door Dr H. A. van Andel en Dr K. P. Groot namens de Kerk van Delft (en de met haar samenwerkende Kerken) het ziekenhuis te Wonosobo van de vereeniging „Ziekenzorg" overgenomen[1]). De dokter-djawa zal nog blijven tot 1 Jan. 1930; dan moet een missionair arts de leiding op zich nemen.

Mej. Dr G. J. Dreckmeier (tevoren te Poerworedjo) wordt bereid gevonden de leiding van het ziekenhuis te aanvaarden.

Voorts komt ook nog de vraag der Christenen in Wonosobo tot Ds Merkelijn om een vasten goeroe, en om hulp voor het bezoeken van belangstellenden, niet alleen in Wonosobo zelf, maar ook in Sapoeran en Kepil, op eenigen afstand van Wonosobo gelegen[2]).

Deze zóó bijzondere dingen vallen saam met de bij de Friesche Kerken verkregen bereidheid, het terrein Wonosobo over te nemen en wel op de door de Generale Synode van Arnhem goedgekeurde voorwaarden[3]).

23 Oct. 1930 heeft de overdracht van Wonosobo aan de kerk van Heeg (met de haar samenwerkende kerken) plaats, en 24 Nov. 1930 wordt Wonosobo officieel overgenomen.

Zoo leidde God langs Zijn wegen, dat Wonosobo van hulppost weer hoofdpost wordt.

III. En ook al weer zoo anders dan gedacht, gaat het in deze nieuwe periode.

De bedoeling was, althans in Holland, dat voorloopig een paar helpers te Wonosobo zouden arbeiden, onder leiding en toezicht van beide, of van één der beide Predikanten te Keboemen. Met ingang van 1 Januari 1931 geeft Ds Merkelijn het terrein Wonosobo over aan Ds van Dijk: „niet met blijdschap, want hij gevoelt een band aan dit terrein, vooral

---

[1]) Zendingsblad 1930, blz. 71 — [2]) Zendingsblad 1930, blz. 176, — [3]) Zendingsblad 1932, blz. 33. — [4]) Zendingsblad 1931, blz. 69.

nu er meer hoop komt en verwachting voor den arbeid, die daar werd verricht"[1]). Het Kort Verslag van de vergadering der miss. Predikanten, 9 April 1931 gehouden, meldt ook: „Friesland heeft te Wonosobo een helper geplaatst en de Gemeente begint te ontwaken". Maar Ds K. van Dijk „al trachtend van uit Keboemen een en ander voor dit terrein te doen", weet van zijn zendende Kerk toestemming te verkrijgen, zich te Wonosobo te gaan vestigen; 15 Mei 1931 verhuisd, betrekt hij den 19en een heel geschikte woning.

Heel kort daarna (26 Mei) komt Dr J. Berg (tevoren op Soemba en 1 April 1931 benoemd) aan, om per 1 Juni de leiding van Mej. Dr G. J. Drekmeier over te nemen, en zich aan het hospitaalwerk te wijden.

Ruim 8 jaar na de loslating is Wonosobo niet alleen weer hoofdplaats geworden, maar zijn óók de beide plaatsen van miss. Predikant en zendingsdokter weer vervuld!

Ook was het Ds van Dijk gelukt, in Augustus 1930, een Holl. Chin. school zonder regeeringssubsidie te stichten, met aanvankelijk een honderdtal leerlingen.

De stand, eind Dec. 1931 is: 1 miss. Predikant; 2 gemeenten: Wonosobo en Bendoengan, met 2 helpers; ziekenhuis met 1 dokter en 1 zuster, 21 verplegers en verpleegsters; 4 poliklinieken, te Sapoeran, Kepil, Kedjadjar en Wadaslintang (door het regentschap resp. desakas gesubsidieerd); 1 Holl. Chin. school[2]). Een zendingsschool te Bendoengan. (De Roomsche Missie heeft zich intusschen ook al in het Wonosobosche genesteld).

Even onverwacht gaat het ook in de zendingsactie zelf: Ds van Dijk verkrijgt, hoezeer de bevolking over het geheel afzijdig en afwijzend blijft, toch aanraking en ingang; aldra ontvangt hij Gods zegen op zijn werk. Evangelisatie-mogelijkheden komen er te Kepil en Sapoeran, straks ook te Wadaslintang en Kedjadjar, waar poliklinieken zijn gevestigd. Te Kretek wonen tien Christen-Chineezen. Soegondo bespreekt eenmaal per week met hen het Evangelie van Mattheüs. Te Wonosobo groeit de koempoelan[3]); en op Zondag 23

[1]) Zendingsblad 1931, blz. 69 — [2]) Zendingsblad 1932, blz. 135 — [3]) Zendingsblad 1931, blz. 231.

Oct. 1932 mag de miss. Predikant in de Javaansche gemeente te Wonosobo 10 volwassenen en 3 kinderen doopen; een rijke „oogstdag" voor die kleine gemeente[1]). In Bendoengan blijven de samenkomsten door een talrijk gehoor bezocht[2]).

Maar dàn komt de groote verrassing: Toenadering bij de Sadrachianen: „Van het bestaan der Sadrachgemeenten in dit gebied was weinig bekend[3]). En van die gemeenten was reeds sedert lang weinig verwachting. Het scheen wel, dat ze ten doode waren opgeschreven. Immers, ze sloten zich af voor de prediking van het Evangelie. Wat daarvan bij haar zelf nog over was, was zoo gebrekkig en zoo miniem, dat het niet verstandig scheen, daar nog eenige verwachting van te hebben voor de toekomst"[4]). Te meer mag het daarom, gelet óók op het verleden, als werk van God geroemd, dat de verkregen toenadering leidt tot aansluiting bij de Zending van al de Sadrach-gemeenten tot den laatsten man toe, opdat zij verder in de Waarheid onderwezen zouden worden. Het zijn de gemeenten te: Kalimadè (met Ketjis), Taloenamba, Tripis (met Kaseneng), Proemosan (met Gandonkan) en Sapoeran[5]). De twee gemeenten zijn tot zeven geworden, en het getal gedoopten is geklommen tot 504. In 4 van die 7 gemeenten komt Ds van Dijk geregeld zelf. De andere, hoog in de bergen gelegen, worden meer regelmatig bearbeid door zijn helpers Abraham en Soegondo. De Sadrach-gemeente te Kalidandal in Bandjarnegara vraagt ook om verzorging; helpers gaan er geregeld heen, om te onderwijzen.

Hoezeer de gunstige verandering doorwerkt, kan óók hieruit blijken, dat bij Ds van Dijks afscheid voor verlof naar Holland (Maart 1935) er een vergadering gehouden wordt te Wonosobo, in het gebouw van de bioscoop, midden in de stad, waarheen de Christenen, ook uit de meest afgelegen hoeken van het terein, gekomen zijn. „Vroolijk klinken daar de psalmen op, aangeheven tot eer van God. Krachtig wordt daar getuigd van de groote beteekenis, die het geloof in Christus heeft voor den zondaar; en van de genade Gods, die Hij ook tot Wonosobo

[1]) Zendingsblad 1933, blz. 28 — [2]) Zendingsblad 1934, blz. 42 — [3]) Ds Netelenbos had in de jaren 1905—1907, toen hij ze bezocht, er wel veel over medegedeeld — [4]) Uit Keboemen 1936, Maart — [5]) Zie beschrijving in Jaarverslag, opgenomen Z. B. 1934 64 blz. v.v.

heeft uitgestrekt, door te beginnen Zijn volk te vergaderen.[1])

Bij zijn terugkeer (Oct. 1935) vindt Ds van Dijk wel een en ander, dat teleurstelt: de trouw had bij enkele Christenen gefaald; in de Sadrach-gemeenten, tot nog toe onvatbaar voor de tegenactie, trokken een tiental volwassenen (met enkele kinderen) zich terug; de meesten in Kalimadé; trouwens, na Wonosobo, de grootste gemeente; een gemeente van meer dan 100 zielen, zelfs belangrijk grooter dan die van Bendoengan[2]).

Maar overigens stemt zooveel tot blijdschap: De 4 helpers voor de Sadrach-gemeenten te Kalimadé, Taloenamba Proemosan en Tripis hebben hun één-jarige opleiding te Djokja ontvangen en hun plaats bezet. 't Is zeker nog niet veel, wat zij weten; maar het is meer dan tot dusver in de Sadrach-gemeenten werd gevonden. „Zij kunnen de menschen iets leeren. En dat is al winst. Een voornaam ding is, dat zij hun roeping verstaan; en dat zij God vreezen". Ds van Dijk is met hen „best ingenomen").

De overige goeroe's, van wie Ds van Dijk vooral Soegondo als een uitnemende kracht prijst, zetten hun werk dapper voort; óók in Bandjarnegara, waar enkele Christenen wonen, en op sommige plaatsen ingang is verkregen. Geregelde bearbeiding van de menschen op zulk een afstand blijft echter zeer bezwaarlijk.

De vreugde wordt al heel spoedig daarop genoten, dat óók in het Wonosobosche de Kerk wordt geïnstitueerd: 16 Februari 1936 heeft te Wonosobo, een week later te Bendoengan, de bevestiging van ouderlingen en diakenen plaats. Als bijzonderheid is te vermelden, dat de gemeente van Bendoengan, hoe arm zij is, een armenhuis heeft, waarin tijdelijk onderdak verschaft wordt aan menschen, die op een of andere manier dakloos zijn geworden.

De plannen voor het bouwen van een kerk te Wonosobo krijgen uitvoering; 13 Augustus 1936 wordt het Javaansche kerkje in gebruik genomen. Het staat op het terrein van het *oude* ziekenhuis.

Want óók van den medischen dienst valt blijde tijding te melden: De lang gekoesterde hoop op een nieuw hospitaal

---

[1]), [2]) en [3]) Uit Keboemen 1936, Maart.

werd wel niet vervuld; maar op andere wijze wisselt het Gouvernement zijn belofte toch in. Dr J. Berg klopte bij de Regeering telkens weer aan, doch April '33 vertrok hij naar zijn oude arbeidsveld Soemba, om per 1 Mei het werk te Waikaboebak te hervatten. Dr D. Verveen is dan al van Klaten overgekomen en neemt de leiding over. 1 Maart '34 stelt de Regeering de gebouwen van haar eigen hospitaal beschikbaar, die aanstonds betrokken worden. Een terrein er naast wordt verkregen voor verderen en noodigen uitbouw. In den loop van 1935 komt het ziekenhuis gereed; het vormt door verschillende veranderingen met het van de Regeering overgekregen gedeelte een architectonisch geheel; en September 1935 wordt heel het ziekenhuiscomplex in gebruik genomen. Hulp heeft de dokter van den bij de overdracht van het ziekenhuis mee overgenomen inheemschen arts Soekadis (die zal wel spoedig door een Christen-arts vervangen worden).

Begin '36 gaat Dr Verveen met verlof; Dr G. H. Koeverden Brouwer neemt zijn plaats in.

De Holl. Chineesche school groeit uit tot zeven klassen, tot een volledige Holl. Chineesche school; op grond van gehouden inspectie mag deze school officieel ook als Holl. Chin. school betiteld. Het nieuwe gebouw wordt 30 Juli '36 geopend; dat staat óók op het terrein van het oude ziekenhuis.

De te Sambek, vlak bij Wonosobo, wonende colporteur verkoopt Bijbels en Bijbelgedeelten, in wel tien verschillende talen. Gratis worden maandelijks 1300 Javaansche evangelisatie-kranten verspreid.

Voorspoedig blijft de zendingsactie zich verder ontwikkelen; bij de ingevoerde „zaaiweken" openbaart zich op sommige plaatsen belangstelling, o.a. te Treemasan, Watoe-Malang, en Wonosrojo; op die laatste twee plaatsen wordt 's Heeren zegen verder genoten, evenals te Kepil en Tambi, ja ook te Batoer, (in Bandjarnegara), waar op geregelde tijden samenkomsten worden gehouden. Gestaag gaat de uitbreiding door te Wonosobo, en te Bendoengan, waar ook notabelen zich bij de gemeente aansluiten. Te Selomojo, ± 12 K.M. westelijk van Wonosobo zal mogelijk met een catechisatie een begin gemaakt kunnen worden. De vroeger steeds meer teruggaande Sadrach-gemeenten groeien weer. Het getal Christenen klimt:

eind '36: 601; eind '37: 692; eind '38: 739.

Vergeleken bij heel de bevolking op dit terrein is dit alles nog niet veel. Maar door zware teleurstellingen en rijke verrassingen heen deed de Heere óók in Wonosobo het evangelie-zaad wortel schieten; de verwachting is er, dat de groei zal voortgaan, en dat de Heere ook dáár Zijn Koninkrijk gaat vergaderen. Al zal de geschiedenis van dit zendingsterrein ons in herinnering blijven houden, dat bij alle krachtsinspanning en bij de beste organisatie, toch alles afhangt van de werking van des Heeren Geest, die óók op het zendingsveld gaat, waarheen Hij wil.

Medische dienst. 3 Januari '37 keert Dr D. Verveen van verlof terug; Dr G. H. Koeverden Brouwer gaat dan in vasten dienst te Keboemen over.

De Provinciale Raad verhoogt de subsidie tot f 400.

„Simavi"[1]) stelt f 3000 ter beschikking tot aanschaffing van een Röntgen-installatie.

Het zendings-ziekenhuis is de eenige goed geoutilleerde inrichting in deze streek. Al het medische werk zoowel voor de inheemsche, als Europeesche bevolking geschiedt van uit dit hospitaal[2]).

Er is verpleegruimte voor 120 menschen; gemiddelde dagbezetting is echter 159, terwijl dagen van 170 patienten geen uitzondering zijn[3]).

In 1938 wordt de verloskundige dienst rationeel ingericht[4]).

Er komt nog een polikliniek bij te Garoeng[5]); er zijn er dan 5: Kedjadjar, Sapoeran, Kepil, Wadaslintang en Garoeng, resp. 15, 16, 25, 36, en 8 K.M. van het ziekenhuis verwijderd.

De geestelijke verzorging berust bij Ds v. Dijk en zijn helpers; koempoelans worden geregeld gehouden. Het inheemsche personeel tracht door dagelijks voorlezen en uitleggen van Bijbelsche verhalen (het boekje : 104 Bijbelsche vertellingen trekt veel aandacht) het Evangelie meerdere bekendheid te geven.[6])

Statistiek over 1938.

Geïnstitueerde Kerken 2: Wonosobo en Bendoengan (behoorend tot de Classis Kedoe); Gemeenten 6: Kalimade, Ketjis,

[1]) Simavi = Steun in medische aangelegenheden voor inheemschen. [2]), [3]), [4]), [5]) en [6]), Uit Keboemen, '38, Aprilnummer, 7.

Taloenamba, Tripis (met Kaseneng), Proemosan (met Gandokan) en Sapoeran; missionair Predikant: Ds K. van Dijk; helpers: 7; op de plaatsen, waar geen helpers wonen, wordt des Zondags ook geregeld een godsdienstige samenkomst gehouden: in Kalimade, (van uit Tripis, door den helper van die plaats), en te Sapoeran en Tambi (door een van de helpers van Keboemen); 1 Colporteur, (ook verspreiding maandelijks van 1500 exemplaren van het Javaansche maandblad en van 50 exemplaren van het nieuwe Javaansche maandblad voor meer ontwikkelden, benevens andere Christelijke lectuur). Slaagt de leerling op de Opleidingsschool te Djokja, dan kan de vacature in Kalimadé vervuld worden.

2 Zendingsscholen; 1 (ongesubsidieerde) Chr. Holl. Chin. school te Wonosobo, met 3 Europeesche, 2 Chineesche en 2 Javaansche leerkrachten en 235 leerlingen; 1 ongesubsidieerde Schakelschool.

Zendingshospitaal te Wonosobo (120 bedden); directeur Dr D. Verveen, bijgestaan door een inheemschen arts in gouvernementsdienst (Mohammedaan), dokter Soekadis; verpleegsters : 2.[1])

Bandjarnegara.

(In het voorafgaande zijn al genoemd de plaatsen: Kalidandal en Batoer. Op verzoek van Dr Esser, die steeds óók in Bandjarnegara wat trachtte te doen, nam Ds v. Dijk de verzorging over van enkele Christenen, woonachtig te Bandjarnegara en Karangkobar. De helper Soegondo kreeg eenigen ingang te Bandjarmangoe (ten Noorden van Bandjarnegara) en te Madoekoro (ten Oosten van Bandjarnegara). In Kandangwangi had Dr Esser een colporteur, doch de verzorging van die plaats en ook van Bandjarmangoe (waar een familie door Dr Esser gedoopt werd, omdat die nog 't best onder Kandangwangi te brengen was), liet te wenschen over. Ds van Dijk vroeg met instemming van Dr Esser, om een goeroe te Bandjarnegara, die vandaar uit dan zijn bezoeken zou kunnen doen naar het Westen (Kandangwangi met Bandjarmangoe) en naar het Oosten (Madoekoro). Dat verzoek

[1]) Uit Keboemen, Februari '39. blz. 8 en November '38 blz. 7.

werd evenwel door Friesland niet toegestaan. Toch zal thàns de bearbeiding van Bandjarnegara nog 't best van Wonosobo uit kunnen geschieden).

5. Magelang.

Dit zendingsterrein omvat de regentschappen Magelang en Temanggoeng; heeft een oppervlakte van ± 37 □ geographische mijlen, en telt 900.000 inwoners. [1])

Hoofddienst I. Hoe weinig kan bij te voeren zendingsactie van te voren gezien en gezegd worden.

Menschenmeeningen zouden in bovengemelde regentschappen een niet of maar heel weinig van het aangrenzend Wonosobo verschillend zendingsbeeld verwachten.

Doch in veel lichtere tinten is deze zendingsgeschiedenis te teekenen: De keuze van *dezen* post, wat weifelend gedaan, blijkt spoedig een heel gelukkige te wezen; de Kerk van Middelburg (toen in samenwerking met de Kerken van de Provincie Zeeland, later zijn die van Noord-Brabant en Limburg er bijgekomen) kan het begeerde Soerakarta niet krijgen, omdat de Kerk van Amsterdam het eerst aan bod is; daarop wordt Ds A. Merkelijn, die ruim twee jaar te Schoondijke stond, in 1910 beroepen voor de toenmalige afdeeling Bandjarnegara (Banjoemas); maar de voorlichting van Dr D. Bakker, in 1912 juist met verlof in patria, doet aan Magelang de voorkeur geven. Om deze leiding naar dit terrein kunnen de Kerken der drie Zuidelijke provincies zich gelukkig prijzen; 't laatst tot uitzending van een missionairen Predikant overgegaan (1912), zijn zij in zendingszegen mee van de eersten geworden.

Van de in Wilhelms dagen met groote opgetogenheid vermelde triomfen in Kedoe, vindt Ds Merkelijn, die 12 September 1912 zijn arbeid te Magelang begint, weinig over; in de buurt van Moentilan en Magelang zijn nog grootere en kleinere kringen van Sadrachianen; zij nemen tegen den

[1]) Van de stad Magelang is een beschrijving te vinden in het Zendingsblad 1934 blz. 19, onder den titel: de Bergstad van Midden-Java").

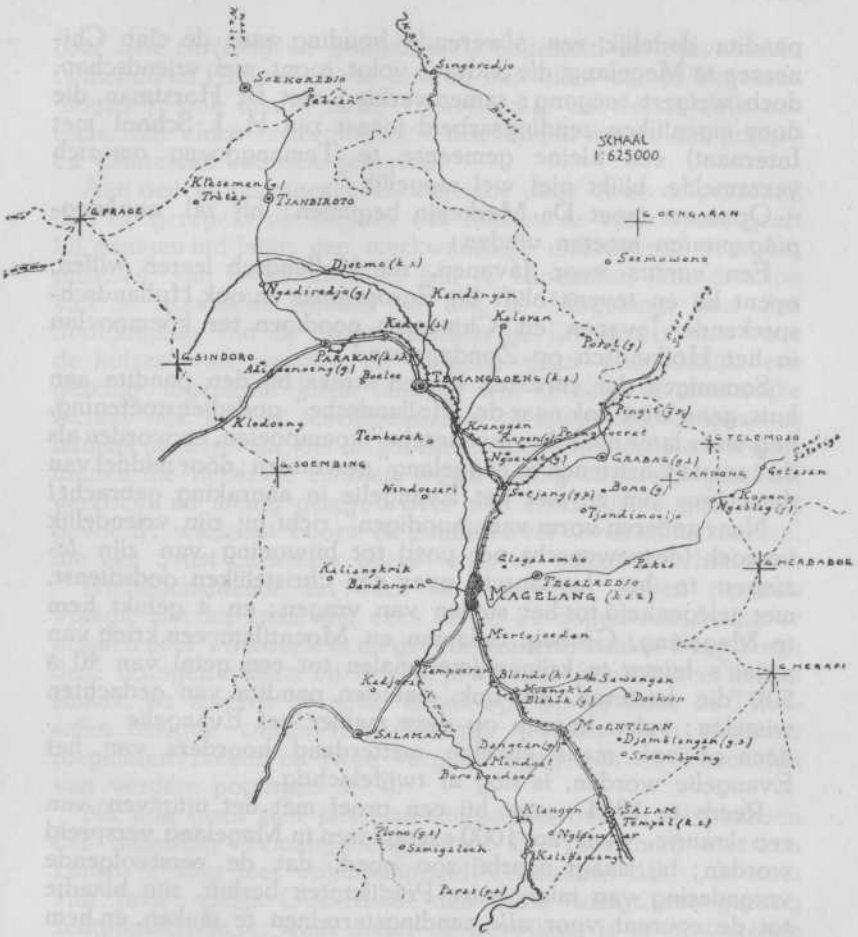

MAGELANG

Zendingsterrein van de Geref. Kerk te Middelburg in samenwerking met de Geref. Kerken van Zeeland, Noord-Brabant en Limburg

(voor de legenda: zie: blz. 280/81)

pandita dadelijk een afwerende houding aan; de club Chineezen te Magelang, die Sadrach volgt, toont wel vriendschap, doch weigert toegang; samenwerking met Br Horstman, die door eigenlijken zendingsarbeid (naast zijn H. I. School met Internaat) een kleine gemeente te Temanggoeng om zich verzamelde, blijkt niet wel mogelijk.

Opnieuw moet Ds Merkelijn beginnen; hij zal *aanknoopingspunten* moeten vinden:

Een *cursus* voor Javanen, die Hollandsch leeren willen, opent hij en tevens blijft hij Europeanen en ook Hollandschsprekende Javanen en Chineezen noodigen ter koempoelan in het Hollandsch op Zondagavond.

Sommigen der cursisten komen straks bij den pandita aan huis, gaan later ook naar de „Hollandsche" godsdienstoefening, nog weer later naar de „Javaansche" koempoelan, en worden als de „eerste Christenen te Magelang" gewonnen; door middel van den cursus zijn zij met het Evangelie in aanraking gebracht!

Naar anderen vorm van „noodigen", richt hij zijn vriendelijk verzoek (desgewenscht per post) tot bijwoning van zijn *lezingen* in het Javaansch over den christelijken godsdienst, met gelegenheid tot het stellen van vragen; en 't gelukt hem te Magelang, Grabag, Salaman en Moentilan, een kring van prijaji's bijeen te krijgen (meermalen tot een getal van 40 à 50), die luisteren, en ook met den pandita van gedachten wisselen; velen hooren op deze manier het Evangelie . . . doch of ook maar enkelen metterdaad hoorders van het Evangelie worden, is nog al twijfelachtig.

Reeds in 1914 neemt hij een proef met het uitgeven van een *krantje*, waarvan 1000 exemplaren in Magelang verspreid worden; hij slaagt daarbij zoo goed, dat de eerstvolgende vergadering van missionaire Predikanten besluit, zijn blaadje tot de courant voor *alle* zendingsterreinen te maken, en hem met de redactie te belasten; zijn initiatief heeft een zendingsmiddel gegrepen, dat zoowel in het Magelangsche als op andere terreinen uitnemend werkt tot het winnen van Javanen voor het Christendom.

Middelerwijl hij door den dienst der helpers (onder wie Hakkim als de eerste) en door het bouwen van desaschooltjes ingang zoekt te krijgen, vat hij het plan op, om *„brieven*

over den christelijken godsdienst", opgesteld in 't Javaansch, Maleisch en Hollandsch, te zenden aan allen die ze begeeren mogen [1]); ook daarin is hij voorspoedig, en wel in zulk een mate, dat aldra reeds pl.m. 450 brieven per maand aan prijaji's en Chineezen worden gestuurd.

Aan den colportagearbeid, verricht door twee colporteurs, die er geregeld op uitgaan om boeken te verkoopen, geeft hij, eenigen tijd later, een merkwaardige uitbreiding, door het plaatsen van twee *kiosken*, één te Moentilan (hoofdstation van de Roomsche Missie) en één te Magelang, aan den hoofdingang van de pasar, (markt); de Javanen, schuw voor de huizen van pandita en helpers, gaan gemakkelijk een gezellig ingerichte kiosk binnen; wijl er behalve christelijke lectuur ook allerlei schrijfbehoeften te koop zijn, loopen zij immers geen gevaar, om als a.s.Christen gedoodverfd te worden; binnen die beperkte ruimten wordt menig christelijk geschrift verkocht, en menig gesprek over den christelijken godsdienst gevoerd; welhaast hoopt de pandita over zeven zulke kiosken, die een „vast christelijk adres" zijn, te zullen beschikken [2]).

Niettegenstaande het werk al meer zijn vollen persoon vraagt, ziet hij kans, om eens in de 14 dagen een *lezing te houden over Theosofie* in de groote residentiezaal te Magelang; deze lezingen vallen bij het altijd talrijke publiek zeer in den smaak, en leveren geregeld debat op; op de door de Theosofen belegde contra-vergaderingen worden geen debaters toegelaten; „reeds na twee vergaderingen zien de Theosofen van verdere pogingen af" [3]).

Na nog geen tien jaren zendingsactie, ook in de plaatsen der afdeeling Temanggoeng, waar Br. Horstman niet kan komen [4]), mag met vrijmoedigheid verklaard, dat „de tuin van Java", gelijk Oud-Kedoe den naam draagt, een gunstig zendingsterrein is; want onder de bevolking is er opwakende genegenheid naar het Evangelie te luisteren; ook een hoopvol terrein, want verspreide clubjes van belijders en belangstellenden, met hun ontluikende leven, profeteeren van komenden groei en wasdom.

---

[1], [2], [3], [4]) Resp. Zendingsblad 1918, blz. 118; 1920, blz. 170; 1920, blz. 171; 1918, blz. 12.

Behalve onder de Javanen, doet Ds Merkelijn ook nog wat werk onder de meer dan 10.000 *Chineezen* van Magelang en omstreken. Zoolang hij slechts over een *Javaanschen* helper kan beschikken, bewaren de ver boven een Javaan zich verheven gevoelende Chineezen den afstand.

'n Uitkomst, dat hij een *Chineeschen* helper krijgt, die de in de laatste jaren naar Magelang gekomen en nog maar gebrekkig Maleisch-sprekende Chineezen, in hun eigen taal bearbeiden kan; en 'n verrassing, dat dan menig te Magelang wonend Chinees al in China gedoopt blijkt te zijn! Na het vallen van den scheidsmuur van het taalbezwaar groeit de Chineesche koempoelan zienderoogen aan; nog te krachtiger, omdat ook onder de Maleisch-sprekende Chineezen het Evangelie ingang vindt[1]); vóór zijn repatriatie mag Ds Merkelijn aan een tiental van hen den H. Doop toedienen.

In de Chineesche koempoelan te Magelang, waar een belangrijk procent der hoorders slechts Chineesch verstaat, en het andere deel alleen Maleisch of Javaansch, verdeelen de Chineesche goeroe en een Javaansche helper, die vloeiend Maleisch kan spreken, de taak der evangelieprediking[2]).

De gedachte komt op, dat bij het komen tot *afzonderlijke* Chineezen-Zending, Magelang misschien wel de plaats van vestiging voor een miss. Predikant zal worden.

Tijdens Ds Merkelijns verloftijd, gaat het werk, door de helpers met veel opgewektheid waargenomen, onder de leiding van den consulent Ds L. Netelenbos, voorspoedig voort. Zijn afwezigheid verhindert niet, dat 17 Maart 1921 het nieuwe kerkgebouw te Magelang onder inroeping van 's Heeren zegen plechtig in gebruik genomen wordt[3]).

2 Oct. '21 worden in den *Europeeschen* kring te Magelang, door den consulent Ds L. Netelenbos, de ambten ingesteld (2 ouderlingen en 1 diaken).

Zendingsposten zijn verkregen: te Magelang: 3 goeroe's-indjil en 1 helper voor den Chineezen-arbeid; Blondo: 2 helpers; Djamblangan: 1 helper; Setjang: 1 helper; Parakan: 1 helper;

[1]) De taal der in Indië geboren Chineezen is het Maleisch; die der Singkehs (in China geboren) het Chineesch — [2]) „De Spiegel" 1921, blz. 327 — [3]) Zendingsblad 1921, blz. 88, 89 en 102.

Plaatsen waar koempoelan wordt gehouden: Moentilan, Mantjassan, Ngowet, Tempel, Kopeng, Temanggoeng (Chineesche koempoelan) Ngadiredjo en Salaman.

In 1920 doopte Ds Merkelijn te Tempel den in Blondo met het Evangelie in aanraking gekomen Chinees Siem Tjoem Bie. Zijn gezin en ook zijn broer en diens kinderen mocht deze bij zijn doop Stefanoes geheeten Chinees toebrengen; door zijn activiteit ontstond een kleine gemeente.

Ondanks den tegenstand van den mantri-politie bleef hij moedig voortgaan. (Gedenkboek blz. 40 en 41).

Schooldienst. De in '15, '16, en '19 respectievelijk te Patèn, (een Javaansche wijk van Magelang), Glagahombo, Djamblangan en Blondo geopende Zendingsscholen, bestaan, maar daar is alles mee gezegd; tot bloei komen zij nog niet[1]).

Te krachtiger echter floreeren de twee scholen met Chr. Holl. onderwijs te Magelang; de 2 September '13 geopende Holl. Chin. School begint met 70 leerlingen, en dit getal vermeerdert snel; de 1 Febr. '14 van Br Horstman overgenomen en van Temanggoeng naar Magelang overgebrachte Holl. Jav. School telt aldra meer dan 300 leerlingen; „een 16-tal onderwijzers en onderwijzeressen zijn aan deze scholen verbonden" [2]).

Hoewel Rome 2 Holl. Inl. Scholen oprichtte, (in Midden-Java, niet 't minst in Djokjakarta en in Magelang, verhoogt Rome haar missie-actie), kan er, Juli '20, toch nog begonnen worden met de eerste klas van een 2e Holl. Inl. School [3]), wier leerlingenaantal spoedig al boven 250 stijgt.

Van deze scholieren volgen enkelen ook geregeld het catechetisch onderwijs [4]).

In 1921 wordt te Magelang ook een Europeesche Lagere School met den Bijbel geopend.

Plannen voor „een nieuwe Christ. School voor meisjes uit den Javaanschen adelstand te Magelang" zijn in de maak, en zullen wel spoedig tot uitvoering kunnen gebracht worden [5]).

Medische Dienst. Dat en waarom op dit terrein nog geen zendingshospitaal komt, deelden wij reeds mede [6]).

---

[1], [2], [3]) Zendingsblad 1920, blz 171. — [4]) Visitatierapport Acta Leeuwarden 282 — [5]) Zendingsblad 1921 blz. 134 en 135 — [6]) blz. 218.

Hoe Ds Merkelijn toch de gelegenheid vindt, om te midden van de mohammedaansche wereld het licht van christelijk barmhartigheidsbetoon te laten schijnen, mag hier niet verzwegen worden.

Ten tijde der enorme prijzenstijging, die het aantal bedelaars schrikbarend opjaagt, opent hij in 1919 te Blondo, 8 K.M. ten Zuiden van Magelang, aan den grooten weg naar Djokja gelegen, een armenhuis. „Weldra komen ze toestroomen de arme stumperds, de blinden, de ondervoeden, de vervuilden, de menschen die geen helper hebben, zoovelen, dat de opname moet stop gezet worden, tot de inkomsten wat meer geworden zijn; er zitten er ongeveer 50; ook kleine kinderen, die door hun bedelende moeders (weduwen) worden meegedragen" [1]). In den heer Way, oud-diaken van de Geref. Kerk van Soerabaja, wordt een geschikt man gevonden, „om als hoofd en verdere organisator van dezen arbeid op te treden" [2]). Het getal verpleegden stijgt aldra tot 100; „zij worden aan geregelden arbeid gewend, als mattenmaken, touwvlechten, ook arbeid op het land; als het armenhuis nog slechts een jaar bestaat, hebben er reeds 27 den H. Doop ontvangen; de christelijke sfeer, waarin de armen daar leven, het dagelijksch onderwijs, de christelijke verzorging, het werkt alles mee om die stumperds, die nog zoo weinig vriendschap ondervonden, begeerig te maken, om te hooren, wat de leiders van dien arbeid hun van het Evangelie vertellen. Een hoopvolle arbeid en van veel beteekenis voor de komst van Gods Koninkrijk op Java" [3]).

De financiën laten niet toe, den heer Way in zijn positie te handhaven.

Spoedig zal toch de medische Zending haar intocht doen, óók op dit terrein: te Parakan zal een hulphospitaal gevestigd worden [4]).

„Het is een wonder, dat in zoo korten tijd zooveel tot stand komt" [5]).

II. Van verlof teruggekeerd, vindt Ds Merkelijn de kerk

---

[1], [2]) Zendingsblad 1920, blz. 155. — [3]) Zendingsblad 1920, blz. 172. Men leze ook de geschiedenis van Joesoep, Zendingsblad 1920, blz. 155 en 169
[4]) Resp. Zendingsblad 1920, blz. 172 en 186 — [5]) Zendingsblad 1921, blz. 89.

en de weldra afgebouwde pastorie, op een mooi en gunstig punt gelegen, een gedurige verlustiging; nog te sterker, omdat er naar het nieuwe kerkgebouw zoo veel meer bezoekers komen. Op den regel, dat zendingsarbeid in de steden moeilijker zou zijn dan in de dorpen, maakt de soldatenstad Magelang met haar vele zonde en goddeloosheid dan toch wel een gunstige uitzondering; want onder haar Javaansche (en ook Chineesche) bevolking wint het Evangelie veld!

Reeds in Januari '24 kunnen de ambten ingesteld worden[1] (2 ouderlingen en 1 diaken); naast de Hollandsche is er dan te Magelang ook al een Javaansche geïnstitueerde Kerk! Enkele tot haar behoorende ontwikkelde Javanen beleggen meermalen in de nabijgelegen dorpen samenkomsten, en stichten aldra een vereeniging tot exploitatie van een internaat voor jongens van de Hollandsch-Javaansche scholen, die met een Javaansch internaat genoegen nemen.[2]

De Chineezen, voor wie Ds Merkelijn een nieuwen goeroe vindt, die te voren in Semarang werkte, n.l. Siek Ing Kong, willen liever een eigen plaats van samenkomst; naar hun meening zal een Chinees voorloopig althans gemakkelijker over te halen zijn, in een huis te komen luisteren dan in een kerk; zelfs denken zij al aan het bouwen van een eigen kerkje.[3]

Activiteit der eerste liefde bij de jonge Christenheid in Magelangs hoofdstad!

In de hoofdplaats Temanggoeng reikt Br Horstman de hand aan de lieden van de Pinksterbeweging; dàn zendt Ds. Merkelijn wekelijks zijn Chineeschen goeroe daar heen; onder de kortgeleden uit China overgekomen Chineezen blijkt een tiental Christen te zijn.[4] Na het overlijden van Br Horstman (Dec. '24) zet diens zoon vaders werk voort; dàn plaatst Ds Merkelijn te Temanggoeng een Javaanschen helper, en weldra mag hij er het Avondmaal bedienen aan 14 Javanen.[5]

Ook buiten de beide hoofdplaatsen der regentschappen komt er meer beweging: te Setjang Avondmaalsviering met 15 menschen ('23), en spoedig daarop in plaats van de nog altijd gebruikte primitieve woning van een courantenverspreider een eenvoudig dorpskerkje[6]; te Tempel is het kleine zaaltje

[1] en [2] Zendingsblad 1924, blz. 93. — [3] Zendingsblad 1924, blz. 107. — [4], [6] Zendingsblad 1924, blz. 139. — [5] Zendingsblad 1925, blz. 194. —

voor de samenkomsten iederen keer vol, en daarbij wordt er geijverd, ook anderen tot geloof en bekeering te brengen; te Blondo, waar de bamboe-gebouwen bezwijken, komen na een geldinzameling in Indië en Nederland, vaste gebouwen, en wordt een mattenmakerij en weverij aan de inrichting verbonden.[1])

Te verklaren is wel, dat in Middelburg geoordeeld wordt, dat bij dezen ontwikkelingsgang éér op het uitzenden van een tweeden predikant, dan op krachtige uitbreiding van den medischen dienst behoort aangestuurd te worden[2]); maar Ds Merkelijn, die bij den gemeente-opbouw te Magelang óók naar uitbreiding over geheel het zendingsterrein zoekt, gevoelt al meer, hoeveel hij daardoor missen moet; op de vraag, gesteld in de eens in de veertien dagen met de helpers gehouden vergaderingen: „Wat is naar het oordeel der helpers een goede methode, op een plaats, waar tot nog toe niet gearbeid wordt, ingang te krijgen?" ontvangt hij steeds ten antwoord: U moet op die plaatsen een medisch helper zetten.[3])

Naar het voorbeeld van de uitzending der zeventig discipelen (Lucas 10) deelt hij de tien goeroes in vijf groepjes van twee in, en die gaan dan uit naar plaatsen, waar nog weinig of niets van het Evangelie bekend is; na een maand keeren zij weer, neen, niet met blijdschap, doch moe van de vele teleurstellingen; de meesten vragen om wat vacantie! De conclusie van den missionairen Predikant is deze: „al was die proefneming niet zonder beteekenis, toch blijft het de vraag, of tijd en kracht der helpers niet beter kunnen aangewend worden. Dit zou zeker het geval zijn, indien gewerkt kon worden met het instituut der medische helpers; deze wegbereidende arbeid is noodzakelijk".[4])

Geprobeerd wordt ook, o.a. te Setjang en omgeving, waar de menschen nog niet van de bioscoop weten, met een projectielantaarn de Bijbelsche Geschiedenis te vertellen[5]); dat trekt wel!

Beter gaat het met de oprichting van een Vervolgschool in Djoemo, Pingit en Kedoe (1925); te Djoemo en te Pingit

[1]) Zendingsblad 1925, blz. 17. — [2]) Zendingsblad 1925, blz. 206. — [3]) Zendingsblad 1926, blz. 50 — [4]) Zendingsblad 1926, blz. 52. — [5]) Zendingsblad 1927, blz. 28.

CHRISTELIJKE HOLLANDSCH-INLANDSCHE SCHOOL TE GOMBONG
BIJ HET 25 JARIG BESTAAN

KERKERAAD DER JAVAANSCHE KERK TE TEMPEL MET Ds MERKELIJN

SANATORIUM VOOR T. B. C. PATIËNTEN TE PAKEM (BIJ DJOKJA OP DE HELLING VAN DE MERAPI)

EEN DER NIEUWE ZALEN VAN HET ZENDINGSZIEKENHUIS TE WONOSOBO

ontstaan koempoelans[1]); daarentegen mislukt te Kedoe elke poging tot vaste samenkomsten.

Ook de colportage wordt al krachtiger voortgezet: midden '27 zijn er zes colporteurs en twee courantenverspreiders werkzaam; bovendien is er een uitgebreide colportage-boekhandel onder beheer van één der Europeesche onderwijzers.[2])

Dat laatste biedt ons gelegenheid tot de opmerking, dat het Hollandsch kerkelijke leven steeds meer een wezenlijk aandeel krijgt in den zendingsarbeid: De Hollandsche onderwijzers vangen aan met jeugdwerk door de oprichting van een knapenvereeniging; geven zich voor colportage-arbeid; beijveren zich voor Blondo, waar een landbouw-commissie komt, die land wil gaan aankoopen voor wie als christenen de kolonie verlaten, opdat zij door bearbeiding van een in bruikleen gegeven stukje grond in staat zouden zijn, in eigen onderhoud te voorzien, ja, misschien wel een christen-desa vormen[3]); met hun medewerking verschijnt te Magelang de „Zaaier", het thans van de Classis Batavia uitgaande Evangelisatieblad voor Hollandsch sprekenden; en niet 't minst gaat de aandacht naar de opkomende Chineezen-Zending; in 1928 neemt de toch maar kleine Hollandsche-Gereformeerde Kerk van Magelang het zendingswerk onder de Chineezen voor haar rekening, en stelt, inplaats van den uit Semarang gekomen helper, den goeroe Diong Hong Sik aan, die de christenen onder de Chineezen bezoekt en verzamelt te Moentilan (het centrum van de sterk zich uitbreidende Roomsche Missie) en te Temanggoeng. (Ook in Wonosobo)[4]); als nog op geen ander terrein treedt in het Magelangsche de Chineezen-Zending op den voorgrond!

Onder dat zoeken naar nieuwe methoden, om óók buiten de stad Magelang over geheel het terrein voet aan wal te krijgen (het consulentschap van Wonosobo vraagt intusschen ook nog al wat tijd en zorg!), mag Ds. Merkelijn beleven, dat, trots den al meer oplaaienden tegenstand van Moehammadyah en van de Nationalisten, en ondanks de al krachtiger actie der Roomsche Missie, de deuren opengaan; het jaarverslag van '27 vermeldt: In Magelang gedoopt 36 Javanen

[1]) Zendingsblad 1926, blz. 192. — [2]) Zendingsblad 1927, blz. 182, — [3]) Zendingsblad 1928, blz. 16, 17. — [4]) Zendingsblad 1931, blz. 14

en 9 Chineezen; in Parakan 7 Javanen; in Temanggoeng 13 Javanen en 5 Chineezen; in Tempel 3 Javanen (na het vertrek van den Chinees „Stefanoes", die het bezielend middelpunt was, naar Poerworedjo, kwam dáár inzinking); in Djamblangan 2 Javanen en 2 Chineezen; in Blondo 15 Javanen.[1]) Het getal Christenen, Januari '18 op 97, is 1 Juli '28 tot 536 geklommen, en dus in 10 jaar tijds vijf en een half maal zoo groot.[2])

Schooldienst. Met de scholen gaat het nog maar langzaam vooruit; sommige onderwijzers houden 's Zondags samenkomsten en doen ook wel aan evangelisatiewerk. Een Maleisch-Chineesch schooltje wordt in '27 te Magelang geopend en de goeroe van die school houdt ook Maleische godsdienstoefeningen, en maakt tevens veel werk van huisbezoek.[3])

In 1925 krijgt het westersch onderwijs er nog bij: een Schakelschool en een Christ. Mulo.[4]) De Regeering geeft evenwel geen toestemming tot oprichting van een Christ. School voor meisjes uit den Javaanschen adelstand.

Medische Dienst. Zuster Netelenbos nam (Augustus '23) de leiding op zich van het hulphospitaal te Parakan, maar moest die al spoedig neerleggen; een mantri-verpleger komt dan in haar plaats, terwijl de leiding berust bij de dokters van het Petronella-hospitaal; er is ruimte voor 50 patiënten.[5])

In 1924 opende Dr Abarbanel te Magelang een polikliniek voor de Zending, waardoor Magelang toch een begin van Medische Zending verkreeg; doch na vier maanden werd Dr Abarbanel overgeplaatst en de polikliniek weer gesloten.

III. Medio '28 gaat Ds Merkelijn weer met verlof: weer wordt Ds L. Netelenbos consulent; en evenals bij het eerste verlof, toen Magelangs nieuwe kerkgebouw in gebruik werd genomen, mist Ds Merkelijn een gewichtig gebeuren op het zendingsveld: 2 Oct. '28 wordt goeroe Idris Siswawarsana, tevoren als goeroe-indjil op het Friesche terrein werkzaam, door Ds L. Netelenbos in het predikambt bevestigd; de in '24 geïnstitueerde Javaansche Kerk heeft haar eigen Predikant en is tot volle zelfstandigheid gekomen.[6])

[1]) Zendingsblad 1928, blz. 88. — [2]) Zendingsblad 1929, blz. 14. — [3]) Zendingsblad 1928, blz. 110. — [4]) Zendingsblad 1928, blz. 202. — [5]) Zendingsblad 1926, blz. 192. — [6]) Zendingsblad 1928, blz. 215.

Daartegenover geniet Ds Merkelijn in patria de vreugde, dat hij het pleit voor de oprichting van een zendingshospitaal te Magelang mag winnen: in Zeeland valt dàn het besluit, zij het in beginsel, daartoe over te gaan.

Bij zijn terugkeer (26 Juli '29 van Genua) heeft Ds Merkelijn f 16.000 bijeenverzameld[1]); voortgezette actie voert, ondanks de ingetreden malaise, de bijeengebrachte sommen op tot f 23.000 in Indië en f 27.000 in Holland; de Kerken der drie Zuidelijke provincies voteeren een bedrag van f 15.000 voor de exploitatie;[2]) en de bouw van een *ongesubsidieërd* zendingsziekenhuis te Magelang komt in zicht!

De verrassing volgt daarop, dat Ds Merkelijn tegen zeer matigen prijs de hand kan leggen op een prachtig gelegen terrein, de z. g. Tidarkliniek, een Chineesche majoorswoning tegenover den Tidarheuvel[3]). (De kleine ronde heuvel Tidar (= Spijker) beschouwen de Javanen als den kop van den spijker, waarmee Java aan de aarde zou vastgenageld zijn).

Tot Directrice wordt 1 Juli '31 benoemd Mej. Dr G. J. Dreckmeier (van 1920 tot eind 1929 te Poerworedjo, dan tijdelijk te Wonosobo gedurende 1½ jaar, en ook nog drie maanden te Poerbolinggo tot hulp van Dr L. W. Vogelesang).

En op 26 Mei 1932, juist den datum, dat hij 24 jaar gehuwd is, mag Ds Merkelijn het zendingsziekenhuis openen, en Mej. Dr Dreckmeier als arbeidster in de medische Zending te Magelang begroeten. Alleszins te verstaan, dat hij in het Gedenkboek getuigt: „Wij hadden geen mooier cadeau kunnen ontvangen!"[4])

Spoedig daarna, den 24sten December, gaat ook het sinds '23 al geopperde plan in vervulling, dat de Chineesche kerk en pastorie te Magelang in gebruik worden genomen.

Hoe is in een twintigtal jaren de stad Magelang tot een centrum van zendingsarbeid geworden!

Uitbreiding komt er óók op andere posten: in het Zuiden te Blondo, onder de wijze en trouwe leiding van den goeroe-indjil Wirjo Tresno (tot 1931,) daarna van goeroe-indjil Sadi, die al lang te Magelang arbeidde en zich kenmerkte door

[1]) Zendingsblad 1929, blz. 142. — [2]) Handel. Part. Syn. v. Zeeland, 29, 22, 22 — [3]) Zendingsblad 1930, blz. 158 en 1932, blz. 16 v.v. — [4]) Vergel. Zendingskalender 1933, Februariblad.

eerlijkheid, standvastigheid en trouw; en in het Noorden vooral te Djoemo, gelegen in het gebergte, ver van de centra der intensieve mohammedaansche propaganda. Dáár mag Ds Merkelijn eerst 10 en daarna 5 volwassenen doopen[1]); pestziekte brengt er vraag naar het Christendom, zij het in de gedachte, dat het een middel tegen de pest zou weten.[2]) Te Parakan blijft het getal Christenen nog klein;[3]) doch te Temanggoeng worden velen uit de mohammedaansche wereld toegebracht en komen ook enkelen uit de door Br Horstman verzamelde gemeente over.

Over het algemeen vertoont er zich meer groei in het Noorden dan in het Zuiden: te Tempel blijft er stilstand; Djamblangan laat weinig vrucht zien; in den kring van Glagahombo (behoorend bij de gemeente van Magelang) doen zich, hoezeer de mohammedaansche propaganda slaagt, toch oneenigheden voor; te Setjang (Noordelijk van Magelang) komen een 20 à 25 hoorders; en te Ngowet een twintigtal, van wie sommigen den Doop reeds begeeren.[4])

Al heeft Ds Merkelijn zijn wensch, dat de medische dienst in het Magelangsche voorbereidend werkt, toch blijft hij voortgaan met het zoeken van middelen ter verbreiding van het Evangelie. In deze periode beproeft hij het door met clubjes naar een desa te gaan en korte toespraken te houden. Te Glagahombo komt geen hoorder[5]), doch in Mertojoedan (bij Magelang) slaagt de proef weer wel[6]). Hij gaat voort met in vele andere desa's samenkomsten te beleggen in het huis van een ontslagen patiënt of van een Javaan, die zijn kinderen naar een zendingsschool zendt; en het gebeurt soms, dat er bezoek van meer dan 500 menschen komt.

Nieuwe posten ontstaan: te Tjandiroto (van uit Ngadiredjo), te Bono (district Pakis) als vrucht van het hospitaal; te Moentilan komt een colpoteur; Blondo als desa is vijandig, doch de eerstelingen worden er gedoopt.

Ook kan na jaren weer een Kerk geïnstitueerd worden; Te Djoemo mag de in plaats van goeroe Jonathan gekomen

---

[1]) Zendingsblad 1930, blz. 156 — [2]) Men leze Zendingsblad en Gedenkboek blz. 37, 38 — [3]) Zendingsblad 1931, blz. 185 — [4]) Zendingsblad 1932, blz. 143 — [5]) Zendingsblad 1933, blz. 246 — [6]) Zendingsblad 1933, blz. 275.

onderwijzer Kamidjan zulk een sterke uitbreiding verkrijgen, dat begin '34 de ambten kunnen ingesteld worden; dat is dan de tweede geïnstitueerde Kerk op dit terrein.

Enkele Sadrach-Christenen, woonachtig tusschen Tempel en Djamblangan, komen kerken in Djamblangan; onder hen ook de imam.

Te Magelang gaat de Javaansche Kerk onder de leiding van Ds Idris gestaag vooruit; de band tusschen Predikant en gemeente wordt al hechter; het getal leden is in 1934 reeds 300. Ook doet Ds Idris nog al veel voor het winnen van de Javaansche „jongeren".

De Chineesche gemeente klimt tot een honderd leden en wordt in 1934 geïnstitueerd. (De 3de geïnstitueerde Kerk).

Het jeugdwerk breidt zich onder leiding èn van de Javaansche èn van de Europeesche onderwijzers steeds meer uit. De kiosken blijven echter tot twee beperkt, want de verwachting, dat die centra van arbeid zouden worden, ging niet in vervulling.

Vóór het verlofvertrek van Ds Merkelijn (5 Sept. '34 van Batavia) zijn er 14 plaatsen, waar min of meer centraal gewerkt wordt, en op 9 er van worden regelmatig de Sacramenten bediend;[1]) het getal Christenen is geklommen tot 810, van wie 448 belijdende leden (Javanen en Chineezen te samen[2]). In het jaar 1934 bedraagt de aanwas 140, en zijn er 100 in dooponderricht[3]).

Schooldienst. 1 Juli 1931: opening van de Chr. Huishoudschool te Magelang (ongesubsidieerd).[4]) Het getal zendingsscholen komt op 8: 5 vervolgscholen te Kedoe, Djoemo, Pingit, Blondo en Magelang, en 3 desascholen in Blondo, Djamblangan en Magelang met 15 onderwijzers en 577 leerlingen. Ook Parakan krijgt een Maleisch-Chineesche school.

Westersch onderwijs: In 1932 wordt de Holl. Chin. School te Temanggoeng overgenomen; en te Magelang komt er nog een ongesubsidieerde Holl. Chin. School bij[5]).

Medische dienst. Het hulpziekenhuis te Parakan wordt verzorgd door Dr Dreckmeier, die dat te voren van uit Wonosobo ook al deed.

[1]) en [3]) Zendingsblad 1935, blz. 81 v.v. — [2]) Zendingsblad 1934, blz. 10 — [4]) in 1939 subsidie verleend — [5]) zie Zendingsblad 1932, blz. 267.

De goeroe-indjil aan het ziekenhuis te Magelang verricht belangrijken arbeid in en buiten het hospitaal, en dat brengt vooral onder de Chineezen in en buiten Magelang opwakende belangstelling.

Dr Dreckmeier bepleit de aanstelling van een vrouwelijke goeroe-indjil [1]).

IV. De al eer opgekomen vrees, dat Ds Merkelijn na drie en twintig jaren dienst in de Zending, niet zou kunnen terugkeeren, wordt beschaamd; al was zijn gezondheid bij aankomst in het vaderland nog al wankel, hij knapte weldra weer zoo op, dat de dokter hem andermaal geschikt verklaarde voor verderen arbeid in de tropen; den 24sten Mei 1935 scheept hij te Genua zich weer in. Het plan is, dat hij nog circa drie jaar in actieven dienst zal blijven.

Spoedig na zijn vertrek wordt candidaat C. van Nes beroepen, die de roeping aanneemt; 17 Dec. 1936 wordt hij in de Noorderkerk te Middelburg bevestigd, en 28 Mei 1937 vertrekt Ds van Nes van Genua, om 18 Juni te Magelang aan te komen.

Rijke dingen geeft God in de laatste en korte periode van Ds Merkelijns zendingsarbeid, en dan juist nù ook op het zendingsgebied *buiten* de stad Magelang.

Al spoedig, begin 1936, komt Mej. C. Baarbé, die gedurende 14 jaar het onderwijs diende en op haar verzoek wachtgeld verkreeg, om als uitgezondene door de Kerk van Middelburg, zonder eenige vergoeding, werkzaam te wezen onder de Javaansche en Chineesche vrouwen. Zij doet, gesteund door een enkele medewerkster, veel arbeid, als door Bijbelkringen, cursussen, huisbezoek, doch 't meest toch, in bond met de vrouw van den Chineeschen goeroe, Dhiong Hong Sik, onder de Chineezen van Magelang en daarbuiten: als op Zondag 4 Juli 1937 in de Chineesche gemeente te Magelang 17 personen gedoopt worden, zijn er ook vrouwen en meisjes onder, die Mej. Baarbé heeft mogen toebrengen. Het getal leden der Chineesche gemeente te Magelang nadert al de 200 [2]). Vanuit Magelang wordt op 7 verschillende plaatsen onder de Chineezen gewerkt, n.l. te Moentilan,

[1]) Zendingsblad 1935, blz. 107 — [2]) Zendingsblad 1937 blz. 33, 55, 150, 201.

Blabak, Temanggoeng, Parakan, Grabak, Salaman en Tempoeran. Medio 1936 draagt de Salatiga-Zending haar post Ngablak over, en een goeroe-indjil wordt daar geplaatst.

Enkele Sadrach-Christenen worden te Djamblangan in de gemeente opgenomen; na zijn opleiding in Djokja wordt de imam als goeroe-indjil geplaatst te Klisemen, op de helling van den Sindoro — de post Tjandiroto vervalt dan.

De tot enkele tientallen ingekrompen Sadrach-gemeenten van Adigoenoeng en Batoersari, verzorgd door den goeroe van Parakan, houden één samenkomst te Adigoenoeng; 5 gezinnen worden opgenomen in de gemeente van Parakan; één broeder uit Adigoenoeng is ouderling van de gemeente te Parakan.

In de nog jonge gemeente van Bono, waar in 1935 niet minder dan 43 menschen werden gedoopt, stijgt het getal gedoopten in 1936 tot 47. Ondanks den tegenstand van den loerah blijft deze gemeente getrouw, en ondanks algemeene armoede wordt reeds 15 October 1935 een uit eigen middelen gebouwd kerkje in gebruik genomen [1]).

Te Grabag, waar gedurende ongeveer een jaar geregeld samenkomsten zijn gehouden, worden medio 1936 de eerstelingen gedoopt en houdt de missionaire Predikant de Avondmaalsviering met de nog kleine groep Christenen [2]).

Zijn herhaalde pogingen, het besef der zelfstandigwording in de gemeenten te versterken, ziet Ds Merkelijn bekroond: in 1936 worden niet minder dan 4 Kerken geïnstitueerd: Blondo, Tempel (met Djamblangan), Temanggoeng en Parakan; dus twee in het Zuiden en twee in het Noorden van het zendingsterrein.

Van meet af was de Javaansche Kerk van Magelang ingedeeld (met Wonosobo) bij de Classis Poerworedjo [3]); bij een nadere indeeling vormen de zes Javaansche Kerken van Magelang met de twee van Wonosobo de Classis Kedoe.

De Chineesche Kerk van Magelang behoort tot de Classis der Chineesche Kerken op Java [4]).

Een Christen-Javaansch onderofficier te Moentilan, gekozen tot voorzitter van de afdeeling van gepensionneerde inheemsche onderofficieren en mindere militairen, zoekt met Ds Merkelijn

[1]) Gedenkboek 47 — [2]) Zendingsblad 1936, blz. 158 — [3]) Zendingsblad 34, blz. 157 — [4]) zie blz. 239.

contact, om onder de gepensionneerde militairen het Evangelie te verbreiden. Begin 1937 kan te Dangean een nieuwe koempoelan voor deze menschen worden geopend; weldra wordt een tiental van hen gedoopt; en elk kan in zijn desa van beteekenis worden.

Dankbaar mag Ds Merkelijn, 12 Sept. 1937, zijn zilveren zendingsjubileum vieren; genade van God heeft hij overvloedig ontvangen; ook eere wordt hem bewezen; de Resident van Kedoe spelt persoonlijk het officierskruis hem op de borst, en in de herdenkingssamenkomst dankt de burgemeester van Magelang hartelijk voor al wat Ds Merkelijn aan zendingswerk heeft gedaan; geestig merkte deze op, dat als hij de Zending en Ds Merkelijn een verwijt maken wilde, dat alleen maar zou zijn, dat zij Magelang ook nog niet aan een middelbare school hadden geholpen [1]).

De verrassing wordt hem bereid, dat een door de Kerken in Indië en Holland bijeengebrachte som van f 3000 hem ter hand gesteld wordt voor het bouwen van kerkjes te Blondo en te Grabag.

Spoedig daarna komt er een accoord tusschen de Gereformeerde Kerken van Bandoeng en Magelang, waarbij aan de Kerk van Bandoeng, die geen eigen zendingswerk heeft, het terrein Temanggoeng overgaat voor den arbeid onder de Chineezen, d.w.z. voor: hoofddienst en de in '37 opgerichte Maleisch-Chineesche school; de kerk van Bandoeng stelt f 5000 beschikbaar voor het bouwen van een kerk te Temanggoeng.

Een weer gehouden propaganda-week brengt een nieuwen post te Klebakan, ten Noorden van Setjang.

De door de Europeesche Kerk van Magelang benoemde Zendingscommissie behartigt het jeugdwerk door een commissie, bestaande uit Europeesche en Inheemsche onderwijzers, van elke school één, zoodat alle scholen vertegenwoordigd zijn: Tri-Dharma-werk, Driehoekswerk; Padvindersorganisatie; sportvereenigingen, knapenvereeniging, jeugddienst op Zondagmiddag (door Europeesche onderwijzers voor de kinderen van de westersche scholen), wandeltochten en kampeeren tijdens de vacantie.

---

[1]) Zendingsblad 1937, blz. 215.

Om het colportage-werk wat dichter bij de Javaansche gemeenten te brengen, wordt aan enkele Kerken steun geboden voor het aanstellen van een colporteur; de bedoeling zit daarbij voor, dat ook de gemeenteleden mee op stap gaan. Een proef tot het houden van een colportage-tocht per autobus van Pa van der Steur,[1]) vanaf Magelang tot Temanggoeng, brengt uitnemend resultaat.

Midden uit het zich thans over geheel het terrein steeds meer uitbreidend zendingswerk, waarbij in '37 óók nog het consulentschap voor Poerworedjo tijdens het verlof van Ds Keuchenius, werd waargenomen,[2]) moet Ds Merkelijn zich terugtrekken; nog juist kan Mevr. Merkelijn den eersten steen leggen voor het kerkje te Blondo; 1 Mei '38 verlaat Ds Merkelijn het zendingsveld, waar de Heere zijn pioniersarbeid met zoo milden zegen kroonde.

Ds C. van Nes, eenigen tijd al door Ds Merkelijn ingeleid, staat dan voor de moeilijke taak geheel dit zendingswerk over te nemen en voort te zetten; alleen de Chineezen-Zending, die kennis van het Maleisch vraagt, komt onder de verzorging van Ds A. Pos. Te begrijpen, dat in de 3 Zuidelijke provincies stemmen opgaan tot uitzending van een tweeden missionairen Predikant.

Te vermelden is nog: Mej. Baarbé geeft godsdienstonderwijs aan vrouwen en meisjes, daarin getrouw geholpen door Mevr. van Nes, en richt, bijgestaan door 5 Javaansche helpsters, 30 naaiclubjes op in even zoovele Javaansche desa's; als een novum: Kerstfeest met uitsluitend mohammedaansche bedienden, op initiatief van de Javaansche vrouwenvereeniging, waarbij de kerk te Magelang vol is van Mohammedanen;[3]) het in gebruik nemen van een nieuw kerkgebouw te Grabag (12 Aug. '38); en de beroeping en daarop gevolgde bevestiging van den goeroe te Parakan, Soemardjo Atmosoekarto, tot Predikant van de gemeenten te Djoemo, Parakan en Temanggoeng. (16 Dec. '38)[4]) Blondo krijgt bezoek van den G. G. Jhr. Tjarda Stachouwer van Starkenborgh.[5]).

---

[1]) Joh. v. d. Steur, die eind der vorige eeuw met een Militair Tehuis te Magelang begon en zoo heel veel mocht doen voor den soldaat en het soldatenkind — [2]) Zendingsblad 1937, blz. 108 — [3]) Vgl. Zendingsblad 1937, blz. 33 v.v. en 55 v.v. — [4]) Zendingsblad 1939, blz. 34 en 35. — [5]) Vgl. Zendingsblad 1938, blz. 11 en 12.

Statistiek. Classis Kedoe (met de twee Kerken van Wonosobo): 6 geïnstitueerde Kerken: Magelang (met Glagahombo), Djoemo, Blondo, Tempel, (met Djamblangan), Temanggoeng en Parakan; 2 Javaansche Predikanten: Ds Idris Siswawarsana te Magelang en Ds Soemardjo voor de gemeenten van Djoemo, Parakan en Temanggoeng, Zendingsposten te: Setjang, Pingit, Ngowet, Grabag, Ngadiredjo, Bono, Kliseman, Adigoenoeng, Dangean, Ngablak, Klebakan, en de Chineesche posten: Moentilan, Blabag, Salaman en Tempoeran. Aantal Christenen (eind 1937): 1517; eind 1938: 1709; in 1938 werden er 225 gedoopt; 1 Chineesche Kerk (behoorend tot de Classis der Chineesche Kerken). Aantal plaatsen, waar gewerkt wordt: 77.

Schooldienst. Vervolgscholen 5: te Magelang, Kedoe, Djoemo, Pingit en Blondo; desa-scholen 3: te Magelang, Blondo en Djamblangan; 3 Maleisch-Chineesche scholen: te Magelang, Parakan en Temanggoeng (opgericht in '37); 1 Christ. Huishoudschool en 2 lagere huishoudscholen, waarvan 1 voor Javaansche en 1 voor Chineesche meisjes (opgericht Aug. '38).

Westersch onderwijs. Te Magelang: 1 Europeesche school, 3 Holl. Javaansche scholen, 1 Holl. Chin. school, 1 ongesubsidieerde Holl. Chin. school, 1 Mulo-school, 1 (van de Javaansche Schoolvereeniging uitgaande) Schakelschool; 1 Holl. Chin. school te Temanggoeng; 1 (ook van de Javaansche Schoolvereeniging uitgaande) Schakelschool te Tempel; 1 Holl. Chin. school te Grabag.

Medische Dienst. In '37 krijgt het zendingshospitaal een nieuwe zaal voor vrouwelijke patiënten. Een tweede dokter, Rekso, behoorend tot de Indische Kerk, is voor tijdelijk benoemd; een tweede arts zou benoemd kunnen worden, maar subsidie wordt niet toegestaan. Voor de vrouwelijke patiënten wordt een vrouwelijke goeroe-indjil aangesteld, die haar huisvesting heeft bij Mej. Baarbé.

De Vorstenlanden

6. Djokjakarta

Kleiner van omvang dan de residentie Banjoemas en de residentie Kedoe is het gouvernement Djokjakarta; het heeft een grootte van 56.5 □ geogr. mijlen en telt 1.368.000 inwoners.

Uitgezonderd het aan Utrechts Kerk toegewezen gedeelte is geheel Djokjakarta arbeidsveld van de Kerk van Amsterdam. Ds C. Zwaan wordt 17 Oct. 1900 uitgezonden.

I. Hoofddienst.

Mooie, bijna romantische dingen, verhaalt Ds Lion Cachet in zake „de korte geschiedenis der Inlandsche Kerken in Djokjakarta", o.m. dat het Christendom tot in den kraton van Prins Pakoe-Alam is gekomen, en „dat hij ten huize van den kapitein Nata Taroena, den president-ouderling, ontmoet „de afgevaardigden" en vertegenwoordigers van Inlandsche Gemeenten, nog wel van kort bestaan, doch aan wie, om de vervolgingen door haar geleden, de naam was gegeven van „Kerken onder het kruis".[1])

Bij de uitzending van Ds Zwaan doet hij evenwel, in kwaliteit van redacteur van de Heidenbode, de sobere, uiterst nuchtere mededeeling: „Op dit uitgestrekte terrein zijn op dit oogenblik nog slechts 3 plaatsen, waar menschen wonen, bij wie hij ingang vinden zal: Toeren met 42 volgelingen, onder wie twee gedoopt, Penten met 39 volgelingen, waaronder twaalf gedoopt en Djokjakarta zelf met 35 gedoopten, die op 3 na allen met den medischen dienst in verbinding staan en grootendeels met het oog daarop zijn verhuisd".[2])

De beide kleine groepen van Christenen in de desa's Toeren en Penten zijn de eenige in Djokjakarta, die niet met Sadrach zijn meegegaan.[3])

Bij de eerste kennismaking staat het voor Ds Zwaan dadelijk vast, dat „de Sadrach-gemeenten totaal voor ons en onze helpers gesloten zijn", en dat de gemeenten van Toeren en Penten dringend verzorging van noode hebben, zullen zij niet „voor ons verloren gaan en ook in de handen van Sadrach vallen".[4])

Spoedig weet hij het werk in de gemeenten van Djokja, Toengkak,[5]) Toeren en Penten op gang te brengen, zoodat hij in een verslag aan Amsterdams Kerk kan meedeelen:

---

[1]) „Een Jaar op reis", blz. 346 v.v. — [2]) Heidenbode, Mei 1901 — [3]) [4]) Mosterdzaad '02: 10 en 11; 11 — [5]) Toengkak is het Z.O. deel van de stad Djokja. Omstreeks 1900 had de Sultan er een armenhuis; dat werd veranderd in een hulpziekenhuis; bij het hulpziekenhuis is thans ook weer een armenkolonie ingericht. (Zendingskalender '38, Augustus).

„Gij ziet dus broeders, dat de arbeid geregeld voortgaat. Gaarne zou ik dien ook nog uitbreiden, maar de vraag is voor mij nog, op welke wijze dit geschieden moet". [1])

Dat laatste is voor Ds Zwaan eigenlijk ook het punt in kwestie gebleven gedurende zijn circa 20-jarigen arbeid in Djokja; zonder eenigen ophef en met rustige, wel eens tot klagen neigende kalmte, geeft hij zich geheel en getrouw tot bevestiging van het verkregene, volgt hij ook gewillig en gaarne, waar deuren opengaan, doch nieuwe banen te ontsluiten en zelf de fondamentlegging te beginnen, ligt minder in zijn lijn.

Tegen het einde van zijn eerste periode (1910) is de gemeente van Djokja gegroeid tot „342 lidmaten, waarvan 193 tot het H. Avondmaal toegelaten" [2]); bestaat de gemeente te Penten uit „57 lidmaten, waarvan 21 toegelaten tot het H. Avondmaal"; heeft de gemeente te Toengkak „47 lidmaten, waarvan 28 toegelaten tot het H. Avondmaal"; en staat de gemeente van Toeren „op 22 lidmaten, met 17 toegelaten tot het H. Avondmaal" [3]); te Wates en Tjandi-Sewoe, waar hulphospitalen zijn opgericht, is een begin met de Evangelisatie gemaakt [4]); doch de voor dit alles noodige arbeid, waarbij ook nog de verzorging van de gemeente te Soerakarta behoort [5]), heeft zooveel van Ds Zwaans kracht gevorderd, dat het tot openen van nieuwe posten niet is gekomen.

Soortgelijk gaat het in de tweede periode van Ds Zwaans verblijf te Djokja:

Djokja's gemeente neemt zoo in getal en gehalte toe, dat 23 Nov. '13 de ambten worden ingesteld; zij krijgt een „eigen Kerkeraad, zes ouderlingen, vier Javanen en 2 Hollanders, en drie diakenen, twee Javanen en één Hollander" [6]); in 1915 meldt de statistiek van „615 leden, waaronder 298 ten Avondmaal toegelaten"; bewijs van rijken bloei, ook bij in aanmerking nemen van de toeneming door hospitalen en scholen te Djokja!

Bij de reeds vermelde posten komt nog Ngoelakan (dicht

---

[1]) Mosterdzaad 1902, blz. 151 — [2]) De gemeenteleden van Nganti en Srandakan, die te Djokja (Gondokoesoeman) ten Avondmaal komen, zijn hierin begrepen — [3], [4], [5], [6]) Resp. Zendingsblad 1910, blz. 230; 1910, blz. 7 en 8; 1910, blz. 230; 1915, blz. 7.

bij Wates); de medische Zending te Wates draagt tot de gemeentevorming dáár ter plaatse veel bij.

Na Ds Zwaans vertrek (Dec. 1919) en daaropvolgend emeritaat, ingaande 1 April 1921,[1]) ontstaat er, onder het consulentschap van Dr D. Bakker, weer als vrucht der medische Zending, een beweging ten gunste van het Christendom te Wonosari (in het Zuidergebergte, op vrij grooten afstand van de stad Djokja). Door helpers laat Dr Bakker er werken; hij zelf gaat er ook eenige malen heen. Die arbeid wordt gezegend: eenige Javanen uit Wonosari en uit de desa Wiladeg worden gedoopt, en Nov. '20 viert de kleine gemeente van Wonosari voor het eerst Avondmaal in het daar opgerichte hulpziekenhuis.[2])

Ook ontwaakt er belangstelling tot de Waarheid te Kali-Bawang, een desa in het Noordelijk gebergte van Djokja; Dr Bakker laat er eens per maand leerlingen van de Opleidingsschool optreden.[3])

De gemeenten van Patalan (Toeren is naar het nabij gelegen Patalan verlegd) en van Toengkak en van Ngoelakan gaan zich ontwikkelen. En de tot nog toe door 3 colporteurs gedane colportage-arbeid vraagt om belangrijke uitbreiding.

Schooldienst. Voorspoedig gaat het met de Zendingsscholen, wilt gij, met de Chr. Inl. Scholen, in het vorstendom Djokjakarta nog niet: het Gouvernement is bijna overal met het bouwen van scholen de Zending vóór geweest.

Er zijn er zes: te Djokja (Gondokoesoeman), Toengkak, Patalan (Toeren), Penten, Ngoelakan en Wonosari (Wiladeg)[4]).

Alleen de eerste, tevens vormschool van de Keucheniusschool (ook wel Landjongschool geheeten), bloeit.

Geheel anders staat het met de scholen, waar de Hollandsche taal voertuig bij het onderwijs is; die prijken in schoonheid van sterk zich ontwikkelende levenskracht.

Djokja heeft dan:

2 Chr. Holl. Javaansche scholen, de eerste met 300 leerlingen en de tweede pas geopend;

1 Chr. Holl. Chineesche school, met bijna 300 leerlingen;

---

[1]) overleden 12 Febr. '38, zie levensschets Zendingsblad 1938 ,blz. 50, 51
[2]) „De Macedoniër" blz. 21, en Zendingsblad 1921, blz. 73 — [3]) Zendingsblad 1921, blz. 73 — [4]) Zendingsblad 1921, blz. 74.

1 Chr. M. U. L. O., met ± 50 leerlingen;
en — last not least — een Chr. Jav. Meisjesschool met internaat, de Koningin Wilhelminaschool, onder leiding van Mej. H. Wellensiek; ± 120 leerlingen, van wie 90 internen.

Plannen bestaan tot oprichting van een Chr. H. I. school te Wates en te Wonosari.

Krachtig begint zich de invloed van het Chr. H. Inl. onderwijs te openbaren; de door Dr Bakker voor Hollandsch sprekende inheemschen geopende catechisatie wordt druk bezocht; treffend teeken des tijds in de zendingswereld op Java! Wie had dat enkele jaren tevoren durven verwachten: een druk bezochte catechisatie van Javanen en Chineezen — met het Hollandsch als voertaal bij het onderwijs! Zoo snel ontwikkelen zich de toestanden op Java!" [1])

Medische dienst. In aansluiting aan de al gegeven korte karakteristiek der medische Zending te Djokja [2]), volge hier een kort historisch overzicht over deze periode: [3])

In Mei 1893 vertrok Dr J. G. Scheurer als missionair-arts naar Indië. Na in Batavia examen te hebben afgelegd, waarbij hem vergund werd als arts in Ned.-Indië op te treden, vestigde hij zich voorloopig in Poerworedjo. Hier had de missionair arts spoedig de handen vol werk. Van alle kanten stroomden de patiënten toe, zoodat van rustige taalstudie weinig komen kon. Om zich beter te kunnen voorbereiden voor zijn taak en tevens nader te geraken tot zijn doel, vertrok hij, in overleg met de Zendingsdeputaten, (hij was in 1894 overgegaan in dienst der Gereformeerde Kerken) naar Solo. Men wilde namelijk trachten door middel van de medische Zending Soerakarta te openen voor het Evangelie. In 1895 is Dr Scheurer in de belangrijkste en merkwaardigste inheemsche stad van Java, om de oprichting van een zendingshospitaal voor te bereiden.

Was voorshands taalstudie hoofdzaak, ook hier ontkwam Dr Scheurer niet aan de eigenlijke ziekenpraktijk. Met gebrekkige hulpmiddelen werd menige kranke genezen, terwijl geen gelegenheid ongebruikt werd gelaten, aan kranken en gezonden het Evangelie te verkondigen.

---

[1]) Zendingsblad. 1921, blz. 74. — [2]) zie hfdst. IX blz. 216 v. v. — [3]) vgl. Mej. J. H. Kuyper: „J. G. Scheurer".

Na een tweejarig verblijf in Solo bleek evenwel genoegzaam, dat het voorloopig nog niet mogelijk zou zijn, toestemming te verkrijgen voor de oprichting van een ziekenhuis. De vraag moest dus worden beslist, waar de missionaire arts zich definitief zou vestigen. Twee plaatsen kwamen vooral in aanmerking: Poerworedjo en Djokjakarta: de laatste werd ten slotte gekozen. Dr Scheurer huurde hier een huis, waarvan de bijgebouwen tot hulpziekenhuis werden ingericht, zocht een geschikt terrein, even buiten de stad aan den grooten weg naar Solo, en verkreeg in 1899 van den Sultan van Djokjakarta toestemming, daarop te bouwen.

Intusschen waren in Holland gelden verzameld voor den bouw en kon onverwijld worden overgegaan tot de oprichting van een compleet ziekenhuis, dat naar een milde geefster genoemd werd: Zendingshospitaal Petronella.

Hoewel de medische Zending tot nu toe nog gewerkt had met gebrekkige middelen, was toch reeds overtuigend bewezen, dat zij uitnemend geschikt was, het vertrouwen der bevolking te winnen.

In 1900 kwam het ziekenhuis gereed, ingericht voor 100 bedden. In datzelfde jaar kreeg Dr Scheurer hulp van de verpleegsters: Mej. J. H. Kuyper en Mej. J. C. Rutgers. Hij zelf moest echter het volgende jaar met verlof naar Nederland. Gedurende dien verloftijd werd zijn plaats ingenomen door Dr S. v. d. Ley, (daarna arts bij de Salatiga-zending).

Terwijl Dr Scheurer in Nederland was, kwam er in de verhouding tusschen de Gereformeerde Kerken en het hospitaal eenige verandering. Het was een stichting van alle Kerken en stond dan ook onder het opzicht van Deputaten, door de Generale Synode aangewezen. Op de Synode van Arnhem (1902) werd het echter *overgedragen aan de Gereformeerde Kerk van Amsterdam*, op wier zendingsterrein het was gebouwd.

In September van het jaar der overdracht kwam Dr S. J. D. Esser als 2de geneesheer in Djokja; en toen in 1903 Dr Scheurer zelf kon terugkeeren, was eindelijk het Europeesche personeel voltallig.

Lang zou deze gunstige toestand, helaas, niet duren. Het volgend jaar moest Mej. Kuyper wegens gezondheidsredenen repatrieeren en trad Dr Esser wegens ziekte van zijn vrouw

uit den zendingsdienst. Wel werd de laatste (tijdelijk) vervangen door Dr F. G. van Marle en de eerste door Mej. A. M. Gokkel, wel nam onder al die wisseling van personeel de arbeid in omvang toe, zoodat het hospitaal in 1905 moest worden ingericht voor 120 bedden, maar daarmee waren de beproevingen nog niet ten einde. In 1906 trof de medische Zending in Midden-Java nog veel zwaarder slag, doordat Dr Scheurer ziek werd en wel in zoo hevige mate, dat hij zijn arbeid in Djokja moest opgeven. Voor het zendingswerk was dit een gevoelig verlies. Maar de vrucht van zijn arbeid ging niet verloren. Menig vooroordeel tegen de Zending was door zijn optreden weggenomen en voor de missionaire artsen had hij onder de Javanen den eerenaam verworven van dokter-toeloeng (de dokter, die helpt).

Zoo stond Dr v. Marle alleen; in het najaar van '06 ontving hij hulp; Dr H. S. Pruijs, officier van gezondheid bij het N. I. Leger, met verlof in Nederland, die uit Gouvernementsdienst trad, werd benoemd tot directeur.

Omdat Dr van Marle zich slechts tijdelijk aan de Zending had verbonden, moest in zijn plaats een andere missionaire arts worden benoemd. Deze werd gevonden in Dr W. L. Vogelesang, die in 1907 zijn werk aanvaardde. In ditzelfde jaar vertrok Mej. Rutgers met verlof naar Nederland.

Dr Vogelesang moest spoedig vervangen door een ander; zoodra Solo voor de Zending geopend was, werd hem opgedragen aldaar een zendings-ziekenhuis op te richten.

In 1912 vertrok Dr J. Offringa naar Indië, om in zijn plaats als 2de geneesheer in het Petronella-Hospitaal op te treden". [1])

Mej. Rutgers, sedert 1911 weer op haar post te Djokja, nam, wegens haar voorgenomen huwelijk met Dr H. A. van Andel ontslag [2]); als Mevr. van Andel—Rutgers heeft zij, profiteerend van haar ervaringskennis, krachtig deelgenomen aan den pioniersarbeid te Soerakarta, gelijk zij tot heden toe, op waarlijk bewonderenswaardige wijze, haar „vrouwelijke" en „moederlijke" plichten met energieke steunverleening in de zendingspraktijk heeft weten te vereenen.

[1]) Dr D. Bakker, „De Macedoniër" '12, blz. 232 en 295 — [2]) De huwelijksvoltrekking geschiedde te Buitenzorg 18 Dec. 1912.

Tot 1918 mag Dr Pruijs de leiding van het hospitaal blijven voeren; doch dan „is hij in hooge mate overspannen, slaapt hij nooit zonder slaapmiddel en moet dit zelfs twee à driemaal nemen zonder dat er eenige rust komt; geen wonder! Hij staat nu al jaren met Dr Offringa voor geheel den hospitaaldienst te Djokja". [1]) In Wonosobo vindt hij wel eenig herstel, maar de hoop, dat hij zich weer aan het Petronella-hospitaal geven kan, wordt niet vervuld [2]); Dr Offringa wordt zijn opvolger in de functie van geneesheer-directeur.

Welk een bijzondere uitbreiding Dr Pruijs, naar de vindingrijkheid van zijn helder verstand en warm Zendingshart, aan de medische Zending te Djokja wist te geven, hebben wij al verhaald; hier zij nog het resultaat daarvan heel in 't kort medegedeeld:

„Toen hij in 1906 zijn taak aanvaardde, was er naast het Petronella-hospitaal één hulpziekenhuis in Djokja. Bij de overdracht in 1918 aan zijn opvolger, waren er 6 hulpziekenhuizen, met 40—48 bedden elk, in de omstreken van Djokja. Aan het hoofd dier inrichtingen staan dan door Dr Pruijs opgeleide helpers. [3])

Verder maakte hij zich verdienstelijk door de opleiding van Javaansche vroedvrouwen, waarvan verscheidene in de desa werkzaam zijn.

En voor de opleiding van Javaansch verpleegpersoneel stelde hij een cursus samen, een handleiding in het Javaansch „Piwoelang kanggo para mandor ing roemah sakit" (vertaling van R. Sosrosoegondo), die ook in het Maleisch en Hollandsch in druk verscheen (Albrecht en Co., Weltevreden 1915)" [4]).

Dr Offringa, geheel alleen voor zoo omvangrijke taak gesteld, krijgt hulp van dokters uit de stad; een maar gebrekkige, doch in dit geval zeer te waardeeren hulp! De vraag om missionaire artsen klinkt al krachtiger in de wereld van Neerlands christelijke medici, maar blijft onbeantwoord.

Tijdens den voor Dr Offringa meer dan noodigen tijd van verlof ('20—'21) neemt Dr D. Verhagen uit Solo de praktijk over, geholpen door een Javaanschen dokter Ardjoenatin,

[1]) Zendingsblad 1918, blz. 102 — [2]) zie echter ook blz. 399 — [3], [4]) Zendingsblad 1919, blz. 139.

geen Christen, maar een zeer sympathiek man, door het Gouvernement bereidwillig ten dienste van de medische Zending afgestaan, doch door ernstige ziekte spoedig in zijn werk verhinderd.

Terug komt Dr Offringa met twee Hongaarsche dokters, A. van Kiss en L. Szasz; die blijven tot Sept. '24.

In Maart 1922 vertrekt Dr M. G. Muller naar Djokja.

Er zijn dan vier dokters in Djokja, (Dr Verhagen is weer naar Solo vertrokken), en toch loopen de onderhandelingen al over een vijfden, en zullen binnen korten tijd nog meer krachten noodig wezen:

Het hoofdhospitaal zelf zal vergroot worden; dan moeten er zeven artsen practiseeren.[1])

Bovendien zullen hulp-hospitalen over geheel Djokjakarta al meer verspreid worden; er zijn er acht; beheerders van de ondernemingen roepen de hulp der medische Zending in en de Inheemsche vorsten stellen hun hulpziekenhuizen onder leiding van de Medische Zending; de hulpziekenhuizen in Djokja kosten aan de Zending niets.

Wij brengen nog even in herinnering, dat de medische Zending van groote beteekenis was voor de uitbreiding van Gods Koninkrijk in Djokjakarta; „de groote Christen-Gemeente te Djokja is voor een groot deel vrucht van de Medische Zending"[2]); en door de medische Zending zijn op vele posten de deuren voor de Evangelieverkondiging open gegaan.

II. De vacature-Ds. C. Zwaan wordt November '21 weer vervuld: Ds A. Pos, Solo's *tweede* miss. Predikant, verwisselt de hoofdstad van den Soesoehoenan met die van den Sultan; met blijdschap ontvangen de Javaansche Christenen hem als hun eigen pandita.

Volgens een statistiek van Jan. '22 zijn er de volgende posten:

Afdeeling *Mataram*: Djokja-Gondokoesoeman (23 Nov. '13 reeds geïnstitueerd), Nganti, Medari. Tjandisewoe, Toengkak, Patalan, Srandakan. Afdeeling *Koelon-Progo:* Wates, Ngoelakan, Penten, Sewoe Galoer. Afdeeling *Goenoeng Kidoel:* Wonosari en Wiladeg.

[1]) Zendingsblad. 1921, blz. 74. — [2]) Aldus Dr v. Andel, Zendingsblad. 1921, blz. 102.

Vooral in het Noordelijk deel van de stad Djokja, in de omgeving van het zendingshospitaal was er tot nog toe verblijdende opleving; nú komen er in het Zuidelijk deel, in de omgeving van Kraton en Kaoeman[1]) belangrijke groepen bij, met wie koempoelan wordt gehouden; behalve de buitenleden heeft de gemeente op Gondokoesoeman, einde 1924, 761 zielen; de gemeente van Toengkak, in den Zuid-Oosthoek meegerekend, telt Djokja 838 Christenen; in Toengkak zou óók een kerkgebouw moeten verrijzen. Op geheel dit zendingsterrein zijn er 1312 Christenen[2]).

Uitbreiding wordt óók gezien in Patalan en Tjandisewoe.

Plannen duiken weldra op tot institueering der gemeenten te Toengkak en op die beide genoemde plaatsen.

Ernstig wordt er ook al over gedacht, een eigen Predikant voor de Javaansche gemeente van Djokja te beroepen.

Het jubileum-jaar (1925) brengt de vervulling dier wenschen: Nog juist vóór het 25-jarig zendingsjubileum gevierd wordt (29 April) bevestigt Ds Pos te Tjandisewoe (in het pas in gebruik genomen kerkgebouw) de gekozen ouderlingen en diakenen op 8 Maart; een week later eveneens te Patalan en Toengkak; er zijn dan reeds 4 geïnstitueerde Kerken op dit terrein.

En op 2 Augustus wordt goeroe Sopater beroepen tot Predikant van Djokja's Kerk; hij, als de eerste op geheel het zendingsterrein van Midden-Java ten Zuiden[3]).

Te midden van zulk een opbloei kan het 25-jarig jubileum, zoowel in Indië als in Nederland, met groote dankbaarheid aan God gevierd.

Een gedenkboek, „Vijf en twintig jaar Zendingsarbeid te Djokja", wordt uitgegeven.

In alle takken van dienst is gewenschte ontwikkeling ingetreden:

12 goeroe's indjil doen geregeld hun werk in de gemeenten en daar buiten: 10 colporteurs verspreiden elke maand 1400 evangelisatiebladen.

Op de 13 zendingsscholen gaan ruim 900 leerlingen.

7 Scholen met onderwijs in het Hollandsch zijn er reeds; te Djokja: een eerste en een tweede Holl. Inl. School; een

[1]) de wijk waar de kaoem's (Mohammedaansche beambten) wonen — [2]) Zendingsblad 1925, blz. 83 — [3]) Zendingsblad 1925, blz. 171.

Holl. Chin. School; een Mulo-school; de Koningin Wilhelmina School (voor meisjes uit den Javaanschen adelstand), en een Europeesche School; te Wates: een Holl. Inl. School; 40 onderwijskrachten met ± 1400 leerlingen.

Het Petronella-hospitaal, grootendeels vernieuwd, prijkt als een sieraad der stad; het biedt plaats voor 400 patiënten. En het is als omkransd met de 9 hulphospitalen, over verschillende deelen der residentie verspreid: n. l. te Toengkak, Patalan, Wates, Medari, Wonosari, Tjandisewoe, Sewoe-Galoer, Srandakan en Sanden.[1])

Dr D. Bakker, zoon van docent D. Bakker, is sinds 1924 in functie (een paar jaar later directeur geworden van het ziekenhuis te Klaten).

Het werk onder de Chineezen kreeg afzonderlijke organisatie: Sinds lang behoorden tot de Javaansche gemeente van van Djokja ook enkele Chineezen; verschillende oud-leerlingen van de Holl. Chin. School werden in de Hollandsche gemeente gedoopt; sinds de goeroe van Ds A. Merkelijn (Magelang) een paar dagen kwam helpen kon iederen Woensdag, in een huurhuis met 60 menschen koempoelan gehouden worden;[2]) maar de Holl. Geref. Kerk zelf gaat nu den arbeid onder de Chineezen aanvatten, te beginnen onder de Maleisch en Hollandsch sprekende Christenen.[3])

Een duidelijk teeken van toenemenden invloed der Zending is tevens de bestrijding van mohammedaanschen kant, vooral van de vereeniging Moehammadyah: „haar propagandisten gaan door geheel de Residentie; haar propagandablad, de Pertimbangan, een scheldblad tegen het Christendom en de Christenen, wordt verspreid; met lectuur wordt druk gewerkt; Vrijdag-vergaderingen ontstaan in verschillende desa's; de menschen worden afgehouden van al wat Christelijk is; aan hoon, laster en smaad tegen de helpers ontbreekt het niet." Aan dit requisitoir wordt evenwel toegevoegd: „Dit gaat echter slechts van bepaalde kringen uit. Over het algemeen bewaart de Islam onder de Javanen een vreedzaam karakter[4]).

[1]) zie voor dit laatste: Zendingsblad '24, blz. 61 en 94 v.v. (Tjandisewoe heet óók Randoegoenting, en Srandakan heeft gewoonlijk den naam Goentoergeni). — [2]) Zendingsblad '24, blz. 78. — [3]) Zendingsblad '25, blz. 84 — [4]) Zendingsblad '25, blz. 85.

Onder dat alles gaat de Zending rustig voort, in het vertrouwen, dat Jezus' liefde machtiger is dan alle menschelijke haat en tegenstand.

In de volgende periode komt als feit van groote beteekenis, dat *Djokja's* Kerk haar eigen Predikant, Ds Sopater, ontvangt; hij, de tweede pandita op *heel* Java. Voor zijn examinatie riep de Javaansche Kerkeraad de hulp in van de missionaire Predikanten; Dr D. Bakker bevestigde hem op 29 April 1926 in het ambt van dienaar des Woords met een predicatie over 1 Cor. 4 : 1, 2; en hij las daarbij opzettelijk een verklaring voor, dat de gemeente van Djokja nu als zelfstandig kan beschouwd worden.[1])

De zelfstandigwording van het kerkelijk leven blijkt voorts uit het houden van een eerste vergadering van kerkeraadsleden, den daaraan volgenden dag, (30 April 1926). Tot nog toe waren er „helpersvergaderingen", en de besprekingen liepen dan over de *Zending*. De Javaansche Kerkeraad van Djokja evenwel zond aan de andere Kerkeraden bij de noodiging tot het zenden van afgevaardigden ter bijwoning van de bevestiging van goeroe Sopater tegelijk nog ééne tot het houden van een vergadering van alle kerkeraadsleden op Midden-Java. Zóó komen op Vrijdag 30 April 1926 te Djokja kerkeraadsleden bijeen uit: Solo, Klaten, Djokja, Tjandisewoe, Toengkak, Patalan, Magelang, Temon, Palihan, Poerworedjo, Kesingi, Keboemen, Glonggong, Groedjoegan, Poerbolinggo, Grendeng en Adiredjo; bij de discussies valt de nadruk hoofdzakelijk op het *kerkelijk leven;* één der opgegeven onderwerpen is niet minder dan „een eigen belijdenis en kerkenorde der Javaansche Kerken.[2])

De toeloop in de stad Djokja wordt steeds grooter; om meer ruimte te maken voor de kerkgangers wordt een afzonderlijke koempoelan belegd te Djetis, in het gebouw, waar de Keucheniusschool werd ondergebracht. In den omtrek van Djokja ontstaan nieuwe posten: te Demakidjo, waar een ouderling der gemeente van Gondokoesoeman, een Chinees, en al jaren lang een ijverige getuige van het Evangelie, zijn

[1]) Zendingsblad 1926, blz. 107 (ook een levensschets van Sopater) en 126.
[2]) Zendingsblad 1926, blz. 146, 147.

werk vrucht ziet dragen; in het dichtbij Demakidjo gelegen Rewoeloe, waar een suikerfabriek staat, kan een goeroe-indjil worden geplaatst; en in het meer westelijk gelegen Sendang-Pitoe, waar ook een suikerfabriek is, krijgt, na de opening van een kliniek, de helper veel ingang bij de bevolking.

In de afdeeling Koelon-Progo, waar de laatste jaren maar weinig vrucht werd gezien, treedt weer groei in: te Wates, Ngoelakan en Kalipenten; en in het zuidelijk van Wates gelegen Kemiri-Sewoe volgt op de schoolstichting het bijeenvergaderen van een kring[1]).

Ook in de afdeeling Goenoeng-Kidoel, te Djepitoe, dichtbij de kust van den Indischen Oceaan, komt het tot het houden van koempoelan; de uit Wonosari daarheen overgeplaatste colporteur, met de bij hem gehuisveste jonge onderwijzers, zagen zegen op hun arbeid; „de kleine kring dáár is als een openbaring van het licht Gods in het donkere Duizendgebergte"[2]).

Van de Sadrach-gemeente komt te Bantoel als colporteur in dienst der Zending: Asmo. Ds Pos vertelt daarover: „In de Sadrach-Gemeente is in het geheel geen onderwijs; de woorden van den Bijbel zijn als elmoe, een geheimleer, die een zekere magische kracht bezit bij hooren of uitspreken; ze behoeven niet te worden overdacht. De Heilige Geest leert van binnen, daarom kan alle ander onderwijs vervallen. Omdat men de middellijke leiding des Geestes eigenlijk verwerpt, is er weinig reformeering van het bewustzijn en leven in christelijken geest. Het was voor Asmo een binnentreden in een nieuwe wereld, toen hij het Evangelie in onzen kring werkelijk leerde kennen, en nu is hij ijverig bezig met ook anderen dat Evangelie te leeren kennen. Ook daarin openbaart zich de nieuwheid van zijn leven"[3]).

De streek, waar het Evangelie belangstelling trekt en houdt, ligt in dèzen tijd tusschen Djokja en de rivier de Progo; zoowel noordelijk bij Medari en Kebonagoeng (waar een polikliniek werd geopend) als in het midden bij Rewoeloe en zuidelijk bij Srandakan. Te Medari is een gemeente van 42 zielen. Doch ook in andere oorden worden belangrijke gemeenten gevonden: te Tjandisewoe 83 zielen, en te

[1]) Zendingsblad 1926, blz. 192 — [2]) Zendingsblad 1927, blz 51 — [3]) Zendingsblad 1927, blz. 124.

Sewoegaloer 73 zielen. [1])

Verheugend is het daarbij te meer, dat het verzoek van de Javaansche gemeente te Wates, om instelling van den dienst der ambten door de Afzonderlijke Vergadering van missionaire Predikanten wordt ingewilligd. [2])

Het getal Christenen klimt inmiddels tot over de 1700.

Uitbreiding kreeg ook de Schooldienst, in de opening (door het Bestuur van de Koningin Wilhelminaschool) van een Huishoudschool met internaat, onder leiding van Mej. M. J. van Schelven (Juliana van Stolbergschool).

Het Petronella-hospitaal was begonnen in een eigen gebouw, midden in de stad, op Lampoejangan, met een kraamvrouwenkliniek. Hulphospitalen werden ingericht te Sorogedoeg en te Dowangan; het getal elf wordt er mee bereikt. In 1926 kwamen Dr F. Veldstra, met bestemming voor Soemba, (Juli '30 daarheen gegaan), en Dr C. L. Zwaan, (zoon van Ds. C. Zwaan, den eersten missionairen Predikant van Djokja).

Met dankbare erkentenis voor zooveel goeds gedurende 5½ jaar in den dienst der Zending te Djokjakarta genoten, kan Ds Pos, 13 Juli '27, naar patria vertrekken, om welverdiende en versterkende rust te genieten.

Tijdens het verlof van Ds Pos neemt Dr F. L. Bakker, reeds in 1923 benoemd tot 2den Docent aan de Opleidingsschool, en tevens missionair Dienaar van Amsterdam, de verzorging van het zendingswerk zoo goed mogelijk waar.

In September mag hij de gemeente van Wates institueeren; dat is de vijfde geïnstitueerde Kerk. De nadere regeling van het kerkverband tusschen die vijf Kerken stelt Dr Bakker uit tot de terugkomst van Ds Pos. En nog in diezelfde maand kan hij te Kebonagoeng de eerstelingen doopen. Daarbij nog komt er geregeld koempoelan te Kali-Adem (ten Noorden van Tjandisewoe.)

Daartegenover krijgt hij te kampen met een tegenactie van Moehammadyah te Sewoegaloer.

Vier van de Opleidingsschool komende helpers plaatst hij te Ngoelakan, Kalipenten, Kebonagoeng en Tandjoengtirto.

---

[1]) Zendingsblad 1927, blz. 94. — [2]) Zendingsblad 1927, blz. 109. —

DJOKJAKARTA

Zendingsterrein van de Geref. Kerk te Amsterdam, in samenwerking met de Geref. Kerken van Noord-Holland

Schaal 1 : 600000

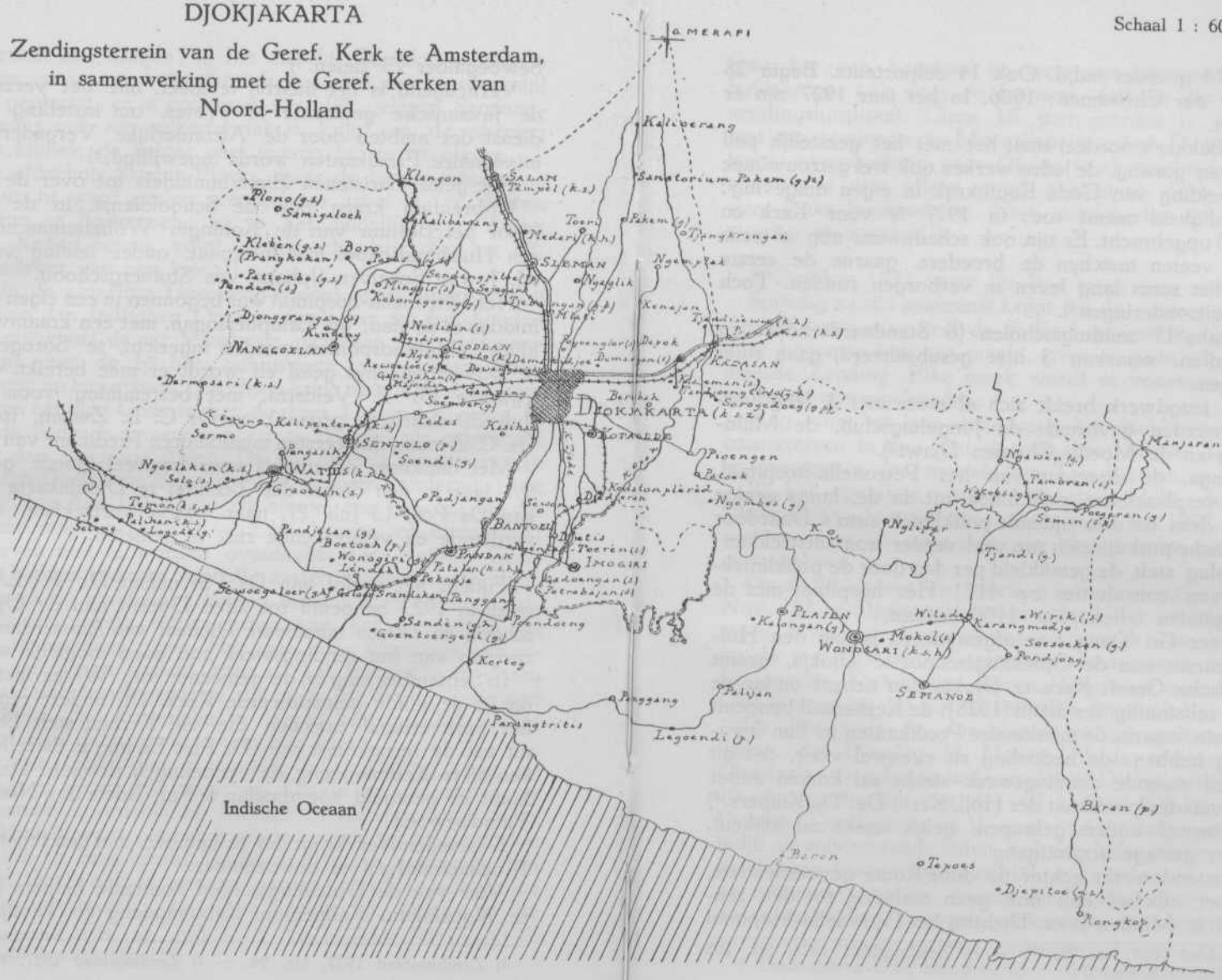

Er werken 14 goeroes indjil. Ook 14 colporteurs. Begin '28 is het cijfer der Christenen: 1906. In het jaar 1927 zijn er 237 gedoopt.

Naar Dr Bakker's oordeel staat het met het geestelijk peil der gemeenten gunstig, de leden werken ook wel getrouw mee aan de uitbreiding van Gods Koninkrijk in eigen omgeving; de offervaardigheid neemt toe; in 1927 is voor Kerk en armen f 4090 opgebracht. Er zijn ook schaduwen: nog al eens persoonlijke veeten tusschen de broeders, gaarne de eerste willen zijn, het soms lang leven in verborgen zonden. Toch blijven dat uitzonderingen[1]).

Op de thans 11 zendingsscholen (6 Standaardscholen en 5 Volksscholen, waarvan 3 niet gesubsidieerd) gaan ruim 750 leerlingen.

Ook het jeugdwerk breidt zich al meer uit; 3 Jeugdvereenigingen werden gevormd: de Jongelingsclub, de Mulo-Vereeniging en de Moeda Christen Djawi[2]).

Dr Offringa, de directeur van het Petronella-hospitaal, vindt een verplaatsbare polikliniek uit in de, langs eenige routes, van desa tot desa rijdende polikliniek-auto's. Daardoor kan de medische praktijk zich zoo veel verder nog uitstrekken; het jaarverslag stelt de gemiddeld per dag door de polikliniek-auto's gegeven consultaties op 412! Het hospitaal met de elf hulphospitalen tellen pl.m. 1100 bedden.

Als de heer Go Tiang Loe afgestudeerd is aan den Hollandschen cursus van de Opleidingsschool te Djokja, neemt de Hollandsche Geref. Kerk te Djokja den arbeid onder de *Chineezen* zelfstandig ter hand (1928); de Kerkeraad benoemt een commissie, waarin de missionaire Predikanten in hun kwaliteit zitting hebben; de bedoeling zit evenwel voor, dat dit op zich zelf staande zendingswerk straks zal komen onder de leiding van den predikant der Holl. Kerk, Ds. Th. Kuipers.[3]) (Dat is evenwel anders geloopen, gelijk straks zal blijken).

Zóó is er gestage vooruitgang.

Verontrustend werkt echter de door Rome gevoerde actie, al heeft het officieel dan ook geen toelating tot den zendingsarbeid in Midden-Java. Dichtbij het Petronella-hospitaal

[1]) Zendingsblad 1928, blz. 94, 95 — [2]) Zendingsblad 1928, blz. 108
[3]) Zendingsblad 1928, blz. 57.

gaat het een hospitaal bouwen, met bestemming voor alle landaarden, óók voor de Javanen; feitelijk dus een Roomsch zendingshospitaal. Circa 16 jaar geleden is het begonnen met zijn seminarie te Moentilan (tusschen Djokja en Magelang); overplaatsing naar Djokja is al geschied; en dit seminarie is niet alleen goed gehuisvest, doch beschikt ook over flinke leerkrachten. Niet minder dan 44 seminaristen worden er opgeleid[1]).

5 October 1928 keert Ds Pos terug naar zijn werkkring. Spoedig na zijn aankomst krijgt hij de verrassing, dat in de desa Ngento-ento heel de Sadrach-gemeente, 40 zielen groot, haar begeerte kenbaar maakt, over te gaan tot de Gereformeerde Zending. Elke week wordt er voortaan koempoelan en catechisatie gehouden.

Nog vóór het jaar-einde mag hij dankbaar doorwerking constateeren in den omtrek van Rewoeloe en Kebonagoeng, en eveneens in den omtrek van Tjandisewoe en Sorogedoeg.

Bij het opmaken van de statistiek blijkt, dat het getal Christenen in de residentie is geklommen tot 1928, de 77 Chineezen onder de zorg van de Hollandsche gemeente niet meegerekend.

Op de Bijzondere Vergadering van missionaire Predikanten, Nov. '27 te Djokja gehouden, werd de vorming van een eigen Javaansch kerkverband besproken; en besloten, dat op de vier van de vijf terreinen, waar reeds minstens drie Javaansche Kerkeraden waren, begonnen zou worden met Classis-vorming op elk afzonderlijk terrein[2]).

Ds Pos treft de voorbereidingsmaatregelen, die er toe leiden, dat Dinsdag 12 Maart '29 de eerste voorloopige Classicale vergadering in de residentie Djokjakarta samenkomt: 10 afgevaardigden van de vijf kerken (Djokja, Toengkak, Patalan, Tjandisewoe en Wates) zijn aanwezig, met de goeroesindjil als adviseerende leden; ook nog belangstellenden. De besprekingen loopen voornamelijk over zaken in verband met de adatrechtsregeling, zooals den leeftijd voor een huwelijk, de echtscheiding en weer opnieuw huwen; verder over een

[1]) Zendingsblad 1928, blz. 5 en 65 — [2]) Zendingsblad 1928, blz. 35.

aantal gevallen van kerkelijke tucht. Maar niet over de uitbreiding der gemeente en de verbreiding van het Evangelie.

Ds Pos is van oordeel, dat de Zending tot nog toe te weinig deze taak heeft opgedragen aan de gemeente in haar eigen organen[1]). Hij komt er in dèze periode telkens weer op terug, dat de gemeenten en Christenen niet op den arm van de Zending zullen leunen, doch zelf de hun gegeven krachten en gaven besteden voor den bouw van 's Heeren Kerk en de komst van Gods Koninkrijk.

De zelfstandigheid moet uitkomen, niet alleen in het eigen kerkelijk leven, doch verder nu ook in het aanvatten van de zendingstaak.

Op de in October weer gehouden Classicale vergadering wordt er dan ook meer in het bijzonder gesproken over de verhouding van Javaansche Kerk en zendingsarbeid[2]).

Tot bereiking van dit voorgestelde ideaal laat Ds Pos den bekwamen goeroe Sisworo in den loop van 1929 alle posten bezoeken, en, waar dat gewenscht is, vergaderingen houden. Niet weinig draagt Sisworo's werk bij tot de verlevendiging van het besef, dat de Christenen zelf ook tot persoonlijk arbeiden voor de Evangelie-verkondiging gehouden zijn.

Groeiende zelfstandigheid en toenemende activiteit worden openbaar door de oprichting van een Javaansche schoolvereeniging „Sedija Moelja" („schoon voornemen"), die, na goedkeuring van hare Statuten, de Standaardschool op Klitren van de Zending overneemt, en dan verder tot schoolstichting ook nog overgaan zal[3]).

Dit is in Midden-Java ten Zuiden de eerste Christelijke-Inheemsche Vereeniging met zulk een doel.

Ten Oosten van Djokja gaat het dan ook groeien; in de omgeving van Tandjoengtirto, te Tegoehan en Kalasan, en te Sorogedoeg. Merkwaardig is daarbij, dat evenals ook te Tjandisewoe, onder de belangstellenden verschillende prijaji's en desabestuurders zich bevinden[4]).

Ook gaan de deuren open in den omtrek van Wates, te

---

[1]) Zendingsblad 1929, blz. 89 en 137 — [2]) en [3]) Zendingsblad 1930, blz. 103 — [4]) zie de betreffende bijzonderheden Zendingsblad 1930, blz. 101, 102.

Pandjatan; en tegelijk in Wonosari, n.l. in de desa's Kalongan, Semin en Tjandi[1]).

Zwaar is het verlies zoowel voor geheel de Zending in Midden-Java, als voor die in Djokja, dat Dr D. Bakker, de baanbreker in het werk van de opleiding tot helpers bij den Dienst des Woords, wegens inzinking van krachten naar het vaderland moest terugkeeren; 29 Juli '29 kwam hij in Holland aan. Bij zijn 40-jarig ambtsjubileum op 19 Sept. stond het wel vast, dat hij tot zijn geliefden arbeid niet meer zou kunnen terugkeeren.

De ontboezeming van Ds Pos laat zich zoo goed verstaan, dat zich in elken tak van zendingsdienst iets van leegte doet gevoelen.

Geroepen tot het geven van enkele lessen aan de Opleidingsschool, en overtuigd toch ook al, dat het zich naar alle zijden uitbreidende zendingswerk, een tweeden missionairen Predikant (men kan ook, lettende op Dr F. L. Bakker, zeggen een derden) eischt, dringt Ds Pos er bij den Kerkeraad van Amsterdam op aan, dat spoedig een Predikant beroepen en uitgezonden zal worden. De Kerkeraad zet er haast achter, en begin van '30 wordt beroepen: Ds D. J. B. Allaart van Kollum, die de beroeping aanneemt[2]).

Een lang gekoesterde wensch gaat voor Ds Pos in vervulling: tijdens zijn verlof in Holland had hij gepleit, gesproken en geschreven voor kerkbouw op vier plaatsen: Djokja, Toengkak, Patalan en Wates; op Gondokoesoeman stond wel een aardig kerkgebouw, maar het was veel te klein geworden; en op de andere drie plaatsen moest vergaderd worden in een voorgalerij. De benoodigde f 25000 kreeg hij wel grootendeels, doch niet geheel en al bijeen.

Nog in 1929 wordt te Patalan een kerkgebouwtje opgericht. En in 1930 volgt dan de kerkbouw te Toengkak, Wates en Djokja. De in December op Klitren (Djokja) geopende kerk heeft 960 zitplaatsen en is zóó gebouwd en ingericht, dat menige Hollandsche gemeente er jaloersch op zou kunnen zijn. Bij de ingebruikneming was ze geheel ge-

[1]) Dit Tjandi dus te onderscheiden van Tjandisewoe, dat Oostelijk van Djokja ligt, dichtbij den tempel van Kalasan — [2]) Zendingsblad 1930 blz. 57, 80. — [3]) Zendingsblad 1931, blz. 122. Zie ook Zendingskalender 1937.

vuld [1]). De oude kerk op Gondokoesoeman wordt bestemd voor Jeugdgebouw (Balai Pertemoean Kristen.)

Midderwijl is gebeurd, wat in Indië was voorgesteld: De synode van Arnhem (1930) benoemt (met algemeene stemmen) Ds A Pos tot Docent aan de opleidingsschool, als opvolger van Dr D. Bakker.

't Valt hem niet gemakkelijk zijn zendingswerk los te laten en over te geven in andere handen; ook al zal hij miss. Predikant van Amsterdam blijven; maar om de groote beteekenis van de opleiding neemt hij die benoeming toch ook weer met vreugde aan. Hij zal het werk verder nog waarnemen tot de komst van Ds D. J. B. Allaart.

Ten oosten van Djokja in den omtrek van Tandjoengtirto en Sorogedoeg blijft de uitbreiding aanhouden; de eerstelingen worden in de desa's Temanggal en Toedan bijeenverzameld; evenzoo in Pandjatan bij Wates.

Vooral in het Wonosarische begint leven te komen; de kleine gemeente van Wonosari zelf stelt een colporteur aan, als een eerst-te-zetten stap op den weg van het zelfvolvoeren van haar zendingstaak in haar naaste omgeving. En in de beide in het bergland gelegen desa's Ngembes en Tjandi worden de eerstelingen gedoopt.

Het totaal der Javaansche Christenen is op 1 Jan. 1931: 2074; [2]) daarbij zijn er nog een 250 menschen in dooponderricht.

In Wonosari komt het 19 Juli 1931 tot kerkinstitueering; [3]) dat is dan de zesde geïnstitueerde kerk op dit terrein.

Steeds meer wordt in het Wonosarische nog ingang verkregen, zóó te Koningoro en Pondjong; te Djepitoe, de schier onbereikbare post in het Duizendgebergte laten zich de dingen ook hoopvoller aanzien [4]).

De schooldienst daarentegen wordt gedrukt door de bezuinigingsmaatregelen van het Gouvernement; een viertal scholen moest opgegeven; er blijven toch nog twee Standaardscholen (behalve dan die op Klitren, die aan Sedya Moelja werd overgedragen), en 14 volksscholen met 1458 leerlingen [5]).

Aan het Petronella-hospitaal had wisseling van directeur

[1]) Zendingsblad 1931, blz. 122. Zie ook Zendingskalender 1937 — [2]) en [3]) Zendingsblad 1931, blz. 122 en 206 — [4]) en [5]) Zendingsblad 1932, blz. 32, 82.

intusschen plaats gevonden. Dr J. Offringa, onder wiens leiding het Petronella-hospitaal zich ontwikkelde tot het grootste zendingsziekenhuis, niet alleen van de zending der Geref. Kerken, maar ook van de zending in geheel Ned. O. Indië, nam de benoeming aan tot Chef van de Afdeeling: Ziekenhuiswezen van den Burgerlijk Geneeskundigen Dienst te Weltevreden. (Nog geen jaar later werd hij bevorderd tot Hoofd van den Dienst der Volksgezondheid. In 1938 vroeg hij eervol ontslag). Augustus 1930 nam Dr K. P. Groot, de directeur van het zendingshospitaal te Solo, de leiding van het Petronella-hospitaal over. Begin 1928 was Dr H. S. Pruijs uit Wonosobo teruggekeerd, en gaf in het bijzonder zijn krachten voor de opleiding (tot 31 Dec. 1934). In 1931 vermeerderde het getal artsen met drie: Dr W. M. Pruijs, chirurg, zoon van Dr H. S. Pruijs; Dr R. Veen, te Batavia tot Röntgenoloog opgeleid, eerst tijdelijk, daarna in vasten dienst; en Dr Lie Hing Dhiam, die te Utrecht studeerde, in tijdelijken dienst (later voor vast).

III. Den 11en November bevestigd en 14 December aangekomen, wordt Ds Allaart gedurende nog enkele weken in het hem wachtend werk ingeleid; hij neemt met ingang van Februari 1932 de zendingstaak uit handen van Ds Pos over.

Lang zal hij, de eerste tijden geholpen door Dr Bakker, niet alleen staan voor het zooveel omvattend werk. Spoedig al nadat hij begonnen is, slaagt de Kerk van Amsterdam in het vinden van een tweeden missionairen Predikant (men kan ook, als men Dr Bakker en Ds Pos er bij rekent, zeggen vierden): Ds G. J. van Reenen wordt 7 April beroepen en neemt de roeping aan [1]). Het duurt tot begin van Januari 1934, eer hij te Djokja zijn hand in die van Ds Allaart legt.

Middelerwijl heeft Ds Allaart met name in het Wonosarische veel voortgang mogen zien: te Wonosari het bouwen van kerk en goeroewoning; te Poegeran vroegen enkele van uit Solo bewerkte menschen om verzorging door den goeroe van Tjandi [2]); te Kalongan kon het tot Avondmaalsviering komen (te voren te Wonosari); [3]) te Poegeran en te Ngembes gingen de gemeenten voor een

[1], [2], [3]) resp. Zendingsblad 1932, blz. 116, 181 en 259.

eigen vergaderplaats zorgen;[1]) (men zie het kerkje van Ngembes: Zendingsblad 1935, blz. 209, met bijschrift); te Goentoergeni (in het Zuiden) werd gespaard en kon ook het bouwen van een aardig kerkje beginnen[2]).

De Sadrach-gemeente te Wonogiri, bij Wates, stelde zich onder de verzorging van de Zending[3]).

'n Kruis echter, dat nu óók te Wates en Wonosari Rome verdeeldheid ging zaaien!

Te TandjoengTirto kwam een kerkgebouw; dat te Rewoeloe werd hersteld; dat te Ngoelakan verplaatst[4]).

Het getal gemeenten, waar regelmatig Avondmaal werd bediend (Djokja dan meegerekend) steeg tot 24.

2 November 1933 kwamen de 6 Kerken in Classicale vergadering bijeen; belangrijke vraagstukken over het christelijk leven en de christelijke vrijheid waren aan de orde[5]).

De geestelijke leiding van het zendingswerk onder de *Chineezen* werd, anders dan tevoren in de bedoeling lag, aan Dr F. L. Bakker toevertrouwd[6]).

2 Juni 1933 opende de Christelijke Javaansche Schoolvereeniging „Sedya Moelja" haar nieuw gebouw voor Schakelschool en Holl. Inl. School[7]).

De hospitaaldienst zon op uitbreiding, met name door bijbouw van een nieuw polikliniekgebouw. 't Is spoedig ook tot stand gekomen.

Ondanks de ingrijpende bezuinigingsmaatregelen van het gouvernement en de verarming tengevolge der malaise, ging de zendingsarbeid niet slechts voort, maar kreeg die nog aanzienlijke uitbreiding; het geestelijk leven der Javaansche gemeenten werd gesterkt en gestaald; geroemd mocht worden van Gods rijken zegen juist in crisistijd!

De beide Predikanten werken eerst eenigen tijd samen; komen dan tot verdeeling van arbeid: van de 24 gemeenten elk de helft; Ds van Reenen het westelijk en Ds Allaart het oostelijk deel van het terrein; en naar die indeeling ook de zorg voor de scholen, hospitalen en colportage; het jeugdwerk, dat veelszins nog moet opgezet worden, komt

[1], [2], [3]) Zendingsblad 1933, blz. 264 — [4], [5], [6], [7]) resp. Zendingsblad 1933, blz. 104, 117, 265.

voor rekening van Ds van Reenen, en het hospitaalwerk valt Ds Allaart toe.

Nog in 1934 komen er twee plaatsen bij, waar geregeld de Sacramenten bediend worden: Soesoekan, in het Zuidergebergte, en Wonogiri, de vroegere Sadrach-gemeente, in het Koelon-Progosche. Te Soesoekan wordt ook een goeroe geplaatst, „omdat daar in het Zuidergebergte een vrij groote belangstelling valt op te merken, waarvan zooveel mogelijk profijt wordt getrokken, in combinatie met een nieuw geopende school in Tambran en de nieuwe polikliniek in Semin. In geregelde samenwerking met de geïnstitueerde gemeente van Wonosari wordt zoo het Zuidergebergte steeds intensiever bewerkt vanuit verschillende met strategisch overleg gekozen plaatsen" [1]). Het getal goeroes indjil bereikt de nog niet gekende hoogte van: 26 [2]).

Het aantal Javaansche Christenen stijgt tot 2564. (Gebleken was, dat enkele onjuistheden in de gemeenteboeken inslopen) [3]).

3 Juni 1934 werd te Djokja de *Chineesche* gemeente geïnstitueerd. Dr F. L. Bakker, die namens de Holl. Geref. Kerk te Djokja dit zendingswerk verzorgde, leidde daarbij ook den dienst en bevestigde de gekozen ouderlingen en diakenen. Gesproken werd door Ds Th. Kuipers, den heer J. A. Wiggers namens de Holl. Geref. Kerk en door Ds Sopater namens de Javaansche Kerk [4]). Sedert 1935 vergadert de gemeente in haar eigen kerkgebouw; haar ledental stijgt tot 200.

Medio-December leed de Juliana van Stolbergschool, de christelijke huishoudschool voor prijaji-meisjes, een gevoelig verlies door het overlijden van Mej. M. J. van Schelven.

Nieuwe scholen konden geopend te Wirik-Koelon en te Tambran.

In het jaar 1935 vallen donkere schaduwen: een paar onderwijzers moesten ontslagen; óók de goeroe indjil van Djepitoe; dat laatste brengt droeve gevolgen mee voor zoo'n gemeente ver weg in de bergen. Het begon er zoo hoopvol te groenen en te groeien, doch het is alsof er een storm heeft gewoed, die in enkele oogenblikken veel heeft neergeslagen. Het vertrouwen is geschokt. Langzamerhand

---

1, 2, 3) Zendingsblad 1935, blz. 63 — 4) Zendingsblad 1934, blz. 166.

komt het gelukkig weer wat bij, maar de nieuwe goeroe heeft het er niet gemakkelijk [1]). Het getal goeroe's indjil loopt tot 24 terug. Ook het getal colporteurs daalt, tot 15 [2]). Veel leed doet ook de noodzakelijkheid van den vluggen terugkeer naar Holland van mejuffrouw Wellensiek, waardoor zooveel prachtig werk onder de oud-leerlingen der prijaji-scholen wordt getroffen. „Het moge toch kunnen worden voortgezet door mejuffr. Merwart hier, en door mejuffr. Wellensiek uit Holland!" [3])

Daarbij geeft Rome almeer blijk van buitengewone krachtsinspanning. Ds Th. Kuipers schrijft er van: „Men is wel eens jaloersch op Djokja, dat met zijn twee miss. Predikanten, drie docenten, en een predikant voor de Hollandsche gemeente, over zes predikanten beschikt. Maar die glorie valt direct weg, als wij weten, dat er in dit centrum der Gereformeerde Zending achttien pastoors werken". [4])

Doch er straalt ook licht van rijken zegen: October '35 kan de kerk van Medari geïnstitueerd; de classis Djokjakarta bestaat dan uit reeds zeven kerken [5]). De gemeente van Kalipenten krijgt haar eigen kerkgebouw [6]). De groei is in '35 wel niet zóó sterk als in sommige vroegere jaren, doch het getal Christenen klimt toch tot 2785; met de Chineesche Christenen er bij tot 2969, dus bijna 3000; een cijfer, dat in een mohammedaansche landstreek tot dankbare blijdschap stemt, al is er op elke 500 inwoners ook nog niet één Christen [7]). Djokja's kerk met haar 1045 zielen neemt almeer een beteekenende plaats in de stad van den Sultan in. Veelzeggend is ook, dat eind '35 er niet minder dan 643 volwassenen op dit terrein zijn, die nog ongedoopt toch onderwezen worden, om, zoodra zij toegelaten kunnen worden, den Heiligen Doop te ontvangen [8]). Niettegenstaande de inkomsten zóó gering zijn, dat wij in Holland niet kunnen begrijpen, hoe men er van leven kan, brengen de Javaansche gemeenten toch nog in 1935 voor de Kerk bijeen: f 5.115.25; voor de armen f 746.59 en voor het zendingswerk f 248.06. Sprekende cijfers! [9])

Gestaag gaat dan de uitbreiding door: nieuwe gemeenten

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) resp. Zendingsblad 1936, blz. 28, 90, 28, 57, 28, 28, 91, 76, 76

te Pandjatan en te Paras, (ten Noorden van Koelon Progo) in 1936, en in 1938 te Soendi door den arbeid van R. Nitisoewirdjo, een lid van de Javaansche gemeente, die zich in die desa vestigde;[1]) nieuwe kerkjes te Soesoekan (Goenoeng Kidoel) in 1937, te Ngento-ento en te Tjandi (Goenoeng Kidoel) in 1938, terwijl een begin gemaakt wordt te Pandjatan (Koelon-Progo); het getal goeroe's, stijgend tot 27 in 1937, daalt in 1938 tot 25, doordat er één pandita wordt, en een ander moet worden ontslagen. Vanuit de gemeente te Djokja gaat de arbeid in de richting van Tandjong-Tirto, waardoor samenkomsten ontstaan te Ketandang en op de ondernemingen Wonotjatoer en Magoewa. De kerk van Djokja krijgt in 1937, voorloopig met steun van de Zending, een hulpprediker naast Ds Sopater, den aan den Hollandschen cursus opgeleiden goeroe-indjil Wijoto. De gemeente van Tjandi Sèwoe neemt in 1937 een eigen colporteur in dienst. Tot kerk-institueering komt het in 1938 te Ngloelakan, Kalipenten en te Ngento-ento; er zijn dan 10 geinstitueerde Kerken,; volledig zelfstandig worden de Kerken Wates, Ngoelakan en Kalipenten, die gezamenlijk tot hun eigen Predikant krijgen Ds Rebin Hardjosiswojo (beroepen 10 Mei 1938 en bevestigd 26 October 1938);[2]) het ressort Koelon-Progo is daarmede vrijwel zelfstandig. Helpers, onderwijzers en verplegers houden „propapandatochten"[3]): waar al een gemeente is komen zij, een twintig in getal, samen, en brengen, met medewerking van de leden der gemeente, twee aan twee, bezoeken aan de huizen, bijzonder dáár, waar de kinderen op de zendingsschool gaan of een behandeling in een zendingshospitaal plaats vond; daarbij houden zij óók openbare samenkomsten; dit alles gedragen door het gebed der zendingsarbeiders. Vooral door leerlingen van de scholen voor westersch onderwijs, doch ook door de maatschappelijke verheffing van Javaansche Christenen dringt het Evangelie gaandeweg meer door ook in de hoogere standen. In vele Hollandsch sprekende gezinnen doet de „Zaaier" intree; in 1937 wordt begonnen met een meer algemeen maandblad (niet kerkelijk) onder den naam „Patjalang"; en Januari

[1]) Zendingsblad 1938, blz. 189; — [2]) idem blz. 123; — [3]) idem blz. 6.

1939 vangt de classis Djokjakarta aan met een eigen kerkblad (Patoenggilan). Dank zij den steun van het Bijbelgenootschap brengt de colportage in zoo goed als elk Javaansch christelijk gezin het Nieuwe Testament; [1]) het getal colporteurs stijgt begin '39 tot 16. De Javaansche Vrouwenvereeniging; „Mardi Wanito Kristen" (met ± 50 leden) beijvert zich met: Bijbelstudie, leesles voor analphabeten, kookles, naaiuurtjes voor meisjes, Kerstfeestviering, hulpverleening enz.; ook houdt zij zoo nu en dan wel vergadering met de leidsters van dergelijk werk van Chineesche en van „Protestantsche" zijde; in kleiner vorm geschiedt dit vrouwenwerk ook in de desa; de tijd dringt, dat een vrouwelijke Hollandsche kracht het vrouwenwerk ter hand gaat nemen. Het jeugdwerk (jeugdsamenkomsten, clubjes van vijf; tridharma enz.) wordt hoe langer hoe meer, met name door het onderwijzend personeel, verricht, met het gezegende gevolg, dat het telkens catechisanten aanbrengt.

De *Chineesche* Kerk van Djokja telt eind 1938 reeds 235 zielen. Binnenkort zal de schuld op het kerkgebouw afgelost zijn en komen de contributies en bijdragen vrij voor het beroepen van een Predikant, waarover met den kerkeraad der Hollandsche Gereformeerde Kerk van Djokja wordt onderhandeld. Van een groep „neutrale" Sadrach-Christenen te Saliran (in de buurt van Séwoegaloer) komt een deel naar de Zending over. Het totaal der Javaansche Christenen bedraagt ultimo '38: 3271.

November 1938 gaat Ds D. J. B. Allaart met verlof.

De opmerking mag zeker ook nog wel gemaakt worden, dat het Bestuur en de Zelfbesturen over het algemeen welwillend staan jegens het zendingswerk, en dat er een aangename verstandhouding heerscht.

Statistiek (eind 1938): Classis Djokjakarta: 10 Kerken: Djokja, Toengkak, Patalan, Tjandi Sèwoe, Wates, Wonosari, Medari, Kalipenten, Ngoelakan en Ngento-ento. Daarnaast 19 Gemeenten: Djepitoe, Poegeran, Tjandi, Soesoekan, Kalongan, Ngembes, Sorogedoeg, Tandjong-Tirto, Pakem, Tje-

[1]) Zendingsblad 1938, blz. 116.

bongan, Dowangan, Rewoeloe, Kebon-Agoeng, Soendi, Paras, Pandjatan, Wonogiri, Sèwoegaloer, Sanden.

Twee Javaansche Predikanten: Ds Sopater te Djokja en Ds Rebin Hardjosiswojo te Wates (met de Kerken van Ngoelakan en Kalipenten). Aantal Christenen: 3271. Chineezen meegerekend 3506.

Schooldienst. Bij de van regeeringswege verplichte omzetting der scholen in volks- en vervolgscholen ('34) behoudt alleen de vereeniging Sedya Moelja haar standaardschool, doch ook die moet nà één jaar toch omgezet. Mede tengevolge van een actie der christelijke scholen in Noord-Holland ten bate van de zendingsscholen kunnen in 1935 alle bestaande scholen gehandhaafd blijven, met een getal leerlingen van ± 2400 (die van Sedya Moelja meegeteld). Naast de Juliana van Stolbergschool komt nog een dag-huishoudschool voor meisjes van alle landaarden. In 1937 wordt te Paras een volksschool en te Semin (Goenoeng Kidoel) een vervolgschool geopend[1]). In 1938 moeten om den grooten toeloop van leerlingen verschillende schoolgebouwen uitgebreid worden; daardoor ontstaat er een groot gebrek aan onderwijzers; omdat niet gewacht kan worden op de leerkrachten van de in 1937 geopende Pamoelangan Goeroe Zending (P. G. Z.) te Solo, zal getracht worden door een in '39 te beginnen tweejarigen cursus voor opleiding van desa-onderwijzeres in dat tekort te voorzien[2]).

Westersch onderwijs. Trots de malaise hebben de christelijke scholen voor westersch onderwijs in 1934 toch nog altijd een 1000 leerlingen van Javaanschen huize. In 1938 worden de Hollandsch-Inlandsche scholen op Bintaran „Wétan" en „Koelon" uitgebreid met een „Kidoel". De Koningin Wilhelmina school krijgt een fröbelklas; andere scholen krijgen een voorklas. Te Wates wordt óók een Sedya Moelja-Schoolvereeniging opgericht (1938); die neemt een ongesubsidieerde H. I. S. te Temon voor haar rekening.

Mej. P. Merwart, die met pensioen ging, doet belangeloos veel werk onder de oud-leerlingen van de prijaji-scholen; omdat die oud-leerlingen overal verspreid zijn, is haar werk

[1]) en [2]) Zendingsblad 1938, blz. 98.

niet alleen voor Midden-Java ten Zuiden, maar ook voor heel Ned. O. Indië van beteekenis; zij staat evenwel niet als Mej. C. Baarbé te Magelang, in rechtstreekschen zendingsdienst.

Statistiek.

Inlandsch Onderwijs: „Sedya Moelja": te Djokjakarta, Zending: te Djokjakarta, in de wijk Terban (de voormalige leerschool van de Keucheniusschool), Patalan, Ngoelakan. Graoelan, Kalipenten, Wonosari, Demangan, Djepitoe, Gadoengan, Klaseman, Minggir, Noelisan, Pogoeng, Potrobajan, Mokol, Sélo, Toerèn, Gantjahan, Wirik-Koelon, Toengkak, Tambran, Semin, Paras.

Westersch Onderwijs: Europeesche School, met „Filiaal" (die als twee te rekenen zijn), 5 Holl. Inl. Scholen (Koningin Wilhelminaschool voor meisjes, „Wétan", „Koelon", „Kidoel", en te Wates), Holl. Chineesche School, Chineesche Lagere School, Chr. MULO. Aantal onderwijzers 60; aantal leerlingen 2700. Huishoudschool (Juliana van Stolbergschool); Dag-Huishoudschool te Djokja.

Medische Dienst. Ook de medische dienst heeft in deze jaren zorgwekkende moeilijkheden; de bijdragen van de ondernemingen, van de spoorwegmaatschappij (N.I.S.) en van de regeeringssubsidie dalen al sterker; de polikliniek te Sendang Pitoe moet in 1932 gesloten, en eveneens in 1934 het hulpziekenhuis te Tjebongan; er blijft, ook al maalt de fabriek niet, toch nog een mantri-verpleger voor de loopende patiënten; en het doet alleen nog als polikliniek dienst; evenzoo ook Sorogedoeg. De sterke verlaging der kosten, gedaalde prijzen (rijst van f 14.40 op f 2.70) en krapper personeelsvoorziening helpen mee, om nog in stand te houden, wat er is; doch er moet sterk bezuinigd. De andere hulphospitalen kunnen nog geopend blijven. Maar als de polikliniek-auto's versleten zijn, worden geen nieuwe aangeschaft, omdat de aanschaffingskosten te hoog en de exploitatie te duur zijn; bovendien was op de eerste routes de belangstelling verloopen, en werd in het Koelon-Progosche, waarheen de routes verlegd werden, de toeloop te groot.

Doch ook naar nieuwe inkomsten moet gezocht: uit het

werk van het hospitaal zelf; door de Javanen te leeren, ook wat te betalen voor genoten behandeling; en vereenvoudiging en meer toebetrouwing aan Javaansche handen. De lichtzijde is daarbij, dat het hospitaal tevens onafhankelijker van de ondernemingen wordt en van zich zelf moet bestaan [1]).

De uitbreiding gaat dan ook onder de energieke en vooruitziende leiding van Dr K. P. Groot, met kracht door: een kliniek voor betalende patiënten; op den hoek van Gondokoesoeman en den Bedokweg een Klasse-afdeeling, waar tegen betaling de verpleging naar stand geschiedt [2]), (vrucht van de buitenpraktijk der doktoren); bijbouw aan de kraamvrouwenkliniek: in de verloskundige afdeeling komen boven verwachting vele kraamvrouwen uit de betere Javaansche en Europeesche kringen, en in de baby-afdeeling neemt het getal der kinderen van prijaji's, en ook uit de Kraton, zeer toe; er komt een ruim paviljoen voor kinderen bij; onder leiding van zuster J. Prins gaan zoowel de binnen- als de buiten-dienst snel vooruit. Voorts nog aan den weg naar het berg-villa-dorp Kalioerang, even voorbij Pakem, het eerste christelijke sanatorium voor longlijders in Ned. Indië [3]) (geopend 23 Juni '36, met 48 bedden, in 1937 tot 94 geworden); in 1938 komt er bij een volkssanatorium, [4]) waar men in afzonderlijke huisjes wonen kan, waardoor het getal bedden 130 wordt; beide malen geschiedde de plechtige opening door Z.H. den Sultan van Djokja.

In plaats van de beweeglijke kliniek-auto's komen in het Koelon-Progosche vaste poliklinieken, te Temon, Boetoeh en Sentolo [5]); die worden verzorgd door Dr Soenoesmo, (de eerste Javaansche arts, in 1934 benoemd aan het Petronella-hospitaal; diens vader was ten tijde van Ds C. Zwaan goeroe-indjil en woont als gepensionneerde te Wates); ook nog zulk een polikliniek in het Goenoeng-Kidoelsche, in één der uithoeken, te Semin [6]); en in October '38 nog te Legoendi en te Baran in het Goenoeng-Kidoelsche.

---

[1]) zie: Het Zendingsziekenhuis „Petronella": het werk in het Zendingsziekenhuis „Petronella" en zijn 22 neveninrichtingen in woord en beeld. [2]) Zendingsblad 1934, blz. 199 v.v. 221. — [3]) Zendingsblad 1936, blz. 158 v.v. Zendingskalender 1937, Juli — [4]) Zendingsblad 1938, blz. 235 — [5]) Zendingsblad 1934, blz. 80 v.v. — [6]) Zendingsblad 1935 blz. 61. —

Mej. J. G. Hörchner, van Januari tot Augustus te Djokja in tijdelijken dienst, gaat wegens bezuiniging over naar Solo, doch keert medio 1936 terug, in vasten dienst. In 1938 treden in functie J. P. Zuidema en Picauly (Ambonees, bestemd voor het hulphospitaal te Wonosari)[1]). In zijn eerste verlof 1929 promoveerde M. G. Muller aan Amsterdams Hoogeschool en werd dus Dr (evenals Dr K. P. Groot en Dr J. P. Zuidema). Tijdens de verloven van Dr Offringa en Dr Groot nam Dr Muller de leiding van het hospitaal waar. Dr W. M. Pruijs gaat 31 Augustus '37 een jaar met verlof, en benut die tijd, om zich goed op de hoogte te stellen van de moderne chirurgie van t.b.c. patiënten. Dr K. P. Groot neemt wegens ongesteldheid van Mevrouw Groot eerst verlof in December 1937 tot Mei 1938, en daarna in November 1938 — Juni 1939.

Van de zijde van den Hoofddienst werken in het hoofdhospitaal 3 helpers, die zelf een gemeente hebben te verzorgen, maar elk 2 dagen per week in het hospitaal dienst doen: patiënten bezoeken, toespraken houden op zaal en polikliniek, namen van belangstellenden doorgeven.

Van de zijde der Javaansche Kerk worden catechisaties gegeven aan het personeel, en wordt ook de geestelijke verzorging van het personeel mee behartigd. Eén der Docenten van de Opleidingsschool en een miss. Predikant houden cursussen voor het personeel, die nog niet verplichtend zijn, doch dat wel worden zullen, opdat het personeel te beter zijn Zendingstaak inzie en vervullen kan.

De miss. Predikant wijdt bij zijn bezoeken van zieken bijzonder zijn aandacht aan de Christen-patiënten, die hij ook opwekt, met anderen over het Evangelie te spreken.

Een colporteur is in het hospitaal steeds werkzaam.

De geestelijke verzorging der hulphospitalen staat bij de Javaansche gemeente met den helper ter plaatse. Van de zijde van het hospitaal wordt gezorgd, dat in elk hulphospitaal en in elke polikliniek een klein boekendepot aanwezig is, waarmee de mantri-verplegers Evangelisatie-werk doen.

Het laat zich verstaan, dat de geestelijke verzorging den pas

---

[1]) Zendingsblad 1938, blz. 209.

DE NIEUWE JAVAANSCHE KERK TE DJOKJA

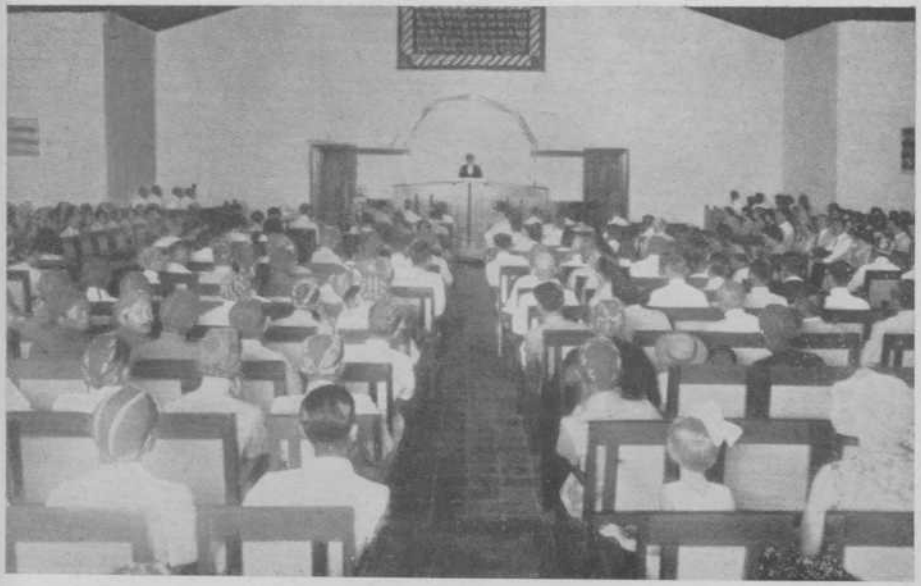

INTERIEUR DER JAVAANSCHE KERK TE DJOKJA

DE NIEUWE JAVAANSCHE KERK OP MANAHAN
(WESTELIJK DEEL VAN SOLO)

DE CHINEESCHE CHRISTELIJKE KERK
TE MAGELANG

met de snelle uitbreiding niet geheel bijhouden kon; de werkkrachten waren niet zoo maar voor handen: doch aan de perfectioneering van het interne geestelijk contact en van de geestelijke verzorging is en wordt gaandeweg al meer aandacht gegeven; evenzoo ook aan de „nazorg" van herstelde patiënten. Het getal missionaire Predikanten zou zoo behooren te worden, dat één van hen geheel de leiding van de geestelijke verzorging in de hospitalen op zich zou kunnen nemen. De Europeesche zusters hebben kennis van de Javaansche taal noodig, om te beter óók evangeliseerend werkzaam te mogen zijn; één van hen, Zuster A. J. Heidema, zal gedeeltelijk vrijgemaakt worden voor dezen evangeliseerenden arbeid en bereidt zich voor in het Javaansch te Batavia; de kraamvrouwen- en kinder-kliniek deed en doet in dezen belangrijk werk; en eveneens het sanatorium.

In toenemende mate blijft de medische dienst, die in sommige jaren middel was tot bijna de helft der overgangen uit den Islam tot het Christendom, van ver reikende beteekenis voor den bouw van Christus' Kerk en de komst van Gods Koninkrijk in het gouvernement Djokjakarta.

Statistiek. Hoofdhospitaal te Djokja met Klasse-afdeeling. Hulphospitalen 10: Toengkak, Patalan, Wates, Medari, Wonosari, Randoegoenting (Tjandisewoe), Sewoe-Galoer, Goentoergeni (Srandakan), Sanden en Dowongan. Poliklinieken 9: op het terrein van het Petronella-hospitaal, te Temon, Boetoeh, Sentolo, Semin, Legoendi, Baran, Tjebongan en Sorogedoeg. Sanatorium 1. Het Petronella-hospitaal heeft dus nu 21 neveninrichtingen.

Doktoren 10: Geneesheer-directeur Dr K. P. Groot, en: Dr M. G. Muller, C. L. Zwaan, W. M. Pruijs, R. Veen, Lie Hing Dhiam, Soenoesmo, mej. J. G. Hörchner, Dr J. P. Zuidema, en Picauly (7 Europeanen, 1 Javaan, 1 Chinees en 1 Ambonees).

Europeesche Zusters: 10, Javaansch personeel ruim 250; aantal bedden: ruim 1200.

7. Soerakarta

Het meest uitgestrekte en meest bevolkte van de zendings-

terreinen in Midden-Java ten Zuiden: groot 117.9 □ geograph. mijlen (dus als Noord- en Zuid-Holland te samen), met een getal inwoners van 2.564.000.

Hoofddienst. I.

Deze zendingsgeschiedenis brengt krachtig het Schriftwoord in herinnering, dat „onze tijden zijn in 's Heeren hand."

De tijd van *hopend wachten op toelating.*

Tevergeefs tracht Dr Scheurer in den tijd van zijn tweejarig verblijf te Solo (1895—1897) toestemming tot den bouw van een zendingshospitaal te krijgen; hij moet, tot bereiking van zijn voornemen, Solo weer uit! Maar in Nederland blijft men begeerig uitzien naar Solo; met eenige aarzeling besluit de Synode van Arnhem (1902) maar van Solo af te laten, doch de aanhoudende drang om Solo doet Utrechts Synode (1905) Solo in het geheel van het zendingsterritoir der Gereformeerde Kerken opnemen; hoop doet leven! Nog meer waar: leven doet hopen!

De tijd, dat *de hope komt*, wat naar het woord van den Spreukendichter een boom des levens is. (Spreuken 13 : 12).

De tengevolge van Dr Scheurers arbeid te Solo ontstane kleine gemeente, van uit Djokja door Ds Zwaan verzorgd, en gegroeid tot een getal van 26 lidmaten, waarvan 19 toegelatenen tot het heilig Avondmaal[1]), komt gedurende den eersten vacantietijd van Ds Zwaan onder leiding van Docent Dr D. Bakker; deze bevindt bij een bezoek aan de gemeente op Zondag 20 Juni (1909), „dat zij zeer verlangt naar geregelde verzorging voor haar kinderen" en hij oordeelt, „dat aan dit verlangen, nu de krachten beschikbaar zijn, zoo spoedig mogelijk moet worden voldaan".[2]) Naar de te Solo, óók op het erf te Margojoedan, geopende Zendingsschool, gaan aldra zooveel kinderen, dat hij bij de bevoegde autoriteiten de aanvrage om subsidie doet.[3])

'n Consternatie! Solo is immers gesloten voor de Zending!

Het antwoord luidt, dat er te Solo geen christelijke school mag zijn dan alleen voor Christenkinderen, en dat er 's Zondags in de koempoelan geen Mohammedanen mogen toegelaten worden!

---

[1], [2], [3]) Resp. Zendingsblad 1910: blz. 231, 32, 69.

Als Dr Bakker daarop mededeelt, dat hij zich aan zulke voorwaarden niet kan onderwerpen, wordt hem de raad gegeven, de opening van Solo voor de Zending te vragen bij den G. G. Idenburg; hij doet dat en hij mag de vreugde smaken, dat, mede door zijn wijs beleid, óók in de residentie Soerakarta het Evangelie zal mogen verkondigd worden (eind 1910).

Het Zendingsblad gaat jubelen: „Solo is voor het Evangelie open! Er zijn van die ongelooflijke dingen. Zij dagteekenen uit den goeden tijd, dat Indië zoo veilig lag en zoo rustig in de zoete omarming van het zorgzaam Liberalisme. Onder deze behoorde ook, dat in Solo, zoogenaamd door den Soesoehoenan, geen toelating was te verkrijgen voor een Zendeling. Maar die Soesoehoenan heeft nu al zijn bezwaren laten vervallen. Het is hem in eens gebleken, dat in de Zending zooveel gevaar niet steekt, als zijn onderdanen maar niet met geweld gedwongen worden tot het christelijk geloof" [1]).

De tijd, om te *vinden de juist-geschikte krachten*. Amsterdam, dat Djokja al heeft, „vrijt om Solo, als om een dierbare bruid", [2]) en slaagt; de Zeeuwen worden teleurgesteld, maar krijgen daarbij vriendelijke opgave van de reden [3]).

Gaarne wil en gemakkelijk kan Amsterdam voldoen aan den door de autoriteiten medegedeelden wensch, dat allereerst de Medische Zending zal ter hand genomen worden. (Aangename herinneringen aan Dr Scheurers arbeid zullen dien wel gewekt hebben).

Te Djokja werkt aan het hospitaal reeds enkele jaren Dr W. L. Vogelesang, als 2de geneesheer. Wat is lichter, dan dezen dokter, reeds op het zendingsveld dienende, en al ervaren in de praktijk, aan te wijzen tot het openen van een hospitaal te Solo! Hij wordt 15 Dec. 1910 daartoe benoemd. Ondanks tijdroovende bezwaren [4]), is 't hem mogelijk, om 1 Nov. 1912 met de Medische Zending in Solo aan te vangen: de achtergalerij en de twee kamers naast de achtergalerij van zijn gehuurde woning richt hij in tot ziekenhuis. Aldra zijn een klein getal patiënten opgenomen, en begint ook de polikliniek een aardigen toeloop te krijgen [5]).

1, 2, 3, 4, 5) Resp. Zendingsblad 1910, blz. 226, 227; 1913, blz. 58, 59; 1913 blz. 59.

Intusschen geniet Amsterdams Kerk het voorrecht, dat zij ontvangt als haar Dienaar, tot den zendingsdienst te *Solo* afgezonderd: Ds H. A. van Andel van Baarn; een predikant van zeer goeden naam, alom in den lande; een dominee, zoo fijn en toch flink deelnemend aan velerlei „christelijke actie", maar immer omringd gebleven met het gebed van zijn vrome moeder, dat God hem in den zendingswijngaard zou willen uitstooten; een studiosus, die in den gebruikelijken voorbereidingstijd van pl.m. 2 jaren, zich niet maar bekwaamt voor zijn toekomstige zendingstaak, doch ook nog zijn uitnemende dissertatie over „De Zendingsleer van Gisbertus Voetius" schrijft, en uit handen van een der professoren der Vrije Universiteit den doctorshoed verkrijgt; een vrijgezel, die te midden van dat alles het hart van Mej. J. C. Rutgers, Djokja's bekende verpleegster, voor zich wint.

Maar even later dan Dr Vogelesang, komen Dr en Mevr. van Andel te Solo (1 Jan. '13), om het eigenlijke missionaire werk in *de* stad der Javanen aan te vangen. Neen! 't is geen galanterie, noch ook emancipatie-verheerlijking, dat wij Mevrouw er thans bijnoemen; en al evenmin knabbelzucht, die van de groote beteekenis der andere zendingsvrouwen niet afblijven kan! De eenvoudige waarheid is, dat daar, 1 Jan. '13, door de voor de Zending geopende poort te Solo binnengaan, twee pas getrouwde zendingsmenschen, die tellen, misschien niet heelemaal, doch zeker zoo goed als, voor twee volle Zendingskrachten! Daarbij: Mevrouw kent uitstekend haar Javaansch! Zij vestigen zich op Mesen.

De tijd van *blijmoedig zaaien èn van komenden groei.*

In zijn jaarverslag over het jaar '15[1]) meldt Dr van Andel o.m.:

„Wij zien met blijdschap en vertrouwen naar de vele gelegenheden, die de Heere bezig is te geven voor de verkondiging van het Evangelie. Die vele gelegenheden wekken bij ons wel eens eenige zorg. De vrees bekruipt ons wel eens, dat sommige gelegenheden ongebruikt zullen moeten voorbijgaan, omdat onze persoonlijke kracht tekort schiet ze alle te

[1]) Zendingsblad Augustus 1916, blz. 120, v.v.

gebruiken, en omdat wellicht de kracht der kerken van Noord-Holland zal tekort schieten in de voorziening van de noodige zendingsarbeiders".

En van de Inlandsche gemeente, die begin '13 slechts 74 zielen telde, daarna klom tot 148:

„In 1915 werden gedoopt 11 volwassenen, 7 Javanen en 4 Chineezen. Ook werden gedoopt 8 kinderen, 7 Javaansche en een Chineesch. In 't geheel dus: 19 gedoopten. Door dat enkelen méér zich hier vestigden dan er van hier vertrokken, breidde de gemeente zich nog met enkele meer dan 19, n.l. met 23 uit. De Solosche Gemeente bestaat nu uit 171 Javaansche en Chineesche leden. Als wij denken aan het rapport van 1905 (synode Utrecht) over de institueering van Javaansche Kerken, waarin ten minste twaalf mannelijke belijdende leden voor institueering der kerk noodig werden geacht, dan mogen we wel aannemen, dat het in Solo zeer dringend begint te worden, nu er reeds 51 mannelijke toegelatenen tot het H. Avondmaal zijn".

In een der volgende brieven kan hij al schrijven (in '16):

„Op den 13 April zijn vier ouderlingen (3 Javanen en 1 Chinees) en twee Javaansche diakenen gekozen.

Zondag 30 April zou de bevestiging plaats hebben. Ook de gemeente te Solo is dan nu geïnstitueerd. Zeer gewenscht zou wezen, dat er ook spoedig Javaansche predikanten komen. Er is gevaar, dat het werk van den Miss. dienaar des Woords te veel opgaat in den arbeid binnen den kring eener Javaansche kerk en van het Zendingswerk daar buiten niet veel meer terecht komt".

En over het getal helpers en over de colportage:

„Het aantal helpers bedraagt nu 15, n.l. 5 Evangeliehelpers (onder wie drie gediplomeerden van de school van Ds Bakker) zes onderwijzers (onder wie 4 gediplomeerden van de Keucheniusschool) en 4 colporteurs. Zeker nog slechts een klein getal voor de bearbeiding van een residentie van bijna 2 millioen zielen, zelfs een klein getal voor de bearbeiding van een stad als Solo. Maar toch ook weer een getal om heel dankbaar voor te zijn; drie jaar geleden was het aantal slechts drie".

De colportage in 1915. „Er werden 17.087 boeken verkocht, waaronder 7.286 Bijbelgedeelten. In 1914 was de omzet

bijna 5000 grooter. De voornaamste oorzaak der vermindering zal wel liggen in den ongunstigen maatschappelijken toestand, die in dit jaar heerschte. En ook daarin, dat velen reeds zulke boeken hebben. Een deel der laatsten zal uit belangstelling opnieuw koopen, het grootste deel zal dit zeker niet doen.

Toch is de omzet zeer verblijdend. En zoo nu en dan is er, zooals ik U reeds meermalen van bepaalde gevallen schreef, ook zichtbare vrucht. Een gevolg van den verkoop aan de treinen is, dat de boeken naar alle plaatsen gaan, en dat er teekenen van belangstelling komen ook uit zeer moeilijk bereikbare plaatsen. Dit maakt het zendingswerk kostbaar en tijdroovend. Voor betrekkelijk weinig werk zijn betrekkelijk veel krachten noodig. Het zal U dus niet verwonderen, dat ik helpers tekort kom om het werk te verrichten, dat zeer noodzakelijk gebeuren moet. En dan spreek ik nog niet van al het werk, dat bovendien nog zou kunnen gebeuren, als er krachten voor waren. Uitbreiding van het aantal helpers is dan ook dringend noodig.

De 4 colporteurs hebben elk een vaste plaats, n.l. aan de drie stations en aan de kiosk op de pasar. Voor de verdere bearbeiding van de stad Solo en voor het breed terrein buiten de stad heb ik nog geen colporteurs beschikbaar".

De dan volgende jaren neemt de actie in kracht en in omvang snel toe; verwonderd vragen de in Nederland vol belangstelling en met dankbaarheid meelevende menschen: „Vanwaar is dat alles zoo spoedig gekomen?" Maar als de Heere een werk wil laten groeien, wie kan dan nagaan Zijne gangen?!

Duidelijken kijk op de uitbreiding en ook op den gang van het werk. geeft een schets van Mevr. v. Andel, onder den titel „Wat er in Solo gedaan wordt" geschreven:[1])

Wij ontleenen daaraan het volgende:

1. *Waar wordt gewerkt?*

1e. In de stad Solo op 5 plaatsen.
2e. Pédan, per trein 3 kwartier en te voet nog 3 kwartier

[1]) Zendingsblad 1918, blz. 22.

van Solo. Hier is een helper gevestigd, die van hier uit bewerkt:

3e. Klaten, 3 kwartier loopen en een kwartier per spoor van Pédan.

4e. Wedi, 3 kwartier van Klaten.

5e. Delanggoe, 1½ uur per fiets van Pédan.

Van Solo uit worden bewerkt:

6e. Wonosari, een hulphospitaal op een onderneming ten Z.W. van Solo, een kwartier per trein en ruim ½ uur loopen.

7e. Kartasoera, ten W. van Solo, een uur per tram.

8e. Bojolali, in dezelfde richting, per tram ruim 2 uur.

9e. Karang Pandan, een klein gedeelte per trein, verder per karretje en te voet ongeveer 6 uur van Solo Oostwaarts.

10e. Masaran, ten N.O. van Solo, per trein bijna een uur.

11e. Sragen, het station, volgend op de halte Masaran.

12e. Gemantar, per rijtuig ongeveer 4 à 5 uur van Solo.

2e. *Wie werken er?*

A. 5 helpers in het evangelisatiewerk.

Behalve deze 5 zijn er nog drie helpers in opleiding aan de Theologische school, waarvan één onderwijzer, die gevraagd heeft na zijn opleiding weer teruggeplaatst te worden aan een school, en dan daarbij graag evangelisatie-werk wil doen.

B. 8 helpers bij den schooldienst.

In drie scholen zijn 7 onderwijzers met einddiploma Keuchenius-school en één met diploma kweekeling werkzaam.

C. 9 colporteurs:

Voor den arbeid onder de vrouwen hebben we een vrouw van stand: Raden Nganten Tjitrawasana. Zij is niet in geregelden dienst, daar ze veel haar familie bij ziekte en drgl. helpen moet.

Bovendien moet ook bij de colportage gerekend worden een jongen, die belast is met het vouwen en verzenden van het evangelisatie-blad, voor zoover het over de post verzonden wordt, en voor een deel van de verspreiding in de stad moet zorgen. Er worden elken maand 10.000 exemplaren verspreid, waarvan ruim 1000 over de post.

D. De Kerkeraad:

4 ouderlingen: Doeta (colporteur), Mangoen (colporteur), Pawiratarоena (verkoopt ijs), de Chinees Babah Sie Siau Tjong

(handelt in tabak).

2 diakenen: Wiradikrama (waschman) en Herman (hoofdverpleeger in het ziekenhuis).

3e. *Wat is het werk van die allen?*

Voor een gemakkelijk overzicht verdeel ik het in:

a. werk in het ziekenhuis;

b. werk in de stad;

c. werk buiten de stad.

a. Werk in het ziekenhuis. Elken morgen wordt door een der helpers bij de evangelisatie, voordat de polikliniek begint, een korte toespraak gehouden over een Bijbelgedeelte en gebeden. Daarna houdt hij zich nog eenigen tijd bezig met de menschen, die op den dokter moeten wachten. Drie ochtenden per week gaat daarna de helper, die in de polikliniek was, naar de ziekenzaal om zieken te bezoeken, en blijft daar den heelen morgen. Eens per week wordt op de mannenzaal en eens op de vrouwenzaal 's middags een korte bijbellezing gehouden. Een avond per week wordt aan enkele leerlingverpleegsters, die onvoldoende lager onderwijs gehad hebben, nog les gegeven. Er wordt een catechisatie gehouden voor de verplegers, en een voor het vrouwelijk personeel, waarbij ook enkele anderen komen, die in de buurt van het ziekenhuis wonen. Elken Zondagavond wordt er voor patiënten en personeel een godsdienstoefening gehouden, waar ook anderen mogen komen. Zondagsmorgens woont het personeel de godsdienstoefening bij in de Noorderkerk.

Het spreekt vanzelf, dat op de patiënten geen pressie wordt uitgeoefend om godsdienstoefeningen bij te wonen; dit moet vrijwillig zijn.

b. Werk in de stad. Voor zoover dit verzorging van de gemeente is door bezoeken, geschiedt dit grootendeels door de ouderlingen, die elk hun eigen wijk hebben. Zij doen ook, al of niet vergezeld van een der helpers, huisbezoek voor elke Avondmaalsbediening. Ze bezoeken degenen die in voorbereiding zijn voor den Doop, om ze ook aan huis nog nader te onderwijzen.

Des Zondags worden, behalve in het ziekenhuis, nog op 4 plaatsen godsdienstoefeningen gehouden: op twee daarvan

's morgens en 's avonds.

Behalve de catechisaties in het ziekenhuis worden op verschillende plaatsen in de stad door de helpers bij de evangelisatie 8 catechisaties gehouden. Een kindercatechisatie wordt door een onderwijzer gehouden en een Hollandsche catechisatie voor Javanen en Chineezen, die de Hollandsche scholen bezoeken, door mijn man.

In de stad worden, zoowel door de gemeenteleden, die hierin ijverig medehelpen, als door de helpers en de colporteurs, een groot aantal evangelisatiebladen verspreid. Ook zijn den helpers, voor zoover de avonden niet met ander werk bezet zijn, vaste avonden voor bezoeken bij niet-Christenen aangewezen. Geregeld moet door hen aangeteekend worden wie bezocht werden, en wat bij deze bezoeken besproken werd.

Aan een der helpers is de dagelijksche administratie opgedragen van de colportage: het uitgeven der boeken aan de colporteurs, het aanteekenen welke boeken aangevraagd werden en de waarde der boeken, die aan de colporteurs zijn uitgegeven, het maandelijksch opnemen van hun voorraad, het tijdig waarschuwen, als een of andere soort boeken bijna uitverkocht is. Verleden jaar werden 28.000 stuks verkocht. Bovendien ruim 10.000 wandkalenders. Het spreekt vanzelf, dat deze administratie veel tijd in beslag neemt.

c. Werk buiten de stad. We beginnen met Pédan, omdat dit de eenige post buiten Solo is, waar een eigen helper is gevestigd. Het is onze nieuwste post, sedert twee maanden woont Martaredja daar. Elken Wagé, den marktdag van Pédan, houdt de dokter daar een druk bezochte polikliniek. Martaredja, in wiens huis die polikliniek gehouden wordt, moet de patiënten inschrijven, den dokter helpen, en zooveel mogelijk met de menschen praten. Daar de polikliniek 's morgens vroeg begint, moet hij ook den middag en avond te voren thuis zijn, en besteedt die, om aan enkele belangstellenden 's middags catechetisch onderwijs te geven, terwijl hij 's avonds thuis in voor wie bij hem wil komen praten. Velen, die op de markt verkoopen, komen daar al den vorigen avond aan, zoodat dit op den duur ook gelegenheid zal kunnen geven voor belangstellenden van buiten om onderricht te ontvangen. Verder moet Marta Zondagsmorgens te Pédan preeken om

9 uur. Na die godsdienstoefening moet hij op weg naar Klaten. Onderweg bezoekt hij soms nog enkele Sadrachianen. Hij preekt te Klaten om 4 uur en gaat vandaar per voet of per karretje naar Wedi. waar hij den avond doorbrengt en overnacht. De gesprekken strekken zich soms tot in den nacht uit. Vrijdags gaat hij naar Delanggoe en overnacht daar meestal ook, omdat het rustiger en gezelliger is 's nachts te praten. Verder moet hij zorgen voor de verspreiding van een zoo groot mogelijk aantal evangelisatie-bladen in al die plaatsen, en moet bezoeken afleggen en daarvan aanteekening houden.

Wonosari, het hulpziekenhuis, was tot nu toe ook aan de zorg van Martaredja toevertrouwd. De medische helper daar, Soegija, evangeliseert veel, en ziet ook vrucht op zijn werk. Drie maanden geleden werden de eerste oud-patiënten van het ziekenhuis daar gedoopt. Hij deed nu het verzoek, dat een helper, die dan Zaterdagsmiddags zou komen, eerst een bijeenkomst voor de zieken zou houden, dan bij een paar belangstellenden buiten het ziekenhuis beurtelings catechetisch onderwijs zou geven, en dan Zondagsmorgens een godsdienstoefening zou houden. Hier in Solo zijn daarvoor echter geen krachten meer disponibel. Daar de leerlingen van Ds Bakker ook praktisch moeten werken, heeft mijn man nu daar hulp gevraagd voor Wonosari.

Naar Kartasoera en Bolojali gaat Stefanoes Aroen. Dinsdags vertrekt hij naar Kartasoera, bezoekt daar enkele menschen en houdt 's avonds een bijeenkomst. Den volgenden dag gaat hij door naar Bojolali, waar hij hetzelde doet. Hij neemt natuurlijk ook evangelisatie-bladen mee. Donderdags komt hij weer thuis. Die beide plaatsen vorderen nog niet zooals we zouden wenschen. Misschien hebben we in Kartasoera de rechte menschen nog niet gevonden: in een rapport van het Britsch en Buitenlandsch Bijbelgenootschap lazen we een paar jaar geleden, dat juist te Kartasoera veel boeken werden verkocht en daar veel belangstelling was. Mettertijd gaat het toen gestrooide zaad, hopen we, vruchten dragen.

Karang Pandan. Hier werkt hoofdzakelijk de eerste daar gedoopte Christen, een jonge Chinees: Kwee Kim Siang. Hij is zeer ijverig. Elken Zondag wordt bij hem aan huis godsdienstoefening gehouden. De eene week gaat hij zelf voor,

de andere week gaan om beurten Stefanoes en Jerobam er heen. Ze zijn daarmee drie dagen kwijt. Kim Siang heeft een kleine bibliotheek van uitgeschreven preeken en Maleische commentaren over enkele Bijbelboeken door Ds Tiemersma. Hij heeft veel tact om met de menschen om te gaan: er is daar een bijzonder aardige kring. We waren onlangs een maand met vacantie op Karang Pandan, waar we door de vriendelijkheid van Prins Mangkoenegara in zijn buitenverblijf konden logeeren. We hadden toen gelegenheid een paar tochten te maken, om met de Christenen daar, die zeer verspreid wonen, kennis te maken.

Deze maand gaat de ouderling-colporteur Doeta er 4 weken heen om de gemeente te verzorgen en in die streek te colporteeren.

Masaran en Sragèn. Op deze beide plaatsen wordt eens per week door Jerobam gecatechiseerd, die dan op een van beide overnacht. Er is op Masaran om een Zondagsdienst gevraagd, waarvan echter, door gebrek aan helpers, vooreerst niet kan komen. Evangelisatie-bladen worden er geregeld verspreid en ook boeken verkocht. Voor de Avondmaalsbediening komen de Christenen van deze beide plaatsen nog naar Solo.

Gemantar. Hier is evenmin een Zondagsdienst, behalve eens in de drie maanden voor de bediening van het H. Avondmaal. Elken Vrijdag gaat Doeta er heen. Hij is uit die streek afkomstig, en is geheel berekend voor het werk daar. Het liefst zou mijn man hem in het nabijgelegen Wonogiri plaatsen, als helper voor die streek, maar er is in de stad nog te veel werk, dat door hem gedaan moet worden, waarvoor we geen ander hebben. Te Gemantar is ook al eens drie weken een onderwijzer geplaatst: Eliëzer, om de Christenen lezen te leeren en zingen. Het kerkgezang in de buitengemeenten laat vanzelf veel te wenschen over. Doordat de menschen niet allen lezen kunnen, worden de psalmen regel voor regel voorgezegd. Ieder zingt dan op zijn eigen wijs, wat wel eigenaardig klinkt.

Op al deze plaatsen wordt gecolporteerd met boeken en evangelisatie-bladen. Echter is in de desa het aantal menschen die lezen kunnen belangrijk minder dan in de stad. Nu er hoe langer hoe meer scholen komen, wordt dit langzamerhand beter.

Het is uit dit alles wel duidelijk, dat er reeds veel werk

gedaan wordt.

Maar hoe groot is het terrein, en hoe weinig zijn dan nog de krachten!

Hoeveel grooter is nog het terrein, dat niet bewerkt wordt, dan het bewerkte!"

Reeds in Sept. '20 komt als tweede miss. Predikant te Solo Ds A. Pos; gedurende het vacantieverlof van Dr en Mevr. v. Andel ('20—'21) neemt hij met Dr D. Bakker het werk waar, dat zich verder voorspoedig ontwikkelt.

Dr en Mevr. van Andel, bij hun terugkeer hartelijk, ja feestelijk verwelkomd, breiden aanstonds de colportage uit door ruimere verspreiding van Hollandsche lectuur (boekjes van Bredee, Callenbach, Bosch, ten Brink enz.); zij mogen zich verblijden over de op 15 Jan. gedoopte eerstelingen te Pengging, waar een goeroe-indjil geplaatst wordt, opdat het een centrum zij voor de afdeeling Bojolali, en zij melden nog eens, dat zij aan het zoeken van de gelegenheden niet toekomen, omdat God die telkens zoo vlak voor hun voeten legt, dat zij er niet voorbij kunnen; een aanvrage wordt nog gedaan, om een predikant voor de Hollandsche Gemeente te Solo.

In de 10 jaren van Dr van Andels pioniersarbeid is in de residentie Soerakarta het te voren zoo heel kleine getal Christenen geklommen tot 632, n.l. 548 Javanen en 84 Chineezen. De Christen-Chineezen kennen voldoende Javaansch en leven mee in de Javaansche kerk. Voor de ééne helft wonen deze Christenen in de stad Solo; zij hebben sinds 1920, heelemaal in het noorden, een sierlijk kerkgebouw; en voor de andere helft in onderscheiden plaatsen der residentie; zij vormen met elkaar één kerk met één kerkeraad [1]).

Het terrein is dan als volgt bezet:

Afdeeling Soerakarta: in de stad, met haar 140.000 inwoners, op verschillende plaatsen; en bij het hulpziekenhuis Wonosari, Z. W. van Solo;

Afdeeling Klaten: Klaten, Pedan en Karangdawa;

Afdeeling Sragen: Karang-Pandan en Sragen;

Afdeeling Wonogiri: een colporteur voor het 7 K.M. noordelijk van Wonogiri gelegen Gemantar bereist een nog

[1]) „De Macedoniër" 1923, blz. 113.

maar heel klein gebied van deze meer dan een half millioen tellende landstreek; langs de pas aangelegde tramlijn Solo-Wonogiri trok de Islamsche propaganda en de Westersche cultuur dit zoo goed als geheel animistisch terrein binnen; Dr van Andel zou ze graag vóór geweest zijn, maar geld en krachten ontbreken [1]);

Afdeeling Bojojali: Bojojali; en Pengging, waar het hulpziekenhuis (evenals dat te Wonosari toebehoorend aan suikerfabrieken) het begin van het zendingswerk is geworden [2]).

Bij den hoofddienst heeft met name de colportage al meer uitbreiding gekregen: reeds in 16000 exemplaren wordt de Javaansche evangelisatie-courant „Mardi Rahardja", en in 500 exemplaren het christelijk Maleisch maandblad uitgegeven; voor de vele Javanen en Chineezen, die in deze tijden Hollandsch gaan leeren, is er nog de verspreiding van christelijk-Hollandsche lectuur bijgekomen.

De schooldienst heeft zich snel ontwikkeld: in de stad Solo 5 Inlandsche zendingsscholen, en 3 daarbuiten; de meeste geen volksscholen (of desa-scholen), maar z.g. tweede-klasse-scholen (of standaardscholen). En niet minder dan 7 scholen met Hollandsch als voertaal: 1 Hollandsch-Chineesche, 2 Hollandsch-Javaansche, de Javaansche meisjesschool (Koningin-Emmaschool), en 1 Europeesche school in Solo; 1 Hollandsch-Javaansche school te Klaten, en 1 te Sragen, met te saam meer dan 1200 leerlingen. Den lof heeft de Zending al behaald, dat zij zooveel doet voor de volksontwikkeling [3]).

Het met gebrekkige middelen begonnen zendingsziekenhuis in Solo is geworden tot een pracht-inrichting, met 230 bedden, kinder- en kraamafdeeling, en ook met een afdeeling voor prijaja's; onder de bekwame leiding van de beide dokters K. P. Groot en D. Verhagen, die tevens opzicht houden over de beide hulpziekenhuizen te Wonosari en Pengging, en ook de polikliniek te Pedan verzorgen. (Dr W. L. Vogelesang ging met ziekteverlof; Dr C. van Proosdij nam eenigen tijd waar, doch ging over naar de Salatiga-zending. Dr Vogelesang verbindt zich al heel spoedig aan het zendingshospitaal te Poerbolinggo. Januari '21 wordt Dr K. P.

[1]) Zendingsblad 1922, blz. 90 — [2]) Zendingsblad 1925, blz. 64 — [3]) Macedoniër 1923, blz. 115.

Groot directeur, en Januari '22 komt dan Dr D. Verhagen).

II. *De tijd van voorspoedigen wasdom.*

Met ingang van 1923 gaat Soerakarta aan de Kerk van Delft over [1]).

Ds A. Pos, wegens de vacature Ds C. Zwaan *tijdelijk* te Djokja werkzaam, blijft dáár voor vast; Dr van Andel moet dus weer een collega hebben, en naar geoordeeld wordt, dan liefst één, die tegelijk ook mee de Hollandsche gemeente te Solo zal verzorgen.

Daartoe dringt te sterker de overtuiging, omdat de gelegenheden voor de Zending zich steeds vermeerderen, en tegelijk meer ook worden gevonden: begin '24 de vele Zondagsscholen, bedoeld als zoovele bruggen naar de catechisatie, met al een kleine duizend leerlingen; [2]) de nieuwe kiosk op een zeer geschikt punt van de stad [3]), de uitnemend geslaagde proef met de „zaaimaand" (woelan sebaran) [4]); en de vele kerstfeestvieringen, waarvan in 1924 in één week 13 te Solo alleen.

Daarbij ontstaan telkens nieuwe posten in verschillende richtingen van het uitgestrekte zendingsveld:

Drini, (ook Prambanan geheeten), in de afdeeling Klaten, in het verre grensgebied van Djokjakarta, 48 K. M. van Solo; eigenlijk vrucht van den arbeid door het even over de grens gelegen hulpziekenhuis; 't wordt de tiende van de posten, waar geregeld eens in de 3 maanden het Avondmaal moet bediend [5]).

Bangsri, 24 K. M. ten oosten van Solo, aan de helling van den berg Lawoe, waar óók de loerah (dorpshoofd) den doop ontvangt! [6])

Djenalas, N. W. van Solo; een sprekend bewijs van den zegen der colportage: het werk nam dáár aanvang, doordat een man een Evangelie kocht, om een boekje te hebben voor het leeren lezen aan een kind; zij werden door den inhoud zóó gegrepen, dat zij er meer van wilden weten; zij kregen onderricht van een helper; en mede ten gevolge van de bewerking in de „zaaimaand", wordt een groote kring verzameld [7]).

[1]) zie afscheidsbrief van Dr v. Andel: Zendingsblad '23, blz. 57 — [2], [3], [4], resp. Zendingsblad 1924, blz. 55, 56, 181, — [5]) Zendingsblad 1923, blz. 183 — [6]) Zendingsblad 1924, blz. 5 — [7]) Zendingsblad 1925, blz. 10 en 195,

Masaran, halfweg Sragen: de „zaaimaand" brengt een kleinen kring als vrucht.

Wonogiri. Wel met broeders en zusters uit drie dorpen in den omtrek, maar dan toch óók in de stad Wonogiri wordt geregeld godsdienstoefening gehouden en Doop en Avondmaal bediend. Gemantar en Wonogiri de lichtpuntjes in de wijde duisternis van het zuidergebergte![1])

Ook het Javaansche kerkelijke leven komt tot verdere ontwikkeling: te Klaten kan tot instelling der ambten worden overgegaan; Augustus '24 worden de vier gekozen ouderlingen en drie diakenen bevestigd[2]). Er is voortaan niet meer één Kerk, met één kerkeraad; maar die tweede Kerk blijft toch om leiding en verzorging nog verder vragen.

Wat evenzeer het geval is met de Zending onder de *Chineezen*; vooral de Hollandsch-Chineesche school te Solo geeft vele vruchten voor de Christelijke Kerk; het werk onder de Chineezen neemt de Kerkeraad van de Hollandsche Kerk wel steeds meer ter harte, doch het blijft altijd tijd en kracht nog vorderen.

Daarbij de werkelijk niet geringe bemoeienis met den schooldienst — gelijk wij al mededeelden,[3]) was Solo te voren in vergelijking met andere residenties, arm aan scholen; dat bood de gelegenheid, in snel tempo zendingsscholen op te richten; bij de nieuwe subsidie-regeling (1924) werden die door het gouvernement erkend en grootendeels als standaardscholen gerekend; die nieuwe subsidievoorwaarden maakten het weer mogelijk, zonder bijzondere eischen voor de zendingskas, nog meer scholen te exploiteeren; zoo werden eind van '24 zeven nieuwe standaardscholen in het Solo'sche geopend[4]).

In een toespraak, ter gedachtenis van zijn 25-jarig ambtsjubileum en van het 12½-jarig werk der Zending in Solo, getuigt Dr van Andel (3 Mei '25) o. m.: „Telkens waren er goede gelegenheden, veel meer dan wij gebruikten. De Inlandsche Kerk klom in zielental van 74 tot boven de 1000; in 1912 één Inlandsch schooltje met 40 leerlingen, thans 19

— [1]) Zendingsblad 1924. blz. 153 en 1925 blz. 123 — [2]) Zendingsblad 1924, blz. 154 — [3]) zie hfdst. X blz. 259 — [4]) Zendingsblad 1925, blz. 65.

SOERAKARTA

Zendingsterrein van de Geref. Kerk te Delft in samenwerking met de Geref. Kerken van Zuid-Holland ten Noorden

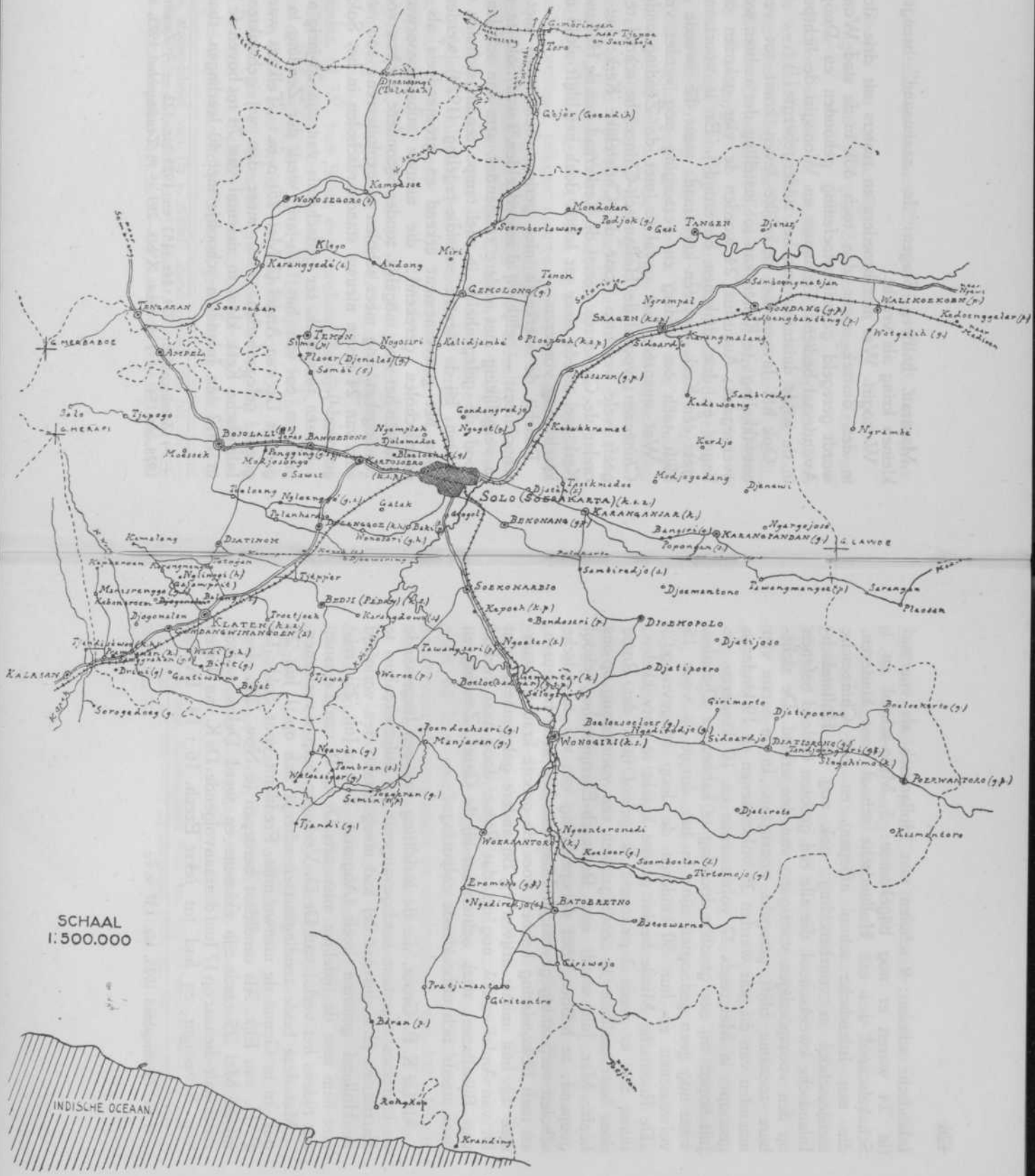

(voor de legenda: zie blz. 280/81)

Inlandsche scholen; 9 scholen met Hollandsch als voertaal (in '24 waren er nog bijgekomen: 1 Mulo-school en 1 Schakelschool, d. i. een Hollandsche school voor kinderen, die een Inlandsche school afliepen), en een Chineesche meisjesschool in voorbereiding; ook nog de Hollandsch-Inlandsche kweekschool, die alle een grooten invloed oefenen op den voorspoedigen voortgang van den arbeid. De zichtbare toename blijft geregeld voortgaan. In de eerste vier maanden van dit jaar werden 28 volwassenen en 19 kinderen gedoopt; in Mei reeds 27 volwassenen en 10 kinderen. In Juli hopen wij een grooten doopdag te hebben te Djenalas, waar nog geen gedoopten zijn; in het dorpje is voor 15 volwassenen en hun 30 kinderen de doop aangevraagd". „De Roomsche Missie begint groote kracht te ontwikkelen; thans zijn er reeds 3 pastoors; ik geloof niet, dat Rome door haar caelibaat in zendingszaken een voorsprong op ons heeft. Met Juli wordt een Roomsch-Europeesche school geopend; ze hebben voor de oprichting van vijf inlandsche scholen vergunning gevraagd. Men kan hun actie betreuren, en toch bewondering hebben voor de groote kracht, waarmee zij hun missie drijven" [1]). Bij andere gelegenheid wijst Dr van Andel er óók nog op, dat Rome, door haar verbod van Bijbellezen, sterk achterstaat bij de Geref. Zending en haar steeds zich uitbreidende colportage.

Als Dr K. P. Groot, die de inrichting van een leegstaande en kosteloos afgestane landsgevangenis tot hulpziekenhuis te Kartasoera (d. i. dus het 3e) had meegemaakt, den verloftijd in Holland genoten heeft (Augustus '24 tot Juli '25), reist met hem mee de tijdelijke miss. arts Dr C. P. van Leersum, om tijdens het verlof van Dr D. Verhagen hulp te verleenen.

Met deze beide zendingsartsen scheept zich op 1 Juli '25 ook in te Genua de nieuwe miss. Predikant voor Solo: Ds P. H. van Eijk. Als candidaat beroepen (6 Nov. '24), deed hij 28 Mei '25 reeds zijn examens en werd Delfts tweede missionair-dienaar op 17 Juni daaraanvolgende. Ds K. van Anken was bevestiger en had tot tekst Ezech. 16 : 14; Ds van

[1]) zie Zendingsblad 1925. blz. 137 v. v.;

Eijk zelf preekte over 2 Cor. 12 : 9) [1]). De vacature Ds A. Pos is dus wel heel spoedig vervuld!

Aangekomen den 26 Juli, neemt Ds van Eijk, met zijn vrouw, voorloopig intrek in het nieuwe zendingshuis van Dr van Andel; de maar zoo korte voorbereidingstijd in Holland maakt noodig, dat hij zich vooreerst toelegt op de studie van het Javaansch. In zijn eersten brief vertelt hij o. a. met groot enthousiasme over de opening der nieuwe gebouwen van de Chr. Holl. Inl. Kweekschool, in tegenwoordigheid van den Resident, den Inspecteur als vertegenwoordiger van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst, één der beide vorsten van de residentie Solo, en afgevaardigden van den anderen vorst (27 Juli [2]). Circa een jaar na zijn komst, in welken tijd hij meewerkt in den dienst des Woords in de Hollandsche Kerk, lessen geeft in het godsdienstonderwijs op de Holl. Inl. Kweekschool en ook nog enkele catechisaties waarneemt, kan hij reeds voorgaan in de kleine gemeente van Pengging (27 Juli '26), en een week later in de Javaansche gemeente van Solo [3]). Tusschen de beide Predikanten komt het met ingang van 1927 tot de volgende werkverdeeling: voor rekening van Ds van Eijk het Javaansch kerkelijk leven, d. w. z. dat hij adviseur is van de Javaansche Kerkeraden, de goeroe's-indjil leiding geeft bij hun preekstudie en ander werk, en ook cursussen houdt voor de verplegers en verpleegsters van het ziekenhuis; voor rekening van Dr van Andel blijven de colportage, de inheemsche scholen en de administratie; de dienst des Woords in de Holl. Kerk naar toerbeurt; elk een wijk; de catechisaties voor jongens en de lessen op de kweekschool voor Ds van Eijk, en de catechisaties voor meisjes, met de voordrachten voor jongelieden, voor Dr van Andel [4]). Een belangrijk deel van het werk is daarmede aan Ds van Eijk opgedragen, juist hierom ook, dat het getal goeroe's groot is; het klimt in den loop van 1927 tot 20 [5]).

Trouwens uitbreiding was er en komt er naar alle zijden.

---

[1], [2]) zie resp. Zendingsblad 1925, blz. 108 117 en 174 — [3]) Zendingsblad 1926, blz. 166 — [4]) Zendingsblad 1927, blz. 96 — [5]) Zendingsblad 1928, blz. 72.

Het getal posten, reeds weer met een paar nieuwe vermeerderd, neemt steeds toe:

In het Wonogirische, waar de stoomtram doorgetrokken is tot Batoeretno: te Soembergajam (dichtbij Eromoko) een kleine, doch geestelijk bloeiende gemeente, met een goede hoop op een snelle uitbreiding [1]). Thans heet die gemeente Woerjantoro [2]). (Die naamsverwisselingen hangen samen met de verhuizing van de koempoelanplaats naar een desa er vlak bij. In het dichtbevolkte Java geschiedt dat nog al eens, en onwillekeurig wordt dan een nieuwe naam gebruikt voor een bestaande koempoelan, zoodat het lijken kan, alsof er gemeenten verdwijnen).

Te Watoesigar (in het onderdistrict Ngawèn, dat een enclave d. i. door vreemd gebied ingesloten landstreek is in Djokjakarta van het Mangkoenagaransche Rijk) ontstaat ook weer op zeer merkwaardige wijze, een kringetje, dat de Kerkeraad van Klaten onder zijn opzicht en verzorging neemt. Dat kringetje is later tot een bloeiende gemeente geworden, die nog steeds uitgroeit en een onderdeel van het gebied van den Kerkeraad van Pedan vormt.

De „zaaimaanden" blijven vruchten geven. Ds Merkelijn van Magelang (het Zeeuwsche terrein), probeerde de methode, evangeliehelpers twee aan twee uit te zenden, doch het resultaat was, dat de Javanen, die de bedoeling ras begrepen, weigerden te luisteren, ja zelfs een plaats voor de prediking te gunnen. Ontmoedigd waren de uitgezondenen teruggekeerd. In het Solo'sche daarentegen worden van de zaaimaand rijke gevolgen gezien; de oorzaak daarvan zal mede hierin wel gezocht moeten worden, dat de evangeliehelper, hoezeer ook de spil van den evangelisatietocht, zich op den achtergrond houdt en colporteur òf medische helper op den voorgrond treden [3]).

Noemen mogen wij hier, als vrucht van de zaaimaand in 1925: het beginnen van een polikliniek te Bekonang, (oostelijk van Wonosari); en in 1926: in het beruchte dorp Ploepoeh (noordelijk van Solo), waar al een paar jaar een school weinig ingang bracht, vinden de broeders zooveel

[1]) Zendingsblad 1927, blz. 69 — [2]) zie blz. 423 en 426 — [3]) Macedoniër 1926, blz. 152 v.v.

belangstelling, dat er een kring ontstaat en Ds van Eijk op 20 Maart '27 aan 16 volwassenen en hun kinderen den doop mag bedienen [1]).

Te Ngadirodjo, waar enkele bij Wonogiri behoorende Christenen wonen, wordt Juli '27 een goeroe geplaatst; met het boven verwachting komende gevolg, dat 1 Januari '28, na ingesteld onderzoek 12 personen met 6 kinderen den doop ontvangen. Ngadirodjo is de 19e plaats waar de Sacramenten worden bediend [2]).

Ook het kerkelijk leven gaat vooruit; 18 Dec. '27 wordt te Sragen de kerk geïnstitueerd; de derde op dit zendingsterrein, waar zich het christelijk gemeenteleven gaat ontplooien [3]).

En te Solo denkt men over kerksplitsing. Behalve op Margojoedan wordt er ook kerk gehouden in het noordoosten (in het ziekenhuis), in het westen te Toemenggoengan, en in het zuiden te Danoekoesoeman. Op de „groote" Zondagen, bij Doopsbediening en Avondmaalsviering vergaderen alle Soloneesche Christenen in het kerkgebouw van Margojoedan. Doch vele Christenen in het zuiden van de stad moeten een uur en meer loopen naar de kerk; ook kennen zij hun mede-Christenen in het noorden al heel weinig; omgekeerd is het evenzoo; bovendien wordt een behoorlijke bearbeiding schier ondoenlijk; een eigen Kerkeraad en een eigen kerkgebouw zal aan de ontwikkeling van kerkelijk leven in het zuiden zeer ten goede komen [4]).

Onder de Maleisch-sprekende Chineezen arbeiden twee Javaansche goeroe's, die Maleisch kennen [5]).

Het getal gedoopten neemt elk jaar toe; in 1927 worden er 276 gedoopt; eind '27 zijn er in totaal 1710, van wie 1008 belijdende leden [6]).

Te begrijpen bij zulk een voorspoedige groei, dat de behoefte aan een derden missionairen Predikant in Indië uitgesproken en ook in Holland erkend wordt; en dat met het beroepingswerk weer een aanvang gemaakt wordt.

Daarbij breidt zich ook de *schooldienst* sterk uit; geregeld klimt het getal zendingsscholen; in 1927 tot 23 standaard-

[1]) Zendingsblad 1927, blz. 95 — [2]) en [3]) Zendingsblad 1928, blz. 71, 72 — [4]) Zendingsblad 1928, blz. 72 — [5]) Zendingsblad 1927, blz. 166 — [6]) Zendingsblad 1928, blz: 71

scholen en 1 desa-school met ± 3000 leerlingen; de 10 Hollandsche scholen (de Europeesche school er bij gerekend) tellen dan ruim 2200 leerlingen.

Dr van Andel, die voor de jongelieden eerst voordrachten, en later een vraag-uur houdt, waarbij de vragen schriftelijk worden ingediend, doet daarbij meermalen bijzonder tot danken stemmende ervaringen op.[1])

De *medische* dienst gaat te Solo ook gestaag vooruit. Dr C. P. van Leersum zal zich tijdens het verlof in Holland bekwamen voor de oogheelkunde, en dan in vasten dienst als 3de geneesheer aan Solo's zendingsziekenhuis terugkeeren (tegen April '28).

Doch *de* uitbreiding van den medischen dienst komt, als de Klatensche Cultuurmaatschappij haar nieuw-gebouwd ziekenhuis aan de Zending overdraagt, Dec. '27, en Dr D. Bakker van Djokja, (sinds '24), zoon van Docent Dr D. Bakker, de leiding over dit tweede zendingsziekenhuis op zich neemt. Dat tweede zendingsziekenhuis, te Klaten, mag er wezen: „nog nooit is stellig op Java een zendingsarts zijn werk begonnen in zulk een keurig, rijk ingerichte gelegenheid . . . het is niet groot, voor 76 patiënten biedt het plaats. Maar het ligt in de bedoeling, in den loop der jaren op verschillende plaatsen in het rond hulphospitalen te doen verrijzen."[2]) Ter herinnering aan en in waardeering van den arbeid van Dr J. G. Scheurer, draagt het den naam: Dokter Scheurer Hospitaal.

Te Klaten moet dan tengevolge van de overkomst van ziekenhuis-personeel noodzakelijk een kerk gebouwd worden. Zeven jaar na het eerste verrijst het tweede kerkgebouw (1928). Het laat zich aanzien, dat binnen enkele jaren er nog onderscheidene kerkgebouwen zullen moeten komen[3].)

Tijdens zijn verlof verzorgt de heer P. de Koomen, één der leeraren van de Christ. Holl. Inlandsche Kweekschool, in opdracht van de Christelijke Schoolvereeniging te Solo, de uitgave van een fijn boekje: „Vijftien jaren Zendingsarbeid in de Residentie Soerakarta." Dat getuigt op sobere doch

[1]) Zendingsblad '27, blz. 95 — [2]) Zendingsblad '28, blz. 90. Zie ook: Zendingsblad '29, blz. 150 n.l. over de vraag, of het eigenlijk wel een Zendingshospitaal is? — [3]) Zendingsblad '28, blz. 90.

daarom juist welsprekende wijze, hoe rijk en wonderlijk de Heere in Solo het zendingswerk wilde zegenen; alles groeit, èn hoofddienst èn schooldienst en mèdische dienst.

In 15 jaren is Solo één der meest vruchtbare en vruchtenbelovende zendingsterreinen van Midden-Java ten Zuiden, ja van geheel Java geworden!

De tijd van gestagen uitgroei.

Jaarlijks worden in de stad Solo de samenkomsten van de Christenen der geheele residentie gehouden, die den naam van de „groote vergadering" krijgen. Van heinde en ver komen dan de Christenen, tot oefening van de gemeenschap der heiligen en tot onderlinge versterking. Vooral de Christenen uit de desa's doen daar weer bezieling en kracht op; en zij keeren terug met den gesterkten moed, dien nieuwe mogelijkheden óók voor eigen omgeving weer hebben gewekt [1]).

Te Solo vergaderen ook, in 1928, de drie Javaansche Kerken (Solo, Klaten en Sragen) als Classis.

Maar er gebeurt meer in de hoofdstad; de kerksplitsing gaat door; niet in tweeën, zooals 't eerst was gedacht, doch in drieën: in het noorden de Kerk van Margojoedan-Djebres, in het westen de Kerk van Toemenggoengan; en in het zuiden de Kerk van Danoekoesoeman; de twee laatste zullen voorloopig in een schoollokaal bijeenkomst houden [2]); er zijn dan 5 Javaansche Kerken.

Met ingang van Juli '28 vangt een *Chineesche* goeroe, Andreas Kwee, onder leiding der zendingscommissie van de Hollandsche Kerk, de verre van gemakkelijke taak van arbeider onder de niet-Javaansch doch Maleisch sprekende Chineezen aan; in de hoop, dat er te Solo óók een *Maleische* Kerk komen zal [3]).

Ongeveer een jaar later begint Mevr. van Andel een nieuwe tak van arbeid: zij bezoekt in de kampong wekelijks de Javaansche christenvrouwen, om daardoor tevens met de anderen contact te verkrijgen; een speciale kracht voor dit werk onder de vrouwen zou wèl noodig wezen [4]).

---

[1]) Zendingsblad 1930, blz. 16, 17 — [2]) Zendingsblad 1929, blz 92 en 1930, blz. 146 — [3]) Zendingsblad 1929, blz. 114, 1930, bz. 149 — [4]) Zendingsblad 1930, blz. 195, 196.

Ook buiten de hoofdstad in de residentie gaan de deuren steeds meer open; niet het minst in het Wonogirische; met name in 1928 worden daar velen gedoopt.

Nieuwe posten ontstaan; het getal plaatsen, waar geregeld Avondmaal wordt bediend, klimt in 1929 tot 28 [1]); door den zich zoo sterk uitbreidenden arbeid komt er een tekort aan goeroe's indjil [2]).

Als nieuwe plaatsen zijn te noemen: Karang-Anjar (Z.O. van Solo); Ngegot (N.O. van Solo), Delanggoe [3]) (Z.W. van Solo, waar een hulphospitaal werd geopend); en in het Wonogorische: Manjaran [4]), Boeloe [5]), Tirtomojo [6]), Bongos [7]), en Boeloekerto; die laatste gemeente „is ontsproten uit een zaad, door de colportage gestrooid; één der weinigen, die dáár konden lezen, had een Bijbel gekocht, en had enkele jaren daarin gelezen en anderen er uit voorgelezen; dit is een voorbeeld uit vele"; te meer jammer, dat het ontslag van den goeroe indjil, om zijn verkeerde praktijken, over zoo'n jonge gemeente dadelijk zóó zwaren schok brengt! [8])

Eind 1929 heeft het getal gedoopten de 2000 overschreden.

En in het begin van '30 volgt de kerkinstitueering te Gemantar en te Wonogiri. De lichtpuntjes zijn lampen geworden tegen de wijde duisternis van het Zuidergebergte.

Er zijn dan zeven Javaansche Kerken.

Schooldienst. In den groei van het zendingsonderwijs treedt stilstand in; enkele jaren achtereen staat het Gouvernement geen subsidie toe; het getal standaardscholen blijft op 24; toch stijgt het getal leerlingen van 2747 (eind '28) tot 3211 (eind '29). [9]) Een gelukkige omstandigheid is het nu nog te meer, dat Soerakarta reeds betrekkelijk vele scholen heeft.

Daartegenover staat, dat de Chr. Holl. Inl. Kweekschool zich onder de bekwame leiding van haar Directeur, den heer H. Meijerink, voorspoedig ontwikkelt en den avond vóór Koninginnedag '29 met personeel, ouders en oudleerlingen

---

[1]) Zendingsblad 1930, blz. 147 — [2]) Zendingsblad 1930, blz. 162 — [3]) [7]) en [8]) Zendingsblad 1930, blz. 147 — [4]) Zendingsblad 1929, blz. 92 — [5]) Zendingsblad 1930, blz. 36 — [6]) Zendingsblad 1930, blz. 218 — [9]) Zendingsblad 1930, blz. 148

in groote opgewektheid het tienjarig bestaan feestelijk viert [1]).

Medische Dienst. Bij het ziekenhuis te Solo komt de uitbreiding van een nieuw hulphospitaal te Soekahardjo [2]) (halverwege Solo en Gemantar), en een nieuwe polikliniek te Walikoekoen (ten Oosten van Sragen, in de residentie Madioen, op verzoek van het Ned. Zend. Genootschap) [3]). Jonge mandoers geven zich vrijwillig voor de verbreiding van het Evangelie; „elke week gaan er twee samen op stap, met wat medicijnen, verbandartikelen, colportage, naar de desa. Zij blijven vier dagen weg, en trachten in een kleine groep van bij elkaar gelegen desa's eerst de daar wonende oud-patiënten op te zoeken, en verder kleine bijeenkomsten te beleggen" [4]). Wanneer Dr K. P. Groot de benoeming tot geneesheer-directeur aan het Petronella-hospitaal heeft aanvaard [5]), komt medio '30 de tijdelijke missionair-arts J. S. Wiersema ter assistentie; in plaats van Dr K. P. Groot neemt Dr D. Verhagen de leiding op zich (1 Aug. '30).

Aan het hospitaal te Klaten is al spoedig een tweede arts noodig; Dr D. Verveen vertrekt 7 Mei '29 uit Holland, om als zoodanig op te treden [6]). Hoezeer dit ziekenhuis in een dringende behoefte voorziet, blijkt ook hieruit, dat niettegenstaande den groote toeloop van patiënten te Klaten, in de hospitalen van Djokja en Solo geen vermindering te bemerken is [7]).

In Holland slaagde men intusschen met het beroepen en uitzenden van den derden missionairen Predikant. Na een klein jaar van voorbereiding komt Dr J. H. Bavinck Februari '30 te Solo aan. Bij het zendingswerk, dat tijdens het verlof van Dr van Andel (Mei '30—Augustus '31) toch al niet weinig vragen zal, krijgt hij ook nog voor zijn rekening de verzorging van het jeugdwerk, dat de laatste jaren al meer de aandacht ging trekken. Al heel spoedig, 31 Jan. '31, wordt in een dichtbevolkte wijk van Solo een clubhuis in gebruik genomen; aan het hoofd daarvan komt de Javaansche onderwijzer Soedarmo; van

[1]) zie photo en beschrijving Zendingsblad 1929, blz. 229 en 230. — [2]) Zendingsblad 1930, blz. 162 — [3]) Zendingsblad 1930, blz. 98 — [4]) Zendingsblad 1930, blz. 42 en 99 — [5]) Zie bij Djokjakarta blz. 339 [6]) Zendingsblad 1929, blz. 93 en 99 — [7]) Zendingsblad 1929, blz. 114.

allen anderen arbeid vrij, gaat hij zich geheel wijden aan het werk onder de jeugd. Dat betreft dan het Jeugdwerk in Solo, maar, zooals Dr Bavinck opmerkt: „Solo is als het ware met vele vezelen gebonden aan het Jeugdwerk over geheel Indië. De Kweekschool telt leerlingen uit het Batakland, de Minahassa, van Sangir en van de Soenda-landen. Door deze jongelieden wordt de band met geheel Indië onderhouden. Wat er hier in Solo geschiedt, heeft invloed op de ontwikkeling van het Jeugdwerk over geheel dit land. Daarom wordt er hier gedroomd van en gehoopt op een Bond van Christen-jongeren, die eenmaal al deze eilanden omspannen zal" [1]).

Lang zal Dr Bavinck evenwel zich aan het zendingswerk in Soerakarta niet wijden. De Synode van Arnhem ('30) neemt het besluit tot benoeming van een derden Docent aan de Opleidingsschool te Djokja; de deputaten dier Synode benoemen: Dr J. H. Bavinck van Solo. (Oct. '31) [2]). Dr Bavinck neemt die benoeming aan; hij zal echter nog gedurende het verlof van Ds van Eijk (Mei '32—Juli '33) te Solo blijven, om Juli '33 over te gaan in den dienst der Opleiding [3]). Anders zou Dr van Andel alleen komen te staan voor een taak, die voor zijn groote werkkracht toch te groot wezen zou. Uitzicht komt er dan bovendien, dat de plaatsvervanger voor Dr Bavinck binnen niet te langen tijd arriveeren zal: de 1 Nov. '31 beroepen Predikant Ds G. D. Kuiper van Aalsmeer neemt de roeping aan.

Tijdens zijn verlof vindt Dr van Andel nieuwe krachten voor het werk in Solo: mej. H. G. Brink vertrekt 13 Jan. '31, om met mej. C. Bronkhorst, eind '27 al gekomen, het steeds meer vragende kantoorwerk te doen [4]); met Dr en Mevr. van Andel reizen mee de dames S. Bos en L. Goemaat, die het zendingswerk onder de Javaansche vrouwen en meisjes verder tot ontwikkeling brengen zullen [5]). 't Wordt een feestelijke begroeting bij de terugkomst voor de familie van Andel. (8 Sept. '31) [6]). Daarop volgt den 16den October de groote vreugde, dat voor de wijk Toemenggoengan in Solo

[1]) Zendingsblad 1931, blz. 76. Zie daar ook over „Jeugdleidersconferenties." — [2]) Zendingsblad 1931, blz. 240 en 241 — [3]) Zendingsblad 1932 blz. 182 — [4]) Zendingsblad 1931, blz. 33 — [5]) Zendingsblad 1931, blz. 250, 142, 189, 190 — [6]) Zendingsblad 1931, blz. 250.

het kerkgebouw in gebruik wordt genomen [1]). 't Is een eenvoudige maar keurige kerk; met momenteel ruimte voor 200 personen; zoo noodig kan het getal zitplaatsen tot 270 à 280 opgevoerd; en op uitbreiding is gerekend. Solo heeft dan twee kerkgebouwen: op Margojoedan, in het noorden, en in Manahan, in het westen van de stad. (De plannen voor kerkbouw in het zuiden konden voorloopig niet doorgaan).

Ook is er in de *Maleische* [2]) gemeente te Solo door den arbeid van goeroe Kwee verblijdende ontwikkeling te aanschouwen.

Daarbij was er ook in de residentie al meer uitbreiding gekomen; in de afdeeling Sragen: voor het eerst kon het Avondmaal bediend in de desa Podjok (weer een voorbeeld, dat God op Zijn tijd op het colportagewerk de vruchten doet zien), en eveneens te Gondang (Ringinhardjo); ook in de de desa Bloeloekan, ter zijde van den grooten weg van Solo naar Kartasoero, een half uur rijden of fietsen van de stad, en iets dichter bij Kartasoero. In het Wonogirische verrees te Slagahimo (aan den langen weg van Wonogiri naar Ponorogo) „als het ware een Gemeente uit den grond"; Boelokerto, dat snel ontwikkelde, minderde doordat Slagahimo tot een eigen koempoelan kwam; eveneens werd Woerjantoro gesplitst in Woerjantoro (een paar kilometer ten Noorden van Eromoko) en Eromoko [3]). Dank zij den trouwen arbeid van het dorpshoofd, enkele jaren terug tot kennis der waarheid gekomen, groeide de gemeente van Manjaran (westelijk van Woerjantoro) krachtig op; een kerkje kon gebouwd worden, doordat een gemeentelid den grond en de broeders en zusters hun arbeidskracht gaven; het frissche en nette kerkje kostte de Zending niet meer dan f 25 [4]). En in de afdeeling Klaten werden de gemeenten van Prambanan (Drini) en Pedan rijp geacht voor kerkinstitueering [5]). In het jaar 1931 klom het getal gedoopten voor den eersten keer boven 300.

Een jaar van bijzondere beteekenis wordt 1932. Ds van Eijk had zich veel moeite gegeven met voorbesprekingen

[1]) Zendingsblad1932, blz. 138. Zendingskalender 1933, Juli — [2]) In plaats van Chineesche hier Maleische gebruikt, om te laten uitkomen, dat de Christelijke Kerk niet naar *ras*, maar naar *taal* alleen gescheiden mag zijn — [3]) [4]) [5]) Zendingsblad 1932, blz. 136 en 264.

over de beroeping van een eigen pandita in Solo en Klaten. Voldoening biedt het hem, dat, nog vóór zijn verlof ingaat, Solo-Margojoedan den goeroe-indjil Mas Soempanahardja tot haar Predikant beroept; en dat in Klaten het besluit gevallen is tot het beroepen van een eigen pandita over te gaan. De Kerk van Klaten beroept dan den goeroe-indjil Augoestinoes Joram. De beide beroepenen gaan voor studie nog eenige maanden naar Djokja's Opleidingsschool, doen 5 Oct. voor de Classe-vergadering examen, en worden dan in hun ambt bevestigd. (Oct. '32).[1]) Bij andere terreinen van Midden-Java ten Zuiden stond het overigens zoo gezegend zendingsveld van Soerakarta achter, doordien er nog geen Javaansche Predikanten waren; nû is die achterstand ingehaald en zijn er dadelijk al twee inheemsche pandita's. (Helaas! Enkele jaren later eind '36, legde Klatens Predikant zijn ambt neer, en ging over tot een anderen staat des levens. Dan is er maar één Javaansche Predikant meer op dit terrein!)

Eind '32 is ook het cijfer der gedoopten reeds ver boven 3000 geklommen.

Dr Bavinck zet in dezen tijd het jeugdwerk in een nieuwen vorm voort nl. de kringen van 5: Bijbelkringen voor jonge menschen, leerlingen of oud-leerlingen der christelijke scholen; hij maakt voor die kringen van 5 geregeld schetsen, „die een bepaald Schriftgedeelte behandelen, en aanwijzen wat daaruit voor hun eigen persoonlijk leven voortvloeit"[2]) De bedoeling is, steeds meer van zulke kringen te vormen. Wel zeer bijzonder mag het genoemd, dat een dergelijke kring ook ontstaat onder de leerlingen van een Moehammadijah-Kweekschool. Deze schetsen van Dr Bavinck komen op andere terreinen óók in gebruik; zij hebben al een aanzienlijke oplaag en zullen binnenkort ook in Maleische en Soendaneesche vertaling uitgegeven worden.[3])

Schooldienst. De crisis drukte den schooldienst; nieuwe Inheemsche scholen konden niet opgericht worden; enkele standaard-scholen moesten omgezet in volksscholen; bezuinigingsmaatregelen werden ook op de leermiddelensubsidie toegepast. Doch óók in het Solo'sche wordt de zegen in

[1]) Zendingsblad '33, blz. 15 — [2]) Zendingsblad '33, blz. 13 en 14 en en Macedoniër 1933, blz. 33 en 353 — [3]) Zendingsblad '33, blz. 46.

crisistijd gezien, dat bij de Javaansche Christenen de zelfstandigheid wast, en het initiatief tot allerlei werk ontwaakt; een Vereeniging van Javaansche Christenen in Solo gaat er toe over, verschillende scholen te stichten, waaronder een Holl. Inl. School en een Schakelschool; deze scholen komen op merkwaardige wijze tot bloei.[1]) Ondanks den crisisdruk neemt de Christelijke Schoolvereeniging een ongesubsidieerde Holl. Chin. School te Ngawi, in de de residentie Madioen over; en slaat zij een nieuwen weg in door de oprichting van een Christ. Huishoudschool te Solo (Mevrouw-Groot-School genoemd, om de nagedachtenis van de overleden Mevr. Groot te eeren), en van een Ambachtsschool te Pedan.

Medische dienst. Te Kartosoero werd de landsgevangenis voor de veldpolitie bestemd. Een maandelijksche subsidie van het Soenansche Rijk ad f 10 stelde de Zending echter in staat, in een huurhuis polikliniek te gaan houden (later is het aangekocht). Hulpziekenhuizen: Wonosari, Pengging, Soekahardjo en Tasikmadoe (dat van Delanggoe kwam bij het hospitaal te Klaten); poliklinieken: Kartosoero, Bekonang en Walikoekoen.[2]) Een aanmerkelijk getal leerling-verplegers en verpleegsters komt elk jaar tot den Doop of tot de openbare geloofsbelijdenis.[3]) Tijdens het verlof van Dr D. Verhagen (Mei '32—Juli '33) neemt Dr van Leersum de leiding waar; mej. Dr Hörchner komt van Djokja ter assistentie over; Dr Wiersema gaat in vasten dienst over.

De directeur van het hospitaal te Klaten is in den loop van '31 met verlof; de tijdelijke arts, G. A. de Bruijne, zou hulp bieden, en daarna te Solo, maar ziekte van mevrouw dwingt reeds na tien maanden de terugreis te aanvaarden. Het medisch werk komt te Klaten nog meer tot uitbreiding; bij terugkeer van Dr D. Bakker beschikt het hospitaal al over 178 bedden, en zijn er drie hulphospitalen,[4]) n.l. Delanggoe, Wedi en Gajamprit.

Na twintig jaren van Zendingsactie in het Solo'sche, is er gelijk Dr v. Andel in een kort overzicht[5]) vreugdevol erkent „overvloedige reden tot dankbaarheid."!

---

[1]) Zendingsblad '33, blz. 14 — [2]) en [3]) Zendingsblad '32, blz. 70, 77 — [4]) Zendingsblad '31, blz. 249 — [5]) Zendingsblad '33, blz. 16, 17

De tijd van opbloeiend kerkelijk leven.

In de afdeeling Klaten komen in 1933 drie geïnstitueerde Kerken: Prambanan, Pedan en Delanggoe; er zijn dan vier Javaansche Kerken in dat ressort; (het getal Javaansche Kerken is in Soerakarta tot tien geklommen). Eind '33 begint Ds G. D. Kuiper te Klaten met zelfstandigen arbeid, doch weldra keert hij terug naar Solo, als dat voor den verderen arbeid noodzakelijk blijkt.

Eveneens in 1933 wordt de Maleische Kerk te Solo geïnstitueerd; Kwee Tiang Hoe (Andreas) blijft haar goeroe; bij haar voegen zich de meeste Christen-Chineezen, terwijl de overigen behooren bij de Javaansch- of Hollandsch sprekende gemeente.

In het Wonogirische, waar weer op merkwaardige wijze een nieuwe post ontstaat te Poerwantoro[1]) (in het Oosten, dicht aan de grens van Madioen), kunnen in 1935 weer twee Kerken geïnstitueerd; Slagahimo en Woerjantoro. Het ressort van den Kerkeraad van Wonogiri wordt dan verdeeld in drie afzonderlijke ressorten, met een eigen Kerkeraad. Met Gemantar er bij, heeft de afdeeling Wonogiri dan vier zelfstandige Kerken, met in totaal ± 900 Christenen verdeeld over tien koempoelan-plaatsen.

In 1935 worden de ambtsdragers ook bevestigd te Kartosoero en te Kepoeh (ongeveer halverwege Solo — Wonogiri).

Medio '37 nog te Karang-Anjar en Ploepoeh.

Onder Sragen, dat niet minder dan acht bij-gemeenten had, blijft de bij-gemeente Gondang; onder Karang-Anjar komen Karang Pandan, Bangsri en Matésih; onder Ploepoeh: Podjok en Salam (of Gemolong).

De Classis-Solo bestaat dan uit zestien Kerken: Solo (Margojoedan), Solo (Manahan), Solo (Danoekoesoeman), Klaten, Sragen, Gemantar, Wonogiri, Prambanan, Pedan, Delanggoe, Slagahimo, Woerjantoro, Kartosoero, Kepoeh, Karang-Anjar en Ploepoeh.

't Zal binnen niet langen tijd tot splitsing en tot instellen van een Particuliere Synode moeten komen. Haastige spoed zou óók hier niet goed zijn!

[1]) zie „De Macedoniër" 1937, blz. 217.

Eind '37 wordt de gemeente van Wonogiri volledig zelfstandig: zij krijgt, in combinatie met Gemantar, haar goeroe-indjil. Mas Mitrotenojo tot haar Predikant; eveneens de gemeente van Manahan (het Westen van de stad Solo), die als haar Predikant ontvangt Mas Atmawidjana, tevoren leeraar aan de Christ. Holl. Kweekschool te Solo, en verder opgeleid aan den Hollandschen cursus der Opleidingsschool te Djokja.

Daarbij bouwen onderscheidene Javaansche gemeenten, met maar heel weing steun van de Zending, haar eigen kerkjes; zóó te Manjaran (al medegedeeld), Woerjantoro, Tirtomojo, Gemantar, Sanggrahan (= Prambanan), Bloeloekan en Delanggoe. Gaat dat zoo voort, dan zal weldra elke post, waar een aantal Christenen woont, een vaste plaats van samenkomst hebben.

Evenals op de andere terreinen, met name Keboemen, Wonosobo en Poerworedjo, ontstaat er contact met de Sadrach-Christenen; reeds in '34 met zes; In het Klatensche: Kingkang en Birit; in het Solo'sche: Pakis, Kartasoera, Slanggèn en Tawing (waar de imam overkomt); er wordt op gewerkt, het geestelijk leven in die gemeenten op te bouwen, en daardoor te komen tot samensmelting met de andere Christen-gemeenten.[1]) Het gevolg is, dat de Sadrach-gemeente van Kinkang vereenigd wordt met Wonosari; die van Birit, (bij Wedi) verzorgd wordt door Klaten (een deel gaat over naar de Roomschen, en andere groep trekt zich terug); de leden van Pakis Avondmaal houden te Solo (Danoekoesoeman), voor zoover zij zich niet houden aan het verband met de Solo'sche Sadrach-gemeente in Poerwosari; die van Kartosoero waar slechts een deel gemeenschap met de Zending oefenen wil, te Kartosoero; en die van Slanggèn (bij Pengging, te Pengging; de imam van Tawing, waar men zich overigens afzijdig toont, wordt, met vrouw en kinderen, lid van de gemeente te Manjaran.

Daartegenover werpt een nieuwe „Kristen-Djawa-beweging" een donkere schaduw: een belangrijke groep te Gondang (Ringinhardjo) scheidt zich mede onder den invloed daarvan af van de Kerk te Sragen. Doch het verzet uit de Kerkeraden

[1]) „De Macedoniër" 1934, blz. 33. v.v.

en de gemeenten zelf tegen de dwalingen dezer beweging wordt aldra zóó sterk, dat het dreigend gevaar spoedig wijkt[1]).

Groeiende zelfstandigheid toonen de Javaansche gemeenten voorts ook in haar al vastere overtuiging, dat zij zelf ook het Evangelie in het Javaansche leven hebben in te dragen. Eén der Kerkeraden neemt al het werk van den goeroe voor zijn rekening; de goeroe kan dan overgeplaatst, waar nog geen Christenen vergaderd werden. Tot versterking van die zelfwerkzaamheid moet ook de nieuwe regeling voor de goeroe's dienen: zij blijven de vergaderingen met de miss. Predikanten bezoeken, maar zij ontvangen de dagelijksche leiding van het werk van de Kerkeraden, in wier gebied zij arbeiden. Daarbij nemen de goeroe's-indjil voortaan óók deel aan de colportage: behalve de colporteurs en courantenrondbrengers trekken zij ook er op uit; en de colportage, tengevolge van de verminderde koopkracht der bevolking niet weinig gedrukt, krijgt daardoor merkbare verbetering en uitbreiding.

Mede door de activiteit der Javaansche Kerken zelf, waaronder vooral de Kerk op Manahan te noemen is, klimt het getal gedoopten, in 1935 tot dicht bij de 500; het getal leden der gemeenten komt dan boven de 4000 (2317 volwassenen en 1732 kinderen). Ook het cijfer van hen, die in Doop-onderricht zijn, stijgt, en komt tot zelfs 900.

Steeds meer zet zich de zendingsactie uit: Een nieuw middel van Evangelisatie krijgt de Zending in het radio-halfuur, haar toegestaan door een neutrale inheemsche vereeniging, die medio 1934 een radio-zender in het Mangkoenagaransche Rijksgebied oprichtte. Elken Zondag wordt het radio-halfuur gehouden, en dan tweemaal per maand in het Maleisch, eenmaal in het Javaansch, en eenmaal in het Hollandsch. „Het is moeilijk te schatten, hoevelen door deze radio-uitzendingen, die door geheel Indië kunnen worden opgevangen, bereikt worden; maar inzonderheid voor wie nog schromen, hun sympathie voor het Christendom openlijk te toonen, is dit middel van uitnemende beteekenis"[2]), Gereageerd wordt er tot nog toe niet door vragen om nadere inlichtingen.[3])

[1]) Macedoniër 1937, blz. 17 v.v. — [2]) Zendingsblad 1936, blz. 136. — [3]) Jaarverslag 1938

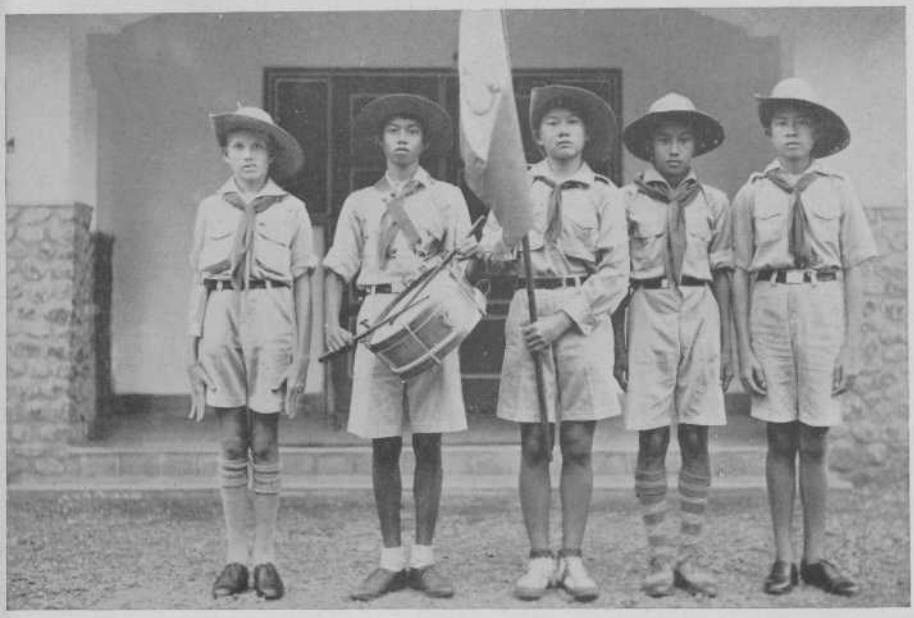

TRI-DHARMA — EEN JONGENSCLUB UIT POERBOLINGGO

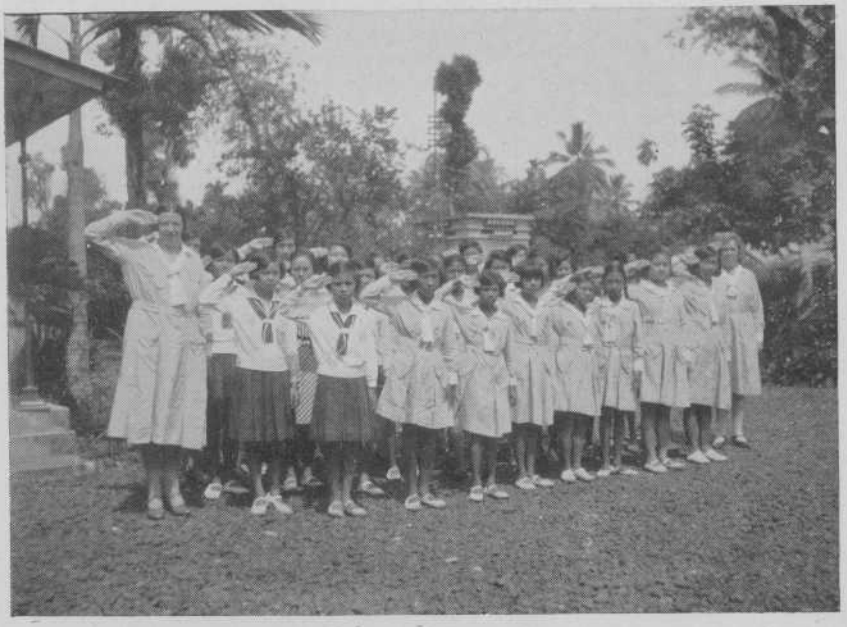

EEN DRIEHOEKSCLUB VAN MEISJES UIT POERBOLINGGO
CHR. HOLL. CHIN. SCHOOL

EEN GROEP BLINDEN VAN DE ARMENKOLONIE „BLONDO" BIJ MAGELANG

EEN KIEKJE UIT EEN DER ZENDINGSHOSPITALEN BIJ DE KINDERZAAL

Dr J. H. Bavinck, als Docent toch óók nog miss. Predikant van Delft, blijft zich bijzonder wijden aan het Jeugdwerk, dat al beter, ook voor geheel Midden Java ten Zuiden, georganiseerd wordt.

Het werk der „zendingszusters" krijgt steeds meer beteekenis; mej. Goemaat arbeidt in de binnenwijken en mej. Bos in de buitenwijken van Solo; bij de in 1936 op Margojoedan gehouden Kerstfeestviering zijn ± 800 vrouwen aanwezig van wie hoogstens een vierde deel Christenvrouwen. Mej. Goemaat gaat in 1937 met verlof; daarna mej. Bos, doch die keert niet terug. Mevr. van Andel dringt er zeer op aan, dat men in Holland toch dezen zoo belangrijken tak van dienst flink steunen zal. Naar versterking van krachten wordt verlangend uitgezien![1]).

Een vierde miss. predikant komt begin 1937: Dr S. U. Zuidema, (gepromoveerd aan de Vrije Universiteit tot doctor in de Wijsbegeerte). 't Loopt dan zóó, dat Ds Kuiper (die tijdelijk afgestaan wordt aan Poerwokerto, tijdens het verlof van Ds J. A. C. Rullmann) eind 1938 met verlof zal gaan, en Ds van Eijk in 1939; doch Dr en mevr. van Andel, verbonden als zij zich aan het zendingswerk in Soerakarta gevoelen, besluiten nog tot de tweede helft van 1940, D.V. actief te blijven.

Ondanks het weer inzakken van den maatschappelijken toestand, waardoor de koopkracht der bevolking uiterst gering blijft, worden in 1937 toch nog 14.000 bijbels en Bijbelgedeelten en ruim 11.000 christelijke boeken geplaatst; de verspreiding van Javaansche en Maleische Evangelisatie-bladen geschiedt in bijna 400.000 stuks, dus gemiddeld meer dan duizend per dag. Tractaatjes: 53.000. Het Hollandsche Evangelisatie-blad „De Zaaier": 17.000.

In 1937 wordt in de meer dan 40 grootere kringen van Christenen het Heilig Avondmaal bediend; en klimt het getal Javaansche en Chineesche Christenen tot 5.115; door deze „zeer kleine luyden" wordt dan f 6017.78 (1.17 per ziel) voor Kerk en Armen bijeengebracht[2]).

Met groote opgewektheid wordt het 25-jarig jubileum der

[1]) vergelijk Zendingsblad 1938, blz. 80 — [2]) Zie Jaarverslag Zendingsblad 1938, blz. 95 v.v.

Solo-Zending gevierd. Van verre komen de medearbeiders in den zendingsdienst; en vele aanzienlijken, óók uit de Javaansche wereld zijn bij de officieele herdenking aanwezig, onder hen ook de Prins Mankoe Negoro.

De „Locomotief" schrijft een zeer waardeerend artikel over de „Solo-Zending" [1])

Het Zendingsziekenhuis [2]) krijgt bij wijze van jubileumgift van de N.V. Koloniale Bank te Soerabaja als schenking de gebouwen en de inventaris van de polikliniek te Soekohardjo en de inventaris van het hulpziekenhuis te Wonosari. Van „Simavi" f 3000.—

Aan vier der oudste en getrouwe Javaansche medewerkers aan Solo's Zendingshospitaal wordt namens de Hooge Regeering het eere-kruis voor trouw en verdienste uitgereikt.

Duidelijk blijkt, welk 'n groote plaats de Solo' Zending zich verworven heeft en inneemt!

Een gedenkboekje „25 Jaren Solo-Zending" (1912—1937) laat dat zien voor elken tak van dienst.

Evenals op andere terreinen loopt in het jaar 1938 de groei der gemeenten terug; in 1937 werden 520 gedoopt (de Maleische gemeente medegerekend); in 1938 niet meer dan 362; verbetering in het maatschappelijke leven zal daarvan wel mede oorzaak zijn.

Te Wanasegara (in het noord-westen) wordt een geregelde Avondsmaalsviering ingesteld, doch die te Podjok moet weer opgeheven wegens inzinking der kleine gemeente door ernstige en langdurige moeilijkheden.

Van de goeroe's indjil gaat Moeljono van Ngadirodjo naar Zuid-Sumatra, om te arbeiden onder de Javaansche kolonisten.

De „zaaimaand" in Augustus geeft op verschillende plaatsen nieuwe mogelijkheden. Overigens gaat de groei geregeld, nergens met groote schokken.

De Classicale vergaderingen komen op hooger geestelijk peil.[3])

Statistiek (eind 1938).

Classis Solo: 16 Kerken: Solo (Margojoedan), Solo (Mana-

[1]) Zendingsblad 1937, blz. 252 — [2]) zie: Jubileumfeest: Zendingsblad 1938, blz. 78. — [3]) Jaarverslag 1938.

han), Solo (Danoekoesoeman), Klaten, Sragen, Gemantar, Wonogiri, Prambanan, Pedan, Delanggoe, Slagahimo, Woerjantoro, Kartosoero, Kepoeh, Karang-Anjar en Ploepoeh.

Inheemsche Predikanten: 3: Ds Soempanahardjo te Solo-Margojoedan; Ds Mitortenojo te Wonogiri (met Gemantar) en Ds Atmawidjana te Solo (Manahan); goeroe's indjil: 27; kringen van Christenen, waar het Heilig Avondmaal wordt bediend 41; aantal Javaansche en Chineesche Christenen: 5282; 1 Maleische Kerk (behoorend bij de Classis der Chineesche Kerken met 133 volwassenen en 68 kinderen.[1])

Schooldienst. Het scheen eerst wel, dat de bezuinigingsmaatregelen der Regeering den Schooldienst ernstig zouden schaden[2]), toch brengt de splitsing der standaardscholen in volks- en vervolgscholen juist groote vermeerdering van het aantal scholen; bij het westersch onderwijs komt er eenige vermindering, doch bij het Inlandsch onderwijs vermeerdering; het getal scholen stijgt: in 1936 tot 55, waarvan volksscholen: 23 gesubsidieerd en 9 ongesubsidieerd, en vervolgscholen 18 gesubsidieerd en 5 ongesubsidieerd; getal leerlingen; eind 1934: 5038; eind 1935: 6366; eind 1936: 6982. Daarbij heeft de van de Geref. Kerk te Solo uitgaande Maleisch-Chineesche School 5 leerkrachten en 206 leerlingen.

Trots de crisismaatregelen blijft Solo een vruchtbaar terrein voor het zendingsonderwijs; het blijft daarin vooraan staan.

De uit een klein clubje Christenvrouwen, die maandelijks voor een Bijbelbespreking bijeenkwamen (± 1917), langzaam zich ontwikkelende Javaansche Vrouwenvereeniging „Boedi Wanito", die ook in 1930 het verzoek tot den Kerkeraad van Delft richtte tot uitzending van twee zendingszusters, komt tot de opening van een Javaansche Huishoudschool.[3])

Westersch onderwijs. Aan het bouwen van nieuwe scholen kon niet gedacht worden; de vrees bestond zelfs, dat een of meer scholen op den duur zouden moeten gesloten worden. Maar de schoolvereeniging mag Aug. 1936 toch te Wonogiri een ongesubsidieerde Schakelschool openen en in Aug. '37

[1]) Jaarverslag van het Zendingswerk over 1938 — [2]) Brief van Dr van Andel, d.d. 1927 April 1934. — [3]) 25 Jaren — Solo — Zending (Gedenkboek) blz. 69 en 49.

nog een Schakelschool te Bojolali en een H.I.S. te Delanggoe.

Statistiek (begin 1938).

Ruim 80 Christelijke scholen met 11.200 leerlingen. De Schoolvereeniging onderhoudt daarvan 17 scholen, met Hollandsch als voertuig: 2 Holl. Chineesche scholen te Solo (geopend resp. Augustus '17 en 30 Juni '25); de laatste heet Prinses Juliana school. 2 Holl. Javaansche scholen te Solo (geopend, resp. 29 Oct. '17: de Idenburgschool, en Nov. '21, later genoemd en de Prins Bernhardschool,); de Koningin-Emmaschool te Solo (31 Maart 1919); een Holl. Javaansche school te Klaten (1919); Chr. Europ. Lagere school te Solo (1921); een Holl. Javaanscheschool te Sragen (Nov. 21). 1 Chr. Mulo, de Van Limburg Stirum school te Solo (30 Juni '24); 1 Christ. Schakelschool te Solo (Juni '24); een overgenomen Holl. Chin. School te Ngawi ('27); een Holl. Chin. school te Klaten (1929); 1 Chr. Huishoudschool te Solo; een ambachtsleergang te Pedan; 1 Schakelschool te Wonogiri ('36), 1 Schakelschool te Bojolali en 1 Holl, Inl. school te Delanggoe.

De Javaansche Schoolvereeniging uitgaande van de onderwijzers, de Perkoempoelan Goeroe Christen (P. G. C.) heeft 3 scholen (Mulo, H. I. S, en Schakelschool).

Medische Dienst.

Solo. Dr J. E. Verveen, begin '33 aangekomen, om tijdelijk te Solo dienst te doen, moet reeds eind '34 wegens ziekte van mevrouw voor goed repatrieeren.

Tijdens de vacature-Verveen heeft Dr Verhagen de hulp van een Javaanschen arts, Soehardjo Kertohoesodo, die Oct. '35 overgaat in Gouvernementsdienst; en van den (tijdelijk benoemden) Chineeschen arts, Lie Sing Kiem, die een Hollandsche opleiding genoot; deze komt later in vasten dienst, en wordt dan naar Sragen gezonden ter verzorging van het medisch werk; in de plaats van R. Soehardjo komt, medio '36, de Javaansche arts. R. Poedjo Darmohoesodo, een zoon van den reeds overleden, zoo bekenden hoofdverpleger van het Petronella-hospitaal te Djokja R. Soedikoen.

Dr van Leersum gaat (voorjaar '34) met verlof; Mej. Dr Hörchner zal nog blijven tot het einde daarvan; 28 Febr. '35 keert Dr van Leersum terug. Medio '38 vertrekt Dr H. te Velde naar Solo [1]).

Tijdens het verlof van Dr Verhagen in '39 hoopt Dr C. van Lankeren, chirurg en gynaecoloog aan het Roode-Kruis-ziekenhuis te 's-Gravenhage, hem te vervangen

De hulphospitalen verminderen, maar de poliklinieken nemen toe; die poliklinieken in de desa's waren en worden in vele gevallen oorzaken van gemeentevorming; in '36 klimt het getal plaatsen, waar geregeld polikliniek wordt gehouden en elke week één der artsen van het groote ziekenhuis bezoek doet, van 12 tot 15, en in '37 tot 17.

Met een afdeeling voor den middenstand wordt het zendingshospitaal nog uitgebreid.

Het groote ziekenhuis staat te Solo-Djebres, met 320 bedden, waarvan 260 door het Gouvernement gesubsidieerd. Een hulpziekenhuis is er te Wonosari en voorts in wijden omtrek een 17-tal poliklinieken; n.l. te Pengging, Kartosoero Boeloe, Bekonang, Soekohardjo, Bendosari, Masaran, Tawangsari, Selogiri, Kedoengbanteng, Walikoekoen, Poerwantoro, Kedoenggalar, Tawangmangoe, Simo en Sragen.

Tusschen de Javaansch sprekende gemeente van Solo en het zendingsziekenhuis is er nauwe samenwerking: de Javaansche Predikant woont de maandelijksche vergadering met het personeel bij, bezoekt zieken, evangeliseert en geeft met den aan het ziekenhuis verbonden goeroe-indjil samen de catechisaties.

Klaten. Dr D. Verveen vertrekt, om er 1 April '33 de leiding van het Ziekenhuis te Wonosobo op zich te nemen. Dr Wiersema komt van Solo over; eerst tijdelijk, daarna voor vast, wordt benoemd Dr G. J. Hoekstra van Poerbolinggo. Dr Wiersema gaat in '36 met verlof voor 4 jaar, teneinde zich in de chirurgie en gynaecologie te bekwamen; als tijdelijk arts vertrekt 5 Juni '36 Dr B. Allaart, om hem te vervangen. Doordat het medische werk onder de Hollandsche employé's ook in handen der Zending komt, krijgt het hospitaal nòg meer uitbreiding; meermalen is er, al klimt het

[1]) Zendingsblad 1938, blz. 62.

getal bedden tot 250, voor patiënten plaatsgebrek. Hulphospitalen te: Delanggoe, Wedi, en Gajamprit.

1 Dec. '37 kon nog een zaal, speciaal ingericht voor kinderverpleging in gebruik worden genomen. De 50 bedden zijn reeds ongeveer twee weken later alle bezet. Medio '38 tot April '39 is Dr D. Bakker met verlof in patria.

De P. V. K. (Vereeniging van Christen-verplegers en verpleegsters) is met een eigen polikliniek begonnen te Prambanan, onder toezicht van Dr D. Bakker.[1])

In plaats van Stefanoes Aroen, die gepensionneerd werd is aan het hospitaal werkzaam de jonge goeroe Soenardjo, (te voren te Eromoko).

Zou het te stout gesproken wezen — zoo willen wij nog vragen — als wij, lettende op Gods Voorzienigheid in geheel de leiding *tot* en *van* dit werk, de waarschijnlijkheid aannemen, dat Solo vóóraan zal gaan bij den heroieken geloofsstrijd tot planting van Gods Kerk en tot kerstening van het volk in Midden-Java?

Wij mogen dat aannemen, juist omdat de tijden zijn in *Gods* hand!

[1]) vgl. hoofdstuk X blz. 274.

Literatuurlijst

Acta van de voorloopige Synoden der Ned. Geref. Kerken.

Acta van de Synoden der Geref. Kerken in Nederland.

J. C. van Andel-Rutgers: „Islam en Christendom", 3e druk.

Dr H. A. van Andel: „De Zendingsleer van Gisbertus Voetius; Cultuur en Christendom onder de Javanen".

L. Adriaanse: „Sadrachs Kring".

Dr N. Adriani: „Geestelijke Stroomingen onder de bevolking op Java".

„Antirevolutionaire Staatkunde" Jrg. 1937.

Dr J. H. Bavinck: „Christus en de mystiek van het Oosten"; „De strijd op het derde front".

Prof. Dr L. W. C. van den Berg: „Javaansch Christendom" in „De Gids" 71e Jrg. 1907.

Dr H. Bergema: „De Boom des levens in Schrift en historie".

H. D. J. Boissevain: „De Zending in Oost en West".

J. Th. P. Blumberger: „Politieke partijen en stroomingen in Ned. Indië"; „De nationalistische beweging in Ned. Indië"; „De communistische beweging in Ned. Indië".

Prof. Dr M. Brouwer: „Hoe te prediken voor Heiden en Mohammedaan".

Dr H. Colijn: „Nederlandsch Indië"" I en II: „Koloniale Vraagstukken van Heden en Morgen".

Ds S. Coolsma: „De Zendingseeuw voor Ned. O.-Indië".

Prof. Dr F. E. Daubanton: „Prolegomena van de Protestantsche Zendings wetenschap".

Djokjakarta, Gedenkboek, Vijf en twintig jaar Zendingsarbeid in Djokjakarta.

Ds H. Dijkstra: „Het Evangelie in onze Oost", 2e druk.

Encyclopaedie van Ned. Indië.

Encyclopaedie (Christelijke), uitgave J. H. Kok.

Dr B. J. Esser: „De Goddelijke Leiding in de Zending".

W. Fruin-Mees: „Geschiedenis van Java".

Dr W. Freytag: „Die junge Christenheit im Umbruch des Ostens, vom Gehorsam des Glaubens unter den Völkern", (blz. 52—104).

R. Goris: „Bijdrage tot de kennis der Oud-Javaansche en Balineesche theologie".

Dr J. W. Gunning: „De invloed der Zending op maatschappelijke toestanden", in de Serie: De Protestantsche Zending.

„Heidenbode" (de), Orgaan van de Ned. Geref. Zendingsvereeniging.

H. A. van Hien: „De Javaansche Geestenwereld".

Hilgers en Lekkerkerker: „Populaire Schetsen over Land en Volk van Indië"

Jaarboeken — Gereformeerde Kerken: rubriek Zending.

Jaarboekjes — Poerworedjo (Zending van Utrecht en Gelderland).

P. Jansz.: „Java's Zendingsveld".

R. A. Kartini: „Door Duisternis tot Licht", 3e druk.

J. Kats: „De Wajang".

„Uit Keboemen", Maandblad, gewijd a. d. belangen der Friesche Zending.

Kerkenordening van de Geref. Kerken in Nederland, waarin óók de Zendingsorde, (Ds. Joh. Jansen en Ds. D. Pol).

Prof. Dr H. Kraemer: „Een Javaansche Primbon uit de 16e eeuw"; „The Netherlands Indies"; „Waarom Zending juist nu?"; „De huidige stand van het Christendom in Ned. Indië"; „De wortelen van het Syncretisme"; „De Islam als godsdienstig- en als Zendingsprobleem"; „The Christian Message in a non-Christian world".

Dr N. J. Krom: „Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst"; „Hindoe-Javaansche Geschiedenis".

J. G. Kuyper: „Dr. J. G. Scheurer, Missionair-arts".

C. Lekkerkerker: „Land en Volk van Java".

J. C. van Leur: „Eenige beschouwingen betreffende den ouden Arabischen handel".

F. Lion Cachet: „Een jaar op reis in dienst der Zending".

„De Macedoniër", Zendingstijdschrift.

Magelang. „Gedenkboek van de Zending der Geref. kerken van Zeeland, N. Brabant en Limburg".

L. Th. Mayer: „Een blik in het Javaansche volksleven".

Mededeelingen vanwege het Nederlandsch Zendelinggenootschap; in 1929 is de titel gewijzigd in: Tijdschrift voor Zendingswetenschap „Mededeelingen".

„De Medische Nood". Driemaandelijksch orgaan van de Vereeniging „Simavi".

J. Meyboom-Italiaander: „Javaansche sagen, mythen en legenden".

„Mosterdzaad" (Het), Orgaan van de Heiden-Zending der Geref. Kerken.

C. W. Nortier: „Van Zendingsarbeid tot zelfstandige Kerk in Oost-Java".

J. C. Neurdenberg: „Geschiedenis tegenover Kritiek".

„Opwekker" (De), Zendingstijdschrift; Orgaan van den Ned. Ind. Zendingsbond.

O. Pfisterer: „Die Katholische Konkurrenz auf dem Missionsfeld".

C. Poensen: „Brieven over den Islam uit de Binnenlanden".

„Uit Poerbolinggo", Maandschrift, gewijd a. d. belangen der Zending op het terrein van Z. Holland Zuid.

D. Pol: „De Plantatione Ecclesiarum, vertaling van Gisbertus Voetius' Tractaat".

Dr H. J. W. van Prooye-Salomons: „Gewijde Verhalen".

Dr W. H. Rassers: „De oorsprong van het Javaansche tooneel".

Prof. Dr Jul. Richter: „Die evangelische Mission in Niederländisch-Indiën".

Prof. M. Schlunk: „Die Stellung des Missionars zur Eingeborenen Kirche", in: Neue Allg. Missions zeitschrift (1938).

B. J. O. Schrieke: „Het boek van Bonang".

„Schetsen en Herinneringen", Gedenkschrift van 25 jaar Zendingsgeschiedenis in Keboemen.

Dr B. M. Schuurman: „Mystik und Glaube im Zusammenhang mit der Mission auf Java".

Prof. Dr C. Snouck Hurgronje: „Nederland en Islam".

Solo, „Vijftien jaren Zendingsarbeid in de Residentie Soerakarta"; „25 jaren Solo-zending".

Dr F. W. Stapel, Dr. J. Brugmans e. a.: „Geschiedenis van Ned. Indië".

Dr W. F. Stutterheim: „Indische Cultuurgeschiedenis".

Verhandlungen der Kontinentalen-Missions-Konferenz, 1925.

Prof. P. J. Veth: „Java", geographisch, ethnologisch, historisch, 4 deelen.

Dr J. de Vries: „Volksverhalen uit Oost-Indië", sprookjes en fabels.

G. Warneck Snr.: „Evangelische Missionslehre".

C. W. Wormser: „Het graf op den Soembing".

Zendingsblad der Geref. Kerken in Nederland.

Zendingskalender voor de Geref. Kerken in Nederland.

Zendingsorde der Geref. Kerken: zie Kerkenordening.

Zendingsziekenhuis „Petronella" en zijn 22 neveninrichtingen in woord en beeld.

Zendingsjaarboeken, uitgegeven vanwege den Z. S. R.

ALGEMEEN REGISTER

A

Abarbanel, Dr, 370
Abdoel Moeïs, 105
Abisaï, 135, 309
Adat, 28, 77
Adipati, 20
Adiredjo, 291
Adriaanse, Ds L., 160, 167, 169, 311
Afzonderlijke vergadering, zie samenkomsten,
Ageng, (Sultan), 59, 60
Ahmadyah, 121
Aisjijah, 121
Al-Islam-beweging, 118
Algem. Middelb. School, 31
Allaart, Ds D. J. B., 228, 397
Allaart, Dr B., 445
Aloon-aloon, 25
Amangkoerat I, 59
Amangkoerat II, 60, 65
Andel, Dr H. A. van, 208, 412, v. v.
Animisme, 72, 77, 81
Anthing, Mr. F. L., 132, 143
Apost. gemeente, 171, 172
Assistent, Wedono, 28
Associatie, 43
Ajam Woeroek, 48

B

Baarbé, Mej. C., 374
Bakker Sr, Dr D., 208, 210, 233, 330, 332, 397
Bakker Jr, Dr D., 282, 388, 430
Bakker, Dr F. L., 233
Balambangan, 58
Bale-Agoeng 69
Bali, 58
Bandjar-Negara, 229, 359
Bandjir, 3
Bangsa Abangan, 94 v. v.
Bangsa Poetihan, 94 v. v.
Banjoemas (residentie), 2, 12, 61, 133, 287 v. v.
Banjoemas (hoofdplaats), 3, 4, 142, 287
Bantam, 59
Bavinck, Prof. Dr H., 181, 185
Bavinck, Prof. Dr J. H., 193, 228, 233, 433, 434
Berg, Dr J., 354
Bergema, Dr H., 228, 339
Bergen, 2
Bieger, Ph., 133, 136, 139, 174
Blondo, 8, 366, 368, 369
Bobotsari, 135
Bodjong, 135, 142, 286
Boeddhisme, 47, 75
Boedi-Oetomo, 42, 103
Bogowonto, 3
Boro-Boedoer, 53, 54, 74
Bos, Mej. S., 434
Bosch, Dr D., 308
Bouwkunst, 52
Brink, Ds H. v. d. 192
Breuk met Sadrach, 162
Brummelkamp, Dr A., 338, 347
Bijgeloof, 92
Bijbelvertaling (Javaansche), 235

C

Centralisatie, 178
Chineezen, 36
Chineezen-zending, 236, 240, 369, 376
Çiwaisme, 74, 75
Çiwa-tjandi's, 74
Coen, Jan Pietersz., 59
Colportage, 222 en passim
Communaal bezit, 13
Concept-zendingsorde, 188
Crisis (oeconomische), 68
Constructieve groepen, 110
Coolen, C., 149
C. S. P., (Christ. Staatspartij), 113
Cultuur-synthese, 43
Cultures, 7

D

Dachlan, Hadji Ahmad, 119, 121
Daendels, 61, 66

Dalang, 51
Dandang, 27
Darmo-Atmodjo, Ds J., 322
Decentralisatie, 178
Demak, 57
Desa-diensten, 13
Desa-loemboeng, 17
Dewi-Sri, 89
Diong Hong Sik, 369, 374
Diëng, 50, 53, 88
Dikir, 87
Dipo-Negoro, 61, 67
Djoemo, 372
Djenar, 170
Djokjakarta (residentie), 3, 61, 133, 148; 172, 378 v. v.
Djokjakarta (stad), 4, 380
Doekoen, 6, 78
Doel der Zending, 182, 198, 199
Doeto, 415
Dreckmeier, Mej. Dr G. J. 274, 317, 326, 353, 371
Dijk, Ds K. van, 229, 332, 354
Dijkstra, Ds H., 64, 186
Dynamisme, 46, 81

E

Emigratie, 16
Erlangga, 47
Esser, Dr B. J., 160, 289 v. v.
Esser, Dr S. J. D., 383
Ethische politiek, 67
Etiquette, 37
Eijk, Ds P. H. van, 228, 426

F

Feringa, Ds J. H. 178, 179, 194
Feesten (Mohammedaansche), 85
Flach, Dr J. C. 317, 327

G

Gaay Fortman, Ds N. A. de, 153, 179
Gamelan, 28, 45, 50
Garebeg moeloed,-poewoso-besar, 85
Ghazali, 76
Gehrels, Dr C. A., 350, 351
Generale Zendingsdeputaten 190, 191, 203
Genootschap voor In- en Uitwend. Zending te Batavia, 132, 134
Gerindo, 109
Geschiedenis-lijnen, 44 v. v.
Gezinsleven, 29, 30
Glonggong 331, 332
Goemaat, Mej. L., 434
Goenoeng Kidoel, 94
Gokkel, Mej. A. M., 384
Grendeng, 287, 290
Grondbezit, 12
Groedjoegan, 148
Groot, Dr K. P., 274, 399, 422

H

Haagsche commissie, 178
Haas, Ds W. S. de, 315
Hadji, 19, 62, 83
Hakkim, 312, 362
Hebron Lelie, 139
Heeren Zeventienen, 178, 179
Heerendiensten, 13
Heidema, Zr A. J., 409
Heilige dagen, zie feesten
Heutz, Gouv. Gen. van, 38
Hinayana, 75
Hindoecultuur-beweging, 104, 116. 123
Hindoeïsme, 72, 73
Hindoe-tijdperk, 46
Hoekstra, Dr G. J., 300
Hoezoo, W., 134
Chr. H. B. S., 272
Holl. Chin. Scholen, 215; 265
Holl. Inl. Scholen, 215, 265
Holl. Inl. Kweekschool, 191, 216, 268, 427, 432
Hoofddienst, 210, 220, 229, 286, 309, 328, 348, 360, 379, 410
Hörchner, Mej. Dr J. G., 408
Hormat, 37, 38
Horstman, R. J., 136, 165, 362
Huishoudscholen, 265, 300, 373
Huisvesting, 21 v. v.
Hulpdiensten, 191

Hulphospitalen, 217
Huwelijk, 29
Huijsing, Ds D., 161

I

Idris, 290
Indianisatie, 267, 269
Industrie, 15
Ingwersen, Ds H. Ph., 311 v.v.
Inspectie-reis, 153, 157
I. S. D. P., 107
Islam, (komst op Java) 54 v. v.
Islam, (doordringing) 61
Islamit. Hoogeschool 118

J

Jaargetijden, 4
Jansz. P., 162
Javanisme, 79
Jellesma, J. E., 143, 150
Jeugdwerk, 247, 325
Jozua Dangin, 287

K

Kal, Dr E. Th., 308
Karakter, zie volksaard.
Karang Bolong, 88
Karangdjoso, 135, 169, 172
Karangtjengis, 142, 288
Karto, (stad) 57, 60
Kartini, Raden Adjeng 21, 39
Kasim, 311
Kebajan, 34
Keboemen, 3, 328 v. v.
Kediri, 47, 61
Kedoe, 2, 3, 12, 13, 133
Kerkelijke Zending, 166, 178, 194
Kerkinstitueering, zie: zelfstandigheid van kerken
Kerkelijk leven, 229 v. v.
Kerkverband, 237, 395
Keuchenius, Ds A. F., 229, 321
Keuchenius-school, 148, 175, 191, 209 (reorganisatie) 263
Kesingi, 312, 314
Kiosken, 363, 373
Klapper-cultuur, 7, 8
Klamboe, 23
Klaten, 3, 26, 430
Klawing, 3
Kleeding, 18
Klimaat, 4
Koekoesan, 27
Koelewijn, D., 210, 263
Koelon Progo, 390
Koeto-ardjo, 3, 311
Koeverden Brouwer, Dr G. H., 347
Koningin-Wilhelmina-School, 382
Koran, de 82
Korvinus, Ds L. W., 229, 343, 357
Krakal, 88, 332
Kraton, 23, 79
Krawang, 60
Kristen-Djawa-beweging, 439
Kromo, 39
(een ander „Kromo" 7)
Kruijt, 81, 150
Kuiper, Ds G. D., 229, 307, 434
Kuyper Dr A., 180
Kuyper, Mej. J. H., 383
Kweekschool, Holl. Inl., 191, 216, 268, 427, 432
Kweekschool Jav. (Pamoelang goeroe-Zending), 191, 263, 405

L

Lampongs, 243
Langgar, 62, 70, 86
Lampor, 88
Landbouw, 6
Lawoe, 2
Leersum, Dr C. P. van, 426
Levenswijze, 16
Ley, Dr S. van der 383
Lie Hing Dhiam, Dr, 399
Linden, Dr J. v. d. 229, 324
Lion Cachet, Ds F., 156 v.v.; 179, 194
Loekoela, 3

M

Madijo 40
Madioen, 61
Magelang, 3, 4, 360 v. v.
Mahayana, 75

Makassar, 192
Malik Ibrahim, 56
Mangkoe Negoro, 61
Manisme, 81
Mardi Rehardjo, 31, 222
Margo Joewono, 31, 246
Marle, Dr F. G. van, 384
Mataram, 47, 57, 59, 60, 73
Medische dienst, 168, 191, 216, 218, 272, 300, 317, 326, 365, 370, 382, 406, 433, 437, 444
Merapi, 2
Mendoet, 74,
Merbaboe, 2
Merkelijn, Ds A., 96, 208, 360, 377
Merwart, Mej. P., 405
Methode van arbeiden. 208
Meijerink, H., 432
Midden-Java ten Noorden passim
Midden-Java ten Zuiden passim
Middenstand, 23
Miedema, Dr J. J., 300
Misael Radan Ds, 291, 299, 306
Missie-actie (R. K.), 282, 304, 394, 426
Modjopait, 48, 56, 57, 73
Moearatoewa, 138, 172
Moentilan, 360, 361, 363
Moesa, 157, 170, 171, 311, 313
Moehammadyah. 119, 120, 261, 388
Mohammed, 82
Mohammedanisme, 73, 81
Müller, Dr M. G., 386

N

Nahdatoel Oelama, 117
Nationalisme, 102
Nederl. Geref. Zend. Vereen. 132
Nes, Ds C. van, 229, 374
Netelenbos, Ds L., 41, 208, 315, 320, 348
Neukirchen Zending, zie Salatiga-zending
Ngelmoe, 79, 150
Ngirad, 290
Ngoko, 39
„Nieuwe Tijd", 42
Njai Loro Kidoel, 89

O

Oeconomische toestand, 10
Offers, 90
Offringa, Dr J., 272, 274, 384, 399
O. I. Compagnie, 59, 64, 65
„Ontwaking", 101, 102
Opak, 3
Opleidingsschool volksonderwijzers Solo, zie kweekschool (Java)
Oproep aan theol. studenten, 167
Oosterhuis, Dr J. W., 335, 338
Oosterveen, Dr H., 308
Oostrom-Philips, Mevr. van, 134
Ordening der zendelingen, 177
Ottow, 138

P

Padi, 6
Padoesan; 85
Pakoe Alam, Prins, 61
Pakoe Boewono, 60
Palihan, 317
Pandita Djawa, 231
Parakan, 366
Parindra, 105, 111, 123
Partindo, 108
Patah, Raden, 57
Patih, 23
Paulus Tek San, 135, 140
Peddemors, Dr W. 347
Pekalongan, 133, 137
Penaboer, 223
Pendopo, 23
Pesantrèn, 62
Pesapen (zie Soerabaja), 191
Petronella-Hospitaal, 383
Philips-Stevens, Mevr., 135
Picauly, Dr, 408
Pieron, Ds A. F. J., 237, 307
Pilon, Dr P., 292
P. K. I., 42, 107
Plaatsel. kerk (zending door), 183, 188, 189, 194 v. v.
Poedjo Darmohoesodo, Dr R., 444
Poerbolinggo, 3, 135, 142, 172, 288
Poerwokerto, 292, 298
Poerworedjo, 3, 135, 168, 309, 311 v. v
Poestaka Radja Poerwa, 62
Pos, Ds A., 228, 233, 386, 398
P. P. P. K. I., 109

Prahoe, 2
Prijaji, 20, 29
Primbon, 79
Profeten, 82
Progo, 3
Proosdij, Dr C. van, 421
Pruijs, Dr H. S., 217, 352, 384
Pruijs, Dr W. M., 399
P. S. I. I., 106

R

Radio-arbeid, 440
Raffles, 13, 61, 66
Ramayana, 49, 51, 87
Ratoe Adil, 63, 150, 173
Rebo Wekasan, 85
Reenen, Ds G. J. van, 229, 399
Reformatorische stroomingen, 117
Religieusiteit, 71
Revolutionnaire propaganda, 107
Rivieren, 3
Ronggo Warsito, 62
Rutgers, Prof. Dr F. L., 182
Rutgers, Mej. J. C., 383
Ruijssenaers, Ds G. J., 208, 287, 289
Rijstbouw, 6, 7
Rullmann, Ds J. A. C., 229, 294

S

Sadrach, 135, 158 v. v.
Sadrachs kring, 250, (aansluiting bij de Zending) 302
Saecularisme, 71, 130
Salatiga-Zending, 207
Salim, Hadji Agoes, 105
Samenkomsten der zendingsarbeiders, 192, 199
Samenleving, 25
Samuel, 311
Sarékat Islam, 42, 105
Sawah, 7
Schakelschool, 266
Schelven, Mej. M. J. van, 391, 401
Scheurer, Dr J. G., 6, 168, 217, 382
Schmidt, W., 222
Schooldienst, 191, 212, 260, 291, 300, 307, 326, 335, 365, 405, 436, 443
Sedyo Moeljo, 262, 267, 396, 400
Sembah, 37
Serajoe, 3
Shamanisme, 46
Siagian, Ds 191
Silo-houding, 38
Sindoro, 2, 88
Siswowarsono, Ds, 231, 339, 370
Slamat 2
Slametan, 27, 91
Slettenaar Dr H., 327
Snouck Hurgronje, Prof, 63
Soedarmadi, Ds, 293, 294
Soedarmo, R., 234
Soefi, 87
Soegija, 418
Soembing, 2, 88
Soemponohardjo, Ds. 436
Soenoesmo, Dr 407
Soerakarta, 3, 61, 207, 228, 409, v. v.
Soerabaja, 3, (Pesapen 191)
Soerjopranoto, 105
Soeropranoto 143
Soeseno, Ds Z. 231, 331, 339
Soetomo, Dr R., 103, 105
Solo, 4, (zie verder Soerakarta)
Solorivier, 3
Sopater, Ds 231, 387
Statistiek Zendingsterrein, 260
„ Chr. Onderwijs, 271
„ Medische Dienst 282.
Stokkum, Dr M. van, 292
Stoové, H., 134, 138, 174
Suikerriet-cultuur, 8
Syncretisme, 71, 74, 78, 257, 258
Synode van Amsterdam, 165
Synode van Arnhem, 188, 209
Synode van Dordrecht, 166
Synode van Groningen, 187, 189
Synode van Leeuwarden, 166, 205
Synode van Middelburg, 179, 194
Synode van Utrecht, 207
Synodes, (Javaansche), 241, 242

T

Taak der Zending, 114
Tabakscultuur, 9

Taman Siswo, 122, 261
Tani, 29
Taroeb, 135
Taroema-Nagara, 46
Tegal, 132, 137
Temanggoeng, 3, 363, 367, 372
Temon, 311, 312, 313
Tembang, 50
Terrein en terreinverdeeling, 206 v. v., 229 v. v.
Theol. Opleidingsschool Djokja, 191, 232, 234
Theol. Opleidingsschool Soemba, 191
Theosophie, 125 v. v., 130
Thomas, 314
Timotheüs, 311
Tjandi, 54, 88
Tlepok, 315, 319
Tjeribon, 57
Tjilatjap. 288, 298, 304
Tjipto, Dr, 64
Tjodé, 3
Tjokroaminoto, 105
Toeban, 57
Toemenggoeng, 20
Toenggoel-Woeloeng, 143, 149, 162
Trenggiling, 292
Troenodjojo, 60, 65

U

Uhlenbusch, H. F. W., 139, 144
Utrecht, 187

V

Veen, Dr R., 399
Velde, Dr H. te, 445
Veldstra, Dr F., 327, 391
Verhagen, Dr D., 385, 422
Verkuijl Ds J., 307
Vermeer, A., 133, 134, 137, 173
Verveen, Dr D., 274, 357, 433
Vlakte, 2
Vogelesang, Dr L. W., 292, 301, 384, 411
Vogelnestjes (eetbare), 92
Volksaard, 32, 77
Volksraad, 68
Vonk, Dr A. H., 338
Voorbereiding der Zendingsarbeiders, 193
Voorwaardelijke verstooting der vrouw, 63
Vorstenlanden, 9, 10, 14
Vrouwenarbeid, 26
Vrijdag (Moh. godsdienstoefening), 84

W

Wagenaar, Dr L., 179
Wajang, 45, 46, 51, 87
Wali, 56
Wardojo, Dr, 328
Warneck, J., 81, 195
Warong, 17
Watoemas, 142
Wedono, 20
Wederdooperij op Java, 151
Wellensiek, Mej. H., 382, 402
Wiersema, Dr J. S., 433, 445
Wiggers, J. A., 263
Wilhelm, J., 136, 145 v. v., 164
Wirjotenojo, Ds, 231, 319, 324
Woersitagomo, 247
Wolterbeek, J. D., 283
Wonogiri, 10
Wonosobo, 3, 4, 9, 228, 229, 348 v. v.

Z

Zelfuitbreiding, 242, 243
Zelfstandigheid van kerken, 200, 240
Zendingsbeginselen, 177, 181, 185, 188, 194, 202
Zendingsconsulaat, 201
Zendingsgelegenheden, 128
Zendingsorde, 188
Zendingsrapport Middelburg, 182 v. v.
Zendingszusters, 248
Ziekten, 5
Zuidema, J. P., 148, 165, 175
Zuidema, Dr J. P., 408
Zuidema Dr S. U., 229, 441
Zuilen (de 5 — v. d. Islam), 83
Zwaan, Dr, A. C., 274, 308.
Zwaan Ds C., 208, 379
Zwaan, Dr C. L. 391
Zwemer, Dr S. M., 97

Verbeteringen en aanvullingen.

☞ **Blz. 280. De Legenda behoort niet bij het overzichtskaartje; maar bij de volgende kaartjes der afzonderlijke terreinen.**

Blz. 6 r. 18 v. b.; Dr G. J. Scheurer; lees: Dr J. G. Scheurer.
„ 8 r. 5 v. o.: men schrappe het woordje *die*.
„ 17 noot 3: koopwaar; lees: eetwaar.
„ 21 r. 1 v. o.: Alang-alang; toevoegen: ook wel welit.
„ 32 r. 1 v. b.: ade; lees: adel.
„ 40 r. 14 v. b.: Missionarissen; lees: Zendelingen.
„ 46 r. 4 v. o.: Taroemanagara; lees: Taroema Nagara.
„ 48 r. 4 v. b: Gaja Mada; lees: Gadjah Mada.
„ 48 r. 10 v. b.: Maharaja; lees: Maharadja.
„ 49 r. 5 v. b.: leeren; lees: leerden.
„ 49 noot 3: Birmaneezen; lees: Bimaneezen.
„ 60 r. 6 v. o.: Pakoe Boewana; lees: Pakoe Boewana II.
„ 62 r. 11 v. b.: monogamische; lees: monogame.
„ 73 r. 1 v. b.: kennender; lees: den kenner.
„ 103 r. 8 v. o.: Sankritwoorden; lees: Sanskritwoorden.
„ 105 r. 5 v. o.: Mais; lees: Moeis.
„ 106 r. 8 v. o.: Indonasia; lees: Indonesia.
„ 116 noot: arbeidsbeweging; lees: arbeidersbeweging.
„ 118 r. 3 v. b.: moskees; lees: moskeeën.
„ 119 r. 17 v. b.: in; lees: is; Moehammedyah: lees: Moehammadyah.
„ 121 r. 16 v. b.: Ahmadijah; lees: Ahmadyah.
„ 122 r. 18 v. o.: priaji's; lees: prijaji's.
„ 122 r. 4 v. o.: Sankrit; lees Sanskrit.
„ 122 r. 5 v. o.: toe te voegen: Gedurende de laatste maanden werkt Mirza in Holland; hij is bezig den Koran in het Nederlandsch te te laten bewerken; hij hoopt over ongeveer een jaar zoover te zijn, dat in den Haag de moskee kan worden gebouwd en dat ook de gelden er zijn, om voor deze moskee te zorgen en een imam te bekostigen. Hij werkt niet alleen onder de Oosterlingen in Nederland, maar ook heeft hij contacten met Hollanders verkregen, vooral uit den kring der Soefi-beweging. (Ds J. Verkuyl, in „Credo" van 23 Juni 1939).

blz. 125 r. 2 en 1 v. o.: Moehammadijah; lees: Moehammadyah. Ahmadijah; lees: Ahmadyah.
„ 130 r. 24 en 18 v. o.: priaji's; lees: prijaji's.
„ 133 r. 12 v. o.: (oud) residentie Kedoe; lees: residentie Kedoe.
„ 139 r. 9 v. o. Moearatawa; lees: Moearatoewa.
„ 141 r. 19 v. b.: in de jaren; lees: in den jare.
„ 156 r. 3 v. b.: hebbe; lees: hebben.
„ 163 r. 7 v. b.: verscheuren; lees: verscheuren?
„ 182 r. 5 v. b.: Ecclesiarium; lees: Ecclesiarum.
„ 184 r. 8 v. o.: help; lees: hielp.
„ 184 r. 7 v. o.: ziendende Kerk; lees: zendende Kerk.
„ 194 r. 18 v. b.: Matth. 29 : 19; lees: Matth. 28 : 19.
„ 202 r. 14 v. o.: gehouden; lees: onderhouden.
„ 229 r. 11 v. b.: 1938; lees: 1937 en; in te voegen: medio 1938.
„ 246 zie noot blz. 37; lees: zie noot blz. 31.
„ 262 r. 12 v. b.: Moelya: lees: Moelja.
„ 268 r. 12 en 15 v. b.: Moelya; lees: Moelja.
„ 290 r. 11 v. o.: Tjiledoeng; lees: Tjiledoeg.
„ 298 r. 5 v. o.: Adiredjo; lees: Adiredjo was, .
„ 299 r. 10 v. o.: Tjepok; lees Tlepok.
„ 300 r. 7 v. o.: Trengilings; lees: Trenggilings.
„ 301 r. 7 v. o.: standplaats en; lees: standplaatsen.
„ 345 laatste regel: Rowo; toe te voegen: Tanggerang = Seroeweng.
„ 372 r. 6 v. b.: weten; lees: wezen.
„ 375 r. 1 v. b.: Grabak; lees Grabag.
„ 378 r. 7 v. b.: Kliseman; lees: Klisemen.
„ 386 r. 6 v. b.: A. van Kiss; lees A. von Kiss.
„ 406 r. 2 v. b.: als; in te voegen: b.v.
„ 406 r. 5 v. b.: men plaatse achter Djokjakarta een ;
„ 436 r. 11 v. o.: Moehammadijah; lees: Moehammadyah.
„ 443 r. 5 v. b.: Mitortenojo; lees: Mitrotenojo.
„ 444 r. 9 v. b.: men schrappe het woordje *en*.

BRINKMAN PROD. NR. B
60 09 996
DEPOT NED. PUBL.
2 130 718